દલપત કાવ્ય.

ભાગ ૧ લો.

છબી વિષે દોહરો.

શું જોશો તનની છબી, એમાં નથી નવાઇ;
નિરખો મુજ મનની છબી, ભલા પરીક્ષક ભાઇ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી તરફથી,
હીરાલાલ ત્રીભોવનદાસ પારેખ, બી. એ.,
આસિ. સેક્રેટરી, અમદાવાદ.

પ્રત ૧૦૦૦

આવૃત્તિ પાંચમી.

ઇ. સ. ૧૯૨૬—સંવત ૧૯૮૨

ધી "ગુજરાત" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.

ઠે. પાંચકુવા—અમદાવાદ.

પ્રથમ આવૃત્તિની સૂચના.

"બુદ્ધિપ્રકાશ"માં જાહેર ખબર આપ્યા પ્રમાણે એવડા કદનું મારી ગુજરાતી કવિતાના સંગ્રહનું આ પુસ્તક ગ્રાહકોની સેવામાં હું મૂકું છું. એમાં સર્વ લોકોને અનુકૂળ પડે એવી સુધારાને લગતી કવિતા દાખલ કરી છે. પણ કદ મોટું થઇ જાય તે સારુ અથવા બીજા કંઇ કારણથી ગુજરાતી પિંગળ અને સરકારી નિશાળોની વાંચનની ચોપડીઓને અર્થે જે કવિતાઓ રચેલી તે તથા ખાનગી ધર્મ સંબંધી કવિતા તથા જે કવિતા રચીને મેં કોઇને આપેલી અને તે હાલ મારા કબજામાં નથી તે આમાં દાખલ કરી નથી. તેમજ શ્રવણાખ્યાન, જ્ઞાનચાતુરી, વગેરે હિંદુસ્થાની ભાષાની કવિતા પણ દાખલ કરી નથી. તે બધી કવિતા બાકી એટલી છે કે આ પુસ્તકના કદ જેવડું બીજું પુસ્તક થાય.

મને ઘણા ભાઇઓએ અને બાઇઓએ એવી ભલામણ કરેલી કે તમારે જેમ બને તેમ સહેલી ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા રચવી, ને ખરી વાત છે કે વધારે મિઠાશ તેવી કવિતામાં હોય છે. તોપણ જેમ નાટકમાં જેવો વેષ લાવે તેવી ભાષા બોલવી પડે છે તેમ જ સંસ્કૃતમાં વપરાતાં વૃત્તની કવિતા રચતાં સંસ્કૃત શબ્દો આવ્યા વિના રહેતા નથી. ઘણું કરીને દેશીઓમાં ને રાગમાં સહેલી ગુજરાતી ભાષામાં કવિતા રચાય છે, માટે આમાં પણ તેમ થયું છે.

આ સિવાય ગદ્યના નિબંધો મેં રચ્યા છે તેની વિગત તથા જે કવિતાથી ઇનામો મળેલાં તેની વિગત બીજે ઠેકાણે સૂચવી છે. આ પુસ્તક છપાવવાની ને ખપાવવાની મારી હિમ્મત નહોતી. પણ "ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી"તરફથી તથા મુંબઈના ગૃહસ્થો તરફથી પ્રથમ સહાયતા મળી તેથી, અને તેઓના ઉત્તેજનથી, તેમજ મહેરબાન શેઠ નાનાભાઇ રૂસ્તમજી રાણીનાએ ઘણી હોંશથી આ પુસ્તક છાપી આપવાનું કબૂલ કર્યું તેથી એ છપાવવાનું કામ મેં માથે લીધું છે.

જુદે જુદે ઠેકાણેથી આ કવિતાનો સંગ્રહ કરવા વગેરે કામમાં ભાઇ બુલાખી કાળીદાસે સારી મહેનત લીધી છે. દ૦ ડા૦

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

પ્રથમ આવૃત્તિ ૧૮૭૯ માં છપાઇ હતી. તેની ૧૦૦૦ પ્રતો થોડાંજ વર્ષમાં ખપી જવાથી અને બીજી આવૃત્તિ બહાર પાડવા માટે ઘણા ગૃહસ્થો તરફથી માગણી થવાથી કવીશ્વરનાં નહિ છપાએલાં ઘણાં કાવ્ય ઉમેરી આ બીજી આવૃત્તિ બે ભાગમાં બહાર પાડી છે.

કવીશ્વર દલપતભાઇએ સન ૧૮૭૮ના ડિસેંબર આખર સુધી "ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી"ની નોકરી કરી. તે સાલના "બુદ્ધિ પ્રકાશ"માં "ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી"નો ઇતિહાસ આપ્યો છે; તેમાં કવીશ્વરના ઇતિહાસનો ઘણોખરો ભાગ આવી જાય છે તેથી અહિં આપતા નથી. પછી તેમની આંખે દરદ થવાથી તેમણે ૧૮૭૯ માં નોકરી છોડી. તે પછી શરીરે અશક્ત થયા છતાં પણ તેમણે આળસમાં વખત ન કાઢતાં નીચે મુજબ કામ કર્યાં છે.

સન ૧૮૮૦ માં કચ્છનાં મહારાણી સાહેબે "કચ્છ ગરબાવળી" નામની ચોપડી કવીશ્વર પાસે રચાવી તેના તેમને રૂ. ૫૦૦) ઇનામ આપ્યા. સન ૧૮૮૧માં વઢવાણના મર્હુમ મહારાજા દાજીરાજજીએ રૂ. ૪૦૦ ઇનામ આપી "માંગલિક ગીતાવળી" નામની ચોપડી રચાવી. પ્રવિણ સાગરની કલ્પિત વાર્તાનો ગ્રંથ રાજકોટના રાજા મહેરામણજીએ રચેલો તેની ટીકા એક હજાર રૂપીઆ ઇનામ આપીને ધ્રાંગધ્રાના મરહુમ કારભારી હરિશંકર પ્રાણજીવને કવીશ્વર પાસે કરાવી. તેમાં છેલ્લી બાર લહેરો કવીશ્વરે નવી રચી આપી છે.

સને ૧૮૮૩ માં લોધિકાના તાલુકદાર અભેસિંહજીએ સ્વામિનારાયણના જન્મ ચરિત્રનો ગ્રંથ આશરે ૧૧૦૦ શ્લોકના પૂર

જેટલો કવીશ્વર પાસે કરાવ્યો અને ૧૦૦૦ રૂપીઆ રોકડા અને બીજો કેટલોક શિરપાવ આપ્યો. સને ૧૮૮૪ માં બ્રહ્માનંદ તથા મુક્તાનંદના ઘણા કઠણ છંદની ટીકા તાલુકદારે કવીશ્વર પાસે કરાવી ને સારો શિરપાવ આપ્યો છે.

સને ૧૮૮૫ માં દલપત શતશાઇના ૪૦૦ દોહરા નવા રચ્યા અને ત્યારથી આજસુધી જુદાં જુદાં માસિક ચોપાનિયાંમાં પોતે કાવ્ય બનાવી આપે છે.

આ સિવાય ભાવનગર વિવાહ વર્ણન તથા તખ્તવિલાસ કવિએ બનાવ્યાં છે.

સને ૧૮૮૫ ની સાલના જુન માસમાં મહારાણીએ કવીશ્વરને સી. આઇ. ઇ. નો ખેતાબ આપ્યો.

સન ૧૮૮૬ માં તેમને માટે રૂ. ૧૨૦૦૦ નું મેમોરીયલ ફંડ થયું, તેમાંથી રૂ. ૫૦૦ ખરચી તેમની છબિ હિમાભાઇ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં મૂકી છે. તે છબિના રીપેર માટે રૂ. ૫૦) "ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી"માં અનામત મૂકેલા છે. તેના વ્યાજમાંથી હિમાભાઇ ઇન્સ્ટીટ્યુટના અથવા "ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી" ના સેક્રેટરી તે છબિ રીપેર કરાવે, નહિ તો કવીશ્વરના વારસો તે વ્યાજમાંથી છબિ રીપેર કરાવે.

મને (કવિને) ઇનામો મળેલાં તેની વિગત.

ઇ૦ સ૦ ૧૮૪૯ માં ગુ. વ. સોસાઇટી તરફથી ભૂતનિબંધ રચવાની રૂ. ૧૫૦ ના ઇનામની જાહેર ખબર છપાઇ તે વખતે એ. કે. ફારબસ સાહેબે મને કહ્યું કે તમે એ વિષે નિબંધ રચો. ત્યારે મેં કહ્યું કે જાહેર ખબર ઉપરથી નિબંધ રચીને ઇનામ વાસ્તે એટલી બધી મહેનત કોણ કરે? ત્યારે તે સાહેબે કહ્યું કે જાહેર ખબર ઉપરથી નિબંધ રચીને ઇનામ મેળવવું, તે એક પરીક્ષામાં પસાર થવા જેવું છે, એટલા માટે વિલાયતમાં શ્રીમંત લોકો ઇનામ મેળવવાની ચાહના રાખે છે. અને તે નિબંધ રચવાનાં સાહિત્ય મેળવવામાં તે ઇનામ જેટલા અથવા તેથી વધારે રૂપિયા ખરચવા પડે તો ખરચે છે. તે સાંભળીને કેટલાંએક વરસ સુધી મેં એવો ઠરાવ રાખ્યો કે મુંબાઇ, અમદાવાદ કે કાઠિયાવાડમાં નિબંધ રચવાના ઇનામની કોઇ જાહેર ખબર છપાય તો તે વિષે નિબંધ રચીને મોકલવો. તેથી મને બાર ઇનામ મળ્યાં છે. મારો લખેલો એકે નિબંધ છેક નિષ્ફળ ગયો નથી. તે સિવાય સરકારની અથવા બીજા ગૃહસ્થની ફરમાશથી રચીને અથવા પુસ્તક રચીને કોઇને ભેટ કરીને ૧૩ ઇનામો મેં મેળવ્યાં છે તેની વિગત નીચે આપી છે.

તે સિવાય ગુજરાત વર્નો સોસાઇટીના સેક્રેટરીના હુકમથી રા. સા. મહીપતરામ વિલાયત જવા વિષે નિબંધ, "તાર્કિક બોધ" ને "શામળ શતશાઇ" વગેરે કેટલીએક ચોપડીઓ મેં રચી છે. અને સન ૧૮૫૪ થી બુદ્ધિપ્રકાશ ચોપાનિયું પ્રકટ થયું ત્યારથી આજ સુધીમાં મારું લખાણ તેમાં ઘણું છે, કેમકે હું તેનો એડિટર છું.

રૂપીઆ ઇનામો સિવાય મારી કવિતા સાંભળીને મુંબાઇની પારસી બાઇઓની સભાએ સને ૧૮૫૯ માં રૂ. ૫૦૦) ની ચાર ટકાના વ્યાજની લોન મને ભેટ કરી હતી. તેમાં શેઠ ધનજીભાઇ કામાનાં ધણીઆણી ધનબાઇ સાહેબ અને ખાનબહાદુર માણેકજી ખુરશેદજીની દીકરી ડોસીબાઇ સાહેબ એ બે આગેવાન હતાં. તેમજ સને ૧૮૬૩ ની સાલમાં મારી કવિતા સાંભળીને શેઠ રૂસ્તમજી જમશેદજી જીજીભાઇએ રૂ. ૫૦૦) બક્ષિસ આપ્યા હતા. તે સિવાય નગરશેઠ પ્રેમાભાઈ હીમાભાઈ, શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ, શેઠ મંગળદાસ નથુભાઇ, ઠક્કર ગોકળદાસ તેજપાળ, ને ઠક્કર લક્ષ્મીદાસ ખીમજી તથા આ પુસ્તકમાં કોઇ કોઇ ઠેકાણે બતાવેલા રાજાઓ અને ગ્રહસ્થો વગેરે ઘણા સુજ્ઞોએ મારી કવિતા સાંભળીને તેની બુઝ જાણી મને સારી રકમો બક્ષિસ આપેલી છે, માટે તે સર્વેનો હું ઉપકાર માનું છું.

નંબર	પુસ્તકનું નામ	કેને વાસ્તે	કઇ સાલમાં	કેટલું ઇનામ રૂ.
૧	ભૂત નિબંધ	ગુ. વ. સોસાઇટીની જાહેર ખબર	સન ૧૮૪૯	૧૫૦
૨	જ્ઞાતિ નિબંધ	સદરહુ	સન ૧૮૫૧	૧૫૦
૩	લક્ષ્મી નાટક	સદરહુની ફરમાશથી ...	સન ૧૮૫૧	૫૦
૪	કથન સપ્તશતી	,, ,,	સન ૧૮૫૨	૪૦
૫	ભાવનગરના મહારાજ વિજયસિંહજીનો સ્વર્ગવાસ ...	દરબારને ભેટ	સન ૧૮૫૨	૨૦૦
૬	પુનાવવાહ પ્રબંધ ...	મુંબાઇ જ્ઞાનપ્રચારક સભાની જાહેર ખબર	સન ૧૮૫૩	૧૫૦
૭	સ્ત્રી સંભાષણ	ફારબસ સાહેબની ફરમાશ ...	સન ૧૮૫૩	૫૦
૮	બાળવિવાહ નિબંધ ...	ગુ. વ. સોસાઇટી જાહેર ખબર	સન ૧૮૫૪	૭૫
૯	ગુરુ શિષ્યધર્મ	કરશનદાસ મુળજીની જાહેર ખબર	સન ૧૮૫૭	૧૫૦
૧૦	શહેરસુધારા વિષે ...	હોપ સાહેબની ફરમાશ ...	સન ૧૮૫૮	૫૦
૧૧	વિજયક્ષમા	ભાવનગરના મહારાજ જશવંતસિંહજીને ભેટ	સન ૧૮૫૯	૧૨૦૦
૧૨	કાવ્ય દોહન પુ૦ ૧ લું...	સરકારની ફરમાસ	સન ૧૮૬૦	૫૦૦
૧૩	કાવ્ય દોહન પુ૦ ૨ જું...	,, ,,	સન ૧૮૬૩	૫૦૦
૧૪	શેર સટ્ટાની ગરબીઓ ...	મુંબાઇ દફતર આશકારાવાળાની જાહેર ખબર	સન ૧૮૬૫	૫૦

૧૫	હંસ કાવ્ય શતક ...	હંસરાજ કરમસીને ભેટ ...	સન ૧૮૬૫	૫૦૦
૧૬	ગુજરાતનાહિંદુઓની સ્થિતિ	બુદ્ધિવર્ધક સભાની જાહેર ખબર	સન ૧૮૬૭	૩૦૦
૧૭	જશવંત રાજનીતિ ...	ભાવનગરના દરબારની જાહેર ખબર	સન ૧૮૬૭	૫૦૦
૧૮	સૌરાષ્ટ્ર સમૃદ્ધિવર્ધક ...	પાલીતાણાના દરબારની જાહેર ખબર	સન ૧૮૬૮	૨૦૦
૧૯	વેન ચરિત્ર	રા. બા. ગોપાળરાવ હરિની ફરમાસ તથા પાલીતાણા દરબાર	સન ૧૮૬૮	૭૫૦
૨૦	શ્રવણાખ્યાન	બલીરામપુરના મહારાજાને ભેટ.	સન ૧૮૬૮	૫૦૦
૨૧	સંસારી ધર્મ વિષે ...	શેઠ સોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઇના ઇનામની જાહેર ખબર	સન ૧૮૬૯	૫૦
૨૨	મિથ્યાભિમાન નાટક ...	ઠક્કર ગોવિંદજી ધરમશીની તરફની જાહેર ખબર	સન ૧૮૭૦	૧૫૦
૨૩	દેવશદર્પણ	શેઠ સોરાબજી જમશેદજી જીજીભાઇના ઇનામની જાહેર ખબર	સન ૧૮૭૩	૧૫૦
૨૪	કાવ્યસંક્ષેપ	સરકારની ફરમાસ	સન ૧૮૭૫	૩૫૦
૨૫	સગોત્રવિવાહ નિર્ણય ...	કચ્છના પોલીટીકલ એજન્ટની ફરમાસ	સન ૧૮૭૫	૧૦૦

ચોથી આવૃત્તિ.

કવીશ્વરનું રચેલું પિંગળ તથા દલપતકાવ્ય સોસાઇટી તરફથી છપાય છે. તે એવી સરતે કે તે પુસ્તકો છપાવી પ્રગટ કરવામાં જે ખરચ થાય તે બાદ કરતાં, સદરહુ પુસ્તકોના વેચાણથી મળેલા નફામાંથી અર્ધ ભાગ કવીશ્વરને તેમની હયાતી સુધી સોસાઈટી આપે, અને અર્ધ ભાગ સોસાઈટી રાખે. ત્યાર પછી સદરહુ પુસ્તકો સંબંધી સર્વ હક સોસાઇટીનો જ રહેશે. આ પ્રમાણે આ ચોથી આવૃત્તિ કાંઇ પણ ફેરફાર કર્યા વગર સોસાઇટીએ છપાવી છે. કવીશ્વરની કદર જાણી દેશી રાજ્યોએ નીચે પ્રમાણે કવીશ્વરને વર્ષાસન બાંધી આપ્યાં છે:—

સંસ્થાન.	રૂ.	
૧ ભાવનગર.........	૨૦૦	વંશપરંપરા.
૨ ઇડર..............	૧૦૦	કવીશ્વરની હયાતી સુધી.
૩ જુનાગઢ...........	૧૦૦	,,
૪ વઢવાણ............	૧૦૦	,,
૫ ઈલોલ............	૫૦	,,

પાંચમી આવૃત્તિ.

આ આવૃત્તિ માત્ર કદના ફેરફાર સિવાય અસલ મુજબ છાપવામાં આવી છે. કદનો ફેરફાર પણ વાંચક અને લાઇબ્રેરીની સવડતા લક્ષમાં લઇને કર્યો છે.

અમદાવાદ.
તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૯૨૬.

આસિ. સેક્રેટરી,
ગુ. વ. સોસાયટી.

અર્પણ પત્રિકા.

છપય છંદ.

મહાજન મંગળદાસ, વાસ મુંબઈ વસનારા,
સર નાઈટની સરસ, પદવિ પોતે ધરનારા;
સ્વદેશનું શુભ ચાહિ, કામ પરમાર્થ કીધું,
કલ્યાણી પુરિ માંહ્ય, દવાખાનું કરિ દીધું;
વળિ ચાલુ ખર્ચ માટે ધરી, થાપણ વીશ હજારની;
ઉત્તમ જગ્યા અધલાખની, કરિ તે પરોપકારની. ૧

પુરિ મુંબઈ મોઝાર, કરી છે કન્યાશાળા,
ભણતર ઉત્તમ ભણે, બહુ વિધિનું ત્યાં બાળા;
એવાં ઉત્તમ કામ, કર્યાં છે સ્વદેશ કાજે,
મોટું પામ્યા માન, એ થકી જગમાં આજે;
વળિ વિચરે હિંદુ વિલાયતે, અભ્યાસી આશા ભર્યા,
એને ઉત્તેજન આપવા, વીશ હજાર વસુ ધર્યા. ૨

વાલકેશ્વર શિવ પાસ, ધર્મશાળા ધજ જે છે,
પુરા પચીશ હજાર, તણી કીમતની તે છે;
સોંપી મહાજન હાથ, વણિક સૌને વાવરવા,
સાગર સમીપ સાર, હવાથી દુઃખ પરહરવા;
વળિ કપોળજ્ઞાતિ કારણે, પુંજી પચીસ હજારની,
ઉમદા દિલથી આપી તમે, નોધારા આધારની. ૩

આઠ વર્ષ લગિ આપ, કામ કિધું કૌંસિલમાં,
ભાખ્યાં ભાષણ ભલાં, દેશનું હિત ધરિ દિલમાં;
સંભારી જન સુજ્ઞ, દિલ થકી આશિષ દે છે,
અનેક વિધિ ઉપકાર, ગણી ગણિને ગુણ લે છે;
ઍસોશીએશન અધિપતિ, તમે થયા દુઃખ ટાળવા,
ઇત્યાદિક અતિ ઉપકારનો, બને ન બદલો વાળવા. ૪

લાયક લક્ષ્મીદાસ, ભાટિયા ભાવિક ભાયા,
કરિને પરોપકાર, તાપ કંઈ જનના ટાળ્યા;
જસ્ટિસ ઑફ ધિ, પીસ, પદવિ મુંબઈમાં પામ્યા,
ખીમજીના ખુદ પુત્ર, સુજશ જનમાં છે જામ્યા;
વળિ દિલ રાખો છો, દિવસ નિશ, દેશ સુધારા કામમાં,
સુખ્યાતિ પોતે પામિયા, તેથી સુજન તમામમાં. ૫

ઉઠયો લાયબલકેસ, વલ્લભીગુરુનો જ્યારે.
અનીતિ કરવા નાશ, તમે હીંમત ધરિ ત્યારે;
તન મન ધનથી તરત, સહાય કીધી સારી,
વધિ છે લક્ષ્મીદાસ, તે થકી કીર્તિ તમારી;
બંધન ગુલામિ વૈષ્ણવતણાં, તોડી નાંખ્યાં તે સમે,
તે વાત કદી નહિ વીસરે, અમરકીર્તિ કીધી તમે. ૬

નિર્મળ એ બે નામ, ઠીક ધારું આ ઠામે,
જડે જવાહિર જેમ, સુશોભા સુવર્ણ પામે;
નામ તથા શુભ કામ, સ્મરણમાં રહે સદાય,
દેખિ દાખલો એહ, બિજા એવું ચિત સહાય;
મુજ પુસ્તક સાથે નામ શુભ, પુરણ શોભા પામજો.
દિલથી આશિષ દલપત કહે, જશ બહુ જગમાં જામજો. ૭

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ટ.	વિષય.	

વિષય.	પૃષ્ઠ.

પ્રકરણ ૭ મું.

પદ તથા ગરબી સંગ્રહ.

વિષય.	પૃષ્ઠ.

કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ.

દલપત કાવ્ય.

ભાગ ૧ લો.

मंगलाचरण.

प्रकरण १ लुं.

श्लोकः

येनेदं नाटकं सृष्टं, सृष्टिरूपं महर्षदम् ॥
तं नत्वा मनसा कुर्वे, तस्य लीलानुकीर्त्तनम् ॥१॥

ઉપજાતિ વૃત્ત.

વિચિત્ર દેખાવ વિચિત્ર વાણી,
વિચિત્ર પોશાક વિચિત્ર પ્રાણી;
વિચિત્ર આ નાટક વિશ્વ નામ,
પેદા કર્યું તે પ્રભુને પ્રણામ. ૨

સ્રગ્ધરા વૃત્ત.

સંભારૂં સ્નેહભાવે, સકળ પગરણે, સર્વદા સિદ્ધિદાતા,
વિદ્યા વાણી વિલાસી, વિરુદધર વળી, વિઘ્નહર્તા વિધાતા;
સર્વેના એક સ્વામી, સુખદ મુજ શિરે, હેતથી હાથ ધારો,
કાવ્યારંભે કૃપાળુ, ત્રિગુણપતિ તમે, વિઘ્ન સર્વે નિવારો. ૩

સ્વાત્મા પ્રતિ ઉક્તિ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ઓ પોપટા પિંજરના નિવાસી,
રીઝયો તને વિશ્વતણો વિલાસી;
મુખે ધરી કોમળ મિષ્ટ વાણી,
ગા કીર્તિ તેની ઉર પ્રેમ આણી. ૪
જેણે રચ્યું પિંજર સૌથી સારું,
તથા કરે રક્ષણ નિત્ય તારું;
તે કોણ છે? તું મન જો તપાસી,
તેણેજ આ સૃષ્ટિપ્રભા પ્રકાશી. ૫
જો માનવીના ગુણ કોઇ ગાશે,
તો તે સુણી પૂર્ણ પ્રસન્ન થાશે;
વિશેષ ભાવે પ્રભુને વખાણે.
જગત્પિતા તે નહિ કેમ જાણે? ૬
જે ખાનપાનાદિક દેઈ પાળે,
તથા સદા સંકટ સર્વ ટાળે;
તેને નહીં યાદ કરે કદાપિ,
તે તો કૃતઘ્ની પરિપૂર્ણ પાપી. ૭

દોહરો.

ભજસ યગણ આવે ભલા, તાળ સુણો કવિ વૃંદ;
એક પાંચ નવ બારમે, છે સુંદર દલ છંદ. ૮

દલ છંદ.

ધ્યાન ધર ધ્યાન ધર ધૈર્ય ધારી,
પૂર્ણ કરનાર પ્રભુ આશ તારી;
કલ્પતરુ તુલ્ય જગદીશ જાણી,
માગ પ્રભુ પાસ મુખ મિષ્ટ વાણી. ૯

કોટિ કરુણા કરણ સૃષ્ટિકર્તા,
વાક્ય શુભ દે વિવિધ વિશ્વભર્તા;
કાવ્યરચના સરસ થાય કેવી,
જાણ જનને રતન ખાણ જેવી. ૧૦

તર્ક ઉપજે તરતજ ભક્તિ ટાણે,
શબ્દરચના સરસ અર્થ આણે;
કામ કરવા પરમ હામ ઘાલી,
સિંધુ તરવો ચરણભેર ચાલી. ૧૧

હાથજુગ બાથ નભ સાથ ભીડી,
કેમ ગિરિ પાર કુદી જાય કીડી;
ગ્રંથ રચવો વિકટ પંથ જાણો,
ઇષ્ટ કરુણાથી ઉર હામ આણો. ૧૨

જો જગતપાળ પર પ્રેમ જાગે,
શાંતિ ઉપજે સરવ ભ્રાંતિ ભાગે;
જીભ પર કાવ્યતણી જુક્તિ જામે,
ગ્રંથ રચવા સરસ પંથ પામે. ૧૩

વિઘ્ન હરનાર હરિ વિશ્વધાતા,
સર્વ શુભ કાજતણી સિદ્ધિદાતા;
એથી નથી કોઇ બળવાન બીજો,
એજ રચનાર જગ સર્વ ચીજો. ૧૪

બુદ્ધિબળ કાવ્યકળ એજ આપે,
નાથ નિજ દાસ શિર હાથ થાપે;
હામ ધરી કામ કર આમ જાણી,
બોલ બહુ વાર જયકાર વાણી. ૧૫

આત્મ ભક્તિ કરી એવી રીતે,
પાઠ નિરમ્યો પરમ પૂર્ણ પ્રીતે;
કાઠ ધરી આ રચિત ઇષ્ટ કામે,
આઠ દશ છંદ દલપત્તરામે. ૧૬

ગોમૂત્રિકા.

વા	ર	વા	ર	ઠ	ર	તા	ર	સ્મ	ર,	શિ	ર	પ	ર	ઠ	ર	ધ	ર	ના	ર;
સા	ર	સા	ર	ભ	ર	ના	ર	ઉ	ર,	પ	ર	ક	ર	પ	ર	દ	ર	કો	ર.

અશ્વગતિપ્રબંધ.

વા ૧	૨ ૨૨	વા ૩	૨ ૨૪	કુ ૫	૨ ૨૬	તા ૭	૨ ૨૮	સ્મ ૯	૨ ૩૦
શિ ૧૨	૨ ૩૨	પ ૧૩	૨ ૩૪	કુ ૧૫	૨ ૩૬	ધ ૧૭	૨ ૩૮	ના ૧૯	૨ ૪૦
સા ૨૧	૨ ૨૩	સા ૨૩	૨ ૪	ભ ૨૫	૨ ૬	ના ૭૨	૨ ૮	ઉ ૨૯	૨ ૧૦
પ ૩૧	૨ ૧૨	હુ ૩૩	૨ ૧૪	પ ૩૫	૨ ૧૬	દ ૩૭	૨ ૧૮	કો ૩૯	૨ ૨૦

શેતરંજની રમતમાં ઘોડો અઢી ઘર ચાલે છે, તેમ આ દોહરો વંચાય છે. કયા અક્ષર પછી કયો અક્ષર વાંચવો તેના અનુક્રમે આંક મુક્યા છે તે પ્રમાણે વાંચવો.

કપાટપ્રબંધ.

વા....	....૨....	....સા
વા....	....૨....	....સા
કુ....	....૨....	....ભ
તા....	....૨....	....ના
સ્મ....	....૨....	....ઉ
શિ....	....૨....	....પ
પ....	....૨....	....હુ
કે....	....૨....	....પ
ધ....	....૨....	....દ
ના....	....૨....	....કો

ઈશ્વરસ્તુતિ.

દોહરો.

નમું વિશ્વના નાથને, વળી વળીને બહુ વાર;
જેણે આછી જુક્તિથી, સૃજ્યો સાર સંસાર. ૧૮

ભુજંગી છંદ.

સૃજ્યો જુક્તિથી સાર સંસાર જેણે,
તથા તત્વ મેલ્યાં યથાયોગ્ય તેણે;
ચિરંકાળ તેને વિષે ચિત્ત ચોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૧૯
દયા રાખીને જ્ઞાનનું દાન દીધું;
કરી દૃષ્ટિ સંકષ્ટને નષ્ટ કીધું;
બુરૂં પાપથી મેલશે આપ છોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૨૦
જગાએ ક્રિયાથી નથી તે અજાણ્યો,
પુરા પંડિતાએ પતીજે પ્રમાણ્યો;
બીજાં તે વિનાથી બધી પ્રીત તોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૨૧
ભજે સર્વ જેને સજી ભાવ ભક્તિ,
સદા કાળ સર્વ સ્થળે જેની શક્તિ;
કથું જો કથા થાય તે કેમ થોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૨૨
કુડા કર્મના બંધને કાપી નાંખે,
મહા દુઃખદારિદ્રથી દૂર રાખે;
દયાળુ દિસે દીનતાયુક્ત હોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૨૩
મહા એજ ચિંતામણિ મૂલ મોંઘી,
ઘણી અન્ય વસ્તુ ગણી સર્વ સોંઘી;
કશીએ બીજીમાં નથી મોલ કોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૨૪

સદા નેકનામી પ્રભુ એક સાચો,
તથા તે વિના છે વૃથા વાદ કાચો;
અરે એથી ઉંધી મતિને મરોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૨૫
કહું સત્યને શોધીને શુદ્ધ રસ્તે,
ઉદે સૂર્ય કાળે અને સૂર્ય અસ્તે;
ફરી ફેલના ચાલતા ફંદ ફોડી,
નમું વિશ્વના નાથને હાથ જોડી. ૨૬
સુખે એ રીતેથી સુખે સ્વાદ પીજે,
સ્તુતિ વિશ્વના નાથની નિત્ય કીજે;
કરેલીજ તેને ગણી ઠામ ઠામે,
રચ્યા છે રૂડા છંદ દલપતરામે. ૨૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત.

વંદું શ્રી સુખસિંધુ વિશ્વપતિને હું ભક્તિભાવે ભજી,
જેણે સુંદર શુદ્ધ બુદ્ધિબળથી સાક્ષાત સૃષ્ટિ સૃજી;
પાણી ભૂમિ વનસ્પતિ સ્ત્રિપુરુષો સર્જ્યાં પશુ પ્રાણિને,
સૌથી બુદ્ધિ વિશેષતા મનુષને, આપી કૃપા આણિને. ૨૮

વસંતતિલકા વૃત્તં.

જુદા જુદા ધરમના જગમધ્ય પંથો,
જુદા જુદા ધરમના ગુણવંત ગ્રંથો;
નામો જુદાં ધરિ ભજે જન સર્વ જેને,
તે એક ઇશ્વર સદા નમું નિત્ય તેને. ૨૯
જેને પ્રસન્ન કરવા જન ધર્મ પાળે,
જેને પ્રસન્ન કરવા દિલ દોષ ટાળે;
સર્વે તણો જન કહે અધિનાથ જેને,
તે એક ઈશ્વર સદા નમું નિત્ય તેને. ૩૦
જેનો ન હોત ડર તો જન દુષ્ટ થાત,
અન્યોન્ય ઘાત ઘડીને અતિ તે પિડાત;

કષ્ટે દયા કરી ન દે સુખ કોઈ કેને,
તે એક ઈશ્વર સદા નમું નિત્ય તેને. ૩૧

જૂઠું વદે નહિ જીભે જન પાપ જાણી,
લુંટે નહીં ગરિબને અતિ લોભ આણી;
રાખે દિલે ડર રૂઠે પ્રભુજી એમેને,
તે એક ઈશ્વર સદા નમું નિત્ય તેને. ૩૨

જેનાથી ત્રાસી વિચરે જન ન્યાય રાહે,
સાક્ષી ગણી વરવધૂ પરણે વિવાહે;
જેનો રહે ડર દિલે નરનારી બેને,
તે એક ઈશ્વર સદા નમું નિત્ય તેને. ૩૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ઓ પ્રભુ તું કરુણા કર કોમળ કોટિ કળાતણું કારણ તું છે,
ઓ પ્રભુ તુંજ અધીપતિ એક, સુધારણ ધર્મ ઉધારણ તું છે;
ઓ પ્રભુ તું ભય ભંજન ભૂધર ભાવિકનો ભવતારણ તું છે,
ઓ પ્રભુ તું દલપત્ત તણો પતિ, દોષદરિદ્ર વિદારણ તું છે. ૩૪

વસંતતિલકા વૃત્ત.

હે પ્રાણનાથ પ્રભુ હું તુજ પાય લાગું,
વાણી રુડી ઉચરવા વરદાન માગું;
તારી કૃપા થકી ભલી કવિતા કરાય,
તારી કૃપા થકી મનોરથ સિદ્ધ થાય. ૩૫

આ વિશ્વમાં વિવિધ જાતિ જણાય પ્રાણી,
પામ્યા દિસે વિવિધ ઈશ્વરદત્ત વાણી;
જેને મુખે જગતકારક દત્ત જેવી,
તે ઉચ્ચરે વદનથી નિજ વાણિ તેવી. ૩૬

માલિની વૃત્ત.

જગપતિ કરુણાથી, કામ ધાર્યું કરાય,
જગપતિ કરુણાથી, પ્રૌઢ શક્તિ પમાય;
જગપતિ કરુણાથી, દુર્મતિ દૂર જાય,
[illegible] ૩૭

દોહરો.

આપ અમાપ પ્રતાપથી, મટે પાપ સંતાપ;
થાય ઉથાપ કરણ તુંહિ, જય જય જગના બાપ. ૩૮

ત્રિભંગી છંદ.

જય જય જગબાપા, સુખ રસ પાપા,
કુડ મતિ કાપા, તું કરજે,
તું ભવજળ તારણ, અઘમોદ્ધારણ,
દુખ ચોકારણ, દિલ ધરજે;
તું અંતરજામી, અવિચળધામી,
તુજ બહુનામી નામ ખરું,
છે મુજ મતિ કાચી, લઉં શું જાચી,
દે મતિ સાચી, ગ્રંથ કરું. ૩૯

છપય છંદ.

જય જય અશરણ શરણ, કરણ જગ હરણ સકળ દુઃખ;
તું પ્રભુ અભરણ ભરણ, તરણ તારણ કારણ સુખ.
કરણ તું અજરા મરણ, ઠરણ જન ઠામ ચરણ તુજ;
તુજ જશમાં અમિ ઝરણ, વરણ ઉજવળ ભાસે મુજ.
ગુણ અધિક તેજ તારું અકળ, સકળ કળ કારણ કરણ;
દે પંથ ગ્રંથ ગ્રંથન કરણ, જય જય જય ધરણી ધરણ. ૪૦

ભુજંગી છંદ.

અહો દેવ દેવાધિદેવા દયાળુ,
કૃપાનાથ કીજે કૃપા હે કૃપાળુ!
સ્તુતિ પ્રીતની રીતથી ચિત્ત લાવો,
રચું ગ્રંથ તે પંથ સીધો બતાવો. ૪૧

આર્યા વૃત્ત.

હોંશીનાં મન હરવા, અભિલાષા ધરી સુકાવ્ય આદરવા;
અભિમત પાર ઉતરવા, સંભારું સહાયતા કરવા. ૪૨

દોહરો.

જ્ઞાન દૃષ્ટિ દાતારને, કોડે નામી કંધ;
તેની કરુણાથી કરું, પવિત્ર કાવ્ય પ્રબંધ. ૪૦

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

ઊઠે શબ્દ અનેક તાળ સ્વરમાં, વાજાની પેટી વિષે,
વાજાની નહિ શક્તિ શબ્દ વદવા, કર્તાની જુક્તી દિસે;
તે રીતે મુજ અંતરે જગદિશે, બુદ્ધિ ધરેલી હશે,
તેવા તર્ક વિતર્ક ચિત્ત ચડતાં, તેવી કવિતા થશે. ૪૧

મનહર છંદ.

અંતર ઉદ્યોત થાય અંતરાય આવે નહિ,
અંતરજામીને આદિ અંતરમાં આણીએ;
પછી ગ્રંથ ગુંથવાની ગુંથણી જો ગુંથીએ તો,
ગુંથતાં ગુંથણી ગ્રંથ ગુંથવાની જાણીએ;
વાણી તણા તાંતણાનો તાણો વાણો વણવો તે,
વણકર કૃપાથી વણી શકાય વાણીએ;
પ્રાણપતિ પ્રભુનો પ્રતાપ દલપત કહે,
પોતાનો પ્રતાપ પોતે જાણવો ન પ્રાણીએ. ૪૫

ચોકપ્રબંધ દોહાંતર કવિત.

દેવા દયા કરે તોજ નામ કવિ કરે સત્ય,
વેષ ધરે વિદ્યા એ તો દીલ થકી રહે દૂર;
દીઠી ખેંચ તાણથી આધીન કરતાં ન કદી,
ધીરી થૈ તેનો કરે છે તોલ પારકો જરૂર;
હોય કવિ જન તોય નં ભાસે મટી જ જાય,
યશ આપે કવિ તાજો વસે પ્રેમ ઉર પૂર;
મમત ન રાખીએ પ્રબળપણું પામી પંડ,
તિક્ષણ નયન કરીને જુઓ નયન નૂર. ૪૬

मे	૧	દ	યા	क	રે	તો	જ	ना	મ	ક	વિ	क	રે	સ	દય;
मे	પ	ધ	રે	त्रि	ઘા	એ	તો	दी	લ	થ	કી.	र	હે	દૃ	ર.
धी	ઠી	એં	ચ	ता	ણુ	થી	આ	धी	ન	ક	ર	तां	ન	ક	દી;
धी	રી	થૈ	ત	ता	ક	રે	છે	ता	લ	પા	ર	को	જ	રૂ	ર.
हो	ય	ક	વિ	ज	ન	તો	ય	न	ભા	સે	મ	टी	જ	જા	ય;
य	શા	આ	પે	क	વિ	તા	જે	ब	સે	પ્રે	મ	उ	ર	પૂ	ર.
म	મ	ત	ન	रां	ખી	એ	પ્ર	च	ળ	પ	ણું	पा	મી	પં	ડ;
ति	ક્ષ	ણુ	ન	य	ન	ક	શી	ने	જુ	એ	ન	य	ન	નૂ	ર. ૪૬

અંતર્ગત દોહરો.

દેવે દીધી હોય મતિ, કવિતા તોજ કરાય;
ના દીધી તો નવ બને, કરતાં કોટી ઉપાય. ૪૭

ગ્રંથ પ્રયોજન.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

પ્રીત ધરે પરબ્રહ્મ પદે,
વળિ નીતિ ધરે સુધરે નરનારી;
તેમજ જેમ વહેમ તજે,
વળિ સંપ સજે સમજી સુખકારી;
સર્વ પ્રકાર સુખપ્રદ થાય,
સ્વદેશ તણી સુધરે સ્થિતિ સારી;
પુસ્તક એજ પ્રયોજનથી,
રચવા રચના ચિત્ત વાત વિચારી. ૪૮

દોહરો.

વિદ્યા વિવિધ પ્રકારની, કળા કુશળતા જોગ;
સંપત વધે સ્વદેશમાં, વધે વળી ઉદ્યોગ. ૪૯

મનહર છંદ.

આર્ય ભૂમિ તણું હિત, અંતરમાં ઇચ્છું સદા,
આર્ય ભૂમિ તણાં મારાં, અસ્થિ અને ચર્મ છે;
મિત્રતા સૌ સાથે થવા, મીઠાં મીઠાં વેણ કહું,
એ તો મારાં મોટાં ખરેખરાં ષટકર્મ છે;
સુધારો વધારી મૂળ કાઢવાં કુધારા તણાં,
ધાર્યો છે મેં તે તો મારો, ધંધો તથા ધર્મ છે;
સ્વદેશમાં સંપ વધે, કુસંપ કંકાસ ઘટે,
એજ મારા મન વિષે, મોટો એક મર્મ છે. ૫૦

દોહરો.

અંતરમાં એવું ધરી, પુસ્તક કરું પ્રકાશ;
દયા કરી નિજ દાસની, ઈશ્વર પૂરે આશ. ૫૧

કવિની ઈચ્છા.

મનહર છંદ.

જગતમાં નરજાતી જનની જણાતી તે સૌ,
મિત્ર તુલ્ય માને મને એમ હું ઉચરું છું;
બાળકીઓ નિજ પ્રતિપાળકની પેઠે મને,
પિતા તુલ્ય પ્રેમે ગણે એવું હું આદરું છું;
જેટલી જુવાન બાઇ, કાન સુણી કાવ્ય મારું,
ભાઇ તુલ્ય ભાવ ધરે એવી આશા ધરું છું;
પ્રૌઢ બાઇ પુત્ર તુલ્ય, પ્રેમ રાખે મુજ પર,
કહે દલપતરામ કાવ્ય એવું કરું છું. ૫૨

દોહરો.

મુજ પત્ની તે પત્ની મુજ, બીજી મા ને બ્હેન;
ભાવ એમ ધરી ભીતરે, કરું કવિતા સુખ દેણ. ૫૩

મનહર છંદ.

સારાં માણસો સભામાં સુણી શરમાઇ જાય,
અદબ તજીને એવું નથી હું ઉચરતો;
ધરમ અધરમ ને નીતિ ને અનીતિ લઇ,
ભલું ભુંડું ભેળવી વખાર નથી ભરતો;
સજું છું કવિતા શાણા સજજનોને સંભળાવા;
રંડિબાજ રિઝાવા કવિતા નથી કરતો;
વાંચી મારાં વચનો ભવિષ્યકાળ તણી પ્રજા,
દુરાચારી કહે તેથી દીલ રહું ડરતો. ૫૪

તોટક વૃત્ત.

નથિ ઉચ્ચરિ માશુક આશકની,
નથિ વાતજ નીતિવિનાશકની;

કવિતા કરી સદ્ગુણ કારણની,
દિલદુર્ગુણ દોષ વિદારણની. ૫૫
પ્રકટે બહુ પ્રેમ પ્રભુપદમાં,
મન મસ્ત ન થાય મહામદમાં;
વળી પ્રીતિ વધે પરમારથમાં,
સમજે જન શોધક સ્વારથમાં.
કદી પાપ પથે પગલું ન ભરે,
પર પીડન કોઇ કદી ન કરે;
ઉપદેશ વિશેષ રુડો ઉચરું,
ધરિ ધીરજ હું પણ બોધ ધરું. ૫૭
મગરૂરિ જરી ન ધરું મનમાં,
જડ મૂરખ હુંજ બધા જનમાં;
કવિતા તણી રીત ન જાણું કશી,
કવિતા કરવા ઉર આશ વશી. ૫૮
સઘળા કવિનો શુભ દાસ સદા,
કરું કેમ દિલે અભિમાન કદા;
ગુરુ સર્વ કવિજન શ્રેષ્ઠ ગણું,
બલિ તેની કૃપાથી કવિત ભણું. ૫૯
કવિતા રસસાગર સર્વ કહે,
ગુણ ગ્રાહક પાત્ર પ્રમાણ ગ્રહે;
મુજ બુદ્ધિ પ્રમાણ મળી મુજને,
સુણી દોષ નહીં ધરવો સુજને. ૬૦

સ્વાત્મ પ્રત્યુક્તિ.

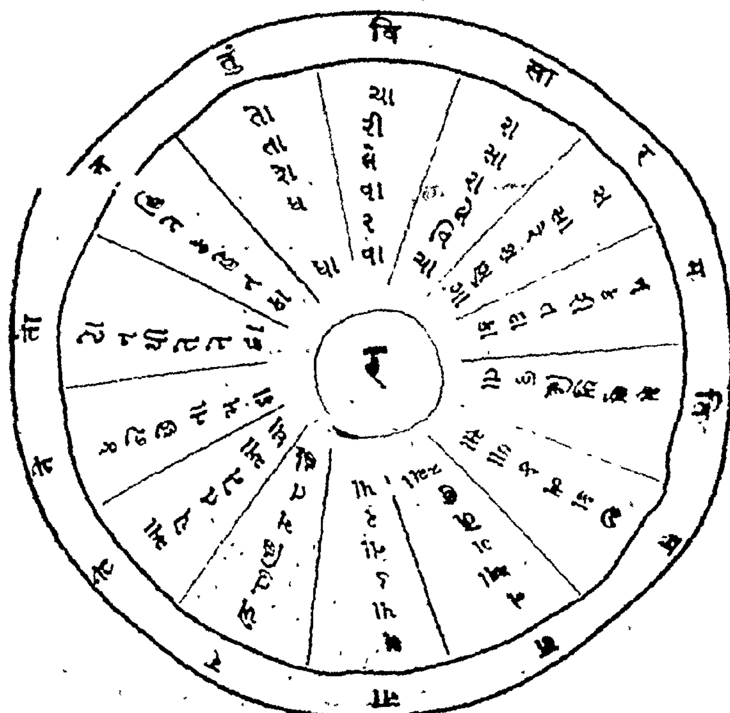
દોહરો.

જો હોંશી મુજ જીવ તું, કવિતા કરવા ધાર:
સારા સારા શોધીને, લે સંઘરી વિચાર. ૬૧

ચોદ પત્ર કમળપ્રબંધ.

ઘનાક્ષરી છંદ.

સારા સારા લે વિચાર, રસ સારે શણગાર,
મન કરી તદાકાર, તિક્ષણ બુદ્ધિ ઉતાર;
આછું કાવ્ય કળાસાર, જન આગળે ઉચ્ચાર,
નાથ પાડનાર પાર, રખે તું હિંમત હાર;
તે આપે તને આધાર, નેક જે છે નામદાર,
તોટો નથી તેને દ્વાર, નહિ તે કહે નકાર;
તું તો તારો ધર્મ ધાર, વિચારી લે વારવાર,
સાર મતિ સજનાર, તેને તો ન તું વિસાર. ૬૨

આ કમળમાં જેટલા બાળબોધ અક્ષર છે તેટલા એકથી વધારે વાર વંચાય છે.

મનહર છંદ.

કલ્પના કૈલાસ શૈલ ઉપર આસન કરી,
અવની આકાશ પાસ કોડે દૃષ્ટિ કરું છું;
દીસે જે દેખાવ તેનો ભાવ ભલી ભાતે ભણું,
ઇશ્વરની લીલા તણો ગ્રંથ આ આદરું છું;
નીતિ તણો ઉપદેશ, ઉચરું વિશેષ એમાં,
પામું સૌનો પ્રેમ એવી આશ ઉર ધરું છું;
કહે દલપતરામ કરું સારું જાણી કામ,
જેવી મારી મતિ એવી કવિતા હું કરું છું. ૬૩

દોહરા.

ખડુ ભાઇ ને બાઇઓ, શ્રોતા જાણી સમક્ષ;
અનેકને કે એકને,[1] લાયક જણવું લક્ષ.[2] ૬૪
રાત દિવસ ને ઋતુ તથા, સૃષ્ટિતણો શણગાર;
લાયક લીલા ઇશ્વરી, વર્ણવું વિવિધ પ્રકાર. ૬૫

નવરસ વિષે.

મનહર છંદ.

દંપતી વિવાહ સ્નેહ વર્ણવું શૃંગાર રસે,
હાસ્ય રસ લાવું ક્યાંઇ મિત્રને હસાવવા;
સારાં માણસોએ પણ સંકટ સહેલાં કેવાં,
કરુણા રસે કહું કરુણા ઉપજાવવા;
ક્રોધી વેન રાજા તણો ક્રોધ કહું રૌદ્ર રસે,
વીર રસ લાવું ચિત્ત હિંમત ચઢાવવા;
દુરાચારીના આચાર વર્ણવું બીભત્સ રસે;
ભય દીઠો વેને જુઓ વિપ્રને નસાડવા. ૬૬

---

૧. મતલબ કે કોઇ વખતે શ્રોતાને અનેક વચનમાં અને કોઇ વખતે એકવચનમાં લખીશ. ૨. વિચાર.

હરિગીત છંદ.

ઉદધી તણું આકાશનું વર્ણન કરું અદ્ભુત રસે,
શુભ શાંત રસથી દઉં શિખામણ ઠીક થૈ મનમાં ઠસે;
કહું ભેદ ખટ કવિતા તણા અધિકા અલંકારે કરી,
મુજ શક્તિ સમ શણગાર શોભિત ઠાઠમાઠ રચું કરી. ૬૭

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ગ્રંથો અલંકાર તણા ઘણા છે,
તથાપિ તે નિર્લજ શબ્દના છે;
વાંચે નહિ પુત્ર પિતાની પાસ,
જે હોય લજ્જા લવનો નિવાસ. ૬૮

મનહર છંદ.

રસ નામ સ્વાદનું છે જાણે છે સંસારી સર્વ,
જેમાં નહીં સ્વાદ તેને રસ નહીં જાણીએ;
સૃષ્ટિ વિશે સુંદરતા તે રુડો શૃંગાર રસ,
પાપમય બુદ્ધિ તે શૃંગાર ન પ્રમાણીએ;
કાને સુણી સજ્જનને ઉપજે કંટાળો ઉર,
તેને કેમ રસ કરી વિશ્વમાં વખાણીએ;
ખટરસ ભોજનમાં કારેલાં કંકોડાં હોય,
અફીણનો રસ નહીં ભોજનમાં આણીએ. ૬૯

લવણનો રસ ખટરસમાં લેખાય સારો,
જેનું નામ સબરસ સર્વ જનો જાણે છે;
કવિતાના રસમાં શૃંગાર રસ સરસ છે,
જ્ઞાની મુનિ જન જેને વિવિધ વખાણે છે;
લવણનો રસ પણ હદમાંજ હોય સારો,
હદથી વિશેષ હોય તો કંટાળો આણે છે. ૭૦

રસપણું તજી અનરસ ખારું ઝેર થાય,
અધિક શૃંગાર રસ પણ એ પ્રમાણે છે. ૭૦

દોહરો.

રામ સીતાના સ્નેહનું, વર્ણન રસ શૃંગાર;
ફાગ ફટાણાં રસ નહીં, વળી નહિ રસ વ્યભિચાર. ૭૧

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ભુંડા ભલા લોકતણા સ્વભાવ,
તથા બનેલા નવલા બનાવ;
તે વાતનું વર્ણન હું કરીશ,
ધીમાનની આગળ તે ધરીશ. ૭૨
પરોપકારી જન જે જણાયા,
કીધાં રુડાં કામ રુડા ગણાયા;
તેઓ તણી કીર્તિ વળી વખાણું,
કવિત્વનું સાર્થક એજ જાણું. ૭૩
કહીં વળી યુદ્ધ તણો પ્રસંગ,
ભક્તિ તણો ભેદ કહીં અભંગ;
વળી પ્રભુનો મહિમા વખાણું,
જેથી થયું જીવન સાર્થ જાણું. ૭૪

વાણી મહિમા.

દોહરો.

સ્વદેશની પૃથ્વી તથા, સ્વદેશની જે વાણ;
માતા તુલ્યે માનીને, પાળે પુત્ર સુજાણ. ૭૫

મનહર છંદ.

પૃથિવી પ્રાણીની માતા પ્રાણીનું પોષણ કરે,
અન્ન પાણી વસ્ત્ર વસ્તુઓ અનેક આપે છે;

પણ વચ્ચે વાણીનો વિશેષ ઉપયોગ પડે,
વાણી કોટિ પ્રકારની હરકતો કાપે છે;
માગ્યા વિના માતા પણ સમજ્યા વિના શું આપે?
પામીએ જે સુખ તે તો વાણીના પ્રતાપે છે:
વાણીથી હરેક વસ્તુનું વિશેષ જ્ઞાન થાય,
વાણીથી સલિલ[1] મહાસાગરનું માપે છે. ૭૬

વાણીથી વિચાર એક બીજાના કહી શકાય,
જ્ઞાનવારસો તો વાણીમાં મુકી જવાય છે;
સેંકડો વરસ સુધી શોધી શોધી મેળવેલું,
પૂર્વજોનું જ્ઞાન તે તો વાણીથી પમાય છે;
પશુ પક્ષી પ્રાણીઓથી માણસો વિશેષ સુખ,
દુનિયામાં લે છે તે તો વાણીથી દેખાય છે;
ઇશ્વરનું જ્ઞાન પણ વાણી થકી ઉપજે છે,
વાણી વિના પ્રાણી કેવા પામર જણાય છે? ૭૭

જે વાણીથી અન્ન પાન માલ મીલકત પામ્યા,
તે વાણીને સ્નેહ ધરી સર્વદા સંભાળવી;
ભલાં ભલાં ભૂષણે ભૂષિત કરવી તે ભલી,
પૈસા ખરચીને પ્રીતે રુડી રીતે પાળવી;
ગરીબ જાણીને અવગણના ન કદી કરો,
બની શકે તેમ તેની ગરીબાઇ ટાળવી;
કહે દલપતરામ દીલમાં મમતા રાખી,
આપણા ગજા પ્રમાણે અધિક ઉજાળવી. ૭૮

---

૧ પાણી.

ગુજરાતી ભાષા વિષે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત.

શોધ્યું સંસ્કૃત દીક્ષિતે ભટ્ટજિએ, અંતે તજી ગર્વને,
ભાષા સોરઠની[1] છટાથી ભણવા, શિક્ષા કહી સર્વને;
જે શિક્ષા સઘળે પ્રમાણ ગણી છે, ગીર્વાણ વાગીશ્વરે,
તે ભાષા ગુજરાતી મંડ્ય મુજને, આપી રુચિ ઈશ્વરે. ૭૯

જે ભાષા નરસિંહ નાગર કવિ, શોધી ગયો સુલભે,
પ્રેમાનંદ ભટે વખાણી વળતી, ભાખી ભટે વલ્લભે;
દેવીદાસ, મિઠો, અખો, પ્રિતમ તે, સંખ્યા સિમા ના મળે,
કૃષ્ણે ને રણછોડ, કાન રઘુએ, શોભાવી છે શામળે. ૮૦

મનહર છંદ.

ભારત ને ભાગવત રચેલ છે રામાયણ,
રેવાખંડ શંકરપુરાણ પણ સારાં છે;
વૈદક જોતિષ ને વેદાંતવાદ વારતાઓ,
નાગરી નારીનાં ગીત ચીત ચોરનારાં છે;
જોડેલા જે જતીઓના રાસમાં કચાશ નથી,
પ્રેમભરી ગર્બિયો ને પદ પણ પ્યારાં છે;
ભારતીનો[2] ભેદ મને ભાવી ગુજરાતી ભાષા;
સારે શણગારે જેનાં અંગ શણગાર્યાં છે. ૮૧

---

૧ यथा सौराष्ट्रिकानारी, "अराँ" इत्यभिभाषते ।
एवं रंगं विजानीयात्, खे "अराँ" इव खे दया ॥
અરું પરું એનું અનેક વચન અરાંપરાં થાય છે; તે શબ્દ સોરઠની સ્ત્રીઓ સારી લટકથી બોલે છે. એવી લટકથી दया, मया, આદિક સંસ્કૃત શબ્દો બોલવાની શિખામણ એ શ્લોકમાં દીધી છે. એ શ્લોક પાણિનીય શિક્ષાનો છે. ૨ સરસ્વતી.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

આવ ગિરા ગુજરાતી તને,
અતિ શોભિત હું શણગાર સજાવું;
જાણની પાસ વખાણ કરાવું,
ગુણી જનમાં તુજ કીર્તિ ગજાવું;
ભારતવર્ષ વિષે બીજી ભારતિ,
માનવતીતણું માન તજાવું;
દેશ વિષે દલપત્ત કહે,
ભભકો તુજ જો ભલી ભાત ભજાવું. ૮૨

મનહર છંદ.

પણ પ્રભુની સહાયતાથી પાર પાડી શકું,
સંપૂરણ જોઇએ સ્વદેશીની સહાયતા;
વિદ્વાન મંડળ મળીને મંડે એજ કામે,
ચિત્તમાં ધરીને નિજ ભાષાની ચહાયતા;
ગુંથીને અનેક ગ્રંથ સુધારો વધારો કરે,
નિશ્ચળ થઇને નિત્ય આપશે જો ન્યાયતા;
કહે દલપતરામ તોજ થાય પુરું કામ,
એ વિના તો અન્ય નથી સુજતી ઉપાયતા. ૮૩
એક હાથથી તો નહીં તાળી પણ પડી શકે,
બની શકે કેમ કારીગરી મોટા કામની;
માટે વારે વારે હું વિદ્વાનને વિનતિ કરું,
તત્વ જાણનારા મારા દેશીઓ તમામની;
મમતા ધરીને તન મન ધન તેમાં જોડી,
ગાય ગુજરાતી ગીરા પ્રજા ગામે ગામની;
સ્વદેશી ભાષાનો એમ સુધારો વધારો થાય,
દીલની આશા તો પુરે દલપતરામની. ૮૪

તમે કોણ છો, એમ એક રાજાએ પૂછેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર.

મનહર છંદ.

સ્વદેશ સુધારવાની સભાનો છું સભાસદ,
સુબોધક સજજનોના સાથમાં સામીલ છું;
ચોટામાં લુંટાણી મહારાણી ગુજરાતી વાણી,
જાણી તેનું દુઃખ ઘણો દીલગીર દીલ છું;
હિંદી ને મરાઠી હાલ, પામી છે પ્રતાપ પ્રૌઢ,
સ્વદેશી શિથિલ રહી, તે દેખી શિથિલ છું;
કહે દલપતરામ રાજા અધિરાજ સુણો,
રુડી ગુજરાતી વાણી રાણીનો વકીલ છું. ૮૫

દોહરો.

વાણી ગુજરાતી રુડી, રાણી જાણી આજ;
હું વજીર તેનો બની, કરું તેનું શુભ કાજ. ૮૬

કલમ પ્રતિ ઉક્તિ.

મનહર છંદ.

કાજળની કોટડીમાં વારે વારે વિચરતી,
અરે ઓ કલમ તને વિનતિ હું કરું છું;
શામ મુખવાળી શ્વેતતણી સંગતિમાં,
ભાળી તને આજ તારો ભરુંસો હું ભરું છું;
મન તણો મર્મ તારી આગળ ઉઘાડો કરું,
ધરી હેએ હેત તને હાથમાં હું ધરું છું;
નિર્લજ વચન કાં તો કોઇની નિંદા લખીને,
ડાઘ લગાડે તું રખે દીલમાં હું ડરું છું. ૮૭

પ્રમિતાક્ષરા છંદ.

ન લખીશ નીતિ તલમાત્ર તજી,
ન લખીશ શબ્દ દિલ દ્વેષ સજી;
ન લખીશ જુક્તિ કરી જૂઠ જરી,
ન લખીશ ધર્મ નિજ દૂર ધરી. ૮૮
લખ સત્ય કૃત્ય હરિનાં હરખી,
લખ પુણ્ય કામ જનનાં પરખી;
લખ દેશ કાજ ઉપદેશ ઘણો,
લખ સંપ થાય જન જાત તણો. ૮૯

ગીતિ વૃત્ત.

ફટ દઇ પડજે ફાટી, જનિતા જગમાં કપૂત જણનારી;
તેમજ જાજે તૂટી, લખતાં લેખણુ અનીતિ લખનારી. ૯૦

સંક્ષેપમાં કહેવા વિષે.

ઝુલણા છંદ.

વસ્તુ પ્રત્યેક વિસ્તારથી વર્ણવું,
તો નહિ ગ્રંથનો અંત આવે,
અલ્પ આયુષ્ય ને કામ તો અતિઘણું,
કરવું લંખાણ તે કેમ ફાવે ?
બોલવાની બહુ બાબતો છે વળી,
સર્વ દેવી પડે છેક છોડી,
નાટકી જેમ નાટક નહીં કરી શકે,
વેષ ઝાઝા અને રાત થોડી. ૯૧

ભ્રમરાવળી છંદ.

નહિ પાર નિધિ જળ મચ્છ મપાય તરંગતણો,
વળી કાવ્યતરંગ અનંત ગુણીજન એમ ગણો;

લખતાં જુગના જુગ જાય તથાપિ ન પાર લહું,
ઉદધી જળતુલ્ય અથાગ અતિ અલ્પ કહું. ૯૨

દોહરા.

કાવ્યકળાની યુક્તિયો, આવે માંહિ અનેક;
શબ્દ અર્થ ને ચિત્રના, અલંકાર સવિવેક. ૯૩
ઉપજે જો આ વાંચતાં, સંશય કોઇ ઠાર;
પૂર્વાપર અવલોકતાં, તે સંશય ટળનાર. ૯૪

બાઇઓ પ્રતિ ઉક્તિ.

ઝુલણા છંદ.

બંધુ જાણો મને જો બધી બાઇઓ,
સ્નેહથી તો જુઓ મુજ સામું;
સૌ અહોનિશ આશાષ આપો મને,
જેથી જગદીશનો પ્રેમ પામું;
વીર તો કાંઈ પ્રતિવર્ષ દે બેનને,
આપણા દેશની રીત અસલી;
હું તમારો વડો ધર્મનો વીર છું,
વીરની આ ગણો [1]વીરપસલી. ૯૫

ઇંદ્રવિજય છંદ.

સુંદર ગીત શિખામણનાં
ગુણવંત થવા હિતનાં ગણી ગાશો;
વ્યર્થ નથીજ અનર્થ નથી
ઉર અર્થ ધર્યાથી સમર્થ જણાશો;
ભ્રાત ગણી કદી તાત ગણી
ભલી ભાત મને નિજ ચિત્ત ચહાશો;

---

૧. હમેશાં શ્રાવણ માસમાં ભાઇ પાસેથી બેન કાંઇ દક્ષ લે છે તેને ભાઇપસલી અથવા વીરપસલી કહે છે.

ઉત્તમ નીતિ તણો કરું અર્પણ,
આ તમને શુભ સાસરવાસો. ૯૬

શ્રોતા પ્રતિ ઉક્તિ.

મનહર છંદ.

કવિતાનો કહેનાર કહ્યે જાય કવિતાને,
સુણનાર કથન ધરે ન કશું કાનમાં;
ભાવારથ ભેદ જાણવાની નહિ શક્તિ ભાસે,
ધીરજ ધરીને અર્થ ધરે નહિ ધ્યાનમાં;
અભાવતા અન્નનો આહાર કરે એવી રીતે,
સુણે પણ તેનું મન દોડે બીજા તાનમાં;
કહે દલપત એવા આગળે કવિતા કહી,
તો તો જેમ જઇને રુદન કર્યું રાનમાં. ૯૭
કોઇ શબ્દ ચિત્ર અલંકારને કહે છે સારા,
કોઈ અતિ ઇચ્છે અર્થ તણા અલંકારને;
કોઇ તો વિવિધ વસ્તુ વર્ણન વિશેષ વાંચે,
કોઇ તો સદા વખાણે શિખામણ સારને;
જેને જેવો ભાવ તેને તેવી કવિતા છે આમાં,
એસીને જુઓ આ બડા બાગના બહારને;
ગમે ત્યાં ગમત કરો ન ગમે તે નિંદશો માં,
રાખજો તે જગા જવા બીજા રમનારને. ૯૮

દોહરો.

ભાત ભાતનાં ભોજનો, કરી રાખે કંદોઇ;
જેને ભાવે જે ઘણું, જમે લઇને તે જોઇ. ૯૯

મનહર છંદ.

શિક્ષક સમાન સારી શિખામણની દેનારી,
વૃદ્ધ તુલ્ય જેમાં કહ્યો વિવિધ વિચાર છે;

મિત્ર તુલ્ય માનવીના મનમાં પ્રમોદ આપે,
તરુણી સતી સમ સુભાષણ તૈયાર છે;
આનંદ સમે ધરો તો આનંદ અધિક આપે,
દુઃખ સમે દુખિયાને દિલાસો દેનાર છે;
સવિતા* પ્રતાપે ખને કવિતા તો કેવી કરું,
અધર રહેલા જન મનનો આધાર છે. ૧૦૦
હાથમાં ધરો તો વિંટી પોંચીથી વિશેષ શોભે,
કાને ધરો તો અમૂલ્ય કુંડળ આકાર છે;
મુખે ધરો તો તે મુખવાસથી સુવાસ આપે,
કંઠે ધરો તો તે હીરા મોતી તણો હાર છે;
મગજમાં ધરો તો મુગટથી સરસ શોભે,
ઘરમાં ધરો તો રુડો ઘર શણગાર છે;
સવિતા પ્રતાપે ખને કવિતા તો કેવી કરું,
અધર રહેલા જન મનનો આધાર છે. ૧૦૧

દોહરો.

નિજ રુચિ સમ આ ગ્રંથનો, કરે લોક ઉપયોગ;
તે વાતે મુજને કશો, નથી હરખ કે શોક. ૧૦૨

મનહર છંદ.

પાઘડી ખનાવનારે પાઘડી પ્રલંબ રચી,
પછી કોઇ સારો કહે સુરતી આકારને;
કોઇને ચડાવી ચક્ર દક્ષણીનું ડોળ ગમે,
કોઇ કચ્છી ચાંચથી શોભાવે શણગારને;
કોઇ મારવાડી કે મેવાડી ઘાટ સારો માને,
અમે ગુજરાતી વળી કોઇનાં વિચારને;
જેને જેમ ફાવે તેમ કરે દલપત કહે,
નહિ રાગ દ્વેષ પાઘડી ખનાવનારને. ૧૦૩

* જગતકર્તા.

ઓનરેબલ અલેક્ઝાંડર કિન્લાક ફાર્બસ સાહેબ.

મનહર છંદ.

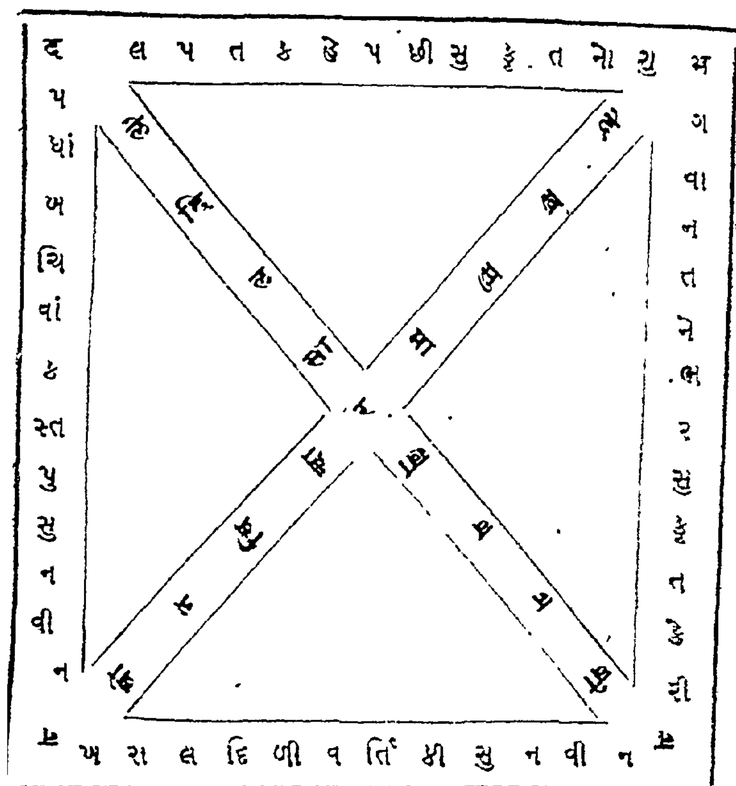
ચિત રૂપી ચોવટામાં કાવ્યની દુકાન કરી,
પછી તે દુકાનનો દુકાનદાર હું ઠર્યો;
નીતિતણી રીતિ તથા પ્રીતિ પરિબ્રહ્મ પર,
સારો સારો માલ એવો શોધી શોધી સંઘર્યો;
ગ્રાહકોની શોધ માટે ગામ ગામ ઠામ ઠામ,
દેશ ને વિદેશમાં વિશેષ વાર હું ફર્યો;
કહે દલપત મારી કવિતાનો કયાસ કરી,
સોદાગર ફારબસ સાહેબે સોદો કર્યો. ૧૦૪

દોહરો.

ધન વિદ્યા શુભ વંશ જશ, તથા રાજ્ય અધિકાર;
પ્રભુ આપે કિન્લાકને, લક્ષ્મી પાંચ પ્રકાર. ૧૦૫

ચોકી પ્રબંધ સવૈયો.

રમાસુખ દે ભગવાન તને,
ભર સુકૃત કેરી નવીન વખાર;
રખાવ નવીન નવીન સુકીર્તિ,
વળી દિલ રાખ નવીન વિચાર;
રચાવી નવીન નવીન સુપુસ્તક,
વાંચી બધાં પદ લે દિલ સાર;
રસાળ દિલે દલપત્ત કહે,
પછી સુકૃતનો શુભ દેખ શુમાર. ૧૦૬

નીતિબોધક અને અનીતિનિંદક કવિતા.

મનહર છંદ.

બાળક પીએ તો તેને જ્ઞાનબળ બહુ વધે,
જુવાન પીએ તો છક ઉતરે જુવાનીનો;
વૃદ્ધ જો પીએ તો તેને હિંમત ને જોર વધે,
ઉપજાવે અંતરમાં રસ શોભે આનીનો;

સતીયો પીએ તો તેને સતનો મારગ સુજે,
સુધારસ સમ નારી મોટી અને નાનીનો;
સુકવિતા કોઇને ન હોય અવગુણકારી,
દોષ ન દેખાય જેમાં જરીએ નાદાનીનો. ૧૦૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

કીર્તિ કાવ્યથકી મળે વળિ મળે, પ્રીતિ પ્રજાની ઘણી,
નીતિનો પણ બોધ શુદ્ધ કવિતા, આપે અનીતિ હણી;
આનંદામૃત કાવ્યના કથનમાં, જ્ઞાતાજનોને જડે,
જે જાણે કવિતાની જુક્તિ સમજી, તે ભોગ્ય તેને પડે. ૧૦૮

મનહર છંદ.

બાળક વાંચે તો તેની બુદ્ધિમાં બિગાડ થાય,
જુવાન વાંચે તો તે જરૂર વહી જાય છે;
વૃદ્ધ જન વાંચે તો તે લાગે તેને વિષ જેવી,
થુ થુ કહી જે કવિતા ઉપર થુંકાય છે;
ભગિનીઓ સાંભળતાં, ભાઇથી ભણાય નહીં,
લાજવાળાં માણસો તો વાંચતાં લજાય છે;
કોણ એવી કવિતાને કહેશે જે કવિતા છે,
કવિતા તો સૌને સુખકારક ગણાય છે. ૧૦૯

દોહરા.

કોઇ કવિ નીતિ લખે, કોઈ અનીતિ છેક;
અનાજ વાવે એક જણ, અફીણ વાવે એક. ૧૧૦

ચોર દૂધ તે દૂધ નહિ, ગોકળગાય ન ગાય;
કુનીતિની કવિતા નહિ, ધૂડ રાય નહિ રાય. ૧૧૧

સારું ઇચ્છો શિશુ તણું, તમે માત ને તાત;
આશક માશુકની કદી, દો ન વાંચવા વાત. ૧૧૨

ગીતિ વૃત્ત.

વ્યાલ ખજુરો વિંછી, બાળક કરમાં કદી ન દે બાપ;
એમજ અનીતિ કેરું, પુસ્તક દે તો પિતા શિરે પાપ. ૧૧૩

દોહરા.

નીતિ ઉપર પ્રીતિ વધે, કવિજન એવા કોય;
ફાગ ફટાણાં જોડિયાં, એવા પણ કવિ હોય. ૧૧૪
તીર્થ નાહી વ્યભિચારી જન, સુતો ઠામ કુઠામ;
ખર નાહી જેવું કરે, કીધું એવું કામ. ૧૧૫
જુદા જુદા કામના, કવિયો જૂદા જાણ;
ફૂલ મળે માળી ગૃહે, સલાટ ઘર પાષાણ. ૧૧૬

ઇંદ્રવજ્ર વૃત્ત.

બેટી બહેનો પિતુ ભ્રાત પાસે,
જે બોલતાં બોલ બહુ લજાશે;
એવું લખે ને કહિયે અનીતિ,
રુડા જનોની નહિ એવી રીતિ. ૧૧૭

દોહરો.

પિતા પાસ પણ વાંચતાં, કન્યા લાજે કોઇ;
જરૂર કવિતા જાણવી, અનીતિ એ હોય. ૧૧૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અનીતિના શબ્દ અનીતિમાન,
વાંચે વખાણે થઈ સાવધાન;
જે સાંભળી લંપટ ચિત્ત લોભે,
સારા જનોના મુખમાં ન શોભે. ૧૧૯
વિવા તણાં નિર્લજ જે ફટાણાં,
હોળી સમાનાં વળી ફાગ ગાણાં;
સારા જનો તો શરમાય એથી,
ખુશી થશે લંપટ લોક તેથી. ૧૨૦

ઉધોર છંદ.

સંઘરશો ન ઘરમાં સાપ, સંઘરશો ન મોઢાં પાપ;
સંઘરશો ન એમજ આપ, જેમાં છે અનીતિ છાપ. ૧૨૧
સૌથી માતાનું પય શુદ્ધ, દીસે થોરનું પણ દૂધ;
એમજ કાવ્ય નામે એક, છે ગુણ જરૂર જુદા છેક. ૧૨૨
સજશે નિત્ય જેવો સંગ, ચઢશે ચિત્ત તેવો રંગ;
વાંચે વેણ જન જે નિત્ય, કરશે આપ એવાં કૃત્ય. ૧૨૩
અમલી લોક ખાય અફીણ, હોય હમેશ તે મતિહીણ;
વિધવિધ ગાય કેફ વખાણ, એથી જન ઠગાય અજાણ. ૧૨૪
હરખે મોતિ ચરિને હંસ, ખગલો મચ્છ તનના અંશ;
આપે આપનો આહાર, વિધ વિધ વર્ણવે બહુ વાર. ૧૨૫
ગર્ધવને ન ભાવે ગોળ, ખાંતે ખાય ઝાઝો ખોળ;
[1]કરકાપર રહે જે કાગ, ઉર હરખાય ત્યાંજ અથાગ. ૧૨૬
રૂઢી છે જગતમાં એવી રીત, જેવું પાત્ર તેવી પ્રીત;
સારાને ગમે શુભ વાત, નરસો નરસાથી રળિયાત. ૧૨૭

સોરઠો.

કાગ કૂટાણાં ગાય, ત્યાં ઉભા રહેતાં દિલે;
સજ્જન તો શરમાય, નિર્લજ્જને નિર્લજ ગમે. ૧૨૮

પ્રશ્ન-દોહરો.

ખડિયાને દેખી કહે, કવિને કોઇ ભાઇ;
રોશનાઇ એમાં રહે, કે કવિ કહો શિહાઇ ? ૧૨૯

ઉત્તર-ચોપાયા છંદ.

શિહાઇ છે કે રોશનાઈ છે, કહો કવીશ્વર એમાં,
ભાઇ સુણો વસ્તુ બંને છે, તમે કહી તે તેમાં;
નીતિ સહિત સપૂત લખે તે, રોશનાઇ અજવાળું,
કરે કપૂત શિહાઈ ભુંશી, ધોળા ઉપર કાળું. ૧૩૦

---

1 કરકુ એટલે હાડકું.

તમાકુ પ્રતિ ઉક્તિ.

મનહર છંદ.

અરે ઓ તમાકુ તારો તોલ તું તપાસ કર,
મિથ્યા મનમાંથી તારા મેલ અભિમાનને;
નાગરવેલીના ગુણ નીરખી જો નયનથી,
જેના ગુણ વિશેષ વિદિત છે જહાનને;
તેની સાથે તું ગણાઇ તેની તો નવાઇ નથી,
રાખ સાથે કોઠીમાં ધરે છે લોક ધાનને;
વ્યસનીઓ તારાપર તાળીઓ વિશેષ પાડે,
તેથી તું ન પામર ગણીશ પ્યારાં પાનને. ૧૯૧

કવિતાનું કારણ જે નીતિપર પ્રીતિ વધે,
સરસ કે નરસ તો તે પર સંભાળીએ;
જે કવિતા વાંચીને અનીતિની અસર થાય,
એવી કવિતાને ઉન્હા પાણીમાં ઉકાળીએ;
નીતિ ને અનીતિ મિશ્ર ભાવ જેનો ભાળીએ તો,
બાવળના કોયલાની સાથે તેને બાળીએ;
બહેન કે બેટી પાસે બોલી ન શકાય બોલ,
એવી કવિતાને તો ઉકરડે ઉછાળીએ. ૧૩૨

સુકવિની કવિતા તે નીતિનું પોષણ કરે,
પોષણકારક જેવું માનું પયપાન છે;
મોટાં માણસોને સુણી મનમાં મિઠાશ લાગે,
મિષ્ટતા ભરેલું જેવું જગમાં મિષ્ટાન છે;
કુકવિની કવિતા વાંચ્યાથી કાળો કેર થાય,
અનીતિ ભરેલી આખા ઝેરની સમાન છે;
કહે દલપતરામ કદી નહિ ધરો કાન;
નરક [1]નિવાસની દેનારી તે નિદાન છે. ૧૩૩

---

1. સુંદરદાસે તથા મુક્તાનંદ સ્વામીએ કહ્યું છે કે:–

"રસિકપ્રિયા રસમંજરી, ઔર આદિક રસગ્રંથ;
મુક્ત કહે મતિમંદકુ સબ હિ નરક કે પંથ."

ભિન્ન રુચિ પરીક્ષક.

ચીછે નહિ જે પારખું, દેખે સરખું ડોળ;
જંગલી જન જાણે નહિ, ગોળ ગળ્યો કે ખોળ? ૧૩૪

ગીતિ.

સરસ નરસ રસ સમજે, કવિતા રસ તો તહાં પ્રગટ કીજે;
પણ ઘુઘરો કે ઘંટા, બાળક તો તે બજાવતાં રીઝે. ૧૩૫

મનહર છંદ.

સાધારણ કનકની કિંમત ન કરી જાણે,
કુંદનની કિંમત તે કેમ કરી જાણશે;
હળદીની કિમ્મત હયાતિમાં ન કરી હોય,
કેસરની કિમ્મત તે કેમ ઉર આણશે;
કોડિયાં મોતીની કાંઇ કિમ્મત ન કરી જાણે,
મોઘા મુલાં મોતીને શી વિધિએ વખાણશે;
કહે દલપત કોઇ કવિતા ન કંઠે કરી,
કવિતાની કિમ્મત તે શી પેરે પ્રમાણશે. ૧૩૬

દોહરો.

જે જેને અભ્યાસ નહિ, તે તેને નહિ સ્વાદ;
અંધા આગળ આરશી, બહેરા આગળ નાદ. ૧૩૭

ઇંદ્રવિજય છંદ.

સુંદર તો પણ શા ઉપયોગની,
અંધનિ આગળ આરશી લાવ્યો;
જો ગજરાજ દિસે અતિ ઉત્તમ,
નિર્ધનને ઉપયોગ ન આવ્યો;
મર્કટ કંઠ ધર્યો મણિ હાર,
પ્રહાર ગણી અતિ દૂર ઉડાવ્યો;
કાવ્ય કળા કરી મૂરખ પાસ,
બધીરની આગળ શંખ બજાવ્યો. ૧૩૮

મનહર છંદ.

ઘન તણો ઘોર સુણી મોર બોલે જોર કરી,
સ્વાતિતણાબિંદુ શીપ ઝડપથી ઝીલે છે;
પ્રભાકર પ્રભાવડે પ્રફુલિત પદ્મ થાય,
ચંદ્ર ચંદ્રિકાથી ખૂબ કુમુદિની ખીલે છે;
ચમકથી જેમ લોહ ચંચળ તરત થાય,
સુગંધને સઘ જેમ સમીર હરી લે છે;
કહે દલપત તેમ કવિતાના શોખી જન,
કવિતા સુણીને સાર સર્વ સમજી લે છે. ૧૩૯
સુંઘતાં સુગંધી વિષે સ્વાદ સમજી ન શકે,
નક્કી શૂન્ય નાસિકા છે એમ ઉર આણીએ;
દશ્ય વસ્તુ દેખવા ન ઇચ્છે દલપતરામ,
દુનિયામાં દષ્ટિશૂન્ય જન એ તો જાણીએ;
કીરતી કથન કે રસિક રુડો રાગ કહી,
સુણવા ન ઇચ્છે શ્રોત્રશૂન્ય તે પિછાણીએ;
સુ કવિતા રસથી ન રંજન હ્રુદય થાય,
તે હ્રુદયશૂન્ય એમ પ્રસિદ્ધ પ્રમાણીએ. ૧૪૦

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જેને ન જાણ કહી કોકિલ કાગ કેરું,
તે કાગનું કદિ વખાણ કરે ઘણેરું;
જેણે સુણ્યા-શ્રવણ કોકિલ શબ્દ સારા,
તે કાગના સ્વર સુણી નહિ રીઝનારા. ૧૪૧

દોહરા.

જેને જેનો સ્વાદ નહિ, તે તેને ન ચહાય;
દૂષણ આપી દ્રાખને, કાગ લિંબોળી ખાય. ૧૪૨
સાકર લાગે સર્વદા, મનુષ્ય માત્રને મિષ્ટ;
કડવી તેને જે કહે, તેનું તન રોગિષ્ટ. ૧૪૩

રે સાકર તુજને સઉ, નહીં કહે રસહીણ;
ભક્ષ કરે અમલી ભલે, તુજને તજી અફીણ. ૧૪૪

મનહર છંદ.

શેલડી કહે છે સુણ ગર્ધવ આ સાકરને,
શું થયું જો તારા જેવા આદર ન આપશે;
દૈવે તેના સ્વાદનો તને ન અધિકાર આપ્યો,
એથી અરિધ્યાથી એની આબરૂ ઉથાપશે;
તારો અંતે થશે તોલ ધમકશે ઢીલાં ઢોલ,
તારા બોલે બોલ બધા તુજને સંતાપશે;
અમથો બકે શું આમ કહે દલપતરામ,
સાકર તો ઠામ ઠામ, વિશ્વ વિષે વ્યાપશે. ૧૪૫

કદરબી પ્રબંધ.

પાલણું રૂપાળું પણ જેને ઘેર પુત્રનો-
આવાજ નહિ તો પછી તેને તેનું શું કાજ છે?
રાજચિહ્ન રુડાં પણ જેના તાબામાં જરીયે,
રાજ નહિ તો પછી તેને તેનું શું કાજ છે?
લાયકીના લક્ષણનું લક્ષધા છે મૂલ પણ,
લાજ નહિ તો પછી તેને તેનું શું કાજ છે?
કવિતા સરસ પણ સાંભળવા તણી જો-
ઇચ્છા નહિ તો પછી તેને તેનું શું કાજ છે? ૧૪૬

કવિતા સરસ પણ સાંભળવા તણી એ ઇચ્છા

હાયકોમાં લક્ષણનુ લક્ષવા છે મૂલ પણ લા

શાજ ચિહ્ન રૂડાં પણ જેના તા આમાં જરી એરા

પા[illegible]ણુંર પાણું પણ જેને ચેર પુત્રનો આવા

लंनहिंलोयछोतेमेलेमुंशुकाअहि.

દોહરા.

ઠરી ઉલૂક અનેક મળી, કહે સૂર્ય નિસ્તેજ;
પણ જાણો નિશ્ચે પડે, અંતે જુદા એજ. ૧૪૭
તોળે ગુંજા તુલ્ય તો, હેમ ન થેશ ઉદાસ;
તારી બરાબર ક્યાં થશે, શું ગુંજાની ગુંજાશ. ૧૪૮

મનહર છંદ.

અજાણ્યાને દિલ્લિના ઠગારા દસ બાર મળ્યા,
લક્કડના લાડુને વખાણ્યા ખુબ વાણીમાં;
ભોળા જને ભોળવાઇ ખરીધા તે મોંઘા મૂલે,
જાણ્યું સારા જનોને જમાડીશું ઉજાણીમાં;
ભાગીને તે જોયા ત્યારે લાકડાનો ભુકો ભાળ્યો,
પલાળી કરેલા લાડુ ખાંડ તણા પાણીમાં;
જેના મુખ આગળ મુકે તે થૂથૂ કહી થુંકે,
ધન ખરચેલું ખાધું ગયું ધૂળધાણીમાં. ૧૪૯

દોહરો.

થોડા જનો ઠગાય પણ, પ્રસિદ્ધ જયાં તે થાય;
લક્કડના લાડુ પછી, કોઇ ન લેવા જાય. ૧૫૦

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ફેરવી રૂપ દગાથી ફસાવી, અરે નર અંતર ફોગટ ફૂલે,
છાની રહે નહિ છેક હમેશ, ખરેખરી વાત કદી પણ ખૂલે;
ભોળાવીએ ભરમાવી ભલે પણ; ભોળપણે ફરીથી નહિ ભૂલે,
કાગળ હાંડલી કોઇ કરે, કદિ એકજ વાર ચડે પણ ચૂલે. ૧૫૧

મનહર છંદ.

જેને જગદીશે નરી વાણીનો વિલાસ દીધો,
વાણી દીધી પણ જે ન જાણે જુદા રાગને;
તેવાને તો કાવ્યકળા અતિ ઉપયોગી નથી,
કાંચન તે ઉપયોગી નહિ જેમ કાગને;

મર્મ નહિ જાણે તેને મન તો સમાન બધું,
ખરો ગણે છે બરાબર વન બાગને;
સમજે સુણીને તેનું કવિતા ડોલાવે શીશ,
મોરલીના નાદ જેમ ડોલાવે છે નાગને. ૧૫૨

વ્યસની પ્રતિ ઉક્તિ.

મનહર છંદ.

અરે ઓ વ્યસની નથી વ્યસનીનો વાટવો આ,
આમાં તો અધિક ગુલખાસ ને ગુલાબ છે;
ચંપા ને ચંબેલી તણા હશે ગજરા ને હાર,
બીજા પણ એમાં એવા બહુ બહુ બાબ છે;
ફોગટ તું ફંદીશ માં તે તો નહિ ફાવે તને,
જો તું મને પુછે તને એટલો જવાબ છે;
ગાંજો નથી ભાંગ નથી, બાળી પીવા બીડી નથી,
પત્ર પુષ્પવાળી આ શ્રીમાળીતણી છાબ છે. ૧૫૩
ગ્રાહક ઘણાક દેખી સુખડીએ સમજાવ્યું,
આ તો સારી સુખડીઓ વેચવાનું સ્થાન છે;
પેંડા બરફી પતાસાં ખાજાં પણ મળે ખાસાં,
પુષ્ટિકાર બીજાં પણ મીઠાં પકવાન છે;
સાકર ઇલાઇચી સહિત જે સુગંધીદાર,
પ્રેમથી પીઓ તો પીવાયોગ્ય પયપાન છે;
પીવી હોય મદિરા ને ઓવી હોય અક્કલ તો,
તેવા જનો જાઓ જયાં કલાલની દુકાન છે. ૧૫૪

દોહરો.

જેનો ચારો જે કર્યો, તેને ભાવે તેજ;
હંસ સદા મોતી ચરે, કાગ અભક્ષ કરેજ. ૧૫૫

મનહર છંદ.

પાણી ખારા તણો આણી દૂધ મહિ ધરી દેખો,
તરતજ તરફડી મુંઝાઇ એ તો મરે;
ભોગીતણા ભારે ભારે વૈભવને ભુંડા ગણે,
જેનું મન જોગી થવા જોગ જુગતી કરે;
કોમળ કવિતા રુડા કવિની કરેલી ભલી,
અણસમજુને ઉર એ તો નહિ ઉતરે;
કહે દલપતરામ જેને નહિ જેનું કામ;
લીંબનો વિલાસી જીવ સાકરને શું કરે ? ૧૫૬
વરસાદ થતાં સુખ થાય વનસ્પતિ સૌને,
જવાસાનો જીવ જાય, એકે નહીં ઉછરે;
સૂરજ ઉગ્યાથી જુઓ સકળ સંસાર રીઝે,
ઘૂડને ઘણો કલેશ એ થકી અનુસરે;
ચંદ્રતણી ચાંદનીને ચાહે છે ચક્ષુ સઉનાં,
ચોર લોક ચિંતા ચિત્ત ચોગણી એથી ધરે;
કહે દલપતરામ જેને નહિ જેનું કામ,
લીંબનો વિલાસી જીવ સાકરને શું કરે? ૧૫૭
આંધળાને આરશીનો ઉપયોગ એકે નહીં,
બધીરને બધા રાગ બકવા જેવા કરે;
હાથીતણે હોદ્દે જેને બેસવાનું હોય નહિ,
દીલ તેનું દૂરથીજ દેખી દેખીને ડરે;
આળસુને વિદ્યાનો અભ્યાસ ત્રાસ ઉપજાવે,
કંજુસને કીરતીનો કશો રસ ઊતરે;
કહે દલપતરામ જેને નહિ જેનું કામ,
લીંબનો વિલાસી જીવ સાકરને શું કરે ? ૧૫૮
કીડી શોધે કણને કનકનું ન કામ કશું,
ચારપગું ઢોર તે તો ચાર ચાહીને ચરે;

સિંહને તો સ્વાદ સદા માંસનોજ સારો લાગે,
શેલડીનો સ્વાદ જાણી વિવેકે ન વાવરે;
ગર્ધવને ગમ નહિ સારી કે નઠારી ગંધ,
તજી શુભસ્થાનક કુસ્થાનકે ફેરા ફરે;
કહે દલપતરામ જેને નહિ જેનું કામ,
વીખનો વિલાસી જીવ સાકરને શું કરે ? ૧૫૯

દોહરા.

નિંદા તેની નવ ગમે, જેમાં જેને સ્વાદ;
નિંદા કીધે વ્યસનની, વ્યસની ધરે વિષાદ.[1] ૧૬૦
રુડી કલમ રસાળની, કલમ લખ્યાની કોય;
કરમાં છે તો જુક્તિ કર, હર વરસે ફળ હોય. ૧૬૧
સુબોલથી શોભે વદન, કુબોલથી બેતાલ;
કાળું ચાવ્યે કોયલા, પાન ચાવતાં લાલ. ૧૬૨
કાળપ ભરિયું કાળજું, કુકવિતનું તમામ;
તેના ચુંબનથી થયું, શામા તુંજ મુખ શ્યામ. ૧૬૩

કવિયોની વૃદ્ધિ વિષે.

મનહર છંદ.

હવે દયા આણી મહારાણીજીના રાજ્યરૂપી,
પરજન્ય ઓયો તે પોતાનો ધર્મ ધારે છે;
વાજે પડઘમ જાણે ગાજે છે ગગન ઘન,
શસ્ત્રધર વીજળીના વેગથી સંચરે છે;
વાવટા વિચિત્ર મેઘધનુષ સમાન શોભે,
વિદ્યારૂપી વારી ઝાઝું વસુધામાં ઝરે છે;
કહે દલપતરામ ગામ ગામ ઠામ ઠામ,
કવિ રૂપી કળાધરો ટહુકારા કરે છે. ૧૬૪

---

1. કલેશ.

દોહરો.

માંડે સંખ્યા મોરની, મુખે ગણી મંડાય;
પણ કવિજન આ કાળના, ગણે ગણી ન શકાય. ૧૬૫

મનહર છંદ.

એક શેહેરનો રાય કહે સુણો કવિરાય,
ઘણા તમો જેવા અહિં કવિ ઘેર ઘેર છે;
તમારા મુલકમાં તો કવિયોનો ટોટો હશે,
અહીં તો આ સમયમાં કવિ ટકે શેર છે;
કહે કવિ સુણો રાય સર્વ કવિ ટકે શેર,
એવું આ સભામાં હોય એ તો કાળો કેર છે;
ખાજાં ભાજી હતાં એક શહેરમાં ટકે શેર,
આજ જાણ્યું એવું બીજું આપનું શહેર છે. ૧૬૬

દોહરા.

હું તો કવિ મતિ અલ્પ છું, અર્થ વિષે અજ્ઞાત;
સજજન સુણો હવે કહું, વડા કવિની વાત. ૧૬૭
પક્ષપાત વિણ જયાં સભા, ત્યાં પુસ્તકો ધરાય;
ઉત્તમ અધમ કવિતણી, તરત પરીક્ષા થાય. ૧૬૮

દુમિલા છંદ.

વરતાય નહિ સતી સર્વ સમે,
વરતાય સતી અતિ સંકટમાં;
રણભૂમિ ભયાનકમાંજ જણાય,
સમર્થપણું નર સુભટમાં;
સજિ નાટક જયાં શુભ નાચ કરાય,
કળાય કળા નિરખી નટમાં;
કવિ તો ખરું છે દલપત કહે,
સમજાય કવિત્વ સભા તટમાં. ૧૬૯

દોહરો.

જૂઠ પક્ષપાતે વદે, બોલે નિર્લજ બોલ;
તેવી સભાને તો ગણો, મર્કટમંડળી તોલ. ૧૭૦

મનહર છંદ.

મરાળ તો મોતી ચરે મોતીમાંજ માન્યું મન,
ભલા તેને અવર આહાર કેમ ભાવશે;
સાકર સદૈવ ખાવા ઇચ્છે છે સક્કરખોર,
અન્ય પર રુચિ કેમ અંતરમાં આવશે;
સુગંધનો ભોગી ભૃંગ સુગંધનો સંગ તજી,
ભમી જાય કેમ કદી કોઇ જો ભમાવશે;
કહે દલપત તેમ કવિતાના ભોગી જન,
કવિતામાં નિજ લક્ષ લક્ષધા લગાવશે. ૧૭૧
ઘનતણો ઘોર સુણી મોર જેમ શોર કરે,
સુકવિતા સુણી જન વાહ વાહ બોલે છે;
બાળક જુવાન વૃદ્ધ બુદ્ધિબળ અનુસારે,
તત્વ કવિતાનું નિજ ચિત્ત સાથે તોળે છે;
પવનની લહેરથી પત્રપત્ર જેમ લળે,
હૈયું જનતણું તેમ કવિતા હિંચોળે છે;
કહે દલપતરામ સરસ કવિતા સુણી,
શિશ નર નારિયોનું નાગ જેમ ડોલે છે. ૧૭૨

કુંડળિયા છંદ.

નહિ ડોલે જો નાગ તો, નહિ વંશીનો નાદ,
જંગમ જન થિર થાય નહિ, સુણી કવિતાનો સ્વાદ;
સુણી કવિતાનો સ્વાદ, મરદ માદા નહિ ડોલે,
નહિ કવિતા તે ઠામ, બરાબર બકરો બોલે;
કહે દ્વિજ દલપતરામ, નામ ધિક બોકું બોલે,
ધિક વંશી વાનાર નાગ સુણી જો નહિ ડોલે. ૧૭૩

કંઠ હલાવે કોથળા, કણ ભરતાં જે કાળ;
જન મનમાં જાણી લહે, પહોંચ્યા કણ પેટાળ:
પહોંચ્યા કણ પેટાળ, કવિત તો ત્યારે કહિયે,
શ્રોતા જનનાં શીશ, ડોલતાં દેખી લહીએ:
કહે દ્વિજ દલપતરામ, નામ કવિ કાવ્ય બનાવે,
હજાર શ્રોતા હોય, કોય નહિ કંઠ હલાવે. ૧૭૪

સરસ કવિનું કાવ્ય સુણી, હરખી હલાવે કોટ,
નરસ કવિના કાવ્યમાં, ઉંઘ ચલાવે ચોટ:
ઉંઘ ચલાવે ચોટ, કોટ જનની કંપાવે,
તેથી જગમાં લાજ, નરસ કવિની નહિ જાવે;
કહે દ્વિજ દલપતરામ, નથી તે વાત નવીની,
નાવે નિદ્રા નામ સુણિ કવિતા સુકવિની. ૧૭૫

શ્રોતા પ્રત્યે નમ્ર વિનંતિ.

દોહરો.

કવિના તર્ક વિતર્કથી, છેક અજાણ્યો છુંજ;
કવિ મુજને લોકો કહે, નામ માત્ર કવિ હુંજ. ૧૭૬

છપ્પય છંદ.

ક્યાં મણિ માણુક મૂલ, મૂલ ક્યાં કોડી કેરું,
ક્યાં ગરુડ ગતિમાન, અને ક્યાં ધાન્ય ધનેરું;
ક્યાં તૂતીનો નાદ, નાદ ક્યાં નોબત કેરો,
આકળ જળ શા માત્ર, જ્યાં ઘન ચઢે ઘણેરો;
મતિમાન મહાન થયા કવિ[1], કવિતા કરી નવી નવી,
એવા કવિયોની આગળે, કોણ માત્ર દલપત કવિ. ૧૭૭

---

૧. કવિ પ્રેમાનંદ ભટ અને સામળ ભટના જેટલી કવિતાશક્તિ મારામાં નથી, તેમજ બીજા પણ સર્વે કવિઓનો હું દાસ છું.

મનહર છંદ.

ગોળ જાણું કુંજ ગળ્યો, ખાંડ તેથી ખૂબ ગળી,
ખાંડથી ખરેખરો તો સાકરમાં સાર છે;
સાકર સરસ હોય દીસે જયારે દૂધ જેવી,
દૂધ મીઠું દ્રાખ જેવું સારું તે સ્વીકાર છે;
ગુણતણું, ગુણવાન, આણે કોણ અભિમાન,
જોઈ જોઈ જો કરે, વિવેકનો વિચાર છે;
કહે દલપતરામ સાંભળો સાહેબ સર્વ,
એક એક થકી એમ ઉત્તર અપાર છે. ૧૭૮

દોહરો.

શક્તિ નહિ શણગારની, તો સજીએ સંતોષ;
પણ પેખીને પારકા, શિદ કરીએ અફસોસ. ૧૭૯

વસંતતિલકા વૃત્ત.

રે ભૃંગ[1] અંગ તુજને પ્રભુ આંખ આપી,
તું કેમ એમ કરિયો સ્થિર થૈ તથાપિ;
શક્તિ સમાન કરણી કરવી તપાશી,
મોટાની શક્તિ નિરખી ન થવું નિરાશી ૧૮૦

ભ્રમરાવળી છંદ.

કરજોડિ કરું ભલિ ભાત ભલા જનને અરજી,
ધરી નમ્રપણું શિર નામી કહું મનની મરજી;
કદિ ચૂક જણાય અચૂક કૃપાથી ક્ષમા કરજો,
નરી સજ્જનનો દિલ ધર્મ સદા ગુણ સંઘરજો. ૧૮૧

રચતા કવિતા ઋષિ વ્યાસ, ગણેશ હતો લહિયો
પણ એચતાણી થઇ ચૂક ન ગર્વ દિલે રહિયો;

---

1. ભમરો.

જન જાત તણી પછી વાત કહો સુખ શી કહિયે,
નહિ કેમ પડે કદિ ચૂક રૂદે સમજી રહિયે. ૧૮૨
ઉરમાં જરિએ અભિમાન કહો કદિ કેમ ધરું,
પ્રભુ પ્રેરિત બુદ્ધિ પ્રમાણ કવિત્વનું કામ કરું;
જન જાત સમસ્તની સાથ સુમિત્રપણું મનમાં,
કરવા ધરી કોડ કહું કવિતા જગના જનમાં. ૧૮૩

દોહરો.

દુર્ગુણની નિંદા કરે, જો દુર્ગુણી દુખાય;
સમજી લે તે નિજ શિરે, એનો નહીં ઉપાય. ૧૮૪

મનહર છંદ.

અરે જીવ હિંમત ધરીને મોટી મજો કર,
વજીર સમાન જ્ઞાન દોલતના ભરથી[1];
શંકર સ્વામીતણું જે જન સ્મરણ કરે,
થવાનું હરેક તેની દયાની નજરથી;
રિદ્ધિ સિદ્ધિતણા ધણી ઉપર જો પ્રેમ ધર,
તો તને મળશે પ્રેમ તે ધરણીધરથી;
નીતિમય આપવાળું સ્નેહથી જો કાજ સજ,
સરે તુજ કાજ મતિ મળે તેના ઘરથી. ૧૮૫

દોહરો.

એજ અર્થ ફરીથી કહું, જો સૌને સમજાય;
માંગલિક શુભ સાથિયો, પગરણમાં પૂરાય. ૧૮૬

---

૧. ભર જથો.

ગતાગત સ્વસ્તિક પ્રબંધ.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

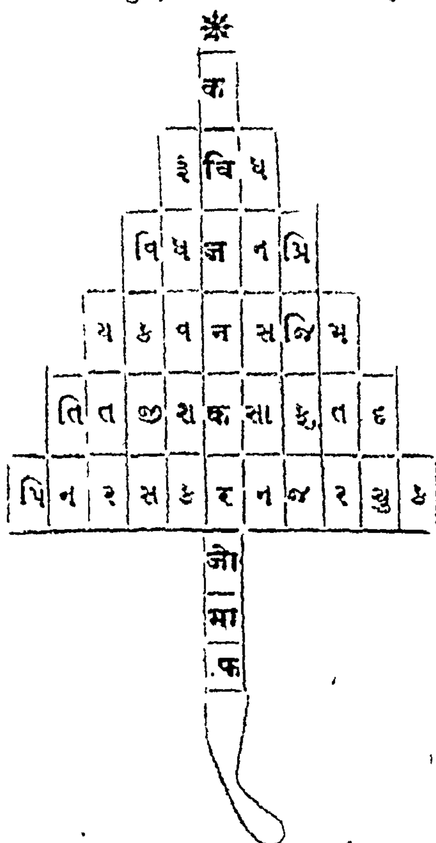
રે કર જીવ મને ધરિ હામ, મહારિધ જેમ વજીર કરે,
રે જન યાદ કરે હરનાથ, થનાર હરેક દયા નજરે;
રે ધર પ્યાર ઘણી રિધ સીધ, ધંસી ધરિણીધર પ્યાર ધરે,
રે સજ કાજ નીતિમય માપ, પમાય મતી, નિજ કાજ સરે. ૧૮૭

व म जे ध
जी
र
क
ज का ज स रे ज न या द
ध क
र रे
प्या ह
रि णी ध र र ना थ

છત્ર પ્રબંધ:

દોહરો.

કરું વિધવિધ જન પ્રિય કવન[1], સજિ મતિ તજિ શઠ સાફ;
તદપિ નરસ કર નજર ચુક, કવિજન કરજો માફ. ૧૮૮

૧ કવિતા

ખેતરમાંથી ખેડુઓ, જો કણ લે છે જોઇ;
તપાસ રાખે તોય પણ, રહે કાંકરા કોઇ. ૧૮૯
તેમજ મુજ કવિતા વિષે, દિસે જો 'કંઈ દોષ;
સુધારી લેજો સજ્જનો, રૂદે ન ધરશો રોષ. ૧૯૦

ભુજંગી છંદ.

અહો સજ્જનો આ રચું છું રકાબી,
ભરું પાન ને ગુચ્છ તોરા ગુલાબી;
પછી તે ધરું ભેટ લૈ આપ પાસે,
પુરો આપનો પામવા પ્રેમ આશે. ૧૯૧
કરો કોડ લાવી કૃપાથી સ્વીકાર,
સુગંધી સદા આપને આપનાર;
લઇ આપના મેજને શીર સ્થાપો,
મને મોજમાં આપનો પ્રેમ આપો. ૧૯૨
વળી તે વિષે જો જવાહીર જાણો,
વિશેષે કરી મૂલ જેનું વખાણો;
ધરો કંઠમાં તે કરી સારી માળા,
સભા મધ્ય તો શોભશો થઇ રૂપાળા. ૧૯૩

શંખધારી છંદ.

અતી પ્રેમ આણી, વદું એવી વાણી;
સભાના સમાજી, રૂદે થાય રાજી. ૧૯૪
વળી કાવ્ય વાંચે, પ્રજા કોઇ પાંચે;
મને મિત્ર માને, બહુ એજ બાને. ૧૯૫
ઉરે પ્રેમ આણે, વિશેષે વખાણે;
ગણી લાભ લીજે, રમાનાથ રીઝે. ૧૯૬
[illegible]તી એજ આશા, ભણું ભાવ ભાષા;
જુ[illegible] બુદ્ધિ જેવી, ઉઠે ઉક્તિ એવી. ૧૯૭

તથા વિશ્વત્રાતા, દિસે બુદ્ધિદાતા;
પુરી સૂજ પાડે, સુરસ્તો સુજાડે. ૧૯૮

ભલા છંદ ભાસે, રુડા તો રચાશે;
નથી બોલનારી, મહા શક્તિ મારી. ૧૯૯

ગણો અલ્પ જ્ઞાની, સજું યુક્તિ શાની;
ચડયો કાવ્ય ચાળ્યે, ઢળ્યો એજ ઢાળે. ૨૦૦

પુરા પંડિતોની, કવિ કોવિદોની;
ભલાઇ ભણું છું, ગુરુ હું ગણું છું. ૨૦૧

સ્તવું નમ્રતાથી, સુણો સુજ્ઞ સાથી;
લખ્યું વાંચી લેજો, દયાભાવ દેજો. ૨૦૨

રખે રીસ રાખો, ચિતે સ્વાદ ચાખો;
સજો સૌ સુધારો, વિપત્તિ વિદારો. ૨૦૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

પ્રેરક શ્રી પરમેશ્વર આપ,
કવીશ્વર ચિત્ત વિષે ચતુરાઇ;
માનવિ વ્યર્થ ગુમાન ધરે,
કરતાર કૃપાથી કરી કવિતાઈ;
બુદ્ધિ પ્રભુની પ્રભુની બધી ચીજ,
તેની રુચિ સમ જુક્તિ રચાઇ,
મત્તુ કરે દલપત્ત મકૃત્તનું,
પારકી લેખણ પારકી શાહી. ૨૦૪

ग्रंथारंभ प्रकरण.

પ્રકરણ ૨ જું.

પ્રભાત, સાયંકાળ તથા ઋતુ વર્ણન.

પ્રભાતનું વર્ણન.

દોહરા.

નિરખ્યાં પ્રથમ નિહાળતાં, રાત દિવસ ઋતુભેદ;
તે માટે કહું તે વિષે, અંતર ધરી ઉમેદ. ૧
સૌને સૂર્યોદય થતાં, સૂજે સઘળી વાત;
તે માટે કોડે કરું, વર્ણન પ્રથમ પ્રભાત. ૨
અદલ રાજ્ય અંગ્રેજનું, પ્રગટ્યું સૂર્ય સમાન;
વિદ્યાપ્રકાશથી થયું, ગુણ અવગુણનું જ્ઞાન.

પરોઢિયું.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ઘંટા તણા ચાર ટકોરા વાગ્યા,
ઉદ્યોગી લોકો જન સર્વ જાગ્યા;
જાણે શ્રુતિ ચાર તણા ઉચ્ચારે,
મુમુક્ષુ અજ્ઞાનપણું ઉતારે. ૪
પૂર્વે ઉગ્યો શુક્રતણો શિતારો,[1]
તેજસ્વી તે શોભિત શ્રેષ્ઠ સારો;
શું સૂર્યનો તે સરદાર આવ્યો,
સંધિ કરાવા શુભ વિષ્ટિ લાવ્યો. ૫

---

૧ તારો.

પરોઢિયે શીતળ વાયુ વાય,
તેથી પડે ટાઢ અને ધ્રુજાય;
કુરાજયમાં જેમ જનો ન જંપે,
બીકે બધા લોકની કાય કંપે. ૬

પરોઢિયે ઝાકળ તો પડે છે,
ભીનાં થયેલા તરુ તે વડે છે:
જાણે નિશાસુંદરી છાંડી ધીર,
રોઇ ધરાવે નિજ નેણ નીર. ૭

કૂકૂ સ્વરો કુક્કુટ તો કરે છે,
સર્વત્ર જેના સ્વર સંચરે છે;
જાણે રવિરાય પધારનારો,
તેના છડીદાર તણા ઉચ્ચારો. ૮

વાજે રુડાં ચોઘડિયાં નગારાં,
જે લોકને નિત્ય જગાડનારાં;
જાણે નવા રાજયની ફોજ આવે,
તેની ખડી નોબત આ બજાવે. ૯

ઘંટીતણા ઘોષ ઘણાક થાય,
દાણા પડચા બે પડમાં દળાય;
આકાશ પૃથ્વી પડ બે પ્રમાણો,
જીવો પડચા તેમ દળાય જાણો. ૧૦

મહી વલોવે મહિયારી નારી,
તજી બીજું માખણ લે ઉતારી;
તે જેમ સુજ્ઞો સુણી શાસ્ત્રબોધ,
તજે બીજું સંઘરી સાર શોધ. ૧૧

સીમા ભણી શબ્દ કરે શિયાળ,
કાને પડે ઘોષ ઘણા કરાળ;

જાણે નિશાની ચમુને[1] જણાવે,
નાસો હવે સૂર્યનું સૈન્ય આવે. ૧૨
વિદ્યારથી પાઠ ઉઠી કરે છે,
જાણે રવિના જશ ઉચરે છે;
પ્રભાતિયાં ગાય સુભક્ત પ્રીતે,
જાણે રવિના ગુણ ગાય ગીતે. ૧૩

આથમતા તારા તથા ચંદ્ર.

તારા શશી પશ્ચિમમાં સિધાવે,
તે દેખીને એમ વિચાર આવે;
ધનાઢ્ય દેશો બહુ ત્યાં વસે છે,
જોવા બધા દેવ ધિમે ધસે છે. ૧૪
જ્યાં મેષ ને જ્યાં શશ[2] બેલ[3] સંગ,
તે રાયને જોર રહે ન અંગ;
શશાંકની એવી દશા બની છે,
સ્વતંત્ર રાજ્યાસન વ્યર્થ ધરછે. ૧૫
આ [4]મેષ ને આ વૃષને વિલોકી,
રહ્યો દિસે મારગ સિંહ રોકી;
સ્વદેશિયો સંપ ચહે ન ચિત્ત,
તે રાયનું રાજ્ય રહે શી રીત. ૧૬
નિશાપતિ પશ્ચિમમાં નમ્યો છે,
માથે હતો ત્યાંથકિ તો ભમ્યો છે;
જાણે શશીની ચઢતી કળા ગૈ,
હવેથી તેની પડતી સ્થિતિ થૈ. ૧૭

---

૧. ચમૂ=ફોજ. ૨. શશ=સસલું, ચંદ્રમાં જણાય છે તે. ૩. બેલ=વૃષરાશિ.
૪. મેષ—બકરો.

સપ્તર્ષિઓ ઉત્તરમાં ઝબે છે,
જે સિંહની સાથ સદા ઉગે છે;
જાણે અનુષ્ઠાન મળ્યાની આશે,
ઇચ્છે જવાને નિશિનાથ પાસે. ૧૮

અગસ્ત તો દક્ષિણમાં દિસે છે,
મિથુનની સાથ સદા વસે છે;
વહેંચતાં દાપુ થઇ લડાઈ,
જાણે ઋષિ સાથ પડી જુદાઈ.

આ કર્ક આકાર જુઓ કર્યો છે,
આ સિંહ આકાર જુઓ ધર્યો છે:
અનેક આકાર જણાય એમ,
સંગ્રામમાં વ્યૂહ રચાય જેમ. ૨૦

ભૂમિ ભમી પૂર્ણ શશી સિધાવ્યો,
વિતર્ક એથી કવિ ઉર આવ્યો;
વૃદ્ધત્વ આવ્યું તરુણી નિશાને,
નમાવિયું ભૂ ભણી મુખડાને. ૨૧

આદિત્ય આભાસ વિશેષ થાય,
શશાંક ઝાંખો પડતો જણાય:
બલિષ્ઠનો આગમ જાણી જેમ,
ઝાંખો પડે નિર્બળ ભૂપ તેમ. ૨૨

શશાંકનો છેક ઘટ્યો પ્રકાશ,
કેવો દિસે પશ્ચિમ દીશ પાસ:
જાણે ખજાવા ઘડી પૂર્ણ થાતે,
આકાશ ટાંગી ઘડિયાળ આ તે. ૨૩

અંધારું ટાળી ન શક્યો શશાંક,
પડ્યો શશીને શિર એજ વાંક;

તેનો રવિ દેવ તપાસ દીધો,
જાણે શશીને પદભ્રષ્ટ કીધો. ૨૪

ભાનુથકી ચંદ્ર પ્રકાશ લે છે,
તેથીજ તે શીતળતા ધરે છે;
ભિક્ષાર્થિ પામે અતિ રિદ્ધિ આપ,
પડે ન તેનો જગમાં પ્રતાપ. ૨૫

જે તીવ્રતા તો તનમાં ન રાખે,
સ્ત્રી તુલ્ય તેનું મુખ લોક ભાખે;
રાખી શકે તે નહિ રાજ્ય ફોશી,
એમાં કહો જોષ જુએ શું જોશી. ૨૬

જે રાજ્યમાં ચોરનું જોર ફાવે,
તે રાજ્યમાં બીક વિશેષ આવે;
જે રાજ્યમાં હોય ઘણું અંધેર,
તે રાયનું રાજ્ય તપે શી પેર. ૨૭

રે ચંદ્ર જો આ તુજ રાજ્ય થાતાં,
મનુષ્ય સૌ આળસમાં જણાતાં;
શસ્ત્રો તજી દેતી પ્રજા જણાઇ,
તે રાજ્ય તો કેમ ટકેજ ભાઇ. ૨૮

સવાર થાતાં શશિ અસ્ત પામ્યો,
તે કોણ જાણે જઇ ક્યાં વિરામ્યો;
જાણે પડ્યો કાદવ હેમ થાળ,
ખુંચી ગયો અંદર એજ કાળ. ૨૯

ઝાંખા પડી થાય અદર્શ તારા,
આકાશમાં જે અતિ શોભનારા;
તે જેમ રાજા તજી જાય રાજ,
નાશી છુટે સૈન્ય તણો સમાજ. ૩૦

ચંદ્રને ઠપકો.

લડ્યા વિના જે તજી રાજ્ય નાઠો,
દેખાવ દીધો અતિ છેક માઠો;
જરૂર જાતે જગ જાણિયો છે,
ક્ષત્રી નહીં તે વિધુ વાણિયો છે. ૩૧
નીચી કરી મૂછ નમ્યો હરિ[1] તે,
દીધો તજી દેશ ગયો ડરી તે;
ધરે ન ક્ષત્રી તુજ નામ મંદ[2],
વણીકને લાયક નામ "ચંદ."
અરે તને શું કહું સિંહરાશિ,
તું સિંહ શેનો મન જો તપાસી,
તીર્થે ગયો સંગ સજી અભંગ,
શોભે હવે તો તુજ નામ સંગ. ૩૩

દોહરો.

સિંહ નામ ક્ષત્રી હતા, લડતા અડર અભંગ;
સિંહ પુરુષ સ્વર્ગે ગયા, હવે રહ્યા સૌ સંગ. ૩૪

પ્રભાત.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ઘણો કરે છે નિધિ ઘૂઘવાટ,
ગાજી રહ્યો છે બહુ સર્વ ઘાટ;
જાણે ગયું પુત્રનું રાજપાટ;
ક્રોધે કરે ગર્જન એજ માટ. ૩૫
પંખી મધુરા સ્વર ઊચરે છે,
જુદી જુદી જાત અનેક જે છે;
જાણે થશે આજ નવીન રાય,

૧. હરી-ચંદ્ર. ૨. મંદ-મૂર્ખ.

ગાંધર્વ તેના ગુણ ગાન ગાય. ૩૬

જનો સ્તુતિ ઈશ્વરની કરે છે,
માહાત્મ્ય તેનું મનમાં ધરે છે;
જાણે રવિનું શુભ રાજ્ય જાગે,
પ્રભુ સમીપે સુખ એમ માગે. ૩૭

ઉઠયા જનો ચંચળ અલ્પ દિસે,
જામો ન અંગે નહિ પાઘ શીશે;
જાણે થતાં બે નૃપની લડાઇ,
લોકો તણી લક્ષ્મા ગઇ લુંટાઇ. ૩૮

રહે કુભાર્યા પતિ સાથ રહી,
પ્રભાતમાંથી લડતીજ ઉઠી;
સુરાજ્ય થાતાં પણ ખંડખોર,
સુખે ન બેસે ઠરીને નઠોર. ૩૯

પતિવ્રતા કાળ પવિત્ર જાણી,
વદે પતિ આગળ પ્રેમ વાણી;
સુરાજ્યનો જોગ રુડો જડે છે,
સુજાણ સંપી સુખ ભોગવે છે. ૪૦

શહેરમાં માર્ગ જળે સિંચાય,
જેથી પુરી ના ગરદે ભરાય;
જાણે રવિ [1]દૂતતણી સવારી,
પધારશે જાણી પુરી સુધારી;
રાતે રહેલા જન ચોકિદાર,
તેમાં કરે નાયક ફેરફાર. ૪૧

જાણે જુના રાયતણા સિપાઇ,
વિદાય કીધા નવી ફોજ ધાઇ. ૪૨

૧ કિરણોની.

દેવાલયે ને વળિ રાજદ્વારે,
વાજાંતણા ઘોષ થયા અપારે;
જાણે પ્રજાએ મુનિને વડાઇ,
સામા જવાની કરી છે સજાઇ. ૪૩
મૂક્યાં ઉઘાડાં પુર [1]દૂગ દ્વાર,
પ્રવાસિયો પંથ પળે અપાર;
છૂટે જિવોને જઠરાગ્નિવાસ,
ફરે હરે જેમ કરે વિલાસ. ૪૪
પ્રવાસિયો જાય અનેક રસ્તે,
પ્રવાહની પેર દિસે સમસ્તે;
જાણે રવિથી હિમ પીગળીને,
વહી નદીઓ બહુ નીકળીને. ૪૫
ઉતાવળો કોઇ વહે અગાડી,
અગાડી જનાર રહે પછાડી;
પૃથ્વી શનિ આગળ ચાલી જાય,
તો જેમ તે વક્ર થયો જણાય. ૪૬
ઉતાવળો જે પંથ પંથી ધાય,
થાકી રહે ને મનમાં મુઝાય;
ઉતાવળો થાય હરેક કામે,
તે જેમ તેમાં નહિ સિદ્ધિ પામે. ૪૭

અરુણોદય.

પ્રાચી દિશામાં નભ રક્ત દીસે,
એ ઠામ શોભા ઉપજી અતીશે;
જાણે પ્રતાપી પરણે ભુપાળ,
આનંદનો આજ ઉડે ગુલાલ. ૪૮

૧. દુર્ગ કિલ્લો.

રતાશ આકાશ વિષે નિહાળી
વદે કવિ વાણી વિતર્કવાળી;
આવે રવિ સ્વારી વિશેષ ધાતી,
એથી ઉડી આ અતિ ધૂળ રાતી. ૪૯
સાંધો ધરાને નભનો જણાય,
તૃષ્ણાતણો અંત તથા ગણાય;
પાસે દિસે પાર નહિ પમાય,
જોવા જનારો જન તે ઠગાય. ૫૦
પડ્યું રવિનું [1]પ્રતિબિંબ તેજ,
અજ્ઞાની જાણે કવિદેવ એજ;
ખવાસનો જેમ ઠમાક દેખી,
નમે અજાણ્યા નૃપ એજ લેખી. ૫૧
આકાશ રાતું ઉદયાચળે છે,
તથા હવામાં પ્રતિબિંબ જે છે;
જાણે રુડી જાજમ છે બિછાવી,
ઠરાવ્યું સિંહાસન એક લાવી. ૫૨
નથી જણાતા પગ હાથ જેને,
નામે કહે લોક અરુણ એને;
તે સૂર્ય કેરો શુભ સારથી છે,
પુરાણમાં એવી કથા કથી છે. ૫૩
આકાશમાં એમ ગતિ કરે છે,
ગરુડનો બાંધવ તે ઠરે છે;
વિદ્વાનને થાય રમૂજ જાણી,
જુના કવિએ કહિ છે કહાણી. ૫૪

---

૧. પ્રથમ સૂર્ય ઉગેલો દેખાય છે, પણ તે ખરો સૂર્ય નથી; હવામાં સૂર્યનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે. ૨ દર્પણ.

કે તોપ ગોળા ઉપરે ઘણેરા,
માટા [1]વિંટેલા કિનખાબ કેરા.　　　　　૬૦

મહીથકી દ્વાદશ લક્ષ મોટો,
તથાપિ દીસે રવિ છેક છોટો;
એ જાણીને એમ વિચાર આવે,
મોટાઇ મોટા કદી ના જણાવે.　　　　　૬૧

છે મેલ ભાનૂ નવ[2] કોટી દૂર,
તથાપિ તેનું પ્રસરાય નૂર;
જેને પ્રભુ પૂર્ણ પ્રતાપ આપે,
તે રાયનું રાજ્ય વિશેષ વ્યાપે.　　　　　૬૨

પૃથ્વી થકી છે ત્રણ લાખ તોલ,
તથાપિ દિસે લઘુ એક ગોળ;
વિદેશિ રાજાતણું જેમ માન,
સુજાણ જાણે, જડને ન ભાન.　　　　　૬૩

રવિથી આડું પડ છે હવાનું,
અદર્શ થોડા ક્ષણમાં થવાનું;
દેખાવ દેખી દિલમાં ગમે છે,
જાણે ભવાયો પડદે રમે છે.　　　　　૬૪

પ્રકાશ વેગે અતિ દોડી આવે,
સેનાપતી જેમ ચમૂ[3] ચલાવે;
મિનીટમાં મેલ ઘણા કપાય,
બે લાખ ને છાશી હજાર જાય.　　　　　૬૫

---

૧. દુર્બિનથી જોતાં સૂરજનું અંદરનું બિંબ કાળું જણાય છે. તેને ફરતાં સળગતાં વાદળાં ફરે છે, તે કિનખાબ જેવાં દેખાય છે.

૨. નવ કરોડ પંદર લાખ મેલ. ૩. ચમૂ ફોજ.

કિરણપ્રસાર.

આવ્યો સવા આઠ મિનીટમાં તો,
પ્રકાશ પૃથ્વી પડેમાંહિ ધાતો;
પીળો રુડો રંગ દિધો ચડાવી,
સુવર્ણથી જેમ મહી મઢાવી. ૬૬
જો છાપરે તો તડકો પડ્યો છે,
સુવર્ણ રંગે ચિતમાં ચડ્યો છે;
જાણે સુરાજ્યે બહુ દ્રવ્ય એવાં,
દીસે ઘરો ઘેર સુવર્ણ નેવાં. ૬૭
હાંડી તણાં લોલક તેહ સંગે,
ભીંતે પડ્યાં ચિત્ર વિચિત્ર રંગે;
જાણે વિના વૃષ્ટિ કદી ન જાણ્યા,
એવા અહીં [1]મૃન્મય અનેક તાણ્યા. ૬૮
વિલોકિ ચિત્રો બહુ રંગવાળાં,
બીજા કહે ચિત્ર બહુ રૂપાળાં;
મર્મી જનો માર્મિક ભેદ લે છે,
શાથી બન્યા તે સમજી શકે છે. ૬૯
રશ્મિ પડ્યાં રંગિત કાચ જેવે,
ઘરો છવાયાં બહુ રંગ તેવે;
જાણે બધે સૂરજદૂત આવી,
લીંપ્યા ઘરોમાં બહુ રંગ લાવી. ૭૦
જા જે ઓસના બિંદુ અનેક પત્રે,
આ હતા તે ન જણાય અત્રે;
એ દ્રા ન છે ભાસ્કર હંસ પોતે,
જાણે દીઠ્ઠી ભક્ષ કરી ગયો તે. ૭૧

૧. મૃન્મય—માટીનું. રકેબ છબી ઉતારે,
દિવાસળી. સંમુખ યંત્ર ધારે;

એકાગ્ર ચિત્તે સુણવાથિ જેમ,
ટરે રુદેમાં ગુરુજ્ઞાન તેમ. ૭૨
સોના સમી સૂર્યની કાંતિ ઝીલી,
વનસ્પતિ જાત વિશેષ ખીલી;
જે દેશમાં જેમ કમાઇ જાગે,
પ્રજાજનો સર્વ પ્રસંન લાગે. ૭૩
પ્રતાપ જે ભાનુતણો પડે છે,
વનસ્પતિને પણ પુષ્ટિ દે છે;
બ્હેરાં લુલાં ને વળી આંધળાંને,
પાળે ભલા જેમ જનો બધાંને. ૭૪
દેવાલયે શીખર હેમ કેરું,
તેમાં રુડું બિંબ દિસે ઘણેરું;
જાણે હિરો હેમ વિષે જડાયો,
પ્રકાશ શોભે શશિથી સવાયો. ૭૫
ઉદ્યોગ જયાં જયાં પ્રસર્યો અતીશે,
ભુંડી ભલી વસ્તુ સમસ્ત દીસે;
અબુદ્ધમાં ભેદ છુપો રખાય,
બુદ્ધિ વધે ભેદ બધા જણાય. ૭૬
રાતે બધું ભાસતું એક રંગે,
જુદું દિઠું ભાનુ પ્રભા પ્રસંગે;
કુરાજયમાં પંડિત મૂર્ખ એક,
સુરાજયમાં જેમ પડે વિવેક. ૭૭
રાતે ન જાતી જન દૂર દૃષ્ટિ,
રવિ પ્રભાથી બહુ સૂઝી સૃષ્ટિ;
કુરાજયમાં જ્ઞાન તણો ઘટારો,
સુરાજયમાં જેમ દિસે વધારો. ૭૮
ટાંકાં તથા ભૂતળ ભોંયરામાં,

રહ્યું વિશેષે તમ[1] તે સમામાં;
જાણે ચુપાચૂપ છુપાઇ ચોર,
સંતાઇ પેઠા બહુ બંડખોર. ૭૯

પડ્યો રવિથી પ્રતિકૂળ છાંયો,
હરેક વસ્તુની પુંઠે છુપાયો,
બલિષ્ઠથી નિર્બળ વેર રાખે,
પુંઠ બકે સંમુખ તો ન ભાખે. ૮૦

ગરીબ શ્રીમંતતણે નિવાસ,
પડ્યો રવિનો સરખો પ્રકાશ;
તે જેમ રુડો ઇનસાફિ રાય,
સૌનો કરે છે સરખોજ ન્યાય. ૮૧

જાળીથકી અંશુ ગૃહે પડે છે,
અણું ઉડે તે નજરે ચડે છે;
શો માલ વાતાવરણે વસાવ્યો,
તે ભેદનો શિક્ષક જેમ આવ્યો. ૮૨

દિસે પ્રભાની નળિ એક તંત્ર,
જાણે ધર્યો સુક્ષ્મદર્શ યંત્ર;
પ્રકાશ કેવો પથરાય નીચો,
જાણે બિછાવ્યો જરિનો ગલીચો. ૮૩

પ્રભા પ્રભાનાથની પૂર્ણ જોઇ,
દિવા તણો પાડ પુછે ન કોઇ;
હજારનો દાયક જો મળે છે,
લગારનો દાયક વીસરે છે. ૮૪

વાંકાં વળીને રવિ રશ્મિ આવે,
કદી નહીં માર્ગ સીધે સિધાવે;
જે રાજ્યના દૂત રહે છકેલા,
તે જેમ દીસે ન સીધા વળેલા. ૮૫

---

૧. તમ-અંધારું.

જળાશયે ભાસ્કર બિંબ જોઇ,
કરે કવિ તર્ક વિતર્ક કોઈ;
સુબા મુકયા છે નૃપ માર્તંડે,[1]
પોતા સમો વેષ ધરાવી પંડે. ૮૬
સમુદ્રમાં સૂર્યનું બિંબ દિસે,
એ તો વળી દિવ્ય દિસે અતીશે;
જાણે રુડો ત્યાં રસિડેન્ટ રાખ્યો,
પ્રકાશરૂપી પણ કાંપ નાંખ્યો. ૮૭
ગંગા વિષે સૂર્યનું બિંબ જોઇ,
કહે વળી એમ કવીશ કોઇ;
જાણે બીજો ભાસ્કર દેહ ધાર્યો,
ગંગાની જાત્રા કરવા પધાર્યો. ૮૮
જે દેવળો આ નજરે ન થાતાં,
થતાં રવિ તેજથકી જણાતાં;
જાણે નઠારા અમલે પડાવ્યાં:
સુરાજય આવ્યે ફરિથી ચણાવ્યાં. ૮૯
રવિતણાં અંશુ નિહાળી કોડે,
ખુશી થતાં સારસડાં સજોડે;
વેદી[2] વિષે જેમ વિલોકિ જોત,
પ્રમોદ પામે વર લાડી સોત. ૯૦
કુમુદનીયો કરમાઈ દીસે,
વિકાશ પામ્યાં કમળો અતીશે;
દ્વેષી મુખો જેમ મલીન થાય,
મિત્રો સુણી કીર્તિ ખુશી જણાય. ૯૧
ઉલૂકનાં[3] નેત્ર ગયાં મિચાઇ,
ભાળે નહીં ભાનુતણી ભલાઇ;

૧ સૂરજે. ૨. વેદી–ચોરી. ૩. ઘુવડ.

તે જેમ રૂડા ગુણ સજજનોના,
દેખે ન ડોળા કદિ દુર્જનોના. ૯૨
રૂડી દવી જાહ્નવિ જે ગણાય,
રિઝાવનારાં ત્રગુ તે જણાય;
જે મીચી રાખે નિજ નેત્ર કાન,
તેને રિઝાવા નહિ શક્તિમાન. ૯૩

જનક્રિયા.

ખાવા હવા જાય જનો ઉમંગે,
આરોગ્ય પામે અતિ આપ અંગે;
વધે ન તેને નિજ અંગ વ્યાધી,
ખરેખરી ઔષધિ જેમ ખાધી. ૯૪
શિકારિયો જાય શિકાર માટે,
ધોબી ધુએ છે જઇ વસ્ત્ર ઘાટે;
સ્વતંત્રતા પૂર્ણ મળી પ્રજાને,
જેને ગમે તેમ કરે ક્રિયાને. ૯૫
સ્ત્રીઓ નવાણે જઈ ઘેર આવે,
પાત્ર પ્રમાણે ભરી નીર લાવે;
તે જેમ શાસ્ત્રો સુણવા જઇને,
આવે યથા બુદ્ધિ ગુણો લઇને. ૯૬
અફીણિયા સૂર્ય ઉગે ઉંઘે છે,
તેમાંજ મોટું સુખ તે ગણે છે;
ઉજાણીમાં ભોજનકાળ જેમ,
રમે જઈ બાળક દૂર તેમ. ૯૭
વિચિત્ર વાજાં બહુ પેર વાગે,
અફીણિયા ઉંઘ તજી ન જાગે;

જાણે સુતા છે ઘટકર્ણ જેવા,
તેને જગાડે કરી શબ્દ એવા. ૯૮

શૂરા જનો શસ્ત્ર ધરી ફરે છે,
ધનુઃકળાની કૃતિયો કરે છે;
જાણે રવિરાય કરે નિરીક્ષા,
આપે શુરા શૌર્યકળા પરીક્ષા. ૯૯

પોષાક સૌએ તન સ્વચ્છ ધારી,
રાત્રીતણા વેષ મુકયા ઉતારી;
જાણે નવા રાયનું રાજ્ય જામ્યું,
સૌ વિશ્વ સારો શિરપાવ પામ્યું. ૧૦૦

જુદા જુદા વેષ જુદીજ વાણી,
જુદી ક્રિયા સૌ જનની જણાવી;
જાણે નિશાનો પડદો ઉઘાડયો,
આ વિશ્વમાં નાટક ખેલ માંડયો. ૧૦૧

નિશા પડે લોક સુવાનું બૂઝે;
સવાર થૈ ત્યાં શુભ-કામ સૂઝે;
કુરાજ્યમાં આળસ કાળ યોગ્ય,
સુરાજ્યમાં લોક સજે ઉદ્યોગ. ૧૦૨

લે બાગમાંથી ફળ વીણી માળી,
તે છોડનાં સંકટ દૂર ટાળી;
પ્રજાથી રાજા કર જેમ લે છે,
પ્રજાતણું રક્ષણ તે કરે છે. ૧૦૩

નિશાળિયા જાય જુઓ નિશાળે,
પોથી તથા પાટિ લઇ ખુશાલે;
જાણે જનોઇ ધરીને ઉઠેલા,
કાશી જવાને ખડવા બનેલા. ૧૦૪

આરોગ્યશાળા ઉઘડી નિશાળો,
દેરે જતો ભાવિક સાથ ભાળ્યો;
તે જેમ ધરમી ધરણીશ થાતાં,
દીસે સ્થપાતાં બહુ ધર્મખાતાં. ૧૦૫
વાસીદુ વાળી ઘર સ્વચ્છ કીધાં,
તથા વળી વાસણ માંજી લીધાં;
જાણે ભલા ભૂપનું રાજ ભાળી,
દીસે ઘરો ઘેર કરી દિવાળી. ૧૦૬
ઉદ્યોગનાં શસ્ત્ર જનો સજે છે,
જો ઉંઘ ને આળસ તે તજે છે;
ઉદ્યોગી દીસે જન ઠામ ઠામે,
તે રાજ્ય તો પૂર્ણ પ્રતાપ પામે. ૧૦૭
ઘોડા અને ગાડિ ઘણી ફરે છે,
શોભા નિહાળી નજરો ઠરે છે;
જાણે રુડું રાજ થયું હવે છે,
સુખે પ્રજા વૈભવ ભોગવે છે. ૧૦૮

નદીનો દેખાવ.

નદીતણાં નીર ધીમે વહે છે,
ગતી વિષે ગંભિરતા ગ્રહે છે;
તે જેમ મોટા જનને નિહાળી,
સંજાતિ ચાલે સતિ લાજવાળી. ૧૦૯
કદી કિનારે બગ જૈ રહે છે,
ધ્યાની બનીને મછને ગ્રહે છે;
જાણે મળી ધર્મ ધર્યાની છૂટી,
ફાવ્યું ઠગોને ઠગી ખાય ફૂટી. ૧૧૦

નદી વિષે લોક અનેક જૈને,
ભણી સ્તુતિ ન્હાય નિમગ્ન થૈને;
જાણે સમાચાર સમુદ્રજીને,
કહાવવા કાંઇ કહે નદીને. ૨૧૧
પેખી પ્રભાનાથ પ્રભાત કાળે,
નાહી સ્ત્રિયો ચંદ કરે કપાળે;
જાણે શશી ભીત ભયે થયો છે,
નાશી સ્ત્રિયોને શરણે ગયો છે. ૨૧૨
પૂજા કરે કોઇ નદીની કોડે,
લલાટમાં અક્ષત વિપ્ર ચોડે;
જાણે શશીને તન પીડ આવી,
માટે દયા લાવી દવા લગાવી. ૨૧૩
સ્ત્રીયો તણે મસ્તક કેશ કાળા,
ઢાંકી ધર્યા તોય દિસે રૂપાળા;
સુખે નિશાનો દૃઢ અંધકાર,
જાણે છુપાવ્યો કરવા ઉગાર. ૨૧૪
શૃંગાર શ્રીમંત સ્ત્રિયો ધરે છે,
જેમાં હિરા કાંતિ ઝગ્યા કરે છે;
જાણે હતા જે શશિ સૈન્ય તારા,
રહ્યા સ્ત્રિયોને શરણે બિચારા. ૨૧૫

ધર્મક્રિયા.

કરે જનો સૌ નિજ ધર્મધ્યાન,
કોઇ સુણે છે નિજ શાસ્ત્ર જ્ઞાન;
જાણે દિધી છૂટ નૃપે દયાળે,
નિર્ભેપણે સૌ નિજ ધર્મ પાળે. ૨૧૬

સંધ્યાતણા બ્રાહ્મણ શબ્દ ભાખે,
ભાનુ ભણી અક્ષત પુષ્પ નાખે;
જાણે સુરાજા પર પ્રેમ આવે,
આશીષ આપી વિધિએ વધાવે. ૧૧૭
દ્વિજો કરે પાવક કુંડ હોમ,
ચઢ્યો વધીને બહુ ધૂમ્ર વ્યોમ;
રિઝાવવા ભૂપતિ ભાનુ જેવો,
જાણે રચ્યો આતસ ખેલ એવો. ૧૧૮
પામી રુડો ભાસ્કરનો પ્રતાપ,
ધર્મી કરે ધર્મ અધર્મી પાપ;
સુકાર્ય માટે પ્રભુ બુદ્ધિ દે છે,
સ્વેચ્છા પ્રમાણે જન વાવરે છે. ૧૧૯

તડકા વિષે.

પડે દિને તો વધી જાય છાંયો,
ચડે દિને તે ઘટતો જણાયો;
વધે કુબુદ્ધિ પડતી દશામાં,
ઘટે કુબુદ્ધિ ચડતી કળામાં. ૧૨૦
જો સૂર્યની સ્થિતિ તપાસવાને,
જોશી ભરે છે નિજ છાંયડાને;
સામાની શક્તિતણું માપ લેવા,
પોતાની માપે જન સુજ્ઞ જેવા. ૧૨૧
જે હીમથી બર્ફ વિશેષ જામ્યો,
તે પીગળીને જળરૂપ પામ્યો;
કુસંગથી થાય રદે કઠોર,
તે પીગળે જેમ સુબોધ જોર. ૧૨૨

ભાનુ પ્રભા જેમ વિશેષ જામે,
પારો ઘણી ઉન્નતિ એમ પામે;
સુરાજ્યની જેમ કળા વધે છે,
ઉંચે દરજ્જે સુજનો ચઢે છે. ૧૨૩

પ્રતાપ જ્યાં ભાનુતણો પડે છે,
જે નીર છે શીતળ તે તપે છે;
તે જેમ કોઈ જુલમી જણાય,
શીળો સ્વભાવી પણ તપ્ત થાય. ૧૨૪

ચૂસે રવિ નીર નિજ પ્રતાપે,
વર્ષા સમે પુષ્કળ એજ આપે;
તે જેમ રાજા કર રોજ લે છે,
પ્રસંગ આવે ધન યોગ્ય દે છે. ૧૨૫

જો આગચક્મે રવિ રશ્મિ જાય,
તો આગ તેથી પ્રગટી જણાય;
પેખી ઘણો સજ્જનનો પ્રતાપ,
ક્રોધી તપે છે દીલ જેમ આપ. ૧૨૬

આદિત્યનું તેજ પડે અક્ષેખે,
ચશ્મા વિના વૃદ્ધ જનો ન દેખે;
તે જેમ શોઠો નજરે નિહાળે,
ભૂપાળ તો મિત્રવડેજ ભાળે. ૧૨૭

જો સૂર્ય આડો નિશિનાથ થાય,
કેવો રવી તે તકમાં જણાય;
જાણે રૂપા ત્રાંસળિ સોની લાવ્યો,
ગલેફ કાળો કરીને ચડાવ્યો. ૧૨૮

જો સૂર્ય મધ્યે ગ્રહ શુક્ર આવે,
તો દૂર્બિને રીત જુદી જણાવે;

નરેણી ચાંદી તણી એક એ છે,
તેમાં વળી આ ભમરો ભમે છે. ૧૨૯
ઢંકાય જ્યારે રવિ વાદળાંથી,
ત્યારે દિસે રીત જુદીજ ત્યાંથી;
ખેલાડી શું રંગભૂમિ અડચો છે,
પછીથી જાણે પડદો પડયો છે. ૧૩૦
ફુલ્યાં બહુ ફુલ ખપોરિયાનાં,
રાતાં રુડાં સૂર્યતણા સમાનાં;
પ્રવાળનાં પુષ્પ નવાં બનાવી,
કારીગરે કોઇ કળા બતાવી. ૧૩૧
નાણાવટી નાણું ઘણું વટાવે,
જ્યાં જોઇએ ત્યાં ધન દૃષ્ટિ આવે;
કુરાજ્યમાં ગુપ્ત અવેજ કીધો,
તેનો સુરાજ્યે વધુ લાવ લીધો. ૧૩૨

સમાપ્તિ વિષે.

દિનેશનું લાયક રાજ્ય લાગે,
માટે પ્રભુ આગળ લોક માગે;
અહો પ્રભુ હર્ષ પુરો પમાડો,
રહો બધાનો ચડતો દહાડો. ૧૩૩
દાડો ચઢો આશિષ એમ દે છે,
રાત્રી થવાનું ન કદી કહે છે;
સુરાજને સર્વ જનો ચહાય,
કુરાજનું નામ લીધે દુખાય. ૧૩૪
જે રાજમાં જ્ઞાન વિશેષ વાધ્યું,
જે રાજમાં ઉત્તમ કાજ સાધ્યું;

ઓ વિશ્વકર્તા વરદાન દેજો,
આવું રુડું રાજ સદા રહેજો. ૧૩૫
રાજા પ્રજા સર્વ સુખી રહેજો,
લાખોતણો લાભ અલભ્ય લેજો;
કરે પ્રભો વાંછિત પૂર્ણ કામ,
આશીષ દે છે દલપત્તરામ. ૧૩૬

સાયંકાળનું વર્ણન.

નમતો સૂરજ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સુણો હવે સજ્જન રુડી રીતે,
પ્રદોષનું વર્ણન પૂર્ણ પ્રીતે;
ઉગે ચઢે ને રવિ અસ્ત થાય,
એવી સ્થિતિ આ જગની જણાય. ૧
ઉંચી દશા દેખી છકી ન જાવું;
નીચી દશા દેખી નહીં મુઝાવું;
આ વિશ્વ છે ચિત્ર વિચિત્ર એવું,
રાખે પ્રભુ તેમ ખુશી રહેવું. ૨
આદિત્ય અસ્તાચળ[1] દીશ ચાલ્યો,
પ્રતાપ તેનો પડતો નિહાળ્યો;
નરેશ પોતે તજી દેશ નાસે,
તો જેમ તેનું તુચ્છ તેજ ભાસે. ૩
પાંચે ટકોરા ઘડીઆળ દે છે,

---

૧. સૂર્ય આથમતો દેખાય તે ક્ષિતિજનો ભાગ.

જાણે જનોને સમઝયા કહે છે:
સારું કમાવા ધરી સારી કાયા,
પંખો તપાસો શુભ શું કમાયા. ૪
ઉદ્યોગી તો સૂર્ય જવા ન ઇચ્છે,
જે આળસુ તે ઉલટું જ પ્રીછે:
સુરાજ જાતાં સજ્જનો ન રાચે,
રાચે ફિરે જેમ પ્રપંચિ પાછે. ૫
પ્રભાકરે તીવ્રપણું તજ્યું છે,
શમે ભલું શાંતપણું સજ્યું છે;
તે જેમ જ્યાં જોબન જોર જાય,
વૃદ્ધત્વમાં શાંતપણું સજાય. ૬
ફરે ઉરે છે સુખ પામિ પ્રાણી,
મટ્યો રવીનો બહુ તાપ જાણી:
તે જેમ રાજા શુભ દૃષ્ટિ ધારે,
સુખે કરે ઉદ્યમ સર્વ ત્યારે. ૭
ધીમે ધિમે જે વધનાર છાંયો,
ઉતાવળો તે વધતો જણાયો;
તે જેમ જેને શિર વ્યાજ છોટું,
પછી વધીને ઝટ થાય મોટું, ૮
પાણી પિવાને ધણ ઢોરકેરાં,
નદી તળાવે વિચરે ઘણેરાં:
ઉદાર શ્રીમંતનું સદ્મ ધારી,
જથે જથે જેમ જતાં ભિખારી. ૯
જ્યાં તે સમે પર્વત શીશ પેખું,
સોનેરી રંગે રવિ તેજ દેખું:
જાણે વડા દેવળ શીશવાળું,
સોનાનું ઈંડું ચળકે રૂપાળું. ૧૦

સિપાઇઓ વ્યૂહકળા કરે છે,
મેદાનમાં સૌ મળીને ઠરે છે;
જાણે થવાને રવિના સહાઇ,
શસ્ત્રો સજીને મળિયા સિપાઇ. ૨૧
થાણા કરે આવક લોક વાળુ,
દેખાય છે જે દિલના દયાળુ;
તે જેમ રાજા શિર શત્રુ વાધે,
સ્વાર્થી પ્રધાનો નિજ અર્થ સાધે. ૨૨
નિશાળિયા જાય નિશાળ છોડી,
ભણે ભણાવે નહીં જીવ જોડી;
જવાથી ઉત્તેજન આપનારો,
વિદ્યાતણો જેમ નહીં વધારો. ૨૩

વનનો દેખાવ.

ગાયો ચરી ગામ ભણી વળે છે,
જુદી પડેલી સમુહે મળે છે;
ઘણી નદીઓ મળિ એક રાહ,
જાણે થયો જાહ્નવિનો પ્રવાહ. ૨૪
ગોવાળ ગાયો ધણ ઘેરિ લાવ્યો,
ભાળી ભલો સૌ જન ચિત્ત ભાવ્યો;
ભગીરથે જેમ ધરી ઉમંગ,
કૈલાસથી આણી પવિત્ર ગંગ. ૨૫
ગાયોતણા વેગથી ધૂળ એહ,
ઉંચી ચઢી ઉડિ જણાય જેહ:
ઉચારવા દુઃખ વિચાર લાવી,
જાણે ધરિત્રિ સ્વર્ગે સિધાવી. ૨૬

ગોવાળિયા વાંસળિયો બજાવે,
સુણી ભલા સૌ જન ચિત્ત ભાવે;
જાણે ચડ્યો છે ઘન એમ જાણી,
વદે મધુરે સ્વર મોર વાણી. ૧૭
ઊંચે સ્વરે ગોપ દુહા ઉચારે,
પરસ્પરે વાદ કરી પ્રચારે;
તે જેમ મલ્લો લડતા અખાડે,
પ્રચારતા બે બહુ બૂમ પાડે. ૧૮
અજાતણાં વૃંદ દીઠાં પછી બે,
બધાં ઉચારે મુખ શબ્દ બે બે;
જાણે થશે ભાવિક તે ભણે છે,
અંતે જિવોની ગતિ ઠામ બે છે. ૧૯
ગોવાળિએ ડાંગ ખભે ધરી છે,
એ ઉપમા તો કવિ કોઇ પ્રીછે;
જાણે કપિએ પુછ ઊચું કીધું,
કુદી જવાને દિલ કાંઇ દીધું. ૨૦
ગાયો કરે છે પુરમાં પ્રવેશ,
છુટી પડી વેગ કરી વિશેષ;
સહસ્ર ધારો થૈ જેમ ગંગ,
કરે જઇ સાગરનો પ્રસંગ. ૨૧
ખેડૂ જનો ખેતરથી વળે છે,
ત્યાં આખલા આગળ ઉછળે છે;
તે જેમ સૌનાં સુખ દુઃખ ટાણે,
ઉન્મત્ત તો ચિત્ત કશું ન આણે. ૨૨
ખરા ચઢાવી પગ ચાલનારા,
ભલા ધર્યા છે શિર ઘાસ ભારા;
કેવા દિસે સંચરતા સઊ તે,
જાણે ધર્યા પર્વત રામદૂતે. ૨૩

દંતાળી ખાંધે ધરી ખેડુ કોઈ,
કવિ કરે તર્કવિતર્ક જોઇ;
ધરા રૂપી સ્ત્રી તણિ કાંશકી છે,
જાણે કૃષિકારકને જડી છે. ૨૪
કોઇ કને દાતરડું દિસે છે,
વાંકું વળેલું વળી શ્યામ તે છે;
જાણે ગરુડે લઇ વ્યાળબાળ,
ગ્રહીજ રાખ્યું ગણી પુણ્યકાળ. ૨૫

આથમતો સૂર્ય.

જુઓ જુઓ આ રવિ દિવ્ય કાય,
ભૂમી ભણી તે નમતો જણાય;
જાણે ચઢેલો અમરાપુરીમાં,
પતંગ દીસે પડતો મહીમાં. ૨૬
અરે જુઓ વિશ્વ અનુભવીને,
પૂજે જનો સૌ ઉગતા રવિને;
આવી પડે અસ્ત થવાનું જયારે,
કોઇ ન છાંટે લઇ કંકુ ત્યારે. ૨૭
દિનેશ ડૂબ્યો પ્રતિબિંબ દીસે,
આશ્ચર્ય જોતાં ઉપજે અતીશે;
જાણે રિપૂને છળવા વિચાર્યું,
ભાનુ ભુપે કૃત્રિમ રૂપ ધાર્યું. ૨૮
પછી થયું તે પ્રતિબિંબ અસ્ત,
જાણે રવિ સૈન્ય થયું સમસ્ત;
તથાપિ તેનાં કિરણો પ્રકાસે,
પ્રતાપિનો જેમ પ્રતાપ ભાસે. ૨૯

અંધારું.

રવિતણું તેજ છતે છુપાયું,
અંધારું પૃથ્વીપડમાં છવાયું;
તે જેમ જયારે શુભ રાજય જાય,
અંધેર જયાં ત્યાં નજરે જણાય. ૪૩
રવિ રહ્યો નાટક ખેલ છાનો,
હવે દિસે છે શશિ આવવાનો;
આ અંધકાર પ્રસરી અડયો છે,
શું રંગભૂમિ પડદો પડયો છે. ૪૪
કેવો દિસે છે વળિ અંધકાર,
ચોફેર જોઇ ચિત્તમાં વિચાર;
વહી જતાં રાજય દિનેશવાળું,
ધર્યું ધરાએ પટકૂળ કાળું. ૪૫
નાના વડા પર્વત જે જણાતા,
હવે નથી તે નજરેજ થાતા;
તે જેમ જયારે પરરાજ ફાવે,
ઉદાર કોઇ નજરે ન આવે. ૪૬
જોગી જનો પર્વતમાં વસે છે,
તેઓતણી તાપણુંઓ દિસે છે;
જાણે નથી મેઘ તથાપિ આજે,
આકાશ મધ્યે વિજળી બિરાજે. ૪૭

શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્ત.

સંધ્યાકાળ સમે રમૂજ સરખો, શું વર્ણવું વાણિયે,
ખાસો ખૂબ ખગોળ ગોળ અરિસા જેવો જુઓ જાણિયે;
રાતો રંગ સળંગ કોર ઉપરે, શું હીંગળો એ હશે,
છાયા છે વિકટોરિયા વદનની, કે ચંદ્ર વચ્ચે વસે. ૪૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ઉદ્યોત ખદ્યોત તણા જણાય,
ઘણા સ્થળોમાં ચળકાટ થાય;
તે જેમ જ્યાં કોઇ ન પૂછનાર,
ત્યાં નામધારી કવિ ઠાર ઠાર. ૪૯
શિયાળિયાં સીમ વિષે ફરે છે,
ઉચ્ચાર ઊંચે સ્વર ઉચ્ચરે છે;
જાણે નવો જે નૃપ આવનારો,
બોલે સમીપે બહુ ચોપદારો. ૫૦
જો ઘંટ કેરા ખટ ઘોષ થાય,
જાણે જનોને શિખવે ઉપાય;
કહે જવા દો નહીં કાળ ફોક,
કરો કરો રે ખટકર્મ લોક. ૫૧

દોહરા.

પરમેશ્વરની પ્રાર્થના, દીન જનોને દાન;
પસ્તાવો કર પાપનો, ગુરુ જનથી લે જ્ઞાન. ૫૨
સદાચરણ આચાર સદા, મનમાં સમજી મર્મ;
પરમેશ્વરપર પ્રેમ કર, તે કહીએ ખટકર્મ. ૫૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અંધર જ્યાં ત્યાં અતિશે છવાયું,
તે આંખ અંતર્પટથી સવાયું;
જનો જઈ સૌ ઘરમાંહિ બેઠા,
કારાગૃહે જેમ ગુનાહ પેઠા. ૫૪
જેમાં ધરેલાં ધન ધાન્ય લાવી,
તે પેટી કોઠી નજરે ન આવી;
સંતાઈને શું ઘર અદ્દશ્ય પેઠા,
દેવાળિયા તે જનિ જેમ બેઠા. ૫૫

દિવા સમય.

સ્ત્રીયો દિવાની દિવટો કરે છે,
હાથેળિયો બે વચમાં ધરે છે;
જાણે દિનાનાથ દુરે વસે છે,
ઘણે દુઃખે હાથ સતી ઘસે છે. ૫૬

ગુણીજનો દીપક રાગ ગાય,
દિવા થયેલા દિલમાં જણાય;
જાણે ઘણા ઘંટરવાળ[1] નાદે,
આવ્યા મૃગો[2] માધુર શબ્દસ્વાદે. ૫૭

જનો ઘરોઘેર દિવા ઉજાળે,
અંધારું તેના ઘરનુંજ ટાળે;
રાજા જતાં જેમ પુરી નિવાસી,
સૌ પોત પોતાનું રહે તપાસી. ૫૮

હિચે જુઓ આ શુભ કાચ હાંડી,
તેમાં દિસે દીપક જોત માંડી;
જાણે વસ્યો ગર્ભ પુરો પ્રતાપી,
રહ્યું જનેતા તન તેજ વ્યાપી. ૫૯

જયાં આયના ગોઠવિયા અતીશે,
ત્યાં એકના દીપ અનેક દીસે;
ત્રિલોકનો નાયક એક રામ,
ઠરી રહ્યો જેમ અનેક ઠામ. ૬૦

વસંતતિલકા વૃત્ત.

આ કાચની અચળ દીપક યુક્ત હાંડી,
છે ભાગ્યશાળિ જન મંદિર મધ્ય માંડી;
કે હિંચકે અધર કૌશલનાથ નારી,
તેજસ્વી ગર્ભ તનમાં શિરછત્ર ધારી. ૬૧

---

૧. ઘંટરવાળ એટલે શિકારીનું વાજું.
૨. મૃગો—દિવારૂપી હરણો.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સાંજે ઘરોઘર ધરાય ધૂપ,
સુગંધ એથી ઉપજે અનૂપ;
જાણે જતાં ન્યાયિક ધર્મિ ભૂપ,
સુવાસના તો રહી કીર્તિરૂપ. ૬૨

વાડા વિષે જો બકરાં પુરાયાં,
બાંધ્યા વિના બંધનમાં રખાયાં;
ગરીબને જેમ ગુના વિનાનું,
કુરાજ્યમાં કેદ વિશે જવાનું. ૬૩

આકાશ દીવો જન જે ધરે છે,
જોવા જનો મારગમાં ઠરે છે;
તારા નિહાળી હરખે ન લેશ,
નવાઈથી લોક ખુશી વિશેષ. ૬૪

ગાયો ગળે બંધન બાંધિ દીધાં,
દોહી વળી દૂધ વિશેષ લીધાં;
જાણે રવિની બહુ કિંકરીને,
લુંટી લિધી બંધનમાં ધરીને. ૬૫

ગોવાલણી ગાય જુઓ દુવે છે,
દોણી ભરી ઉજ્વળ દૂધ લે છે;
તે જેમ જ્ઞાનીજન ગ્રંથમાંથી;
સારાંશ લે યોગ્ય જણાય ત્યાંથી. ૬૬

નદી તળાવે પણ નીર માટે,
જતા ન દીસે જન કોઇ ઘાટે;
જાણે ઉઠ્યો સંશય ઉરમાંથી,
કુરાજ્યમાં કોઈ ઉદાર ક્યાંથી? ૬૭

ધૂએ નહીં કોઇ કરે ન સ્નાન,
ખેતી કરીને પકવે ન ધાન;
ઉદ્યોગથી સૌ અળગા રહ્યા છે,
શું ઢુંઢિયા લોક સહુ થયા છે? ૬૮
બેઠા તજી સૌ જન લેણુ દેણુ,
કોને કહે કોઇ સૂણે ન વેણ;
જોયું નહીં હોય કુરાજ્ય જેણે,
તો જોઈ લેવો નિશિકાળ તેણે. ૬૯
દેવાલયે દીપકમાળ દીપે,
શોભા બની દેવ છબી સમીપે;
જાણે બીજા દેહ નવા ધરાવ્યા,
તારા ઘણા દર્શન કાજ આવ્યા. ૭૦
રાહૂ શશીની કરનાર હાની,
ડર્યો દિલે સૌ સુર એમ માની;
આવી મહીમાં સુરલોક શાળા,
કે આ રચી છે રુડિ દીપમાળા. ૭૧

ધર્મક્રિયા.

જ્યાં દેવનાં દેવળ ઘંટ વાજે,
તથા નગારાં ઘડિયાળ ગાજેઃ
ચેતાવવા લોક સમે પ્રસંગી,
જાણે બજાવ્યાં બહુ વાદ્ય જંગી. ૭૨
જનો પ્રભુપ્રાર્થન જે કરે છે,
ઉંચે સ્વરે આરતિ ઉચ્ચરે છેઃ
જાણે મહા સંકટકાળ જાણી,
વદે મુખે ઇશ્વરભક્તિ વાણી. ૭૩

સૌ આપનાં શાસ્ત્ર કહ્યા પ્રમાણે,
કરે ક્રિયા ધર્મની એજ ટાણે;
જાણે ઉઠિયો બળવો શમાવા,
પ્રજા મચી છે પ્રભુને રિઝાવા. ૭૪

હોમે જુઓ આહુતિ અગ્નિહોત્રી,
ગણાય છે જે ઋષિ આઠ ગોત્રી;
જાણે રવિનું ફરી રાજ્ય વાધે,
એવા વિચારે અભિચાર સાધે. ૭૫

જૈની મળ્યા શેઠ સમાગ સારું,
અપાશરામાં કરીને અંધારું;
જાણે લુટારાતણું જાણિ જોર,
સંતાઈ પેઠા કરિ અંધઘોર. ૭૬

ગંગાતણું પૂજન ભક્તિ થાય,
ગુલાલ ને ફૂલ ઘણાં ધરાય;
સેંથો પુરીને શીર ફૂલ ઘાલી,
જાણે સતી સાગર સામી ચાલી. ૭૭

વહે પ્રવાહે શુભ દીપમાળા;
દીવા દીસે છે અતિશે રૂપાળા,
જાણે થઈ સજ્જ સમુદ્ર નારી,
ઉરે મણી માણેક માળ ધારી. ૭૮

પ્રદીપ પૂજા કરી પુણ્ય ધારે,
પુષ્પાંજળી પાઠ દ્વિજો ઉચારે;
જાણે પ્રજાની કરીને અપીલો,
લડે વડી કોરટમાં વકીલો. ૭૯

તારામંડળ.

ઉગ્યા નભે આ અગણિત તારા,
થોડા ઘણા કોઇ પ્રકાશનારા;
ભુપાળ મોટા તણું રાજ્ય ભાગે,
અનેક નાના નૃપ જેમ જાગે. ૮૦
જો દૂર દૃષ્ટિ કરીને નિહાળું,
ગ્રહો વિષે ભાનુપ્રકાશ ભાળું;
તે જેમ રાજા બધું ખોઇ નાંખે,
થોડાં ઘણાં ગામ સ્વહસ્ત રાખે. ૮૧
જુવો વળી મંગળ રંગ રાતે,
જણાય અંગાર સમાન જાતે;
જાણે શશી સૈન્ય વિષે ખપ્યો છે,
તેથી ઘણો ક્રોધ કરી તપ્યો છે, ૮૨
શની બિચારો ગતિ મંદ ચાલે,
ડરી ડરી મારગ દૂર ઝાલે;
દુર્બિનથી તેની છબી જણાય,
કિલ્લો રચી જેમ રહેલ રાય. ૮૩
તારા દિસે છે છબિવંત છૂટા,
સાડી વિષે શોભિત જેમ બૂટા;
શશિતણાં મંડળ ત્યાં બિરાજે,
સાડી વિષે શું ભલિભાત છાજે. ૮૪
આ ઉત્તરે છે ધ્રુવ એક તારો,
તે તો તજી સ્થાન નહિ જનારો;
બન્ને નિશા વાસર યુદ્ધ ખાસો,
જાણે રહી સ્થિર જુએ તમાસો. ૮૫
આકાશગંગા નભમાં જણાય,
યથાર્થ તે વર્ણવી કેમ જાય;

ભાગીરથી ભૂતળમાં રહે છે,
જાણે અહીંનું પ્રતિબિંબ એ છે. ૮૬
સરોવરોમાં પ્રતિબિંબ તારા,
જોતાં સુશોભિત જણાય સારા;
મોતી ગણીને મુખ મધ્ય લેવા,
જતાં જુઓ હંસ ઠગાય કેવા. ૮૭
આકાશનો ભાસ જળે જણાયો,
શોભી રહ્યો તે નભથી સવાયો;
ખગોળ વિચારથીએ વિચાર્યો,
ખગોળનો શું નકશો ઉતાર્યો, ૮૮

મનહર છંદ.

તારા [૧]અશ્વિનીના ત્રૈણ, ત્રૈણ તારા [૨]ભરણીના,
[૩]કૃતિકાના છ છે, પાંચ [૪]રોહીણી વખાણીએ;
ત્રૈણ [૫]મૃગશીરતણા [૬]આરદ્રાને એક એવો,
[૭]પુનર્વસુ ચાર, ત્રૈણ [૮]પુષ્યના પ્રમાણીએ;
[૯]અશ્લેષાના પાંચ પૂરા, માનીએ [૧૦]મઘાના પાંચ,
[૧૧]પૂરવાના જોડ, જોડ [૧૨]ઉત્તરના જાણીએ;
[૧૩]પંજાના તો પાંચ [૧૪]ચિત્રા [૧૫]સ્વાતિતણા એકએક,
ચાર [૧૬]વિશાખા ને [૧૭]અનુરાધ ઉર આણીએ. ૮૯
તારા તો [૧૮]જેષ્ઠાના ત્રૈણ, [૧૯]મૂળના અગ્યાર સાર,
[૨૦]પૂરવા [૨૧]ઉત્તરાષાઢા બબ્બે પૂરા પેખીએ;
[૨૨]અભિજીત તારા ત્રૈણ, ત્રૈણ તારા [૨૩]શ્રવણના,

ધનિષ્ઠાના[૨૪] ચાર શતભિષાના[૨૫] સો દેખીએ;
પુરવા[૨૬] ઉત્તરા[૨૭] ભાદ્રપદના પલંગ જેવા,
બબ્બે મળી ચાર પાયા જેવા જાણી લેખીએ;
રેવતી[૨૮] બત્રીશ એવી રીતે અઠાવીશ જોઇ,
જતાં થોડા રાત રુડા અંતરમાં રેખીએ. ૯૦
તુરંગનું[૧] તુંડ, ને ત્રિકોણ[૨] છે, સજાયો[૩] સારો,
ગાડી[૪] મૃગમસ્તક[૫] મણી[૬] તણે પ્રકાર છે;
ગૃહાકાર[૭] બાણાકાર[૮] મણી[૯] ને મંદિરાકાર[૧૦],
પલંગના[૧૧] પાયાસાર[૧૨] બે મળીને ચાર છે;
પંજો[૧૩] મોતી[૧૪] ને પ્રવાળ[૧૫] તોરણ[૧૬] બળદ[૧૭] તેવો
કુંડળ[૧૮] કેસરીપુંછ[૧૯] મંચક[૨૦] આકાર છે;
કરીદંત[૨૧] ત્રિકોણ[૨૨] ત્રિપદ[૨૩] તથા ઢોલકી[૨૪] છે;
ચાળણી[૨૫] ચોપાયા[૨૬] જોડે[૨૭] મૃદંગ[૨૮] સુભાર છે. ૯૧
કૃતિકા રોહિણી અને પુષ્પ અશ્લેષા ને ચિત્રા,
શ્રવણાદિ ત્રણ રેવતી તે મધ્યચારી છે;
અશ્વનિ ભરણી મઘા ફાલ્ગુનિ બે સ્વાતી તથા,
વિશાખા બે ભાદ્રપદ ઉત્તરે ઉતારી છે;
મૃગશીર આરદ્રા ને પુનર્વસુ હસ્ત અનુ-
રાધા જ્યેષ્ઠા મૂળાષાઢા દક્ષિણમાં ધારી છે;
નવ મધ્યચારી છે ને નવ છે ઉત્તરચારી;
દક્ષિણચારી છે નવ, સૌની શોભા સારી છે. ૯૨

ચંદ્રોદય.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ઉગ્યો શશી પૂરવ દીશ એવો,
આકાર આદિત્ય જણાય જેવો;
જાણે મહારાયનું રૂપ ધારી,
આવ્યો પ્રજાને ઠગવા રખારી. ૯૩

પાતાળમાં પન્નગરાય રાજે,
તેણે સજાવી રવિરાય કાજે;
વાળુની વેળા નજરે નિહાળી,
આ મોકલી એક સુવર્ણ થાળી. ૯૪

શશાંકનું સુંદર બિંબ જોઇ,
કહે વિચારી કવિ એક કોઇ;
પાતાળમાં શું નટવો નચાવ્યો,
તેણેજ આ થાળ ઉંચે ઉડાવ્યો. ૯૫

શશાંકનું બિંબ ઉંચું ચડે છે,
દેખાવ કેવો નજરે પડે છે;
જાણે નિરાધાર જતું નિહાળ્યું,
આકાશમાં એક બલૂન ચાલ્યું. ૯૬

શશાંકનું તેજ બધે છવાયું,
જાણે હવે રાજ્ય નવું સ્થપાયું;
તારા નિહાળ્યે ન જણાય ઝીણા,
જાણે દબાયા નૃપ જોર હીણા. ૯૭

આકાશ સંપૂર્ણ [1]સુધાંશુ શોભે,
જોતાં જનોનાં બહુ ચિત્ત લોભે;
જાણે નિશાસુંદરી એક એ છે,
તેજસ્વિ તેનું મુખ સ્વચ્છ તે છે. ૯૮

---

૧ સુધાંશુ=ચંદ્ર.

શૃંગાર જે તીવ્રપણું ન રાખે,
તો વિશ્વમાં તે નર કોણ ભાખે;
જો ચંદ્રમાં તીવ્ર નથી લગારે, ૯૯
તો પંડિતો સ્ત્રીમુખતુલ્ય ધારે.
સુધાંશુને છે કૃતિકા સમીપે,[૧]
દેખાતિ તેની ભલિ દીપ્તિ દીપે;
જાણે હિરાનું શુભ ઝૂમખું છે, ૧૦૦
કાને નિશાસુંદરિએ ધર્યું છે.
સુધાંશુ જો આ વૃષરાશિમાં છે,
તેથી બની અદ્ભુત યુક્તિ ત્યાં છે;
જાણે શરીરે શણગાર સાજી, ૧૦૧
માહેશ્વરી આ વૃષભે બિરાજી.
રહી સમીપે વળી રોહિણી છે,
ગાડા સરીખી દિસતી ઘણી છે;
જાણે ભરી જોખમવાળી ગાડી, ૧૦૨
ચંદ્રે ચલાવી કરીને અગાડી.
શીતાંશુની શીતળતા છવાઇ,
જયા જોઇએ ત્યાં જગમાં જણાઇ;
જાણે પ્રજાના ગભરાટ કાળે, ૧૦૩
જણાવિયું શાંતપણું નૃપાળે.
તારા શશીથી અતિ છેક દૂર,
તથાપિ દીસે શશિની હજૂર;
જાણે રવિને જીતવા લડીને, ૧૦૪
આવ્યું શશીસૈન્ય બધું ચઢીને.
ક્યાં સૂર્ય ને ક્યાં શશિ તે બિચારો,
તથાપિ જોબે જન સૃષ્ટિ ધારો;

૧ કાર્તિક સુદિ ૧૫ મે.

ગરીબનો કાળ બળીષ્ઠ આવે,
ગરીબને રાજ્યપદે ચઢાવે. ૧૦૫
અરે શશી તું તજ ગર્વ એવા,
ઘણા દિઠા છે સખિ તુંજ જેવા;
ગુરુ કને ચાર શશિ વિખ્યાત,
શની કને તું શશિ દેખ સાત. ૧૦૬
બે લાખને આડત્રિશે હજારે,
મૈલે રહે ચંદ્ર મહીથી પારે;
રવિ રહે છે નવ કોટિ દૂર,
પ્રતાપીને હોય બધું હજૂર. ૧૦૭
વળી વિધુથી વસુધા ઘણી છે,
એકોનપંચાસ ગુણી ગણી છે;
સ્વામી થવાને શશિ આશ લાવે,
અજા મુખે કેમ કલિંગ[1] આવે. ૧૦૮
ઘોડી[2] દિસે છે રથ રોહિણી છે,
બળિષ્ઠ જો આ બળદે[3] તાણી છે;
તારા ઘણા પેદળ રૂપ ધારી,
જાણે નિશાનાથ સજી સવારી. ૧૦૯
આકાશ કે મોટું તળાવ એ છે,
તારા હશે કે જળજાત તે છે;
અને જુઓ જે શશી આ ઉગ્યો છે,
તેજસ્વિ તે કોઇક કાચબો છે. ૧૧૦
શશાંકમાં શામળ ડાઘ જોઇ,
કહે વિચારી કવિરાજ કોઇ;
આદર્શ[4] જેવો શશી સ્વચ્છ એ છે,
તેમાં ભુમીનું પ્રતિબિંબ તે છે. ૧૧૧

---

૧. કલિંગ-કાળિંગડું. ૨. ઘોડી-અશ્વિની.
૩. બળદે-વૃષભરાશિ. ૪. આદર્શ-દર્પણ.

બીજો કહે છે નભપત્ર આ છે,
તારા નહીં અક્ષર તે લખ્યા છે;
મહોર ઇંદુ પ્રભુની પવિત્ર,
તેમાં મૃગાકાર વિચિત્ર ચિત્ર. ૧૧૨

ત્રીજો કહે મંથિત સિંધુ જયારે,
હતો શશી સાગર મધ્ય ત્યારે;
જે ઘાવ મંથાચળથી થયેલા,
આ ડાઘ તેના શશિમાં રહેલા. ૧૧૩

ચોથો કહે છે ક્ષયરોગ એને,
વધે ઘટે છે તન રોગ તેને;
તે ટાળવા કાજ ઉપાય કીધા,
આ કોઇ વૈદે ઉર ડામ દીધા. ૧૧૪

ગ્રહો શશી તો ફરતા દિસે છે,
તારા બીજા તો સ્થિર થૈ ઠસે છે;
આકાર એથી ફરતા ધરે છે,
વિચિત્ર [1]દર્શાનલિકા ફરે છે. ૧૧૫

જે એક આદિત્યથી કમ થાતું,
શશાંક તારાથી નથી કરાતું;
કરે વડું કામ પ્રતાપિ એક,
ન થાય નિર્માલ્ય જને અનેક. ૧૧૬

વૈતાલીય છંદ.

શશિ મંગળ કે ગુરુ શની, કદિ પૂજાય ભલે ખડા ખની;
પણ તે કદિ પામશે નહીં, તૃણ તુલ્યે રવિ તુલના કહીં.

---

૧. લોઢાની એક નળીમાં ઘણા રંગના કાચના કડકા ગોઠવેલા હોય છે. તે નળીને જેમ જેમ ફેરવીને જોઇએ તેમ તેમ તરેહ તરેહનાં ચિત્ર દેખાય છે.

તગતા નભ ક્રોડ તારકા, પૃથિવી પીઠ પ્રકાશકારકા;
શશિઓ શત પૂર્ણમાસિના, ન ટળે રાત્રિ કદિ રવિ વિના. ૧૧૭

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે રે ચંદ્ર કદાપિ તું કમળને, કોટી પ્રકારે કરી;
પ્રીતીવંત પુરાં પ્રસન્ન કરવાની ધારણાને ધરી. ૧૧૮
જો તું નિત્ય વિશેષ તેજ અરપે, થૈ શાંત સ્નેહીપણે,
જેને તોય અભાવ હોય ઉરમાં, તે તો ગુણો ના ગણે. ૧૧૯

સૃષ્ટિનો દેખાવ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ચકોર ને ચિત્ત ઉમંગ વાધ્યો,
કુમુદિનીએ પણ સ્વાર્થ સાધ્યો;
નવો થતાં જેમ પતિ પ્રજાનો,
પામે પુરો હર્ષ નવા પ્રધાનો. ૧૨૦
શોભા ઘટી કંજ[1] સમૂહ કેરી,
કુમુદિની શોભિ રહી ઘણેરી;
શ્રીમંતના જેમ ગરીબ થાય,
ગરીબ શ્રીમંત બન્યા જણાય. ૧૨૧
ઝાડો તણાં પત્ર દિસે ઉદાસી,
જાણે રવિતેજ વિના નિરાશી;
શોખી નરો નાચણિયો નચાવે,
કોઈ રમૂજી રમતો રચાવે. ૧૨૨
કોઈ પીયે મદ્ય ભરાઇ ભેળા,
એવું સુજે છે અવિવેક વેળા;

---

૧. કંજ-કમળ.

કોઇ કથા કીર્તન તો કરે છે,
પ્રભુતણું ધ્યાન હૃદે ધરે છે. ૧૨૩
વેળા કવેળા સુખ દુઃખકાળે,
ધર્મી જનો ધર્મ કદી ન ટાળે;
પડયું હૃદેમાં પ્રતિબિંબ જેવું,
સમે કર્યું વર્ણન શુદ્ધ તેવું. ૧૨૪
દયાળુ વિશ્વેશ્વર વિશ્વપાળ,
સુરાજ રાખો અહિં સર્વ કાળ;
સુખી રહો સૌ જન ઠામઠામે,
આશીષ દીધી દલપત્તરામે. ૧૨૫

ગ્રીષ્મ ઋતુનું વર્ણન.

તોટક વૃત્ત.

કવિતા કરવા મન કોડ કરું, ધરણીધરનું ઉર ધ્યાન ધરું:
કરુણાકર કોટિ કૃપા કરશે, ભરપૂર મનોરથ તે ભરશે. ૧

રૌદ્ર રસ-પાત્ર પ્રવેશ.

દોહરો.

વિશ્વ રંગભૂમિ વિષે, લાવ્યો નાટક વેષ;
કહો અરે આ કોણ છે, તાપે તપ્યો વિશેષ. ૨

મનહર છંદ.

ક્રોધમય કાયા ધરી અરે આ આવે છે કોણ,
જેના અંગ અંગોમાંથી ઉપજતી ઝાળ છે;
ભૂત જેવો ભયંકર કિંકર છે શંકરનો,
કિંવા ભયંકરી લંકા ભૂમિનો ભૂપાળ છે;
પયોધિના પાણીને ઉછાળતો પગની ઠેશે,
વેષે જોતાં વપુ જેનું મહા વિકરાળ છે;

સરોવર સરિતાના સલિલને શોષી લે છે,
ક્રોધી ભામો કંસ છે કે ઉનો ગ્રીષ્મ કાળ છે? ૩

વસંતતિલકા વૃત્ત.

કેવો જુઓ કઠણ આ અતિ ગ્રીષ્મ કાળ,
જ્યાં ત્યાં પડે જગતમાં અતિ તાપ ઝાળ;
આંબા દરાખ ફળના રસ પીગળાવા,
જાણે ધરા કરી ધરી શઘડી તપાવા. ૪
અંગીઠિ કીધી ધરણી રવિરશ્મિ ઝાળ,
પાણીની કુંડી સમ સાગર આ નિહાળ,
વાયુ દિશા રૂપી રુડી ધમણે ધમે છે,
સોની પ્રભૂ અખિલનો અછતો રમે છે. ૫
પૃથ્વી બની જગત પાવક કુંડ જેવી,
પાસે સમુદ્ર પ્રણિતા[1] જળ પૂર્ણ એવી;
આદિત્ય રીત જજમાન સમાન આણી,
હોમીય દ્રવ્ય સચરાચર સર્વ પ્રાણી. ૬
પ્રાણી વિનાશન કરે રવિ કેમ આમ,
જાણે પુરાણી જન રુદ્રતણુંજ કામ;
તે વાતનો મરમ જોતિષજાણ જાણે,
ભાનુ બન્યો વૃષભ[2] વાહન આજ ટાણે. ૭
જો રોહિણી સમીપ આ રવિ દેવ આવ્યો,
તેણે ચઢાવી રવિને અતિશે તપાવ્યો;

---

૧. યજ્ઞના કુંડ પાસે ઉત્તરમાં એક જળપાત્ર મુકે છે તે પ્રણિતાપાત્ર.

૨. સૂર્ય વૃષભ રાશિએ આવે છે અને રુદ્ર પણ વૃષભવાહન છે અને ક્રોધી છે. પંચાંગમાં વૃષભરાશિ બેસતી હોય તેમાંથી ૨૨ દિવસ અયનાંશના બાદ કરવા પડે છે. જેમકે ખરી મકરસંક્રાંતિ ૨૧ મી. ડીસેંબરે છે અને સૂર્ય ગ્રહણ વર્તતાં પણ એજ રીતે ૨૨ દિવસ બાદ કરવા છે. હરેક ઋતુ વિષે એમ જાણવું.

જાણે પ્રભાકર ઘણી રીસથી ભર્યો છે,
ક્રોધી શશાંકતણી સુંદરીએ કર્યો છે. ૮

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

તાતા તાપ થકી તમામ તરુથી, પક્ષી બિચારાં પડે,
વૃંદો વાંદરનાં વિશેષ વિખરી, જ્યાં ત્યાં પછી જે ચડે;
પાણી ઉષ્ણ નદી તળાવ તટમાં, મચ્છો તપ્યાં તરફડે,
ભારે ભીષમ[1] ગ્રીષ્મકાળ કહિએ, નાના પ્રકારે નડે. ૯

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઉંચે ઝીણો પવન શીતળ તો રહે છે,
જાડો વિશેષ અવનીપર તે તપે છે;
તે જેમ ભૂપ નહિ નિર્બળને તપાવે,
જોરે કરી સબળને વધતો દબાવે. ૧૦

પૃથ્વી પરે પગ ધર્યે પગ તો દઝાય,
જોડા વિના ન જનથી પગલું ભરાય;
રાખી ક્ષમાધર ક્ષમા અતિશે રહે છે,
તે જેમ કોઇ સમયે ખહુદે તપે છે. ૧૧
જે ભૂમિને અતિ પ્રહાર કરે કદાપિ,
રાખે ક્ષમા અધિક ને ન તપે તથાપિ;
તે ભૂમિનું સ્વરૂપ ખૂબ તપ્યું જણાયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૧૨

જે સૂર્ય સર્વ સુખદાયકમાં ખપ્યો છે,
તે વિશ્વ શીશ હમણાં અતિશે તપ્યો છે;
ક્રોધીપણું સુરજના મનમાં ન માયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૧૩

1. ભયંકર.

જે વાયુ સર્વ સ્થળ શીતળતા કરે છે,
પ્રાણી તણા તનતણા તપને હરે છે;
સંતપ્ત છેક અતિ એજ જણાય વાયુ;
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૧૪
સંતપ્ત પ્રાણી નદિના જળ મધ્ય જાય,
તેને સલિલ તન શાંત કરે સદાય:
એ નીર આજ નિજ અંગ તપ્યું ગણાયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૧૫
જે છાપરાં સરસ દાયક ઠંડિ છયા,
જેની મનુષ્ય સૌને મન મધ્ય માયા;
તે છાપરું પણ અતિ તપતું જણાયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૧૬
પોતા તણો નિરખિયો જઇને પલંગ,
જેને અપાય વિશવાસથી આપ અંગ;
શું કીજિએ અધિક તે પણ જો તપ્યો છે,
જ્યાં જ્યાં વિલોકું રસ રૌદ્ર બધે ભર્યો છે. ૧૭
જે પર્વતો અચળ થૈ સઘળું સહેતા,
કોઇ પ્રકારથકી ક્રોધ કદી ન લેતા;
તેઓનું આજ અતિશે તન છે તપાયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૧૮
ફૂલ્યા ઘણા સરસ પર્વતના [1]પલાશ,
એની જણાય રચના વળિ આસપાસ;
કેવા દિસે અધિક આખર તે રૂપાળા,
જાણે ઉઠી અધિક પર્વત ક્રોધજવાળા. ૧૯
જે જોગિરાય તપી જાય કદી ન પોતે,
સાંખે સદૈવ અપમાન પમાય તો તે;

૧. ખાખરા.

તેઓતણું રુધિર તે પણ ઊકળાયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૨૦
પંચાગ્નિ તાપ વળિ જોગી જનો તપે છે,
જે નામ વિશ્વપતિનું મનમાં જપે છે;
સેવા નરેશતણું દ્રવ્ય જ તે પ્રવેશ,
મોટો ઝમાર[1] રચિ જેમ કરે પ્રવેશ. ૨૧
ક્રોધી બની ઉદધિ તો બહુ બૂમ પાડે,
ઘોંઘાટ સાથ તટ હાથ જુઓ પછાડે;
ક્રોધીપણું ઉદધિનું અતી ઓળખાયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૨૨
રસ્તો સમુદ્ર પરનો નિધિએજ રોક્યો,
જાણે મનુષ્યશિર રાવણ રાય ઠોક્યો;
રાખી દિલે હિમત કોઇથી ના જવાયું,
જો વિશ્વ આજ અતિ રૌદ્ર રસે છવાયું. ૨૩
જે સિંધુ નાવ નિજ ઉપર તારનારો,
તે ક્રોધથી થૈ અધિક આજ થયો અકારો;
વિશ્વાસ આજ નિધિનો નહિ નાવ આણે,
ક્રોધી કદાપિ નિજનું પરનું ન જાણે. ૨૪
જો આ તરંગ નિધિ ઉપર ઉછળે છે,
રેલાઇ નીર વધતું રણમાં વળે છે;
રોમાંચ[2] અંગ નિધિનું અતિશે થયું છે,
પ્રસ્વેદ[3] નીર વહિને અળગું ગયું છે. ૨૫
જે લોક સૂર્યતડકે પણ પંથ જાય,
તાપે તપી વદન રક્ત થયાં જણાય;

૧. ભાટ લોકો ઝુંપ ખડકીને રાજા ઉપર ત્રાગું કરવા સારૂ બળી મારતા હતા. બાઇડીઓ કુટતી વખતે કહે છે કે હાય ઝમોરીઆ.
૨. રોમાંચ–રૂવાંટાં ઉભાં થવાં. ૩. પ્રસ્વેદ–પરસેવો.

ક્રોધી નિહાળી રવિ ક્રોધિત સૌ થયા શું,
ક્રોધે તપી વદન રક્ત બની ગયા શું? ૨૬
પ્રસ્વેદ શીરપરથી મુખ ઉતરે છે,
રેલા થયા કરવડે વળિ તે લુવે છે;
તે જેમ ક્રોધ ચડતાં દગ[1] આંસુ આવે;
પ્રસ્વેદ અંગ લળિ ક્રોધ વિષે જણાવે. ૨૭
કોઈ જનો સરસ શર્બત તો પીએ છે,
કોઇ જનો બરફ કે ગુલકંદ લે છે;
કોએ લીલાગર છણી જળ સાથ લીધી,
જાણે કરોધ શમવા જડિબુટ્ટિ પીધી. ૨૮
કોઇ કરે જળવિષે જળકેલિ જેને,
મિત્રોતણી સરસ મંડળિ સાથ લેને;
સંસારમાંહિ અકળાઈ ઉપાય શોધી,
ગંગા પ્રવેશ કરતા જન જેમ ક્રોધી. ૨૯
પાણી તપે નદીતણું અદકું ઉનાળે,
કૂવાનું નીર અતિ શીતળ એજ કાળે;
તે જેમ દંપતિ પરસ્પર વેણ સાંખે;
જો એક જાય તપી તો બીજું શાંતિ રાખે. ૩૦
પૃથ્વી થકી જળ જુઓ રવિઅંશુ શોષે,
વર્ષા સમે વળી ધરાતળ એજ પોષે;
રાજા પ્રજાથકી કદી કર શ્રેષ્ઠ લે છે,
તે જેમ યોગ્ય સમયે જન કાજ દે છે. ૩૧
ખેંચે જમીન જળને નભ ભાનુરાય,
વાવો કુવાતણું જુઓ જળ ઊંડું જાય;
તે જેમ દેશ નૃપ કંજુસ થાય જયારે,
તેની પ્રજા સકળ કંજુસ થાય ત્યારે. ૩૨

૧. દૃગ-આંખ.

જો આ તળાવ નદી નીર નહીં સમાતું,
તે આજ છેક ઘટિને તુછ છે જણાતું;
તે જેમ કોઇ સમયે અતિ રિદ્ધિ આવે,
કોઇ સમે ચપળ થૈ સઘળી સિધાવે. ૩૩

દીસે તળાવ નદિમાં જળ તો ઘટેલું,
ખારા વિશેષ રણમાં જળ છે વધેલું;
કોઇ સમે ધન ન હોય સુપાત્ર ઘેર,
દીસે કુપાત્ર જન ઘેર વિશેષ લહેર. ૩૪

સૂકાં તળાવ જગ મધ્ય જણાય કેવાં,
ખોખાં પડેલ નિધિને તટ નાવ જેવાં;
કે રાજભ્રષ્ટ નૃપની નિરખો હવેલી,
કે નાથહીન જગમાં જુવતી રહેલી. ૩૫

ધર્મી જનો વન વિષે પરબો કરે છે,
પુણ્યાર્થ દ્રવ્ય ખરચી જળ મોકલે છે;
જાણે ખરીદ કરીને પરલોક માટે,
તે મોકલી ભલી વહોરત સ્વર્ગ વાટે. ૩૬

ઊંડે કુવેથી ખળટો જળકોશ તાણે,
આંવ્યાનું કોશ ભરિ ઢોલ[૧] ધ્વનિ જણાવે,
તે જેમ ભૂપ જીતવા પરદેશ જાતાં,
આવ્યો જણાય ફરી નોબતનાદ થાતાં. ૩૭

કુવે મળે ન જળ તો જન જાય બીજે,
બીજે મળે ન જળ તો જન જાય ત્રીજે;
ભીક્ષાર્થિ જેમ પ્રતિ મંદિર સંચરે છે,
માધુગરી ગ્રહણ જોગણીઓ કરે છે. ૩૮

---

૧. મારવાડમાં.

ભયાનક રસ.

દોહરા.

ક્રોધ જોઇને કોઇનો, ભય ઉપજે છે ખાત;
હવે ભયાનક રસ વિષે, વર્ણવીને કહું વાત. ૩૯

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ધીમી પડીને નદિયો વહે છે,
ધીમે ધિમે જૈ નિધિમાં રહે છે;
ક્રોધી પતીને નિરખી બિચારી,
ધીમી પડે છે ભયભીત નારી. ૪૦
સમુદ્રનું પાન કર્યું સમસ્ત,
તે તો થયો આજ અગસ્ત અસ્ત[1];
સમુદ્રને કાંઇ ન રહી બીક,
મારે ઉછાળા મદથી અધીક. ૪૧
પાણી વિના ખૂબ પિડાય પ્રાણી,
મરે બિચારા ન વદાય વાણી;
પક્ષી મરી ઝાડ થકી પડે છે,
ભોળી અતીશે ભય ઊપજે છે. ૪૩

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ગોરા જનોથી અતિ તાપ નહીં ખમાય,
સંસ્થાનવાસ તજી પર્વતવાસી થાય;
જાણે કુંભાંડિ રિપુએ ખળવો ઉઠાવ્યો,
એકાંતવાસ તન રક્ષણથી તકાવ્યો. ૪૩

મનહર છંદ.

ગવર્નર જનરલ સીમલે સિધાવે, અને
ઉત્તરના સાહેબોએ આખુ સ્થાન ધાર્યું છે;

૧. આશરે તા. ૨૯ મેએ અસ્ત અને તા. ૨૫ મી અગષ્ટે ઉદય થાય છે.

મુંબાઇનો ગવર્નર જાય મહાબળેશ્વર,
શિવને શરણે જવા ચિત્તમાં વિચાર્યું છે;
મુંબાઇના ગૃહસ્થો ખંડાળે માથેરાન જાય;
ઘરબાર ઉપરથી અંતર ઉતાર્યું છે;
તજી અભિમાન ધનવાન વાનપ્રસ્થ[1] થયા,
હરહર ગ્રીષ્મથી આ જગત હાર્યું છે. ૪૪

વસંતતિલકા વૃત્ત.

કાં તો સરોવર વિષે વળિ કાં નિધિમાં,
જ્યાં બંગલા સરસ ઠંડકની ક્ષિતિમાં;[2]
ત્યાંના નિવાસી જન કૈંક જુઓ થયા છે,
જાણે ડરી વરુણ ને શરણે ગયા છે. ૪૫
નૌકા વિષે સુજન કોઇક સંચરે છે,
સિંધુતણી સરસ સેલ સુખે કરે છે;
જાણે વિશેષ ભુમિમાં ભય પામી લીધો,
ભૂમી તજી શિતળ સાગરવાસ કીધો. ૪૬
તટી કરી વિરણની ધરી દ્વાર માત્રે,
છાંટે જળે જળ લઇ શતછિદ્ર પાત્રે;
જાણે નિવારણ થવા ભય સર્વ ભારી,
શંભૂશિરે જન કરે અભિષેક વારી. ૪૭
પીવા વળી બરફને જળ મધ્ય ઘોળે,
ચૂવા તથા શીતળ ચંદન એમ ચોળે;
જાણે રવીકિરણ બાણ થકી ડરે છે,
માટે જનો વિવિધ બખ્તર તો ધરે છે. ૪૮
કોઇ ધરે વિરણના જળ છાંટિ પંખા,
કોઇ ધરે કુસુમના[3] નહિ પુષ્પ સંખ્યા;
જાણે ઉતાપરૂપી અસ્રથકી ડરે છે,
તે આડી ઢાલ કરમાં લઇને ધરે છે. ૪૯

૧. વાનપ્રસ્થ-વનવાસી. ૨. ક્ષીતિ-પૃથ્વી. ૩. કુસુમ-ફુલ.

ઊંચે લટકતા મોટા પંખા વિષે.

મનહર છંદ.

સીતા માટે સંગરામ રામના રિપુથી કર્યો,
જટાયુની જ્યાં અવધ આવી રહી આયુની[1]
પાંખો તોડી પાપીએ આકાશમાં ઉડાડી દીધી,
તે ફરે છે પ્રકૃતિ સુધારવા પરાયુની[2]
ભાગ્યશાળી ભોગીના ભવનમાં ભરાઈ ભાઇ,
તાપ ટાળે વારે વારે વૃષ્ટિ મંદ વાયુની;
એજ દિસે છે આ ઠામ કહે દલપતરામ,
પંખવો નથી આ પાંખ જુઓ રે જટાયુની. ૫૦

દોહરો.

ધૂપછત્રી ને પંખવો, બાગ ફુવારો હોજ;
ખાટ અગાશી બંગલો, ચહે ઉનાળે રોજ. ૫૧

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઉત્પત્તિ આજ અતિ તાપની જણાય,
જેનાથી કૈંક જન તો અતિશે મુઝાય;
ભાનૂ શશાંક ગ્રહ જે નભમાં વસ્યા છે,
જાણે જમીનપર તાપથી ડર્યા છે. ૫૨
જે નીર મધ્ય રણછોડજી બેટ બેઠા,
જે જૈન દેવ જઈ પર્વત માંહિ પેઠા;
શંભુ વસ્યા કંઇક તો જઇ ભોંયરામાં,
ધારેલિ ધાસ્તિ અતિ તાપની ધરામાં. ૫૩
જે છોડવા લઘુ ઘણા વનમાં ઉગેલા,
તે તો સુકાઇ પડતા વળિ ઘાસ વેલા;
જાણે વિશેષ ભય અંતર ઉપજ્યાથી,
પ્રાણાંત પામી પડિયા નબળી દશાથી. ૫૪

---

૧. આયુ-આયુષ. ૨. પરાયુ-પારકાનું આયુષ.

વૃક્ષોતણો વિવિધ આશ્રય પ્રાણી લે છે,
છાયા વિષે વિચરીને પશુઓ વસે છે;
તે જેમ કોઈ અતિશે ભયભીત થૈને,
વાસો વસે અભય આશ્રય એક લૈને. ૫૫

એકેકના ઉર નીચે શિર રાખનારાં,
ઘેટાં ઘણાંક બહુ તાપ સહે બિચારાં;
તે જેમ મૂર્ખ જન છાંડી ઉપાય ત્રાસે,
સંતોષ સૌનિ* ગતિ ઉપર ઊર ભાસે. ૫૬

જોયા મદોન્મત મહા વળિ સિંહ જેવા;
તાપે તપી અજ બરાબર થાય એવા;
ઉન્મત્ત હોય જન કોઇ જુવાન જેમ,
ચિંતા પડ્યાથી તન નિર્બળ થાય તેમ. ૫૭

આદાશિશિથી અતિશે અકળાય વાઘ,
હાંફે પડ્યો પરમ જ્યાં પ્રતપે નિદાઘ;[1]
પામ્યો ગતિ અબળની વનરાજ એવી,
બીજા વનેચર તણી ગતિ શી કહેવી. ૫૮

ફેંકે દિનેશ નિજ કીરણ તીવ્ર બાણ,
પ્રાણી અનેક વનમાં ગત થાય પ્રાણ;
દીસે પડેલ મૃગ ખાઇ ઘણો પ્રહાર,
જાણે જુવાન રવિરાય કરે શિકાર. ૫૯

દૂરેથી દેખી વનમાં મૃગ ઝાંઝવાને,
પાણી ગણી ઝડપથી વિચરે પીવાને;

* જેમ મૂર્ખ લોકો કષ્ટની વખતે ઉપાય ન શોધતાં સૌનું થશે તે આપણું થશે એમ ધારીને બેશી રહે છે તેમજ ઉંનું કાળમાં ઘેટાં એક બીજાના પેટ હેઠે માથાં સંતાડીને આંખો મીચીને તાપ સહે છે.

૧ તડકો.

તે જેમ કોઇ કરી કંજુસ કેરી આશ,
સેવે ધનાઢય ગણીને વળતી નિરાશ. ૬૦

સંતાઇ જાય મૃગ કોઇક તો ગુફામાં,
પેસે છુપાઇ વળિ સિંહણ આ સમામાં;
જાણે શિકારી જબરા રવિરાય ત્રાસે,
પેઠા છુપાઇ નભ ભૂચર જીવ ભાસે. ૬૧

વંટોળિયા વન વિષે અતિશે ચડે છે,
ચક્રી સમાન ફરતા નજરે પડે છે;
જાણે પ્રસન્ન કરવા રવિને વિચારી,
નાચે નવીન કુદડી ફરી રાસધારી. ૬૨

ખેડૂજનો ખચિત ખેતરમાં ફરે છે,
ખોદી મહી નરમ ખેતરની કરે છે;
જાણે પિતામહતણું ધન ખોદિ લેવા,
મંડયા ઉપાય કરવા ચિત ચાહિ એવા. ૬૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

પરસ્પરે વાંસ ઘણા ઘસાય,
અગ્નિ ઝરે ને વન નાશ થાય;
કુટુંબમાં જેમ કુસંપ જામે,
પરસ્પરે તે લડી નાશ પામે. ૬૪

ન્હાવા ન પામે મરુ દેશવાસી,
પીવા ન પામે જળ ત્યાં પ્રવાસી;
તે વાતનું વર્ણન જો લખાય,
તો વાંચનારા ભયભીત થાય. ૬૫

બાપાની પીંપર વિષે

કથાંતર અથવા ફારસ.

કુંડળિયા છંદ.

" વિચરીને વઢવાણથી, લીધો લીંબડી પંથ;
" વિતક વરણવતાં વધે, ગ્રીષમ વરણન ગ્રંથ;
" ગ્રીષમ વર્ણન ગ્રંથ, પંથમાં ન મળ્યું પાણી;
" તપ્યો પ્રલય સમ તાપ, રહી શિર રામ કહાણી;
" દાખે દલપત્તરામ, રામનું રટણ કરીને;
" અતિશય કર્યો ઉચાટ, વાટ મધ્યે વિચરીને. ૬૬
" લગભગ આવી લીંબડી, દોઢ ગાઉ પર દૂર;
" ત્યાં તો ધામ ધખ્યો ઘણો, ન રહ્યું તનમાં નૂર;
" ન રહ્યું તનમાં નૂર, સૂરજે શરીર તપાવ્યું;
" છાંયો ન મળે છેક, એક પણ ઝાડ ન આવ્યું:
" દાખે દલપતરામ, ભલી જોતાં મન ભાવી;
" પીંપર બાપાતણી, લીંબડી લગભગ આવી. ૬૭
" બાપાની પીંપર બડી, પૃથિવી પર પ્રખ્યાત;
" પ્રસિદ્ધ જેવો પ્રાગવડ, વિશ્વ વખાણે વાત;
" વિશ્વ વખાણે વાત, પીંપળો પ્રભાસ પાસે;
" કદંબ જમુના કુલ* કલ્પતરુઓ કૈલાસે;
" દાખે દલપતરામ, ઊપમા એ આપ્યાની;
" ભલે થઇ ભૂમાંહિ, બડી પીંપર બાપાની. ૬૮
" ત્યાં બેશીને ત્રણ ઘડી, કવિએ કર્યો વિરામ;
" અતિ સુખ ઉપજયું એ થકી, આશીષ દીધી આમ:
" આશિષ દીધી આમ, નામ તુજ નવ જગ રહેજો;
" તુજને વાવી તેહ, લાખ સુખ સ્વર્ગે લેજો;

* કાંઠે.

...તરામ, પરમ પદમાં પેશીને;
" ...મ લ્હાણુ, બહુ જુગ ત્યાં બેશીને. ૬૯
"આ... કરતાં અતિ ભલું, દીસે તારું ડોળ;
"શેલડી શા હિસાબમાં, આપે સાકર ગોળ;
"આપે સાકર ગોળ, તાપ તનનો ન મટાડે;
"સુરતરુ સ્વર્ગે વસે, ન દેખે નર કોઇ દહાડે:
"દાખે દલપતરામ, સરવ તરુના ગુણ સ્મરતાં;
"તુજમાં અમૃત તત્વ, અધિક તું આંબા કરતાં. ૭૦

દોહરો.

જાન્હવી તીરે જળતણું, દેવું સુલભ દાન;
દેજે નિર્જળ દેશમાં, કહું જળ કીમતવાન. ૭૧

કુંડળિયો.

"પ્યારી પીંપર પદમણી, શાંતિ દાન દેનારી;
"ભૂપતિ વિક્રમ ભોજસમ, તું અતિશે ઉપકારી;
"તું અતિશે ઉપકારી, તારી કીર્તિ શું કહીએ:
"જે ઉચરું તે અલ્પ, એમ અંતર ધરી રહીએ;
"દાખે દલપતરામ, કોટીધા તું ગુણકારી,
"રાખીશ તારું નામ, પૃથ્વિપર પીંપર પ્યારી. ૭૨
"આપે ગામ ગરાસ કે, દ્રવ્ય વસ્ત્ર દે દાન;
"એમાંનું એકે નહીં, શાંતિ દાન સમાન;
"શાંતિ દાન સમાન, જગતમાં કશું ન જાણું;
"તે માટે હું તને, વિશેષે કરી વખાણું;
"દાખે દલપતરામ, કષ્ટ કાયાનાં કાપે;
"દુનિયા મધ્યે દાન, કહો એવું કો આપે.
"જયાં સૂધી આ જગતમાં, મુજ કવિતા કહેવાય;
"બાગાની પીંપર તણા, ગુણ જગમાંહિ ગવાય; ૭૩

" ગુણ જગમાંહિ ગવાય, પામજો ખેહુ
" કીર્તિ દેશ વિદેશ, મુલકમાં થાજો સુ,
" દાખે દલપતરામ, અરે સુખના અંબુધો;
" જીવે તું જગમાંહિ, જીવે કવિતા જયાં સુધી. ૭૪

" ઓગણિસેં ઉપર થયે; વિક્રમ વર્ષે એક;
" વદિ દશમી વૈશાખની, વાસર શનિ વશેક;
" વાસર શનિ વશેક, પીંપરે તાપ ઉતાર્યો;
" નિશ્ચળ રહેવા નામ, આમ આ વિષય ઉચાર્યો;
" દાખે દલપતરામ, ભલે જનમી આ ભૂપર;
" વિક્રમ વર્ષ ગણાય, એક ઓગણિસેં ઉપર. ૭૫

સવૈયો.

" કદળી તરુ તુચ્છ ગણી કહીએ,
કદિ આંચ હરે ન ઉતાપાની,
તરુ ફૂલતણાં વિરહી જનને,
બહુ વૃદ્ધિ કરેજ બળાપાની,
ધિક જન્મ ધરી જશ જો ન જપાય
છપાય ન અંદર છાપાની;
નિરભાગણી નાગરવેલ અને,
બડભાગણિ પીંપર બાપાની. "

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જો બાગ આદિથકી શીતળ વાયુ આવે,
*રત્ને જતા જન દિલે અતિ હર્ષ લાવે;
"લાગે નવાઈ સરખો શિત વાયુ કેવો,
જાણે મળ્યો સરસ તે પરદેશી મેવો. ૭૬

* સમુદ્ર.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

આ બાગમાં કોઇક લોક બેસે,
ઝાડી વિષે જેમ છુપાઇ પેસે;
જાણે થયો છે રવિ વાઘ જેવો,
છૂપાય પામી જન ત્રાસ તેવો. ૭૮

આંબા વડો પીંપર લીંબડાને,
પુષ્ટી કરે વૃક્ષ વડા વડાને;
કરે વડાને લલચાવી તાજા,
સ્વરાજ લોભે પ્રતિપક્ષિ રાજા. ૭૯

ચંબેલી ચંપા વળી જૂઇ જાઇ,
ગુલાબ સેવંતિ રહી ફુલાઇ;
જો મોગરો આ ફુલ ભાર ઝૂલ્યો,
જાણે જિતી ગ્રીષમ કાળ ફૂલ્યો. ૮૦

જુવાની ગ્રીષ્મે ગુણ શુદ્ધ જેના,
જનો વખાણે જશ યોગ્ય તેના,
દશે દિશાએ જન સર્વ દેખે,
અપાડમાં અંકુર તો અલેખે. ૮૧

ચાંપાં પપૈયા ફળ ફાલસાં છે,
શેતૂર સારાં જગમાં થયાં છે;
શ્રીમંતને દે બહુ સ્વાદ એવા,
જાણે વિચારે લલચાવી લેવા. ૮૨

કેરાં તથા જો તડબૂચ ટેટી,
ગ્રીષ્મે ધરી છે વળી ભેટ મોટી;
તથાપિ ઝાઝો પરિતાપ દાખે,
રાજા હસાવે વળી દાખ રાખે. ૮૩

વસંતતિલકા વૃત્ત.

દીસે સમાન પણ રાયણ ને લિંબોળી,
એના સમાન ગુણ કેમ શકાય તોળી;
એ નારિઓ સ્વરૂપથી સરખી જણાય,
જુદા જુદા જગતમાં ગુણ તો ગણાય. ૮૪
છત્રી ધરી જન જુઓ શિર ઢાંકી ચાલે,
આંખો ઉઘાડી અતિશે કરીને ન ભાળે;
જાણે જરૂર દુનિયાં વહુ જેઠ આવ્યો,
તેણે લજાવી પટ ઘુંઘટ શું તણાવ્યો. ૮૫

દોહરો.

જરૂર છત્રી જેઠમાં, ઓઢયાનો છે ચાલ;
લાજ કાઢવી જેઠની, ખરો હવે એ ખ્યાલ. ૮૬

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જેના સમીપ નિજ જોર કશું ન ચાલે,
તેનો સહિ જુલમને મન લોક વાળે;
જો રોહિણી અધિક તાપ કરે અતોલે,
તો વૃષ્ટિ ખૂબ પડશે જન એમ બોલે. ૮૭
લાંબું વિશેષ વધતું દિનમાન દીસે,
ઉદ્યોગ હીન અકળામણ દે અનીશે;
શાંતિતણા હરખના દિન હોય ટુંકા,
લાંબા જણાય દિવસો, જગ મધ્ય સૂકા. ૮૮
આદિત્ય આજ નભમાં, મૃગ પાસ આવ્યો,
વાયુ વિશેષ બળથી જગમાં ચલાવ્યો;
જાણે શિકાર કરવા રવિ રાય ધાયો,
દોડયાથિ શ્વાસ ચઢતાં તનમાં ન માયો. ૮૯
વાયો હવે અધિક આ મૃગશીર વાયુ,
જો આજ જોર અતિ પશ્ચિમનું જણાયું;

જાણે સમુદ્ર તરી આરબ ફોજ આવી,
જે પીપળા-વડ વિશેષ દિધા પડાવી. ૯૦
આંબા થકી ફળ ઘણાંક પડયાં ખરીને,
વાયુતણા અતિ પ્રહાર થકી કરીને;
જાણે વિદેશી નૃપનું બહુ સૈન્ય આવ્યું,
પાકયા વિનાનું પણ ખેતર તે લુંટાવ્યું. ૯૧
આંબે સુફાલ પરિપકવ થયો રસાળો,
કોડે કરે સ્વજન સૌ મળી કેરિગાળો;
શું કલ્પવૃક્ષ ફળ ઇંદ્રપુરીથી આવ્યાં,
તે ભાગ્યશાળી જનને ભલી ભાત ભાવ્યાં. ૯૨
ઊડી વિશેષ રજ લાગતી વાયુ ચોટ,
જોઇ કહે જન થયો અતિ ધૂળ કોટ;
જાણે વિદેશી નૃપતી નિરખી હઠીલો,
રક્ષાર્થ શ્રેષ્ઠ રચિયો મજબૂત કિલ્લો. ૯૩
કોઇ સ્થળે ઘર તણાં નળિયાં ઉડાવ્યાં,
સિંધુ તટસ્થ વળી નાવ ઘણાં ભમાવ્યાં;
જાણે વિદેશી નૃપ સાથ થઈ લડાઇ,
દેશી જનો ઉપર થૈ અદકી ચડાઇ. ૯૪
નાવો તણા વળિ જુઓ! શઢ તોડિ નાંખ્યા,
કોઇકના નવ રહ્યા કુપથંભ આખા;
ભાનૂ તપ્યો પવન ને નિધિ ઊછળે છે,
જાણે ત્રણે નૃપતિ સંપ કરી મળે છે. ૯૫
એથી વિશેષ જનમાં ગભરાટ ઊઠયો,
જાણે જરૂર હૃદયે અતિ દૈન્ય રૂઠયો;
નિશ્વાસ નાખી નમી ઇશ્વર પાય લાગે,
શાંતિ સ્વદેશ કરવા વરસાદ માગે. ૯૬
જો ભાનુ ઉત્તર ભણી ખટ માસ આવ્યો,
તેણે બધો ભરતખંડ ઘણો તપાવ્યો;

પાછો વળ્યો તરત આજ[1] થઈ વિચારો,
આગ્રો ખમે ન પરિતાપ પ્રજા બિચારી. ૯૭

જયારે રવી અધિક પશ્ચિમમાં ઢળે છે,
સિંધૂ સમીપ ફરવા જન નીકળે છે,
જાણે બધા દિવસમાં રવિએ તપાવ્યા;
તે સિંધુ પાસ કરવા ફરિયાદ આવ્યા. ૯૮

ધીમે ધીમે સુરજ પશ્ચિમમાં ઢળે છે,
ઉન્હાં તથાપિ કિરણો જગમાં ભમે છે;
એથી ઉતાપ ઉપજે રવિ દેવ પાખી,
જાણે ગયો નૃપતિ તે નિજ થાણું રાખી. ૯૯

પક્ષી જુઓ ઉદધિ ઉપર આ ભમે છે;
જોતાં સમીપ ફરતાં જનને ગમે છે;
જાણે સમુદ્રતણી રીસ શમ્યાનું ધારી,
ઓવારણાં ખગ કરે ચિત્તમાં વિચારી. ૧૦૦

ભોગીજનો શયન પુષ્પતણાં બિછાવે,
તે એરખા કુસુમ હાર તથા ધરાવે;
ગુંથે સતી સુમન[2] કોઇક ચોટલામાં,
બેસે પ્રિયા પ્રિય મળી શશિની પ્રભામાં. ૧૦૧

જેષ્ઠા સમીપ શશિ પૂર્ણ રુડો સુહાવે,
તે દેખતાં કવિતણે ઉર તર્ક આવે;
ચૂડો નવીન રજની વહુએ મગાવ્યો,
જાણે નિશાપતિ જઈ ગજદંત[3] લાવ્યો. ૧૦૨

---

૧. જુનની તા. ૨૧ મીથી.

૨. સુમન—ફુલ.

૩. જેષ્ઠા નક્ષત્રનો આકાર હાથી દાંતને આકારે છે. જેઠની પુનમે ઓળમજેતુ પુરી થાય છે અને તે ઋતુમાં વડના ઝાડે સારો આશ્રય આપેલો માટે તે દહાડે વડસાવિત્રીનું પૂજન કરે છે. તે પુનમનું નામ વડસાંતરી કહેવાય છે.

મેના શુકો મધુર શબ્દ કરે પ્રભાતે,
મધ્યાહ્ન પીક[1] વળી બુલબુલ શબ્દ રાતે;
સાંજે ગમે ચકલિયો સ્વર શુદ્ધ એમ,
શોભે વિશેષ સમયોચિત શબ્દ જેમ. ૧૦૩

દોહરા.

રહે ન સરખા દિન સદા, ચતુર વિચારો ચંત;
દિન આવ્યા વરસાદના, આવ્યો ગ્રીષમ અંત. ૧૦૪
ધીરા જન ધીરજ ધરો, ઉરમાં સમજી આમ;
રાજી રાજી નીત રહો, દિલમાં દલપતરામ. ૧૦૫

વર્ષા ઋતુનું વર્ણન.

મનહર છંદ.

સુણો સભાસદો વિશ્વરૂપી રંગભૂમિ વિષે,
સાહસિક એક શુરવીર વડો આવશે;
જગતના ઉપકાર માટે નિજ જીવનને,
કરી કુરબાન દાનુ શૌર્ય દેખડાવશે;
પ્રસરશે પૃથ્વિમાં તે પામીને પ્રવાસ શૌર્ય
ગામ ગામ ઠામ ઠામ જમાવ જમાવશે;
યુદ્ધશાય ધરી યુદ્ધ કરશે તે મહા યોદ્ધા,
હિમતથી ગ્રીષમને હરાવી હઠાવશે. ૧

ઇંદ્રિવજ્ર વૃત્ત.

પેખી પિડાતા મહી મધ્ય પ્રાણી,
તે ગ્રીષ્મનો જૂલમ એમ જાણી;
રુઠયો ઘણો અંતર મેઘરાય,
તે દાઝ લેવા ચિત્તમાં ચહાય. ૨

---

૧. બપૈયો, કોયલ.

ચિત્તે જનો શો ધનને ચહાય,
તે પૂછવા જોતિષિ ઘેર જાય;
જોષી દિલાસા બહુ જૂઠ દે છે,
વિશ્વાસ ભોળા જન તો ધરે છે. ૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

છે ગ્રીષ્મનો શુષ્ક પ્રધાન નામ,
ઠરી રહ્યો ભૂતળ ઠામ ઠામ;
તેણે કર્યો હાથ હરેક કિલ્લો,
લડયા વિના તે ન હઠે હઠીલો. ૪

ભુજંગી છંદ.

સુકું ગ્રીષ્મના મંત્રિનું નામ જાણું,
દિસે ઠામ ઠામે સુકાનુંજ થાણું;
જુઓ સીમમાં નીમમાં ઠામ ઠામ,
સુકાનેજ તાબે દિસે છે તમામ. ૫
ગિરી શીખરે વ્યાપિયું ખૂબ સૂકું,
સુકે કોઇએ ઠામ ખાલી ન મૂક્યું;
નદી કે તળાવો જુઓ ખેતરોમાં,
જુઓ ચોક વસ્તીતણા કે ઘરોમાં. ૭
જુઓ સ્થિર જ્યાં ત્યાં સુકાનો જમાવ,
કરે ભક્ષ પ્રાણીતણો એજ ભાવ;
જુઓ ઘાસ પાણી જમી મજ્ય ખૂટયાં,
ચઢી ગ્રીષ્મની સ્વારીએ જેમ લુંટયાં.

પંચાત અથવા વિષ્ટિ.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

એવે સમે પવન શીતળ કાંઇ આવ્યો,
વિષ્ટી તણી જરૂર એજ વધાઇ લાવ્યો;

દાતા નહિ તદપિ શીતળતા જમાવે,
તે લોકના મન વિષે ભલી પ્રીત આવે. ૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

વાયુ જુઓ નૈઋતનો વહે છે,
વર્ષાદનું આગમ તે કહે છે;
હર્ષે ભર્યો જેમ વિદેશી આવે.
વધામણી કાંઇ ભલીજ લાવે. ૯

વાયો શિળો નૈઋત્યમાંથી વાયુ,
જોતાં ભલું કારણ તો જણાયું,
સંધી કરાવા રિપુ ગ્રીષ્મ સાથે.
શું મોકલ્યો સાંધિક ઘનનાથે. ૧૦

ત્યાં સામ ને દામ ઉપાય કીધા,
ભલે પ્રકારે વળિ ભેદ[1] દીધા:
થાણાં ઉઠાવ્યાં નહિ શુષ્ક કેરાં,
વાનાં વિવેકે કરતાં ઘણેરાં. ૧૧

નક્કી થયું દંડ ઉપાય પાખે,
તે આપણું તો નહિ માન રાખે:
માથા ફરેલો કહીએ ન માને,
કોઇ તણી વાત ધરે ન કાને. ૧૨

દોહરો.

સામ દામ કે ભેદથી, સમાધાન જો થાય;
ધરાધણી કે ઘરધણી, કરે ન કલેશ કિપાય. ૧૩

---

૧. ભેદ–બીક.

ભુજંગી છંદ.

કહે ભીષ્મ રાજા સુણો શુષ્ક વીર,
વડો ફોજમાં એક તું છે અમીર;
પુછું તુજને આજ હું એજ માટે,
હવે આપણે ચાલવું કેમ વાટે. ૨૪
મળું શત્રુથી કે મચાવું લડાઇ,
જીતી શત્રુને પામવી છે વડાઈ;
કહે શુષ્ક મંત્રી સુણી વેણ એવું,
વિના જુદ્ધ કીધે નથી રાજ દેવું. ૨૫
દૂતો મેઘના બિંદુ રૂપે જણાશે,
જુઓ તેહને આપણા દૂત ખાશે:
અજા જાતિ છે સિંહનો જેમ ચારો,
દૂતો મેઘના તેમ ચારો અમારો. ૨૬
ધખેલી તવીમાં પડે બિંદુ જેમ,
થશે મેઘની ફોજનો નાશ તેમ;
દિસે મેઘને શીર છે રામ રુઠયો,
લડી જીતવા આપણી સાથ ઉઠયો. ૨૭
નથી જાણતા ભીષ્મનું જોર કેવું,
નથી બાળનો ખેલ છે રાજ લેવું;
જુઓ સ્વર્ગમાં સૂર્ય ભૂપાળ જે છે,
ખરો આપણો માનિતો મિત્ર તે છે. ૨૮
રવિ મેઘના બિંદુને ચૂશી જાશે,
રહે બાકી તે આપણા દૂત ખાશે:
કદાપિ વળી જો રહી જાય બાકી,
બધાને ગળીને કરે સિંધુ ફાકી. ૨૯
જુઓ આપણા મિત્ર છે સિંધુ જેવા,
ફુટે છે મહા જોરથી આજ કેવા;

ડરીને હઠ્યાથી અકીર્તિ પમાય,
જુઓ આપણો ક્ષત્રિનો ધર્મ જાય. ૨૦
રણે મોત જો થાય તો સ્વર્ગ જૈએ,
સદાકાળનું સ્વર્ગમાં સુખ લૈએ;
ડરીને હઠી જુદ્ધથી જે જીવે છે,
જીવે તોય લોકો મુઓ તે કહે છે. ૨૧
જુઓ વિશ્વમાં સૌ શુરાને વખાણે,
જનેતા તથા તાતને ધન્ય જાણે;
લડે એકલો જૈ શુરો લાખ સામો,
પડે દેહ તો તે ન જાણે નકામો. ૨૨
પતિ સંગ જેને સતી દેહ બાળે,
શુરા તેમ સંગ્રામમાં દેહ ગાળે;
લડાઇ લડયાનો હ્રદે હર્ષ રાખે,
ભયેભીત થૈ દીન ભાષા ન ભાખે. ૨૩

દોહરો.

ગ્રીષ્મ ભરાયો ગર્વથી, સુણી મંત્રિની વાત;
મેઘે ચઢાઇ આદરી, સંગ્રામે સાક્ષાત. ૨૪

વર્ષાદ આવવાનાં ચિહ્નો.

શાલિની વૃત્ત.

ઇંડાં લૈને કીડીયો નીકળી છે,
ટોળે ટોળે એકઠી થૈ મળી છે,
જાણે એ તો લોકને ધૈર્ય દે છે,
વૃષ્ટિ થાશે એમ તે સૂચવે છે. ૨૫
પક્ષી મંડયાં ગુંથવા ઘાસમાળા,
લોકો જાણે વૃષ્ટિના એજ ચાળા;

કાચિંડાને, રંગ-રાતો ચડયો છે,
કંદર્પની વૃષ્ટિને લાવિયો છે. ૨૬
કોઇ ઠામે દેડકાં બુમ પાડે,
લોકોને શું ધૈર્ય એ તો પમાડે;
મીઠા કેરા પાત્રમાં થાય પાણી,
તે કે લીધું વૃષ્ટિ થાવાનું જાણી. ૨૭

વસંતતિલકા વૃત્ત.

પાંખે કરી ચકલીયો રજ અંગ નાંખે,
જાણે નિમજ્જન કરે નિજ અંગ આખે;
એવે મિષે મનુજને મન ધૈર્ય દે છે,
વૃષ્ટિ થવાનું શુભ કારણ સૂચવે છે. ૨૮
જાણ્યું થયું મિલન ભાસ્કર કર્કરાશિ,
છે કર્ક જાત જગમાં જળના નિવાસી;
જેનો સુસંગ કરશે શુભ તેનું કામ,
એવું વિચારી જન લે મનમાં વિરામ. ૨૯

ઇંદ્રવજ્ર વૃત્ત.

જો આ વળી આભ જણાય રાતો,
વર્ષાદ આવ્યાની નિશાની આ તો;
કે કર્યો ઓચ્છવ હોય રુડો,
આકાશમાં જેમ ગુલાલ ઉડયો. ૩૦
આકાશમાં સુંદર મચ્છ તાણ્યો.
જોતાં હવે મેઘ સમીપ જાણ્યો;
શું ગ્રીષ્મના સામું ધનુષ્ય તાણ્યું,
સાહેબોએ ઉર વૈર આણ્યું. ૩૧
ઉચી જગોએ વનમાં ટિટોડી,
ઇંડાં મુકે તો નહિ વૃષ્ટિ થોડી;

શું એટલે સુધી થવાનું પાણી,
ઇંડાં મુક્યાં હોય ભવિષ્ય જાણી. ૩૨

જે વીજળી આ ઝબકે ઇશાની,
તે સઘ વર્ષાદ તણી નિશાની;
જાણે થઇ ઇશ્વર કેરી દૃષ્ટિ,
તેથી થશે વિશ્વ વિષે સુવૃષ્ટિ. ૩૩

જે ચંદ્રને આ જળનું કુંડાળું,
આકાશમાં આજ દિસે રૂપાળું;
આડી રુડી સૂર્યમુખી ધરી છે,
ચઢાઇ શું મેઘ નૃપે કરી છે. ૩૪

વેપારી વિદેશ થકી વળે છે,
કુટુંબને આવી સુખે મળે છે;
જાણે સુણી એ લડનાર રાજ,
સંભાળ લીધી ઘર કેરી આજ. ૩૫

વસંતતિલકા વૃત્ત.

આકાશ સ્વચ્છ નથી કાંઇક શ્યામતા છે,
તારા શશાંક પણ સ્વચ્છપણું તજ્યા છે;
જાણે વડા નરપતિતણી વ્યાપી છાયા,
ઝાંખા પડી અવર ભૂપતિઓ દખાયા. ૩૬

જે ઘંટનાદ બહુ દૂર સુધી સુણાય,
ઉંડાણથી નિકળતો સ્વર સૂક્ષ્મ થાય;
જાણે કર્યું અશન તાંબુલનું ગવૈયે,
તેથી ઝીણો સ્વર ઉઠયો મન ધારી લૈએ. ૩૭

સંચારતા જન જુઓ વળી છાપરાંને,
મંડયા નવીન ઘરને ઝટ ઢાંકવાને;
જાણે વડો નરપતિ પુરમાં પધારે,
શોભાવવા પુર વિશેષ ઘરો સુધારે. ૩૮

મેઘરાયની ચઢાઇ.

ભુજંગી છંદ.

જુઓ શિખરો વાદળાંનાં બિરાજે,
ઉડયા જાણીએ પર્વતો હોય આજે;
મહા દુઃખ પોકારવા કેરી આશે,
ગયા પર્વતો જાણીએ ઇંદ્ર પાસે. ૩૯
જુઓ વાદળાં આમથી તેમ દોડે,
મળે કોઇ તો એક બીજાની જોડે;
દિસે જાણીએ ફોજનાં જૂથ જાય,
રુઠયો ગ્રીષ્મની ઊપરે મેઘરાય. ૪૦

વળી વાદળાંની છટા કેવી છાજે;
રુડા ઇંદ્રના જેમ હાથી બિરાજે;
નમેલાં દિસે ભૂમિની પાસ કેવાં,
સુશોભિત તે હાથીની શુંડ જેવાં. ૪૧

જતીઓ જુઓ એક ઠામે ઠરે છે,
કથા કીર્તનો લોક સૌ સાંભળે છે;
હરે ગ્રીષ્મના કષ્ટને એમ જાણે,
પ્રભુનો પુરો પાડ પ્રેમે વખાણે. ૪૨
કરે આભમાં વીજળી ચમ્મકારા,
ઝબુકે ઘણી જાણીએ શસ્ત્રધારા;
થયા આભમાં કાટકાના કડાકા,
દિસે જાણીએ તોપના તે ધડાકા. ૪૩
ઉઠી ગર્જના મેઘની ત્યાં નિશંકા,
દિધા જાણીએ નોબતે ઘાવ ડંકા;
ધ્વનીનો વળી અર્થ એવો ઠરે છે,
મહા મેઘ રાજા સુખે ઉચરે છે. ૪૪

જઇ ગ્રીષ્મ સાથે કરું યુદ્ધ મોટું,
નહીં તો ન રાજા ધરું નામ ખોટું;
લડી ગ્રીષ્મના કાળને હું હઠાવું.
ચઢેલા મદે સિંધુને ઠામ લાવું. ૪૫

બધા દેશમાં ફોજ ફેલાવી મૂકું,
ચઢું ચાહીને ઠામ એકે ન ચૂકું;
કરીને પ્રતિજ્ઞા ચઢી મેઘ આવ્યો,
અસંખ્યાત સાથે સજી સૈન્ય લાવ્યો. ૪૬

સુણી મેઘવાણી થયા સજ્જ સર્વે,
લડી ફોજ બન્ને ચઢી ખૂબ ગર્વે;
પડ્યા મેઘના બિંદુ ત્યાં આવી તૂટી,
લીધા તેહના પ્રાણ તો સઘ લુંટી. ૪૭

લડે ખૂબ વર્ષાદ ને ગ્રીષ્મ કાળ,
ભલા શૂરવીરો દિસે બે ભુપાળ;
ગઈ મેઘની ફોજ ઝાઝી મરાઇ,
શુરા શુષ્ક વીરો ગયા ખૂબ ખાઈ. ૪૮

કરા રૂપ થૈને પડ્યા કે સિપાઈ,
તથાપિ ગયા ગ્રીષ્મના દૂત ખાઇ;
જુઓ નીરના ચાલિયા ખૂબ રેલા,
દિસે જાણીએ લોહિના તે બનેલા. ૪૯

ચડ્યો ક્રોધ વર્ષાદને ચિત્ત એથી,
કરી ગર્જના ખૂબ તે કાળ તેથી;
અસંખ્યાત ત્યાં સૈન્ય થૈ સજ્જ આવ્યું;
ધરા ઉપરે યુદ્ધ ભારે મચાવ્યું. ૫૦

જુઓ મોર કેવા ટહુકા કરે છે,
દિસે ચોપદારો નકી ઉચરે છે;

થઈ નીરનાં બુંદની વૃષ્ટિ એવી,
દિસે યુદ્ધમાં બાણની હોય જેવી. ૫૧
જુઓ દાદુરો શબ્દ ઝાઝા કરે છે,
દિસે બારબી બેરખો ઉચ્ચરે છે;
મહી ઉપરે નીર રેલા ચલાવ્યા,
દિસે જાણીએ મેઘના દૂત આવ્યા. ૫૨

દોહરો.

ગમત કરીને ગાય છે, ગુણીજન રાગ મલાર,
જાણે સિંધુ રાગ તે, ગાય યુદ્ધ મોઝાર. ૫૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ખેડુ જનો વાવણીઓ કરે છે,
વિશેષ આશા ઉરમાં ધરે છે;
જે સ્વર્ગમધ્યે સુખને ચહે છે,
તે જેમ અન્નાદિક દાન દે છે. ૫૪

ભુજંગી છંદ.

તળાવો તથા કેઠ બાડયો ભરી છે,
દિસે જાણીએ છાવણી તે કરી છે;
જુઓ નીરનાં પૂર આવ્યાં નદીમાં,
દિસે જાણીએ સૈન્ય ચાલ્યું મહીમાં.[1] ૫૫
મળી ઝર્ણ ઝાઝાં નદી દીર્ઘ થાય,
ગિરિ ભેદીને[2] ઝાડને ખેંચી જાય;
મળી જેમ ઝાઝા જનો સંપ જોડે,
મહા જોરવાળાતણું જોર તોડે. ૫૬
કહું આ નદીઓતણું પૂર કેવું;
જણાએ જુવાનીતણું જોર જેવું;

૧. મહી—પૃથ્વી. ૨. ભેદીને—તોડીને.

તટે ઝાડને તોડતી તેવી હિંડે,
છક્યો મંત્રિ પાડોસીને જેમ પીડે. ૫૭

દોહરો.

છાઇ ધરા નીલે તૃણે, ઘન છાયો આકાશ;
સુખકારી સહુ લોકને, સુંદર શ્રાવણ માસ. ૫૮

ભુજંગી છંદ.

જુઓ માનવીઓ કરે ખૂબ મેળા,
ભલા લોક ભાગોળમાં થાય ભેળા;
મળી મિત્ર સાથે જનો ખૂબ ચાલ્યા,
સજી સૈન્યને યુદ્ધમાં જેમ માલ્યા. ૫૯
જુઓ દીસતી ગાડીઓ દોડતી છે,
ઘણા ઘૂઘરાંના સ્વરે ગાજતી છે;
ઘણી જુક્તિવાળો બનેલો જથો છે,
રુડા જાણીએ ઇંદ્રકેરા રથો છે. ૬૦
જુઓ સિંહ સંક્રાંતિએ ભાનુ આવ્યો,
ઘણું સાથ વૃષ્ટિતણું સૈન્ય લાવ્યો;
ડરે રેલથી સર્વ સૃષ્ટિ બિચારી,
દિઠી સૂર્ય દેવે સજી સિંહસ્વારી. ૬૧
ચઢયો જે સમે ખૂબ વર્ષાદ ખાસો,
થયો તેથી ચૌટા વિષે તો તમાસો;
અહીંથી તહીં દોડતા લોક ભાસે,
થતા યુદ્ધમાં કાયરો જેમ નાસે. ૬૨
કઇક શિરે બેસ તો ઢાંકી દીધો,
ડરી જાણીએ નારીનો વેષ લીધો;
કઇક શિરે છત્રિઓ ઓઢી સારી,
જુઓ મેઘરાયે કર્યા છત્રધારી. ૬૩

થઇ આજ કાં તો પ્રવાળોની વૃષ્ટિ,
સજી હાર શોભી રહી સર્વ સૃષ્ટિ. ૭૫
જુઓ નિર્જળાં સ્થાનમાં નીર જામ્યાં,
જનો પામરો જાણીયે દ્રવ્ય પામ્યાં;
તળાવે બહુ દેડકાં બૂમ પાડે,
ભલી ભેંસનાં જેમ પાડાં બરાડે. ૭૬
ગયાં સારસો તો ઉડી સિંધુ તીર,
નિહાળી તળાવોતણું ડોળું નીર;
કુબુદ્ધિ તણા જેમ દેખે તરંગ,
તજે સજ્જનો સઘ તેનો પ્રસંગ. ૭૭
જુઓ પક્ષી કલ્લોલ કેવાં કરે છે,
અહીંથી તહીં ઊડતાં તે ફરે છે;
દિસે જેમ આકાશના કાશદો છે,
સમાચાર દેવા સુરસ્તો ગયો છે. ૭૮
બપૈયા તથા કોકિલા શબ્દ બોલે,
સુણીને તપસ્વી તણાં દીલ ડોલે;
કહું ઊપમા શબ્દ કેવા ગણાય,
મધુરે સ્વરે નાયકા જેમ ગાય. ૭૯
કળા પૂરીને શોભિતા મોર કેવા,
દિસે દેવને શીર મુક્ટ જેવા;
ઘણા ઊજળા આ બગો જોઈ લીધા,
દિસે જેમ સાબૂ વડે સાફ કીધા. ૮૦
જુઓ આ બગો સૌ જઇ પાર્સ[1] બેઠા;
નહીં ઊતરે ઝાડથી આપ હેઠા;

૧. બગલો ઊંચા ઝાડ ઉપર બેસે છે તે નીચે ઉતરતો નથી અને બગલી તેને ખોરાક લાવીને ખવડાવે છે અને ચાંચો મારતી જાય છે. નરસિંહ મહેતાના પદમાં છે કે "જે રતે બગલો પારસ ચડે."

દિસે જાંબુડીએ આળસુ દ્રવ્યવાન,
પીએ ખાય બેસી રહે એક સ્થાન. ૮૧
ખઠી[1] લાવી ચારો ધરે મોંની આગે,
વળી ચાંચથી મારવા કાંઇ લાગે;
રહ્યુ નારીનું ખાઇને દુઃખ બોલે,
'અરે બાળ' આ મૂખને એમ બોલે. ૮૨
વિંટાયા તરુ ઉપરે ખૂબ વેલા;
દિસે અફ્તરો ટોપ જાણે ધરેલા;
લીલાં ઘાસ ગાયો મૃગો સૌ ચરે છે,
સુરાજ્યે પ્રજા જેમ સુખે ફરે છે. ૮૩
સુરાજ્યે પ્રજા વંશ વિસ્તાર જેવા,
ઉગ્યા ખેતરે અન્નના છોડ એવા;
દિસે શ્વેત ડોડા જુઓ કેવડાના,
ભલા હોય તે જેમ ભાલા શુરાના. ૮૪
ઉગ્યા અન્ન માંજરીના ટોપ કેવા,
રચ્યા હોય રૂપા તણા ટોપ જેવા;
હશે રેંતિયા માણસોનો મુકામ,
રચ્યાં હોય તંબુતણાં જેમ ધામ. ૮૫

ઉપજાતિ વૃત્ત.

કહું ભલાં સૂરજ ફુલ કેવાં,
જોતાં દિસે વર્તુળ ઢાલ જેવાં;
જો રંગ પીળે જગમાં જણાયાં,
જાણે રુડા વીરરસે રસાયાં. ૮૬

દોહરો.

ફુલ્યાં ફૂલ અનેકવા, કહું શોભા તે કાળ;
આવી અનેક અપ્સરા, વરવા લૈ ફુલમાળ. ૮૭

---

૧. બગલી.

ગુલાબ ને બટમોગરો, પારિજાત ધંતૂર;
વળી ફુલ્યો વનકેસરો, પુષ્પ દિસે ભરપૂર. ૮૮
અગસ્તિયો જાસુદ વળી, કદંબ ફુલ્યાં ફૂલ;
બકુલ ચંબેલી તણાં, આપે પુષ્ય અમૂલ્ય. ૮૯

ભુજંગી છંદ.

જુઓ હારશિંગાતણાં ફૂલ સારાં,
પીળી પાઘડી ઓઢણી રંગનારાં;
ધર્યો જેમ સંગ્રામનો રંગ અંગે,
દિસે અપ્સરાઓ અતીશે ઉમંગે. ૯૦
લીલા આમલીએ થયાં કાતરા છે,
દિસે દેવિનાં કાંકણો જેમ આ છે.
જુઓ છોડ કેવા દિસે પુષ્પ કેરા,
દિસે પૃથ્વીએ પુષ્પના હાર પેર્યા. ૯૧
કહું શોભિતા કેળના થંભ કેવા,
જુઓ જાબુએ શોભિતા જાંઘ જેવા;
વળી એક ઊચું જુઓ ઝાડ લાંબુ,
ફળો લાગિયાં જેહને ખૂબ જાંબૂ. ૯૨
દિસે જાણી બંદૂકની ગોળિયો છે,
મહા મેઘની ફોજથી આવિયો છે;
મહા જોરથી ખૂબ મારો ચલાવ્યો,
ઋતુ ગ્રીષ્મને તે થકી શું હઠાવ્યો. ૯૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

રવિ શશી વાદળીઓ છવાય,
ખુલ્લા વળી તે ઘડિમાં જણાય;
સંગ્રામ મધ્યે શુરવીર જેમ,
અદૃશ્ય કે દર્શિત થાય તેમ. ૯૪

અંધારિયાં અભ્રથી વૃષ્ટિ થાય,
બીહામણી રાત ઘણી જણાય;
તે જેમ સંગ્રામ સમે અતીશે,
સંગ્રામ ક્ષેત્રો ભયભીત દીસે. ૯૫

દોહરો.

તમરાં બોલે રાતમાં, જેમ નુપુર ઝણકાર;
જાણે રણભૂમી વિષે, ભૂત તણા ભણકાર. ૯૬

ઇંદ્રિવજ્રા વૃત્ત.

જે આગિયાના ચળકાટ થાય,
ઉડે મહી ને નભમાં ઘણાય;
જ્યારે છુપ્યા સૂર્ય શશાંક જેવા,
તેજસ્વી ત્યાં જીવ જણાય તેવા. ૯૭

દોહરો.

આવી શ્રાવણી પૂર્ણિમા[1], વીત્યો વર્ષાકાળ;
નામ ફેરવી ધારશે, હવે શરદ ઋતુ હાલ. ૯૮
જેમ જુવાની જનતણી, જતાં વૃદ્ધ કહેવાય;
તે રીતે દલપત કહે, જુદું નામે જણાય. ૯૯
થાય શરદમાં દરદ ભય, મરદ મેરીને શીપ;
રક્ષાબંધન લઇ ધરે, ગુરુજનની આશીષ. ૧૦૦

શરદ ઋતુનું વર્ણન.

દોહરો.

શ્રાવણ વદથી શરદ ઋતુ, કો કન્યા સંક્રાંત;
જે ઋતુમાં જોતાં જડે, સાગર સરિતા શાંત. ૧

---

૧. અથવા સિંહ સંક્રાંતિ પુરી થતાં વર્ષાઋતુ પૂર્ણ થાય, એમ પણ કહે છે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

થયો અગસ્તોદય પૂર્વ ભાગે,
જેણે પીધો'તો નિધિ સર્વ આગે;
જાણે નિધિને ડર દીલ જાગ્યો,
તેથી હવે શાંત થવાજ લાગ્યો. ૨

માલિની વૃત્ત.

ગગન સુરજ કન્યા-રાશિમાં વાસ કીધો,
નિજ પતિ તરૂણીએ હસ્તમાં જેમ લીધો;
રવિથી ઘન તણું, તો થાય તોફાન થોડું,
જન મદ ઉતરે છે, જેમ થાતાં સજોડું. ૩
પવન પણ હતો જે, પ્રૌઢ તોફાનકારી,
ધરણિ ગગન ધીમી, છે ગતી આજ ધારી;
સમજુ જન વિચારી, બુદ્ધિથી જાણી લેશે,
અતિશય મદ નિત્યે, કોઇનો ના રહેશે. ૪
વરુણ દિશ તજીને, પૂર્વનો વાયુ[૧] આવે,
કદિ કદિ જલવૃષ્ટિ, પૂર્વમાંથીજ લાવે;
મનુષ મન તરંગો, જેમ જુદા જણાય,
કદિ કદિ ફરિ જાતાં, વેગ જુદોજ થાય. ૫

મનહર છંદ.

મીનની સંક્રાંતિ પછી પવન પશ્ચિમતણો,
કન્યાની સંક્રાંતિથી ઇશાન તણો આવશે;
કહો એવા પવનનો ભરુંસો કરશે કોણ,
નક્કી એક રીત નિત્ય નહીં તે નિભાવશે;

---

૧. એને વેપારી પવન કહે છે.

જે જનના મગજમાં પવન ભરાતો હોય,
એવાનો ભરુંસો કોણ અંતરમાં લાવશે;
કહે દલપત તેની પ્રીતની પ્રતીત નહીં,
મન તણો મર્મ કહે પછી પસ્તાવશે. ૬

માલિની વૃત્ત.

જલધિ પણ જુઓ આ, શાંતતા સારી પામ્યો,
મદ અધિક ચડેલો, જેહનો તે વિરામ્યો;
સ્વલ્પ ભણિત વિદ્યા, જેમ ગર્વિષ્ઠ થાય,
ભણતર ભણિ આઝું, ગંભિરાઈ જણાય. ૭
જળપથ ગતિકારી, નાવ ચાલ્યાં વિદેશે,
સુનૃપ અમદ થાતાં, ન્યાય ચાલે વિશેષે;
નહિ જલદી ડુબાવે, એમ વિશ્વાસ આવે,
સુજનપણું નિહાળી, જેમ શંકા ન લાવે. ૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

હવે જુઓ આ વળી હાથિયાએ[1],
શું ફેરવી શુંડ પ્રમત્તતાએ;
વૃષ્ટિ વિશેષે કરવા મચેલો,
સંગ્રામ તેણે કરિયો શું છેલ્લો. ૯

માલિની વૃત્ત.

કદિક નભ ચડે છે, વાદળાં શ્વેત રંગે,
શરદ જલદ છાઈ, વૃદ્ધતા જેમ અંગે;
કદિક જલદ વૃષ્ટિ, સર્વડાંની કરે છે,
મિત ધન પણ દાતા, દાન તો જેમ દે છે. ૧૦

૧. સપ્ટેમ્બર બેસતાં જે ૧૩ દહાડામાં વરસાદ થાય તે. પછી ચિત્રાનો તાપ પડે તે પછી છેલ્લો વરસાદ સ્વાતિનો અકટોબરના પહેલા અઠવાડિયા સુધીમાં થાય છે.

નભ પર વિલસે છે, વાદળાં શ્વેત કેવાં,
હિમગિરિ શિખરો તે, શોભતાં હોય જેવાં;
કદિ કદિ રવિ તેમાં, ગુપ્ત થૈને જણાય,
મિત ધન અતિ દાતા, જેમ દેતાં લજાય. ૧૧

દોહરો.

શરદતણો સૂરજ સજે, અંગે વેષ અપાર;
કોઇ સમે શોષે સલિલ, આપે બની ઉદાર. ૧૨

મનહર છંદ.

કોઇ સમે કાળાં વાદળાં સમાન વેશ ધરે,
કોઈ સમે શ્વેત વસ્ત્રે વાદળાં સાજે છે;
કોઇ સમે રાતાં ધરે કસુંબાના રંગ જેવાં,
કોઇ સમે પીળાં પણ છતે જોતાં છાજે છે;
કોઇ સમે ઢાંકે મુખ કોઈ સમે ખુલે મુખ,
કોઇ સમે ચૂપ રહે કોઇ સમે ગાજે છે;
શાંતપણું તીવ્રપણું સમે આ તે શરદનો,
રવિ રાય છે કે બહુરૂપી આ બિરાજે છે. ૧૩

માલિની વૃત્ત.

શરદ ઋતુ સભામાં, સ્વચ્છ આકાશ દીસે,
દરપણ શુભ માંજયું, જેમ ઓપે અતીશે;
ચળક ચળક થાતું, ચંદ્રનું બિંબ ચારુ,
અથળ કમળ ઓપે, નીરમાં જેમ સારુ. ૧૪
ચળક ચળક થાતું, ચંદ્રનું બિંબ કેવું,
સરસ વદન શોભે, રાત્રિ રાણીનું જેવું;
વળી ગગન વિષે આ, સ્વચ્છ તારા ઘણા છે,
જનિ તરુણિના શું, હાર હીરાતણા છે. ૧૫

શશિ સનમુખ ભાળે, ચાહિ ચાહિ ચકોરી,
જનમથકીજ બાંધી, પ્રેમની જેમ દોરી;
પ્રભુ પદ પર પ્રેમી, જે રીતે પ્રેમ આણે,
અવર સકળ મિથ્યા, જીવમાં એમ જાણે. ૧૬
કુમુદિનિ રજનીમાં, ચંદ્ર દેખી ખીલે છે,
દિવસપતિ નિહાળી, દુઃખ પામી લળે છે;
મુરખ મનુષ્ય ઢોંગી–ને સદા સ્નેહિ જાણે,
પરમ પુનિતને તો, દેખિને દુઃખ આણે. ૧૭
કુમુદ કમળ સાથે, જન્મીને ઉછરે છે,
પણ શશિ રવિ પોતે, સ્નેહ જૂદા કરે છે;
જનમ જનનિ એકે, તોય જુદા સ્વભાવ,
વિબુધ જન વિલોકો, ઇશ્વરી એ બનાવ. ૧૮
અધિક વિમળ ઓપે, આજ આકાશગંગા,
ગગન મકરરાશિ[1] મધ્ય ભાગે પ્રસંગા;
લઘુ લઘુ બહુ તારા, કેરિ તે છે પ્રભાય,
વિગતિ સરવ જોતાં, દુર્બિને તે જણાય. ૧૯

ભૂભામિની વિષે.

ભુજંગી છંદ.

લીલાં ચીર ચોખાં ધર્યાં આપ અંગે,
જુઓ જાણિયે જે ભરાણી ઉમંગે;
રસીલી રચ્યો વેષ રુડો રૂપાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૦

---

૧. પૂર્વાર્ધ ખગોળ ને ઉત્તરાર્ધ ખગોળના ભેદમાં, તે બન્નેને જુદા પાડનારી આકાશગંગા છે. તે મકરરાશિમાં ધનને મિથુન ને કર્ક રાશિની વચ્ચે નીકળે છે.

છવાઈ રહ્યા અન્નના છોડ છાજે;
રુડી રીત રોમાવળી જેમ રાજે;
નદિથી નીરનો નાભિ જેવો નિહાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૧

ભલો ઠામ ઠામે દિસે ભેજ કેવો,
વધ્યો જાણીયે પંડ માંહી પસેવો;
નદી નીર રેલા તણો છે ઉછાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૨

ફુલ્યાં ફુલના ઝાડના ક્યારડા છે,
ધર્યા જાણીએ હોંશથી હારડા છે;
મણિ શ્વેત માળા સમાને મરાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૩

રુડા મોરના શોર શા હું વખાણું,
સતી જાણીએ ગાય છે શુદ્ધ ગાણું;
રુડો કંથ દેખી દિલેથી ઉછાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૪

ગિરી શીખરે વાદળાંની ઘટા છે,
છુટેલા ભલા ચોટલાની છટા છે;
લઘુ પર્વતો તે ધરે કુચ ઢાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૫

ધ્વજા દેવળો ઉપરે ખેલ ખેલે,
છબીલી છુટા છેડલા જેમ મેલે;
જુઓ તેમનો કુંભ ત્યાં જુક્તિવાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૬

થઈ ધૂળ ધોવાઈને સ્વચ્છ સારી,
કરી સ્નાન જાણે બની શુદ્ધ નારી;
અગે છીપ જાણે કરે ચક્ષુ ચાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૭

ચડ્યુ પાસ પંખી ઉડે આસપાસે,
ભલો ગંધ લેવા ભમ્યા ભંગ ભાસે;
વિશેષે દિસે વેષ પેટે રસાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૮
રવી અસ્ત ટાણે મળી જુક્તિ મોટી,
ધરી જાણીએ કાનમાં બે અકોટી;
ધર્યો સાડલો રંગ રાતે પનાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૨૯
પતી મેઘ આકાશ ચોપાસ આવ્યો,
મણી મોતી તે કેટલાએક લાવ્યો;
સતીનો થયો હેત દેખી સુખાળો,
ભલી ભૂમિકા ભામિની રૂપ ભાળો. ૩૦
પતી મેઘરાજાતણો પામી પ્યાર,
સજાવ્યા પતીદેવ શૃંગાર સાર;
પુરો હર્ષ પામી પ્રિયા પૃથ્વિ નામે,
દિઠી દેવી જેવીજ દલપત્તરામે. ૩૧

દોહરો.

અંધારું અરધાંગના, અરધે અંગ ઉજેશ;
જાણે પર્વત લાવિયો, અર્ધ નારિનો વેશ. ૩૨

માલિની વૃત્ત.

નદિ જળ મળ છાંડી, વેગ ધીમો જણાય,
મનુષ ગત જુવાની, શાંત તે જેમ થાય;
તટ સમિપ તરુઓ, નિશ્ચે છે નિહાળો,
સુજન સમિપવાસી, તે સુખી જેમ ભાળો. ૩૩
સરિત-સર સુશોભે, નિર્મળાં નીરવાળાં,
કમળ સરસ રંગી, ત્યાં દિસે છે રૂપાળાં;

નિરમળ મન મધ્યે, ધર્મનો ભાવ જેમ,
પ્રગટ સરસ શોભે, સ્વચ્છતાયુક્ત નેમ. ૩૪

ભ્રમર બહુ ભમે છે, ફૂલનો ગંધ લેવા,
ગુણ ગ્રહણ કરે છે, ગ્રાહકો સુજ્ઞ જેવા;
ભ્રમર રવ કરે છે, પામી આનંદ અંગે,
કવિજન શુભ કીર્તિ, જેમ બોલે પ્રસંગે. ૩૫

પવનતણી લહેરે, પદ્મનાં વૃંદ હાલે,
ફરતી સુરત કેલી, અપ્સરા જેમ મ્હાલે.
સરિત સર તરંગો, ચાલતા મંદ મંદ,
સ્થિર મન જન ચાલે, જેમ છુટે સ્વચ્છંદ. ૩૬

સર સરિતથકી બે, વાણિયા ઊડિ જાય,
બહુ રવ કરનારાં, દેડકાં ના જણાય;
નિરમળ મનવાળા, ભૂપને જેમ છોડી,
કપટિ જન ખસે છે, સ્વારથી સ્નેહ તોડી. ૩૭

જલદ ઋતુથી જૂદો, વેષ ધાર્યો નદીએ,
શિશુ વય શણગારો, ફેરવ્યા જેમ સ્ત્રીએ;
હરિત તૃણ હતાં ત્યાં, શેરડા થૈ ગયા છે,
ધરણિ શરીર સાડી, ધારિ જૂદી શું આ છે. ૩૮

અવનિ ઉપર રુડા, સાફ રસ્તા પડ્યા છે,
કવિજન મનમાં તે, દેખી કેવા ચડ્યા છે;
હતી તનપર સાડી, જે લીલા રંગ ભીની,
બદલી નવીન ધારી, આજ પટ્ટાપટીની. ૩૯

સરિત સર તટે છે, હંસ ને ચક્રવાક,
મધુર સ્વર ઉચ્ચારી, હર્ષ પામે અથાક;
વિમળ જળ વિલોકી, આવિયા પક્ષિ એવા,
સુજન અમલ સારે, જેમ આવે રહેવા. ૪૦

ઉપજાતિ વૃત્ત.

પ્રસન્ન થૈ પોયણી ચંદ્ર પેખી,
પ્રસન્નતાનો શુભ કાળ લેખી;
આપે જનોને ફળ તે [1]ધિંતેલાં,
શિશુ દિસે તેથી ખુશી થએલાં. ૪૧
તુલા સમીપે રવિ આજ આવ્યો,
ભલી વિધે શું ઇનસાફ લાવ્યો;
તોળી કર્યો છે દિન રાત્રિ તુલ્ય,
ભાસે ન તેમાં પણ માત્ર ભૂલ્ય. ૪૨

માલિની વૃત્ત.

પ્રતિ વનવન દીસે, અન્નનો પાક સારો,
પલટણ સમ ઊભી, છોડની સીધી હારો;
સરસ સરસ ક્ષેત્રો, જારનાં જે જણાય,
હય સહિત ન દીસે, સ્વાર જો માંહિ જાય. ૪૩
સુકણ કણસલામાં, રુડી રીતે રચાણા,
ધવલ નવલ દીસે, જાણિયે મોતિદાણા;
વળિ અધિક વિલોક્યાં, ખેતરો બાજરીનાં,
ફળિત ફળ દિસે છે, તે કૃપા ઈશ્વરીનાં. ૪૪
મગ મઠ અડદોની, શિંગ ચોળાની સારી,
પૃથક પૃથક રંગે, બીજ તે અંન્ય ધારી;
પૃથક પૃથક ગુણો, ઇશ્વરે ઉપજાવ્યા,
જન મન નવ જાણે, વસ્તુ શીના બનાવ્યા. ૪૫
કૃષિક પુરુષ નારી, ક્ષેત્રમાં ગીત ગાય,
અધિક કણ થએલાં, અન્ન તે ત્યાં જણાય;
જગતપતિ પ્રભૂએ, અન્ન ભંડાર આપ્યો,
અધિક હરખ એથી, વિશ્વમાં જેમ વ્યાપ્યો. ૪૬

---

[1] પોયણીનાં ફૂલનો નીચેનો ગર.

તિતિર ચકલિ સુડા, આવતાં અન્ન ખાવા,
કૃષિક પથર નાંખે, ગોફણે તે ઉડાવા;
ઘરરર ગરજંતી, જેમ ખંદુક ગોળી,
નિરખિ વિહગ નાસે, શત્રુની જેમ ટોળી. ૪૭
કૃષિ જન ચઢિ માળે, જોરથી બૂમ પાડે,
વિચરિત વિહગોની, ટોળીને તે ઉડાડે;
સકળ વન રહ્યું છે, તે સ્વરે ખૂબ ગાજી,
નિરખી જન પ્રવાસી, ચાલતાં થાય રાજી. ૪૮

મનહર છંદ.

એક ભોળો ભાભો મોટા ખેતરમાં માળે ચડી,
હરણને હાંકે અને પક્ષીને ઉડાડે છે;
જંગલી જનાવરોને બહુ બીવરાવવાને,
થીર રહી પોતે એક થાળી લૈ બજાવે છે;
એવે સમે ઊંટ આવી ખેતરમાં ખાવા લાગ્યો,
ભોળો ભાભો થાળી ઠોકી તેને બીવરાવે છે;
ત્યારે બોલ્યો ઊંટ મારે માથે તો નંખાણુ ગાજે,
ઠાલો થાળી ઠોકે તે લેખામાં કોણ લાવે છે. ૪૯

માલિની વૃત્ત.

ખરડ કરી ખડીનો, ઠીકરાના ઘડાને,
લકુટિ ઉપર રાખે, માનવીના સમાને;
નિરખી હરણ નાસે, માનવી એમ જાણી,
અબળ જન[1] નકામું, તો કહે કોણ વાણી. ૫૦
તરુ પર ખગ વૃંદો, શબ્દ સારા કરે છે,
જગતપતિતણી શું, કીર્તિ તે ઉચ્ચરે છે;

૧ માણસના આહારના ચાડીઆ પણ પશુ પક્ષીથી ખેતરનું રક્ષણ કરે છે, તો નિર્બળ માણસ નકામું કેમ કહેવાય ?

જમણ જમી જુવંતી, જાનમાં જેમ ગાય,
ફણ ચરિ ખગ ટોળી, એમ ગાતી જણાય. ૫૧

ઇંદ્રવજ્રા વૃત્ત.

ચિત્રાતણો તાપ અમાપ આવ્યો,
સંગ્રામ ગ્રીષ્મે ફરિ શું મચાવ્યો;
તેથી તપ્યા એડુત તો અથાગ,
તે કૈક નાઠા તજી ભાગ લાગ. ૫૨
તપસ્વિયો જે તપ સાધનારા,
પંચાગ્નિનું તાપન તાપનારા;
ચિત્રાતણા તાપથી તાપ પામી,
જઈ રહ્યા તે તરુ હેઠ જામી. ૫૩

માલિની વૃત્ત.

અભુકૃત નિયમો છે, તે ઘણા ઉપયોગી,
મરમ મન વિચારે, ભોગી કે કોઈ જોગી;
તપ વિણ નવ પાકે, અન્ન ક્ષેત્રો વિષે તો,
તપ વિણ ગુણ કોઇ, જેમ દીઠો ન લેતો. ૫૪
નવિન નવિન અન્ને, પૂર્વજોને પુજે છે,
જન મન મુદ પામી, શ્રાદ્ધ કૃત્યો સૂજે છે;
નિજ બળથી કમાઇ, પામીને ખાનપાને,
સપુત જનયદાતા, પિતૃનો પાડ માને. ૫૫
કદળિ ફળ વિશેષે, આ ઋતુમાં મળે છે,
અશન સરસ લાગે, ખાંડ ઘી જો ભળે છે;
કુળ ધન વળિ વિદ્યા, તે ત્રણે યુક્ત થાય,
જન જગત વિષે તે, જેમ રુડો જણાય. ૫૬

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ભીંડા મરચા છે ખડુ ભાદ્રવાના,
છટેલ જેવા ધનવંત નાના;

નહિ ભૂમિમાં મજબુત મૂળ,
પછી વધી કેમ થશે પ્રથૂલ. ૫૭

કુંડળિયો.

ભીંડો ભાદરવા તણો, વડને કહે સૂણ વીર,
સમાણ નહિ હું સર્વથા, તું જા સરવર તીર;
તું જા સરવર તીર, સૂણી વડ ઉચ્ચારી વાણી,
વીતે વર્ષા કાળ, જઇશ હું બીજે જાણી;
દાખે દલપતરામ, વિત્યો અવસર વર્ષાનો,
ગયો સુકાઈ સમૂળ, ભીંડો તે ભાદરવાનો. ૫૮

માલિની વૃત્ત.

નવલ ધવલ રંગે, કાશ્ય[1] પુષ્પો દિસે છે,
અમર ધરણિ વીરે, વારુ શું વીલસે છે;
સરિત તટ બકોની, પંક્તિ દેખાય કેવી,
ધવલ નવલ રંગે, હાથિના દાંત જેવી. ૫૯
ફૂલ શુભ પચરંગી, થાય ગુલખાસ કેરાં,
નિશિ મુખ સમ એ તો, શોભિ ઉઠે ઘણેરાં;
ભિન ભિન પ્રતિશાખા, રંગનાં ફૂલ ફૂલે,
જગતપતિની માયા, દેખીને દીલ ભૂલે ૬૦
બહુ બહુ વળિ રાતાં, ફૂલ બપ્પોરિયાનાં,
જળધિસુત પ્રવાળાં, તુલ્ય દીસે મજાનાં;
વિબુધ કવિ વખાણે, ઓઠનો રંગ જેવો,
અતિ અચરજકારી; ઇશ્વરી ખેલ એવો. ૬૧

ઇંદ્રિવજ્રા વૃત્ત.

લીધાં જુઓ ધંતુર પુષ્પ ધારી,
જાણે રૂપાની શરણાઇ સારી;

1. કાસની માંજર.

કેરી ફળો કંટક યુક્ત દેખો,
જાણે લગાવી મજબૂત મેખો. ૬૨

દોહરા.

સમજે તે સૂધા તણો, કાઢે વાંક ન કોય;
કેરીને કાંટા નહીં, ધંતુર ફળને હોય. ૬૩
ખેતર પાકે ખેડુને, જેમ કમાણી થાય;
વધે કમાણી વૈદને, શરદે તેમ સદાય. ૬૪

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ઠંડે સમે જો જન પંથ જાય,
નીરોગી કાયા જનની જણાય;
એવું વિચારી તન સાફ થાવા,
ગર્બો ઠરાવ્યા નવરાત્રિ ગાવા. ૬૫
અખંડ દીવો ઘરમાં રખાય,
વાવે જવારા વળિ હોમ થાય;
તો ત્યાં જુઓ સ્વચ્છ હવા થવાની,
ભલા કહે પૂજન તે ભવાની. ૬૬

માલિની વૃત્ત.

રસભર નવરાત્રી, ગાબયો ગાય બાળા,
મધુર મધુર શબ્દો, ઉચ્ચરે તે રસાળા;
મધુરે સ્વરથી ગાતી, એ રુડી કોવિયો છે,
સુરભવનથકી શું, સંચરી દેવિયો છે. ૬૭
દિન શુભ દસરાનો, ભૂમિ મધ્યે ભજે છે,
સમડી પુજન સારુ, રાય સ્વારી સજે છે;
પરમુલક લડીને, જીતવા ફોજ જાય,
અધિક સરસ શોભા, એવી એની જણાય. ૬૮

ભ્રાંતાપહ્નુતિ અલંકાર.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જો સખિ આ ચપળા ચમકે,
ચપળા નહિ શસ્ત્રતણી ચમકારી;
વાદળ વૃંદ ઘસ્યાં ધરણીપર,
ના સખી છે ગજ જો નિરધારી;
શોર કરે સુણુ દાદુર મોર,
નહિ સખિ શોર કરે નરનારી;
જો પરજન્ય ચડ્યો દલપત્ત, ૬૯
નહીં પરજન્ય નરેશની સ્વારી.

માલિની વૃત્ત.

શરદ પુનમ સાંજે, ચંદની ખૂબ ખીલી,
પતિ સહ વન જોવા, જાય રામા રસીલી;
સજન હળી મળીને, આજ બેસે અગાશી, ૭૦
ઉડગણ સમ શોભે, સ્વચ્છતા સુપ્રકાશી.
શરદ પુનમ રાત્રી, નામ માણિક્યઠારી,
સકળ જન કહે છે, સીપ લે મોતી ધારી;
સુવચન ઉપદેશી, નિત્ય જે સાંભળે છે, ૭૧
કદિક વચન તેનું, જેમ ચિત્તે ઠરે છે.
શશિ સમીપ નિહાળો, અશ્વની છે અનૂપ,
ચપળ થઇ ચડ્યો શું, ઘોડિયે રાત્રીભૂપ;
હરણતણિ નિશાની, ચંદ્રમાં ચિત્ર જેવી, ૭૨
શશિ નૃપતિ શિકારી, પામિયો ભ્રાંતિ એવી.

દોહરો.

શરદ પુનમ સોહામણી, શરદ ઋતુનો અંત; ૭૩
ધોળા દૂધ અશન કરે, પ્રીતે કાંતા કંથ.

હેમંત ઋતુનું વર્ણન.

[તા. ૧૦ મી. અક્ટોબરથી ૯ મી. ડિસેંબર સુધી.]

દોહરા.

શરદ તણી શરદી ગઇ, હવે થયો હેમંત;
પરોઢિયે ઠંડક પડે, ઘટે સૂક્ષ્મ જીવજંત. ૧
કચરા ને કાદવ મટે; દિસે સ્વચ્છ આકાશ;
હિમાળુ વાયુ વહે, આપે ચંદ્ર ઉજાશ. ૨

દિવાળી.

માલિની વૃત્ત.

અધિક હરખ આપે, આજ આવી દિવાળી,
જન ઘર શણગારે, વસ્તિ દિપે રૂપાળી;
મધુર સ્વર સુવાજો, મંડળીમાં બજાવે,
જગપતિ ગુણ ગાઈ, ભાવ રુડા ભજાવે. ૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સ્ત્રીઓ નરો સૌ શણગાર સાજી,
ફરે હરે અંતર થાય રાજી;
જાણે પ્રભુની બહુ પ્રીત જામી,
અજા નવો શું શિરપાવ પામી. ૪
રામા રુડા આંગણ ચોક પૂરે,
ખડી ગુલાલે હળદી સિંદૂરે;
લક્ષ્મી નહીં શું ઘરમાં સમાઈ,
આવી દિસે આંગણ ઉભરાઇ. ૫
કંદોઇ માંડે ફળ ચાસણીનાં,
ભલી ભલી ભાત જુદી ઘણીનાં;

જોતાં દિસે ઘાટ ઘણા રૂપાળા,
જાણે કરે ઇશ્વર-કૃત્ય ચાળા. ૬

માલિની વૃત્ત.

નગર સરસ નિરમ્યાં, જેમ ઓપે નવીન,
સરવ ઉપરિ ઓપે, આજનો શ્રેષ્ઠ દીન;
ઘર ઘર પ્રતિ દીસે, દીપતી દીપમાળા,
અવનિ કરતી હોયે, વ્યોમના જેમ ચાળા.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

જુઓ બની આતસબાજી બાજી,
જોઇ હ્રદેમાં જન થાય રાજી;
જોતાં દિસે પા ઘડી ખેલ ખાસો,
એવોજ છે આ જગનો તમાસો. ૮
કોઠીથી દારૂ સળગી ઉઠે છે,
જાણે ઉગ્યું કાંચન ઝાડ એ છે;
શાખા દિસે પત્ર ફુલો ખરે છે,
જોવા થકી માત્ર ખુશી કરે છે. ૯
તે ફુલ ને જે ફુલ બાગ કેરાં,
છે એક નામે ગુણ તો જુદેરા;
એવીજ રીતે જગમાં પ્રમાણો,
જનો જનોમાં પણ ફેર જાણો. ૧૦
આકાશમાં ઉંચી ચઢે હવાઇ,
તારા ખરે તે નિરખો નવાઇ;
જાણે ભલું બાણ તહાં ચલાવ્યું,
તારા નભેથી જઇ પાડી લાવ્યું. ૧૧
પ્રભા જુઓ પૂર્ણ બપોરિયાની,
ભાસે ભલી તે પણ છે ક્ષણાની;

જો આવી રીતેજ બપોર થાત,
તો સૂર્યની પૂછત કોણ વાત. ૧૨
ફટાકિયા તો બહુ ઠામ ફૂટે,
જાણે ઠેઠેલા પર ધાણી ફૂટે;
અનેક આકાર બીજા કર્યા છે,
ખજૂરી ને ચાદર ફાળકા છે. ૧૩
વળી પુજી સાકર પાન વેંચે,
નામાં નવાં ખૂબ ખુશીથી ખેંચે;
દેવાલયોમાં અનકૂટ થાય,
જનોવિષે હર્ષ ઘણો જણાય. ૧૪

નવા વર્ષવિષે પ્રભુસ્તુતિ.

દોહરો.

નૃપ વિક્રમના શકતણું, વંચાયું નવું વર્ષ;
આપો પ્રભુ આ વર્ષમાં, હર્ષ અધિક ઉત્કર્ષ. ૧૫

ભુજંગી છંદ.

અહો નાથ હેતે હવે હાથ ઝાલો,
પ્રભૂ પાઇ દો પ્રેમનો પૂર્ણ પ્યાલો;
કૃપા દૃષ્ટિથી બુદ્ધિ દે કષ્ટ કાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૧૬
જજો રોગ ને દોષ સર્વે જનોના,
તથા તાપ ને ત્રાસ નાસો તનોના;
બધી બીક ટાળી મટાડો બળાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૧૭
પ્રજા સર્વ સંપી વસે થૈ સુખાળી,
દશે દિશામાં નિત્ય દેખે દિવાળી;

જપે તાહરા નામના સર્વ જાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૧૮
સદા વસ્તુ સર્વે મળો મૂલ સસ્તે,
રહો શુભ શોભા બની સર્વ રસ્તે;
છજો માળિયે છત્યની છાપ છાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૧૯
મહીમાં ભલા વર્ષજો મેઘ માગ્યા,
રહે લાભને લક્ષમાં લોક લાગ્યા;
જજો અંગમાંથી મટીને ઉતાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૯
દિવાનાં અહર્નિશ વાજીંત્ર વાગો,
ભલા લોકની ભ્રાંતિ ને ભીતિ ભાગો;
સ્થિતિ સારીમાં સર્વને સ્થિર થાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૧
દિનાનાથજી દ્રવ્યની છૂટ દેજો,
બધા લોક લાખોતણો લાભ લેજો;
પ્રજાનાં પ્રલે થૈ જજો સર્વ પાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૨
સુખે સંપડાવે સુલોકો સમૃદ્ધિ,
વળી વંશની આપજો આપ વૃદ્ધિ;
લડાવે ભલાં પુત્રને લાડ બાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૩
દહીં દૂધ ઘી ગોળ ને માલ મેવા,
મળે અલ્પ મૂલ્યે ઉદે થાય એવા;
અને અન્ન સસ્તાં મળે માંડી માપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૪
સુખી રાય રાણા પ્રજા સૌખ્ય પામો,

જનો મધ્ય આનંદ આનંદ જામો;
વળી સર્વ સંસારમાં શાંતિ વ્યાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૫

રહો ક્ષેમ મનુષ્ય ને ઢોર જાતે,
ક્ષિતી મધ્ય ખૂટે નહીં અન્ન ખાતે;
તમો પાર ઉતારજો તારી ત્રાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૬

કીધી પ્રાર્થના તે પ્રજા લોક કામે,
રુડી રીતથી આજ દલપત્તરામે;
સુણીને પ્રભૂજી કરો માફ શાપો,
નવા વર્ષમાં હર્ષ ઉત્કર્ષ આપો. ૨૭

દોહરો.

હર્ષ અધિક ઉત્કર્ષ દો, સુખ સુર લોક સદર્શ;
વસ્તિતણા આ વર્ષમાં, અવગુણ થજો અદર્શ. ૨૮

કાર્તિક માસ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અહો જુઓ આ વછિયાત એક,
લાવ્યો દિસે અન્ન ભરી અનેક;
છએ ઋતુનું પય હોય ધાવ્યો,
એવો જુઓ કાર્તિક માસ આવ્યો. ૨૯

ભલે રહ્યા સૌ મળી બાર ભાઈ,
કીર્તિ દિસે કાર્તિકની સવાઈ;
સુપુત્ર વિશ્વેશ્વરનો[1] કહાવ્યો,
એવો જુઓ કાર્તિક માસ આવ્યો. ૩૦

---

૧. કાર્તિકસ્વામી શિવનો પુત્ર કહેવાય છે. તે છ મુખ કરીને છ માતાઓને ધાવ્યા હતા. તે છ ઋતુઓને ધાવેલો એજ કાર્તિક ગણ્યો છે.

સેના સજે ભૂપતિ ઠામ ઠામ,
ગ્રામાંતરે જૈ કરવા મુકામ;
સેનાપતીનું પદ હોય લાવ્યો,
એવો જુઓ કાર્તિક માસ આવ્યો. ૩૧
તંબૂ વિષે રાજ જનો વસાયા,
જાણે નહિ તે પુરમાં સમાયા;
કે વસ્તિનો સાગર ઉભરાયો,
જમાવ તેનો વનમાં જમાયો. ૩૨
વેપારી લોકો વિચરી વિદેશે,
વેપારથી લાભ વિશેષ લેશે;
પ્રભાત થાતાં બહુ પંખી જેમ,
આહાર લેવા ઉડી જાય તેમ. ૩૩
જતી તજી સ્થાન વિદેશ જાય,
વર્ષા ઋતુમાં સ્થિર જે જણાય;
સંસારી લોકો વળી સર્વ જોગી,
પ્રવાસમાં થાય ઘણા ઉદ્યોગી. ૩૪
જાત્રા નિમિત્તે જન જૂથ જાય,
મેળા ઘણા તીર્થથળે ભરાય;
હળી મળી હેત વધારવાને,
જાણે મળ્યા છે જનતીર્થ ખાને. ૩૫
કહું ભલો આ દિન કાર્તિકીનો,
ખરેખરો તે પણ છે ખુશીનો;
વિજોગિયા મિત્ર વિદેશવાસી,
તીર્થે મળે છે થૈને પ્રવાસી. ૩૬
વિશ્રામના માસ વિતી ગયા છે,
ઉદ્યોગના માસ હવે થયા છે;
શિશુપણાના દિન જેમ જાય,
ઉદ્યોગને યોગ્ય જુવાન થાય ૩૭

પરોઢિયે ટાઢ વિશેષ પાડે,
હેમંત સૂતા જનને જગાડે;
જાણે કહે છે જન સર્વ જાગો,
પ્રભાત થાતાં પ્રભુભક્તિ માગો. ૩૮
પૂર્વે ઉગે છે શુભ શુક્ર તારો,
પ્રભાતનું ચિન્હ જણાવનારો;
વધામણીઓ જન જેમ આવ્યો,
વધામણી સૂરજ કેરી લાવ્યો. ૩૯

દોહરા.

આપે બિંદુ ઓસનાં, ચળકે મોતી સમાન;
સૂર્ય ઉગે સૂકાય છે, જોઇ જ્ઞાની લે જ્ઞાન. ૪૦
ધન જોબન ને જીવતર, જોવા માત્ર જણાય;
ઓસ બરાબર ઉપમા, જ્ઞાની કવિયો ગાય. ૪૧
અનાજ લણતાં ખેડુઓ, ગીતો ગાતા જાય;
લણી ખળામાં લાવતાં, હઇડામાં હરખાય. ૪૨

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ખેડૂ જનો ખેતરથી ઉઠાવી,
ભરે ખળામાં સઉ અન્ન લાવી;
જાણે બહુ બંદર નાવ આવ્યાં,
ખોરાકનો માલ અથાક લાવ્યાં. ૪૩
કુંડાં કણોનાં ખળદો પિલે છે,
તેને મુખે શીકલી બાંધી લે છે;
જાણે ક્રિયા જૈનમતી સ્વિકારી,
તેથી મુખે મૂમતિ હોય ધારી. ૪૪
ખેડૂ જનો જો કણ ઉપણે છે,
છોડાં અને અન્ન જુદાં પડે છે;

સંગ્રામનો સંચર જેમ થાય,
શૂરા રહે કાયર દૂર જાય. ૪૫
ભૂપાળનો ભાગ પ્રધાન માગે,
ત્યાં લેણદારો વળી આવી લાગે;
એટૂ બિચારા બની જાય કેવા,
જેવા હતા ગ્રીષમ કાળ તેવા. ૪૬
એવી રીતે કાર્તિક તો સિધાવ્યો,
હવે જુઓ આ મૃગશીર્ષ આવ્યો;
જો ધામ સૂર્યે ધનુ રાશિ ધાર્યું,
જાણે ધર્યું ચાપ શિકાર સારુ. ૪૭
રાત્રી વધી લાંબી ઘણી જણાય,
જો છેક ટુંકું દિનમાન થાય;
કોઈ સમે જેમ ઘટે સુધર્મ,
વળી વધી જાય અધર્મ કર્મ. ૪૮
વાડી વિષે થાય હજારી ગોટા,
માણે ફુલોનું સુખ લોક મોટા:
ધરે ગળે માળ રચી વિશાળ,
જાણે ધરી છે હર રુંઢ માળ. ૪૯
સીતાફળીનાં ફળ ખૂબ પાકયાં,
લેતાં વિણીને જન જૂથ થાકયાં;
જાણે શિયાળો પરદેશી આવ્યો,
મનુષ્ય માટે ફળ મિષ્ઠ લાવ્યો. ૫૦

દોહરો.

નટ હેમંતે એ રીતે, કીધો ખેલ અનૂપ;
ધરશે સ્વાંગ શિશિરતણો, બદલીને નિજ રૂપ. ૫૧

શિશિર ઋતુનું વર્ણન.

(તા. ૧૦ મી. ડિસેમ્બરથી તા. ૯ મી. ફેબ્રુઆરી સુધી.)

વસંતતિલકા વૃત્ત.

આવ્યો રવી મકર* રાશિ સમીપ આજ,
જાણે થયું શિશિર નામ ઋતુનું રાજ;
ટાઢે વિશેષ સઉના તનને ધ્રુજાવ્યાં,
જાણે શરીરધરને શિશિરે ડરાવ્યાં. ૧

ઓઢે જનો શરીર ઉપર તો દુશાલ,
લીલી પીળી ધવળ કે વળી રંગ લાલ;
જાણે શિશીર ભૂપથી ભય પામી ભારી,
ધર્યો સુવેષ પુરુષે પણ અર્ધ નારી. ૨

અંગીઠિ[૨] તાપ નિજ આગળ આ ધર્યો છે,
જાણે પ્રભૂ રિઝવવા જપ આદર્યો છે;
સીત્કાર શબ્દ સઉને મુખ નીકળે છે,
જાણે સુમંત્ર પ્રભુનો મુખથી જપે છે. ૩

ઝીણાં તજી શરીરમાં ડગલી ધરે છે,
જાણે ધર્યાં જરૂર બખ્તર અંગ એ છે;
ફાટે ગરીબ જનના પગ ઓઠ હાથ,
જાણે થયા જખમી તે લડી શીત સાથ. ૪

ખાંતે અનેક વિધિના કરી પાક ખાય,
આયું વધારી બળને તન પુષ્ટ થાય:
જાણે શિશીર ઋતુને જીતવા વિચારે,
માટે ઉપાય કરીને બળને વધારે. ૫

---

* ખરી મકરસંક્રાંતિ તા. ૨૨ મી. ડિસેમ્બરે બેસે છે પણ તેના ૧૨ દિવસ પહેલાં ઋતુનો ફેરફાર જોવામાં આવે છે. ૨. શગડી.

ઊની પીએ અધિક ચાહ ઉનું ગમે છે,
અંઘોળ ઉષ્ણ જળ, અન્ન ઉનું જમે છે;
ઠંડે સમસ્ત જગ ઉપર દુઃખ નાખ્યું,
શું તેથી વૈર અતિ ઠંડક સાથ રાખ્યું. ૬
રાતે પડે અવનિમાં અતિ હીમ આજે,
ખેત્રો વિષે [1]વૃણુતણા બહુ છોડ દાઝે;
લોકો તણા તનતણી પણ ટાઢ ટાળે,
તે જાણી એમ તૃણને પણ હીમ બાળે. ૭

દોહરો.

જો અટકાવે જુલમ તો, જુલમી દેશે ત્રાસ;
કપાસ ટાળે ટાઢને, બાળે ટાઢ કપાસ. ૮

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ઘૌંમાં પડે હિમ ઘણો નુકસાનકારી,
વંતાકડી પ્રથમથી પ્રજળે બિચારી;
ખોરાક એમ જન જાતિતણો બગાડયો,
જયાં ત્યાં હિમે જગતમાં ઝગડો જગાડયો. ૯
પ્રાણી અનેક બહુ ટાઢથી દુઃખ પામે,
પૃથ્વી વિષે કહીં કહીં વળી બર્ફ જામે;
કોપ્યો જણાય જગ ઉપર શીતકાળ,
પીડે વિશેષ જળને ગણી વિશ્વપાળ. ૧૦
જયાં ત્યાં જણાય પસર્યું બળ શીત કેરું,
નીરે સ્થળે ગગનમાં પણ તે ઘણેરું;
અત્યંત જોર શિતનું ટળી જાય કયારે,
મુઝાઇ એમ મનમાં જન સૌ વિચારે. ૧૧
ખોકાની વાળી વળી ગાતડી ભીડી લૈને,
વેચે અનાજ કૃષિકો પુર મધ્ય જૈને;

---

૧. કપાસ.

શું શીત સાથ જબરું કરી જુદ્ધ આવ્યા,
ગાડાં ભરી સરસ સંપત્તિ લુંટી લાવ્યા. ૧૨
ઝાડો તણાં જિરણ પત્ર ખરી પડે છે,
કાષ્ઠ પ્રમાણુ નિરખી મજરે ચડે છે;
જાણે શીતે તરુવરો બહુ લુંટી લીધાં,
વસ્ત્રો રહીત તરુઓ કરી ક્રોધ કીધાં. ૧૩
શીયાળિયાં વન વિષે બહુ બૂમ પાડે,
રાત્રી વિષે વળી જુઓ ઉગતે દહાડે;
જાણે પડી પ્રબળ ત્યાં હિમ કેરિ ધાડ,
તેણે વિશેષ વન મધ્ય પડાવી રાડ. ૧૪
આઢે શ્રિમંતજનં તો સુજની રજાઇ,
પોઢે બિછાવી ઉનની ઉમદા તળાઇ;
ઓઢયા હતા ઘન સમે જગદીશ જેમ,
ઓઢયા દિસે શિશિરમાં નર લોક તેમ. ૧૫

દોહરો.

તેલ તાપ તાંબુલ તથા, તરુણિ ડગલી તળાઇ;
તેજાનો તાતાં જમણુ, શીત રતે સુખદાઇ. ૧૬

ઉપજાતિ વૃત્ત.

રુડાં જુઓ આ ચણિબોર રાતાં,
તે ઝાડને શીશ નથી સમાતાં;
કેવી દિસે જંગલ બોરડીઓ,
ઓઢી ઉભી ચુંદડી ભીલડિઓ. ૧૭

શાર્દૂલ વિક્રીડિત વૃત્ત.

વીતે છે પરિપૂર્ણ તે, શિશિર તો માઘી તિથિ પૂનમે
આવે છે દિવસો વસંતઋતુના, એમાં નહીં ઊનમે;

એનો હર્ષ અગાઉથી અતિ ઘણો, માને ઘણા માનવ;
માઘી પંચમીને દીને જન કરે, તેથી વસંતોત્સવ. ૧૮

આખા શિયાળા વિષે.

દોહરો.

શિયાળિયો સરદાર છે, જલદ તણો રિપુ જેહ;
દીઠો તારિખ દશમીએ, અકટોબરથી એહ. ૧૯

ભુજંગી છંદ.

સખી એક બીજી સખીને કહે છે,
અરે આવિયો શીતનો કાળ એ છે;
અનંતા જિવોને ભરાવ્યો ઉચાળો,
સખી સજ્જ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૦
શિળા વાયુના સૈન્યને સાથ લાવ્યો,
હણી બાણ વર્ષાદને તો હઠાવ્યો;
અરે નાસતો નીરદાતા નિહાળો,
સખી સજ્જ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૧
દિસે જેમ વસ્ત્રે લુંટાઇ ગયાથી,
થયું એમ આકાશ અભ્રો* જવાથી;
ગયું ઇંદ્રનું ચાપ એ તો સમાળો,
સખી સજ્જ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૨
તળાવો નદીઓ તણાં પૂર તૂટે,
ખજાના તણાં દ્રવ્ય તે જેમ ખૂટે;
હઠાવે કિનારા બધાને હઠાળો,
સખી સજ્જ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૩

* વાદળાં.

લીલી સાડિયો જે ધરાએ ધરેલી,
દિસે સર્વ તે કાપી ચૂરા કરેલી;
મટયો રાજવી વેષ રુડો રૂપાળો,
સખી સજજ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૪
સહુ ઠામથી નીર સુકાવી દે છે,
રિપૂ જેમ લોહી ઘણું ચૂસી લે છે;
શિલાઓ ઉઘાડી દિસે હાડમાળો,
સખી સજજ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૫
કંઈ જીવજંતુ ગુફા મધ્ય પેસે,
ડરી શત્રુથી જેમ સંતાઇ બેસે;
કરે લોકના મુખનો રંગ કાળો,
સખી સજજ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૬
કંઇ તો તપસ્વી થઈ તાપ તાપે,
કંઇ લોક અગ્નિ વિષે હોમ આપે;
કરે યજ્ઞનો ચાહિને એમ ચાળો,
સખી સજજ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૭
ધર્યાં બખ્તરો તુલ્યનાં વસ્ત્ર જાડાં,
થશે શત્રુના શસ્ત્રને જાણી આડાં;
છબે તોય ઓઠે કરીને ઉછાળો,
સખી સજજ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૮
થઈ શેલડી તો વડી સુર સાળા,
રિપૂ ભૂપના ભાળિયે જેમ ભાલા;
સુખે ભોગ્ય શ્રીમંતને તો રસાળો,
સખી સજજ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૨૯
વધી રાત્રિકા ને થયો દીન છોટો,
બુરા રાજમાં જેમ અન્યાય મોટો;
વધે કૈકના કાળજામાં કંટાળો,

સખી સજ્જ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૩૦
વિના પાનવાળાં કર્યાં ઝાડવાંને,
રિપૂ ભૂપતિ જેમ લુટે પ્રજાને;
દિસે પ્રાણિયોનો જથો દુઃખવાળો,
સખી સજ્જ થૈ આજ આવ્યો શિયાળો. ૩૧

દોહરો.

કૈક કહે ક્યારે ટળે, શિયાળો સરદાર;
આવે વળી વસંત તો, વરતે જેજેકાર. ૩૨

વસંત ઋતુનું વર્ણન.

(તા. ૧૦ મી. ફેબ્રુઆરીથી તા. ૯ મી. એપ્રિલ સુધી.)

ઉપજાતિ વૃત્ત.

રુડો જુઓ આ ઋતુરાજ આવ્યો,
મુકામ તેણે વનમાં જમાવ્યો;
તરુવરોએ શણગાર કીધો,
જાણે વસંતે શિરપાવ દીધો. ૧
જુનાં જુનાં પત્ર ગયાં ખરીને,
શોભે તરુ પત્ર નવાં ધરીને;
જાણે નવાં વસ્ત્ર ધર્યાં ઉજાળી,
સમીપમાં લગનસરા નિહાળી. ૨
આંબે જુઓ મ્હોર અપાર આવ્યો,
જાણે ખજાનો ભરી મ્હોર લાવ્યો;
જો કોકિલા ગાન રુડું કરે છે,
વસંતના શું જશ ઉચ્ચરે છે? ૩
બોલે મીઠું કોકિલ એક જ્યારે,

વાદે બીજા એથી મીઠું ઉચ્ચારે;
વિવાદ જાણે કવિયો કરે છે,
વખાણ લેવા સ્પંરધા ધરે છે. ૪
ચોપાનિયાં પુસ્તક જો પ્રકાસે,
ભલુંજ તેથી નૃપરાજ્ય ભાસે;
[1]તથા તરુ શોભિત પુષ્પ ભારે,
તો કેમ આંબા નહિ પુષ્પ તારે? ૫
સુશોભિતો થા હરિને પ્રતાપે,
પ્રભુ તને ઉત્તમ પુષ્પ આપે;
સ્તુતિ કરી ભાગ્ય પ્રભુ સમીપે,
સુપુષ્પથી સુંદર દેહ દીપે. ૭

વિધાતાને ઠપકો.

અરે ન કીધાં ફુલ કેમ આંબે,
કર્યાં વળી કંટક શા ગુલાબે;
સુલોચનાને શિર અંધ સ્વામી,
ખરે વિધાતા તુજ કૃત્ય ખામી.

વનનો દેખાવ.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

આંબા આંબલી લીંમડા વડવડા, ઝુંડે ઝુકયાં ઝાડ છે,
છત્રોની છબિ છાઈ હોય છતમાં, તેવા ઉંચા તાડ છે:
ગાયો વૃંદ હરે ફરે તૃણ ચરે, ગોવાળિયા ગાય છે,
જોતાં આ વનને જરૂર ઉરમાં; આનંદ સંધાય છે. ૮

---

૧ જે રાજાના રાજ્યમાં ચોપાનિયાં કે પુસ્તક પ્રગટ થતાં નથી તેને દેશીને આંબા પ્રતિ અન્યોક્તિ કહે છે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

વાએ નવાં પલ્લવ ઝાડ ડોલે,
તે જેમ નાચે નટ તેની તોલે;
વસંત દેખાવ દિલે રિઝાવે,
આશ્ચર્ય પામી શિર શું ધુણાવે. ૯
ટોચે નવાં પલ્લવ લૂમખાં છે,
દીસે વળી સુંદર ડોલતાં છે;
કહે રુડાં ચામર તે કવીશ,
જાણે ફરે છે વનરાય શીશ. ૧૦

દોહરો.

પલાશનાં પલ્લવ નવાં, શોભે તથા તમાલ;
વસંતમાં વનની છબી, વિલોકી ઉપજે વહાલ. ૧૧
શેલડી પણ પાકે સરસ, લવીંગ લુમખાં થાય;
સાગ તથા સામેરની, શોભા કહી નવ જાય. ૧૨

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અનેક જાતી તરુ ફૂલ ફૂલ્યાં,
તે ફૂલ ભારે નમી ખૂબ ઝૂલ્યાં;
જાણે નવી દોલત તે કમાઇ,
અન્યો અન્ય ચેષ્ટાઇ કરે ફુલાઇ. ૧૩
અનેક જાતી બહુ ફૂલ ફૂલ્યાં,
ઝાઝાં સુગંધીમય ખૂબ ઝૂલ્યાં;
પામી સમૃદ્ધિ સુખ તો અતુલ્યે,
કહો ખુશીથી નહિ કોણ ફૂલે. ૧૪
કેવાં જુઓ આ ફૂલ કર્ણિકાનાં,
રાતાં તથા શ્વેત દિસે મજાનાં;
પ્રીતી તણા રંગથી હોય રાતાં,
સુકીર્તિથી શ્વેત હશે જણાતાં. ૧૫

કહું ભલાં ચંપક પુષ્પ જેવાં,
જોતાં દિસે કાંચનપુષ્પ જેવાં;
કારીગરીના કરનાર ધન્ય,
કોઇથી એવું ન કરાય અન્ય. ૧૬
ગુલાબના ગુચ્છ સુગંધિમાન,
વસંતમાં તે વિકસે નિદાન;
જો અન્ય ટાણે ઉપજે અનેક,
વસંતની વાતજ ન્યારિ છેક. ૧૭

દોહરા.

પારિજાત ને કેવડો, જૂઇ ને વળી જાય;
બકુલ મોગરો થળકમળ, કુસુમ કડાનાં થાય. ૧૮
કેસુડાં ને કરમદી, બપોરિયો મુચકુંદ;
અનેક એવાં પુષ્પના, ઉપજે વૃંદે વૃંદ. ૧૯

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ન કીચ કે કાદવ ટાડ તાપ,
ન ધૂળ ઊડે નહિ અભ્ર વ્યાપ;
વસંત વેળા સુખકારી જેવી,
એકે ઋતુની ન ગણાય એવી. ૨૦

ઘનાક્ષરી છંદ.

નવાણુનાં નીર અતિદિન ન્યૂન થતાં જાય,
પરદેશી રાજયે જેમ દ્રવ્ય પરદેશ જાય;
પણ તાપ ટાઢ કીચ કાદવનાં કષ્ટ નહિ,
સ્વતંત્રપણાથી સર્વ સંચરે ને સુખી થાય;
અન્ય ઋતુઓ તમામ સાથે તોળી જોતાં સુખ,
વસંત ઋતુનું સુખ જરૂર ઘણું જણાય;
જેમ અન્ય રાજય સાથે મેળવીને જોતાં સુખ,
અંગરેજી રાજયનું જરૂર અધિકું મનાય. ૨૧

દોહરો

જળરૂપી જર તો ઘટે, ફૂલ અધિક ફેલાય;
વૈભવ તો આ વખતનો, વિશ્વ વિષે વખણાય. ૨૨

ઉપજાતિ વૃત્ત.

નવાણુમાં નિર્મળ નીર દીસે,
આકાશમાં નિર્મળતા અતીશે;
સર્વ પ્રકારે સુખકારી આમ,
માટે કહે છે ઋતુરાજ નામ. ૨૩

વાયુ* દિશાથી શુભ વાયુ વ્હાય,
તેની વળી રીત નવી જણાય;
નહીં હિમાળુ નહિ તે ઉનાળુ,
દુભાશિયાની ભલી યુક્તિ ભાળું. ૨૪

હેતે કરે છે જન હોરી ગાન,
વાજાં બજાવે વળિ તોડિ તાન;
આનંદના શું ઉદગાર થાય,
ડોકાં હલાવી જન એમ ગાય. ૨૫

ભક્તો પ્રભુના ગુણ ગાય પ્રીતે,
નઠોર તો ગાય નઠારી રીતે;
સારા નઠારા જનની જુદાઈ,
વસંત ટાણે સમજાય ભાઇ. ૨૬

અસંત ને સંત વસંત ટાણે,
ઉમંગ તો અંગ અભંગ આણે;
તે જેમ પાંડિત્ય કવિત્વ પામી,
ખીલે ભલા લોક તથા હરામી. ૨૭

---

* વાયવ્યમાં.

હંસવિજય છંદ.

મિત્ર ઘણાં અપવિત્ર રચે,
અપવિત્રજ મિત્રતણા કરી મેળા;
ધાણી જમે રંગ પાણી ગમે,
વદિં વાણિ બીભત્સ ભમે થઈ ભેળા;
કેકતણાં તન કાદવ ચર્ચિત,
રાખવડે ઘણું તેમ રગેળ્યા;
એમ અસંત કરે, પણ સંત-
ભજે ભગવંત વસંતની વેળા. ૨૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

વાસંતી વસ્ત્રો તન ધારી બાળા,
સજે જુઓ વેષ રુડા રૂપાળા;
ટાણું ભલું લગ્નતણું વિચાર્યું,
જાણે સુપાનેતર અંગ ધાર્યું. ૨૯
બજાવી રુડી ડફ ખંજરીઓ,
હોરી કરે ગાયન સાહજીઓ;
આનંદનો શું ઉભરો ન માય,
જુઓ મુખેથી ઉભરાઇ જાય. ૩૦
વાજે વળી આજ મૃદંગ તાલ,
હોરીતણા રાગ સુણો રસાળ;
ભુંડાં ભલાં આગળ ઉચ્ચરે છે,
મૃદંગને તો મુખ એમ બે છે. ૩૧

ગાયક ઉક્તિ.

દોહરો.

કાવ્ય કળા કવિજન કરે, અમ લઇ સર્વ પ્રકાર;
પણ ગાયકના ગુણ વડે, કવિતા શોભે સાર. ૩૨

સ્રગ્ધરા વૃત્ત.

પ્રભાએ ભાત ભાતે, ભલીજ રચી કથા નારદે ગાન ગાયું,
વાલ્મીકે કાવ્ય કીધું, લવકુશ લઈને ગાયું તેથી સુહાયું;
કષ્ટે કાવ્યો કવિઓ, સરસ રચિ મરે ગાયકો જોગવે છે,*
ઓદે છે ઉદરોને ડર, તજી દર તે ભોગિગો ભોગવે છે. ૩૩

કવિ ઉક્તિ.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

વિદ્યારથી ગુરુથકી ગુણ શીખી લેને,
રાખે ન આપ અભિમાન કૃતઘ્ન થૈને;
જે ગાયકો જગત મધ્ય ગુણજ્ઞ સારા,
તે તો કદી ન કવિના ગુણ ભૂલનારા. ૩૪

ઉપજાતિ વૃત્ત.

જેને અનીતિ ઉર મધ્ય આવે,
તે નિર્લજ્જો નિર્લજ શ્રી નગાવે;
ગાસે રૂદેમાં ગુણી તેનું ગાન,
કરે કુછંદે અપવિત્ર કાન. ૩૫

ચોપાયા છંદ.

નરક પતિત નર નરક પતિત નર, નરકે જયાં સ્વર પુર્યો,
કુણ કુણ કુણ કુણ એમ કહે છે સતાર ને તંબુરો,
વેશ્યા વળતી કર લાંબો કરી, સુંદર સ્વર આલાપે;
આ આ આ કહી શ્રોતાઓને, એજ બતાવી આપે. ૩૬

---

* ભોગવે છે—આવાનો લ્હેગ મેળવે છે.

ચંદ્રાવળા છંદ.

ફૂલ્યો માઘ સરસ જયાં ફાગણ, ફુલી ગાજે ફાગ;
પણ ઉંડાપણ આપણમાં આવે, રસિક સુણીને રાગ;
રસિક સુણિને રાગ રૂપાળો, કોમળ થાય સ્વભાવ કૃપાળો;
એજ અરથ ગાજે ઘર આંગણ,
ફૂલ્યો માઘ સરસ જયાં ફાગણ. ૩૭

ભોળી દુનિયાં હોળી ટાણે, ઝોળીમાં ધરિ ધૂળ;
ટોળી મળી તોફાન કરે છે, મૂર્ખાઇનું એ મૂળ;
મૂર્ખાઇનું એ મૂળજ મોટું, ખાનદાન થઇ ફિરે ખોટું;
ઘાયલ થઇ ઘેર ટોળી આણે,
ભોળી દુનિયાં હોળી ટાણે. ૩૮

મગરમસ્ત થઈ વગર વિચારી, બોલીશ હલકા બોલ;
ગણશે ગુણી નર નારિ નઠારો, તારો ઘટશે તોલ;
તારો ઘટશે તોલ તતક્ષણ, વળી તું નહિ કહેવાય વિચિક્ષણ;
લાજ તજી નહિં કરીશ લવારી,
મગરમસ્ત થઇ વગર વિચારી. ૩૯

કોકિલ કાક તણા વસી કુળમાં, કથન કથે નહિ કદીએ ક્રૂર;
હંસ વસી બકવંશ વિષે નહિ, જળચર ભરખે જરૂર;
જળચર ભરખે જરૂર ન જાણી, પંડિત દે દ્દષ્ટાંત પ્રમાણી;
નિર્લજ વચન ન લે મુખ મુળમાં,
કોકિલ કાકતણા વસી કુળમાં. ૪૦

ઉપસંહાર.

દોહરા.

ખટ ઋતુનું વર્ણન કર્યું, અલ્પ બુદ્ધિ અનુસાર;
સાર શોધવા સજ્જનો, વાંચી કરો વિચાર. ૪૧

જુઓ જુઓ સ્થિતિ જગતની, ફરતી આવે જેમ;
મનુષ્યની સ્થિતિ પણ ફરે, ઉમર મધ્યે એમ. ૪૨
હરખ શોક ને દુઃખસુખ, હાનિ વૃદ્ધિ પણ હોય;
ધીર જનો ધીરજ ધરો, ક્લેશ ન કરશો કોય. ૪૩
રાખે પ્રભુ તેમજ રહો, તજો ઉદાસી ગર્વ;
પ્રેમ ધરીને પરસ્પર, સંપી ચાલો સર્વ. ૪૪
ઇશ્વરને અરજી કરો, અનાથનો છે નાથ;
અવશ્ય છે સૌ આપણું, સુખ દુઃખ તેને હાથ. ૪૫

ફેરફાર થવા વિષે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

કુંભારનું ચક્ર જુઓ ફરે છે,
દષ્ટિ ભણી ભાગ જુદો ધરે છે;
ક્ષણે ક્ષણે આ જગમાં લગાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૧

પૃથ્વીતણી નિત્ય ગતિ વિચારો,
તેથી નિશા વાસર છે થનારો;
ક્ષણે ક્ષણે થાય નવો પ્રકાર,
અતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૨

રવી ઉગીને ચઢતો જણાય,
સાંજે જુઓ તે વળિ અસ્ત થાય;
સ્થિતી જણાયે ફરતી અપાર,
અતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૩

જે જે ચીજો આ નજરે જણાય,
ક્ષણે ક્ષણે કાંઇક તે ઘસાય;

અંતે પછી નાશ નહીં થનાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૪

જે ચાલતા કે સ્થિર જીવ જામે,
વધી વધીને પરિણામ પામે;
પછી થવાનો ક્ષયનો વિકાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૫

પૃથ્વી વિષે જે બહુ પર્વતો છે,
થતા દિસે તે પણ માપ એ છે;
વિદ્વાન જાણે મનમાં વિચાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૬

વડી વડી જે નદિયો વહે છે,
તે સર્વદા ઓછી થતી રહે છે;
સદૈવ ચાલે નહિ એક ધાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૭

સમુદ્ર પાછો હઠતો જણાય,
કોઇ સ્થળે તે વધતોજ જાય;
જ્યાં પૃથ્વિ છે ત્યાં જળ કોઇ વાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૮

જ્યાં વસ્તિ છે ત્યાં વન તો થવાનું,
અરણ્યમાં પૂર થશે ઞજાનું;
બની રહે ઉત્તમ ત્યાં બજાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૯

જે કાળથી આ જગ નીપજ્યું છે,
નવું નવું રૂપ સદા સજ્યું છે;
રહે ન એક સ્થિતિ માસ બાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૧૦

જે જાતિનાં ઝાડ અગાઉ થાતાં,
તે જાતિનાં આજ નથી જણાતાં;
થયાં દિસે પથ્થરનો પ્રકાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૧૧

હતા જીવો હાથી થકી ઉતંગ,
પીરેમમાં[1] પથ્થર રૂપ અંગ;
જોતાં જડે છે કહિં કોઇ ઠાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૧૨

પૂર્વે હતી વસ્તિજ મચ્છ કેરી,
વનસ્પતી તે પછિ થૈ ઘણેરી;
પક્ષી પશૂ તે પછિ બેસુમાર,
થતો દિસે તેમજ ફેરફાર. ૧૩

દોહરા.

મનુષ્યની વસ્તી થઈ, પ્રથમ જંગલી જાત;
સુધરી જાતે સુધરતાં, ભાસે ઉત્તમ ભાત. ૧૪
સુધારવાને નિજ પ્રજા, કરો પ્રયત્ન પ્રકાર;
તો સુધરી ઉત્તમ થશે, નહિ તો નીચ થનાર. ૧૫
પોષણ રક્ષણ કીજીએ, વધે બુદ્ધિ તન હાડ;
બેદરકારે નવ બને, જેમ બાગનાં ઝાડ. ૧૬
સુધરે તન મન સુધરતાં, ઘટતાં કદ ઘટી જાય;
કાસ[2] સુધરી થઇ શેલડી, વળી કાસ તે થાય. ૧૭

---

૧. પીરમના બેટમાં.

૨. કાસના છોડને કેળવતાં કેળવતાં તેની શેલડી થાય છે; અને શેલડી ઉતરી જાય તો પાછો કાસડો થઇ જાય. ભોંયરીંગણીના છોડ સુધરતાં સુધરતાં વંતાકડી થાય છે. તેમજ ઘઉં ડાંગર વગેરે અનાજ પણ કેળવવાથી સુંદર થાય છે અને ઉતરી જાય તો પાછું ઘાસ થઇ જાય. તેમજ માણસ પણ જંગલી જાતિમાંથી કેળવાઇને ઉત્તમ થાય છે, અને ઉતરી જાય તો કેટલીક પેઢીએ જંગલી જેવું થઇ જાય.

તે માટે જન કેળવો, સુખ પામે આ સ્થાન;
પરલોકે સુખ પામવા, ભજો સદા ભગવાન. ૧૮

ઇશ્વરની આજ્ઞા ગણી, કરો સદા આ કામ;
સમજે તો શુભ બોધ આ, દે છે દલપતરામ. ૧૯

રાત દિવસ ઋતુભેદ છે, મુખ્ય મુખ્ય શણગાર;
પ્રથમ એજ નજરે પડયાં, વરણન કીધું સાર. ૨૦

હવે કહું હું શા વિષે, એમ વિચાર્યું આજ;
ચિત્ત વિષે આવી ચડયું, આ અંગ્રેજી[1] રાજ. ૨૧

જેના પ્રતાપથી વધી, વિદ્યાકળા વિશેષ;
જુલમ મટયો જુલમીતણો, દિસે સુખી આ દેશ. ૨૨

ઋતુવર્ણન પ્રકરણ સમાપ્ત.

1. અંગ્રેજી રાજ્ય વિષેનું વર્ણન બીજા ભાગમાં છે.

પ્રકરણ ૨ જું.

ઈશ્વર તથા ધર્મ સંબંધી.

ઈશ્વર છે તે વિષે.

દોહરા.

પ્રભુ નજરે તો નવ પડે, ઉચરે નહિ ઉચ્ચાર;
જગરચનાથી જાણિયે, જે છે જગકરતાર. ૧
ઉપરી વિના નિશાળનો, રહે ન બંદોબસ્ત;
કેમ નિભે તો પ્રભુ વિના, આ બ્રહ્માંડ સમસ્ત. ૨
અચરજ મોટું ઉપજે, કરતાં ચિત્ત વિચાર;
દષ્ટિ થકી દેખાય છે, ઈશ્વર શક્તિ અપાર. ૩
જેણે પ્રાણી જનમતાં, પહેલું પ્રગટ્યું દૂધ;
એ પ્રભુને નહિ ઓળખે, એથી કોણ અબુધ. ૪
ઈશ્વર કૃતની તુલના, કરી શકે કો અન્ય;
સો કોસે ન ભરાય તે પળે ભરે પરજન્ય. ૫

મનહર છંદ.

પવન પ્રગટ નહીં પેખવામાં આવે પણ,
ઝાડોને હલાવે તેથી પવન જણાય છે;
નદી મધ્યે નીરતણું નિરખી નવીન પૂર,
દૂર વરસાદ થયો દિલમાં મનાય છે;
દૂર દિસે દેવતા તે દષ્ટિએ દેખાય નહિ,
ધૂમાડો દેખીને દૂર દેવતા ધરાય છે;
તેમ કરતાર તણાં કામ દલપતરામ,
દેખી કરતાર છે એવું કે શકાય છે. ૬

કોઇ પણ કારખાનું કદાપિ ન નભી શકે,
જો તેને સંભાળનાર હોય નહીં કોઇએ;
આ અનંત કોટી અંડતણા કારખાનાતણો,
જરૂર સંભાળનાર કોઇ પણ જોઇએ;
એથકી જણાય છે જે એવો એક ઇશ્વર છે,
તે પ્રભુના ચરણમાં પ્રેમે ચિત્ત પ્રોઇએ;
કહે દલપતરામ તેનાં કામ ઠામ ઠામ,
જોઇને જરૂર ખોટો સંશય તો ખોઇએ. ૭

ભુજંગી છંદ.

અહો પંડિતો પૃથ્વી આકાશ પેખો,
લખેલા રુડા અક્ષરો સર્વ લેખો;
વિચાર્યોથી વંચાય તે તો તમોથી,
પ્રભુનાથના હાથની શુદ્ધ પોથી. ૮

છપ્પો.

એક તરખલું આજ, હાથમાં લીધું હરખી,
જગકર્ત્તાની જુક્તિ, નજરથી તેમાં નીરખી;
નસો નળી નવરંગ, ગાંઠ તેમાં ગંઠાઇ,
સરખું વચે સળંગ, સરસ તેમાં સફાઇ;
નરથી એવું નવ બની શકે, કરે ક્રોડ કારીગરી,
અદ્ભુત એમાં દલપત કહે, હિકમત તે હરિએ કરી. ૯

મનહર છંદ.

હાથી રચતાં વિચાર હૈયામાં કર્યો હશે જે,
સુંઢ વિના પાણી હાથી શી રીતે પીનાર છે;
પળે પળે પીવા છોટાં છોકરાંને માટે માતા,
સ્તનમાંહી તાજું તાજું દૂધ તો તૈયાર છે;

કયાંથી આવ્યું કેમ થયું કેમ તે સુકાઈ ગયું,
ચિત્તમાં વિચારો તે કેવો ચમતકાર છે;
વિચારીને કરનાર કહે દલપતરામ,
જાણીએ જરૂર જે જગત કરનાર છે. ૧૦
કોળાં તથા કાલિંગડ કાકડીના વેલા કીધા,
જેનાં ફળો વાગે તો જનોને દુઃખદાઇ છે;
પીંપળા, પીંપરો, વડ, લીંબડા ને વડા કીધા,
જેની છાયા છે તે સૌને શીતળ જણાઇ છે;
બાવળ ને બોરડીની ઘટાની છટા નથી તો,
કહે દલપત ત્યાં કાંટાની છટા છાઇ છે;
ચતુર દિશામાં ચાહી ચિતવો ચતુર, કેવી-
ચતુર ચતુરમુખતણી ચતુરાઈ છે. ૧૧

નાસ્તિક મત ખંડન વિષે.

દોહરા.

પાટણને પાટે હતો, આસ્તિક રાજા એક;
હતો એક તે આગળે, નોકર નાસ્તિક છેક. ૧
પણ તે હતો પ્રવીણ બહુ, રાજ કાજ શુભ રીત;
તેથી હતી તે ઉપરે, પૃથ્વિપતિની પ્રીત. ૨
એક સમે એને કર્યો, પૂરનો ઇજારદાર;
બાંધી અવધ બે વર્ષની, કર્યો કબૂલ કરાર. ૩
એક સમે રાયે કહ્યું, નાસ્તિકને કરી પ્રીત;
શક્તિમાન પ્રભુનું સ્મરણ, નિશ્ચે કરવું નિત્ય. ૪
નમ્ર થઇ નાસ્તિક કહે, રીસ ન કરશો રાય;
પ્રભુ કરતાં મુજ પગરખાં, શક્તિમાન દેખાય. ૫
કહો તો કરીએ પારખું, ખરા બપોરે આજ;
ચાલો ચીકણી રેતીમાં, પ્રભુ સમરી મહારાજ. ૬

હું તો પહેરી પગરખાં, ચાલીશ રેતી માંય:
પ્રભુ સમર્થ કે પગરખાં, તરત જણાશે ત્યાંય. ૭
રાજા સુણીને ચુપ રહ્યો, ગત નાસ્તિક નિજ ઘેર;
રાજાએ તદબીર કરી, પાછળથી શુભ પેર. ૮
નાસ્તિક તણું કબજ કર્યું, ઈજારદારી કામ;
એ અવસર આવી ચડ્યો, તે નાસ્તિક તે ઠામ. ૯

દીલ દુખાઇ દીલગીર થઇ, બોલ્યો જોડી હાથ;
હાથ ધર્યો મુજ કામમાં, ન ઘટે તમને નાથ. ૧૦
વણ તકસીરે છિનાવિયો, આપેલો અધિકાર;
તમે પ્રમાણિકતા તજી, સૌ કહેશે સંસાર. ૧૧

કેમ બીજા જન રાખશે, આપતણો વિશ્વાસ;
આપેલો અધિકાર જો, ખેંચી લેશો પાસ. ૧૨
રુડા જનની રીત નહિ, હલકાની તો હોય;
ન્યાયી તે નિશ્ચે કદી, કરે ન એવું કોય. ૧૩
ભૂપ કહે તુજ પગરખાં, પામ્યાં જે અધિકાર;
તેનું કામ પ્રભુ નવ કરે, તો તું કેવું ધાર. ૧૪
તેમજ તારા કામમાં, હું નવ ઘાલું હાથ;
તો અશક્ત મુજને કહે, નાસ્તિક જનનો સાથ. ૧૫
મશાલચીનું ભીસ્તિનું, હરેક જનનું કામ;
જો નરનાથ નહીં કરે, કહે તુજ સરખા આમ. ૧૬

પૃથ્વી, પાવક, પવન, જળ, આદિક વસ્તુ અનેક;
હાથ કોઇના કામમાં, પ્રભુ નવ ઘાલે છેક. ૧૭
સઘળું કરવા શક્ત છે, ત્રિભુવન કેરો રાય;
પણ અધિકાર છિનાવતાં, જાણે છે અન્યાય. ૧૮

વારાતણા કુકડાતણું, કરે ન ઇશ્વર કામ;
જે જેનો અધિકાર છે, તે નવ કરે તમામ. ૧૯

કરે પ્રભુની પ્રાર્થના. તો કરતાં ઉદ્યોગ;
ઈશ્વર એને મેળવે, એવાનો સંજોગ. ૨૦

તરશો માગે નીર તો, પ્રભુ ન પાણી પાય;
પાણી મેળવવા તણો, સૂઝાડે ઉપાય. ૨૧

ટાઢે મરતો વસ્ત્ર જો, માગે ઇશ્વર પાસ;
નાખે નહિ આકાશથી, પણ પુરે મન આશ. ૨૨

કોઇ કહે પ્રભુએ કર્યાં, રૂપ ધરીને કામ;
તે તો સઘળી કહાણિયો, કવિયે કરી તમામ. ૨૩

સુણીને નાસ્તિક સમજીયે, મનમાં રુડો મર્મ;
નાસ્તિક મટી આસ્તિક થયો, ધાર્યો રુડો ધર્મ. ૨૪

નાસ્તિક કે આસ્તિક થવું, શોધો શુદ્ધ ઉપાય;
આસ્તિકને નુકસાન શું, નાસ્તિક માર્યો જાય. ૨૫

આસ્તિક ધારે ધર્મ શુભ, મળવા મુક્તિ દાન;
જો કદી સ્વર્ગ ન હોય તો, તેને શું નુકશાન. ૨૬

નાસ્તિક સ્વર્ગ નથી કહી, પ્રૌઢાં કરશે પાપ;
જો પછી નરક નકી ઠર્યું, માર્યો જાશે આપ. ૨૭

કોઇ મુસાફરને કહે, નથી ચોરની બીક;
તોપણ ચેતી ચાલવું, ઠરાવ છે તે ઠીક. ૨૮

તેમજ સંશય હોય પણ, ધરવો રુડો ધર્મ;
આ લોકે પરલોકમાં, ધર્મ થકી સુખ પર્મ. ૨૯

નાસ્તિક સાથે વાદ જો, ટુંકો કરવા ચહાય;
તો તેને સમજાવવા, આ સહેલો ઉપાય. ૩૦

પાપ પુણ્ય માને નહીં, સ્વર્ગ નરક નહિ ઠામ;
આત્મા અમર ગણે નહીં, નાસ્તિક તેનું નામ. ૩૧

શરીરને સુખ સાંપડે, એજ કરે ઉપાય;
કહો પછી શું નહિ કરે, અઘટિત કે અન્યાય. ૩૨

રાખે ડર રાજાતણો, કે બળિયાની બીક;
ઇશ્વરનો ડર દિલ નહીં, કરાવ ઠીધો ઠીક. ૩૩

એવા પણ આ દેશમાં, પંડિત થયા અપાર;
ચારવાક આદિક નરો, પુસ્તકના રચનાર. ૩૪

કોઇ સમે નાસ્તિકતણા, પુસ્તકનો કરી નાશ;
રાજાએ શિક્ષા કરી, ગણ્યો પાપનો પાશ. ૩૫

ચિત અવળે રસ્તે ચડે, કરતાં તર્ક વિતર્ક;
તો નર નાસ્તિક નીપજે, થાય પાપમાં ગર્ક. ૩૬

અલ્પ બુદ્ધિ પોતાતણી, સમજે હું જ સુજાણ;
ઢિંવાની દુનિયા ગણે, મોટી એ મોંકાણ. ૩૭

સદ્‌ગુરુ કોઇ ન સાંપડ્યો, સંશયનો હરનાર;
નર તેથી નાસ્તિક થયો, અલ્પ બુદ્ધિ આધાર. ૩૮

તેની આગળ જો કહે, કોઇ પ્રભુનું નામ;
ક્યાં છે દેખાડો મને, એમ કહે તે ઠામ. ૩૯

શા સારું મોટે સ્વરે, કરે ફકિર પોકાર;
કોઇ તને આકાશથી, નથી ઉત્તર દેનાર. ૪૦

નાસ્તિકના બે ભેદ છે, સર્વેશ્વરવાદી એક;
કહે જગકર્તા હશે, પણ આત્મા નથી છેક. ૪૧

બીજો નિરીશ્વરવાદી છે, એની એવી રીત;
નથી ઇશ્વર આત્મા નથી, ચોંટ્યો પથરો ચિત. ૪૨

મુખથી નિત્યે માગિયે, પ્રભુને કરી પ્રણામ;
પ્રસંગ નાસ્તિક જનતણો, થશો ન કોઇએ ઠામ. ૪૩

પ્રભુપ્રાર્થના.

દોહરો.

પ્રથમ કરું પ્રભુપ્રાર્થના, દોષ ક્ષમાનું દે દાન;
તજ્યો નથી તનવાસના, ભજ્યો નથી ભગવાન. ૧

વૈતાળીય છંદ.

નથિ હું તન વાસના તજ્યો,
નથિ હું નમ્રપણે પ્રભુ ભજ્યો;
કરુણાનિધિ તું કૃપા કરી,
હરજે ક્લેશ હમેશ હે હરિ. ૨

નથિ મેં વ્રત દાન આદર્યાં,
નથિ મેં કામ રુડાં કશાં કર્યાં;
ખળતા કરી મેં ખરેખરી,
હરજે ક્લેશ હમેશ હે હરિ. ૩

ન પડ્યો શુભ માર્ગ શોધમાં,
ન પડ્યો હું ખાસ જ્ઞાન બોધમાં;
અવળી ગતિ નિત્ય આચરી,
હરજે ક્લેશ હમેશ હે હરિ. ૪

ન રહ્યો કદિ હું વિવેકમાં,
ન રહ્યો હું તલભાર ટેકમાં;
ડગલાં ન ભર્યાં ડરી ડરી,
હરજે ક્લેશ હમેશ હે હરિ. ૫

પડિને અતિ પ્રૌઢ પાપમાં,
તક ખોઇ ત્રણ ભાત તાપમાં;
દિલ થૈ ન વસ્યો કદી ઠરી,
હરજે ક્લેશ હમેશ હે હરિ. ૬

કરજે દુર બંધ કર્મના,
 ધરિ ધિંગા પ્રભુ બેલી ધર્મના;
જડ સાગર તર્ત તો તરી,
 હરજે કલેશ હમેશ હે હરિ. ૭

બહુ સંશય સાથ બોલિયો,
 ભ્રમણામાં ભમિ ભૂલિ ડોલિયો;
સ્થિતા નહિ ધ્યાનમાં ધરી,
 હરજે કલેશ હમેશ હે હરિ ૮

ગણિ સ્વારથ અર્થમાં ફસ્યો,
 અતિશે વ્યર્થ અનર્થ તો કર્યો;
તજી પુણ્યની વાત તો પરી,
 હરજે કલેશ હમેશ હે હરિ. ૯

શુભ કારજ જાણિ સાધિયાં,
 ઉલટાં કષ્ટ અનંત વાધિયાં;
ફિટકાર મળ્યો ફરી ફરી,
 હરજે કલેશ હમેશ હે હરિ. ૧૦

સુખકારિ કથા ન સાંભળી,
 સુણિ મેં ગ્રામ્ય કથા ગણી ગળી;
લગતી નહિ ભીતરે ભરી,
 હરજે કલેશ હમેશ હે હરિ. ૧૧

પ્રભુ તું ભવ તારનાર છે,
 અધમોદ્ધાર અને ઉદાર છે;
અતિ તે ગુણને અનુસરી,
 હરજે કલેશ હમેશ હે હરિ. ૧૨

હૃદયે દલપત્તરામને,
 ઠરજે ઠીક ઠરાવિ ઠામને;
જનપાળપણું ધરી જરી,
 હરજે કલેશ હમેશ હે હરિ. ૧૩

બ્રહ્મદેવની સ્તુતિ.

દોહરો.

અહો દેવના દેવ પ્રભુ, અખિલ જગત આધાર;
તત્વ પ્રકટ કરીને તમે, રચ્યો સર્વ સંસાર. ૧

ભુજંગી છંદ.

તમે સર્વ સંસાર વિસ્તાર કીધો,
તમે સર્વને સુખનો સાજ દીધો;
તમે વિશ્વ વિશ્રામના ઠામ જેવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૧

તમે ભૂ અને આ સૃજયાં સર્વ પ્રાણી,
તમે વેદ વિદ્યા વિશેષે વખાણી;
તમે માણસોને દીધા મિષ્ટ મેવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૨

ભજે જે તમોને તજે તે કુબુદ્ધિ,
ભજે જે તમોને સજે સર્વ શુદ્ધિ;
ન ભક્તો થશે તે હશે લોક કેવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૩

તમારા ગુણો શેષ માહેશ ગાવે,
તમારા પુરા પાડનો પાર નાવે;
તમે છો ત્રિલોકી તણા તાત તેવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૪

તમે વિશ્વમાં નીર વૃષ્ટિ કરો છો,
તમે સર્વદા સર્વ સંભાળ લો છો;
તમે દેવ દાતાર ઉદાર એવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૫

ભુંડા લોક જે આપનો પાડ ભૂલે,
નઠી દુઃખ દાવાનળે સઘ ફૂલે;
ન પામે પછી તે કશો લાભ લેવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૬

ભજે શેષ ને શારદા ચંદ્ર[1] ઇંદ્ર,
ભજે આપને નિત્ય મોટા મહીંદ્ર;
સદાશીવ જેવા સજે નિત્ય સેવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૭

કૃપાળુ તમે દેવ કલ્યાણકારી,
અતિ આપદા દેખી લો છો ઉગારી;
હમેશાં તમારો દિસે એજ હેવા,
દયાળુ તમોને નમું બ્રહ્મદેવા. ૮

માલિની વૃત્ત.

સ્તુતિ અધિક ઉચારે, એ રીતે છંદ આઠે
પુનિત મનની પ્રીતે, જો પઢે નિત્ય પાઠે;
ધન તન સુખ શાતા, પૃથ્વીમાં પૂર્ણ પામે,
પ્રભુ પદ પરતાપે, વેદના સર્વ વામે. ૯

પ્રભુ સ્તુતિ કટાવ.

અમૃતધ્વનિ છંદ.

જય જય જન અંતર જામી,
નિર્મળ ગુણમય બહુ નામી;
ખુદમાં ન મળે કશી ખામી,
છો સકળ જગતના સ્વામી.
પ્રભુ છો જગસ્વામી શુભગતિગામી,
ધીરજ ધામી, નહિ તુજ દામી;

---

૧ જેનાથી ચંદ્રવંશ ચાલ્યો તે.

તુજ પદ પામી જન નિષ્કામી,
થઇ સ્થિર ઠામી, વિપત્તિ વામી.
જય દિલ દરિયા અમૃત ભરિયા,
તેં ભય હરિયા નિર્ભય કરિયા;
તુજ અનુસરિયા, તે ભવ તરિયા,
અંતર ઠરિયા જશ ઉચ્ચરિયા.
નાથ નિરંજન ભવભય ભંજન,
ગર્વો ગંજન, જન મન રંજન;
મળ હર અંજન, સુખદ પ્રભંજન.
વાહક વ્યંજન, સ્વયંજન.
તુજ મત ધરશે, કૃત શુભ કરશે,
તે ભવ તરશે, ફરી નહિ મરશે;
નહિ અવતરશે સ્થિર થૈ ઠરશે,
દિલ નહિ ડરશે, સઉ સુખ ભરશે.
ધન્ય ધરમ ધર, અકળ કરમ કર,
સકળ સુખદતર, અખળ પરમ પર;
અખળ સબળ નર, જળ થળ નભચર,
ઉર અભરણ ભર હરગિસ ભય હર.
કહું તુજ કરણી, વિધવિધ વરણી,
ધરી તેં ધરણી, ગિરિજળ ઝરણી;
અશ્વિનિ ભરણી, રોહિણિ હરણી,
શશાંક તરણી, સઉ તુજ શરણી.
ગરુડ ગગન વન, સકળ સઘન વન,
ભગત જગત જન, તરુણ વરષ તન;
ધનપતિ ગૃહ ધન, મનુજ દનુજ મન,
કંકર કંચન, તુજ સંપાદન.
દેશ દિગંતર, તુજ કૃત તંતર,

જગમય જંતર, તુંજ નિરંતર;
નહિ તદનંતર, ભળિ અભ્યંતર,
સદા સ્વતંતર, દલપત અંતરજામી.
જય જય જન અંતરજામી,
નિર્મળ ગુણમય બહુ નામી;
ખુદમાં ન મળે કશી ખામી,
છો સકળ જગતના સ્વામી.

નવા વર્ષવિષે ઇશ્વરસ્તુતિ.

દોહરા.

આ અરજી ઉરમાં ધરી, નવા વરસ મોઝાર;
સુખ સઘળાં સંસારીને, કરજે જગકર્ત્તાર. ૧
ખારે દરિયે ખલકથી, જજો ખેદ ને ખાર;
સંપ અમારા સ્નેહિમાં, કરજે જગકર્ત્તાર. ૨
સંકટ કોઇ પ્રકારનું, લાગે નહીં લગાર;
ઉત્તમ દિન આનંદના, કરજે જગકર્ત્તાર. ૩
વિદ્યાની વૃદ્ધિ થજો, હજો વિવેક વિચાર;
અતિ નિર્મળ મન મનુષ્યનાં, કરજે જગકર્ત્તાર. ૪
વળિ વધજો નર વિશ્વમાં, હિંમતવાન હજાર;
જશ મેળવનારાં જનો, કરજે જગકર્ત્તાર. ૫
તનમન તાપ ટળી થજો, ઠંડક ઠારો ઠાર;
આબાદી આ દેશની, કરજે જગકર્ત્તાર. ૬
શ્રીમંતોનાં શુભ થજો, અંતઃકરણ ઉદાર;
વળી વૃદ્ધિ ધન ધાન્યની, કરજે જગકર્ત્તાર. ૭
દુખ દરિયે ડૂબ્યાં હશે, એનો થશે ઉદ્ધાર;
કોપ તજી કરુણા ઘણી, કરજે જગકર્ત્તાર. ૮

આણી સૌને પરસ્પર, પૂરણ વધજો પ્યાર;
દોસ્ત સરવનાં એક દિલ, કરજે જગકર્ત્તાર. ૯
દુર્ગુણ દૂર થઇ જજો, સદ્ગુણના શણગાર;
સૌ જનને શોભિત સદા, કરજે જગકર્ત્તાર. ૧૦
પ્રલય કરીને પાપનો, ભૂનો હરજે ભાર;
સૃષ્ટિમાં વૃષ્ટિ ભલી, કરજે જગકર્તાર. ૧૧
દિલમાં દલપતરામને, વધે ઉમંગ અપાર;
એવું શુભ આ વર્ષ તું, કરજે જગકર્ત્તાર. ૧૨

બહુરૂપી ઇશ્વરની સ્તુતિ.

દોહરો.

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્યનું, કરે શૂદ્રનું કામ;
બહુરૂપી બહુ નામિને, પ્રેમે કરું પ્રણામ. ૧

મનહર છંદ.

સમશ્યામાં સૌને ઉપદેશ જે હમેશ દે છે,
ધર્મને અધર્મ તણો મર્મ જેથી ધરું છું;
ઉજ્જવળ આકાશગંગા જેવી છે જનોઈ જેની,
એનાજ આશીરવાદ થકી હું ઉગરું છું;
પુસ્તક અનેક તણાં પડ[1] ફેરવતો રહે,
અક્ષર એમાંથી વાંચી વાંચી હું ઉચરું છું;
હજરો છે જેને ઘેર કુંડ [2]અગ્નિહોત્ર તણા,
એવા એક બ્રાહ્મણનું ભજન હું કરું છું. ૨
વેદ વિદ્યા આદિમાં વિચક્ષણ સુલક્ષણ છે,

---

૧. પડ-અનેક ગોળાનાં પડ ફેરવતો રહે છે તે.
૨. [illegible] અનેક સૂર્ય છે તે.

રક્ષણ કરે છે સદાચારનું સુરીતથી;
કરે ખટકર્મ મનમાં જાણે છે બધા મર્મ,
પાળે છે પોતાનો ધર્મ પરિપૂર્ણ પ્રીતથી;
કરે છે ત્રિકાળ સંધ્યા તર્પણ કરે છે તથા,
અર્પણ કરે છે ભૂત બલિ આદિ ચિત્તથી;
કહે દલપતરામ એવા વિપ્રને પ્રણામ,
કર જોડી કરું વળી ગાઉં ગુણ ગીતથી. ૩

ક્ષત્રિય રૂપ.

જેના તાબામાં અનેક જીલ્લાઓ જણાય જોતાં,
તે જીલ્લામાં [1]રાજધાની [2]નગરો ને [3]ગામ છે;
પવન વરુણ મેઘ પાવક જેવા પ્રતાપી,
સારા સરદારો જેના તાબામાં તમામ છે;
ફરે જેનો હુકમ તે કોઇ ફેરવી ન શકે,
ઠરેલાં જણાયે તેનાં થાણાં ઠામોઠામ છે;
કરજોડી કરગરી કહે દલપતરામ,
પરાક્રમી એવા રાજાને મારા પ્રણામ છે. ૪

વાણિયા રૂપ.

શિયાળે ઉનાળે માલ[4] સંઘરે વકરો કરી,
ચોમાસે વિશેષ વસ્તુનું વેચાણ કરે છે;
માગતો નથી તે મૂલ આપે છે ઉધારે માલ,
વેપાર અપાર કરી વિશેષ વાવરે છે;
દેશોદેશમાં છે દોશી ગાંધીની દુકાનો જેની,
વિવિધ વસાણાની વખારો ઘણી ભરે છે;

---

૧. રાજધાની સૂર્ય. ૨. નગરો-ગ્રહો. ૩. ગામ [illegible]
૪. પૃથ્વી ઉપરથી જળ ખેંચીને એક [illegible]

પ્રેમથી કરી પ્રણામ દ્વિજ દલપતરામ,
એવા એક વાણિયાનું દિલે ધ્યાન ધરે છે. ૫

કણબી રૂપ.

સર્વથી પ્રથમ જેણે સૃષ્ટિમાં અનાજ વાવ્યાં,
જેના ખેતરનું અન્ન જુક્તિથી હું જમું છું;
ઉપજાવે શેલડી ને સ્વાદીષ્ટ સાકર ખાંડ,
ભોજન કરીને હું સદૈવ સુખે ભમું છું;
કરે છે કપાસ પેદા કાપડ બને છે જેનાં,
સારો સજી શણગાર રંગભર રમું છું;
કરે છે ખેતીનું કામ કહે દલપતરામ,
એવા એક કણબીને નિત્ય નિત્ય નમું છું. ૬

માળી રૂપ.

સૃષ્ટિ રૂપી બાગને બનાવ્યો જેણે બહુ સારો,
વિધવિધ વૃક્ષ વેલ વાવી હદ વાળી છે;
કેવા કેવા મેવા ઉપજાવ્યા છે અમૃત જેવા,
રંગ રંગ ફૂલ તણી રચના રૂપાળી છે;
પાણીના પ્રવાહ તો ચલાવ્યા છે અચાહ વાહ,
આળસ તજીને સદા વાડીને સંભાળી છે;
કહે દલપતરામ કીધું છે સરસ કામ,
એ તો મારો ઈષ્ટદેવ એક વનમાળી છે. ૭

કુંભાર.

કહો રે કુંભાર લોકો તમે તે શા કસબી છો,
કસબી અમારા દેશમાં રુડો કુંભાર છે;
નાનાં મોટાં રાંધવાના કામનાં તે ઠામ ઘડે,
ચડે એક કણથી અનંત ને સુમાર છે;
ચુલે મૂકવું ન પડે ફૂંકે ફુંકવું ન પડે,
ધૂપ ને ધમણ તો તે ઠામમાં તૈયાર છે;

એ થકી અનેક કામ સરે દલપતરામ,
એવા એના કામમાં કોટી ચમતકાર છે. ૮

દોહરો.

ઘાટ ઘડી માટી તણા, કરે સજીવન સાર;
એ તો ઇશ્વર આપણો, કહું ભલો કુંભાર. ૯

હજામ રૂપ.

મનહર છંદ.

મશાલ ધરીને સર્વ આગળ ઉજેસ કરે,
તદબીર કરીને અંધારું ઘોર ટાળે છે;
કોણ જાણે કેવી રીતે તેમાં તે પુરે છે તેલ,
બુઝાઇ ન જાય તેમ મશાલ તે બાળે છે;
કોઇ સમે અનુભવ આરશી દેખાડે વળી,
કોઇ સમે નવરાવા નીરને ઉકાળે છે;
કહે દલપતરામ એવો એક છે હજામ,
તે સદૈવ સૌને ઘણા સ્નેહથી સંભાળે છે. ૧૦

બાજીગર રૂપ.

અદર્શ રહીને કરે એકલો અપૂર્વ ખેલ,
જોનારા જનોની જુઓ નજર ચુકાવે છે;
ધૂળમાંથી ધાતુ કરે પાણીમાંથી પ્રાણી કરે,
દેખાડી દેખાડી આપ કળાથી ઉડાવે છે;
વિવિધ પ્રકાર વસ્તુ નવી નવી ઉપજાવે,
કોણ જાણે ક્યાં સંતાડે છે ને ક્યાંથી લાવે છે;
એવા ખડા બાજીગર પદે દલપતરામ,
નમ્રતાથી નિત્ય નિત્ય મસ્તક નમાવે છે. ૧૧

ધર્મ સિદ્ધાંત વિષે.

દોહરા.

મુજ કવિતા મનમાં ધરી, વાંચે વર્ણ અઢાર;
તે માટે સૌ આગળે, એવા વદું વિચાર. ૧
પક્ષપાત જેને નહિ, તે સુણી રાજી થાય;
દુરાગ્રહીને નહિ ગમે, તેનો નથી ઉપાય. ૨
ધર્મ વિના ધરણી વિષે, રહે ન નીતિ લેશ;
જુલમ વધે જગમાં ઘણો, વધે કોટિધા ક્લેશ. ૩
જો ઇશ્વરનો ડર મટે, થાય સત્યનો નાશ;
કોઇ ન રાખે કોઇનો, વિશ્વ વિષે વિશ્વાસ. ૪
જેવી જરૂર રાજની, તેવી ધર્મ તણીજ;
રાજ વિના ને ધર્મ વિણ, ઘાતો થાય ઘણીજ. ૫
આખી પૃથ્વીમાં કદી, થાય ન રાજા એક;
તેમજ એકજ ધર્મ પણ, કદી ન ચાલે છેક. ૬
જુદા પંથ જગત વિષે, ઇશ્વર ઇચ્છાથીજ
ઇશ્વરની ઇચ્છા વિના, રહી શકે ન નકીજ. ૭
મમત નથી મન માહરે, નથી મેળવવું માન;
પગાર પણ આવો નથી, ધર્મ તણું દે દાન. ૮
માટે મારા મન તણો, કહું સત્ય સિદ્ધાંત,
મનાય તો તે માનજો, મનનો તજી મતાંત. ૯
ચોરી જારી જૂઠ વળી, પરને દેવું દુઃખ;
એનું નામ અધર્મ છે, સમજી પામો સુખ. ૧૦
અસત્ય ભાષણ અદયતા, ચોરી વ્યસન વ્યભિચાર;
પ્રબળ પાપ એ પાંચ છે, સૌ સમજો સંસાર. ૧૧
પરોપકાર સુધર્મ છે, સુધર્મ બીજું સત્ય;
જગમાં એવા ધર્મની, અતિશે દિસે અગત્ય. ૧૨
તે આશા કે ત્રાસથી, આ રીતે ધર્મ પળાય;
પરમેશ્વર પર પ્રેમથી, સુધર્મ પંથ ચલાય. ૧૩

ધર્મ નિયમ પાળ્યા વિના, પ્રભુ ભજવા તે વ્યર્થ;
ઓસડ સેવ્યે શું થશે, પળાય નહિ જો પથ્ય. ૧૪
સાર એટલો સમજવો, જગમાં એકજ ધર્મ;
વિશેષ વદતાં એ થકી, પડયાં જુદાં ખટકર્મ. ૧૫
ધર્મ ઇશ્વરી એક છે, જન કૃત જુદા હોય;
આંખે કોઇ ન સાંભળે, કાને ન જુએ કોય. ૧૬
વેષ ફેરવીને નવા, કર્યા પંથના ગ્રંથ;
પણ કાને ખાવાતણો, કોઇએ ન કર્યો પંથ. ૧૭
દેવાતણુ દેવોતણું, પીરોની પીરાઇ;
માનનારને મન ગમી, તેવી તેણે ગાઇ. ૧૮
સોનાના સૂરજ ઉગે, મોતી ચોક પુરાય;
ભીતર જેવી ભાવના, ગીતો તેવાં ગાય. ૧૯
જગમાં પંથ અનેક છે, લોકો એમ કહેજ;
હું તો દેખું દષ્ટિએ, આસ્તિક નાસ્તિક બેજ. ૨૦
જે મધ્યે નીતિ દયા, ધર્મ ભલો સૌ કોય;
ચાંદીના સિક્કા બને, છાપ ગમે તે હોય. ૨૧

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ધર્મ ધુરંધર જે ધરણી પર,
પાપ પથે પગલું નથી દેતા;
પારકી નારી અને ધન પારકું,
તે લલચાઇ કદી નથી લેતા;
કેક દિઠા કળિ કાળ વિષે પણ,
કોણ ગણે કૃત દ્વાપર ત્રેતા;
સત્ય સદૈવ ધરી દલપત્ત,
પ્રભુ ભજી પ્રૌઢ બન્યા બ્રહ્મવેત્તા ૨૨

દોહરા.

જન આસ્તિક છે જેટલા, સ્વધર્મિ મારા સર્વ;
કેમ કહું પરધર્મના, જ્ઞાનતણો ધરી ગર્વ. ૨૩

નવ નિંદુ પરધર્મને, નિંદુ દુર્ગુણ દોષ;
સુખ માગે પરલોકનું, સુણી પામું સંતોષ. ૨૪
વેદાંતી ને જૈન પણ, ઇચ્છે પદ નિર્વાણ;
માટે તે નાસ્તિક નથી, આસ્તિક એ છે જાણ. ૨૫
બ્રહ્મોસમાજ ને વળી, ઉત્તમ આર્ય સમાજ;
પાવન સમાજ પ્રાર્થના, સૌ ભક્તિને કાજ. ૨૬
ભલે ભજે ભગવાનને, જે જેની રુચિ જેમ;
ગુણ ઇશ્વરના ગાય સૌ, કહિયે જુદા કેમ. ૨૭
આખા જગમાં એક મત, કદી નથી થાનાર;
સંપ વિનાશક સર્વથા, ધર્મતણી તકરાર. ૨૮
મૂર્તિ પૂજે નહિ પૂજે, ઉભય ધર્મ અંગ્રેજ;
વાદ વદીને નવ લડે* અચરજ નિરખો એજ. ૨૯
દેખી તેનો દાખલો, શિખો સ્વદેશી લોક;
સંપ વધે તેવું સજો, તજો ફજેતી ફોક. ૩૦
જે જે આચાર્યો થયા, એણે ધાર્યું ઉર;
આખા જગમાં પ્રસરશે, મારો પંથ જરૂર. ૩૧
યુરોપમાં નહિ થઇ શક્યો, ધર્મતણો મતએક;
માટે એકજ મત થવા, છાંડો મમતા છેક. ૩૨
પૂછે તેને ચીંધવો, આપતણો અભિપ્રાય;
પણ કડવાં કથનો કહી, ન કરો ક્લેશ ઉપાય. ૩૩
થઇ છે ધર્મના દ્વેષથી, ઘણા જનોની ઘાત;
તે માટે ટુંકી કરો, એ તકરારી વાત. ૩૪

---

* મુંબઇ સુરત અમદાવાદ વગેરેમાં મૂર્તિ માનનારા અંગ્રેજો અને નહિ માનનારા અંગ્રેજો એ બંને પંથનાં દેવળો છે. પણ તેઓ એકબીજાને જુઠા પાડવા સારુ માંહોમાંહે તકરાર ઉઠાવીને લડે અને આપણા લોકો તમાસો જુએ, એવો દહાડો આવનાર નથી, માટે આપણે પણ દેશમાં સંપ થવા વાસ્તે એવું શીખવું જોઇએ.

માણસની મુઠી વિષે, વસ્તુ નહિ વરતાય;
તો જગદીશ્વરની કળા, અકળિત કેમ કળાય. ૩૫
મન કલ્પિત કરી કલ્પના, લડી મરે છે લોક;
ઠાલું વેર વધારીને, ફજેતી પામે ફોક. ૩૬
હું તો હરખું જોઇને, સ્વદેશિયોમાં સંપ;
કુસંપનાં કથનો સુણી, અંગે ઉપજે કંપ. ૩૭
ચોરી, જારી, જૂઠ કે, વ્યસન ગણે જે ધર્મ;
ખચીત તે પાખંડ મત, મનમાં સમજો મર્મ. ૩૮
અમર ન માને આતમા, સુનીતિ ચાહે ચિત્ત;
તે પણ છે પાખંડ મત, વણ પાયાની ભીંત. ૩૯
દુર્ગુણની નિંદા કરો, દેશથી કરવા દૂર;
નામ લઈ જન કોઇનું, નિંદા નહિ જરૂર. ૪૦
એકજ નદી તળાવ નહિ, દુકાન પણ નહિ એક;
ધરણી ઉપર ધર્મના, એમજ પંથ અનેક. ૪૧
જે ગુરુના ઉપદેશથી, મન ઇંદ્રિય વશ થાય;
શુદ્ધ પંથ સર્વોપરિ, ગણતાં એજ ગણાય. ૪૨
સૌ વસ્તુની સ્વચ્છતા, રાખે રુડે પ્રકાર;
ઉપજે તન આરોગ્યતા, એ કહિયે આચાર. ૪૩
મુસલમાન ને પારસી, હિંદુ ખ્રિસ્તી હરેક;
જુદા જુદા મત તજી, કેમ થાય મત એક. ૪૪
સૌના મત સાચા કહો, એક સર્વનો દેવ;*
એમ જાણે સૌ તો ટળે, તે ટંટા તતખેવ. ૪૫
સરસ જડે નહિ શોધતાં, એથી અન્ય ઉપાય;
જેથી કુસંપ જાય ને, સલાહ સંપ સજાય. ૪૬
મને ગમ્યું તે મેં કહ્યું, સુજને સૂજયું જેમ;

* सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥

તો પણ જે તમને ગમે, કરો સજ્જનો તેમ. ૪૭
નથી દુરાગ્રહ મુજ દિલે, નથી રાગ કે દ્વેષ;
મુજ મત ખંડનથી મને, દુઃખ નથી લવલેશ. ૪૮
હરેક પંથ વિષે હતા, વડાં વડા વિદ્વાન;
કેનામાં કહિયે કહો, હતું ન પૂરું જ્ઞાન. ૪૯
ગ્રંથો તેનાં વાંચતાં, અચંરજ ઉપજે આજ;
આપણથી નવ બની શકે, કીધાં એવાં કાજ. ૫૦
વેદ પુરાણ કુરાન ને, જુઓ જૈનનાં સૂત્ર;
કરી શકે આ કાળમાં, કોણ માઇનો પુત્ર. ૫૧
શાસ્ત્ર વિવિધ વાંચ્યા વિના, જ્ઞાન ન પામે કોય;
જે જન બહેરો જન્મથી, તે મુંગો પણ હોય. ૫૨

ઇંદ્રવિજય છંદ.

વેદ પુરાન કુરાન કુડાં ન,
કુડાં ન રુડાં પદ ગદ્ય અપારાં;
લાયક લોકને વાંચન લાયક,
બુદ્ધિ પ્રદાયક વાયક સારાં;
તે સમજે સમજુ જન જે,
સમજૂજ વિના સમજે ન બિચારાં;
વાદ વિવાદ અનેક દિસે પણ,
એકજ ધર્મ તણાં કહેનારાં. ૫૩

દોહરો.

માટે એકે પંથને, વ્યર્થ કેમ કહેવાય;
જુદો કહેતાં કોઇને, મુજ મતિ તો મુંઝાય. ૫૪

ઇંદ્રવિજય છંદ.

તીર્થ સમીપ જડે જન કોણ,
ચડે ગિરનાર સિધાચળ આણુ;

ભક્તિની જુક્તિ જડે ભલી કોણ,
ભભૂત ધરે ભિખવા ઘર બાણ;
પામી સુજ્ઞાન પઢો ન પઢો,
પછિ વેદ પુરાણ કુરાન કિતાબ;
ઉજ્જવળ અંચળ જો જળથી થયું,
શું કરવા ઘશિયે પછી સાબુ. ૫૫

મનહર છંદ.

માનું જયારે વેદ મત જૈની જાણે મિથ્યાત્વિ છે,
જૈની બન્યે બીજા જાણે નાસ્તિકનો ભાઈ છે;
પઢું જો પુરાણ તો કુરાની કહે કાફર છે,
કુરાની બનું તો હિંદુ કહે કે મ્લેચ્છાઇ છે;
દ્વૈત માનું તો અદ્વૈતવાદી કહે અજ્ઞાની છે,
અદ્વૈત માનું તો દ્વૈત તણી અદેખાઇ છે;
સર્વને રિઝાવી કેમ શકું દલપત કહે,
સર્વજન સાથે મારે મન તો મિત્રાઈ છે. ૫૬

દોહરો.

ચાલે બળદ ઇશારતે, હાંકનારની જેમ;
સૃષ્ટિના નિયમો થકી, સ્વધર્મ સમજો તેમ. ૩૭

મનહર છંદ.

બળદની બા બોલી કે બળદ તું અરચા સુણ,
ખાવિંદ ખેડુની બેશ નોકરી બજાવજે;
રાશનો તપાસ રાખી ચાલજે તે ભણી ચાલ,
પરૂણે પ્રહાર પડે તે ગતિ તજાવજે;
વાંકા ચુંકા ચાલ્યા વિના વહી છુટવી છે વેઠ,
ઠેઠ સુધી એવો ઠીક ઠરાવ ઠરાવજે;
ભણ્યો નથી તેની ભાષા સાનમાં સમજી લેજે,
કહે દલપત અંતે ઘેર ચાલ્યો આવજે. ૫૮

ખેતરને કાંટાવાળી વાડ દેખી જાણવું જે,
પેસવાની ખેતરમાં તે ધણી ના પાડે છે;
વાડ વિના કુઓ કે અવાડો ભર્યો ભાળિયે તો,
જાણવું જે પાણી પીવા રસ્તો તે દેખાડે છે;
સુખ દુઃખતણો તેમ સંભવ જણાય જેથી,
ઇશ્વરી વિધિનિષેધ લક્ષમાં લગાડે છે;
કહે દલપતરામ ધર્મને અધર્મ પણ,
સમજી સુજાણ જન સંશય મટાડે છે. ૫૯
દેવે નિજ બાગ દેખી રાખે દલપતરામ,
ઉત્તમ તરુને તો દયા કરી ઉતારથી;
બોલવાની ચાલવાની ઝાલવાની કળા આપી,
સ્થિતિ સારી ધારી શકે બુદ્ધિના આધારથી;
તોડી લેશે ફળ ફૂલ કાપી લેશે કાઠ એમ,
ઝાડે તો વિચાર્યું ચિત્ત ઉલટા વિચારથી;
પોષણ ન લેવું પંડ શોષણ થવાજ દેવું,
પાય પણ પુરું પાણી પીવું નહિ પ્યારથી. ૬૦

દોહરો.

તેમ સૃષ્ટિના નિયમથી, જે ચાલે વિપરીત;
ઇશ્વરની ઇચ્છા થકી, વિરુદ્ધ એજ ખચીત. ૬૧

મનહર છંદ.

મતભેદ પડવાથી વેદની શાખાઓ પડી,
ખટ દરશન ચાલ જુજવા ચલાવિયા;
બ્રાહ્મણોમાં એવી રીતે બહુધા કુસંપ થયો,
ફાટફૂટ દેખી બોધ મતવાળા ફાવિયા;
એવામાં શંકર સ્વામી પૃથ્વીમાં પ્રગટ થયા,
સર્વ બ્રાહ્મણોના મતોને સાચા ઠરાવિયા;

વિરોધાળી જન હોય બહુ, સ્વદેશનું શુભ ચહાય;
હિમ્મત પણ અંતરે, અવળા સુજે ઉપાય. ૭૮
ઢકિયે શિર કોઇને, દોષ તણો આરોપ;
સ્થાપક જાણો તે દેશ પર, દિસે દૈવનો કોપ. ૭૯
વિચરી તણી ચઢતી દશા, થવાની જ્યારે હોય;
ખંડન ત્રુટચોનાં સર્વથા, કહે ન કથનો કોય. ૮૦
જાત ઉ કોઇ ધર્મની, સંપ વિનાશક વેણ;
ઉપનિષાણતાં સુજ અંતરે, અતિ લાગે દુઃખદેણ. ૮૧
પંચ દૈવત પોતાને ગમે, તેનાં કરો વખાણ;
નિંદા પરધર્મની, તજો ખેદની ખાણ. ૮૨
ઇશ્વર સુજ દેશ પર, કરુણા કરો અપાર;
વિનાશક નાચકર, ધર્મ તણી તકરાર. ૮૩
વરના ધર્મની, કરે ન નિંદા કોય;
ધર્મ ગરીબનો, પક્ષપાત તે હોય. ૮૪

મનહર છંદ.

કરો જુદા ધર્મની જુવતી વાદ વદી કહે,
ચતુરાજ દેવમાં દેવાતણ જણાય છે;
કરાતા કર્યાથી મનધાર્યું કામ સિદ્ધ થાય,
એવા કરે તો તે પ્રાણી પંડમાં પીડાય છે;
આવું પછી કવિને તો કવિએ કહ્યું કે આજ,
વિસ્તી ને મહમદી ધર્મ બે પંકાય છે;
બીજાની નિંદા લખે તેને પુરું પસ્તાવું પડે,
આતણ તેઓનાજ દેવમાં દેખાય છે. ૮૫

દોહરા.

સૈ સભામાં પંચજન, ઉચરે ભિન્ન વિચાર;
[illegible] રાખે પરસ્પર, કરે નહિ ધિક્કાર. ૮૬

૧. [illegible].

અકળિત ઇશ્વર મત વિષે, મત જુદાં સુણી એમ;
સત્ય ગમે તે માનિયે, કુવચન કહિયે કેમ. ૮૭

અધિકારી સરકારના, તે કહિયે સરકાર;
રામ કૃષ્ણ મહમદ ઇસુ, એમ દેવ અવતાર. ૮૮

તેની પ્રતિમા કે કબર, માને પુજ્ય પ્રકાર;
કોઇ પાળક કે પાણીને, પૂજે છે ધરી પ્યાર. ૮૯

કેમ તજે નિજ ધર્મ તે, કેમ એક મત થાય;
સૌ મતને સાચા કહો, એજ સંપ ઉપાય. ૯૦

સ્વર્ગે કે નરકે કોણ જવાના.

દોહરો.

ફાંફાં મારે માનવી, જવા પ્રભુની પાસ;
કોઈ કરે ઉપવાસ ને, કોઇ કરે વનવાસ. ૧

ઇંદ્રવિજય છંદ.

કોઇક તો વનવાસ કરે,
ઉપવાસ કરે પ્રભુ પાસ સિધાવા;
કોઇક મુમતી મૂખ ધરે,
અણુ સુક્ષમ જંતુ જરૂર બચાવા;
કોઇક માંસ અને મદિરા,
બલિદાન કરે નિજ દેવિ રિઝાવા;
કોણ હશે સ્વરગે દલપત્ત ને
કોણ હશે નરકે જન જાવા.

કોઇક સ્નાન ત્રિકાળ કરે,
જઇ પાવન તીરથ પાવન થાવા;

કોઇ મનુષ્ય મલીન[1] રહે,
પ્રતિવાસર પાપથી આપ મુકાવા;
એક બીજાથી વિરુદ્ધ કરે,
ધરતા દિલ સ્વર્ગ જવા સહુ દાવા;
કોણ જશે સ્વરગે દલપત્ત ને
કોણ હશે નરકે જન જાવા. ૩
કોઇક વેદ તણા ભણી ભેદ,
ઉમેદ ધરે ઉર સ્વર્ગ તકાવા;
કોઇક રામનું નામ રટે નિત્ય,
આપ તણું બધું પાપ પતાવા;
કોઇક શંકર શંકર નામ,
સદૈવ જપે અઘઓઘ શમાવા;
કોણ જશે સ્વરગે દલપત્ત ને
કોણ હશે નરકે જન જાવા. ૪
કોઇક જાય પ્રભાત સમે ઉઠી,
પીર તણે શિર પુષ્પ ચડાવા;
કોઇ પ્રભાત સમે ઉઠી જાય,
પડીકમણું કરી કર્મ ખપાવા;
કોઇક જાય પ્રભાત સમે ઉઠી,
નોળિક્રિયા[2] કરી નિર્મળ થાવા;
કોણ જશે સ્વરગે દલપત્ત ને
કોણ હશે નરકે જન જાવા. ૫
કોઇ કરે બકરી ઇદ ને વળી,
કોઇ શિખે સોમયાગ કરાવા;
કોઇક તો વ્યભિચાર[3] કરે,

૧. ક્રિયા. ૨ નોળીક્રિયા—નાકે પાણી પાએ અને મુંહે કહાડે, ઈત્યાદિ.
૩ વામમાર્ગી.

શિવ શૂક્તિતણું મન સવ મનાવા;
કોઇક ભાગ પિયે ભલિ ભાતથી,
ભોગિ નહીં પણ જોગિ જણાવા;
કોણ જશે સ્વરગે દલપત્ત ને,
કોણ હશે નરકે જન જાવા. ૬
કોઇક શીશ જટા નખ વર્ધન,
કોઇ ખુશી મન મુંડ મુંડાવા;
કોઇક મુખ મુનિવ્રત ધારી,
બહુ રખડે પુરમાં બની બાવા;
કોઇકને વળિ કંઠ ઉંચેથી,
ગમે બહુ ગોવિંદના ગુણ ગાવા;
કોણ જશે સ્વરગે દલપત્ત ને,
કોણ હશે નરકે જન જાવા. ૭
કોઇક સૂરજનેજ સદૈવ,
જપે દિલ જ્યોત ઉદ્યોત જગાવા;
કોઇક ભૈરવનેજ ભજે,
દિલ શુદ્ધપણે મહા દુઃખ મટાવા;
કોઇક એકજ ટેકજ ધારિ,
અનેક ઉપાય કરે વળિ આવા;
કોણ જશે સ્વરગે દલપત્ત ને,
કોણ હશે નરકે જન જાવા. ૮
કોઇક એકજ બ્રહ્મ ભજે,
જીવ રૂપ મટી શિવરૂપ શમાવા;
કોઇ કહે ભલી ભક્તિ ભર્યા થકી,
સુખ સુધીજ પિવા અને આવા;
કોઇ કહે કશું એ પછિથી નથી,
ભોગવ ભોગ ભલા મન ભાવ્યા;

કોણ જશે સ્વરગે હલપલ ને
કોણ ફરે નરકે જન જવા. ૯

દોહરો.

જે ચોરી જારી તજી, તજે જૂઠ જન જેહ;
જરૂર ભજે જગદીશને, ઉત્તમ સુખ લે એહ. ૧૦

મનહર છંદ.

દિલમાં દયા ધરીને જેણે પરદુઃખ છેદ્યાં,
પાપથી જે ડર્યો પોતે વખત તમામમાં;
સર્વ સાથ સ્નેહ રાખી સાચવ્યું સદાચરણ,
મુઆ પછી જેના ગુણ વખણાય ગામમાં;
પ્રભુ પર પ્રીતિ રાખી કોઇને ન કષ્ટ કર્યું,
કાઢી જેણે ઉમર પરોપકારી કામમાં;
સત્યવાદી સાહિત જનોનાં મન સાક્ષી પુરે,
તો જરૂર જાણવું તે ગયો પ્રભુ ધામમાં. ૧૧

દોહરો.

મુઆ પછી ફટ ફટ કરે, સૌ જેને સંસાર;
પૂરો પુરાવો એજ છે, ગયો નરક મોઝાર. ૧૨

ચતુર્ધા મુક્તિ વિષે.

દોહરા.

પ્રેમ ધરીને પ્રભુ ભજે, વળિ પાળે સદ્ધર્મ;
કેમ જાય જન નરકમાં, કરતાં તે સત્કર્મ. ૧૩
અસંખ્ય લોકો થઈ ગયા, મત જુદા ધરનાર;
નથી ગયા સૌ નરકમાં, કરતાં પરોપકાર. ૧૪
કેમ વાંક જનનો કહું, ઇશ્વર અદર્શમાન;

જેની બુદ્ધિ જેટલી, એમ કરે અનુમાન. ૧૫
જુઓ લખ્યા છે મુક્તિના, શાસ્ત્રે ચાર પ્રકાર;
જેવી ઇચ્છા જેહની, પ્રભુ તેવી દેનાર. ૧૬
તે માટે તકરાર તજી, ધર્મ ધરો ભલી વિધ;
પ્રભુને ભજતાં પ્રેમથી, થશે મનોરથ સિદ્ધ. ૧૭
મનાય છે વિશ્વાસથી, સ્વર્ગ અને વળી નર્ક;
એમાં સંશય ઉપજે, કહિયે તેજ કુતર્ક. ૧૮

મનહર છંદ.

નિરાકાર ધારી તેજમાં જે લીન થવા ઇચ્છે;
તેને પ્રભુ લીન કરશે પોતાના નૂરમાં;*
ગુરુ જેવો જાણી સેવા ઇચ્છશે સમીપ રહી,
તેને તો હમેશાં તેમ રાખશે હજૂરમાં+;
રાજા જેવો જાણી તેની રૈયત થવાને ઇચ્છે,
તેને પ્રભુ રાખશે અખંડ નિજ પૂરમાં §
જેવું રૂપ પ્રભુનું ધારીને તેની ભક્તિ કરે,
પ્રભુ તેવું રૂપ× આપે ઇચ્છે જેવું ઉરમાં. ૧૯
પળિયેલ પતિને બે પતનીઓ હતી તેમાં,
એક વય વૃદ્ધમાં ને બીજી વય બાળમાં;
વૃદ્ધ વયવાળી તો વૃદ્ધાઇ પતિની વખાણે,
ચુંટી કાઢે કાળા વાળ જોઇ ધોળા વાળમાં;
જુવતીએ જોઈ જોઇ ધોળા વાળ ચુંટી કાઢયા,
કર્યું માથું પતિનું જેવી જગા કપાળમાં;
એજ રીતે એક બીજા તણો ધર્મ ઉચ્છેદતાં,
ઉપજે કુતર્ક થાય નાસ્તિક તે કાળમાં. ૨૦

* સાયુજ્ય મુક્તિ.
+ સામિપ્ય મુક્તિ.
§ સાલોક્ય મુક્તિ.
× સારૂપ્ય મુક્તિ.

કવિત.

જેનાં મૂળ જમીનમાં ઉંડાં નહીં એવા છોડ,
ઉપાડીને બીજે રોપતાં સુખે રોપાય છે;
અતિ મૂળ ઉંડાં ઘાલી મોટું વધ્યું એવું વૃક્ષ,
ઉખડે ન ઉખાડે તો ત્યાંજ તે સુકાય છે;
તેમ જેને ધર્મ તણી ઉપલી અસર હોય,
તેને બીજો સમજાવે તેમ સમજાય છે;
પણ જેને રગે રગે વ્યાપી રહ્યો ધર્મ રંગ,
ઉખડે ન, ઉખડે તો નાસ્તિક તે થાય છે.　　૨૧

દોહરા.

તન પર ચાલે હુકમ પણ, મન પર હુકમ ન થાય;
સંશય ભાગે સર્વથા, મનથી તોજ મનાય.　　૨૨

આશ, ત્રાસ કે શરમથી, કરશે જીભ કબૂલ;
પણ મન તો ખાત્રી વિના, માને નહિ ખિલકૂલ.　　૨૩

અયોગ્ય વિચાર વિષે.

કવિત.

ભંગી જન જાણે ભગવાન રોજ ભાંગ પીએ,
જાર જન જાણે પ્રભુ રોજ જાર રમે છે;
બેસી રહેવું ગમે તે જાણે છે પ્રભુ બેસી રહે;
ભમવું ગમે તે જાણે પ્રભુ રોજ ભમે છે;
સ્વાંગ ધરવો ગમે તે જાણે પ્રભુ સ્વાંગ ધરે,
જમવું ગમે તે જાણે પ્રભુ રોજ જમે છે;
તેવું રૂપ તેવી ક્રિયા માને દલપતરામ,
જેવું રૂપ જેવી ક્રિયા જેને મન ગમે છે.　　૨૪

દોહરા.

ગોળ ટોપરું રાંકને, મળ્યું છતાં બહુ રોળ*;
તેણે જાણ્યું આપ નૃપ, રોજ ટોપરું ગોળ. ૨૫
તેમજ જેને જે રુચે, એવો કરે વિચાર;
ઈશ્વર પણ કરતો હશે, એજ નિત્ય આહાર. ૨૬
વિવેકવંત વિચારીને, જાણો સર્વ જરૂર;
દુર્ગુણ ન ગમે દેવને, દુર્ગુણથી પ્રભુ દૂર. ૨૭

ધર્મચુસ્ત દુરાગ્રહી વિષે.

દોહરા.

ધર્મચુસ્ત ધરણી વિષે, વદિયે તેની વાત;
એવાથી પણ ઊપજી, ઘણાક જનની ઘાત. ૧
કલ્પિત મત નિશ્ચય કરી, મનમાં ધરે મમત્વ;
જાણે આખા જગતને, તેજ મનાવું તત્વ. ૨
જવ માને તે ઉપરે, અતિશય ઉપજે ક્રોધ;
દ્વેષભાવ દિલમાં વધે, વળી બહુ કરે વિરોધ. ૩
લાલચ આપી લોકને, કબુલાવે નિજ ધર્મ;
માન મેળવું મુલકમાં, મનમાં એવો મર્મ. ૪
કટુ ભાષણ મુખથી કરે, કરી પરમત ધિક્કાર;
દહન થાય દિલ પારકાં, એમ કરે ઉચ્ચાર. ૫
જો ચાલે તો જન તણાં, ખૂબ કરે તે ખૂનઃ
પરમત જનના પ્રાણ લે, માને મોટું પુણ્ય. ૬
ભૂંડા તે ભૂતળ વિષે, નાસ્તિક થકી નિદાનઃ
તેના સરખું નથી થયું, નાસ્તિકથી નુકશાન. ૭
જાણે હું જ્ઞાની થયો, ભજન કરે ભક્તિભાત;
પણ માણસના પ્રાણની, ઘડે ઘડિકમાં ઘાત. ૮

દુનિયાં વિષે દુરાગ્રહી, અજ્ઞાની જન એજ;
ચાલ્યો લેવા લાભ પણ, ઉલટો ગયો અવેજ. ૯
ધર્મી ભૂલે ધર્મ નિજ, જ્ઞાની ભૂલે જ્ઞાન;
દુષ્ટ દુરાગ્રહ તો દિસે, મદકર મદ્ય સમાન. ૧૦
તીર્થ વડું હરદ્વારનું, એક સમે તે ઠાર;
પર્વણી દિન મેળો થયો, માણસ મળ્યા અપાર. ૧૧
વૈષ્ણવ શૈવી બહુ મળ્યાં, પડે થવા પવિત્ર;
ગોસાંઇ ને વૈરાગીનો, ધરિયો વેષ વિચિત્ર. ૧૨
પછી માંહોમાંહી લડયાં,× કીધાં ખૂન અમાપ;
પુણ્ય પામવા આવિયા, પણ બહુ પામ્યા પાપ. ૧૩
ધર્મચુસ્ત એવા ઘણા, હરેક મતમાં હોય;
વચન થકી વરતાય છે, કળી શકે સૌ કોય. ૧૪
આંસુ લાવી આંખમાં, ભજન કરે ધરી ભાવ;
પણ પરમત જન પ્રાણ લે, જો તે પામે દાવ. ૧૫
જુઓ તપા ને ઢુંઢિયા, જીવ દયા પ્રતિપાળ;
લડે પરસ્પર તો પછી, જનનો આણે કાળ. ૧૬
સોરઠ વાંકાનેરમાં, પ્રસિદ્ધ છે આ વાત;
કરી પચુસણ દિવસમાં, તરવારે જન ઘાત. ૧૭
નાસ્તિક થકી દુરાગ્રહી, ભુંડા ભૂતળમાંઇ;
વિચાર ન કરે વેગમાં, પાપ પુણ્યનો કાંઇ. ૧૮

મનહર છંદ.

એક કહે તારો દેવ ખાતો નથી પીતો નથી,
રાંધીને રસોઇ એની આગળ શી ધરવી;
બીજો કહે તારો દેવ બધીર ને મુંગો છે તે
ઉત્તર ન આપે એની પ્રાર્થના શી કરવી;

× ઇસ્વીસન ૧૮૦૨ માં.

બંને જણા જગતના નાથનેજ ભજનારા,
નથી જાણતા જે નિંદા કેની આ ઉચરવી;
કહે દલપતરામ જેમ સગા ભાઇ શીશુ,
એક બીજાની માને તે ગાળો દે છે ગરવી. ૧૯

દોહરો.

નિરાકાર સાકારના, માનનાર બે મિત્ર;
વાદ વદીને પરસ્પર, ઉચરે વચન વિચિત્ર. ૨૦

મનહર છંદ.

તારો દેવ કલ્પિત છે, તારો દેવ કલ્પિત છે,
તારો ક્યાં દેખાડ દેવ, તારો ક્યાં દેખાય છે;
છાતીપર ચંઢીને સલાટે તારો દેવ ઘડયો,
તારા દેવતાની પર લોક આડે જાય છે;
તારાનું ઘરાણું ગયું, તો તારાનું ઘર પડયું,
તારા પંથી લુચ્ચા, તારા લુચ્ચાઓ ગણાય છે;
એમ એક બીજા તણા મતનું ખંડન કરે,
શોકયને વિધવા કહી, પોતે તેવી થાય છે. ૨૧

દોહરા.

જેનું હારદ નવ જડે, તેની શી પંચાત;
કાળ અને આકાશના, છેડાની શી વાત. ૨૨
અણુમે એક પૂરવ ભણી, બીજો પશ્ચિમ માંહિ;
સાહિબ બેનો સર્વ દિશ, મમતે મરે કપાઇ. ૨૩
જે ટોળીને જે ગમ્યું, તે તેનો આચાર;
ધર્મ ગણી દેવી કને, કરે મનુષ સંહાર. ૨૪
રુચિ પ્રમાણે મનુષની, ઉપજયા ધર્મ અનેક;
એક અહિંસાને ભજે, અશ્વમેધને એક. ૨૫
ઇશ્વરને ગમતું ગણે, જે ગમતું નિજ ચિત્ત;

એક મૂર્તિ સ્થાપન કરે, બીજો કરે ખંડિત. ૨૬
ન ગમ્યું તે અપવિત્ર ગણી, ગમતું ગણ્યું પવિત્ર;
જુદો-ન ગણ્યું હાડકું, જગત વિચાર વિચિત્ર. ૨૭
દયા ધર્મનું મૂળ છે, ભક્તિ જળ સિંચાય;
દયા વિના ભક્તિ કરે, ધર્મ વૃક્ષ નહિ થાય. ૨૮
મળે ન તેથી મોક્ષફળ, વ્યર્થ સકળ શ્રમ જાય;
વારી જેમ વલોવીને, માખણ કોઇ ન ખાય. ૨૯

સૌનો ઇશ્વર એક છે તે વિષે.

દોહરા.

એકજ છે અવિનાશ તે, ઈશ્વરનો હું દાસ;
બીજો કહે તે બે થયા, ઇશ્વરને અવિનાશ. ૧
એ રીતે ઈશ્વરતણાં, જુદાં નામ અનેક;
પણ જરૂર તે જાણજો, ઇશ્વર સૌનો એક. ૨

મનહર છંદ.

અંગરેજો કહે ઇશુખ્રિસ્ત ખરો તારનાર;
પ્રભુનો છે પુત્ર અમે ભાવે તેને ભજિયે;
આર્ય જનો કહે ખરા ઇશ્વરી અંશાવતાર,
રામ કૃષ્ણાદિક અમે તેને કેમ તજિયે;
મહમદીય કહે મહમદ એજ ખરો,
પારસીઓ કહે અમે પાવકને પૂજિયે;
શી રીતે મમત તજી સર્વ એક મત થાય,
સૌને સાચા કહ્યા વિના સંપ કેમ સજિયે. ૩
કોઇ કહે મહમદ સાથે ખુદા બોલતો ને,
કોઇ કહે જરથોસ્ત સાથે વાત કરતો;
કોઇ કહે ઇશુ સાથે કરતો અનેક વાતો,
કોઈ કહે રામ કૃષ્ણ રૂપે તે વિચરતો;

કોઇ કહે આરબી લિપિમાં લખતો તે લેખ,
કોઇ કહે એ તો વાણી વેદની વાપરતો;
કોઇને ન જુઠા કહું કહે દલપતરામ,
દિલ કોઇનું દુખાવવાથી રહું ડરતો. ૪
બૌદ્ધ મતવાળાને કહીએ જો બુદ્ધિહીણ,
તેતરીશ ક્રોડ ચીના શું પશુ પ્રમાણ છે?
મુસલમાની મરાની આરબો માને છે મત,
યુરોપ આખો તે ખ્રિસ્તી ધરમની ખાણ છે;
હિંદુ છે હજારો લોક, જરથોસ્તી જન ઘણા,
કેને કેને કહીએ કે એ ખધા અજાણ છે;
કહે દલપતરામ જુદાં જુદાં પડયાં નામ,
સર્વનો પ્રભુ છે એક ખાલી ખેંચાતાણ છે. ૫

ચોપાઇ.

આમ વચે ખોદાવો કુઓ, સૌના મનની મરજી જુઓ;
કોઇ ઉંડો કે ઉતળો કહે, સૌનું મન રાજી નહિ રહે. ૬

મનહર છંદ.

કોઇ કહે સાકાર ને કોઇ કહે નિરાકાર,
નિરાકાર સાકારનો નિશ્ચય શાથી થશે;
પાટિયાની પેટી તેને તોલવાળું તાળું મારી,
પુછે આમાં શું છે તે તો હરિ જાણે શું હશે;
જોયા વિના જે કહે તે જોશિયોના જોશ જેવું,
કહો તે ખચીત કેમ કથતાં કહ્યું જશે;
અકલિત કળા એની કહે દલપતરામ,
કળી ન શકાય તે ઉપાય કીધાથી કશે. ૭
કેવો છે ને કયાં રહે છે કેવી રીતે કરે કામ,
ખ.વિંદની ખુબી કહો કોઇને દેખાય છે;

આશરે આચાર્ય ગુરુ ઉચારી ગયા છે અને,
જેવી સમજાઇ તેવી ગ્રંથમાંહી ગાઈ છે;
અંધે હાથીનો આકાર જુદો જુદો જાણ્યો તેમ,
જેણે જેમ માની લીધી તેમ તે મનાઇ છે;
દીઠા વિના 'દીઠી દીઠી' કહે દલપતરામ,
ઠગવાની ઠગારાની ઠાલી તે ઠગાઇ છે.

નોકરી કરવા માટે નૃપના નોકરો મળ્યા,
નોકરી તજીને પડ્યા બીજી તકરારમાં;
નૃપ નીરખેલો નહીં તે વિષે ચલાવ્યો વાદ,
કેવે રૂપે રંગે છે ને કેવો છે આકારમાં;
એવો વાદ વદી લડી વાસર ગુમાવી દીધા,
કહો પછી પૈસા કેમ પામશે પગારમાં;
કહે દલપત પ્રભુ વિષે તેવા વાદ તજી,
સારાં કામ કરો પ્રભુ રિઝાવા સંસારમાં. ૯

દોહરા.

એક કહે આકાર નહિ, બીજો કહે સાકાર;
અકલિત ઈશ્વરના જુઓ, બેય થયા કળનાર. ૧૦

હું તો નથી ન કહી શકું, કેવો જગકર્ત્તાર;
અકલિત જાણું ઇશને, કેમ કરું તકરાર. ૧૧

જુએ તમાસો જગપતિ, અણબોલ્યો આ ઠામ;
શાં શાં ફળ શું બક્ષિયે, દેશે દલપતરામ. ૧૨

વ્યાપક પ્રભુ સર્વત્ર છે, જીવ શરીરમાં જેમ;
આત્મા ને પરમાત્મા, નિરાકાર છે એમ. ૧૩

અકલિત ઇશ્વરની ગતિ, માનો તેમ મનાય;
અદર્શ ને અનુમાનથી, નથી કેમ કહેવાય. ૧૪

મનહર છંદ.

કોઈ કહે મગજમાં આત્માનો છે મુકામ,
જ્ઞાનતંતુ વડે આખું શરીર સંભાળે છે;
ઇશ્વર સદૈવ એમ રહી એક સ્થળ વિષે,
સર્વ શક્તિમાન સર્વ પ્રદેશને પાળે છે;
ગલીચ વસ્તુમાં કેમ ગણાયે વિભુનો વાસ,
પોતે અળગો રહીને નજરે નિહાળે છે;
કહે દલપતરામ ઉચરે જો કોઇ આમ,
કહો આજ કોણ તેના સંશયને ટાળે છે. ૧૫

દોહરા.

જુદી જુદી લિપિમાં, લખ્યો એક ઉચ્ચાર;
તેમજ જુદા માનિયા, ઇશ્વરના આકાર. ૧૬

ઇશ્વર અક્ષરથી લખ્યો, કે મૂર્તિ આકાર;
એની મતલબ એક છે, નામ સ્મરણ દેનાર. ૧૭

મનહર છંદ.

રાજા દેખતાં જો રાજાના લખેલા નામપર,
ખાસડું મારે તો રાજા ખેદ ઉર આણશે;
કચેરીના જન સર્વ જરૂર ધિક્કાર કરે,
રાજાને ન વાગ્યું એવો વાદ કોણ તાણશે;
રાજાનું લખેલું નામ હૃદયે લગાવી પ્રીતિ,
ચુંબન કરે તો રાજા સુપ્રેમી પ્રમાણશે;
રાજા કરતાં તો ઘણો જાણ છે રાજાધિરાજ,
જનના મનનો ભાવ કેમ નહિ જાણશે. ૧૮

દોહરા.

નામ લખેલું દેવનું, નિરખી અવશ્યમેવ;
ન ભણેલા લીટા કહે, કહે ભણેલા દેવ. ૨૦

સર્વ વ્યાપક છે પ્રભુ, જો જાણો સૌ ઠામ;
તો આ તેની મૂર્તિઓ, તરુ ગિરિ આદિ તમામ. ૨૧

છો તેને તે પુજતા, જેને જયાં વિશ્વાસ;
નિંદા કરતાં કોઇની, નિંદાશે અવિનાશ. ૨૨

કહેવા ઇચ્છે રોટલો, પણ 'તાતા' કહે બાળ;
એમ કહ્યું ભટ વલ્લભે, મા સમજે તતકાળ, ૨૩

તેમજ જગકર્ત્તારને, માતા કહું છું હુંય[1];
અહો! જગતકર્ત્તાર તે, સમજી લેજે તુંય. ૨૪

મનહર છંદ.

નિરાકાર માનીને વેદાંતીવાળે ઇશ્વરનું,
નાન્યતર જાતિ નામ બ્રહ્મ નિરધાર્યું છે;
પુરુષમાં પરાક્રમ પૂર્ણ પેખી પુરાણીએ,
પુરુષ આકાર પ્રભુ સ્વરૂપ વિચાર્યું છે;
જગત અનેક જેના અંગમાંથી ઉપજયાં છે,
શક્તિમતવાળે નામ માતાજી ઉચાર્યું છે;
કહે દલપતરામ ઇશ્વરનાં સર્વ નામ,
મેં તો એમ સમજીને અંતરે ઉતાર્યું છે. ૨૫

આંધળાઓ હાથી દેખી લડે સર્વ સાથી સાથે,
કાન જોયો તે તો કહે સૂપડા આકારે છે;
પગ જોયો તે તો કહે થંભ જેવો હોય હાથી,
દંતુશળ જોઈ સાંબેલા જેવો ઉચ્ચારે છે;
પુંછ જોયું તે તો કહે સાવરણી સમો હાથી,
વાંસો દીઠો તે તો ટેકરાની તુલ્ય ધારે છે;
એજ રીતે ઇશ્વરને જુદી રીતે જાણે જન,
સૌને સાચા ગણી સુજ્ઞ અંતરે ઉતારે છે. ૨૬

ગીતિ વૃત્ત.

જો શિશુની જનિતાને, સાસરિયાં સૌ વહૂ વહૂ કહે છે;
શિશુ પણ વહુ કહી બોલે, પ્રસૂતા સમજી મનોરથ પૂરે છે. ૨૭
તેમજ જેને જેવા, ઉપદેશકથી મળે પ્રભુ જ્ઞાન;
તે નામે તે રૂપે, ભજતાં કેમ ન ભજાય ભગવાન? ૨૮
ફરી ફરી ફાંફાં મારે, કરે ઉપાયો અનેક શિરસાટે;
જગપતિ શું નહિ જાણે, જનો બિચારા ઠગાય સુજ માટે. ૨૯

સૌનો ઇશ્વર એક છે.

દોહરો.

ઇશ્વર સૌનો એક છે, ઠરી રહ્યો સૌ ઠામ;
કોઇ રામ ને કોઈ તો, લેશે અલ્લા નામ. ૧

ઉધોર છંદ.

લેશે કોઇ અલ્લા નામ, રટશે કોઇ મુખથી રામ;
હિંદુ મુસલમાન હરેક, ઇશ્વર સર્વનો છે એક. ૨
વૉટર આબ જળ કહેવાય, જુદાં નામ માત્ર જણાય;
અળગી વસ્તુ નહિ અકકેક, ઇશ્વર સર્વનો છે એક. ૩
સાધુ શેવડા[1] દરવેશ,[2] દે "મોબેદ"[3] બહુ ઉપદેશ;
અળગા ધર્મ પંથ અનેક, ઇશ્વર સર્વનો છે એક. ૪
આદિમ[4] એકની ઓલાદ, આખા જગતમાં આબાદ;
ઘર કરી રહે દેશ ઘણેક, ઇશ્વર સર્વનો છે એક. ૫
વસવા એક પૃથ્વી વાસ, ઉપર એક છે આકાશ;
છૂટા કેમ પડશો છેક, ઇશ્વર સર્વનો છે એક. ૬
માતા પીર કે મહાદેવ, સજશે કોઇ જિનની સેવ;
પ્રભુ જુદો નથી પ્રત્યેક, ઇશ્વર સર્વનો છે એક. ૭

---

૧. શેવડા–જૈનના ગોરજી. ૨. દરવેશ–ફકીર. ૩. મોબેદ–પારસીઓના ગોર. ૪. આદિમ–આદમ.

જગમાં એક જનની જાત, નોખી નોખી બાંધી નાત;
ટક ટક કરે રાખી ટેક, ઈશ્વર સર્વનો છે એક. ૮

સૃષ્ટિ નિયમ છે સરખાજ, અળગા ધર્મ તો ઉપલાજ;
વિગતે જુઓ રાખી વિવેક, ઈશ્વર સર્વનો છે એક. ૯

ખાણું મુખ થકીજ ખવાય, શબ્દો શ્રવણથીજ સુણાય;
વિધવિધ વેષ માત્ર વિશેષ, ઈશ્વર સર્વનો છે એક. ૧૦

સૌનો એક છે સૃજનાર, કહિએ એક પાળનહાર;
નહિ બે ત્રણ કે ચારેક, ઈશ્વર સર્વનો છે એક. ૧૧

દાખે એમ દલપતરામ, અંતરમાં સમજવું આમ;
સઘળા મુલકનો માલેક, ઈશ્વર સર્વનો છે એક. ૧૨

ભુજંગી છંદ.

સદાશીવ એ છે અને એજ અલ્લા,
પ્રભુ એજ પોતે અને એઈલિલ્લા;
કદી વિશ્વ કર્તાર જુદો ન જાણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૧૩

ભજો કૃષ્ણ કે ખ્રિસ્તને સ્નેહ સાથે,
નથી જાણું જુદો નથી પાર્શ્વ[1] નાથે;
પ્રભુ એક ને નામ જુદાં પ્રમાણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૧૪

---

૧. જેમ વેદાંતમાં છે કે સ્થાવર જંગમ વગેરે પ્રાણી કર્મબંધનથી મુક્ત કૈવલ્ય થાય તે જ્યોતિરૂપ પરમેશ્વરમાં ભળી જાય છે, તેમજ જૈન મતમાં પણ લખ્યું છે કે જે પ્રાણી કૈવલ્યરૂપ થાય, અને જ્યોતિરૂપમાં ભળી જાય તે પરમેશ્વર કહેવાય, અને જ્યોતિરૂપ પરમેશ્વર એકજ છે, તે સર્વ શક્તિમાન છે. પણ કંઈ કામ કરતો નથી, સૃષ્ટિના નિયમો પ્રમાણે સૃષ્ટિ થતી આવે છે, તે નિયમો અનાદિ કાળના છે, કોઇએ નવા કર્યા નથી.

કહે આબ કાં તો કહે કોઇ પાણી,
સુજાણે સુણી વસ્તુ જુદી ન જાણી;
અજાણ્યા કુટે શીશ લ પ્રૌઢ પાણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૧૫
નિરાકાર સાકાર કોઇક ગાતાં,
કહે કોઈ તો તાત કે કોઈ માતા;
મને માનિયો જેમ જેને મનાણો.
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૧૬
પ્રભુ કોઇ છે કલ્પના એવી કીધી,
નથી વસ્તુ તે દૃષ્ટિએ દેખી લીધી;
લડે આંધળા દાખલો એજ આણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૧૭
જુઓ દેશની તો જુદી જેમ ભાષા,
જુદાં શાસ્ત્રમાં શબ્દ જુદા પ્રકાશ્યા;
વળી જેમ જેને ગમે તે વખાણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૧૮
[illegible] દેશને વાસ રૈયે,
ભલે જો જુદા [illegible] હતું પેટ છૈયે;
બધાએ સગા બાપ [illegible] તો એક દાણો,
બધી બાજરી બીજ [illegible] વાદ તાણો. ૧૯
તમે મિત્ર મારા વૃથા [illegible]તં જુદી,
નથી જન્મ કે મોતની [illegible]જુદી;
ભલે હોય હિંદુ ચીના કે [illegible] છુણો,
તજો દ્વેષ ને ક્લેશ તે સૌથી શો[illegible] ૨૦
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો[illegible]નાં,
નથી સ્વર્ગ કે નર્ક જુદાં સહુ[illegible]નાં;
નથી આપણાં વિશ્વ જુદાં ખ[illegible] ગું થાણો
જુદા ક્યાં જશો એક ગોળો[illegible] તણો. ૨૧
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ

જુઠો ચોર કે ઘાતકી તે અધર્મી,
દયાવંત ને સત્યવાદી સ્વધર્મી;
કહે ચંદ્ર બે જે હશે આંખ કાણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૨૨
નથી પુણ્ય કે પાપની રીત બીજી,
નરો નારિયોથી નથી જાત ત્રીજી:
મળી સંપ માંહી મહા સુખ માણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૨૩
રચ્યા છંદ છે શુદ્ધ દલપત્તરામે,
પઢી પાઠ આ જે પૂરું જ્ઞાન પામે;
ફરે રાજી રાજી રહે વિશ્વ રાણો,
તમે મિત્ર મારા વૃથા વાદ તાણો. ૨૪

મનહર છંદ.

એકજ પ્રભુ છે જે જગત ઉપજાવનાર,
ભાષાઓ અનેકમાં અનેક એનાં નામ છે;
સૂરજ, શશાંક, શૈલ, સાગર ને ગ્રહ ધરા,
કોટી કોટી એવાં તો કરેલાં એનાં કામ છે;
મોટાથી માંડીને જોતાં ઝીણાથી જે ઝીણા જીવ,
તે તો આ ત્રિલોકીમાં રચાયલા તમામ છે;
ઠરેલો છે ઠામ ઠામ કહે દલપતરામ;
અતિ દિન પ્યારા એવા પ્રભુને પ્રણામ છે. ૨૫

ધણીનું ધાર્યું થાય.

દોહરા.

માણસ જાણે મેં કર્યું, મન મિથ્યા મલકાય;
નરનાથી શું નિપજે, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૧
અખિલ જનોને અંતરે, રુચે થવાને રાય;
ફાંફાં મારે ફરી ફરી, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૨

વહાણ ચડીને વણિયા, ધન લેવાને ધાય;
લાવે કે આવે નહીં, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૩
કર્તાની કરુણા વિના, કશું કરી ન શકાય;
ધરી રહે સૌ ધારણા, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૪
ભલું સરોવર જળ ભર્યું, સંમુખથી સૂકાય;
પીવા જતો પાછો ફરે, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૫
કાપે ઉંદર કંડિયો, સાપ ઉંદરને ખાય;
ઉદ્યોગે અવળો પડે, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૬
જ્યાં સરવે સવળું પડે, ગર્વે નિજ ગુણ ગાય;
જડ બુદ્ધિ જાણે નહિ, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૭
પ્રભાતથી સૌ પરવરી, જર લેવાને જાય;
અદકું કે ઓછું મળે, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૮
ભાણે ભરિયાં ભોજનો, જમ્યા વિના રહી જાય;
આશા અંતરમાં રહે, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૯
ઇશ્વરની ઇચ્છા વિના, કદી ન કદમ ભરાય;
વિચાર સૌ વાંકા પડે, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૧૦
જંગમ જાતિ જીવને, આપ્યા છે ઉપાય;
કરિયે પણ ધરિયે નહીં, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૧૧
અરે અલ્પ બળ આદમી, ફોકટ શિદ ફૂલાય,
દુનિયામાં દલપત કહે, ધણીનું ધાર્યું થાય. ૧૨
પુરુષાર્થ પરિપૂર્ણતા, કરી શકે નહીં કોય;
સકળ મનોરથ સફળતા, હરિ કરુણાથી હોય. ૧૩
જ્યાં લગી જગપતિની દયા, રહે સુજશ પસરેલ;
જ્યોત ઝગમગે જ્યાં લગી. દીવામાં દીવેલ. ૧૪
જો જગદીશ્વર જગતની, ચિંતા ન ધરે ચંતઃ
મનુષ બિચારું શું કરે, ઉચાટ કરી અત્યંત. ૧૫
પ્રાણી કરે પ્રયત્ન પણ, બને અદૃષ્ટ બનાવ;
સવળા કે અવળા પડે, પાસા કેરા દાવ. ૧૬

વિશ્વપતિની કૃપા વિના, કામ ન સિદ્ધ્યે કોય;
ખાંતે ખેડે ક્ષેત્ર પણ, હરિ કરે તે હોય. ૧૭
કર્તાની કરુણા થકી, સફળ થાય સૌ કાજ;
વરસે જો વરસાદ તો, ઉપજે છોડ અનાજ. ૧૮
પ્રભુ પડવા દેશે નહિ, ત્રિભુવનમાં કશી તાણ;
બળતણનો ખપ બહુ પડે, ખોદે નિકળી ખાણ. ૧૯

પ્રાર્થના તથા ભજવાની રીત.

દોહરો.

પ્રભુપદ પ્રણમું પ્રથમથી, ઉર ધરી હરખ અત્યંત;
કરુણાકર કરુણા કરો, અશરણ શરણ અનંત. ૧

છપ્પો.

અશરણ શરણ અનંત, સંત જન સતત સેવે,
ભય ભંજન ભગવંત, અંત દુર્લભ પદ દેવે;
કષ્ટહરણ સુખકરણ તરણ તારણ જગ કારણ,
અતિ ઉત્તમ આચરણ, શરણ જન કાજ સુધારણ;
પ્રતિદિનજગપાળ કૃપાળ પ્રભુ, કાળવ્યાળ વિખઝાળ હર;
વદિ દીન વાણી દલપત કહે, જય જય જગ જંજાળ હર. ૨

ગાયત્રીના અર્થનો સોરઠો.

જે ભાનૂ ભગવાન, બુદ્ધિ અમારી ઉદય કરે;
ધરિયે તેનું ધ્યાન, વરણુન લાયક શક્તિ ધરે. ૩

મનહર છંદ.

પૃથિવી આદિક ભૂત પંચના પ્રપંચથી તું,
પ્રાણિયોના પિંડરૂપી પૃથ્વિઓ ઘડે છે;
પ્રભાકર પ્રભા પેઠે પ્રભુ તારી પ્રભુતાથી,
કૃપા રૂપી પ્રભા પછી તે ઉપર પડે છે;

પ્રાણીઓના પાપ રૂપી ચંદ્ર ચારે પાસ ફરે,
વચ્ચે ઘડીઘડી નકી આવી આવીને નડે છે;
પ્રાર્થના કરીને કહું કહે દલપતરામ,
સૂરજ ગ્રહણ ટાળ શોભા તુજ વડે છે. ૪

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

હે પ્યારા હરિ હું હમેશ હઠથી, ફૂલ્યો કુડાં કર્મમાં,
પામી પિંડ પવિત્ર પાંચ પગલાં, ધાર્યાં નહીં ધર્મમાં;
પાપી સાથ પ્રપંચ પાપ પડમાં, ભૂલ્યો ભમ્યો આ ભવે,
તારી સાથ અનાથ નાથ મુજને, લે હાથ ઝાલી હવે. ૫

દોહરા.

માગો કે માગો નહીં, પ્રભુ વખતે દેનાર;
ચોમાસાની રત થયે, વરસે વરષાધાર. ૬
પણ ઉપકાર ન માનશે, કહું કૃતઘ્ની એજ;
માટે પ્રભુની પ્રાર્થના, કરવી લાયક છેજ. ૭
અજ્ઞાને ઈશ્વર ભજે, તોપણ ફળ અણતોલ;
અંધારે આરોગતાં, ગળ્યોજ લાગે ગોળ. ૮
ફાવે તે સ્થાને જઈ, ભજવા શ્રી ભગવાન;
નદિયે કે વાવે કુવે, જઇ કરવું જળપાન. ૯

અનહર છંદ.

ભેદ જાણ્યા વિના દેખાદેખી જે ભજન કરે,
તેથી તો પરમ પદ પામે નહીં કોઇએ;
સમજયા વિનાનો શુક રટે જેમ રામ નામ,
આમ કરવાથી તો વખત ખાલી ખોઇએ;
જેમ એક શ્વાન રોતું દેખી બીજાં શ્વાન રુએ,
હૃદયમાં જાણે નહીં જે આ કેને રોઇએ;
દાખે દલપતરામ રામ નહીં રીઝે આમ,
જો વિચારશક્તિ હોય તો વિચારી જોઇએ. ૧૦

દોહરા.

પરલોકે સુખ પામવા, કર સારો સંકેત;
હજી બાજી છે હાથમાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૧
જોર કરીને જીતવું, ખરેખરું રણ ખેત;
દુશ્મન છે તુજ દેહમાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૨
ગાફલ રહી ગમાર તું, ફોગટ થઇશ ફજેત;
હવે જરૂર હુશિયાર થૈ, ચેત ચેત નર ચેત. ૩
તન ધન તે તારાં નથી, નથી પ્રિયા પરણેત;
પાછળ આ રહેશે પડયાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૪
પ્રાણ જશે જયાં પિંડથી, પિંડ ગણાશે પ્રેત;
માટીમાં માટી થશે, ચેત ચેત નર ચેત. ૫
રહ્યા ન રાણા રાજીયા, સુર નર મુનિ સમેત;
તું તો તરણા તુલ્ય છે, ચેત ચેત નર ચેત. ૬
રજકણ તારાં રખડશે, જેમ રખડતી રેત;
પછી નર તન પામીશ કયાં, ચેત ચેત નર ચેત. ૭
માટે મનમાં સમજીને, વિચારીને કર વેંત;
કયાંથી આવ્યો કયાં જવું, ચેત ચેત નર ચેત. ૮
શુભ શિખામણ સમજ તો, હરિ સાથે કર હેત;
અંતે અવિચળ એજ છે, ચેત ચેત નર ચેત. ૯
કાળા કેશ મટી ગયા, સર્વે બનિયા શ્વેત;
જોબન જોર જતું રહ્યું, ચેત ચેત નર ચેત. ૧૦
તે ઇશ્વર બુદ્ધિ તને, દિલમાં જો નહિ દેત;
તું સૃષ્ટિમાં શું કરત; ચેત ચેત નર ચેત. ૧૧
દયાળુએ દીધા વિના, સુખ લવ માત્ર ન લેત;
દિલ સમજી દલપત કહે, ચેત ચેત નર ચેત. ૧૨
જે ચેતે નહિ પ્રથમ તે, પશુ પક્ષીથી હીણ;
ઘન પહેલાં માળા રચે, પક્ષી જુઓ પ્રવીણ. ૧૩

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

જો થાતા ઘડિ એકમાં વિલિન આ વર્પાદ કેરા કરા,
જાણો એજ રીતે જરૂર જગના, છે એલ-ઓટા ખરા;
સાચાં ધર્મ અધર્મ કર્મ સઘળાં, ટાળ્યાં નહિ તે ટળે,
ચેતી લે દલપત્ત ચિત્ત નહિ તો, તે ખોટ ખાશે ખળે. ૧૪

દોહરો.

દરદ લગારક દેખીને, ચેતે ચતુર સુજાણ;
મૂરખ-મન સમજે નહિ, પડતા સૂધી પ્રાણ. ૧૫

પાણી પહેલી ચણીએ પાળ.

ચોપાઈ.

કરિયે દિવસે એવું કામ, રાતે રહિયે કરી વિરામ;
સાલે નહિ અંતરમાં સાલ. પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૧

જોબનમાં રાખીને જોર, કરિયે ઉદ્યમનો અંકોર;
હોય ન વૃદ્ધપણે બેહાલ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૨

જીવ શરીરનો છતાં જોગ, એવો કરિ લઇએ ઉદ્યોગ;
સ્વર્ગ વિષે સુખ મળે વિશાળ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૩

ઉનાળે શિયાળે એમ, તેવા ઉદ્યમ કરિયે તેમ;
વસિયે સુખમાં વર્ષાકાળ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૪

લાગે જ્યારે ઘરમાં લ્હાય, ખોદે કુવો નહિ ખોદાય;
સદા પ્રથમ કરિયે સંભાળ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૫
ચોમાસે પાસે ને દૂર, પ્રવાહ પાણી ચાલે પૂર;
તે ટાણે ખોદાય ન ખાળ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૬
શિયાળે રજનીને અંત, તાઢ પડે તે તો અત્યંત;
વર્ણાય ના તે વખતે શાલ; પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૭

ઉનાળે વનમાં આથડે, પછી પુરો તડકો જયાં પડે;
ત્યાં ન મળે છત્રીનો તાલ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૮

આમ કર્યાથી થાશે આમ, એમ વિચારી કરિયે કામ;
એકે તરફ ન આવે આળ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૯

અવસર ચુકયો આવે નહીં, વેળાનાં ફળ મળવાં કહી;
ફેર રતે ફાલે નહિ ફાલ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૧૦

રગ રગમાં રુંધાણો રોગ, જાય નહિ ઓષડ સંજોગ;
કરિયે આગળથીજ નિકાલ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૧૧

પછી થશે કેવો પરિણામ, દિલમાં દેખી દલપતરામ;
ગતિ કરિયે તો નાવે ગાળ, પાણી પહેલી ચણિયે પાળ. ૧૨

પ્રથમ પોતાનું સંભાળવા વિષે.

દોહરા.

પોતાનું ઘર પરજળે, તે તો પીડા ટાળ;
પરની તારે શી પડી, તું તારું સંભાળ. ૧
વખત જશે વહી વાતમાં, કાલ ઝડપશે કાળ;
ચતુર હોય તો ચેતીને, તું તારું સંભાળ. ૨
જળ લઈ જોઇએ તેટલું ગરણું લઇને ગાળ;
નદી તળાવ ગણાય નહિં, તું તારું સંભાળ. ૩
તુંજ ઘરપર પાણી પડે, પરઠવ ત્યાં પરનાળ;
નભ સઘળું ઢંકાય નહિં, તું તારું સંભાળ. ૪
પગે પગરખાં પહેરીને, તાપ તપે તો ચાલ;
મેદનિ બધી મઢાય નહિ, તું તારું સંભાળ. ૫
પેખી જો તુજ પગ વિષે, ઝાઝી લાગી ઝાળ;
શું બીજાને શિર જુએ, તું તારું સંભાળ. ૬

જળાય પાપ ન જગતનું, તારું પાપ પ્રજાળ;
બીજાને પછી બોધ કર, તું તારું સંભાળ. ૭
જળ તુજ ઘરથી વહી જવા, ખોદ પ્રથમથી ખાળ;
વળતી બીજી વાત કર, તું તારું સંભાળ. ૮
પ્રથમ પેખ ઘર ને પછી, જો આકાશ પતાળ;
પાર ન આવે પર તણો, તું તારું સંભાળ. ૯
કર તું તારા બાગને, પાણી પહેલી પાળ;
કરશે તો કરશે બીજા, તું તારું સંભાળ. ૧૦
પેખી ચલગત પારકી, અમથો અંતર બાળ;
કરશે તે ફળ પામશે, તું તારું સંભાળ. ૧૧
પાપ ન પેખીશ પારકું, નિજ ગુણ દોષ નિહાળ;
દુનિયામાં દલપત કહે, તું તારું સંભાળ. ૧૨
સમજુ સમજેલા સદા, અણસમજુને અભોગ્ય;
શિક્ષક શિખામણ લખે, જાણી નિજ મન યોગ્ય. ૧૩

પ્રભુ મહિમાનો ઉપદેશ.

વિશેષક છંદ.

મેલ મહા અભિમાન પ્રભુ પદ ધ્યાન ધરી,
તારણ તે ભવ તીર ઉગારણ એજ હરિ;
એતુંજ જોર અનંત બીજો બળવંત નથી,
એક સરે નહિ અર્થ મરે શિદ વ્યર્થ મથી. ૧
જે જુગતિ બની બેશ દિસે લવલેશ કહી,
નિશ્ચય તે નિરધાર બીજો રચનાર નહી;
છાનિજ જો કદિ છેક કથા કશી એક કહે,
એ પણ અંતર જાણ જરા ન અજાણ રહે. ૨
ઓ નર તું ઘડિ એમ દિલે નહિ કેમ ડરે,
અંત થશે ઇનસાફ ગુના નહિ માફ કરે;

આજ તણું સુખ અલ્પ પછી બહુ કલ્પ થવા,
ભોગવવા દુખ ભોગ જડે નહીં જોગ જવા. ૩
સારી શિખામણ માન કહું સુણ કાન ધરી,
તો ભજ તું ભગવાન ગણી ગુણ ગાન કરી;
પાપ થકી ડર આપ પવિત્ર બનીશ પુરો,
સદ્ગુણનાં ઘર શસ્ત્ર થઇ ધીર વીર શુરો. ૪
સત્ય દયા સતસંગ અભંગ સમે સજવા,
તુચ્છ ગણી તતકાળ કુડા ગુણ તો તજવા;
સેવીશ આ ભવ સુખ સદા પરલોક સુખી,
દુષ્ટ ગુણે દિન રાત દિઠા જન જાત દુખી. ૫
કીર્તિ વિનાશક કેમ કદાપિ નહીં કરવું,
નિલજ નામ થવા થકી માન ભલું મરવું;
તુચ્છ વિષે[૧] સુખ ધાર દિસે દિન ચાર તણું,
ચિત્ત લગાડિશ તો તું બગાડિશ કામ ઘણું. ૬
રંક અને વળિ રાય ગણાય સઉ સરખા,
પાપ તજી પુણ્યવંતની પંક્તિ વિષે પરખા;
કાળ મહા વિકરાળ ભુલે નહિ ભોળપણે,
લક્ષ ધરી લવલેશ હિસાબ હમેશ ગણે. ૭
રાવણનું પણ રાજ રહ્યું નહિ આજ લગી,
ઓ નર તું પણ એમજ કેમ ન જોઈશ ડગી;
સઘ જશે વય વીતી પછિ સ્થિતિ કેવી થશે,
બાજી જિતી છતિ નાહક ખેલ ખરાબ જશે. ૮
પાણીની આગળ પાળ ચણી શકું તો ચણજે;
લાગી ભયંકર લાહ્ય પછી ન કુવો ખાણજે;
જેમ બને શુભ કાજ ઉપાયજ આજ કરો,
ઉદ્યમ મેલિ અશુદ્ધ, શિખામણ શુદ્ધ ધરો. ૯

---

૧. વિષય.

જાય ઘડી પળ એક વિવેકમી વાવરવી,
ભાવ ધરી ભલિ ભક્તિ કૃપાનિધિની કરવી;
સત્યપણું ધરી શુદ્ધ અસત્ય ન ઉચરવું,
દોષ થકી રહી દૂર સદા દિલમાં ડરવું. ૧૦

ભૂધરનો ભય રાખી ભલાં પગલાં ભરિયે,
નિર્ભયથી ભવનીર તતક્ષણ તો તરિયે;
રાજી રહે બહુ રામ તમામ ઉતાપ ટળે,
જ્યાં જગદીશનું ધામ ઇનામ અનેક મળે. ૧૧

કારણ તે ભવ તારણ ભક્તિ ભલી કરજે,
અંતર આવી શિખામણ ધીરજથી ધરજે;
જો જિવવું સુખ ઇચ્છે રુડો થઈ રોજ રહે,
મેલ થવું ઉન્મત્ત કથા દલપત્ત કહે. ૧૨

મનહર છંદ.

પૈસાથી પંકાયો પણ પાપથી મુકાયો નહિ,
ખજાનો રખાયો ખરો ખેલ ન રખાયો તે;
દુષ્ટ તું દેખાયો ચાડી સ્વાદ તો ચખાયો પણ,
ધર્મમાં ન ધાયો ગુણ પ્રભુનો ન ગાયો તે;
ઠગથી ઠગાયો ને ડગાવતાં ડગાયો મૂર્ખ,
મોક્ષ ન મગાયો માલ માયિક મંગાયો તે;
ગૃહસ્થ ગણાયો મોટો મહેલ ચણાયો પણ,
પડે નહિ પાયો એવો કિલ્લો ન કરાયો તે. ૧

મોજ ભલે માણો જ્યાં સુધી લખાણો દાણોપાણી,
દાણોપાણી ખુટે જવાનું છે તે તો જાણો છો;
તત્વતણો તાણો વાણો, તૂટશે અજાણ્યો જ્યારે,
રાખે કીયો રાણો એનું અંતરમાં આણો છો ?

તાકે છે સિંચાણો[1] પંખી જાળમાં ઝલાણો તોય,
લોભમાં લેવાણો એવી વ્યવસ્થા વખાણો છો ?
કોટે બાંધ્યો પાણો એ ઉખાણો ખરો જાણો ખૂદ,
શોધો શાણો સંત ખાલી તંત શીદ તાણો છો ? ૨
કાયાની શી માયા કાયા વાદળીની છાંયા જેવી,
રેતીના રચાયા પાયા એવી કાચી કાયા છે;
દહન થતા દેખાયા રાંક અને રાણીજાયા,
માયા મેલી મુએલા ગણાયામાં ગણાયા છે;
ધન માટે ધાયા ને કમાયા ન કમાયા કોઈ,
બંધને બંધાયા કાળ ઝાળમાં ઝલાયા છે;
લાલચે લોભાયા પણ સ્થિર ન થોભાયા ભાઈ,
સૌ અહીં સમાયા એવી ઈશ્વરની માયા છે. ૩
કુથલી નકામનીમાં તૃષ્ણા દામ ચામનીમાં,
જારી કરી જામનીમાં ભૂખ બેઠા ખોઇને;
બીજાનું બગાડવામાં દોલત ઉડાવવામાં,
જમવા જમાડવામાં બેઠો ધુળ ધોઇને;
ખાનારા મફતીયામાં લુંટાયો મળતિયામાં,
ભારના ભરતિયામાં જુત્યો જાણી જોઇને;
કદી કષ્ટ કાપવામાં, કે સુનીતિ સ્થાપવામાં,
એક પૈસો આપવામાં આવ્યો નહિ કોઇને. ૪
જાય જાય જેને તારું જીવતર જેવી રીતે,
જળ વહ્યું જાય સાથે જંતુઓ બીજાય જાય;
ખાય ખાય ખલકને ખાતરી ખચીત કાળા,
નખ ખાય નેણુ ખાય શીરની શિખાય ખાય;
થાય થાય થાવર ને જંગમ જરૂર નાશ,
કૈંક ગયા તેની કેવી ઠામ ઠથાય થાય;

---

૧ બાજ પક્ષી.

હોય હોય કદી હૈયું ફુટશે હેતુઓ તારા,
હાજરી છતાં તું હૈયે ચેત્યો નહિ હાયહાય. ૫

ભાઇ તેં ભલાઇ ન લેવાઇ ને ભુંડાઈ લીધી,
લુચ્ચાઇ ઠગાઇ તોછડાઈ ન તજાઇ તેં;
ખાઇ મોરખાઇ મૂરખાઇ તો રખાઇ ખૂબ,
નીતિ ન રખાઇ ન રખાઇ ચતુરાઇ તેં;
કરી સરસાઇ પીતરાઈથી કવાઇ કરી,
પુંજી વધરાઇ પુણ્યે પાઇ ન અપાઇ તેં;
ધાઈ ધાઇ કરી જે કમાઇ ખાઇમાં સમાઈ,
પાઇ ન ખવાઇ ન લેવાઇ ન દેખાઇ તેં. ૬

સારી સારી મારી શીખ ધારી લે વિચારી ચિત્ત.
નથી રે નઠારી તે તો તારી હીતકારી છે;
પોકારી પોકારી કહું જરૂર સ્વીકારી લેજે,
પ્રચારી પ્રચારીને વિચારી મેં ઉચારી છે:
ઠગે છે ઠગારી માયા ધારી લે ધુતારી ધીર,
પ્યારી પ્યારી લાગે પણ ખરેખરી ખારી છે;
તારી તેં તો ધારી પણ તારી તેને યારી નથી,
વ્યર્થ કહે વારી વારી માયા મારી મારી છે. ૭

અરે અપરાધી ખાધી ખોટ તેં ઉપાધી સાધી.
ઠગવા લોકોને કામ કીધું જે ઠગાઇનું;
જરૂર આ વાત તારા જીવમાં તું જાણી લેજે,
કહે દલપત ફળ દેખીશ કમાઇનું;
છુપાવી છુપાવી છળ કપટથી કીધું છેક,
લંપટ તેં કામ લાંચ ચોરી ને લુચ્ચાઇનું;
નથી મળ્યો પૂછનાર નરલોકમાં તોપણ,
પરલોકમાં તો નથી રાજ પોપાંબાઇનું. ૮

કનક કમાયા ન પમાયા તો કશી ફીકર,
કીરતી કમાયા તો કમાયા ભલી ભાતથી;
પુત્ર જો પમાયા ન પમાયા તો પીડાજ ઓછી,
પ્રભુજી પમાયા તો પમાયા પૂરી પાંતથી;
સેજમાં સમાયા ન સમાયા તો શી શોચના છે,
સ્વર્ગમાં સમાયા તો સમાયા સુખ શાંતિથી;
રંગ જો રમાયા ન રમાયા દલપતરામ,
તજી નરમાયા તો રખાયા ખેલ ખાંતથી. ૯

ઇંદ્રવિજય છંદ.

દેહ દિધો નરનો હરિયે,
હરિ મૂરતિ સાથ ન સૂરતી સાંધી:
દાયકની કદિ ખોજ કરી નહિ,
રોજ રસોઈ જમ્યો રુડી રાંધી;
કેલી કર્યો સુખ પામી સ્વતંતર,
અંતર આંખ વિષે વસી આંધી;
શું પસતાય પછી દલપત,
ન પાણીથી આગળ પાળજ બાંધી. ૧૦

દોહરો.

અવયવ શ્રી ઇશ્વરતણા, આ અનેક બ્રહ્માંડ;
મૂર્તિ મહા પ્રભુતણી, આ આકાશ અખંડ. ૧૧

ઇંદ્રવિજય છંદ.

રાખ થશે રણમાં બળીને બધી,
કંચનના સરખી શુભ કાયા;
જાણ જશે જુવતી જર જોબન,
છે ઘડિવારની વાદળ છાયા;
મંદિર માલ મજૂસ મનોહર,
મેલી જવી જગમાં બધી માયા;
પ્રિય સુણો દલપત્ત કહે,
શુભ કામ કર્યું નર તેજ કમાયા. ૧૨

અયોગ્ય ન કરવા વિષે.

સોરઠા.

ઉચ્ચરિયે ઉચ્ચાર, પ્યાર વધે જેથી પુરો;
ભુંડાપે ભંડાર, ભરવાથી મરવું ભલું. ૧
તજી નિજ દેશ તમામ, નામ ન જાણે ત્યાં જવું;
કુળ લાજે તે કામ, કરવાથી મરવું ભલું. ૨
વનમાં કરી વિશ્રામ, દિન નિર્ગમિયે દોહલા;
ઠગ જન જયાં તે ઠામ, ઠરવાથી મરવું ભલું. ૩
ન મળે જો નર માંહિ, પુરુષાતન તે પરમ શુભ;
ગુણકાના ઘરમાંહિ, ગરવાથી[1] મરવું ભલું. ૪
જીવ જવાનો જેમ, દરિયામાં ડૂબે તરે;
તો તે જળમાં તેમ, તરવાથી મરવું ભલું. ૫
સજ્જનનો સજી સંગ, સદ્‌ગુણ સજીએ સર્વદા;
ધૂતારાના ઢંગ, ધરવાથી મરવું ભલું. ૬
લાયક ન ગણે લોક, તો જીવતર તેનું કશું;
ફેલી થઇને ફોક, ફરવાથી મરવું ભલું. ૭
જે નારીને નાથ, ગમતે ગમતાં તે ભલું;
વણ ગમતા વર સાથ, વરવાથી મરવું ભલું. ૮
થાય નાશ કે ક્ષેમ, ધીરજ ધરિયે ધર્મથી;
હેતૂ જનનું હેમ, હરવાથી મરવું ભલું. ૯
ઘણી કુટુંબી ઘેર, રિદ્ધિ દેખી રાચવું;
ઉલટું આંખે ઝેર, ઝરવાથી મરવું ભલું. ૧૦
અણબનતી ત્યાં આપ, વાસ કરી વસીએ નહીં;
સદા ઉઠે સંતાપ, સ્મરવાથી મરવું ભલું. ૧૧
સજવો નહિ સંગ્રામ, સજવો તો સજવા પછી-
દિલમાં દલપતરામ, ડરવાથી મરવું ભલું. ૧૨

---

૧. પેસવાથી.

દોહરો.

માથે પ્રાણી માત્રને, મેલે છે પગ મોત;
ભૂતળમાં મરવું ભલું, જે શાખાશી સોત. ૧૩

મોત વિષે.

ભુજંગી છંદ.

તજી મંદિરો માળિયાં ગોખ મેડી,
તજી બાગ ને બંગલા પ્રૌઢ પેઢી;
શ્મશાને સુકા કાષ્ઠમાં વાસ લેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૧
ઘણા ઘેર સેના ઘણા હાથી ઘોડા,
ઘણા જુક્તિવાળા બન્યા બેલ જોડા;
ઘડીમાં થશે સ્વપ્નના સાજ જેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૨
હશો ગામમાં સીમમાં કે કૂપીમાં,
હશો ખેદમાં કે હશો જો ખુશીમાં;
કહો કોણ જાણે હશે કાળ કેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૩
નહીં આગળે કાગળેથી જણાવે,
નહીં કોઇ-સાથે સંદેશો કહાવે;
અજાણ્યો અકસ્માત આશ્ચર્ય જેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૪
પુરાં થૈ શકયાં તે થશે કામ પૂરાં,
અધૂરાં રહ્યાં તે રહેશે અધૂરાં;
તડાકો તમે તોપનો જેમ ટેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૫

ન દે એ પછી આંખ ઉઘાડવાને,
ન દે દ્રવ્ય દાટેલું દેખાડવાને;
ન દે બોલવા તે તથા શબ્દ તેવો;
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૬
રહ્યા મિત્ર સંબંધી તે સવ રોશે,
જરી જોર ચાલે નહીં દૃષ્ટિ જોશે;
જશે ખાખ થૈ ઉડી આ તો અવેવો[1],
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૭
હશે આજથી વર્ષ બારે અગ્યારે,
કદાપિ હશે આજ કે કાલ ક્યારે;
નકી તો નથી શો ભરુંસો રહેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૮
લતે લાગી લાગી કરે લક્ષ લાંબા,
ઉછેરે અભીલાખના લાખ આંબા;
કહો કોણ ખાશે મહા મિષ્ટ મેવો,
અરે આવશે દીન તો એક એવો. ૯
ન જાણે અધૂરું રહ્યું કાંઇ કૃત્યે,
ન જાણે કશી આપટી કે અગત્યે;
ચડી ચોટમાં પાંશરો પ્રાણ દેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૧૦
ભર્યાં પેટીમાં રાચ રુડાં રૂપાળાં,
રહે તેમનાં તેમ દીધેલ તાળાં;
નથી કુંચીનો લૂમખો સાથ લેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૧૧
ચિતે ચેતજો સઘ ચેતી શકો તો,
પુરા શોધથી બોધ પામો પકો તો;

1. અવયવો.

સદા કાળ દલપત્તનો દેવ સેવો,
અરે આવશે એક તો દીન એવો. ૧૨

દોહરા.

મોત ન મેલે કોઇને, ખુશી ધરો કે ખેદ;
તો દિલગિર દિલ શિદ થવું, ઉરમાં ધરો ઉમેદ. ૧૩
પડયું જગત મુખ કાળને, કેડા મોર જનાર;
ઘંટીને ગાળે પડયા, દાણા લોટ થનાર. ૧૪
ધાણી ફૂટે તાવડે, ઘાણી તલ પીલાય;
પ્રાણી એમ પલક પળે, જાણો છે મરી જાય. ૧૫
ખાતા ભોજન ભાવતાં, રાતા માતા રૂપ;
જાતા જોયા જમપુરે, ભાથા વિણ બહુ ભૂપ. ૧૬

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

ખાતા જે ઘૃત ખીર ખાંડ ખુશીથી થાતા છટાથી છતા–
ગાતા'તા ગુણી લોક ગીત ગુણનાં દાતા દયાળુ હતા;
માતા ને પિતુના પવિત્ર કુળ દેખાતા હતા દીવડા,
તાતા અગ્નિ વિષે તજી સ્વતનને, જાતા રહ્યા જીવડા. ૧૭

શિખરણી વૃત્ત.

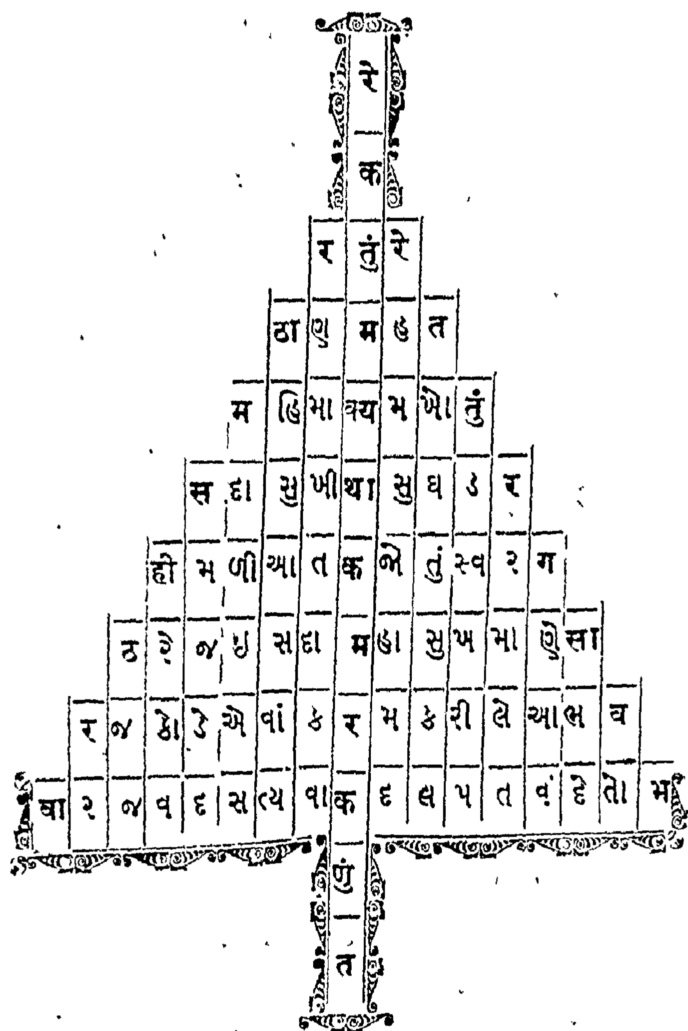
સુતે સુજ્ઞો પાસે, વિદિત કૃત વ્યાસે વરણવ્યા,
કહો કેવા કેવા, અધિક વળી એવા નર ચવ્યા[1];
અરે એવું જાણી, પ્રતિ દિવસ પ્રાણી પ્રભુ ભજ,
વૃથા વાણી આણી, તન ગરવ તું આ તક તજ. ૧૮

દોહરો.

મનુષ દેહ મહિમા ઘણો, અરે જીવ તું જાણ;
તે પામી પરલોકનું, કર નિશ્ચલ રહેઠાણ. ૧૯

---

૧. ચવ્યા–પડયા.

રે
ક
ર તું રે
ઠા ણ મ હ ત
મ હિ મા વ્ય મ ખે તું
સ દા સુ ખી થા સુ ઘ ડ ર
હી મ ળી આ ત ક જે તું સ્વ ર ગ
ઠ રે જ ઇ સ દા મ હા સુ ખ મા ણે સા
ર જ કો ઉ એ વાં ઠ ર મ ક રી લે આ ભ વ
ચા ર જ વ દ સ ત્ય વા ક દ લ પ ત વં દે તો ભ
ણું
ત

છત્રપ્રબંધ—છપય છંદ.

રે કર તું રેઠાણ, મહત મહિમા કયમ ખો તું,
સદા સુખી થા સુઘડ, રહી મળી આ તક જો તું;
સ્વર્ગ ઠરે જઇ સદા, મહાસુખ માણે સારજ,
કોડે એવાં કરમ, કરી લે આ ભવ વારજ;
વદ સત્ય વાક દલપત વદે, તો ભવસાગર તું તરે,
કર ઠામ સહી ઠરવાતણું, કરમકથા કયમ તું કરે.

ઝુલણા છંદ.

જગત પ્રતિપાળને જાણ રે જીવ તું,
તે વિના તુચ્છ છે જ્ઞાન તારું;
અધિક ઉપકાર કરતારનો માનજે,
માનજે સત્ય આ વેણ મારું;
આળ પંપાળ વાચાળ થૈ આચરે,
જગત પ્રતિપાળને જો ન જાણે;
એ થકી અબુધ તે કોણ આ કાળમાં,
વ્યાલના વદનનો વાળ તાણે.
ખરચતાં મૂલ જગતમાં ન ખોળ્યું જડે,
શોભતું શરીર અમૂલ્ય આપ્યું;
અન્ન જળ વસ્ત્ર ઉપયોગી વસ્તુ રચી,
ઇષ્ટ દેવે મહા કષ્ટ કાપ્યું;
આજ પણ તું વસે તેહના રાજમાં,
અંત ભગવંતની પાસ જાવું;
એમ વિચાર નહિ કેમ વિચારિયે,
સ્થૂળ[1] તજી ક્યાં જઈ સ્થિર થાવું.

---

૧. સ્થૂલ—શરીર.

વૈભવ દેખી રીઝવું નહિ.

ભુજંગી છંદ.

કહે શું થયું જો ઘણું તું કમાયો,
કહે શું થયું પૂર્ણ પૈસો જમાયો;
અરે અંતકાળે જવું ઉછળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૧
ઉંચાં વાસ ચોખા ચુનાથી ચણાવ્યા,
તજી સર્વ તે સ્વર્ગ વાટે સિધાવ્યા;
વડા વાસ જોવા ન આવ્યા વળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૨
હીરા મોતીના હાર હૈયે ધરીને,
સદા શોભતા જે ગયા તે મરીને;
બની રાખ તેની ચિતામાં બળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૩
જીતી જુદ્ધમાં રાજ જેણે જમાવ્યાં,
મહા શત્રુનાં શીશ નીચાં નમાવ્યાં;
પડયા તે પ્રતાપી ધરામાં ઢળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૪
ન રાચીશ તું પુત્ર પૌત્રાદિ પામી,
ન રાચીશ સૌની લઇને સલામી;
ન રાચીશ કાયા અતિ ઉજળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૫
કદાપિ ન માનીશ જે દેહ મારો,
ટકીને રહ્યો જેહમાં જીવ તારો;
નકી જાણ ત્યાંથી જશે નીકળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૬

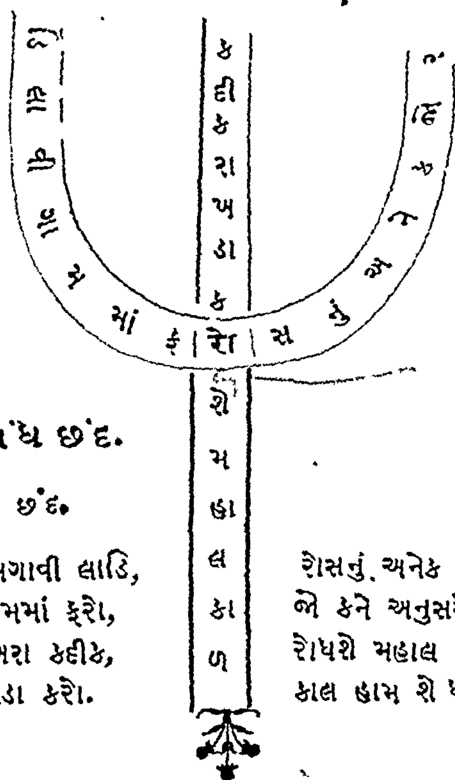
મહા સિંધુ સુદ્ધાંનું બ્રહ્માંડ મોટું,
ખરેખાત જોતાં દિસે સર્વ ખોટું;
ટકેલું ભલું તે જવાનું ટળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૭
ઘણા વેગવાળી જુઓ કાળ ઘંટી,
બધું વિશ્વ તેમાં પડ્યું જેમ ખંટી;
દમી મારશે દેહ સૌનો દળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૮
મચ્યા પ્રાણિયો સૌ રસસ્વાદ માટે,
વડી આશથી વીચરે વાટ ઘાટે;
મરે છે જુઓ મસ્ત ગોળી ગળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૯
ઘણા ગર્વમાં તું ફરે જેમ ઘેલો,
દીસે શ્રાવણે સાંઢ માતો થએલો;
છકેલો ફરે શીદ સૌને છળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૧૦
થયું દ્રવ્ય ભેગું ગયું બાર વાટે,
દળે આંધળી ને વળી શ્વાન ચાટે;
અરે તોય સૂજે નહીં આંધળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૧૧
અરે જીવ જો તું તને આજ આમે,
દીધી દેશના[1] શુદ્ધ દલપત્તરામે;
હવે સત્ય સંભાળ આ સાંભળીને,
રખે રીઝતો રિદ્ધિ સિદ્ધિ રળીને. ૧૨

દોહરો.

પરણ્યો લાડી મગાવીને, મળ્યા દીકરા રોક;
સુખા શરીર મહાલના, પણ ફૂલીશ માં ફોક. ૧૩

---

૧. દેશના–ઉપદેશ.

ત્રિશૂળબંધ છંદ.

ચામર છંદ.

રોકડમાં મગાવી લાડિ,
લાવિ ગામમાં ફરો,
રોકડ ખરા કહીક,
દીકરા ખડા કરો.

રોસનું અનેક જોર,
જો કને અનુસરો;
રોધશે મહાલ કાલ,
કાલ હામ શે ધરો.

મોતના ભય વિષે-કુંડળિયા.

ડરરે દુનિયાદાર નર, ગાફલ ન ફર ગમાર,
કાળ મહા વિકરાળ છે, ખુદ તુજને ખાનાર;
ખુદ તુજને ખાનાર, જાણ ખાધો કે ખાશે,
નાસી શકે તો નાસ, પછી પસ્તાવા થાશે:
દાખે દલપતરામ, રામ ભજી આજ ઉગર રે,
શ્રી હરિનું લે શરણ, મારણથી મનમાં ડર રે. ૧

ખાધા પૂર્વજ પુરુષને; તું ગણ તેનાં નામ,
પિતા પિતામહના પિતા, તે ક્યાં ગયા તમામ;
તે ક્યાં ગયા તમામ, જબર થઇ કોઇ ન જીત્યા,
પચ્યા કાળને પેટ, હતા નહતા થઈ વિત્યા;
દાખે દલપતરામ, નહીં રહિયા નિર્બાધા,
કાળે એમ કરોડ, પુરુષ પૂર્વજને ખાધા. ૨
તારા તારી હેડીના, મિત્ર ગયા કઇ મરદ,
તોપણ તું તેનું કશું, દિલમાં ન ધરે દરદ;
દિલમાં ન ધરે દરદ, ગરદ થઇ ગયો ગુમાને,
ભૂલી ગયો નિજ ભાન, વિષય રસ વારુણિ[1] પાને;
દાખે દલપતરામ, માની મન બોધ અમારા,
સ્નેહી ગયા સંભાર, તારી હેડીના તારા. ૩
કંઇ રાજા રાણા ગયા, ગયા કંઇક કંગાલ,
કઇ પૂરા પંડિત ગયા, ગયા મૂર્ખ નિર્માલ;
ગયા મૂર્ખ નિર્માલ, રહ્યા તે નહિ રહેવાના,
એક દિવસ અણચિંત, જગત છોડી જવાના;
દાખે દલપતરામ, હોય દુર્બલ કે તાજા,
સરખે માથે સર્વ, કોણ રાણા કે રાજા. ૪
સુખમાં કાઢયા સર્વ દિન. કે દુઃખમાં દિનરાત,
સપનાંતર સમ સર્વ તે, વિસરી જશે વાત;
વિસરી જશે વાત, વિત્યા દિન જુઓ વિચારી,
કદી કીધો ઉપવાસ, જમ્યા કદી સુખડી સારી;
દાખે દલપતરામ, આજ ન મળે રસ સુખમાં,
તેમ ગયા તે ગયા, દિવસ દુઃખમાં કે સુખમાં. ૫
સુખે ગયેલા સમયનું, તજો અહંપદ આપ,
દુખે ગયેલા દિવસનો, શો કરવો સંતાપ;

૧. વારુણી—દારૂ.

શો કરવો સંતાપ, પાપ કે પુણ્ય પકડશે,
જેનો જરૂર જવાબ, પૂછતાં દેવો પડશે;
દાખે દલપતરામ, લેખી દિન તેજ લખેલા,
નહિ બીજા નોંધાય, દુખે કે સુખે ગએલા. ૬

સરજ્યો રાજા સ્વપ્નમાં, ભોગવિયા ઉપભોગ,
હાકમ થઇ હકુમત કરી, પામી જર બળ જોગ;
પામી જર બળ જોગ, મોજ મન ગમતી માણી,
જયાં જાગીને જુવે, રૂએ થઇ પામર પ્રાણી;
દાખે દલપતરામ, આપ સંસાર સમરજો,
જન ભિખારી જેમ, સ્વપ્નમાં રાજા સરજ્યો.

એક ઘડીનું સ્વપ્ન છે, જુગ ઘડીનું પણ જાણ,
વડું સ્વપ્ન સો વર્ષનું, તે પણ તેજ પ્રમાણ;
તે પણ તેજ પ્રમાણ, જાણવું જે વહી જાશે,
સુખ દુખ દીઠું સર્વ, જુઠ જેવુંજ જણાશે;
દાખે દલપતરામ, તુલ્ય જળ ઝરણ ઝડીનું,
તેમજ સ્વપ્નું તુલ્ય, ઘણું કે એક ઘડીનું. ૮

એ સુખ કારણ એવડો, કશો હરખ કે શોક,
રાત દિવસ રઝળી મરી, ફાંફાં મારે ફોક;
ફાંફાં મારે ફોક, લોકમાં અપજશ લઇને,
કરે નઠારાં કામ, કષ્ટ આપે જન કઇને;
દાખે દલપતરામ, ભજે નહિ તું ભવતારણ,
કપટ ભરેલાં કૃત્ય, કરે શિદ એ સુખ કારણ. ૯

આદરવો ઉદ્યોગ પણ, ઈશ્વરપર આધાર,
રાખીને રહેવું ખુશી, લલચાવું ન લગાર;
લલચાવું ન લગાર, ધારવી ધીરજ ધરથી,
સજી સંતોષ સદૈવ, ન ડરવું જોખમ ડરથી;
દાખે દલપતરામ, કલેશ લવલેશ ન કરવો,
ઇશ્વરપર આધાર, ધરી ઉદ્યમ આદરવો. ૧૦

ઇંદ્રવિજય છંદ.

રાય ગયા બહુ રાંક ગયા,
ને રહ્યા થકિ કોઇ નથી રહેવાનો;
ભારતખંડ સહિત અખંડ,
ભૂગોળ ભલો પણ ભાગી જવાનો;
સવ ગ્રહોપગ્રહો ગ્રહનાથ,
વિનાશ સમે નકી નાશ થવાનો;
કોણ હિસાબ કહે દલપત્ત,
હયાત દિસે પણ રંગ હવાનો. ૧૧

દોહરા.

સુખ દુઃખ જુઠા સ્વપ્નનાં, સાચો સ્વપ્ન વિલાપ;
સ્વપ્ન તુલ્ય સંસારમાં, સત્ય પુણ્ય ને પાપ. ૧૨

દુખમય આ સંસાર છે, સુખ તો સ્વલ્પ જણાય;
અજ્ઞાની જન વિષયની, લાલચથી લલચાય. ૧૩

તાણો કાચા તંતુનો, સઘળો છે સંસાર;
સાત તાંતણા સાંધતાં, બીજા તૂટે બાર. ૧૪

ઝુલણા છંદ.

તંતુ કાચાતણો તાણો સંસાર છે,
સાંધિયે સાત ત્યાં તેર તૂટે;
શરીર આરોગ્ય તો યોગ્ય સ્ત્રી હોય નહી,
યોગ્ય સ્ત્રી હોય ખોરાક ખૂટે;
હોય ખોરાક તો ન્હોય સંતાન ઉર,
હોય સંતાન રિપુ લાજ લુંટે;
કોય જો શત્રુ નહિ હોય દલપત્ત કહે,
સમિપ સંબંધીનું શરીર છૂટે. ૧૫

સમુદ્ર પ્રબંધ:—

ત્યાંભુજીણીરેવોખીજકરેખીરખથીહીચિરખતનરત્યક્રમધુંવિતડીકયષેદ
એનાસધધઅરાયરમાપેપાભૂરરરસાદુવાજધવીશુડોઆનેડમુછેવાવિને
જુનનારેઓલેખીકાનખપમઇધ્યાશદવોશરીરિરસરેજેયતકડીકહેતોહે
ज्यावसेकळाविशेशजैजरूरजोउपेशएवोचाहउरधारजासुरोपपकवार
ણીપેછઠીમાછાતાંરતનેપપનુંસરીવિછેગવિતેથીવણકથેપ્રડીધીણવોણીહે
ગઆપ્રોથકપુળપાપોલીનૃઅનીયોપૂથીમાંભેજેહેણનજકુંસાતરૂખજાજેધક
શ્રીપીમ્યાતાણપગનપીમેસેડાનટામ્યોનપગનનેછાપંમઉનયુથીડાજરડીત
पामापापिमापापिंमेंपामापापीमापोपामापामामाथापोत्रैसठाथीअघापीथीसूधाप
દીત્રવેઃણીતીતેપેનોડીક્ષતુમ્યોહોહ્યોતલાતનરીહોથનાંસોળેહીકેવીરેનઅઉસ
કપજેમામોચુંતતેછોછીજેપામોચામ્યાએણીશેખડારેરવાકઆંનધીઠભ્યનેડીદ
હેતોશકરેકયૈતરપળધમાંતુંમાંતગજરેનેથામક્ષકેખકેશોણેનુરખાકું
करेजकेफजेघणिवटेजबुद्धितेतणीअसुखथायउलमुंसुज्ञनकामसूलदु
તુંકજાણીરેમાંયુગરેમાકાઅસિરીજાડઇનોછેનીનરેથીતુંડીવુંજ્ઞાઠેયુંકરેનું
રતરાવાકરવાઅવાનેજેશાંનેનનેમાંભાવા૮માજથાજેરમેજવિસુસામાંધતે
ગણુધુજેજાસારોક્ષાલીકાળુંમેક્ષિતત.હાજેસકશુંણીડોવરલીલીજેઠગછનન
सागरसमसंसारछेनोक्रहरिनुंनामजो व गुरुजीजनहेमेलेठठमुकाम.

આ સમુદ્ર પ્રબંધમાં આવેલા શબ્દો સહેલાઈથી વાંચવા

ઘનાક્ષરી છંદ.

મા	સે	વ	ળી	વિ	વ	ધ	ના	જે	વિ	ચા	ર	આ	પ	ઉ	ર;
વ	ન	માં	વિ	હ્રા	ન	જ્ઞા	ની	નો	શ્વે	સ	ર	સ	જ	રૂ	ર;
લે	લે	જ	સ	ને	સા	રી	સ	જા	વે	સ્નિ	ધુ	પા	જ	પૂ	ર;
મે	ગી	ભ	ક્તિ	વ્ર	ના	સ	ત્ય	ત	૯૧	તે	થી	સ	દા	દ્ર	ર.
ગ	મ	ત	માં	હિ	જો	રી	એ	તો	રૂ	પે	આ	આ	પે	ગ	ણી
નો	ખો	ન	થી	જ્ઞા	ણે	ન	ર	ના	રી	ર	ક્ષા	કા	રી	ધ	ણી;
મૂ	મિ	ભ	ણી	ના	ઠા	પર	મ્યો	જ્ઞા	શ્વ	સ	ન	સ	ટા	ધ	ણી
ક્રા	ણ	ગ	ણુ	તિ	માં	ગ	તિ	ઇ	શ	અ	ભિ	માં	ન	ત	ણી.
ઘા	ટે	પા	ર	વિ	ના	ધ	રે	કા	ળ	ઠો	ટિ	અં	ગ	દુઃ	ખ;
લી	ધાં	નાં	ત	ક્ર	ત	પુ	રાં	હે	ખ	રાં	ને	ત	પી	દ્ર	ખ;
ને	ણ	મ	લ	જ્ઞ	ઢી	ણ	તું	વા	રી	ભ	રે	ર	ટી	ભૂ	ખ;
વા	યે	ચ	ઢી	ન	ર	તું	તો	ત	જો	મ	ન	માં	ન્યુ	સુ	ખ.
ટ	ઠી	પ	ડયે	પ	ણ	ખો	યું	તે	જ	ત	ન	આ	દિ	વ	ળિ;
જે	રે	પા	પે	રિ	એ	મ	ન	નો	શ	દી	ન	ભા	વે	ભ	ળિ;
વ	શં	ખા	શં	શ્ર	ક્રા	ધ	રી	કો	ટિ	ઠી	ધાં	સ	વે	ર	ળિ;
હે	લા	માં	તે	મં	દ	મ	તી	ઇ	ર	શા	ની	ઘા	ળી	સં	ળિ.
તે	તો	ત	ને	ત	ર	ક	મ	દો	ખ	વ	શે	સ	દા	કા	ળ;
ધં	ધ	માં	આં	ત્રં	શ	તુ	ની	સ્વ	થી	શ	ખે	ચ્રા	ઢી	ચા	ળ;
ધો	ખો	રે	પે	ધૂ	ડ	તાં	ત	ને	તે	થી	ક	સ	ર	ટા	ળ;
થા	જિ	જ્ઞા	સુ	યા	ની	જ્ઞા	ની	ત	મિ	ર	અ	ની	તિ	ખા	ળ.
ય	થા	ર	થ	વિ	વે	ક	ત	ને	તે	તે	ત	પા	સે	થા	ય;
છે	લી	વા	યે	જ્ઞા	ચા	ખી	લે	તિ	ગે	તુ	લ્યુ	લ	દ્ધિ	ધા	ય;
હું	ઠી	વ	ય	ના	તું	ર	ખે	વે	ગે	બી	જે	પ	ક્ષે	જા	ય;
કો	ઇ	ત	ને	તિ	ખાં	અ	ને	દ	હ	ન	વે	ણ	ન	ગા	ય.
પ	ડ	શે	લા	ગુ	તો	પા	પ	મ	ર	જો	તુ	વિ	ય	રી	શ;
સ્તા	ર	નાં	અ	વિ	દ	શે	સુ	સ્વે	ગે	બી	અ	શ્વ	ખે	ડી	શ;
ષા	વ	ર	ત	પ્ર	ગ	૮	સ	કો	ચ	ન	હિ	અ	ણે	ની	શ;
માં	ગ	ળિ	ક	સ	દા	જ્ય	ભ	ણ	ક	ન	હિ	ઘિ	ક	દી	શ.
પ	છી	સા	ગુ	વ	ય	ન	પો	તે	ક	ઢી	ન્ન	શ	કે	સા	ર;
છી	તા	ધ	રા	વં	ને	ત	નો	નો	ખો	મ	ન	નો	ક	શ	ર;
પ	કે	ક	રી	દ	ગો	ભ	રે	મે	ળો	પા	પ	વા	ળો	ભા	ર;
છે	લ	ખ	ની	નાં	ખે	તે	સ	દ	ન	ની	જ	સ	દા	છા	ર.

સાર છૂટા શબ્દો પાડીને આ નીચે લખ્યા છે.

સાગરનું કહે કહી પાણી ગણી જયાં જુએ ત્યાં,
ભાસે વળી વિવિધના જે વિચાર આપ ઉર;
ગણિત કરે તો પુત્ર માપી આપે વનમાં;
ભુવનમાં વિદ્વાન જ્ઞાની નિશ્ચે સરસ જરૂર;
"રઘુ રાજા" જશ જેવો પામ્યા પ્રૌઢ સેના સજી,
લે લે જશ ને સારી સજાવે સિંધુ પાજપૂર;
સજે વાણી કે કમાણી પિતા થકી કરે ઘણી,
ભેગી ભક્તિ વિના સત્ય તત્વ તેથી સદા દૂર. ૧
મજા કરે ફરે મોતી માણક માળાઓ ધરે,
ગમત માંહી જો રીઝે તો રૂપૈઆ આપે ગણી;
સંસારમાં જે કર્યું તે પાપ પુછાવી લે એવો,
નોખો નથી જાણે નર નારી રક્ષાકારી ધણી;
સારો વાયુ ધર્યો તપે પીગળતાં શેખી રાખી,
ભૂમિ ભણી નાઠો, પામ્યો જો શ્વસન[1] શંકા ઘણી;
રક્ષા અગણિત તેનો મેં ન પાર શકાયજ,
કોણ ગણુતિમાં ગતિ ઇશ અભિમાન તણી. ૨
છેલીવારે ઘર છોડી પાપી પોતે જૈ નરક,
ઘાટે પારવિના ધરે કાળ કોટી અંગ દુઃખ;
નોકાને માટે પછી ક્ષમા મેલીને જખ મારે,
લીધાં ન તદ્રત્ત[2] પૂરાં ઢેખરાં ને તપી કુખ;
કાળું જે કાજળ જેવું પાસે નૃપ[3] રૂપ પેખી,
નેણમાં લજ્જાહીણ તું વારી ભરે રટી ભુખ;
હમેશાં અબુધ પામ્યો પીડા અપરમપાર,
ધાયો ચઢી નર તું તો તજયો મન માન્યું સુખ. ૩
રિદ્ધિ ને સિદ્ધિમાં મોહ્યો માનનીનું જોઇ સુખ,

૧. શ્વસન-પવન. ૨. તદ્રત્ત-તે રસ્તે જોઇએ તેટલાં. ૩. નૃપ-જમરાજા.

ટકી પડયો પણ ખોયું તેજ તન આદિ વળિ;
નૂતન[1] રીતે તું ચાલ્યો પિટાયો સઉ પ્યારથી,
જેવે પાપે રીઝે મન નીશ દીન ભાવે ભળિ;
નાત્ય ને જાત્યમાં ખ્યાત પામ્યો પૂરિ દેશ રહિ,
ઘરાં બારાં શ્રદ્ધા ધરી કોટિ કીધાં સર્વ રળી;
મહા માંડણી તબેલા માનથી વિશદ[2] રચિ;
ડેલામાં તેં મંદમતિ ઇરશાની ઘાલી સળી. ૪

જોજે ભાઇ અગણીત પાપમાં છે એવો સાર,
તે તો તને નરકમાં દાખવશે સદા કાળ;
નાસવાનો સૂજશે ન માર્ગ ભોગવીશ દુઃખ.
ધંધમાં[3] આંઠી શત્રુની ખેંચી રાખે ચાહી ચાળ;
વિકટ છે ખરેખરી માનજે વિચારી વાત,
ધોખો રહે વડતાં તને તેથી કસર ટાળ;
કહ્યું માની થાને ડાહ્યો થાને હેતે હરિ જન,
થા જિજ્ઞાસુ, ધ્યાની, જ્ઞાની, તિમર અનીતિ બાળ. ૫

ગુણી જન યથારથ પિછાણથી ઉર ધર,
યથારથ વિવેક તને તો તે તપાસે થાય;
રુડો થા રે ઉંમરનાં ત્રેપન વરસ વીત્યાં,
છેલી વારે જા ચાખી લે તીર્થ તુલ્ય સદ્વિઘાય;
જીવ જેથી લક્ષવસા સમજણ ધારે શુદ્ધ,
ટુંકી વયના તું રખે વેગે બીજે પક્ષે જાય;
જરૂર તું ટુંકે કાળે ઠાઉકું કરજે કામ,
કોઈ તને તીખાં અને દહન વેણ ન ગાય. ૬

ડેલી મેડી સુખ આંહિથી ન સાથે જાય આવું,
પડશે લાગુ તો પાપ ભાર જયાં તું વીચરીશ;

૧ નૂતન-નવી. ૨. વિશદ-ઉજળા. ૩. ધંધ-લડાઇ.

મેલી જવું જે કનક અયુત[1] પ્રયુત[2] ને, વિસ્તા-
રનાં અર્વિંદ[3] શે સુખે ગેબી અશ્વ એડીશ;
લેજે વિજ્ઞાન શોધી વિદ્યાથી રુડી રોકડ તે,
વાવરતાં પ્રગટ સંકોચ નહિ અહોનિશ;
ઠેઠ સુ ઠેકાણે ઠરે પીડા બધી પડી મૂકી.
માંગલિક સદા જયાં ભણક નહિ ધીક દીશ[4]. ૭

ઠગ સાચું મનુષ્ય નથીજ જાણે એક છેક,
પછી સાચું વચન પોતે કહી ન શકે સાર;
મૂઢમાં કસૂર ને અસૂર જેવો કહેવાય,
છીત ધરાવે ને તેનો નોખો મનનો કરાર;
કાન ધરે લબાડી ઉઘાડી ઘણી વાતો વિષે,
પકો કરી દગો ભરે ભેળો પાપવાળો ભાર;
મન તેનું ઢુંકું દલપત કહે રહે, ને દં-
ડેલ બની નાંખે તે સદન નિજ સદા છાર. ૮

દોહરા.

સમુદ્રની વસ્તુતણો, છેહ ન આવે છેક;
એમ સમુદ્ર પ્રબંધથી, ઉપજે અર્થ અનેક. ૯

પ્રભુ કૃત સમુદ્રથી થયાં, રત્ન રુડાં દશ ચાર;
કવિ કૃત સમુદ્રથી થયાં, એમજ રત્ન અઢાર. ૧૦

સમુદ્ર પ્રબંધમાં પહેલા અક્ષરની ઉભી લીટી વાંચતાં વંચાય છે તેઃ—

દોહરો.

સાગર સમ સંસાર છે, નૌકા હરિનું નામ;
જો નાવિક ગુરુજી જડે, મેલે ઠેઠ મુકામ. ૧૧

પાંચમા અક્ષરો વાંચતાં—પ્રમાણિકા છંદ.

કરેજ કેફ જે ઘણી, ઘટેજ બુદ્ધિ તે તણી;
અસુખ થાય ઉલટું, સૂજે ન કામ સૂલટું. ૧૨

---

૧. અયુત—દસ હજાર. ૨. પ્રયુત—દસ લાખ. ૩. અર્વિંદ—પુત્રપુત્રાદિક વિસ્તારરૂપી કમળ તે પણ મુકીને જવું છે. ૪. ધિક્કાર તરફ.

નવમા અક્ષરો વાંચતાં--શીર્ષા છંદ. દ્વિઅર્થી.

પામા[1] પાપીમાં પાપી, મેં પામા પાપી મापी;
પામા પામામાં થાપી, ત્રેસઠયાંથી અવાપી. ૧૧

એમાં મતલબ એવી છે કે સને ૧૯૬૩ થી અંગ્રેજી વર્ષ પોસ મહિનામાં અને માગશર મહિનામાં એ છંદમાં બતાવેલા અક્ષર પ્રમાણે ઓગણીસ વર્ષ સુધી બેસે, અને પછી પણ એજ અનુક્રમે આવે; તેમાં પપે પોસ અને મમે માગશર સમજવો.

તેરમા અક્ષરોમાંથી:--સમાનિકા છંદ.

જયાં વસે કળા વિશેષ, જૈ જરૂર જોઉં દેશ;
એવી ચાહ ઉર ધાર, જા યુરોપ એક વાર. ૧૨

સત્તરમા અક્ષરોમાંથી:--અનુષ્ટુપ છંદ.

ભાવ લૈ ભોગનો ભૂકો, ઘાલીને ઘાટ જે ઘડે;
તે ધંધો થાય છે ટૂંકો, પસ્તાવામાં પછી પડે. ૧૩

એકવીસમા અક્ષરોમાંથી:--

विद्वानेव हि जानाति । विद्वज्जनपरिश्रमं ॥
नहि वंध्या विजानाति । गुर्वी प्रसववेदनां ॥१४॥

પચીસમા અક્ષરોમાંથી:--ઉધોર છંદ.

જેની જાત તો ના જોઈ, કાઢે વાત તેની કોઈ;
દાખે નેતિ નેતિ વેદ, ભાખે કોણ તેનો ભેદ. ૧૫

ઓગણત્રીસમા અક્ષરમાંથી:—દોહરો.

આસપાસ આકાશમાં, અંતરમાં આભાસ;
ઘાસ ચાસની પાસ પણ, વિશ્વ અધિશનો વાસ. ૧૬

---

૧. પામા—ખસનો રોગ.

ડાબી બાજુના ઉપલા ખુણાથી જમણી બાજુના નીચલા ખુણા સુધી વાંચતાં:--દોહરો.

શાણી શાણી ફક્તનો, પામે નૃપ જો પ્યાર;
ચિતે ધરે સુવિચારને, ભાગે નહિ શક ભાર. ૧૭

ડાબી બાજુના નીચલા ખુણાથી જમણી બાજુના ઉપલા ખુણા સુધી વાંચતાં:--દોહરો.

મનમાં ચુંકાશો નહીં, ઠામ નથી હરિ દૂર;
દેરાં પાડયે[1] નહિ પુરે, ઇશ્વર આશ જરૂર. ૧૮

હરિ ભજવાનો ઉપદેશ.

દોહરો.

અરે જીવ તેં જન્મિને, શોધી ન લીધો સાર;
ભ્રમણામાં ભૂલ્યો ભમી, ભર્યા પાપના ભાર. ૧

ભુજંગી છંદ.

ભર્યા પાપના ભાર સંભાર ભાઇ,
કુડા કર્મની ખૂબ કીધી કમાઇ;
મળ્યો માલ મેલી જવું છે મરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૨
બહુ જુક્તિએ જીભથી જૂઠ બોલ્યો,
અરે સત્યનો તેં ખજાનો ન ખોલ્યો;
અરે તું ન ચાલ્યો રુડું આચરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૩

---

૧. મુસલમાનો હિંદુઓનાં દેરાં પાડીને ધારતા હતા કે આમ કરવાથી ખુદા અમારી આશા પુરી કરશે, તેઓને શિખામણનો આ દોહરો છે.

દયા છોડિને કૈંકને કષ્ટ દીધાં,
લુચાઇ કરી કૈંકનાં દ્રવ્ય લીધાં;
દિલે દૈવથી દોષ દેખી ડરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૪
કહે ભાઇ કાયા ધરી શું કમાયો,
ગયો લાભ ને ઊલટો તું લુંટાયો;
ઠર્યો કીચમાં ઠેઠ સૂધી ઠરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૫
જનો કૈંક જોને ગયા તુજ જોતાં,
સગાં ને સબંધી રહ્યાં સર્વ રોતાં;
ધિખાવી દિધા ધામ આળે ધરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૬
હતી હામ હૈયે થતી છત્રછાયા,
જમીમાં સમાયા રુડા રાણિજાયા;
ન કોઇ બચ્યા તે ઉપાયો કરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૭
અરે તારું આયુષ્ય તો ઊડી જાશે,
સમો આવશે કાલ શા હાલ થાશે;
અભીલાખ ઊંડો રહ્યો આદરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૮
દિસે પુત્ર ને સ્રી દિસે દાસ દાસી,
તથાપી અરે જીવ જો તું તપાસી;
તને મોતથી તારશે તે તરીને.
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૯
ઘણું ખાધું પીધું ઘણા ખેલ ખેલ્યો,
અબોટયો કશો સ્વાદ એકે ન મેલ્યો;
ફસાયો પુરો દેખ પાછું ફરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૧૦

કર્યાનું હતું શું અને શું કર્યું તેં,
ધર્મ્યું સોનું લૈ ધૂળ મધ્યે ધર્યું તેં;
ભમ્યો ભૂલમાં ભાર ભુંડો ભરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૧૧

વળી જો વિચારી ગયાં વર્ષ વહેતાં,
મટ્યા કેશ કાળા કહેતાં કહેતાં;
જરા આવી ઝાંખો થયો તું ઝરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૧૨

દિશા ભૂલી દિગ્મૂઢની પેર ડોલ્યો,
ખકે તેમ આ તું ગમે તેમ બોલ્યો;
સજી શુદ્ધ વાણી તજી વૈખરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૧૩

ધખેલી તવીમાં ફૂટે જેમ ધાણી,
ફૂટે વિશ્વ મધ્યે ફટોફટ પ્રાણી;
અરેરે ન કોઇ રહ્યો ઊગરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૧૪

હજી ચેત બાજી બધી હાથમાં છે,
દયાળુપણું તો દિનાનાથમાં છે;
વિચારો વિવેકે મતી વાવરીને,
હવે જીવ હેતે ભજી લે હરીને. ૧૫

તજી ગર્વ આ સર્વ મિથ્યા તપાસી,
રહે આપને અંતરે જે ઉદાશી;
કહ્યો મોક્ષનો લક્ષ તેં લોક કામે,
દિધી દેશના શુદ્ધ દલપત્તરામે. ૧૬

દોહરા.

અતિ ચિંતા ઉરમાં ધરે, મૂરખ વંશ નિમિત્ત;
બીજ જવાની બાગ પતિ, ચિંતા ધરશે ચિત્ત.

પ્રભુએ પૃથ્વી જે રચી, અચરજ એહ અથાગ;
શીતળતા ઉપર દિસે, અંતર બળતી આગ.[1]

આ દુનિયામાં આપણું, નથી સરીગત કોઈ;
વેઠ પડી તે વેઠવી, કાં હરખી કાં રોઇ.

જનો આ સંસાર છે, સાગર વડા સમાન;
કાંઠા બે તેના કહું, જન્મ સ્થાન શમશાન.

સ્વપ્ન તુલ્ય સંસાર છે, પાપ પુણ્ય છે સત્ય;
ચતી શકો તો ચેતજો, દે શિક્ષા દલપત્ત.

ઉપેંદ્રવજ્રા છંદ.

જથાતથા વાદ વૃથા વિસારી, કથા તથા કીર્તનને ઉચારી;
ધીરે રહી ધ્યાન ધરી ધરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૧

ઉચ્ચારનો ઉર વિચાર આણી, સુકર્મનો મારગ સત્ય જાણી;
કુકર્મને દૂર કરીકરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૨

ઉજાસથી અંતરને ઉજાળી, અનાડી ઉન્મત્તપણું પ્રજાળી;
ઠરેલ થૈ ઠીક ઠરી ઠરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૩

પવિત્રતા મિત્ર વિચિત્ર પાળી, હરામની હામ તમામ ટાળી;
દગાથકી દીલ ડરી ડરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૪

ચડીશમાં ચૂકી કુચાલ ચાલે, કરીશમાં ક્રોધ કદાપિ કાળે;
ભલાઇ ભંડાર ભરી ભરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૫

---

૧. આગ—મતલબ કે સંસારમાં ઉપર ઉપર સુખ દેખાય પણ અંતરમાં ભડકો હોય.

સુભાષણો સર્વસ સાંભળીને, ભલાભલા શોધકમાં ભળીને;
ખુશીથી લે વાત ખરીખરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૬
સુસંગતીની કર નિત્ય સેવા, લજાય શું લાભ અલભ્ય લેવા;
ગુણી સભા મધ્ય ગરીગરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૭
સુધર્મનો સ્વાદ સદૈવ સારો, ગણાય ચોખો ગુણવાન ધારો;
ચરાય તો નિત્ય ચરીચરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૮
સલાં ભુંડાં ભાષણ મુખ ભાખે, ગણીગણી ઇશ્વરયાદ રાખે;
જરૂર ભૂલે ન જરીજરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૯
ફરેલ કાયા ઘટ જેમ કાણો, ભરેલ આયુષ્ય જળ પ્રમાણો;
જશે બધું નીર ઝરીઝરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૧૦
અપાર સંસાર સમુદ્ર આ છે, સદાય તે સંકટની સિમા છે;
તકાવ તું પાર તરીતરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૧૧
ધુમાડીનો ધૂમ્ર અનિત્ય એ છે, સુબોધ શિક્ષા દલપત્ત દેછે;
મનુષ્ય તો જાય મરીમરીને, હરી હરી બોલ ફરીફરીને. ૧૨

ઇશ્વર ભજવાનો ઉપદેશ.

લક્ષ્મીપર છંદ.

ઠીક થૈ જે ઠરેલો બધે ઠામ છે,
નાથ તે એક તેનાં ઘણાં નામ છે;
સર્વદા જો તમે કામ સાદાં સજો,
ભૂપનાં ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૧
જાણજો જ્ઞાન અજ્ઞાનને જુદ્ધ છે,
સેવવા જોગ તો શ્રીહરી શુદ્ધ છે;
ભૂત ને પ્રેતને તૂત જાણી તજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૨
કોટિ બ્રહ્માંડનો એજ કર્તાર છે,
કામ જેનાં જુઓ સર્વ શ્રીકાર છે;

હે જનો હેતથી હેતુ તેના હજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૩
ઇંટ જેવાં જુઓ બિંબ આકાશમાં,
ભાળિયે આપણે ઇંદુ આભાસમાં;
સ્થાપનારાતણા આપ મિત્રો થજો;
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૪
પાણી ને પૃથ્વિ પોતેજ પેદા કર્યાં,
ધ્યાન દે માનવીને રચીને ધર્યાં;
સર્જનારો હશે કોણ તે શોધજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૫
આપણે કાજ જે અંન પાણી ધરે,
કષ્ટ કાળે વળી તેજ રક્ષા કરે;
માનવી માત્ર જેથી કરે છે મજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૬
સિદ્ધિ જેની મહા શક્તિ દીસે સદા,
કોડ કાળે નહીં નાશ જેનો કદા;
વિશ્વના વાસિ સૌ વાલપે વંદજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૭
આદિ કે અંત જેનો નથી આવતો,
ભૂધરો એજ છે ભક્તને ભાવતો;
ચાતુરી તેતણી ચિત્ત વિચારજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો.
રોમમાં કોટિ બ્રહ્માંડ છે રાજતાં,
છેક ઝીણાંજ છે છિદ્રમાં છાજતાં;
રે તમે દીલમાં દાખલા રાખજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૯

લાખ વાતો તણી એક આલેખજો,
પ્રાણીના નાથને પ્રેમથી પેખજો;
મુક્તિનો માર્ગ તે મુખથી માગજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો.
અંતરે ઇચ્છશો એ પ્રભૂ આપશે, ૧૦
સ્થિરતામાં-સદા શોભીને થાપશે;
ભક્તિની વાત આ ચેતથી વાંચજો,
ભૂપના ભૂપને ભક્ત થૈને ભજો. ૧૧

દોહરો.

ભજો ભક્ત થૈ ભાવથી, કૃપાળુ જન કરતાર;
રુડી દલપતરામની, સરવ કથાનો સાર. ૧૨

પ્રભુ ભજવાનો ઉપદેશ.

ચંદ્રાવળા છંદ.

પ્રભુ ભજિયે તજિયે મન મમતા, સજિયે કારજ શુદ્ધ;
સકળ કળાનો સાર સમજિયે, તજિયે વચન વિરુદ્ધ.
તજિયે વચન વિરુદ્ધ વિચારી,
અમૃત સમાન વચન ઉચ્ચારી;
દલપતરામ કહે સજિ શમતા,
પ્રભુ ભજિયે તજીયે મન મમતા. ૧
કીર્તિ વધે તેવાં કૃત કરિયે, ડરિયે દેખી દોષ;
ભલી શિખામણ ભીતર ભરિયે, હ્રદય ન ધરિયે રોષ;
હ્રદય ન ધરિયે રોષ કદાપી,
કઠણ કથન કો કહે તદાપી;
દલપતરામ કહે દિલ ડરિયે,
કીર્તિ વધે તેવાં કૃત કરિયે. ૨

શા માટે અપજશ સંઘરિયે, ભરિયે શિદ શિર ભાર;
મિત્રપણું અધિકું આદરિયે, મરિયે વળી જે વાર;
મરિયે વળી જે વાર વખાણે,
અંતરમાં પ્રીતિ સૌ આણે;
સહસ્ર વર્ષ સુધી સાંભરિયે,
શા માટે અપજશ સંઘરિયે. ૩

પરમ ધરમનાં કરમ કરીને, ભરમ ભાગી ભય છોડ;
મર્મ સમજ સજ શરમ સર્વદા, પ્રભુમાં પ્રીતિ જોડ;
પ્રભુમાં પ્રીતિ જોડ જરૂરથી,
સદગુણ સજ દુર્ગુણ તજ દુરથી;
હરઘડિયે સંભાર હરીને,
પરમ ધરમનાં કર્મ કરીને. ૪

વાચક શુભ સાંભળ સુખદાયક, લાયક થઇ લે લાગ;
ગણી ગણીને ગુણ નરનાયકના[1], ગાયક થઇ કર ગાન;
ગાયક થઇ કર ગાયન ગરજી,
મનમાં તેની સમજી મરજી;
દલપતરામ કહે દુખ ઘાયક,
વાયક શુભ સાંભળ સુખદાયક. ૫

ધર્મધુરંધરતા ધીરજ, ધર ધરણી ધ્યાન,
તુચ્છપણાની ટેવ તુરત તજ, ભજ ભાવે ભગવાન;
ભજ ભાવે ભગવાન ભજનથી,
સજ અંતરમાં સ્નેહ સજનથી;
દલપત કહે સદા સુકૃત કર,
ધર્મધુરંધરતા ધીરજ ધર. ૬

અખિલ ખખિલ દાતાનું અંતે, ઠરવાનું એ ઠામ;
તે માટે મહિનાના ત્રીસ દિન, નિશદિન રટિયે નામ;

૧. નરનાયક—પુરૂષોત્તમ અથવા પરમેશ્વર.

નિશ દિન રટિયે નામ ન ભૂલી,
ફેલ ફરી ફરિયે નહિ ફૂલી,
દલપત કહે કહ્યું સૌ સંતે;
અખિલ અખિલ દાતાનું અંતે. ૭

સુધર સુધર નર તું સુધરીને, સુધાર સૌ સંસાર;
આળસ સહુ તજી ઉદ્યમ રૂપી, કાં ન જમે કંસાર;
કાં ન જમે કંસાર સરસ તે,
તૃષિત મરે શિદ વારિ વરસતે,
કહે દલપત દિલ હીસ કરીને,
સુધર સુધર નર તું સુધરીને. ૮

ઉપદેશી સિંહાવલોકન.

સવૈયા.

કરવા સુ વિચાર સદા દિલમાં,
ભવસાગર ભક્તિ કરી તરવા;
તરવાર બહાદુર તેજ ખરો,
દિલને નહિ દે દુખથી ડરવા;
ડરવાનું ગણે દિલ દુર્ગુણથી,
હરખાય પરાઈ પીડા હરવા;
હરવા પરદ્રવ્ય કહે દલપત્ત,
ચહે નહિ ચિત્ત બુરું કરવા. ૧

ફરિયે પરમારથ પ્રીત સહીત,
અને કૃતિ ઉત્તમ આદરિયે;
દરિયે દુખને દુખતો જન દેખી,

દયા દિલમાં ધરથી ધરિયે;
ધરિયે રથ ચક્ર ફરે ધરણીપર,
તેમ દયા ગુણ વાવરિયે;
વરિયે વર અન્ય નહીં દલપત્ત,
પતિ જગ કારકને કરિયે. ૨
મળશે નહિ જન્મ મનુષ્યતણો,
અઘટિત કર્યાં કૃત ઉભળશે;
બળશે નહિ પાપ પછી સઘળાં,
તુજ સંકટ કોઈ ન સાંભળશે;
ભળશે દુખ આવી અનેક બીજાં,
ઉભરાની પેઠ અતિ ઉછળશે;
છળશે જમદૂત કહે દલપત્ત,
પછી તુજ પાપ પુરાં મળશે. ૩
ધરથી શુભ ધર્મ વિચાર ધરો,
ઠરવું ન પડે જમના ડરથી;
ડરથી તજી ધર્મ ન દોષ કરો,
નિપજે નહિ કાંઇ કદી નરથી;
નરથી નીપજે સુખ કે દુખ તો;
પછી સર્વ પીડાય પરસ્પરથી;
પરથી ન બને કશુંએ દલપત્ત,
બનેજ બધું ધરણીધરથી. ૪
ધનમાં મન ધારી ધમાધમ કીધ,
રહ્યો નહીં નેહ નિરંજનમાં;
જનમાં ધરી જન્મ જનાવર જેમ,
ન કાઢી ઘડી કદી કીર્તનમાં;
તનમાં તરુણાઇ ઘટી દલપત્ત,
ઠરી વય વર્ષ અઠાવનમાં;

વનમાં પકડે પશુ પારધી તેમ,
ખખીલ પડયો જમ ખંધનમાં. ૫

મુખમાં મહારાજનું નામ ન લે,
સુખિયો થઇ શોખી ફરે સુખમાં;
સુખમાં તુજ ધાર ધિકાર પડયો,
ધિક માત તને ધરિયો કુખમાં;
કુખનાં ભરી ભોજન પાન ભમે,
દીન નાથ સહાય કરે દુખમાં;
દુખમાં ન ધર્યો દલપત કહે,
પડી ચૂક અચૂક ચતુર્મુખમાં. ૬

મજમાં ગુણ કે ગણ દોષ ભલે પણ,
દાખીશ દેખીશ તે તજમાં;
તજમાં પચી પાન ઇલાઇચીમાં,
ખરચ્યા ખુરદા રદ કારજમાં;
રજમાં ગયું તારું રળ્યું શુભમાં,
ઉચર્યો થકી ઓછું ભર્યું ગજમાં;
ગજમાં હયમાં દલપત્ત કહે,
દિલ દાખ્યું નહીં હરિ નામજમાં. ૭

પળિયે તુજ શીશ સપેત થયું,
જેમ ફુલ સુકાય ફુલી કળિયે;
કલિયે તુજ પંડ પ્રવેશ કર્યો,
ધુર ધર્મની ધોરી તજી ગળિયે;
ગળી એજ રીતિ ગણી તે ગણતાં,
પણ આશ જે પત્ર ફળે ફળિયે;
ફળિયે જન દીન દીઠો દલપત્ત,
ન પાણીજ પાયું કદી પળિયે. ૮

ઘટમાં ઘણી ઘાત અઘાત ભરી,
છળ ભેદ કરે પછી છેવટમાં;
વટમાં ન રહ્યો જન જાતિ તણી,
લલચાઇ રહ્યો જન લંપટમાં;
પટમાંહિ મનોહર પેચ રચી,
શણગાર સજે અતિ ઉલટમાં;
લટમાંહિ ફુલેલ ધરી દલપત,
ઘુંમે પછી સુંદર સંઘટમાં. ૯
કર વાવરિયે શુભ કામ વિષે,
ધરી હામ પરાઇ પીડા હરવા;
હરવાતતણું સમજી મન હારદ,
જ્ઞાની થવું ગુણ સંઘરવા;
ઘર વાસ વસી ઘણી પુંજી કરો,
પરલોક વિષે પછી વાવરવા;
પરવાર મળે પળ પાંચતણો,
કરિયે મન જ્ઞાન કથા કરવા. ૧૦

ઉદારતા વિષે.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જો ઇશ્વરે અતિ ઘણું ધન ધાન્ય આપ્યું,
કંગાલતા કુભવતા તણું કષ્ટ કાપ્યું;
પૃથ્વી વિષે દશદિશે જશ પાથરો રે,
ઔદાર્ય કાર્ય કરવા કર વાવરો રે. ૧
પ્રત્યક્ષ ભક્ષ નવટાંકજ નિત્ય પામો,
તો રાંકને તુરત તેથકિ ટાંક વામો;

કોઇક અંગ કપાય કદી પણ,
મસ્તક એક કદી ન કપાશે;
સાચ જાણે દલપત્ત કહે,
પણ સો જણનો સરદાર ન જાશે. ૧૫

સારું કામ કરવા વિષે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અરે રુડો માનવ દેહ આવ્યો,
બહુ પ્રતાપી પ્રભુએ બનાવ્યો;
તમે વિચારો હિત જો તમારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૧
ન કાઢશો કાળ કદી નકામો,
પરોપકારી શુભ નામ પામો;
દગાઇથી નામ ઠરે નઠારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૨
સુકીર્તિનો સ્વાદ સદૈવ ચાખો,
આલોકમાં નામ અખંડ રાખો;
તો વાગશે નિર્ભયનું નગારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૩
જગત્પતિ ને પ્રિય કામ જે છે,
આલોકમાં ઉત્તમ કામ તે છે;
બીજું બધું માલ વિના બિચારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૪
હેતે કરો પુણ્ય પવિત્ર હાથે,
હાથે કર્યું તેજ સદૈવ સાથે;
બીજું નહીં એક મળે ભુંગારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૫

દુષ્ટો મરીને અતિ દુઃખી થાય,
જે દુઃખ જીભે ઉચર્યું ન જાય;
ચિત્રો વિષે કેમ કરી ચિતારું.
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૬
જરે કરી ઉન્મતતા ન આણો,
જરે કરીને નહીં શ્રેષ્ઠ જાણો;
જરે કરીને ન રમો જુવારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૭
આયુષ્યમાંથી પળ ઓછી થાય,
મહા મુલી તે નહિ મેળવાય;
જરૂર આ જીવન છે જનારું,
કરો કરો કાંઈક કામ સારું. ૮
મહીપતીઓ પણ રાજ મેલી,
ખપી ગયા ભૂપર ખેલ ખેલી;
વિશેષ શું વર્ણન હું વધારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૯
નથી નથી નિશ્ચળ દ્રવ્ય દેહ,
નથી નથી નિશ્ચળ નારિ નેહ;
અંતે થશે તે સઘળું અકારું.
કરો કરો કાંઈક કામ સારું. ૧૦
સંસારનું સુખ સુધા સમાન,
નિશ્ચે તમે માની રહ્યા નિદાન;
ખચીત થાશે અતિ એજ ખારું,
કરો કરો કાંઈક કામ સારું. ૧૧
મનુષ્ય કાયા નથી મોજ માટે,
ઘડી નથી તે પશુ પક્ષિ ઘાટે;
અખંડ સ્વર્ગે સુખ આપનારું,
કરો કરો કાંઇક કામ સારું. ૧૨

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

કોડે કામ કરો કૃપાળુ બનીને, સૌ શાસ્ત્ર શિક્ષા કહે,
જેથી શ્રી જગદીશ રીસ તજીને, રાજી હૃદેમાં રહે;
આ શિક્ષા સુણીને સુબોધ ગણીને, સુસ્નેહ સંભારજો,
દાખે છે દલપત્તરામ દિલમાં, ધીરા જનો ધારજો. ૧૩

દોહરા.

જો સુખ ઇચ્છો જગતમાં, કરો સદા શુભ કામ;
એ શિખામણ અહરનિશ, દે છે દલપતરામ. ૧૪
સરસું કરતાં વાર બહુ, નરસું તરત કરાય;
સાકર ગંધક તેલથી, તરત કોયલો થાય. ૧૫
જેવા તેવા નર કહે, તે નવ કરીએ કામ;
જે વાતે વાનર કહે, તે નવ કરીએ કામ. ૧૬
સારું નરસું કામ કરી, પછી જુઓ પરિણામ;
વિખ અમૃત વાવી જુઓ, દાખે દલપતરામ. ૧૭

મનહર છંદ.

સારું કામ કરે તેની ખામીઓ ન ખોળી જોવી,
સારા સારા ગુણ જોઇ કહેવું જે સારું છે;
શાણપણે શાણા જનો સજે કામ તોય તેમાં,
નક્કી જાણો કશું કહેવાનું રહેનારું છે;
ઇશ્વરના કામમાં અનેક રીતે ખામી ભાસે,
મણિમાં મિઠાશ નહિ નિધિ જળ ખારું છે;
કહે દલપત કોટી ભાનુનો આભાસ છતાં,
આશમાની રંગ આ આકાશમાં અંધારું છે. ૧૮

દોહરો.

સૌ વાતે પડદો ભલો, ખુલ્લે દિસે બગાડ;
ત્વચા મઢ્યું શોભે શરીર, વસે માંહિ ગંદવાડ. ૧૯

પોતે પોતાનું કામ કરી લેવા વિષે.

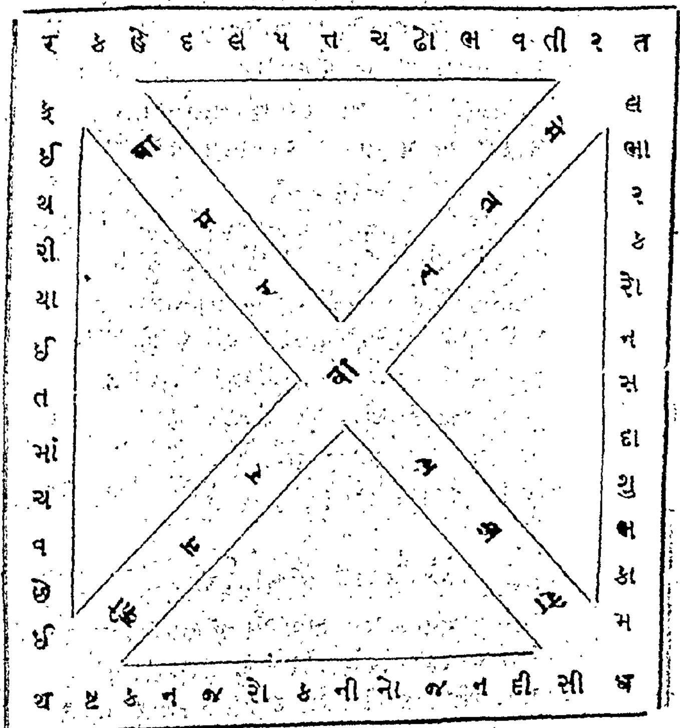
દોહરા.

અંતરમાં ઇશ્વર ધરી, પ્રેમે કરી પ્રણામ;
શુભ ભાસે તે સર્વદા, કર તું તારું કામ. ૧
કોઇ વખાણે વિશ્વમાં, કોઈ કરે બદનામ;
તેની તો ચિંતા તજી, કર તું તારું કામ. ૨
પ્રથમ વિચારી તપાસી જો, પોતે તું પરિણામ;
શુભ ફળદાયક સંભવિત, કર તું તારું કામ. ૩
સ્વભાવ જુદા સર્વના, તે નહિ મળે તમામ;
કો સારું નરસું કહે, કર તું તારું કામ. ૪
બહુ ધન ખરચી બાંધીએ, ધરણી ઉપર ધામ;
કોઇ ઉંચું નીચું કહે, કર તું તારું કામ. ૫
ભલા કુવાને પણ ભલો, ગણે ન સઘળું ગામ;
કે કો પહોળો સાંકડો, કર તું તારું કામ. ૬
સજજન તણી સલાહ લઇ, ઠીક ઠરી મન ઠામ;
ભાસે જે તુજને ભલું, કર તું તારું કામ. ૭
પ્રારંભ્યું પૂરું કરી, વળતી લે વિશ્રામ;
વચમાં વાત ન સાંભળીશ, કર તું તારું કામ. ૮
આળસ તજી અહોનિશ, હઇડે રાખી હામ;
સર્વનું શુભ ચાહીને, કર તું તારું કામ. ૯
કોઇ મુરબ્બી માનશે, કોઇ ગણશે ગુલામ;
હરખ શોક તેનો તજી, કર તું તારું કામ. ૧૦
જે માટીના માનવી, તે શું દેશે દામ;
ઇશ્વરની આશા ધરી, કર તું તારું કામ. ૧૧
સલાહ સારી સર્વદા, દે છે દલપતરામ;
નિર્મળ મન નિશ્ચય કરી, કર તું તારું કામ. ૧૨
તેજ તમારું જાણજો, કીધું જે શુભ કામ;
પછી બીજાં પૃથ્વી વિષે, દાટયા રહેશે દામ. ૧૩

પ્રભુની ચહાય પ્રસન્નતા, કરે તેજ શુભ કામ;
કાં કીર્તિ ભૂખ્યો કરે, નિશ્ચળ રહેવા નામ. ૧૪
નિંદા સ્તુતિ નવ ગણો, કરો આપ શુભ કાજ;
કયાં જાય છે કામ નિજ, જેમ મેઘ રવિરાજ. ૧૫

ચોકીબંધ સવૈયો.

વાર તમે તલભાર કરો ન, સદા શુભ કામ ધરો કરવા,
વાર કરો ધસી દીન જનોની, કરો જન કષ્ટથકી નરવા;
વાર નથી થઇ છે વચમાં તઇયારી થઇ ફરવા મરવા,
વારમવાર કહે દલપત્ત, ચઢો ભવતીર તમે તરવા. ૧૬

ઈંદ્રવિજય છંદ.

આણી વિચાર વિલંબ કરીકરી,
કામ ઘણાં કરવા ઉર ધારે;
આયુષ આમ તમામ જશે વહિ,
કામ કર્યાનું કરીશજ ક્યારે;
જાવું પડે પછી રાત પ્રભાત,
જમાત મળે જમદૂતની જ્યારે;
કામ ભલાં દલપત્ત કહે કર,
જે કરું તે કર આજ અત્યારે. ૧૭

દોહરો.

નામ કામનાં શું ગણો, કરી બતાવો કામ;
પુત્ર હજી તો પેટમાં, આગળથી શું નામ. ૧૮

મનહર છંદ.

ઢોંગ ધરી દુનિયામાં દેખાડવું ભલું ડોળ,
એવી તો સંસાર વિષે સૌને સમજણ છે;
પોતાની તપાસ્યા વિના ભાખવી બીજાની ભૂલ,
એ વિદ્યાથી ભૂતળમાં ભાગ્યેજ અભણ છે;
ભલાં ભલાં ભાષણોથી ભાખી તો શકાય પણ,
કરી ન શકાય એજ એક અડચણ છે;
કહે દલપતરામ કહેવું સરસ કામ,
કહેવું તેવું કરી દેખાડવું કઠણ છે. ૧૯

પરોપકાર કરવા વિષે.

કુંડળિયા—ભુજંગી છંદ.

રાખી દયા હૃદય વિષે, કરો લોક ઉપકાર,
ઉત્તમ કારજ એજ છે, સર્વ ધર્મનો સાર;

બધા ધર્મનો સારમાં સાર એ છે,
કથા વારતા ગ્રંથકારો કહે છે;
શિખી સાંભળીને જુઓ શબ્દ સાંખી,[1]
બનો ઉપકારી, દયા દીલ રાખી. ૧

સર્વે લોકો છે સગા, પિતા એકનું પેટ,
એ સઉમાંથી એક પણ, નથી પરાયો નેટ;
પરાયો નથી નેટ એ મહ્ય એકે,
વડી બુદ્ધિ લાવી વિચારો વિવેકે;
ગયું જ્ઞાનનું ભાન અત્યંત ગર્વે,
સગાઇ જુનીથી ગયા લોક સર્વે. ૨

પ્રીતિ જેવી પુત્ર પર; ભ્રાત ઉપર જે ભાવ,
સ્નેહ તેહવો સર્વ પર, ઠરવા કરો ઠરાવ;
ઠરાવો સદા સ્નેહ સૌ લોક સાથે,
મયા રાખજો માનવી માત્ર માથે;
રુડી જાણજો અંતરે એજ રીતિ,
પુરી રાખજો પુત્રની તુલ્ય પ્રીતિ. ૩

પામે પીડા પુત્ર તો, તાત ધરે સંતાપ,
પિતા અધિક પસ્તાય જો, પુત્ર કરે બહુ પાપ;
બહુ પાપ જો આદરે પુત્ર પાપી,
તજી દે નહીં તાત તેને તથાપિ;
રુડું એહનું ઇચ્છશે સર્વ ઠામે,
પિતા શોચશે જો પીડા પુત્ર પામે. ૪

એજ રીતે જન અખિલનું, ઇચ્છો રુડું આપ,
તરત કરો જયમ તેહના, સર્વ ટળે સંતાપ;
ટળે સર્વ સંતાપ સર્વે પ્રજાના,
મહા વૈભવો ભોગવે તે મજાના;

૧. સાંખી–માની.

સદા કાળ શોભે સમૃદ્ધિ સહીતે,
રુડું અંતરે ઇચ્છજો એજ રીતે. ૫

દુઃખ દેખી દિલ ધરી દયા, દેવું સુખનું દાન,
તન મન ધન તે કારણે, કરો સકળ કુરબાન;
કરો સર્વ કુરબાન ને કષ્ટ કાપો,
નિરાશ્રીતને આશરો નિત્ય આપો;
રુડા જન્મનો સારમાં સાર લેખી,
દયા રાખજો દીલમાં દુઃખી દેખી. ૬

આપ વિચારો આપનું, દેહતણું જે દુઃખ,
સમજો તેવું સર્વને, દેહ દુઃખ કે સુખ;
અરે દુઃખ કે સુખ સર્વેનું એવું,
લગારે નહીં ન્યૂન ધારીજ લેવું;
તથા ચિત્ત ચાતુરી ધિક્કાર વ્યાપે,
વિચારી જુઓ આપનું ચિત્ત આપે. ૭

સદા સર્વને માન ઘો, કદિ ન કરો અપમાન,
આપે જે અપમાન નર, નકી એજ નાદાન;
નકી એજ નાદાનની જાત નીચી,
મુખે બોલશે બોલ જે આંખ મીચી;
નહીં લાયકી એ થકી લેખી લેજો,
સદા સર્વને આપ સન્માન દેજો. ૮

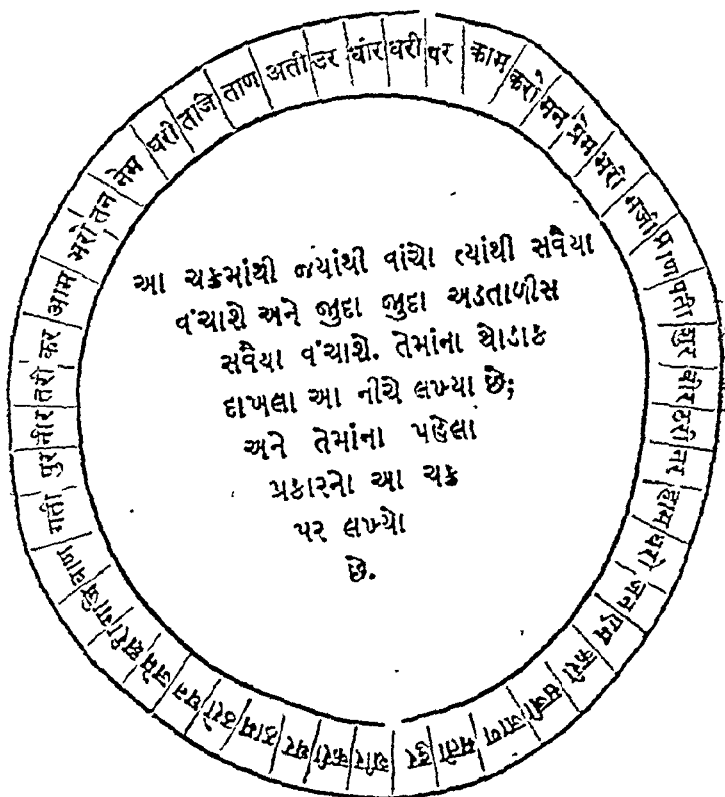
જુઓ સર્વ સૃષ્ટિ વિષે, નજર કરીને નિત્ય,
મનુષ્યપર મહારાજની, સૌથી પુરી પ્રીત;
પુરી પ્રીત સૌથી મનુષ્યોજ પામ્યાં,
જુઓ જે થકી જુક્તિએ ખૂબ જામ્યાં;
દયાવંત તે ઉપરે દેવ દૃષ્ટિ,
તપાસી તમે તો જુઓ સર્વ સૃષ્ટિ. ૯

તે માટે સજ્જન તમે, જનપર પૂરણ પ્યાર,
રાખો તો પ્રભુ રીઝશે, કૃપાસિંધુ કર્તાર;
કૃપાસિંધુ કર્તાર ભર્તાર રીઝે,
નહીં તો ખરેખાત તે ખૂબ ખીજે;
કહું છું કથા તે વૃથા જાય વાટે,
સુણો સજ્જનો સૌ તમો તેજ માટે. ૧૦
તમે પ્રીત તે ઉપરે, રાખો રૂડી રીત,
તો તે જન તમ ઉપરે, પુરી રાખશે પ્રીત;
પુરી રાખશે પ્રીત તે રીત રૂડી,
કશી એ વિષે વાત એકે ન કૂડી;
ચતુરાઇથી પ્રીતનો સ્વાદ ચાખો,
તમે પ્રીત તે ઉપરે રોજ રાખો. ૧૧
ઇચ્છે ભુંડું આપણું, કદિ અજ્ઞાની કોઇ,
તોપણ તે જનનું તમે, જરૂર રીઝો સુખ જોઇ;
રીઝો સુખ જોઇ તથા તોય તેનું,
કદી ઇચ્છશો માં દિલે કષ્ટ કેનું;
પુરા હોય તે તો નહીં એમ પીછે,
ભલે કોઇ જો આપણું ભુંડું ઇચ્છે. ૧૨
સુખ પામે સઘળી પ્રજા, ઓ ઇશ્વર એ આપ,
હેતૂ કે શત્રુ હજો, પણ થાજો નિષ્પાપ;
થજો સવ નિષ્પાપ સત્કર્મ પામી,
કશી વાત કેરી રહેશે ન ખામી;
હૃદેની રુચિ બોલી દલપત્તરામે,
પ્રજા સર્વ સારી રીતે સુખ પામે. ૧૩

સર્વતોભદ્ર ચક્ર પ્રબંધ—સવૈયા ૪૮.

પર કામ કરો મન પ્રેમ ભરી,
ભજી આણુપતી શૂરવીર ઠરી;

નર હામ ધરો જન એમ કરી,
સજિ જાણુ મતી દૂર સીર ઠરી;
થર ઠામ ઠરો ઘન જેમ ઝરી,
ગજિ આણુ ગતી પુર નીર તરી;
કર આમ ભરો તન નેમ ધરી,
તજિ તાણુ અતી ઉર ધીર ધરી. ૧૪

સવૈયો ૨ જો.

ઠામ ઠરો મન પ્રેમ ભરી;
ભજિ પ્રાણપતી શૂરવીર ઠરી;
નર હામ ધરો જન એમ કરી,
સજિ જાણ મતી દુર શીર કરી;
થર ઠામ ઠરો ઘન જેમ ઝરી,
ગજિ બાણ ગતી પુર નીર તરી;
કર આમ ભરો તન નેમ ધરી,
તજિ તાણ અતી ઉર ધીર ધરી. ૨

૩ જો.

પર કામ કરો મન પ્રેમ ભરી ભજિ,
પ્રાણ પતી શૂરવીર ઠરી નર હામ
ધરો જન એમ કરી સજિ,
જાણ મતી દુર શીર કરી થર ઠામ
ઠરો ઘન જેમ ઝરી ગજિ,
બાણ ગતી પુર નીર તરી કર આમ
ભરો તન નેમ ધરી તજિ
તાણ અતિ ઉર ધીર ધરી પર કામ. ૩

૪ થો.

મન પ્રેમ ભરી ભજિ પ્રાણપતી,
શૂર વીર ઠરી નર હામ ધરો;
જન એમ કરી સજિ જાણ મતી,
દુર શીર કરી થર ઠામ ઠરો;
ઘન જેમ ઝરી ગજિ બાણ ગતી,
પુર નીર તરી કર આમ ભરો;
તન નેમ ધરી તજિ તાણ અતી,
ઉર ધીર ધરી પર કામ કરો. ૪

અર્થ.

ઉપર લખેલા પહેલા સવૈયાનો અર્થ આ નીચે લખ્યો છે; તેના આધારથી તેમાંના બીજા સવૈયાનો અર્થ પણ સમજનારથી સમજી શકાશેઃ—

મનમાં પ્રેમ ભરીને પારકાં કામ એટલે પરોપકારી કામ કરો; વળી શૂરવીર ઠરીને પ્રાણના પતિ જે પરમેશ્વર તેને ભજીને હે માણસો ! જનજાતિ પામીને એમ એટલે બતાવ્યા પ્રમાણે કરીને હિંમત ધરો; અને સુજાણબુદ્ધિ સજીને, માથું દૂર મૂકીને, હિંમતનું કામ કરો; મતલબ કે માથાની ફીકર રાખ્યા વગર લડે છે, તેમ વળી વરસાદની પેઠે ઉદારતાથી ઝરીને એટલે દાન કરીને થર એટલે સ્થિર અચળ ઠેકાણે સ્વર્ગમાં ઠરો; અને ખાણના જેવી ગતિથી ગર્જના કરીને સંસાર સમુદ્રના નીરનું પૂર તરીને "અચળ થાઓ." શરીર નિયમ ધરીને, આવી રીતનો ઇશ્વરી કર એટલે વેરો ભરો, બીજી ઘણી તાણખેંચ તજીને મનમાં ધીરજ ધરીને એમ કરો.

દોહરા.

એજ વિચાર ઘણો વડો, એજ વડો આચાર;
માણસ માત્રે મન ધરી, કરવો પરોપકાર. ૧૫
પરમેશ્વરને પામવા, ઇચ્છો પ્રેમ અપાર;
નેહ ધરી નર નારિયો, કરો શુભ ઉપકાર. ૧૬
જપ તપ તીરથ વ્રત નિયમ, સૌ સાધારણ ધર્મ;
પરોપકાર કરો સદા, એજ ધર્મનો મર્મ. ૧૭
લાયક આશિષ લોકની, વિશેષ જાય ન વ્યર્થ;
આશિષ ઓસડ ફારશી, એક શબ્દનો અર્થ. ૧૮

છપ્પો.

અતિશય બની ઉદાર, કરો પ્રીતે પરમારથ,
વ્યર્થ બીજો વ્યવહાર, એજ સાચો છે સ્વારથ;

રીઝે જગનો રાય, થાય નાણું એ થોડે,
નહીં રહે કંઈ ન્યૂન, પુણ્ય ફળશે પરલોકે;
ટપકે ટપકે સરવર ભરે, પાળ કાંકરે કાંકરે,
હિંમત ધરી હાથો હાથથી, નાખો કણ નવ ટાંકરે. ૧૯

દોહરા.

લાભ લીધો પર લોકનો, ધર્યું અવિચળ ધામ;
પ્રીતે પર ઉપકારનાં, કીધાં જેણે કામ. ૨૦
માન તરત કદિ નવ મળે, તો તેથી શું થાય;
એક કરી શુભ કામની, તે નિષ્ફળ નવ જાય. ૨૧

કોઇનું ભલું કરવાથી પ્રભુ રીઝે છે.

દોહરા.

કરીએ સારું કોઇનું, એજ ધર્મનું કર્મ;
બીજા કલ્પિત ધર્મ છે, મનમાં સમજો મર્મ. ૧
તે માટે મનમાં તમે, કરજો પ્રથમ વિચાર;
આ કરવાથી કેટલો, થાશે પરોપકાર. ૨

હરિગીત છંદ.

તું તીર્થમાં જયાં ત્યાં વિચરતો ધર્મ જાણીને ધસ્યો,
વૈરાગ્યથી વસ્તી તજીને વન વિષે જઇને વસ્યો;
ભગવાં ધરીને ભટકતો રહી પેટ ભીખીને ભર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૩
તેં નિત્ય સ્નાન ત્રિકાળ કીધું ચાહિ ગોમય ચોળીને,
તેં પંચ ગવ્ય વિશેષ પ્રાશન કીધું ઘોળી ઘોળીને;
આહાર એકજ વાર કરવો એવું વ્રત તેં આચર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૪

તેં હોમ હવન ઘણા કર્યો, ઘી હવનમાં હોમ્યાં ઘણાં,
તેં ચાલતી નદિને ચઢાવ્યાં દૂધ દહિં ગાયો તણાં;
તેં ઠીક તુજ મન મારીને બહુ વર્ષ સુખ મુનિવ્રત ધાર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૫

તેં નવ નવાં નૈવેદ્ય કરિને તે પ્રસાદી તું જમ્યો,
ઉપવાસ ને એકાસણાં કરી દેહને બહુ તેં દમ્યો;
ખાડો ખણીને ડાટિયું જે અન્ન જમતાં ઉગર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૬

તેં પ્રાર્થના પ્રભુની કરી મુખ વિવિધ વેણ ઉચારીને,
તેં સ્તોત્ર પાઠ ઘણા કર્યા નિત નિત્ય નિયમો ધારીને;
ગદગદ સ્વરે ગુણ ગાન કરતાં આંખથી આંસુ ઝર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૭

ભગવાન લૂખી ભક્તિથી રીઝે નહીં રજ માત્ર તે,
પણ ભક્તિપર ઉપકાર સાથે થાય પ્રભુ પ્રિયપાત્રને;
તેં વગર વિચારે વિવાદ કીધા કામ તેથી શું સર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૮

દોહરા.

સારું કોનું શું કર્યું, એ ઉર વિષે વિચાર;
ઊંડા ઊંડા ભેદની, તજ બીજી તકરાર. ૯

કરો સુધારો દેહનો, જન સુખ લે સૌ ઠામ;
ધર્મ જાણી મનમાં ધરો, એવું ઉત્તમ કામ. ૧૦

પ્રકરણ ૪ થું.

સંસ્થાન સુધારા વિષે.

દોહરો.

જે સંસ્થાનો ચિત ચડયાં, હવે કહું આ ઠામ;
સંક્ષેપે વર્ણન કરું, સહિત સુધારા કામ. ૧

હરિગીત છંદ.

વઢવાણ રણમલસર તથા, મેવાસ મોટું રાન છે,
વળી કહું અમદાવાદમાં, જે જે સુધારા સ્થાન છે;
વળી ગુર્જરી વાણી વિલાપન, કોડથી તેમાં કવું,
શુભ ભરૂચ સંગ્રહસ્થાન, મુંબઇ સહિત સાગર વર્ણવું. ૨

વઢવાણ વિષે.

उपजाति वृत्त.

श्री वर्द्धमानाधिपराजसिंहो,
योसौ महाराणपदं बिभर्ति ।
स चंद्रसिंहनेन सुतेन सार्द्धं,
युवेन पूर्णेन्दुरिवास्ति राज्ये ॥ १ ॥

ચંદ્રાવળા છંદ.

સોરઠ દેશતણે સીમાડે, વડું શહેર વઢવાણ,
રાજસિંહજી રાજ કરે છે, મહીપતિ તે મકવાણ;
મહીપતિ તે મકવાણજવંશી, ચંદ્રસિંહ સુત સૂરજ અંશી;
વાસ કવિનો નાગરવાડે, સોરઠ દેશ તણે સીમાડે. ૨

ભાગોળે નદિ ભોગવતી છે, તેને દક્ષિણ તીર;
જૈનધરમના જ્યાં મહાજોગી, વિચર્યા શ્રી મહાવીર;
વિચર્યા શ્રી મહાવીર વખાણી, સતી થઇ રાણકદેતડિરાણી,
જ્યાં જુક્તી બહુ જોગવતી છે, ભાગોળે નદિ ભોગવતી છે. ૩

પાટણ પુરથી પ્રથમ વસેલું, વલ્લભિપુરની વાર;
રા ખેંગાર જીરંણધડ રાજા એનો ત્યાં અધિકાર;
એનો ત્યાં અધિકાર ખિરાજે, રાડ કરી લીધું સિદ્ધરાજે;
કિલ્લાવાળું તેણે કરેલું, પાટણપુરથી પ્રથમ વસેલું. ૪

વળતી રાય કરણવાઘેલે, પાટણને પૃથિવીશ;
હરપાળ મકવાણાને દીધાં, બહુ ગામો બક્ષીશ;
બહુ ગામો બક્ષીશજ આપી, પ્રથમ ગાદિપાટડિએ સ્થાપી;
ભલું વઢવાણ દીધું તે ભેળે, વળતી રાય કરણ વાઘેલે. ૫

માધાવાવ મનોહર મોટી, પુરમાં પશ્ચિમ પાસ;
જન પરદેશી આવે જોવા, પ્રસિદ્ધ નામ પ્રકાશ;
પ્રસિદ્ધ નામ પ્રકાશપણે છે, ગણતીમાં જન જુની ગણે છે;
છે વાવો બીજી પણ છોટી, માધવાવ મનોહર મોટી. ૬

કુળ દીપક દુર્લભજી કેરો, નારદ જેનું નામ;
કારભાર શ્રીકાર કરે છે, ગુણિયલ કીધું ગામ;
ગુણિયલ કીધું ગામ સુધારી, વસ્તી વળી વિશેષ વધારી;
ઘાટ રચાવે સરસ ઘણેરો; કુળદીપક દુર્લભજી કેરો. ૭

દોહરા.

મહાવીરની વારનું, ભોગાવાનું દુઃખ[1];
પૂલ રચાવી ટાળિયું, સૌને કીધું સૂખ; ૮

---

૧. ભોગાવાની રેતીમાં ભાર ખેંચવાથી બળદો મરી જતા હતા, તેનો દાખલો આજથી ૨૨૦૦ વર્ષ ઉપર થયેલા મહાવીર સ્વામિના વખતનો જૈનશાસ્ત્રમાં લખેલો છે.

વળી કરાવ્યું સ્કૂલનું, મોટું સરસ મકાન;
બીજી ઇમારત બહુ કરી, શોભાવ્યું સંસ્થાન. ૯

ચંદ્રાવળા છંદ.

સામવેદિ બ્રાહ્મણ શ્રીમાળી, ઠીક વસે તે ઠામ;
જન્મથકી વસિયો નિજ જાતે, ત્યાં દ્વિજ દલપતરામ:
ત્યાં દ્વિજ દલપતરામ સુમારે, વર્ષ વીશ વળી આઠ વધારે;
એટલી ઉમર એ સ્થળ ગાળી, સામવેદિ બ્રાહ્મણ શ્રીમાળી.

મનહર છંદ.

અરે માધાવાવ તારું વિશ્વમાં વધાર્યું માન,
શોભિતી બનાવી તને સારી શણગારી છે;
લાખ ધન ખર્ચી તને લાયક લાખેણી કરી,
તેણે જાણ્યું હશે જે જરૂર તું તો સારી છે;
કેટલાંક વર્ષ જતાં નીવડી તું એવી કેવી;
ખારીલી જણાઇ ને ગણાઇ ખૂબ ખારી છે;
કહે દલપતરામ ખચત ન વ્યર્થ દામ,
ખર્ચનારે જાણ્યું હોત ખારી તું થનારી છે. ૧૧

દોહરા.

વડું ખ્યાત વઢવાણ છે, સાગર સરખું શહેર;
ઉપજી એમાં એક દિન, આ આનંદ લહેર. ૧૨
બકરાને પાડા તણું, દેવોને બલિદાન;
દેવા'તું દસરા દિને, બંધ [1]કર્યું તે સ્થાન. ૧૩
મહીપતિ મકવાણા કુળે, રૂડા દાજીરાજ;
કુમાર વયમાં કોડથી, કીધું ઉત્તમ કાજ. ૧૪
રૈયત રાજી રાખવા, વ્હેમ તજ્યો આવાર;
બહુ રાજી થૈઈ બોલિયા, જન સૌ જેજેકાર. ૧૫

---

૧. સને ૧૮૭૬ માં.

ઠાલૂભા નામે કહું, ભલા અવસર છે ભાઇ;
લાયક લક્ષ્મણ રામ સમ, ગુણિયલ જોડ ગણાઇ. ૧૬
પાપ કર્મને પરહરે, ધરે ધર્મ ધરી ધીર;
સદા કરે સત્કર્મ તે વહેમ ન રાખે વીર.
કરે પ્રભુ ચડતી કળા, પામો સુજશ પ્રકાશ;
રૈયત ને રાજાતણી, ઈશ્વર પૂરો આશ. ૧૮

નારાચ છંદ.

કરે રવી વિનાશ જેમ ઓસ અંધકારનો,
પડે પ્રકાશ તેમ જો વિદ્યાતણા વિચારનો;
વહેમનો વિનાશ થાય છેક અલ્પ વારમાં,
સુરીતથી જણાય ભેદ સાર ને અસારમાં. ..
થયો નરેશ જ્ઞાનવાન વધ માનપૂરનો,
સુબુદ્ધિથી તજ્યો વહેમ ધારિ ધર્મ શૂરનો;
પ્રતાપવંત આપ તે પ્રજાની પ્રીત પામિયો,
સુકીર્તિનો પ્રકાશ આસપાસ દેશ જામિયો. ૨૦
નરેશ દાજીરાજ આજ કાજ જે રુડું કર્યું,
વધી વિશેષ લાજ ચિત્ત સૌ સમાજનું ઠર્યું:
સુણો પ્રજાજનો કૃપાળુ દેવ પાસ સૌ કહો,
સુપુત્ર ચંદ્રસિંહજી તણા સદાસુખી રહો. ૨૧

હરિગીત છંદ.

હણી વ્હેમરૂપી વાઘ ઉન્મત, ત્રાસ ટાળ્યો અજતણો,
તેમજ ગરિબના ત્રાસ ચાસ ટાળી, જુલમને જલદી હણો;
જે જે વિચારી તે તમારી, પ્રભુ પુરે મન કામના,
સુખ સાજને બહુ રાજ પામો, રાય દલપતરામના. ૨૨

મનહર છંદ.

વિમળ વાઘેલા વંશ કહિયે કૈલાશ જેવો,
એથી ઉપજેલી જે ગંગાજી જેવી આજ છે;

મકવાણા વંશ રૂપી મળી મહાસાગરમાં,
લાખ ગણી લોકમાં વધારી વડી લાજ છે;
ચોખું નિરમળ ચિત્ત પુણ્ય દાનપર પ્રીત,
કોડથી કરેલાં જેણે ધરમનાં કાજ છે;
ભૂપ ભાવસિંહતણાં પરમ પવિત્ર પુત્રી,
સતી શિરતાજ આજ રુડાં માજીરાજ છે. ૨૩
મોટી મહેરાણતણાં મુલકમાં માન પામે,
મોટી કીર્તિ તો તેથી દિસે છે મેહેરાણની;
હીરા જો હજાર ગાઉ હેમમાં જડાય જઇ,
ખરેખરી કીર્તિ તો તેથી હીરાની ખાણની;
ભાણનાં કિરણ ભૂમિ મંડળમાં ભાસે ભલાં,
ભલાઇ તો તેથી ભાસે છે વિશેષ ભાણની;
દેશમાં વિશેષ માન પામે દલપત તેથી,
વઢવાણનાથની વડાઈ વઢવાણની.

દોહરા.

ચિતમાં નિત ચિંતન કરું, ધરી ઉર હરિનું ધ્યાન;
દિન દિન દાજીરાજનું, ભલું કરે ભગવાન. ૨૪
જશ પામો જીવો ઘણું, કરો સુધારા કાજ;
કરે કૃષ્ણ ચઢતી કળા, દિન દિન દાજીરાજ. ૨૬

ઉપજાતિ વૃત્ત.

વધી વિશેષે પસરાય વેલો,
આધાર રાખે સ્થળ જ્યાં ઉગેલો;
ભૂલું નહિ તેમજ જન્મભૂમિ,
ઘણે સ્થળે ઉદ્યંમ કાજ ઘૂમી. ૨૭

મનહર છંદ.

અરે આંખલી હું તારી છાયા તળે અવતર્યો,
તારી છાયા તળે એજ છાપરીમાં ઉછર્યો;

દેવળમાં દેવ તારી પાસે છે પારશનાથ,
શ્યામ રંગ શરીરે વિશેષ વેષ છે ધર્યો;
લાખુ વાવ લાખેનું પ્રતિ દિન પાણી પીધું,
વિસર્યું નથી મને હું જો વિદેશ વિચર્યો;
કહે દલપતરામ ગામ વઢવાણ સદા,
ઇશ્વર આબાદ રાખે આશીષ હું ઉચર્યો. ૨૮

રણમલ્લસરનું વર્ણન.

દોહરા.

જે જગદીશે જગતમાં, રચ્યાં રુડાં નર રત્ન;
કવિ વંદન તેને કરું, પ્રબંધ રચન પ્રયત્ન. ૧
ધણી ધરાંગધરાતણો, "રણમલ" રુડું નામ;
રણમલસર તેણે રચ્યું, પરોપકારી કામ. ૨
રચે બાગ કે બંગલા, રચે મહેલ નિજ માટ;
નવાઇ એમાં કાંઇ નહિ, એ તો વહેતી વાટ. ૩
સૌ જનના સુખ કારણે, કીધું જે કંઇ કામ;
ધરણી તળમાં ધન્ય તો, નિર્મળ તેનું નામ. ૪
એવા જનનો જગતમાં, કરવો જશ વિસ્તાર;
આપ્યો મુજને ઇશ્વરે, એ માટે અવતાર. ૫
સમીપ ધરાંગધરાપુરી, ઠાઠ બનાવ્યો ઠીક;
ઉત્તર દિશામાં ઓપતું, રણમલસર રમણીક. ૬
દુર્ગતણા તે દ્વારથી, દિસે કેટલે દૂર;
પૂર્ણ ફૂટ પાંત્રીશસેં, જાણો જનો જરૂર. ૭
ખરચ્યું નાણું ખાંતથી, લેખે ગણી અધલાખ;
તે પરમારથ કારણે, સૌ જન પૂરે સાખ. ૮
કરી સારી કારીગરી, કીધું એવું કામ;
રચના રણમલ્લસરતણી, રાચે દેખી રામ. ૯

ભુજંગી છંદ.

જઇ આજ સારી સરે[1] યુક્તિ જોઈ,
કહું તે હવે જો ધરો કાન કોઈ;
થશો મગ્ન આનંદમાં તૃપ્ત થાશો,
ચિતે નિત્ય તે વાંચવાને ચહાશો. ૧૦
ભલા પુણ્યના કામમાં રાખી ભાવ,
રચ્યું રાજસાહેબ રુડું તળાવ;
પુરા પુણ્યનું કામ તે જેમ જાણી,
રચે પર્વ પુણ્યાર્થ પુણ્યાત્મ પ્રાણી, ૧૧
વિશેષે કરી કામ તે હું વખાણું,
જગાધિપતી રીઝશે એમ જાણું;
વડી પુણ્યની વાત કોઇ વખાણે,
ટળે પાપ તેનું પ્રભૂ પ્રીત આણે. ૧૨
દયાથી પ્રભૂએ દીધી કાવ્ય શક્તિ,
ભલા ભાવથી તો કરું એવી ભક્તિ;
કરે પુણ્યનું કામ કોઇ વિચિત્ર,
વખાણી કરું મારી વાણી પવિત્ર. ૧૩
રચ્યું ઇશ્વરે શ્રેષ્ટ બ્રહ્માંડ આખું,
જુઓ કામ તેમાં ખહુ ખાકી રાખ્યું;
દિસે જ્યાં ઘણાં માણસોનો જમાવ,
ન કીધાં ઘણાં ત્યાં કુવા ને તળાવ. ૧૪

દોહરા.

તે તો પરોપકારિ જન, કરે રીઝવવા રામ;
કવિજન પણ કિરતી કરે, અવલોકી એ કામ. ૧૫
વર્ણન કરવા મન વધ્યું, તાજું કોઇ તળાવ;
રણમલસર નજરે પડ્યું, ભાળી ઉપજ્યો ભાવ. ૧૬

1 સરે-તળાવે.

વીરમગામે મૂનસર, છે ધોળકે મલાવ;
કાંકરિયા નામે કહું, અમદાવાદ તળાવ. ૧૭
જોયાં તે જીરણ ઘણાં, ફાટયાં તૂટયાં તેમ;
વર્ણન એવાં વૃદ્ધનું, કરવું રુચે કેમ. ૧૮
સરસ સરોવર આ સમે, સૌ જનના સુખ કાજ;
ધર્મ નિમિત બંધાવિયું, રુડા રણમલરાજ. ૧૯
વર્ણન કરવા મન વધ્યું તે નિરખી તતખેવ;
કોડે શું વર્ણન કરું, દેશે વાચા દેવ. ૨૦
સંવત મુનિ૭ શશિ૧ ભક્તિ૯ ભૂ.૧ માવ માસ સુખકાર;
રણમલસર રુડું રચ્યું, વદિ દ્વાદસી કવિ[1] વાર. ૨૧

દૂરથી દેખાવ-ભુજંગી છંદ.

જુઓ દૂરથી યુક્તિ કેવી જણાય,
ગિરી રાજની તુલ્ય શોભા ગણાય;
ઘણાં ઝાડનાં ઝુંડ ઉંચાં વધેલ,
દિસે જેમ માહેશ્વરીનો મહેલ. ૨૨
વિશેષે જુઓ આ વડોની ઘટા છે,
તથા તાડની છત્ર જેવી છટા છે;
કહું કેળની કાંતિ કેવી કરી છે,
ધજાઓ રુડી આંગણે શું ધરી છે. ૨૩
નમે ને ઊંચી થાય આકાશમાંહી,
કરી હાથ ચાળા કહે જેમ કાંહી;
કહે સાનમાં સર્વને મર્મ એવા,
અહો પ્રાણી આવો અહિં દાન લેવા. ૨૪
બીજા ઝાડનાં પાંદડાં ખુબ ઝૂમે,
રુડાં બારણે તોરણો જેમ લૂમે;
સુગંધી શિળો વાયુ સંમુખ આવે,
તહાં માનથી તેડવા જેમ ધાવે. ૨૫

---

૧. કવિ-શુક્ર.

જુઓ કોકિલા બોલ મીઠા કહેતી;
જનારા જનોને દિસે માન દેતી;
ઝિણા શબ્દ બીજા ખગો ઉચ્ચરે છે,
દિસે જેમ તે વાત કાંઇ કરે છે. ૨૬

તહાં રંગ લીલે તૃણો ઉગિયાં છે;
બિછાનાં બિછાવેલ શું શોભિયાં છે;
સુશોભીત ઝાડો રહ્યાં ખૂબ ઝૂમી,
રુડી જાણિયે તે રચી રંગભૂમિ. ૨૭

જુઓ પાણિયારી સ્ત્રીઓ કેવિયો છે,
દિસે શિર ગર્બી ધરી દેવિયો છે;
ઘણા લોકના થોક જાતાં જણાય,
જનો જેમ તીર્થે મળી સંઘ જાય. ૨૮

જુઓ કોઈ તો કાવડે નીર લાવે,
નિહાળી કવિને ઉરે તર્ક આવે;
દિસે તીર્થ વાસી કરી તીર્થ આવ્યો,
જુઓ કાવડે નીર ગંગાનું લાવ્યો. ૨૯

પશૂ વૃંદ પાણી પિવા કાજ જાય,
મળે વૃંદમાં વૃંદ તો ભીડ થાય;
દિસે જેમ દાતારના દ્વાર પાસે,
રહે ભીડ ભિખારીની દાન આશે. ૩૦

જુઓ એક રસ્તેથી ગાયો અનેક,
દિસે આવતો ઘેરિ ગોવાળ એક;
ઘણા લોકનો એક આચાર્ય જેમ,
ચલાવે જુઓ ધર્મનો પંથ તેમ. ૩૧

વળી વીચરે ને કરે શબ્દ ગાયો,
સુણી શબ્દ તે તો વિશેષે સુહાયો;
તૃષા તો ટળી પૂર્ણ જેને પ્રતાપે.
મહારાજને ગાય આશીષ આપે. ૩૨

પાળનો દેખાવ.

બધી બાજુએ પાળ બાંધેલ કેવી,
સિમા સર્વ દીસે સજી હોય જેવી;
સિમા દેશ નેપાળની સૌથી સારી,
હિમાદ્રી શિવાલીકની જેમ ધારી. ૩૩
દિસે ઉપરે દેવળો દીપતાં છે,
તથા શીખરો શીર શોભી રહ્યાં છે;
જશા જોઇ જોનારનું ચિત્ત લોભે,
હિમાળા શિરે શીખરો જેમ શોભે. ૩૪
પડે પાણીમધ્યે પ્રતીબિંબ કેવાં,
યથાર્થ પ્રમાણે બીજી જોડ જેવાં;
રૂડાં દેવળો દેખીને દીલ ભાવ્યાં,
બીજાં જાણિએ શેષનાગે બનાવ્યાં. ૩૫
દિસે દેવળોનાં પ્રતીબિંબ કેવાં,
નિધી તીર નાવો રહે સ્થિર એવાં;
ધ્વજાઓ દિસે નીરમાં દેવળોની,
સજી જેમ સાક્ષાત શોભા સઢોની. ૩૬

મનહર છંદ.

ઉત્તર ને દક્ષિણ કિનારા સીધી લીટીમાં છે,
એંસેં ને સિત્તેર ફુટ લંબાઇ પ્રત્યેકની;
પૂરવ ને પશ્ચિમ કિનારા લંબગોળાકાર,
આકૃતિ મધપૂડાના છિદ્રના વિવેકની;
ચોખ્ખા તે દિશાઓમાં દેખાય છે ચચ્ચાર ખૂણા,
એટલો સિત્તેર ફુટ લંબાઇ હરેકની;
વિશ્વ વશીકરણ શું આઠ કોણું જંત્ર રચ્યો,
એવી યુક્તિ જોઇ રણમલસર એકની. ૩૭

દોહરા.

ઘેરાવો તટ ઘાટનો, ઠીક બન્યો છે ઠાઠ;
ફુટ ગણતાં પૂરા થયા, પંદરસેં ને આઠ. ૩૮
પૂર્વ દિશે નથી પગથિયાં, ત્રણ દિશમાં છે તેહ;
પણ યુક્તિ પરિપૂર્ણ છે, જોવા લાયક જેહ. ૩૯
નૈરૂત વાયુ ખૂણમાં, જળની આવક જાણ;
દીઠી ત્યાં શુભ દેરિયો, તેનાં કહું પ્રમાણ. ૪૦
ત્રણ દેરા દક્ષિણ તટે, ઉત્તરમાં બે એમ;
પશ્ચિમ તટપર એક છે, પૂર્ણ તટે બે તેમ. ૪૧

મનહર છંદ.

દક્ષિણમાં પૂર્વભણી ભંડારી કુબેર ભલા,
આથમણે રામેશ્વર તથા હંસા દેવી છે;
ઉત્તરમાં પૂર્વભણી ભક્તિ તણું દેરું શોભે,
પશ્ચિમ તરફ દેવી બહુચરાજી તેવી છે.
પૂર્વ તટે દક્ષિણમાં દેવી મહાલક્ષ્મિ દીસે,
ઉત્તર ગણેશદેવતણી દેરી એવી છે;
પશ્ચિમ તટે તો જળ દેવકીની જોઇ દેરી,
કહું છું વિગત તેની દેરી કેવી કેવી છે. ૪૨

દોહરા.

લાંબું ઉંચું બાર ફૂટ, હંસાનું આગાર;
સવા આઠ ફુટ પહોળું છે, સરવરનો શણગાર. ૪૩
લાંબી પહોળી ફુટ ત્રણ, ઊંચી નવ ફુટ એમ;
જળદેવીની દેરી છે, તે પણ શોભે તેમ. ૪૪
લાંબાં સાડીઓગણિસ, પહોળાં તે ફુટ બાર;
ઉંચાં પંદર ફુટ છે, અવર દેવ આગાર.[1] ૪૫

૧. આગાર–ઘર.

તે તળાવનું ક્ષેત્રફળ, ગણિયે પાળ સિવાય;
  ૭   ૫   ૨ ૨ ૪ ૩
*મુનિ સર ભુજ દગ વેદ ગુણ, ફુટની સંખ્યા થાય. ૪૬
પાળ ઉપર ફુલ ઝાડના, બાગતણો છે ઠાઠ;
માપ્યો તે પહોળે પને, સર્વ દિશે ફુટ સાઠ. ૪૭

હરિગીત છંદ.

વડ પીંપળાને પીંપળો, ગુંદિયો વડગુંદા દિઠા,
પરદેશી દેશી બાવળો, લીંબડા કડવા ને મિઠા;
મહુડા[2] પલાશ પલાંશી ખેર, અશોક પલ્લવ આંબલી,
છે બોરસલિ ને બોરડી, કાંચક અને બીલી ભલી. ૪૮
અરિઠી સરગવા વાંસ છે, ત્યાં અધિક ઉંચા તાડ છે,
રાજાંબુ જાંબુ નાળિયેરી, આમ્રનાં પણ ઝાડ છે;
અનાસ અંજીર દ્રાખ દાડમ. કેળ દેશી ફૂંકણી,
શેતૂર ને સીતાફળી, વળી જામફળી પણ છે ઘણી. ૪૯
ખિજૂરી તેમ બદામડી, છે કરમદા સારા કહું,
ગુલદાઉદી ને ગુલછબા, ગુલતોર પણ ત્યાં છે બહુ;
ગોટા હજારી હારસિંગા, જુઇ કરેણી કેતકી,
ચંપો અને છે અગથિયો, નિર્ખતાં મન લોભે નકી. ૫૦
તુળસી સ્વદેશી વિલાયતી, છે નોળગુડ ને લેસ્પતી,
આસુંદરો મેંદી કુંવર ફુદિના આદિક છે અતિ;
શોભા નિહાળી શી કહું, ઉપમા સરસ આભાસની,
ઝુંમી રહી છે ઝાડી તે, કહિયે રુડી કૈલાસની. ૫૧

ભુજંગી છંદ.

રહી ઝુંમી ત્યાં જેમ કૈલાસ ઝાડી,
ગુણી ગંગ શું નીર ઓપે અગાડી;
વળી ઝાડી તે જેવી શંભુ જટા છે,
અને એથકી ઉતરી ગંગ આ છે. ૫૨

*૩૪૨૨૫૭. ૨, પલાશ–ખાખરો.

ફુલ્યાં ફૂલ તેમાં રુડાં પંચરંગી,
રહે લોક જોવા અતીશે ઉમંગી;
બન્યો શોભિતો ઇંદ્રનો બાગ જેવો,
દિસે દેખતાં સાફ દેખાવ એવો. ૫૩
રુડી પાળ જોવા ઘણું ચિત્ત લોભે,
સુસિંહાદ્રિ સિંધુ તટે જેમ શોભે;
રચી છે નિચે ચાલ ચોખ્ખી વિશાળ,
દિસે દુર્ગ હૈયારખી તુલ્ય તાલ. ૫૪

પગથિયાં.

સજ્યાં શોભિતાં સ્વચ્છ સોપાન[1] સારાં,
દિલે હર્ષ પામે જનો દેખનારાં;
જુએ જેવી દીપે મણી પાર્શ્વ જાતી,
ભલી એવી પાષાણની શુદ્ધ ભાતી. ૫૫
ધસે કે ખસે તે નહિ કોઇ કાળે,
કરી કીર્તિ છે સ્થીર જાણે ભુપાળે;
ઘણા કાળ સૂધી ટકી તે રહેશે,
જનો રાજની કીર્તિ તેથી કહેશે. ૫૬
કહું સાત સોપાનની જુક્તિ કેવી,
જઇ સજ્જનોએ લીલા જોઇ લેવી;
નીચે એકથી એક છે એમ થોક,
દિસે જેમ બ્રહ્માંડના ઉર્ધ્વ લોક. ૫૭
જુઓ નારિયો નીર જૈને ભરે છે,
ઘડા નીરમાં ધીર ધારી ધરે છે;
બહુ શબ્દ જે જે મહારાજ બોલે,
કહે દાન દાતા નહીં આપ તોલે. ૫૮

---

૧. સોપાન—પગથિયાં.

પડે છે પ્રતીબિંબ ત્યાં નારિકેરા,
વણા નીરમાં સ્વચ્છ શોભે ઘણેરાં;
દિસે જેમ પાતાળની પદ્મણી છે,
મહારાજનું પુણ્ય તે બુદ્ધિ પ્રીછે. ૫૯

જળ વર્ણન–દોહરો.

રૂડા રણમલ્લસર વિષે, જીવન છે તે જાણ;
જીવન રણમલ્લસિંહનું, આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ. ૬૦

ભુજંગી છંદ.

જુઓ નિર્મળું છે ભર્યું નીર કેવું,
દિસે સજ્જનોનું ભલું ચિત્ત જેવું;
અતી લાયકી વાળિ જો લેર આવે,
રૂડી સાગરે લેર જેવી સુહાવે. ૬૧
કહું શું વળી તે દિસે લેર કેવી,
કવીને દિલે કાવ્યની લેર જેવી;
વળી તે થકી હું વખાણું વધારે,
કહે દાન લ્યો હાથ લાંબા પસારે. ૬૨

કહે લોક છે તે સરે[1] નીર કેવું,
અમે સાંભળ્યું છે ઘણી વાર એવું;
જનો વિશ્વમાં જે ન આ નીર જાણે,
વધૂ નીર ગંગાતણું તે વખાણે. ૬૩

પિએ નીર ત્યાં કોઇ આજે પ્રસંગે,
હરે રોગ આરોગ્યતા થાય અંગે;
સદા એ મહા ઔષધી જેમ સેવી,
નિરોગીષ્ટ કાયા કરે શુદ્ધ એવી. ૬૪
ભલે દેવ લોકે સુધા ખૂબ હોય,

કદી પૃથ્વીના લોક પામે ન કોય;
સુધાથી ઘણું આ દિસે નીર સારું,
તૃષાતૂરની છે તૃષા ટાળનારું. ૬૫
સુધા જૈ પિએ જે કરે સ્વર્ગવાસ,
અહીં જીવતાં કોઇ રાખે ન આશ;
ઉધારે હજારો તણી છાપે છાપે,
ભલો એથી જે રોકડો એક આપે. ૬૭
ભલે હોય ભાગીરથી સૌથી મોટી,
ન આપે મને નિત્ય તે નીર લોટી;
પિએ મૂજ દેશી જનો પાણી જેનું,
વખાણું વિશેષે વડું માન તેનું. ૬૭
રુડે તે તળાવે રહ્યું નીર એમ,
જુઓ અક્ષરોમાં રહે અર્થ જેમ;
કહું શોભિતા નીર કલ્લોલ કેવા,
બને વાણી કેરા બહુ છંદ જેવા. ૬૮
વળી સ્વચ્છ ભાસે ભર્યું નીર એમ,
ભરી વિશ્વમાં રાજની કીર્તિ જેમ;
તરંગો ઉઠે સ્વચ્છ તે મધ્ય કેવા,
જુઓ રાજની કીર્તિનાં કાવ્ય જેવા. ૬૯
હશે નીર કે આ હશે કાચ ઢાળ્યો,
ટળે શી રીતે એહ સંદેહ ટાળ્યો;
રચેલો મયે દાનવે જેમ સ્વસ્થે,
અતી ઓપતો ચોક શ્રી ઇંદ્રપ્રસ્થે. ૭૦
ઉઠે નીરમાં ઉજળા જે તરંગ.
વધે દેખતાં અંતરે ઉછરંગ;
જુઓ યજ્ઞ ભૂમિ વિષે ઉજળીઓ,
ભલી ભાત લીપી કરી ઓકળીઓ. ૭૧

૧. સરે-તળાવે.

જળ જંતુ વિષે.

વસે મચ્છ ને કચ્છ કચ્છો[1] વસે છે;
મીઠા નીરનું તે સદા સૂખ લે છે;
નિધિનું ગણી નીર તો ખૂબ ખારું,
વસ્યા સિંધુવાસી પીવા નીર સારું. ૭૨
જુઓ ઇશ્વરે શક્તિ આપેલી જેવી,
જુદા પ્રાણિઓમાં દિસે શક્તિ તેવી;
સહુ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે,
ગતી તેવી ને કામ તેનુંજ જાણે. ૭૩
જુઓ મચ્છ તો નીરમાં ખૂબ દોડે,
જનાંનાં નહિ જૈ શકે કોડિ જોડે;
જુઓ સાપ ને કાચબા જાતિ જે છે.
મહીમાં તથા નીર મધ્યે ફરે છે. ૭૪
જુઓ નીરની ફૂકડી જેનું નામ,
ફરે પાણીમાં પૃથ્વિ આકાશ ઠામ;
ઉડી ઊંચો આકાશની વાટ જાય,
તદા પક્ષિણી તેનિ જાતી જણાય. ૭૫
જુઓ ભૂમિમાં આજ જ્યારે ફરે છે,
ભલી ભાતની ભૂચરી તે ઠરે છે;
જળે ડૂબિને ઉડિ અત્યંત જાય,
તદા પાણિનો પ્રાણિ તે તો ગણાય. ૭૬
પ્રભૂ માનવીને મતી તેમ આપે,
બધાં કામ સાથે પ્રભુને પ્રતાપે;
પ્રભૂદત્ત શક્તિ ન જેને જણાય,
સદા કામ તેના થકી એક થાય. ૭૭

---

૧. કચ્છો—એક જાતની માછલી, જેની પુંછડી પાતળી હોય છે, અને એને મુછો હોય છે.

બીજા કામમાં બુદ્ધિ તેની ન પેસે,
બતાવે બીજું કોઇ તો હારિ બેસે;
વિચારી ભલા[1] દીનતા મૂખ ભાખે,
મહા મૂર્ખ મિથ્યા અભીમાન રાખે. ૭૮
નદી પારધી જાળ તેમાં ન નાંખે,
રહે પ્રાણિયો તે નહીં બીક રાખે;
જડે જાન્હવી તીરમાં વાસ જેને,
નહીં ધર્મના દૂતનો ત્રાસ તેને. ૭૯

જળ ઉપરનો દેખાવ.

જુઓ પાનડાં પાણી મધ્યે તરે છે,
દિસે તે નિધી મધ્ય નૌકા ફરે છે;
દિસે દીઠડાં જેમ શોભે સુકાન,
ચડયા જીવ જંતૂ ઉતારૂ સમાન. ૮૦
બહુ પોયણી પદ્મ પત્રો બિરાજે,
ભમે ભૃંગ તેની છબી ખૂબ છાજે;
બીજા પક્ષિઓ ઉડતા આવી બેઠા,
બહુ જાણિએ આવિને હંસ બેઠા. ૮૧
બગોની જુઓ પંક્તિ કેવી બની છે.
ધરે ધ્યાન ને ઝાલવા મત્સ ઇચ્છે;
ઠગો વેષ આચાર્યનો જેમ ધારી,
ઠગે લોકને તે બની બ્રહ્મચારી. ૮૨
વળી આ જુઓ જોડ છે ચક્રવાક[2],
જુદાં ના પડે પ્રેમ એવો અથાક;
દિસે જાણિયે કોઇ છે દેવ દેવી,
શિવા શાપથી પામિયાં કાય એવી. ૮૩

---

૧. ભલા–સારા જનો. ૨. ચક્રવાક-સારસાં.

ત્રિવેણીનો આભાસ.

સદા નીર મોતી સમું સ્વચ્છ જે છે,
ગણે લોક ગંગાતણું નીર તે છે;
ચઢે મેઘ તો શામળું તે દિસે છે,
તદા લોક કાલિંદિ કેરું કહે છે. ૮૪
કદી આભ તારાથી રાતું જણાય,
નદી બ્રહ્મપુત્રા તણું તે ગણાય;
કદી તો બધા રંગ સાથે દિસે છે,
તદા લોક જાણે ત્રિવેણી વસે છે. ૮૫
તટે મંદિરે ગૌરિનો નાથ લાદ્યો,
મળ્યો જાણિયે એજ ગોવિંદ માધો;
સમીપે ત્રિવેણી તણો આ સમાજ,
પ્રભા પેખીને જાણિયે પ્રાગરાજ. ૮૬

સાત સમુદ્રનો આભાસ.

હરે ધાતુના મેલને જેમ ક્ષાર,
બધું ધોઇને તે કરે ધાતકાર;
હરે રોગને તેમ આ એક બિંદુ,
ઘટે ઉપમા એથકી “ક્ષાર સિંધુ.[1]” ૮૭
પ્રભા જાઇ જૂઇતણી જ્યાં પડે છે,
તહાં ક્ષીરનો[2] સિંધુ ચિત્તે ચડે છે;
પ્રભા ગુલદાઉદિના ગુચ્છની તે,
દધી[3] સિંધુની તો છબી ત્યાં બની છે. ૮૮

---

૧ ક્ષારસિંધુ-જેને હિંદી મહાસાગર કહે છે તે. હિંદુસ્તાનની પાસે.

૨. ક્ષીરસમુદ્ર-યુરોપના રૂસની ઉત્તરે.

૩. દધી સિંધુ-ઉત્તર મહાસાગર, જેમાં બરફ જામે છે તે. ઉત્તર ધ્રુવ પાસે.

પ્રતિચ્છાય ચંપાની જે ઠામ પેખી,
લીધો પીત[1] તણો સિંધુ તે ઠામ લેખી;
વળી દાડમીનાં દિસે પુષ્પ જયાં છે,
ભર્યો સિંધુ ઈક્ષુ[2] રસે તેમ ત્યાં છે. ૮૯
દિસે મેઘ આભાસથી નીર કાળું,
સુરાનો[3] ભર્યો સિંધુ તે વાદ ભાળું;
સદા તે દિસે મિષ્ટ[4] સિંધૂ સમાન,
ભર્યું ભૂમિ મધ્યે સુધાનું નિધાન. ૯૦

સમુદ્ર મંથન.

દિસે ચોકી ત્યાં રાજસાહેબ કેરી,
સિપાઇ તથા હિંદુ જાતી ઘણેરી;
ઘટે ઉપમા ઉચરું એની એમ,
મળ્યા દેવ દૈત્યો નિધિ તીર જેમ. ૯૧
જુઓ રુડી આ એક હોડી તરે છે,
ધરેલો નિધી મધ્ય મંથાદ્રિ એ છે;
દિઠો સર્પ આશ્ચર્યકારી અથાગ,
વસ્યો જાણિયે એજ વાસૂકિ નાગ. ૯૨

ચૌદ રત્ન.

મહારાજના મ્હેલમાં જે[1] રમા છે,
વસી વાસ સાક્ષાત સિંધૂસુતા છે;
મહારાજને કંઠ[2] હીરાનું તેજ,
મળ્યો સિંધુ મધ્યેથિ કૌસ્તુભ એજ. ૯૩

---

૧. પીતણો—પીળો સમુદ્ર, ચીન અને કોરિયાની વચ્ચે.
૨. ઇક્ષુ-અરબસ્તાન ને આફ્રિકાની વચ્ચેનો રાતો સમુદ્ર.
૩. સુરા-કાળો સમુદ્ર, તે રૂશિઆ અને તુર્કસ્તાનની વચ્ચે છે.
૪. મિષ્ટ સિંધુ-મીઠો મહેરામણ અથવા સિંધુ નદી.

તળાવે રુડી વૃક્ષની ભાળિ ભાત,
દિસે જાણીએ એજ છે [3]પારિજાત;
બગો પાણીના પાનથી છે પ્રમત્ત,
દિસે ગુણ એ તો સુરાનોજ[4] સત્ય. ૯૪

દોહરો.

વૈદ વડો વિખ્યાત છે, અંબાશંકર એક;
ધનવંતરી તુલ્યે ધરે, વૈદકશાસ્ત્ર વિવેક. ૯૫

ભુજંગી છંદ.

મહારાજને વૈદ છે ચિત્ત ભાવ્યો,
નિધીમાંથી ધનવંતરી[5] એજ આવ્યો;
ચતુરા કપાળે કર્યો ચાંદલો[6] છે,
દિસે તે નિધી મંથતાં નીકળ્યો છે. ૯૬
દિઠી ગાય ત્યાં ખૂબ છે રૂપ જેનું,
ફરે ધારિએ એજ છે કામધેનુ[7];
મહારાજનો છે મહામત્ત હાથી[8],
મળ્યું રત્ન તે જાણીએ સિંધુમાંથી. ૯૭
તળાવે રૂપાળી દિસે પાણિયારી,
નિધી મંથિને એજ[9] રંભા ઉધારી;
વળી રાજના અશ્વને શું વખાણું,[10]
નિધી મધ્યથી ઉપજ્યું રત્ન જાણું. ૯૮
[11]સુધા તુલ્ય તો નીર છે શુદ્ધ સારું,
નિધીનું રુડું રત્ન એ તો ઉચારું;
મહારાજની શસ્ત્રશાળાનું ચાપ,
દિસે જાણીએ એજ [12]સારંગ આપ. ૯૯
દિસે દેવની આગળે [13]શંખ સારો,
રુડું એજ સિંધુ તણું રત્ન ધારો;

પ્રલે પાપનો એજ પાણી કરે છે,
પ્રલેકાદિ ૧૪તે ઝેર તેથી ટરે છે. ૧૦૦
રુડાં એ રીતે નિર્ખિયાં ચૌદ રત્ન,
થયાં પ્રાપ્ત જાણે કર્યાથી પ્રયત્ન;
તટે શંભુનો વાસ છે સાથ શિવા,[1]
પધાર્યા પ્રભુ જાણીએ વીષ પીવા. ૧૦૧

જનસમૂહ.

સ્ત્રિયોનાં જુઓ વૃંદ આવ્યાં ઉમંગે,
મળ્યાં જેમ જાત્રાળુ જાત્રા પ્રસંગે;
મુખે રાજસાહેબની કીર્તિ ગાય,
કથા કીર્તનો તીર્થમાં જેમ થાય. ૧૦૨
જથાબંધ કાંઠે ઘણા લોક જાય,
પ્રતીબિંબ તેનાં જુઓ આ જણાય;
જતાં હોય તે નાવમાં બેસવાને,
વધે હર્ષ દેખાવ તે દેખવાને. ૧૦૩
જુઓ દેવનાં દર્શને જૂથ જાય,
તળાવે તદા ભીડ ભારે ભરાય;
દિસે જેમ તે તો ઘણા સિંધુઘાટે,
જતા હોય વેપારી વેપાર માટે. ૧૦૪
લીધા અક્ષતો કે ફળો દ્રવ્ય મેવા,
જઇ ભાવથી દેવને ભેટ દેવા;
દિસે જેમ તે લક્ષધા લાભ ખાવા,
જનો જૂજુઆ માલ લાવ્યા ચડાવા. ૧૦૫
જુઓ પાઘડીમાં ધર્યા કાગળો છે,
બીજા દેશની શું લીધી હુંડિયો છે;

૧. શિવા—પાર્વતી.

જઇ દેવની આગળે ભેટ મૂકે,
દિસે જેમ તે નાવનું નૂર ચૂકે. ૧૦૬
જઇ દર્શને પુણ્યનો લાભ લાવે,
ભરી નીરને નારિયો પાછી આવે;
દિસે નાવથી માલ ઉતારી લાવ્યા,
ઘણા હર્ષથી લાભ લૈ ઘેર આવ્યા. ૧૦૭
મહે છે શિળો મંદ જે સ્વચ્છ વાયુ,
સુગંધીપણું છે છબિવંત છાયુ;
પ્રવાસી જનો જેમ રસ્તે મહાલે,
મહારાજની કીર્તિ તે સાથ ચાલે. ૧૦૮

દેળવદેવડી.

બન્યા ઘાટ ઘેરાવ સોપાન સારાં,
કટીમેખળા તુલ્ય તે શોભનારાં;
વચે નીર રૂપે બની નીર દેવી,
ધરી મેખળાને ઉભી હોય જેવી. ૧૦૯
લિલાં ઝાડ ચારે દિશે આસપાસે,
લિલી સાડિ ઓઢી ઉભી એમ ભાસે;
રહ્યા પુષ્પના છોડ ત્યાં છે રૂપાળા,
ધરી કંઠમાં પુષ્પની જેમ માળા. ૧૧૦
ફરું કે જુઓ કેળનાં પત્ર કેવાં,
દિસે સાડિના છેડલા હોય એવાં;
ઉંચી એથકી નીરખો નાળિએરી,
ધરે છે છબી તે શિરે છત્ર કેરી. ૧૧૧
જુઓ જાંબુડાં છે રુડાં કૃષ્ણ રંગે,
દિસે ત્રાજવાં ઓપતાં દેવી અંગે;
જુઓ દાડમો પાકી ફાટયાં સમિપે,
દિસે બીજ દેવી તણા દાંત દિપે. ૧૧૨

ચઢે જે સમે મેઘ આકાશ અત્ર,
દિસે દેવી માથે ધર્યું મેઘ છત્ર;
વળી મેઘમાં ચંચળા ચારુ થાય,
શિરે દેવિને ચામરો શું ઢળાય. ૧૧૩

ચોમાસાનો દેખાવ—દોહરો.

રચના રણમલસરતણી, જોવા કાજ જરૂર;
ઘન રાજા સ્વારી સજી, આવ્યો હરખી ઊર. ૧૧૪

ભુજંગી છંદ.

જુઓ આજ આકાશમાં મેઘ ગાજે,
વડી નોબતો મેઘ રાજાની વાજે;
જુઓ વીજળી મેઘ મધ્યે ઝબૂકે,
મહા શૂરવીરોતણાં શસ્ત્ર સૂકે. ૧૧૫

જુઓ પંચરંગી રુડું ચાપ તાણ્યું,
દિસે જેમ વૈકુંઠથી હોય આણ્યું;
થયા ભૂમિમાં મોરના શોર સાર,
દિસે મેઘરાજાતણા ચોપદાર. ૧૧૬

વદે દાદુરો શબ્દ તે શું વખાણું,
મળી આર્યની એરખો આવી જાણું;
જુઓ વૃષ્ટિથી નીરનાં બુંદ આવે,
મહાદેવીને મોતીથી શું વધાવે. ૧૧૭

બહુ બુદ્બુદો[1] નીરમાં ઊપજે છે,
નિહાળો વળી નીરમાં તે મજે છે;
પરિબ્રહ્મથી કોટિ બ્રહ્માંડ થાય,
વળી સર્વથા બ્રહ્મમાં તે સમાય. ૧૧૮

પડે બુંદ ત્યાં તો વળે છે કુંડાળું,
વધીને વળી તે થતું શ્રેષ્ઠ ભાળું;

૧. પરપોટા.

વડી ફોજમાં એકલો શૂર ઝૂકે,
ચમૂ જેમ ફુંડે વળી માગ મૂકે. ૧૧૯
પ્રવાહો વહ્યા નીરના આસપાસ,
મળ્યા વંદવા જાણીએ મેઘ દાસ;
વળી તે પ્રવાહો ભળે જૈ તળાવે,
દિસે જેમ જાત્રાળુનાં જૂથ આવે. ૧૨૦
મળી નીર વર્ષાદનું ખૂબ આવે,
ઘણે દૂરથી તે દિસે દેખી ભાવે;
દિસે જેમ પૃથ્વી વિષે પાક થાય,
ભુમીપાળ કેરે ખજાને ભરાય. ૧૨૧
પ્રવાહો કરે છે ઘણા ઘૂઘવાટ,
ઘણી કીર્તિ ઉચ્ચારતો જેમ ઘાટ;
કહે રાજરાજા જુગો જુગ જીવો,
દિઠો વંશ ઝાલા વિષે એક દીવો. ૧૨૨
ઘણે દૂરથી નીરનું વ્હેણ સાંધ્યું,
રુડું જેમ રાજે સદાવ્રત બાંધ્યું;
પીએ પ્રેમથી આવીને નીર પ્રાણી,
મહારાજની કીર્તિ મોટી વખાણી. ૧૨૩
વળી ઉપમા એની એવી વિચારું,
મહા સિંધુ મધ્યે ધસી ગંગ ધારું;
ઉંચા ટેકરાથી વહ્યું વારિ આવે,
હિમાળા થકી જેમ ગંગા સિધાવે. ૧૨૪
જુઓ આવતું નીર ડોળું જણાય,
વસી ત્યાં વિશેષે વળી સ્વચ્છ થાય;
કદી દુર્ગુણી જો સજે સંગ સારો,
જુઓ આ રીતે સદ્‌ગુણી તે થનારો. ૧૨૫

ઘણાં પક્ષીઓ ત્યાં મિઠા બોલ બોલે,
કહું તર્કથી ઉપમા તેહ તોલે;
કર્યો છે ભલો પક્ષિનો એમ ઠાઠ,
પઢે ગંગતીરે દ્વિજો વેદ પાઠ. ૧૨૬

કરે કોકિલા શબ્દ સારા ઉચાર,
દિસે રાજના ગુણ ગાનારિ નાર;
મધૂરા વદે શબ્દ ત્યાં શુક મેના,
ગુણી જાણિયે હોય ગાંધર્વ તેના. ૧૨૭

:ઉદારતા-દોહરા.

રાત વરત જે માગતાં, નહિ કદિ કહે નકાર;
રણમલસરને રંગ છે, દિસે સદા દાતાર. ૧૨૮
કોણ કહે જન કૂપને, દુનિયામાં દાતાર;
રણમલસરની રીત જે, રાખે એજ ઉદાર. ૧૨૯

ભુજંગી છંદ.

અરે ઓ કુવા તું ન લે ગર્વ એવો,
કહે કોણ દાતાર જે તૂજ જેવો;
નહીં નીર પામે વિના ગુણવાળો,[1]
રહે છે નિરાશી તૃષાથી દુખાળો. ૧૩૦

નિધીને કહો કોણ આજો વખાણે,
પિવા પાણી મીઠું ન દે કોઇ ટાણે;
તૃષાતૂર આશા કરી કોઇ આવે,
તૃષા તેતણી તો ટળે આ તળાવે. ૧૩૧

અરે સિંધુ તું ગર્વનો છોડ ઘાટ,
ઘણો એવડો શો કરે ઘૂઘવાટ;
અમે તૂજ મોટાની મોટાઇ જાણી,
પિવાને ન પામે કદી કોઇ પાણી. ૧૩૨

1. ગુણ-દોરડું.

કરે નીરનું દાન જે કોઇ આવે,
નિરાશી નહિ કોઇ ત્યાંથી સિધાવે;
નિહાળી મને તો નકી દીલ ભાસે,
લીધો ગુણ શીખી પ્રજાપાળ પાસે. ૧૩૩

તપ્યો તાપથી તે તણો તાપ ટાળે,
કરી શાંત આનંદનો ઓઘ વાળે;
ધીરા સજ્જનો શાંતિથી ધૈર્ય આપે,
દુઃખી લોકના દીલની દાઝ કાપે. ૧૩૪

સદા સર્વ પામે તહાં નીર પાન,
દયાથી મહીપાળ દે જેમ દાન;
તથાપી કદીએ નહીં નીર તૂટે,
ખજાનો કદાપી નહીં જેમ ખૂટે. ૧૩૫

જુઓ નીર પી પક્ષિઓ ઊડી જાય,
દશે દિશમાં વૃંદનાં વૃંદ ધાય;
મહારાજની કીર્તિ સૌને કહેવા,
ગયા ખેપિયા શું જુઓ પક્ષિ જેવા. ૧૩૬

ગુણીના ગુણોને ન દેખે તપાસી,
કદી કોઇને તે ન કાઢે નિરાશી;
તથાપી ખરો એક વિવેક આણે,
કરે છે સદા દાન પાત્ર પ્રમાણે. ૧૩૭

ઉપમાઓ-દોહરો.

શેષ નાગ શિર શોભિતી, મેદની મુગટ નિદાન;
રણમલસર તેમાં રહ્યું, મણી અમૂલ્ય સમાન. ૧૩૮

ભુજંગી છંદ.

રુડા ઘાટથી રમ્ય બાંધ્યું રૂપાળું,
વળી શોભિતું સ્વચ્છ છે નીરવાળું;
કહે પૂર્ણ પીયૂષ[1] કેરો કટોરો,
તપે જેમ તીર્થોતણો શીર તોરો. ૧૩૯

---

૧. પીયૂષ-અમૃત.

ભગીરથ્થ ભાગીરથી જેમ લાવ્યો,
મહારાજથી એમ આ સિંધુ આવ્યો;
તપ્યા પ્રાણિઓના જુઓ તાપ ટાળે,
ગુણી જેમ ગંગા મહા પાપ ટાળે. ૧૪૦
નિધીથી સુધા કુંભ જે નીકળેલો,
હશે એજ આ શું ધરામાં ધરેલો;
હશે બ્રહ્મનો કુંભ જેમાં સુધા છે,
અમી પૂર્ણ કાં તો અખેપાત્ર આ છે. ૧૪૧
દિસે સ્વચ્છ આકાર સારો સુહાવે,
વિલોકી વળી એમ વિચાર આવે;
ધરા સઘ શું આરશી આ ધરી છે,
મહાલક્ષ્મિને મૂખ જોવા કરી છે. ૧૪૨
કરી જુક્તિને વર્તુલાકાર કીધું,
પ્રકારે[1] કરી ચંદ્રનું માપ લીધું;
દિસે જેમ આદર્શ[2] છે દેવકેરું,
પડ્યું પૃથ્વિમાં તે રુડે ઠાન ઠેર્યું. ૧૪૩

વસંતતિલકા વૃત્ત.

ચંદ્ર પ્રવાલ મુખ શર્વરિ[3] બાલિકાનો,
તારાતણો સમુહ મૌક્તિક માલિકાનો;
આ લોક મધ્ય અતિ લાયક લેખવાનું,
શોભીત શ્રેષ્ઠ સર દર્પણ દેખવાનું. ૧૪૪

ભુજંગી છંદ.

પડે છે રવીનું પ્રતીબિંબ તેમાં,
અતીશેજ ઊંડો દિસે મર્મ એમાં;

1. પ્રકાર-કંપાસ. 2. આદર્શ-દર્પણ. 3. શર્વરિ-રાત.

મહારાજની ભક્તિનો જાણી ભેવ,
પધાર્યો જગચ્ચક્ષુ પ્રત્યક્ષ દેવ. ૧૪૫
ફરે સૂર્ય ને ચંદ્રમા રાશિ તારા,
અહોનીશ આકાશમાં ચાલનારા;
બીજે આવી શોભા હશે કોઇ ઠાર,
સદા એજ જોતાં ફરે વારવાર. ૧૪૬
શશી મધ્યથી સામ્યતા સંહરી છે,
ભલી આ તળાવે જુઓ તે ભરી છે;
પડયો તેથિ ખાડો શશી મધ્ય તેનો,
દિસે ઇંદુમાં અંક અદ્યાપિ એનો. ૧૪૭
દિશે નીર આકાશ આભાસ જેવું,
તથા ચંદ્રનું છે પ્રતિબિંબ તેવું;
ભલી ભાત ત્યાં વર્તુલાકાર ભાળી,
કીધી ચંદ્રને જાણીએ તે કુંડાળી. ૧૪૮
ભલી વંશ ઝાલાતણી ભૂમિકા છે,
દિસે રૂપ રંભા શિવા કે રમા છે;
દિસે મૂખમાં પૂર્ણ ચંદ્ર પ્રભાવ,
જુઓ તે બન્યું એજ છે આ તળાવ. ૧૪૯
ભલી ભૂમિ ભાસે જુઓ પ્રાંત અત્ર,
દિસે વંશ ઝાલાતણો કીર્તિપત્ર;
થયો ઓપતો આ તળાવે અધિકો,
થયો રાજસાહેબનો જેમ ટિકો. ૧૫૦

વર્ણન સમાપ્તિ વિષે.

સદાવ્રત જેવું કર્યું કામ સારું,
નહીં એથકી નામ વિશ્વે થનારું;
ધરી જન્મ જેણે નહીં નામ રાખ્યું,
નકામુંજ આયુષ તે ઓઇ નાખ્યું. ૧૫૨

દોહરા.

રણમલસર જયાં લગી રહે, વળી આ કાવ્ય વિચાર;
રાજા રણમલસિંહનું, નામ અમર રહેનાર. ૧૫૨
રહ્યું હિમાળે માનસર, પુષ્કર જયાં અજમેર;
રણમલસર તેમજ રહો, પ્રસિદ્ધ રુડી પેર. ૧૫૩
આપ્યું જો ધન ઇશ્વરે, કરી પુણ્યનાં કામ;
લ્યો આશિષ બહુ લોકની, નિશ્ચળ રાખો નામ. ૧૫૪
વર્ણન કરી વિવેકથી, નિર્મળસરનું નેટ;
માનસિંહ મહારાજને, ભાવે કીધું ભેટ. ૧૫૫
જે કવિતા ગુણ ગાય છે, વિવેક વિદ્યાવંત;
પરોપકારી કામ પણ, એણે કર્યાં અનંત. ૧૫૬
સડકો કીધી શોભતી, ઝાઝાં રોપ્યાં ઝાડ;
કરાવિયાં વાવો કુવા, પ્રજા ગણે છે પાડ. ૧૫૭
ઓગણિસેં તેત્રીસનો, ચોખ્ખો ચૈતર માસ;
વદિ નવમી દિન વર્ણવ્યો, પૂર્ણ પ્રબંધ પ્રકાશ. ૧૫૮
વંશતણી વૃદ્ધિ થજો, જશ દેજો જગદીશ;
દિન દિન દલપતરામની, એ ઉત્તમ આશીષ. ૧૫૯

મનહર છંદ.

રાજ ઇલકાબ રુડો પાદશાહી વખતથી,
વંશ પરંપરા મહીપાળને મળેલો છે;
અંગરેજ સરકારે સ્ટાર આફ ઇંડિયાનો,
દેશ પંતિ રણમલ સિંહને દિધેલો[1] છે;
સોરઠમાં સેંકડો છે રાજ પણ આજ સમે,
જેના રાજ તણો વગ નંબર પહેલો છે;
કહે દલપતરામ કીધાં જેણે રુડાં કામ,
કવિયોએ કાવ્ય જાણ કુશળ ગણેલો છે. ૧૬૦

૧. માનસિંહજી મહારાજને પણ તે ઇલકાબ મળેલો છે.

દોહરો.

રાજ સભાને રીઝવી, કરી કવિતાનું કામ;
પદવી કવિની પ્રથમ ત્યાં, પામ્યો[1] દલપતરામ. ૧૬૧

મેવાસ વર્ણન.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જાન્હવિ જાશુ જમાવ કરી રહિ, જેમ જટાધરકેરિ જટામાં,
મોટી નદી મહીમંડળ માંહિ, મહી નદી છે છબિવંત છટામાં;
બાવળ બોરડિનાં બહુ ઝુંડ, ઘણા તરુની ઘમઘોર ઘટામાં,
ડાઢિ જણાય જરીકજ જેમ નરેશતણી મુખકેશ પટામાં. ૧
હાથી હજારની હારની હાર, લગાર તગાર જણાય ન જેમાં,
રામની ફોજ વિરામ કરે કદી, તોપણ શોધી જડે નહિ તેમાં;
વાઘ વરુ વિકરાળ વસે વળી, અન્ય અરણ્યતણાં પશુ એમાં,
તે વનનું વિગતે કરી વર્ણન, સાહિત્ય શબ્દ વિના કરું શેમાં. ૨

દોહરા.

મહીવાસીના મુલકમાં, તેથી ઉપજે ત્રાસ;
વિશ્વ વિષે વિખ્યાત છે, વસુધામાં મહીવાસ. ૩
રાજશત્રુ ત્યાં જઈ રહે, રહે લુંટારા ચોર;
પણ તે કદિ પકડાય નહિ, અતિ અંધારું ઘોર. ૪
સાગર સ્થાનક મચ્છનું, ભૂત સ્થાન કૈલાસ;
સુરનું સ્થાનક સ્વર્ગ છે, ચોર સ્થાન મહીવાસ. ૫
રહે રાત દિન રખડતા, ભય તજી ભીલ અપાર;
એક દિસે એમાં વળી, સર્વતણો સરદાર. ૬
છૂટક છૂટક છાપરાં, કરી રહેલાં કોઇ;
કઇક ગુફામાં ગુપ્ત રહે, જગ્યા છાની જોઇ. ૭

---

૧. સંવત્ ૧૯૭૧ માં.

ભામની ભાસે ભીલડી, બાળક લઇ બે ચાર;
ચણોઠીયોના ચોસરા, હેડે પહેરી હાર. ૮
એક કુહાડી કાખમાં, એક છરો અણિદાર;
કરમાં તિર ને કામઠું, એ નરનો શણગાર. ૯
ટુંકી પહેરે તંગડી, માથે ફેંટો એક;
તન તો સઘળું તેહનું, છે ઉઘાડું છેક. ૧૦
ન ગણે તડકા ટાઢને, વળી ન ગણે વરસાદ;
શિકાર શોધે સર્વદા, નિશદિન તેહ નિષાદ. ૧૧
પગમાં ન મળે પગરખું, નહિ અંગરખું અંગ;
તેના તનનું ચામડું, બખ્તર તુલ્ય અભંગ. ૧૩
એક ઉપર આપદ પડે, કરે ઢોલ ધમકાર;
ભેળા થઇ જાય ભીલડા, પળમાં પાંચ હજાર. ૧૩
સુત મોટા સરદારનો, તેજ નહીં સરદાર;
પણ જે થાય પરાક્રમી, એ પામે અધિકાર. ૧૪
મહાસાગરમાં માછલી, જતી રહી ન જણાય;
તેમજ તે મેવાસમાં, ગયો ન ચોર ઝલાય. ૧૫
સાભ્રમતી ને મહી નદી, બે મધ્યે મેવાસ;
શિરોહીથી દક્ષિણ દિશે, પૂર્ણ કોશ પંચાસ. ૧૬
મીઠી ભૂમિ મહી તટે, મીઠા પાણી પાસ;
લીલા ઉગે લીખડા, ફુલ તેમાં કડવાશ. ૧૭
આ સરકારે વશ કર્યા, અતિશય એવા ભીલ;
ઝાડી પણ છેદન કરી, ધરી ન તેમાં ઢીલ. ૧૮
ત્રાસ ટળ્યો સૌ દેશનો, સુખ પામ્યા સૌ લોક;
ઇશ્વર એ રીતે હણો, સર્વ સ્થળનો શોક. ૧૯
ઉજડમાં વસ્તી થજો, થાજો લીલાલહેર;
સુખ શાંતિ સઘળે થજો, પૃથ્વીમાં બહુ પેર. ૨૦

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી વિષે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

કહું હવે શ્રીપુરનો* સુધારો,
સ્વદેશમાં જ્ઞાન વધારનારો;
સ્વદેશનું જે હિત ચિત્ત રહાશે,
તે સાંભળી અંતર રાજી થાશે. ૧

ઇસ્વીસને સૌ સમજો કહ્યાથી,
અઢારસેં ને અડતાળિશાથી;
જે જે થયો શ્રીપુરમાં સુધારો,
તેમાંથી છું કાંઈક બોલનારો. ૨

દોહરો.

સોસાઇટી વર્નાક્યુલર, સ્થપાઇ અમદાવાદ;
સંક્ષેપે વર્ણન કરું, ઉપમા આણી યાદ. ૩

ઉપજાત વૃત્ત.

માતા કહું તોપણ યોગ્ય એ છે,
દેવી ભલી દૈવતવાળિ તે છે;
કહું વળી કામદુધા વખાણી,
રમા થકી ઉત્તમ એજ રાણી. ૪

દોહરા.

સ્થિતિ ગુણમય ગુજરાતની, બદલાઇ બહુ વાર;
સ્થિતિ પલટે છે ઋતુ થકી, જેમ જગત મોઝાર. ૫
હિમાચાર્ય સરખા થયા, વડા વડા વિદ્વાન;
જેના ગ્રંથો[1] આજ પણ, મોટું પામે માન. ૬
ગુજરાતી ભાષા તણા, કવિયો થયા અનેક;
રામાયણ ભારત રચ્યાં, વાર્તા પણ સવિવેક. ૭

---

* શ્રીપુર–અમદાવાદ.

૧ હેમકોષ તથા હૈમ વ્યાકરણ વગેરે.

પછી આવી પડતી દશા, વિદ્યા પામી વિનાશ;
દેખાડે નહિ કોઇને, પુસ્તક જેની પાસ. ૮
પછી પરમેશ્વરની કૃપા, દૃષ્ટિ થઈ તે દેશ;
અમલ થયો અંગ્રેજનો, સૌ સુખ વધ્યું વિશેષ. ૯

મનહર છંદ.

ગુજરાતમાં વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરનાર નર,
લાયક લંડનપુરમાં જનમ પામિયો;
ઇસ્વિસો અઢારસેં ને એકવીસતણી સાલે,
સાતમી જુલાઇ દીન જન્મ ધરી જામિયો;
બહુ વિદ્યાભ્યાસ કરી એકવીસ વર્ષ વયે,
મુંબઇમાં આવી નોકરી વિષે વિરામિયો;
તે અલેકઝાંડર કિન્લાક ફારબસ નામ,
ખાંતે ગુજરાતની મટાડી ઘણી ખામિયો. ૧૦

દોહરા.

સન અઢાર છેતાળિસે, આવ્યો અમદાવાદ;
આસિસ્ટંટ જડજ થયો, તે અકટોબર બાદ. ૧૧
શોખ ઘણો કવિતા તણો, વાંચે ધરી વિવેક;
ભાટ ચારણો બ્રાહ્મણો, જોયા કવિ અનેક. ૧૨

મનહર છંદ.

કવિતા સુણીને કરતો કવિની પરીક્ષા તે,
સીરપાવ આપી સારા શબ્દને ઉચારતો;
મન માન્યો મળે કવિ તો તેને પોતાની પાસે,
રાખવાને રાત દિન હૃદયમાં ધારતો;
સારાભાઈ તણા સુત ભોળાનાથભાઇ મુખે,
સાંભળ્યું કવિનું નામ તેણે એક વાર તો;

મોકલાવી માણસ તેડાવ્યો દલપતરામ,
રાખ્યો પોતા પાસે તેને પળ ન વિસારતો. ૧૩

દોહરા.

સન અઢાર અડતાળિસે, માસ નવેંબર નામ;
ફાર્બસ સાહેબે કવિ, રાખ્યો દલપતરામ. ૧૪
સંગ્રહ કરતાં ગ્રંથનો, ઉપજયો એક વિચાર;
સાર્વજનિક શુભ સ્થાપિયે, પુસ્તકનો ભંડાર. ૧૫

મનહર છંદ.

જુના કવિયોની કવિતાઓ એકઠી કરીને,
નવાં નવાં પણ રુડાં પુસ્તક રચાવિયે;
આવ્યો ગુજરાતમાં હું તો તે ગુજરાતી ભાષા,
સુધારી વધારીને વિશેષ વખણાવિયે;
દેશી રાજાઓમાં રૈયતમાં, એક ટીપ
ફેરવીને લાખ ધન સેજે સંપડાવિયે;
સારા પાયાપર એક સ્થાપિયે સોસાઇટી તો,
નિશ્ચય તે ખાતાને નિરંતર નિભાવિયે. ૧૬

દોહરા.

છે દક્ષિણ સોસાઇટી, જયાં છે દક્ષિણ દેશ;
તેથી પણ ગુજરાતની, વધતી કરું વિશેષ. ૧૭
જયાં દિલ્લી ને આગરા, મંડળિયો છે ત્યાંય;
ગ્રંથ રચાવે છે રુડા, સ્વદેશી ભાષામાંય. ૧૮
પછી તેણે પોતા તણા, મિત્રોને કહી વાત;
સ્થાપી સાહેબો મળી, સોસાઇટી સાક્ષાત. ૧૯

મનહર છંદ.

દિવસો અઢારે અડતાળીસની સાલે શુભ,
તારિખ તો છવીશમી ડીસેંબર માસની;

મંગળ વાસરે મહા માંગલિક ક્રિયા કીધી,
ફિન્લાટ સાહેબ તણી કીર્તિના પ્રકાશની;
સ્થાપી ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી તે,
અધિક વધારનારી વિદ્યા અભ્યાસની;
દ્વિજ દલપતરામે દિલથી આશીષ દીધી,
આજથી સોસાઇટી તું થજે અવિનાશની.[1] ૨૦

દોહરો.

અરે ભલી નાતાલ તું, ભલે આવી આ કાળ;
નામ તારું નાતાલ પણ, તેં મેળવ્યો સુતાલ. ૨૧

મનહર છંદ.

ક્યાપટન [2]લાલીસ ને વળી ફુલ જેમ્સ છે,
રેવરંડ ટીરવીટ પીરીટસ પાદરી;
ફ્રાસટ સાહેબ કમીટીના પાંચ મેંબર થૈ,
ઉત્તમ પ્રકારની મદદ દેવા આદરી;
ફિનલાક સાહેબ તે સભાનો સેક્રેટરી થયો,
વિચક્ષણપણા તણો જે વડો વિદ્યાદરી;
મુંબઈના ગવર્નર લાર્ડ ફાકલાંડ નામ,
પેટરન થયા સદ્બુદ્ધિના સિહાદરી. ૨૨

ઇંદ્રવિજય છંદ.

હે ગુજરાતી ગિરા સુણ તું,
દિલગીર હવે ન રહે લવલેશે;
આજ થકી તુજ ઉપર જાણ,
મહેર કરી મહારાજ મહેશે;
આ ખટમાત[3]તનૂજ તને,

૧ નાશ ન પામે એવી.
૨. એ વડોદરાના રેસિડેન્ટ થયા હતા.
૩. આ છ માતાઓના છ પુત્ર કમિટીના સાહેબો, અથવા છ માતાઓનો પુત્ર કાર્તિકસ્વામી.

પરિપૂરણ પાલન પોષણ દેશે;
એજ ષડાનન કેરી સહાયથી,
થૈશ તું વૈભવવાળી વિશેષ. ૨૩

દોહરા.

દસમે દિન ગુરુવાસરે, વળી ત્યાં બીજી વાર;
સભા મળી સોસાઇટી, કરવા વિવિધ વિચાર. ૨૪
પુસ્તકશાળા સ્થાપવી, સંગ્રહ કરવા ગ્રંથ;
ગુજરાતી ભાષાતણો, સુધારવો શુભ પંથ. ૨૫
ટીપ ફેરવી દેશમાં, મેળવવા ધન થોક;
દસ હજારમાં પાંચસે, મળ્યા અધૂરા રોક. ૨૬
થાપણ સાત સહસ્રની, મૂકી અવિચળ ઠામ;
બાકીનું ધન વાવરી, કરવા માંડ્યું કામ. ૨૭

મનહર છંદ.

એપ્રિલ ચોથીએ વર્તમાનપત્ર[1] પ્રગટાવ્યું,
નામ જેનું ગુજરાત મધ્યે ક્યાંઇ ન હતું;
જુન તેરમીએ [2]ભૂતનિબંધ રચવાતણું,
જાહેરનામું વળી છપાવીને કર્યું છતું;
આઠમી જુલાઇથી કન્યાઓને ભણવા કાજે,
ઠરાવી નિશાળ કામ ઉત્તમ એ તો કર્યું;
કહે દલપતરામ નહીં કોઈ બીજે ઠામ,
એવાં એવાં ખાતાં સ્થાપવાનું કામ આદર્યું. ૨૮
શેઠ હઠીસિંહની સુપત્ની હરકોર નામ,
ચાહે છે જે સ્રીયોમાં વિદ્યા વધારે ચિત્તથી;
પચાસની સાલથી કન્યાશાળાનું ખર્ચ તેણે,

---

૧. દર બુધવારે છપાતું હતું.

૨. રૂ. ૧૫૦) નું ઇનામ છપાવ્યું હતું, તે દલપતરામ ડાહ્યાભાઈને મળ્યું. તેનો અંગ્રેજીમાં તથા ઉર્દૂમાં તરજુમો છપાઈ

આપવા માંડયું સોસાઇટીને પુરી પ્રીતથી;
અઢારસેં અઠાવન એપ્રિલને અંત દીને,
તે નિશાળતણું ખાત કર્યું રુડી રીતથી;
ત્રેવીસમી અક્ટોબરે પ્રવેશ મુહુર્ત થયું,
શેઠાણીના[1] ગુણનું ગાયન થયું ગીતથી. ૨૯

દોહરા.

પછી પચાસની સાલમાં, ડાકટર સિવર્ડ[2] નામ;
તે તો સેક્રેટેરી થયા, કીધું ઉત્તમ કામ. ૩૦

મનહર છંદ.

પાંચમી ડીસેંબર અઢારસેં પચાસતણી,
તારિખ તું ભલે આવી તારો પૂરો પાડ છે;
રાવબહાદુર શેઠ ભલા છે મગનભાઇ,
તેણે કન્યાશાળા[3] સ્થાપી તે વિદ્યાનું ઝાડ છે;
સુધારાનાં ફળ થશે સારાં આ શહેર વિષે,
અડચણો ભાગી જશે જેની મોટી આડ છે;
કહે દલપતરામ કર્યું આ ઉત્તમ કામ,
આ થકી આ દેશના નશીબનો ઉઘાડ છે. ૩૧

દોહરો.

સુરતમાં[4] જઈ ફાર્બસે, પુસ્તકશાળા એક;
એંડ્રુસ કેરા નામથી, સ્થાપી સહિત વિવેક. ૩૨

---

૧. ચાર હજાર રૂપિઆનું મકાન થયું, અને ચાલુ ખર્ચને વાસ્તે રૂ. ૧૨૦૦૦) સરકારમાં મૂક્યા, ત્યારે સરકારે નેક નામદાર સખાવતે બહાદુરનો ઇલકાબ શેઠાણીને આપ્યો.

૨. સન ૧૮૫૦ ના જાનેવારીથી તા. ૨૪ મી સપ્ટેંબર સન ૧૮૫૨ સુધી.

૩. રૂ. ૬૦૦૦) ખર્ચીને રાયપુરમાં કન્યાશાળા બંધાવી અને રૂ. ૧૪૦૦૦) તેના ચાલુ ખર્ચને વાસ્તે સરકારમાં મૂક્યા, ત્યારે શેઠને સરકારે રાવબહાદુરનો ઇલકાબ આપ્યો.

૪. સન ૧૮૫૦ ના મે માસમાં સુરત ગયા, અને નવેંબરમાં એંડ્રુસ લાયબ્રેરી સ્થાપી, તથા સુરતમાં સમાચાર પ્રગટ કરાવ્યું.

મનહર છંદ.

મુંબાઇમાં સારો એક વિલોબી સાહેબ હતો,
ફંડ થયું તેની યાદગીરી અભિલાખવા;
ઉઘરાવતાં ઉપજયા રૂપીઆ હજાર આઠ,
તથા બસેં સોંપ્યા સરકારમાં તે રાખવા;
પ્રતિ વર્ષે એના વ્યાજના રૂપીઆ ઉપજે તે,
નીમે ઠર્યા દક્ષિણ સોસાઇટીમાં નાંખવા;
ફારબસ તણી તદબીરથી એવું ઠર્યું જે,
અર્ધ દેવા ગુર્જર સોસાઇટીને ચાખવા. ૩

દોહરા.

સન અઢારસેં બાવને, એવો થયો ઠરાવ;
કોણ ધરે ગુજરાતિયો, ઉરમાં એવો ભાવ. ૩૪
સીવર્ડની બદલી થઇ, બાવન કેરી સાલ;
સેક્રેટેરી ત્યારે થયા, ભટનર ભોગીલાલ[1]. ૩૫
વખતચંદના પુત્ર જે, મગનલાલ કહેવાય;
તે ઉપસેક્રેટેરી થયા, કરવા કાય સહાય. ૩૬
સન અઢાર ત્રેપનતણો, માસ ડિસેંબર સાર;
ટી. બી. કરટીસે લીધો, સેક્રેટેરી અધિકાર. ૩૭
મોહનલાલતણા તનુજ, નામે જે હરિલાલ;
તે ઉપસેક્રેટેરી થયા, કામ નિમિત તે કાળ. ૩૮
ચોપનના એપ્રિલથી, વિદ્યા થવા વિકાશ;
ચતુરપણે ચોપાનિયું, પ્રગટયું "બુદ્ધિપ્રકાશ.' ૩૯
વિદ્યાભ્યાસક નામની, ભરતા સભા હમેશ[2]"

---

૧. તા. ૨૪ મી સપ્ટેંબરથી સને ૧૮૫૩ ની ૨૩ મી આગષ્ટ સુધી. તે પછી બારમી ડિસેંબર સુધી મગનલાલ વખતચંદે કામ કર્યું.

૨. દર અઠવાડીઆમાં એક વાર.

ભલાં ભલાં ભાષણ થતાં, વિધવિધ વિષય વિશેષ. ૪૦
સપટેંબરમાં સ્નેહથી, ભાષણ કરવા કામ;
સાદરાથી તેડાવિયોં, દ્વિજ કવિ દલપતરામ. ૪૧
કવિતામાં ભાષણ કર્યું, સ્વદેશહિત ધરી આશ;
રાજકુમાર ભણાવવા, રાજ વિદ્યા અભ્યાસ. ૪૨

મનહર છંદ.

કરટીસે તે સમે કવિને ત્યાં કથન કહ્યું,
જો તમે સ્વદેશનું ભલું ચહાઓ ચિત્તથી;
સેવા સરકારી તજી આવી અમદાવાદમાં,
સેવા તો સોસાઇટીની કરો પૂરી પ્રીતથી;
સ્થાપવામાં હતા તમે તો તેને સંભાળો હવે,
મમતા રાખીને મોટી કરો રુડી રીતથી;
કવિએ કહ્યું કે સરકારી નોકરીમાં રહી,
મદદ કરીશ મારા તન મન વિત્તથી. ૪૩

દોહરો.

દિલમાં હેત સ્વદેશપર, પણ તૃષ્ણા ન તજાય;
સરકારી અધિકાર તે, કેમ એમ મુકાય. ૪૪

મનહર છંદ.

ફારબસ તે સમે રજાપર વિલાયતમાં,
હતા તેને કરટીસે લખ્યું જુગતી કરી;
વર્ષ સાત થયાં પણ સોસાઇટી વધી નહીં,
નાણાં સાત સહસ્રની નોટો રહી છે ખરી;
આવે દલપતરામ આસિસ્ટંટ થાય મારો,
તો વધારીએ જરૂર હિંમત હૈયે ધરી;
માટે તમે તે કવિને લખજો મિત્રાઇ દાવે,
આવે જેમ અહીં એવાં વાક્ય રુડાં વાવરી. ૪૫

ફારબસે કવિ અતિ પત્ર લખ્યો પ્રીતિ ધરી,
વાંચીને આ વાત તમે ચિત્તમાં વિચારજો;
તમને તેડાવ્યા હતા વઢવાણથી મેં તે તો,
મારી નોકરીને માટે તે નહીં વિસારજો;
સેવા સરકારી તજી સ્થાપેલી અમારી જે છે,
સોસાઇટી તેની તો સેવા તમે સ્વીકારજો;
ફિકર તમારી આખી ઉમરની હું ધરીશ,
ધીરજ તે માટે તમે અંતરમાં ધારજો.　　૪૬

દોહરા.

સ્વદેશનું હિત જો સદા, હૃદય ધરો દિનરાત;
તો આ વચનો વાંચીને, કબુલ કરજો વાત.　　૪૭
વચનો એવાં વાંચીને, ના કહી કેમ શકાય;
પક્કું બંધન પ્રેમનું, તે નવ તોડ્યું જાય.　　૪૮
ફરબીસે કવિને લખ્યો, વળી વિવેકે પત્ર;
એનો ઉત્તર મોકલ્યો, તરત લખીને તત્ર.　　૪૯
સ્વદેશનું શુભ ચાહીને, આવીશ અમદાવાદ;
સોસાઇટીને સેવવા, બાર તેર દિન બાદ.　　૫૦
સન અઢાર પંચાવને, બેસંતાં જુન માસ;
કવિ દલપત આવી થયો, સોસાઇટીનો દાસ.　　૫૧

મનહર છંદ.

કહે ફરબીસ સુણો કવિરાજ આજ હવે,
કાજ કરવાનું મુખ્ય છે તે કહું વાણિયે;
વસવા સોસાઇટીને સ્વતંત્ર સુસ્થાન નથી,
પુંજી પણ હજી સાત સહસ્ર પ્રમાણિયે;
લાખ કે અરધ લાખ નાણાનું ભંડોળ થાય,
તોજ મૂળ ઉંડાં આ સોસાઇટીનાં જાણિયે;
તે માટે રિઝાવો સરદાર સાહુકાર લોક,
આપે જો સહાયતા તો હર્ષ ઉર આણિયે.　　૫૨

દોહરો.

તે પછી કવિયે નિત્ય જઇ, નગરશેઠની પાસ;
કવિતા કહી રંજન કર્યા, અંતરની કહી આશ. ૫૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સોસાઇટી સૌનું ભલું ચહે છે,
માગી લીધેલા ઘરમાં[1] રહે છે;
ભલા હિમાભાઇ સુકીર્તિમાન,
રચાવી આપો રમણીક સ્થાન. ૫૪
તેને હવે આશ્રય છે તમારો,
ગયો મુકીને ઉપજાવનારો;
અરે દયા અંતર મધ્ય આણો,
પોતાની તેને કરીને પ્રમાણો. ૫૫
ધર્મી વડા છો ધનવંત ધીર,
ઉદાર છો ને ઉમદા અમીર;
માટે ધરે એક તમારી આશ,
ન કાઢશો છેક હવે નિરાશ. ૫૬
ધરા વિષે દેવળ ધર્મશાળા,
કરી થયા છો શુભ કીર્તિવાળા;
કરો હવે આ શુભ એક કામ,
દેશે દુવા તો દલપત્તરામ. ૫૭

સોરઠા.

કરી કવિતા એ રીત, રંજન કરતાં રોજ જઇ;
પ્રગટી મનમાં પ્રીત, એક દિવસ એ શેઠને. ૫૮
કાંઇક ઢાળ્યા કાન, દીધો દિલાસો જીભથી;
સજવાને સુસ્થાન, ભરી સભા ભાષણ કર્યું. ૫૯

1. સદરના દરવાજા ઉપર હતી.

શુભ સપટેંબર માસ, પ્રસિદ્ધ તારિખ પાંચમી;
વાંચો "બુદ્ધિપ્રકાશ," વાત લખી જે તે વિષે. ૬૦
શેઠે કર્યું કબૂલ, સ્થાન રચાવી આપવા;
જયાં અંગ્રેજી સ્કૂલ, તે પાસે જગ્યા કરી. ૬૧

મનહર છંદ.

ડિસેંબર ચોવીસમી દિને ખાત મુહુરત,
લાર્ડ એલફીંનસ્ટન સાહિબે કોડે કર્યું;
પ્રભાતમાં પુસ્તકશાળાનો પાયો નાંખી પછી,
સાંજે દવાખાના[૧] તણું ખાત એમ આદર્યું;
પ્રવેશ મુહુર્ત તે પુસ્તકશાળાતણું તે તો,
ચોદમી નવેંબરે સતાવનમાં સુધર્યું;
વિશેષ વિગત તો વાંચો બુદ્ધિપ્રકાશ વિષે,
આ તો સાર સાર લૈ સંક્ષેપમાં મેં ઉચર્યું. ૬૨
છોટા જન શ્રમ કરી કારજ સુધારે પણ,
તે કર્યાનો સુજશ તો મોટા જન માણશે;
કડિયો કારીગરી કરીને કરશે મકાન,
એનું નામ કહો પછી કોણ યાદ આણશે;
પાયો નાંખ્યો ગવર્નરે વાત તે પ્રસિદ્ધ થશે,
વારે વારે યાદ કરી લોક સૌ વખાણશે;
દાખે દલપતરામ દાખલો દેખી આ કામ,
જગતની રીત એવી જાણનાર જાણશે. ૬૩

---

૧. શેઠ હઠીસિંહની બે વિધવા શેઠાણીઓએ મળીને રૂપિયા અર્ધો લાખ અને શેઠ પ્રેમાભાઈએ રૂપિયા બાવીશ હજાર આપ્યા અને રૂપિયા ૭૨૦૦૦) સરકારે આપ્યા તેમાંથી રૂ. ૪૨૦૦૦) ની ઈમારત બાંધી અને બાકીના રૂપિયા ચાલુ ખર્ચને માટે સરકારમાં વ્યાજે મૂક્યા.

નગરશેઠ હિમાભાઇની હયાતી વિષે.

દોહરો.

હયાતી હિમાંભાઇની, દીસે દેશો દેશ;
કંઇ કંઇ કામ સુધારીને, બાંધ્યા બંધ વિશેષ. ૬૪

ભુજંગી છંદ.

જુઓ બંધ જૈ પાંજરાપોળવાળા,
જુઓ ગામ ગામે ઘણી ધર્મશાળા;
જુઓ ટુંક શત્રુંજયે જે સુહાતી,
હિમાભાઇની તે હમેશાં હયાતી. ૬૫
જુઓ પુસ્તકસ્થાન[1] જૈ ભદ્ર પાસે,
રચ્યું રુડું વિદ્યા વધે એવી આશે;
બીજે તેવી જગ્યા નથી તો જણાતી,
હિમાભાઈની તે હમેશાં હયાતી. ૬૬
જુઓ આબુની ઊપરે આપ જૈને,
સુધાર્યાં જુનાં દેવળો શેઠ થૈને;
થઇ લાખ લેખે સુકીર્તિ લખાતી,
હિમાભાઇની તે હમેશાં હયાતી. ૬૭
કહું શું કથી કોટિધા કામ કીધાં,
દયા લાવીને દીનને દાન દીધાં;
વખાણે જુઓ વાત તે સર્વ જાતી,
હિમાભાંઇની તે હમેશાં હયાતી. ૬૮
કીધું કામ આરાસણે[2] એજ રીતે,
બીજે ઠામ ઠામે જુઓ ચાહિ ચિત્તે;

---

૧. હિમાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ બંધાવતાં શેઠે રા૦ ૭૦૦૦) સાત હજાર ખરચ્યા છે.

૨. અંબાજી પાસે આરાસણું ગામ છે ત્યાં.

જુનાં મંદિરે મૂતયો થૈ થપાતી,
હિમાભાઈની છે હમેશાં હયાતી. ૬૯
જુઓ સંઘ શત્રુંજયે જેહ જાતા,
કરે ભૂપને કૈક ત્યાં ખોટી થાતા;
કીધી માફ તે રીત ત્યાં જે અપાતી,
હિમાભાઈની છે હમેશાં હયાતી. ૭૦
રહે રોજ સંભારતા રાય રાણા,
ગુણો ગામ ગામે તમામે ગણાવા;
ભણે ભાવથી સજ્જનો ભાતિભાતી,
હિમાભાઇની છે હમેશાં હયાતી. ૭૧
જુઓ ખૂબ જેણે કરી તીર્થ જાત્રા,
લખે લેખ વિસ્તારી થાકે વિધાત્રા;
કથું તો નથી પૂરિ એકેક થાતી,
હિમાભાઇની છે હમેશાં હયાતી. ૭૨

દોહરા.

કથતાં કવિજન શું કથે, પાર ન પામે કોય;
લખનારો થાકે લખી, હિંમતવાળો હોય. ૭૩
પૂરણ પ્રેમાભાઇએ, રાખી તેની રીત;
પિતા બરાબર પેખિયે, પરમારથમાં પ્રીત. ૭૪
પરમ સુખી રાખે પ્રભુ, કરો સદા શુભ કામ;
અવિચળ આશિષ એટલી, દે છે દલપતરામ. ૭૫
ફરટીસે કવિને કહ્યું, કરી કાંઇએ ઉપાય;
મોટા મોટા શહેરમાં, પુસ્તકશાળા થાય. ૭૬
તો વાંચન વિદ્યા વધે, વધશે પુસ્તક ચોક;
ગુજરાતી ભાષા તણા, ગુણ જાણે ગુણી લોક. ૭૭
એપ્રિલ ઓગણસાઠનો, આવ્યો જેથી વાર;
કવિ વિચર્યો તે કારણે, ભાવનગર મોઝાર. ૭૮

વિજયક્ષમા વર્ણન કર્યું, રીઝવવાને રાય;
પુસ્તકશાળા સ્થાપવા, એમ કર્યો ઉપાય. ૭૯
છગનલાલ દેશાઇએ, હૃદયે રાખી વાત;
ત્યાં પુસ્તકશાળા[1] કરી, નિજ નામે સાક્ષાત. ૮૦
વધારવા સોસાઇટી, કરતો શ્રમ ક્રરટીસ;
મનસૂખા મોટા કરે, દિલમાં તે દિનનીશ. ૮૧
સન અઢાર ત્રેસઠ વિષે, ઉપજ્યો એક વિચાર;
કરવો ગાયકવાડીમાં, વિદ્યા તણો પ્રસાર. ૮૨
ક્રરટીસે કવિને કહ્યું, ધરો હૃદયમાં ધીર;
જઇ મહારાજાને મળો, કરો કાંઈ તદબીર. ૮૩
શ્રમ કરી જોવો આપણે, પ્રભૂ મદદ કરનાર;
જો શ્રમ નિષ્ફળ જાય તો, શરમાશો ન લગાર. ૮૪
પછી કવિયે જઇને કર્યો, ખંડેરાવ મિલાપ;
કવિતામાં રચીને કહ્યો, ત્યાં ગુર્જરી વિલાપ. ૮૫
દીધો દિલાસો તે નૃપે, જ્યાં પોતાનું રાજ;
પુસ્તકશાળા સ્થાપવી, પણ ન થયું તે કાજ. ૮૬

મનહર છંદ.

ત્રેસઠમાં મુંબઇમાં ગુજરાતી ભાષા માટે,
લાગ્યો ફારબસ સુબો ચિત્તમાં વિચારવા;
સભા એક સ્થાપવાને ત્યાં પ્રયત્ન[2] કર્યું,
ટીપ કરી તેને માટે પુંજીને વધારવા;
તેથી ઉપજ્યા રૂપૈયા ત્યાં પણ હજાર ત્રીશ,
સારી રીતે ગુજરાતી ભાષા શણગારવા;

---

[1] દરબારની સહાયતાથી.
[2] આ કામમાં રા. મનસુખરામ સુરજરામ સારી મદદ કરતા હતા.

પણ તે તો પાંસઠમાં પોતે સ્વર્ગપંથ[1] ગયો,
નામ રહ્યું નિશ્ચળ સંસારીને સંભારવા. ૮૭

દોહરો.

ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, છે મુંબઈમાં હાલ;
મંત્રી મનસુખરામ છે, સૂર્યરામના લાલ. ૮૮

મનહર છંદ.

મુંબઈના બારોનેટ શેઠ જમશેદજીના,
શાણા સુત જેનું શેઠ સોરાબજી નામ છે;
ચોસઠના એપ્રિલમાં આવ્યા અમદાવાદમાં,
ઉતર્યો જ્યાં શેઠ હઠીસિંહનો આરામ છે;
સાંભળીને સમાચાર સાહેબે કવિને કહ્યું,
જાઓ જઈ મળો શેઠ ઉતર્યો જે ઠામ છે;
જેમ કવિતાથી હિમાભાઈને રંજન કર્યા,
તેમ કરો રંજન જઈ તે તમારું કામ છે. ૮૯

દોહરા.

પછી કવિજન જઈને મળ્યો, સ્નેહ સહિત સંપૂર્ણ;
સંભળાવી કવિતા પ્રથમ, નીતિની પરચૂર્ણ. ૯૦
જશવંતા જમશેદજી, થયા ગયા પ્રભુ ધામ;
વર્ણન તેના ગુણ તણું, સંભળાવ્યું[2] તે ઠામ. ૯૧

મનહર છંદ.

શેઠ જમશેદજીમાં શ્રેષ્ઠ ગુણ હતા,
દોલત સહીત બારોનેટ પદ જાણિયે;
વિદ્યાનો વિનોદ ગુણ બીજો તથા ત્રીજો ગુણ,
વેપાર કર્યાની કળા વિવિધ વખાણિયે;

૧. તા. ૩૧ મી આગસ્ટે. ૨. પરજ રાગમાં છે તે.

ખરસેદજી તથા રૂસ્તમજી ને સોરાબજી,
ત્રણ તે સાહેબજાદા તેમના પ્રમાણિયે;
વારસામાં અનુક્રમે આપ્યો એક એક ગુણ,
દાખે દલપતરામ દેખી ઉર આણિયે. ૯૨

દોહરા.

ઇત્યાદિક કવિતા કહી, પછી ચલાવી વાત;
કામ કરે જે જે ભલાં, સોસાઇટી ગુજરાત. ૯૩
સુણી હૃદયે રંજન થયો, સઘળો મિત્ર સમાજ;
પછી કવિયે માગી મદદ, સોસાઇટીને કાજ. ૯૪
કહે શેઠ સોરાબજી, હું ખુશી થયો અપાર;
શુભ કામે નાણું ગણી, આપીશ અઢી હજાર. ૯૫

કવિ વચન.

મુજ કવિતાથી જો તમે, અતિ રીઝયા હો અત્ર;
સેક્રેટરીપર તો લખી, આપો મુજને પત્ર. ૯૬

પત્ર લખ્યો તેનો સાર—મનહર છંદ.

સેક્રેટરી સાહેબ તરફ લખ્યું લેટરમાં,
આપના આસિસ્ટંટે જે વાત મુજને કરી;
તે સુણીને ખરેખરો ખૂબ ખુશી થયો છું હું,
રકમ તો આપીશ અઢી હજારની ખરી;
તેના વ્યાજમાંથી દરસાલ સો રૂપૈઆતણો,
નિબંધ રચાવજો ઇનામ આગળે ધરી;
બારમી એપ્રિલે લેખ લખી આપ્યો એવી રીતે,
ધન્ય શેઠ સોરાબજી ઉદારતા આદરી. ૯૭
પાંસઠના ફેબ્રુઆરી વિષે વળી મુંબઇથી,
શેઠ રાયચંદ સુત પ્રેમચંદ આવિયા;
કવિએ મેળાપ પ્રેમાભાઇની સમક્ષ કર્યો,
રસિક કવિતા કહી એઓને રીઝાવિયા;

તે પછી સોસાઇટી કરે છે જે સુધારા કામ,
ફાયદા તેના સરવે કહી સમજાવિયા;
માગતાં મદદ જયારે કાંઇક તો કાન ઢાળ્યા,
સમાચાર જઇ ટરટીસને સુણાવિયા.　　૯૮

દોહરો.

અઢારમી તારીખ દિને, ચિતમાં કરી વિચાર;
ભલી ભરી વાર્ષિક સભા, આવ્યા ગૃહસ્થ અપાર.

તે સભામાં કહેલી કવિતા.

વિદ્યા વાણી વધારવા, ગરથતણી પડી ગરજ;
આજ સભાસદ સરવને, એ માટે કરું અરજ.　　૧૦૦

હરિગીત છંદ.

કરું અરજ તે ઉરમાં ધરો, સઘળા સભાસદ સ્નેહથી,
ગુજરાતી ભાષા ગુણવંતી, પણ દુર્બળી થઇ દેહથી;
ચિંતા કરો ચિતમાં તમે, વિદવાન જન આ વાતની,
ઉધરે રકમ મનમાની તો, સુધરે ગિરા ગુજરાતની.　　૧૦૧
જે વાણીથી જીવિકા જડે, વળી છે અધિક ઉપયોગની,
આ દેશી જનને દિન દિને, ભરનારી છે સુખ ભોગની;
કીરતી કથે છે કથનથી, પ્રાચીન પુરુષ પ્રખ્યાતની,
ઉધરે રકમ મનમાની તો, સુધરે ગિરા ગુજરાતની.　　૧૦૨
વેપાર પાર વિના કરે, એ વાણિથી વેપારિયો,
અભિલાખ લાખ ઉચારવામાં, વાપરે નરનારિયો;
વાણી વિના ગતિ પ્રાણીની, પરમાણિયે પશુ જાતની,
ઉધરે રકમ મનમાની તો, સુધરે ગિરા ગુજરાતની.　　૧૦૩
વાણી થકી ઉપદેશકો, ઉપદેશ આપે ધર્મનો,
વળી શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત તે, સમજાય સઘળા મર્મનો;
વાણી થકી વિદ્યા વિશેષ, ભણાય છે ભલી ભાતની,
ઉધરે રકમ મનમાની તો, સુધરે ગિરા ગુજરાતની.　　૧૦૪

દેવળ સરસ છે દેશનું, જે માંહિ દેવ ચરિત્ર છે,
તન મનતણો મળ ટાળનાર, પ્રસિદ્ધ તીર્થ પવિત્ર છે;
દુખ દીનનાં કહેનારી છે, દેનારી છે સુખ સાતની,
ઉધરે રકમ મનમાની તો, સુધરે ગિરા ગુજરાતની. ૧૦૫
ઉપકારીનો ઉપકાર, માનવ જાતિએ તો જાણવો,
એણે કર્યો ઉપકાર તે, ઉરમાં અહરનિશ આણવો;
આપણ સરવને પાળનારી, તુલ્ય તે છે માતની,
ઉધરે રકમ મનમાની તો, સુધરે ગિરા ગુજરાતની. ૧૦૬
માતા પિતાને વૃદ્ધ થાતાં, પાળવાં પુત્રે સહી.
તેવીજ રીતે દેશની, ભાષા વિષે ભુલવું નહીં;
જે છે હજાર પ્રકારથી, ઘણી હેતુ લોક હયાતની,
ઉધરે રકમ મનમાની તો, સુધરે ગિરા ગુજરાતની. ૧૦૭
ઉપયોગી જેમ નવાણ, ને વળી ધર્મશાળા ધારવી,
એથી અધિક ઉપયોગી, ભાષા સ્નેહથી સંભાળવી;
અરજી ઉચારી આ સમે, સજ્જન સમીપ તમામની,
દિલમાં ધરો દિલ સજ્જ થૈ, આ દાદ દલપતરામની. ૧૦૮.

મનહર છંદ.

અવનીને એક ચંદ ઇશ્વરે ઉજાશ માટે,
આપ્યો એથી અડચણો પડે ઘણા કોશવા;
જયારે હોય જોડ ચંદ કસુર ન કશી રહે,
કયાંથી આવે કયાંઇ ખરી અડચણો ખોસવા;
પ્રેમચંદ રાયચંદ, પ્રેમચંદ હેમચંદ,
જોડ ચંદ મળ્યા તને પ્રેમ કરી પોષવા;
થયું તારું સિદ્ધ કામ કહે દલપતરામ,
હવે તું સોસાઇટી ન લાગ અફસોસવા. ૧૦૯

ઝુલણા છંદ.

રાવ ખાવાને વિધાત્રિ વૈકુંઠ ગઇ,
અધિપતી પાસ અરજી ઉચારી;

રાયચંદ સૂત પૃથ્વી વિષે પ્રેમચંદ,
મારી મગરૂરિ એણે ઉતારી;
કંઇક લાચારને તો કર્યા લખપતી,
ભૂપ જેવા કર્યા કંઇ ભિખારી;
કરમ લખતાં હવે શરમ આવે મને,
કરમની રેખ પર મેખ મારી. ૧૧૦

દોહરા.

કર્મકડા[1] શુલિભદ્રને, મળતી સતજુગ વાર;
પ્રેમચંદ શુળિભદ્રનો, આ અવસર અવતાર. ૧૧૧
પછી ટીપ ત્યાં ફેરવી, ભરી સભા મોઝાર;
પ્રેમચંદ શેઠે લખ્યા, દેવા દશક હજાર.
પ્રીતે પ્રેમાભાઇએ, બે હજાર લખી દીધ;
સભાસદોએ પણ ભરી, રકમો ત્યાં ભલી વિધ. ૧૧૩
જેસંગભાઇ અઢારસે, ઉમાભાઈ શતપંચ;
પરચુરણના પાંચસે, રહ્યો ન સંશય રંચ. ૧૧૪

મનહર છંદ.

ઇનામો આપીને નવા રચાવ્યા નિબંધો રુડા,
પુસ્તક પ્રગટ કર્યા છાપથી છપાવીને;
વળી જે જે ગામ વિષે વાંચનસ્થાનક થયાં,
સહાયતા આપી તેને પુરો પ્રેમ લાવીને;
કવિતાનો શોખ ગુજરાતમાં વિશેષ વધ્યો,
લેખન વિદ્યા વધારી નિબંધો રચાવીને;
કહે દલપતરામ ધન્ય ફારબસ નામ,
વખણાયો ઘણો તે વિદ્યાનાં બીજ વાવીને. ૧૧૫

૧. મરજીમાં આવે તે ઠેકાણે એક પગલું ભરીને ત્યાં ખોદાવે તો સોના મહોરની કડા એટલે ચરુ નીકળે, તે કર્મકડા કહેવાય.

દોહરો.

કરટિસ અગન્યોતેરમાં, ગયો વિલાયત વાટ;
સેક્રેટેરી ત્યારે થયા, શાણા સાહેબ સ્કૉટ. ૧૧૬

ઇંદ્રવિજય છંદ.

વ્હાલ કરી વઢવાણ થકી કવિનો,
ફિનલાક સુખે કર ઝાલ્યો;
પાલણ પોષણ પૂર્ણ કરી,
કરટીસતણા કરમાં કર ઘાલ્યો;
તે કરટીસ તજી ગુજરાત,
વિચક્ષણ વીર વિલાયત ચાલ્યો;
દેશી કવિ દલપત તણો લઇ,
સ્કૉટ તણા કરમાં કર આલ્યો. ૧૧૭

મનહર છંદ.

સિત્તેરની સાલમાં[2] મુંબઈ જવા માટે અહીં,
કચ્છપતિ રાવ પ્રાગમલજી પધારિયા;
કવિયે મેળાપ કરી આશીષ વચન કહ્યાં,
સ્નેહ ધરી સમીપમાં સુયશ ઉચ્ચારિયા;
ઉમયાશંકર સુત લાયક ઝવેરીલાલ,
તેની મારફતે શબ્દ અંતર ઉતારિયા;
પાંચસેં રૂપૈયા આપ્યા તે સમે સોસાઈટીને,
બીજીવાર અસેં મોકલી ગુણો સંભારિયા. ૧૧૮

દોહરા.

ઇત્યાદિક ઉમદા જને, સહાયતા કરી એમ;
સજ્જડ થઇ સોસાઇટી, જાય ન ઉખડી જેમ. ૧૧૯
વરસો વરસ વળી કર્યાં, શક્તિ પ્રમાણે કામ;
તેથી સોસાઇટીતણું, પ્રસિદ્ધિ પામ્યું નામ. ૧૨૦

---

૨. માર્ચમાં.

હરિગીત છંદ.

બોતેરના મે માસથી, તે સ્કૉટ સિંધ સિધાવિયા,
સેક્રેટરીની પદવીપર ગોપાળરાવ ઠરાવિયા;
સંભાળી સાડાચાર વર્ષ સુરીતથી સોસાઇટી,
લોકોવિષે બહુ લાયકી લાખેણી જેની ગણાઇતી. ૧૨૧
પછી રાવ સાહિબ આજ મહીપતરામ જેનું નામ છે,
તેનેજ હસ્તક આજ લગી સોસાઇટીનું કામ છે;
ભંડોળ તેનું તો ભલું, જો આશરે ઉર આણિયે;
સામાન રોકડ સહિત ધન, ચાળીશ હજાર પ્રમાણિયે. ૧૨૨

દોહરો.

આ તો મેં સંક્ષેપથી, કહ્યો કાંઇ ઇતિહાસ;
વિશેષ ઇચ્છો વાંચવા, વાંચો "બુદ્ધિપ્રકાશ." ૧૨૩

બુદ્ધિપ્રકાશ વિષે.

દોહરા.

માર્ચ, ૧૮

સન અઢાર ચોપનતણો, મનહર મારચ માસ;
પ્રથમ થકી ચોપાનિયું, પ્રકટ્યું બુદ્ધિપ્રકાશ. ૧
શશિ સૂરજ તારા તડિત, આપે ભલે ઉજાશ;
જડતા તિમિર ટળે નહિ, જ્યાં નહિ બુદ્ધિપ્રકાશ. ૨
દિવેલ વિદ્યા પાત્ર દિલ, કરો વિચાર કપાસ;
વિવેક જ્યોત વિમળ વડે, પ્રકટે બુદ્ધિપ્રકાશ. ૩
સજ્જનને મુખ શોભતું, તેથી આવે તેજ;
કપટી મુખ કાજળ ઢળે, અચરજ સરખું એજ. ૪
વ્યસન સરૂપી વાદળાં, અટકાવે ન ઉજાશ;
તો મન મેદનીમાં પડે, બહુ વિધ બુદ્ધિપ્રકાશ. ૫
બુદ્ધિપ્રકાશ બનાવતાં, પક્ષ ગયાં ચોવીશ;
સાલ[1] નવી તો સાહેબે, આ આપી બક્ષીસ. ૬

---

૧. સાલ-સાલજોડાનો શિરપાવ અથવા નવું વરસ.

દ્વિઅર્થી-એક સાહેબને રટવાવિષે.

જો તું આજની સાલમાં, સાહેબ[1] એકરટીસ;
નીતિ જાણ વિભક્તિ કર, ઉત્તમ જગો લહીશ. ૭

ઉત્તમ જગો એટલે સ્વર્ગ પામીશ.

એજ દોહરો ઉત્તમરામ નામના નોકરીના ઉમેદવાર નિશાળિયાને કહેલો તે નીચે પ્રમાણેઃ—

જો તું આજ નિશાળમાં, સાહેબ એ કરટીસ;
નીતિ જાણ વિભક્તિ કર, ઉત્તમ જગો લહીશ. ૮

મતલબ કે પંચતંત્રની નીતિ જાણ, એટલે પંચોપાખ્યાન ભણ, અને વ્યાકરણ ભણ, તો હે ઉત્તમરામ! તું કરટીસ સાહેબની મદદથી નોકરીની સારી જગો પામીશ.

સુપાત્ર સ્નેહ સહિત મળી, જો ગુણાકાર[2] કપાસ;
પાવકતા[3] જોગે પછી, પ્રકટે બુદ્ધિપ્રકાશ. ૯
ઉઘડે આંખો અંગની, ઉગતાં અરુણ ઉજાશ;
અંતર આંખો ઉઘડે, પઢતાં બુદ્ધિપ્રકાશ. ૧૦
બંબો અગ્નિ બુઝવે, જુઓ જગતમાં જેમ;
બુઝે બુદ્ધિપ્રકાશથી, ત્રિવિધ તાપ પણ તેમ. ૧૧
દ્વાર ઉઘાડો દીલતણું, પુસ્તક લ્યો આ પાસ;
આળસ પટ અળગો કરો; પામો બુદ્ધિપ્રકાશ. ૧૨
દિવાની દીપ્તી થકી, ઉત્તમ ઇંદુ ઉજાશ;
ભાનુપ્રભા તેથી ભલી, પણ વળી બુદ્ધિપ્રકાશ. ૧૩
જોયું ન વાહન આગનું, પંઢયો ન બુદ્ધિપ્રકાશ;
તે જન જન્મ્યો ત્યાં મુઓ, જયમ જંગલનું ઘાસ. ૧૪

---

૧. પરમેશ્વર. ૨. ગુણ—દોરો, દીવેટ.

૩. પાવકતા-દેવવાપણું અથવા ચતુર્થાંશ પણ આપણું કરવાપણાના યોગથી.

જે દર મહિને જન્મતું, એને આવી આંચ;
એ કારણથી અવતર્યું, પૂરે મહિને પાંચ.[1] ૧૫
ઇસ્વી વર્ષ અઢારસેં, બાસઠમું બોલાય;
ઓગણિસેં ને અઢારમું, વિક્રમનું વંચાય. ૧૬
પુસ્તક બુદ્ધિપ્રકાશનું, નવમું રચ્યું નવીન;
તે પરિપૂરણ પ્રીતથી, પઢશે જનો પ્રવીણ. ૧૭
ઇસ્વી વર્ષ અઢારસેં, પાંસઠમું પ્રારંભ;
બુદ્ધિપ્રકાશ બારમું, આજ કરું આરંભ. ૧૮
બહુ પ્રકાશ મુજ બુદ્ધિમાં, દે હરકત હરનાર;
પ્રણમીને કરું પ્રાર્થના, જય જય જગકર્તાર. ૧૯

હરિગીત છંદ.

જય જય જગત કર્તાર ભવ ભર્તાર, ભવ ભીતિ હરા,
જય અખિલ જગ આધાર, અધમોદ્ધાર દૃઢ ધીરજંધરા;
કર દૂર કૂર કવિત્વ તું, સુકવિત્વ આપી કારમું,
રચવા ધરું ઉર આશ, "બુદ્ધિપ્રકાશ" પુસ્તક બારમું. ૨૦
જય બુદ્ધિ બહુ દાતાર કર, ઉપકાર અતિ કરુણા કરી,
તુજ શરણ ધરી આધાર, ઉતરું પાર હું હિમત ધરી;
પુસ્તક રચ્યું ગત વર્ષમાં, અડચણ વિના અગયારમું;
રચવા ધરું ઉર આશ, "બુદ્ધિપ્રકાશ" પુસ્તક બારમું. ૨૧
જયમ નાચતી નટ પૂતળી, કીધેલી દીસે કાષ્ઠની,
પણ હોય દોરી હાથ નટને, ઠેઠ તેના ઠાઠની;
ત્યમ મુજતણી તુજ હાથ, તું રમાડ તેમ સદા રમું,
રચવા ધરું ઉર આશ, "બુદ્ધિપ્રકાશ" પુસ્તક બારમું. ૨૨
કાગળ તણો કીધો પતંગ, ઉડે ગગનમાં એટલે,
જે હોય દોરી હાથ નરને, તે જવા દે તેટલે;

---

૧. પાંચ-સન ૧૮૫૭ ના બળવાની વખતે ચોપાનિયાં તથા ન્યુસ-પેપરો પાંચ માસ બંધ રહ્યાં હતાં.

ત્યમ તારી સુરતાથી સરસ, વીતે વરસ આ બારમું,
રચવા ધરું ઉર આશ, "બુદ્ધિપ્રકાશ" પુસ્તક બારમું. ૨૩
આ વર્ષમાં સૌ વાંચનારા સુજનને સુખ આપજે,
કરુણાનિધિ કરુણા કરી, સંકષ્ટ સઘળાં કાપજે;
વળી આપજે ધન ધાન્ય સુખ, ચાતુર્ય ચઢતું ચારમું,
રચવા ધરું ઉર આશ, "બુદ્ધિપ્રકાશ" પુસ્તક બારમું. ૨૪
રૈયત રહે આબાદ, ત્યમ વરસાદ શુભ વરસાવજે,
હરિ રોગ દોષ કલેશ ભય, આનંદ અતિ ઉપજાવજે;
પુસ્તક ગણાય પુરાણ મધ્યે, અધિક જેમ અઢારમું,[1]
રચવા ધરું ઉર આશ, "બુદ્ધિપ્રકાશ" પુસ્તક બારમું. ૨૫
દર નગરની નરનારિમાં, વિદ્યા વિશેષ વધારજે,
ભણી ભેદને ભ્રમણા તજે, જન સર્વ એમ સુધારજે;
વળી સંપ પામે સર્વ તે, હિતકારી વચન હજારમું,
રચવા ધરું ઉર આશ, "બુદ્ધિપ્રકાશ" પુસ્તક બારમું. ૨૬
ઓ ઈષ્ટ ! આ અષ્ટક સુણી, કર કષ્ટ નષ્ટ કૃપા ધરી,
સંતુષ્ટ કર સુખ પુષ્ટ દઇ, ખળ દુષ્ટને ખસતા કરી;
ગુણી જનની ગામો ગામ તું, કરજે પુરી મન કામના,
વિશ્રામ ઠામ તમામના, સુણ શ્યામ દલપતરામના. ૨૭

પ્રમાણિકા છંદ.

સદાય રાય રંકને, સહાય રૂપ થાયને;
ઉછેદી દે ઉદાસતા, સુબુદ્ધિની પ્રકાશતા. ૨૮

દોહરા.

ગુણ ગ્રાહક જે જાણ જન, ગ્રાહક "બુદ્ધિપ્રકાશ";
વાંચનાર ઝાઝા વધે, એજ અમારી આશ. ૨૯
ઇસ્વી વર્ષ અઢારસેં, તે ઉપર બોતેર;
પુસ્તક આ ઓગણીસમું, રચશું રુડી પેર. ૩૦

---

૧. શ્રીમદ્ ભાગવત.

અખિલ જનોને આ વરસ, પડવા સુખથી પાર;
પ્રથમ પ્રણામ કરું ધરી, ઇશ્વરનો ઉપકાર. ૩૧
જે જે સજ્જન જગતમાં, પઢશે બુદ્ધિપ્રકાશ;
તો તેની દલપત કહે, પ્રભૂ પુરી કરશે આશ. ૩૨
ગ્રાહક બુદ્ધિપ્રકાશના, જે જન ગામે ગામ;
તેઓને આશિષ અતિ, દે છે દલપતરામ. ૩૩

મનહર છંદ.

મહમદનું મરણ થતાં તેના મુરીદોએ,
જીંદગી લગી કબર બંદગી કરાઇતી;
હાજી ને હુસેન સેન સહીત જ્યાં સંહરાયા,
તેના વહ્નિઓએ તેજ ભૂમિને ભજાઇતી;
કબીરની કાયા પડે સંસારની માયા મેલી,
સાચા સેવકોએ તેની સેલીને[1] સેવાઇતી;
કહે દલપત્ત તેમ હું કિન્લાક સાહેબની,
સેવું છું કબર વર્નાક્યુલર સોસાઇટી. ૩૪

સોસાઇટીની સભાવિષે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

શોભે સ્વચ્છ ખગોળ જેમ શરદે, તેવું સભાસ્થાન છે,
આ અધ્યક્ષ કળા નિધાન કહિયે, પૂરો કળાવાન[2] છે;
તારા મંડળ તુલ્ય સર્વ સુજનો, સાક્ષાત તેમાં કવિ[3],
મોટા તર્ક વિતર્ક માણકતણી[4], ઉત્પત્તિ થાશે નવી. ૩૫

---

૧. ફકીર, નાનકસાઇ અને કબીરિયા સાધુ કાળી દોરીની આંટી ડોકમાં રાખે છે. ૨. ચંદ્ર. ૩. શુક્ર. ૪. માણેકઠારી પુનમની ખગોળની ઉપમા સભાને આપી.

સભા બરખાસ્ત–ઝુલણા છંદ.

સાહેબો સર્વ કહું વિનતિ તે સાંભળો,
આપ છો અધિક સ્નેહી અમારા;
વળી રુડે અવસરે આ રીતે આવજો,
લાવજો સાથ મિત્ર તમારા;
માનવા જોગ ઉપકારમાં જેટલી,
તેટલી જે તમે તસ્દી લીધી;
શોભ્યું આ સ્થાન તે તો નહીં થોડું ગણિ,
ક્રોડ ગણી આજ કરુણાજ કીધી. ૩૬

દોહરો.

સોસાઇટીને કારણે, જે ગુર્જરી વિલાપ;
રચ્યો હતો તે કહું હવે, સુણજો સજ્જન આપ. ૩૭

ગુર્જરી વાણી વિલાપ.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જો પ્રભુ થાય મહા મતિ પ્રેરક,
પંથ પલાણિયે પાવક પાણી;
પક્ષિની પાંખ પહોચી શકે નહિ,
વીજળી વેગ ચલાવિયે વાણી;
જેની કૃપા થકી જંગલી જે જન,
યંત્રની યુક્તિ યથારથ જાણી;
તેની કૃપાથી કહે દલપત,
કરું કવિતા ચિત હિંમત આણી. ૧
તીક્ષણ બુદ્ધિ વિચક્ષણતા નથી,
સ્થૂલમતિ વળી મૂળથી થોડી;—

અક્ષર એક વિવેક નથી,
કહું છું અતિ છેક અહંપદ છોડી;
હિંમતથી મહા કિંમતની,
રચના રચવા રસથી રુચિ જોડી,
વંદન વિશ્વ પતિ પદ પદ્મ,
કરું દલપત્ત કહે કર જોડી. ૨

દોહરા.

સૌ સજ્જનના સમિપમાં, કહું ગુર્જરી વિલાપ;
તેનો મર્મ વિચારીને, ઉરમાં ધરજો આપ. ૩
શાખા સોસાઇટીતણી, સ્થિર સ્થાપવા વિશાળ;
કરટીસે[1] ઇચ્છા કરી, જયાં મોટો મહીપાળ. ૪
સન અઢાર ઉન[2] સાઠમાં, નિજ કવિને તે કામ;
માન દઇને મોકલ્યો, ભાવનગર નૃપ ધામ. ૫
વિજયક્ષમા વર્ણન કર્યું, જયાં રાજા જશવંત;
રાજસભા રંજન કરી, જઇ કવિયે અત્યંત. ૬
પુસ્તકશાળો સ્થાપવા, લીધું નૃપનું વેણ;
કોલ દિધો કવિને કરે, નેહ જણાવી નેણ. ૭
સન અઢારસેં ત્રેસઠે, વળી વિચારી વાત;
સ્થિર શાખા જઇ સ્થાપવી, વડોદરે સાક્ષાત. ૮
કરટિસે કવિને કહ્યું, હૈયે રાખી હામ;
વિચરો તમે વડોદરે, કરો જઇ શુભ કામ. ૯
શાખા સોસાઇટી તણી, સ્થિર કરવી તે ઠામ;
રાજા કરે સહાયતા, થાય આપણું કામ. ૧૦
ગુજરાતી ભાષા વિષે, ગ્રંથો બહુ ગુંથાય;
તો ગુજરાતી વાણિનો, સઘ સુધારો થાય. ૧૧

---

૧. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીના સેક્રેટરી.
૨. ઓગણસાઠમાં.

રિઝાવજો જઇ રાયને, સુણાવી કવિતા સાર;
મળજો પ્રથમ પ્રધાનને, તેથી કામ થનાર. ૧૨
શેઠાણી હરકોરને, નગરશેઠને જેમ;
કવિતા રસથી રીઝવી કામ કરાવ્યાં તેમ. ૧૩
ભાવનગરના ભૂપને, રિઝાવી રસ રીત;
પુસ્તકશાળા સ્થાપવા, લીધું વચન નિચિંત. ૧૪
તેમજ ગાયકવાડના, કરનો લાવો કોલ;
સમજાવો વિદ્યાતણો, ઉત્તમ લાભ અતોલ. ૧૫
રુડો ત્યાં રસિડેંટ છે, સાહેબ કર્નલ બાર;
મેંબર સોસાઇટીતણો, છે શાણો સરદાર. ૧૬
તે પણ તમને આપશે, સહાયતા શુભ રીત;
એથી ધાર્યું આપણું, થાશે કામ ખચીત. ૧૭
શુભ ખાતું સ્થાપન કરે, ન ધરે શાખા નામ;
તોપણ ઉત્તમ જાણવું, કામ થયાનું કામ. ૧૮
કદાપિ કારજ નવ બને, તો ન થવું દિલગીર;
શ્રમ કરી જોવો આપણે, ધરીને મનમાં ધીર. ૧૯
સુણીને કવિજન સાંચર્યો, કરવા ઉત્તમ કામ;
ઉતારો જૈને કર્યો, શામળ બેચર ધામ. ૨૦
જઇને કર્નલ બારનો, પ્રથમ કર્યો મેળાપ;
વાત કરી તે સાંભળી, ઉચર્યો સાહેબ આપ. ૨૧
ભાસે છે મુજ મન વિષે, કામ થવું મુશ્કેલ;
છે રાજાના સોબતી, ઝાઝા જન અભણેલ. ૨૨
તે જાણે છે જો થશે, રૈયત ભણી હુંશિયાર;
રાજ કાજમાં તો ઘણી, તે લેશે તકરાર. ૨૩
સલાહ તેવા જનતણી, માને છે મહીપાળ;
તે માટે નથી થાપતા, નવીન રીત નિશાળ. ૨૪
કહ્યું અમે કઇ કઇ સમે, કથન ધર્યું નહિ કાન;
તોપણ તમે કરી જુઓ, શ્રમ નિજ શક્તિ સમાન. ૨૫

આપીશ હું અનુમત ભલું, વળી આપું મું પત્ર;
આપો જઇ પ્રધાનને, તમે મળીને તત્ર. ૨૬
પ્રધાન પાસે પત્ર લૈ, જઇ કીધો મેળાપ;
ગુણીજન ગોવિંદરાવ તે, અટકે રોઢિયા આપ. ૨૭
કહે કવિ ભારત સમે, પાંડવ કેરી પાસ;
પ્રધાન ગોવિંદરાવ[1] શુભ, કરતા નીતિ પ્રકાશ. ૨૮
તેથી જય પાંડવતણો, થયો જગત મોઝાર;
જાણે છે તે જન સહુ, આજ સુધી સૌ ઠાર. ૨૯
સંજયને ધૃતરાષ્ટ્રરે, પૂછી એવી વાત;
કોણ જીતશે યુદ્ધમાં, કહો મને સાક્ષાત. ૩૦
જયાં પ્રધાન ગોવિંદ છે, જાણો ખરું ખચિત;
જરૂર ભારત યુદ્ધમાં, તેની થાશે જીત. ૩૧

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જો કર્ણ ભીષ્મ સરખા ભડ ભૂપ ભેળા,
કીધા કરોડ રથિ ભારત કેરિ વેળા;
શોભા સમસ્ત ન મળે પણ તે સમાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જયાં પ્રધાન. ૩૨
ત્યાં નિત્ય જીત પરિપૂરણ પ્રીત પામે,
ત્યાં યુક્તિ સર્વ વળી ત્યાં યશ સર્વ જામે;
પામે પ્રસિદ્ધ કવિ પંડિત ત્યાંજ માન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જયાં પ્રધાન. ૩૩
ત્યાં રાજનીતિતણી તો રુડી રીત રાજે,
ત્યાં ગર્જનાથી યશ નોબત નિત્ય ગાજે;
દુષ્ટોનું દુષ્ટપણું ત્યાં ન ટકે નિદાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જયાં પ્રધાન. ૩૪

૧. કૃષ્ણ.

ત્યાં ન્યાય થાય ઉચરાય સદાય સારો,
અન્યાય જાય દુરથી ડરિને બિચારો;
તે ભૂપનાજ ગુણનું બહુ થાય ગાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જ્યાં પ્રધાન. ૩૫
ત્યાં રિદ્ધિ સિદ્ધિ નવનિદ્ધિ કરે નિવાસ,
ક્યાંથી રહેજ કશિ વાતની ત્યાં કચાશ;
ત્યાં સર્વનું ધરમ ઉપર હોય ધ્યાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જ્યાં પ્રધાન. ૩૬
દેખે સદાય દુનિયાં જન ત્યાં દિવાળી,
સર્વે સુખીજ તનના પરિતાપ ટાળી;
ત્યાં ક્ષેમ પ્રેમ રસનું પરિપૂર્ણ પાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જ્યાં પ્રધાન. ૩૭
તેજસ્વિ તેજ નૃપતિ ભૂમિ મધ્ય ભાસે,
પ્રૌઢ પ્રતાપ પૃથિવી પડમાં પ્રકાશે;
તે ભૂપ સૃષ્ટિ સરવોપરિ શક્તિમાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જ્યાં પ્રધાન. ૩૮
વિદ્યા વિલાસ રસનો પણ ત્યાંજ વાસો,
ત્યાં તત્વ શોધ ચરચા તર્કનો તમાસો;
ગુહ્યાર્થ ભેદ ગુણનું પણ ત્યાંજ જ્ઞાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જ્યાં પ્રધાન. ૩૯
ત્યાં સર્વ દેશ થકિ સૌ કવિ થોક આવે,
સર્વે કળા કુશળતા પણ ત્યાં ઠરાવે;
સત્પાત્ર માત્ર જનનું શુભ ત્યાંજ સ્થાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જ્યાં પ્રધાન. ૪૦
એવું વિચારી શુભ અંતરથીજ આ મેં,
આશીષ વાક્ય ઉચર્યું દલપતરામે;
જીવો ઘણું નૃપતિ ને વળી તે દિવાન,
ગોવિંદરાવ ગુણ સાગર જ્યાં પ્રધાન. ૪૧

દોહરા.

સુણી પ્રધાન પ્રસન્ન થઇ, પૂછી સઘળી વાત;
વળી કથન તેણે કર્યું, સુણો કવિ સાક્ષાત.
શાણો છે સેનાપતિ, ભાઉ સિંધિયા નામ;
તમે જઇ તેને મળો, થાય તમારું કામ.
હું પણ ભૂપ હજૂરમાં, ઉચરીશ મુખથી એમ;
વિદ્યાખાતું સ્થાપવું, જન સૌ સુધરે જેમ.
પછી કવિ પોતે ગયો, ભાઉ સિંધિયા પાસ;
કરી પ્રશંસા તેહની, કવિતા કરી પ્રકાશ.

मनहर छंद.

चंचळ चतुर शुरवीर धीर शस्त्र धर,
व्यूहरचनाकी विधि पुरन पिछान हे;
हिंमत हमेशां दील जानत हे दावपेच,
निमकहलाली लोभ लेश नहि आन हे;
संपुरन एसे गुन लायक सो सेनापति,
रामज्युं को सेनापति सुग्रीव समान हे;
कहे दलपति खंडेराव क्षिति नाथ पास,
एसो सेनापति भाउ सिंधिया सुज्ञान हे.

દોહરા.

કારભારિઓએ કહ્યું, કાલ આવજો આપ;
મહારાજના મહેલમાં, થશે ભૂપ મેળાપ.
રાજસભામાં કવિ ગયો, તે અવસર તે સ્થાન;
નાટારંભ થતો હતો, કરે નાયકા ગાન.
ગાન સમાપત જ્યાં થયું, કરી પ્રધાને સાન;
સભાતણું વર્ણન કર્યું, સુણ્યું નૃપે દઇ ધ્યાન.
મણિમય સુવર્ણ મહેલમાં, સુર સમ સભા સહિત;

વાજે શુભ વાજીંત્ર વળી, ગુણી જન કરે સુગાન;
નવીન નાયકા નૃત કરે, તનનનનન લઈ તાન. ૫૧

છપ્પો.

નૃત્ય કરે સુરનારી, રહે ત્રિપુરારિ નિરખવા,
બહુ શોભા બલિહારિ. હરિ પણ રહે હરખાવા;
ચતુરાનન ને ચંદ, ઇંદ્ર અલકેશ[1] અહિંદ્રા;
ચકિત થાય જોઈ ચિત્ત, માનું શા માત્ર મહિંદ્રા;
અહા સિદ્ધિ સહિત રિદ્ધિ રુડી, ખંડેરાવ ક્ષિતીશની,
નર લોક મધ્ય તે નિરખતાં, દૃષ્ટિ ઠરે જગદીશની. ૫૨

આશીર્વાદ—શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

કલ્યાણી કમળાક્ષિ દેવિ કમળા, કલ્યાણ તે તો કરે,
ભંડારી ભવદેશનો ભવનમાં, ભંડાર ભારે ભરે;
સિદ્ધિ બુદ્ધિ સમૃદ્ધિ વૃદ્ધિ સુખ સો, સોંપે સદા શ્યામજી;
ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રુડા રામજી. ૫૩

શ્રીતે પ્રૌઢ પ્રતાપ પૂર્ણ પ્રભુતા, પામો પ્રજાના પતિ,
મોટા મત્ત ગજેંદ્ર રત્ન સરિખા, દેવેંદ્ર તે દે અતિ;
ધારી ધૈર્ય ધનુર્ધરાદિ વિધિના, ધીમંત છો ધામજી,
ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રુડા રામજી. ૫૪

વિદ્યા વાદ વિનોદ વાણિ વિમળા, જિહ્વાગ્ર વાસો વસે,
આપે ઇષ્ટ અભિષ્ટ કષ્ટ હરિને, સંપુષ્ટિ તુષ્ટિ થશે;
મંત્રી મિત્ર પવિત્ર પાત્ર મતિના, કલ્પ્યાં કરે કામજી,
ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રુડા રામજી. ૫૫

ભ્રાતા તો પરભારજા જનતણા, ઓ અન્નદાતા તમે,
પ્રખ્યાતા પ્રિય છો પ્રજાજનતણા, ત્રાતા વિધાતા તમે;
રાતા રામ રસે સદૈવ ગુણના, જ્ઞાતા ગુણ ગ્રામજી,
ખંડેરાવ અખંડ ખૂબ ખુશિમાં, રાખે રુડા રામજી. ૫૬

---

[1] અલકેશ-કુબેર ભંડારી.

દોહરો.

સુણીને ભૂપે પૂછિયું, ધરી પ્રેમ ભરપૂર;
કોણ તમે છો ને વળી, શી ઇચ્છા છે ઉર. ૫૭

ઉત્તર—મનહર છંદ.

ગીરા ગુજરાતી તથા પીયરની ગાદી પામી,
મુખ્ય તો મરાઠી માની દેખી દુખી દીલ છું;
અરજી તો આપી[1], દીઠી મરજી તથાપિ નહિ,
આવ્યો આપ આગળે ઉચરવા અપીલ હું;
માંડતાં મુકદમાને ચાર જણા ચુંથશે તો,
શું થશે તે શોચનાથી સાહેબ શિથિલ હું;
દાખે દલપતરામ ખુદાવંદ ખંડેરાવ,
રુડી ગુજરાતી વાણી રાણીનો વકીલ છું. ૫૮
ચોટામાં લુંટાણી મહારાણી ગુજરાતી વાણી,
લુંટી અલંકાર ફુટી કીધી ગુનેગાર શી;
પગેરૂં ચલાવ્યું તે તો ચાલતાં મુંબઈ પેઠું,
પછી ત્યાં તપાસતાં તો પકડાયા પારસી[2];
આજ ધર્મરાજ મહારાજનું બિરાજમાન,
સાચ જુઠ સઘ શોધી આપે જેમ આરશી;
માફ માગી આપ પાસે સાફ ઇનસાફ માગે,
એ બિચારી નારી છે કુંવારી ને નવારશી. ૫૯

દોહરા.

મહારાજ મેં સ્વપ્નમાં, દીઠો એક બનાવ;
તે હકીકત તમ આગળે, કહેવાનો છે ભાવ. ૬૦

---

૧. પ્રથમ અમદાવાદથી કાગળ લખ્યો હતો. પણ ઉત્તર મળ્યો નહોતો.

૨. પ્રથમ પારસીઓ બોબડી ભાષા લખતા હતા તેથી કેટલાએક ધારે છે કે વર્તમાનપત્રો પારસીઓ છાપે છે તેના ફેલાવાથી ગુજરાતી ભાષામાં ગડબડ થઈ.

સ્નેહ સહિત તે સાંભળો, એ ઇચ્છા મુજ ઊર;
ભાસે વળતી જે ભલું, કરજો આપ જરૂર. ૬૧
કહ્યું નૃપે જાહેર કરો, જે કહેવાનું હોય;
વળતી કવિજન બોલિયો, સુણો સજન સહુ કોય. ૬૨

હનુફાલ છંદ.

ભલિ ભૂમિનો શુભ ભાગ, ખહુ સરસ શોભિત બાગ;
કવિ એક જોવા કામ, ઠિક થૈ ગયો તે ઠામ. ૬૩
અવલોકી અબળા એક, છુટી લાજ રડતી છેક;
વિધવિધ ઉચારિ વિલાપ બોલતી મા માબાપ. ૬૪
કર ચુંટતી શિર કેશ, વરવો દિસે બહુ વેશ;
કૂટતી અધિક કપોળ, ચક્ષુ કર્યાં રંગ ચોળ. ૬૫
શરીરે નહીં શણગાર, પીડા કરે પોકાર;
બોલતી ખંડિત બોલ, તનનો ન દીસે તોલ. ૬૬
એકે ન સાજું અંગ, ભમતાં થયેલા ભંગ;
વળી વરણુ નહિ વરતાય, ગળું તાણીને દુઃખ ગાય. ૬૭
કાળાં હરણ ને કાગ, રાચે સુણિને રાગ;
માનવી દે નહિ માન, મન સમજી ભૂત સમાન. ૬૮
કવિ સાંભળી કલ્પાંત, અતિ સ્વદય કીધું સ્વાંત;
વનિતાને પુછી વાત, કહે જરૂર તારી જાત. ૭૦
દિસે છે તું કોઇ દેવિ, અવલોકિ તુજને એવિ;
તે વળતી બોલી વાત, તું જાણ મારી જાત. ૭૧
ગિર્વાણ વાણી વિશાળ, રમણીક રુડી રસાળ;
તેનીજ તનુજા હુંય, પણ છેક દુઃખમાં છુંય. ૭૧
વળિ વદું કારણ વીર, સુણ ધારી મનમાં ધીર;
ગુજરાત મારું ગામ, કરવા તણું તે ઠામ. ૭૨
મુજ પિયરનોજ પ્રતાપ, જે પામિયા નૃપ આપ;
મુજને ન આપે માન, કહું તે સુણે નહિ કાન. ૭૩

મુજ શોકયનું સનમાન, કરીને ગણે ગુણવાન;
કયાં કરું જઇ પોકાર, નર કોણ સાંભળનાર. ૭૪

કવિ વચન.

મનમાં ન શોચીશ માત, સમજયો હું સઘળી વાત;
શુભ કરીશ તારું કામ, કવિ કહે દલપતરામ. ૭૫

દ્વિઅર્થી—મનહર છંદ.

ખળનો જે બંધુ જેની સખ્યતા અક્રૂર સાથ,
ધરમનો પક્ષ ધારનાર તને પાળશે;
સ્તંભ દંભ તોડનાર, જે છે દુરજોધનનો,
શ્રીમંત શ્રી રાજ તે સદા તને સંભાળશે;
કંઠે જેને મહામણિ પ્રખ્યાત છે પદ્મપાણિ,
એજ તને આપની ઋણી ગણી ઉજાળશે;
રુડો જે આ ખંડેરાવ, સ્નેહી નર નારિકાનો,
દ્વારિકાનો નરદેવ તાપ તારા ટાળશે.[1] ૭૬

---

૧. શ્રી કૃષ્ણ વિષે—બળદેવજીનો જે ભાઇ છે, અને અક્રૂરજી સાથે જેને મિત્રતા છે, અને યુધિષ્ઠિરનો પક્ષ તાણનાર તે તને પાળશે; દુર્યોધનનું અભિમાન અને કપટ તોડનાર જે છે, એવો લક્ષ્મીવાળો શોભાયમાન રાજા તે તને સદા સંભાળશે; જેની કોટમાં કૌસ્તુભ નામનો મોટો મણિ છે, તથા જેના હાથમાં કમળ પ્રખ્યાત છે, તે તને પોતાની જાણીને ઘણી ઉજાળશે; આ ખંડ એટલે ભરતખંડ જે રુડો રાજા છે અને પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓનો સ્નેહી છે એવો દ્વારિકાનો રાજા જે શ્રીકૃષ્ણ તે તારા તાપ ટાળશે.

ખંડેરાવ વિષે—ફોજના સરદારોના ભાઇ જેવો છે, અને દયાળુ માણસો સાથે જેને મિત્રતા છે, અને ધર્મનો પક્ષ રાખનાર છે, તે તને પાળશે. મહાકષ્ટે જેની સાથે યુદ્ધ થઇ શકે એવા શત્રુઓનું અભિમાન તથા કપટ તોડનાર, એવો શ્રીમંત શોભાયમાન રાજા તને હંમેશાં સંભાળશે; જેના કંઠમાં મોટો હીરો છે, અને જેના હાથ કમળ જેવા પ્રસિદ્ધ છે, તેજ તને પોતાની જાણીને ઉજાળશે; આ સારો જે ખંડેરાવ મહારાજ સર્વે પુરૂષો અને સ્ત્રીઓનો સ્નેહી છે, અને જે દ્વારિકાનો રાજા છે તે તારો તાપ ટાળશે.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

કર વાવરશે કરુણા કરી એજ, સહાય થશે તૂજ સૂધરવા,
ધરવા શણગાર રુડા મળશે, મળશે તરખીર તને તરવા;
તરવાર બહાદુર તે નૃપતિજ, સમર્થ સદા દુઃખ સંહરવા,
હરવાકય[1] ગણી દલપત્ત તણું, કર આદર કીર્તિ કથા કરવા.

દોહરા.

કરીશ ખુશામત ખૂબ હું, તુજ માટે હે માત;
બોલીશ એવા બોલ જઇ, રાય થાય રળિયાત. ૭૮
સુણી બોલી તે સુંદરી, સુણો કવિ શુદ્ધ ભાવ;
તમે વખાણ કરી કહ્યું, રુડો ખંડેરાવ. ૭૯
પણ કલિયુગના રાયનાં, લક્ષણ નવ દેખાય;
તો કલિયુગમાં તેહને, ભૂપ કેમ કહેવાય ? ૮૦

વ્યાજસ્તુતિ–મનહર છંદ.

'ભોળાપણું' ભાસે નહિ સત્યતા તો નાસે નહિ,
ત્રાસે 'નહિ ઉરમાં ઉદારપણું' આણતાં;
અફીણ ખંધાણ નહીં, અરથ અજાણ નહીં,
અંધનું એધાણ નહિ પેખીએ પ્રમાણતાં;
આળસ તો અંગ નહીં, કુસંગીનો સંગ નહિ,
રંડીબાજી રંગ નહીં, જન કોઇ જાણતાં;
કલિના રાજાના ગુણ કશા ન જણાય જોતાં,
સેના રાજા ખંડેરાવ વદીએ વખાણતાં. ૮૧

દોહરો.

તે સુણીને બોલ્યો કવિ, જે નૃપનું એ નામ;
હલકાને ઉમદા કરે, આશ્રય દે તે ઠામ. ૮૨

1 શિવના વચન જેવું.

છપ્પો.

ગારદી રદિ, શવાન, મળ કેક, ભાઇ શબ્દો જે ભણિયે,
યશવાન વિચારી જોતાં વાત, સુગુણ તેમાં શા ગણિયે;
કમળ પણ જો ગાયકવાડ, નામનો આશ્રય એ લે,
વાકેક એક એક અક્ષરજ, તોય શુભ ઉપમા તે લે;
ભાઇ તે માટે હું કહું છું તને, ગણ સદગુણ એ નામના,
કરશે કરુણા તો કોઇ દિન, કરશે પૂરણ કામના. ૮૩

નૃપપ્રશંસા—દોહરો.

ગુણવંતી ગુજરાત તું, ભલો ધરી ઉર ભાવ;
ગુણ ગા ગાયકવાડના, બંડથી કર્યો બચાવ. ૮૪

સવૈયા-એકત્રીસા.

બંડ ઉઠયું આ દેશ બધે, તે દિવસ બચાવ્યો ગુર્જરદેશ,
હિંમત રહી અંગ્રેજ તણી તે ગાયકવાડની મદદ વિશેષ;
જો મહારાજ ન લે મનમાં તો, જાણ જરૂર પ્રલે થઇ જાત,
ખંડરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૮૫
દિલ્લી આગળ દંગ ઉઠયો, વળી તે ગભરાટ ગયો ગ્વાલેર;
બંગાળે પણ ગડબડ થઇ, ફેલઇ ગઇ ફરતી ચોફેર;
જો આ દેશ તરફ ઉપજત તો, તારી અવસ્થા તેવીજ થાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૮૬
અમદાવાદ રહ્યું આબાદ, રહ્યું સુખમાં વળી સૂરત શહેર,
કોઇ લખેશરીની લક્ષ્મી ન લુંટાઇ કુટાઇ થયો નહિ કેર;
ગાયકવાડ તણા ગુણથીજ, થયો એ તો ઉપકાર આઘાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૮૭
કાબા મળી પારથના[1] રથને વળગ્યા તનનો તજી ત્રાસ,
ભારત જીતી શકયો પણ પારથ, ત્યાં ન જીત્યો પડમાં તે પાસ;

---

૧. પારથ-અર્જુન.

તે કાખા કદિ કબજ થવા, સ્વપને પણ સંભવતી નહીં વાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૮૮
આપ પધારી પ્રજા હિત કારણ, દુઃખ નિવારણ કોટિક કીધ,
ફેલી ફિતુરી બધા જનનાં વળી, ફેલ જમાન લખાવીજ લીધ;
વાઘ અને બકરી વિચરે, નિરભે થઇ રોજ રળિયાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૮૯
ચોર બધા ચકચૂર કર્યા વળી, દેશથી દૂર કર્યા જન દુષ્ટ,
જુલમ ઉંડા જળમાંહિ ડુબાડો, પૃથ્વી પૂર્ણ કરી રસપુષ્ટ;
કોઇ કદી પરનારી તણા તન, સામું ન જોઇ શકે દિનરાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૯૦
હોય હજુર કે દૂરનો નોકર, લેઇ શકે નહી દમડી લાંચ,
વીશ વસા અપરાધ વિના, અડકે નહિ કોઇતણે તન આંચ;
દોષ વિના નહિ દંડ ભરે, કદી પૂરણ દ્રવ્ય રળે પ્રખ્યાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૯૧
વેઠયું ઘણું દુઃખ તેં બહુ વાસર, આવી મળ્યો સુખ અવસર આજ,
ઇશ્વરના ઉપકાર થકી ધણી, ખંડેરાવ મળ્યો મહારાજ;
જો ન મળ્યો હોત તે તુજને કદી, આ જુગમાં દુઃખ તારું ન જાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૯૨
સાફ મળે ઇનસાફ નીતિસર, મૂલ વિના ન લહે કોઈ માલ,
લુંટી શકે નહિ લશકરી લોક, ન ચાલી શકે ઉલટી પણ ચાલ;
ખાય પિયે ખુશીથી ખરચે જન, સુંદર મહેલ રચે ભુમિ સાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૯૩
એ મહારાજ તણાજ પ્રતાપથી તું સૌભાગ્યવતી દરશાય,
ધર્મવતી પણ એજ ધણી થકી એજ થકી ગુણવંતી ગણાય;
તેનીજ ઉજવળતા થકી તું વળી વિશ્વ વિષે થઈ છે વિખ્યાત,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ તણા તું, ગુણ ગા ગુણવંતી ગુજરાત. ૯૪

છપ્પો.

ગુણવંતી ગુજરાત, લક્ષવિધિ તેં સુખ લીધું,
ખંડેરાવ ક્ષિતીશ, કષ્ટ તુજ છેદન કીધું;
શોભા સ્વર્ગ સમાન, પૂર્ણ વિધિ તું બહુ પામી,
જેના પુણ્ય પ્રતાપ, દશે દિશ દોલત જામી;
રળિયાત રહો રાજા પ્રજા, કરો સદા શુભ કામજી,
અંતરથી આશિષ અહરનિશ, દે છે દલપતરામજી. ૯૫

પરિસંખ્યાલંકાર–શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

ખંડેરાવ ક્ષિતીશના અમલમાં, ચોરી વિવાહે સહી,
જારી તો જગદાન, યજ્ઞ તપ છે, નારી નરોમાં નહીં;
ખેલે દંપતિ ઘૂત લગ્ન દિવસે, ત્યાં ઘૂત દેખાય છે,
મારામારિ મૃદંગ અંગ ઉપરે, જયાં ગાયકો ગાય છે. ૯૬

મનહર છંદ.

ચાંચ ધરવાળો નહિ તોય તેને પાડો કહે,
ગાય નહિ ગીત તોય તેને કહે ગાય છે;
શીર જેને પગલું ન માય તેને શેર* કહે,
અંબાડી ન ઉપડે તે ગજ તો ગણાય છે;
કુવામાં ન ઉતરે તથાપિ તેને કોશ કહે,
જાય નહિ ચાલી ક્યાંઇ તેને કહે જાય છે;[1]
પગ વિના પાઘડી કહે છે દલપત કહે,
એટલું તો જૂઠ છે જયાં રાજા ખંડેરાય છે. ૯૭

દોહરા.

સુણીને બોલી સુંદરી, કહું તને કવિરાજ;
તું તો રાજ કહ્યા તણો, નૃપ તો સમર્થ આજ. ૯૮
તેને તારી શી ગરજ, જે માને તુજ વેણ;
કેમ ટળે દુઃખ માહરું, કહે તું મને કહેણ. ૯૯

* શેર–રસ્તો, અથવા ૪૦ રૂપીઆભારનું કાટલું.

૧ જાયના ફુલનો છોડ.

કવિ વચન.

નામ અમર નિજ રાખવા, ચિત્તમાં જે જન ચહાય;
તે તો રાખે છે ઘણી, કવિની ગર્જ સદાય. ૧૦૦

ઝુલણા છંદ.

થઈ ગયા શ્રેષ્ઠ શ્રીમંત કઇ શેઠિયા,
વેઠિયાની પઠે વહી ગયા તે;
નામ કે ઠામ જન કોઇ જાણે નહિં,
કોણ જાણેજ કયાં થઇ ગયા તે;
ભાળવા ભવન ભંડાર સંભાળવા,
પાળવા વંશ પાછા ન વળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૧
કણબી રખિદાસ તે કોણ હિસાબમાં,
સામળે પૂર્ણ પ્રખ્યાત કીધો;
ભોજ જેવો થયો અમર તે ભૂમિમાં,
જગતમાં જીવિતનો લાવ લીધો;
તે વિના કોટિધ્વજ કઇક કણબી ગયા,
કોણ જાણે કયે પંથે પળિયા,
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૨
સરસ કવિ રત્નનો શોધ કીધો નહીં,
યત્નથી રત્ન તો સરસ રાખ્યાં;
ચિત્ત ધરી કવિતણાં વચન રાખ્યાં નહીં,
ચાવીને દાળ ને ભાત ચાખ્યાં;
જમીન જર મેલીને જવાખમાં જળી ગયા,
ટળી ગયાં નામને ઠામ ટળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૩

શું થયું સેન સંપૂર્ણ સજવા થકી,
શું થયું કનકના મહેલ કીધે;
શું થયું હાથીને બાથી ભેળા કીધે,
શું થયું દ્રવ્ય બહુ દાન દીધે;
ગ્રંથમાં ગુંથી ગુણ જો ગવાયા નહિ,
ચાર દિન માંહિ અચળાથી[1] ચળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૪
રાજવંશી થયા દેવ અંશી સમા,
જગતમાં આજ કોઇએ ન જાણે;
લાયકી લેખી કવિએજ જેને લખ્યા,
વિધવિધે સર્વ તેને વખાણે;
પૃથ્વી ઉપાડતા પર્વતો પાડતા,
બાહુ જેના હતા બહુજ બળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૫
ધૂળ ભેળું ભળ્યું હોય છે હેમ તે,
કારિગર કાઢી પ્રખ્યાત કરશે;
તેમ સદ્ગુણી તણાં નામ સંસારમાં,
કવિ મળે ધરણીપર કીર્તિ ધરશે;
તે વિના જીવીને કઇક જતા રહ્યા,
ટપકતા બોરના જેમ ઢળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૬
રાખવા નામ ધન લાખ ખરચી કરી,
બહુજ ઇમારતો બેશ બાંધે;

૧ અચળા—પૃથ્વી.

રાખવા નામ નાતે વરા નવનવા,
રાખવા નામ સંગ્રામ સાધે;
રાખવા નામ લાણાં કરે લોકમાં,
રોકડું દ્રવ્ય જે આપ રળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઈ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૭

ભોજ જેવોજ સિદ્ધરાજ જશ જોડવા,
કવિતણો શોધ સઉ ઠામ કીધો;
શોધ કરતાં નહિ સરસ કવિ સાંપડયો,
બાંધી બહુ ઘાટ જશ લેખી લીધો;
ઘાટના ઠાઠ તો વાટમાં વહી ગયા,
ગરદમાં પ્રૌઢ પાષાણ ગળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળિયા. ૧૦૮

દેહ આયુષ્ય જગદીશના હાથમાં,
કીર્તિ આયુષ્ય કવિ લોક હાથે;
સરસ જશવંતને નરસ સાથે કરે,
નરસને પણ કરે[1] સરસ સાથે;
કવિજનો સાથ કંકાશ જેણે કર્યા,
દેવ પણ દૈત્યની પંક્તિ ભળિયા;
ધૂળમાં ધૂળ થઇ ભૂમિમાં ભળી ગયા,
મહત કવિ કોઇ જેને ન મળીયા. ૧૦૯

---

૧. કોઇમાં બધા સદ્ગુણ કે બધા દુર્ગુણ હોય નહિ, પણ ઇતિહાસ લખનારા પોતાના મનના ભાવ પ્રમાણે તેના સદ્ગુણ કે દુર્ગુણ પ્રસિદ્ધ કરે છે. જેમ સ્ત્રીના શરીરને એક કવિ સોના જેવું અને બીજો કવિ માંસ, રુધિર અને મળનું ભરેલું લખે છે તેમ.

मनहर छंद.

निश्चल सुनाम काम देके अगनीत दाम,
ठाम ठाम काम करे भूप मन भायो है;
एहि कामको उपाय चाहि सिद्ध राय राय,
सीलपीके पास सिल्प सरस रचायो है;
मालवको महिपाल भयो भलो भोजराज,
निश्चल सुनाम काम कविषें करायो है;
कहै दलपतिराम कहां सिद्ध राज काम,
भोजको तमाम ठाम नाम दरसायो है. ११०
देखी हाथी दोनुं विदवानकुं विवाद भयो,
एक कहै असल निवास याको बनमें;
एक कहै याको वास सरस शहेर मध्य,
एसोही अमुल रत्न कहांसे अरन्यमें;
अंत यों सिद्धांत भयो प्रांतमें पुरुष होय,
कसे वाकी कदर न जाने कोउ जनमें;
कहे दलपतिराम कैसे आवे दुर देश,
होई जो कदरदान विवेकी वतन में. १११

દોહરો.

કવિ વાણી અમૃત ભરી, મૃતક સજીવન થાય;
વ્યર્થ હોય તે કવિ થકી, સદા સમર્થ જણાય. ૧૧૨

ગુર્જરી વચન-મનહર છંદ.

અડખંશ પુણ્ ભુન અળ સય ગોણી વીળી, અખંડ

અજીવા એ[1] આઠ શબ્દ સજીવન થાય તો; ખંડેરા
કવિની વાણીમાં લોકો અમૃત કહે છે તે હું, પુરાણ
સાચું જાણું તને વળી કહું કવિરાય તો; ભુવન
કહે કવિ એ શબ્દોના અંતરમાં ઉતરે જો, અમળ
ખંડેરાવ મહારાજ નામ તે સહાય તો; સહાય
નામને પ્રતાપે પરિણામ કામ સિદ્ધ થાય, ગોરાણી
અજીવન શબ્દ તે સજીવન જણાય તો. વીજળી

અખંડ ખંડેરા પદ પુરાણ પુરુષ આપે, ૧૧૩
ભુવન પતી ભવન આપે ભલી ભાતનાં;
અમળ અકળ બુદ્ધિ બળ આપે બુદ્ધિનાથ,
સહાય સદૈવ દેવ રહે દીન રાતના;
ગોરાણી ગુરુની વાણી સફળ અમૃત ખાણી,
વીજળી શી ગોરી સ્ત્રી જતન કરે જાતનાં;
કહે દલપત જેના નામથી આ આઠે શબ્દ,
જીવન પામ્યા તે પામો સુખ વિધિ સાતના. ૧૧૪

ગુર્જરી વચન-દોહરો.

હું વાણી ગુજરાતની, ભૂપ ધરે નહિ ભાવ;
તેથી કેમ તને રીઝે, રાજા ખંડેરાવ. ૧૧૫

કવિ વચન-મનહર છંદ.

જે વાણીથી નરસિંહ નાગરને નારાયણે,
પરમ પદવી સુદ્ધાં સોંપ્યો સિરપાવજી;
જે વાણીથી જગદંબા ભેટી ભટ વલ્લભને,
સુલભ સકળ સુખનો દીધો દેખાવજી;
જે વાણીથી પ્રેમાનંદ સામળ પ્રીતમ અખો,

---

૧ મતલબ કે એ શબ્દોમાં કંઈ અર્થ નથી, તેમ છતાં તેમાં અર્થ આવે એવું કરી આપો તો હું જાણું કે કવિની વાણીમાં અમૃત છે.

એવા અગણિત પામ્યા પ્રેમનો પ્રભાવજી;
કહે દલપતરામ તે વાણીથી તેમ મને,
કેમ નહિ રીઝે આજ રાજા ખંડેરાવજી. ૧૧૬

જીરણ જળસ્થળ દેવળને જીવન જડે,
ખુદાવંદ ખંડેરાવ હાકેમ હજૂરથી;
આણ[1] હીણ ગીરવાણ વાણીનું પોષણ કરે,
આપો આપ આદરી ઉદારપણું ઉરથી;
પૂર્વજોના પંડિતો અજીવનના પરિવાર,
પાળે છે તે કૃપા દૃષ્ટિ દેશ દૂરથી;
એવા એવા અજીવનને જીવન આપે છે તે તો,
તને સજીવનને જીવન દે જરૂરથી. ૧૧૭

દોહરા.

ચાલ ખાઇ મુજ સાથ તું, દેવ સ્મરણ કરી દીલ;
જઇ અરજી ઉચ્ચારિયે, થઇશ હું તુજ વકીલ. ૧૧૮
બંને ચાલી આવિયાં, વટપત્તન મોઝાર;
નિરખી શોભા નગરની, કવિયે કર્યો ઉચાર. ૧૧૯
રમણિક થળ ગુજરાતમાં, વટપુર શહેર વિશાળ;
જાણે કળા કુશળતણી, નિશ્ચય હોય નિશાળ. ૧૨૦
ત્યાં લોકો વિદ્યા તણો, અધિક કરે અભ્યાસ[2];
વસે સદૈવ સરસ્વતી, બ્રહ્મ ભવન આભાસ. ૧૨૧
લક્ષ્મી વિષ્ણુ લોકની, દસરા દિન દેખાય;
સંપત્તિ ને સદ્‌ગુણો, લાખે નહિ લેખાય. ૧૨૨
રાજય કરે રુડી રીતે, રાજા ખંડેરાવ;
ફેલ કીધે ફાવે નહિ, દુશ્મનનો ત્યાં દાવ. ૧૨૩

---

૧. જે વાણી વ્યવહારમાં ચાલતી ન હોય તે મૃતક વાણી કહેવાય છે.
૨. સંસ્કૃત તથા ફારશીનો અભ્યાસ હતો.

રાજધાની ગુજરાતની, પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત;
વિલાયતે વિક્ટોરિયા, વડી વખાણે વાત. ૧૨૪
જે ગાદીના જોરથી, અમલ મળ્યો અંગ્રેજ;
વડું શ્રી ગાયકવાડના, તાજતણું છે તેજ. ૧૨૫
હાકમ હિંદુસ્તાનમાં, સર્વથકી એ શ્રેષ્ઠ;
જેમ સૂરજ સર્વોપરી, જયારે મહિનો જેષ્ઠ. ૧૨૬
માને મોટી મિત્રતા, એ સાથે અંગ્રેજ;
નહિ એના ઉપકારનો, આપી શકે અવેજ. ૧૨૭

कवित.

पीवत गंगाको पानी पुष्ठ हिंदुस्तानी प्रानी,
जानी एसो मानी लेत पाड गंग पानीको;
पानी को कहा सु पाड मानी ए सुजानी गंगा,
गंगा जान्हे आनी पाड सोई सुख दानीको;
जीहीं ठौर और जत काठीको जूलम मीटयो,
धारी लेत धाड अंगरेजी राजधानीको;
अंगरेजी राजधानी आनी सुखदानी जीन्है,
कहै दलपति पाडताकी सुलतानीको १२८

દોહરા.

રાજસભા રળિયામણી, પંડિત પામે માન;
અંતર ધરી ઉદારતા, દે મહારાજ દાન. ૧૨૯
સુરવાણી નરવાણિમાં, કાવ્ય કહે કવિરાજ;
સુણતાં થાય સદા સહુ, રંજન રાજ સમાજ. ૧૩૦
રૂડા જશ મહારાજના, ગામો ગામ ગવાય;
નગર નગર નરનારિયો, ચિત ધરી સુણવા ચહાય. ૧૩૧

વારિ પ્રવાહ વિશેષ તે, સાગર માંહિ સમાય;
તેમ વિશેષ કળાતણા, નર વટનગર વસાય. ૧૩૨
જ્યાં શ્રી મહારાજા તણો, મનહર મોતીબાગ,
બહુ સરસ ત્યાં બંગલા, ઉપમા યોગ્ય અથાગ. ૧૩૩
ધર્મશાળા ત્યાં ધીંગી છે, મેળે સદાવ્રત સાર;
તીરથવાસી ત્યાં કણે, પામે સૂખ અપાર. ૧૩૪

સંદેહાલંકાર.—શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

દેવી દેવ સમાન માનવિ દિસે, ઐરાવતો હાથિયો,
રિદ્ધિ શ્રી વટપુરની નિરખતાં, સંદેહ સ્વાંતે થયો;
શું હું જાગ્રત છું જરૂર ઉરમાં, કે સ્વપ્નની વાત છે,
સાચું આજ વડોદરું શહર છે, કે સ્વર્ગ સાક્ષાત છે. ૧૩૫

દોહરો.

ચોટામાં મહારાજની, સ્વારી મળી સમીપ;
સૈન સહિત શોભે સરસ, ખંડેરાવ મહીપ. ૧૩૬

ભ્રાંતાપહ્નુતિ અલંકાર.—મનહર છંદ.

ગાજે છે ગગન ઘન કિંવા નાદ નોબતનો,
ઝબકે વીજ કે ખુલી શસ્ત્રના દેખાવની;
મોટાં મોટાં વાદળાં કે મોટા મોટા મેગળ છે,
આભા ઇંદ્રધનુની કે ધનુષ ચઢાવની;
ચિત્તતણો ચોર આ તે મોરતણો સોર હશે,
કિંવા નૃપતિના ગુણગાન કરે ગાવની;
સુણી સખી સખી પ્રતે કહે દલપતરામ,
નહિ મેઘમાળા એ અસ્વારી ખંડેરાવની. ૧૩૭

શુદ્ધાપહ્નુતિ અલંકાર—ઇંદ્રવિજય છંદ.

ગાયકવાડની ફોજ વિષે જુઓ,
શ્યામળ રંગના મેગળ મોટા;

કે કિરતી લખવા કવિ કારણ,
કજ્જળ પુંજ કરેલ છે છોટા;
દીલ વિચારી કહે દલપત્ત,
કથ્યા તે વિચાર ખરેખર ખોટા,
હાલ કડીના મહાલ થકી નકી,
કાઢેલ એજ અંધેરના ગોટા. ૧૩૮

ઉલ્લેખાલંકાર.—મનહર છંદ.

પુરણ પ્રકાશવંત દિવસમાં તારો દેખી,
હોંશે હોંશે જોવા મળ્યા માનવી હજારો છે;
રાજનીતિતણાં ચિહ્‌ન દેખી દેખી એમ કહે,
બૃહસ્પતિ હશે તે શોભાયમાન સારો છે;
એક કહે અગસ્તીનો તારો એ તો આપોઆપ,
કાબાના કટક રૂપી સિંધુ શોષનારો છે;
દીલમાં વિચારી નકી કહે દલપતરામ,
સ્ટાર ઓફ ઇંડિયા એ નામનો તે તારો છે. ૧૩૯

ભ્રાંતિમત અલંકાર.—શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

કિંવા પાગશિરે જટા મુકુટ છે, તારો વ ગંગા વહે,
હૈયે હેમ હિરા સહીત શું હશે, કે રુંઢમાળા રહે;
કાંડે કંકણ હેમનાં, કે હરના જે વિશ્વ વિખ્યાત છે,
ખંડેરાવક્ષિતી અધિપ ખુદ છે, કે શંભુ સાક્ષાત છે. ૧૪૦

દોહરા.

રાજસભા મધ્યે જઈ, મેળવવાને દાદ;
કવિયે શ્રી મહારાજને, દીધો આશીર્વાદ. ૧૪૧
જશ પામો જીવો ઘણું, સુખ પામો દિનનીશ;
પ્રજાતણું પાલન કરો, દેવ દ્વારિકાધીશ. ૧૪૨

રત્નાવલી અલંકાર.—ઉપજાતિ વૃત્ત.

કીર્તિ તમારી "અમરેલી" છાઇ,
આ વિશ્વ મધ્યે રહેજો "વસાઇ;"
કુટુંબ "ખેરાળુ" ખુશીજ થાજો,
શત્રૂતણે દ્વાર "કડી" વસાજો. ૧૪૩
"વડોદરે" સર્પ વિલોકી જેમ,
તમોથી શત્રૂ ડરજોજ તેમ;
સદા જમો આપ અનેક સ્વાદ,
પડો રિપૂને નિત્ય "પેટલાદ." ૧૪૪
પાપીષ્ટ [1]પા "પાટણ" જે કરે છે,
કરોડ ભોઇ સમ આચરે છે;
"દેગામ" જોવા જમનુંજ એને,
તું ફા "વિજાપૂર" ણુ શીશ તેને. ૧૪૫

દોહરો.

રાજ મળ્યું પણ ગર્વ નહિ, રાખે ખંડેરાવ;
તે દેખી કવિયે કહ્યો, વડ એરંડા ભાવ. ૧૪૬

આર્યાવૃત્ત.

આ "વડ ન ગર" વ રાખે, ફરતો ચહુદિશ વિશેપ ફેલાઇ,
તુજ એરંડાપનો, "વીસ નગર" વજ તથાપિ તજભાઈ. ૧૪૭

પુનઃઆશીષ.—મનહર છંદ.

સ્વાદ તો "વડો દરા" ક્ષ જેવો કવિતાનો ચાખો;
કિંકર કરો "ડભોઇ" સેવામાં સદા ફરે;
ઇંદ્રપુરી સમો "વડ નગર" અપાર પામો,
વૈકુંઠ જેવાં તો "વીસ નગર" અનુસરે;
ખેર ખુશી વાળી પ્રજા "ખેરાળુ" કુટુંબ વસે,

---

૧. પાપમાં—અટન.

મન કામના તો "સિદ્ધ પૂર"ણ પ્રભુ કરે;
કહે દલપતરામ રાજા ખંડેરાવ તારો,
"અમરેલી" વેલી સમ વંશ બહુ વિસ્તરે. ૧૪૮

પૂરણ પ્રતાપ વસે આપનો અમાપ અતિ,
મહત પ્રતાપ જેવો દેવ માર્તંડનો;
મહામાયા મનનો મટાડશે હમેશ ક્લેશ,
ઘટાડયો મટાડયો જેમ મુનિ મારકંડનો;
શત્રુ સર્વ ત્રાસ પામી નાસતા ઉદાસ ફરે,
પેખીને પ્રતાપ ચાપ આપના પ્રપંચનો;
ખડા સમશેર બહાદુર સેના ખાસ ખેલ,
ખંડેરાવ થાઓ ક્ષિતિનાથ નવે ખંડનો. ૧૪૯

સમુચ્ચયાલંકાર—શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

હે રાજા ગુણ તાહરા વરણવા, જીભે કહું જ્યાં કથા,
ત્યાં તારું બળ કીર્તિ કાંતિ કમળા, સદ્બુદ્ધિ રિધિ તથા;
એ સૌ એક બીજાથી આગળ થઈ, આવે મહત્વે મળી,
કેને તો પછિથી અને પ્રથમથી, કેને વખાણું વળી. ૧૫૦

દોહરા.

સાહેબ એક અરજ સુણો, આપો શુભ ઇન્સાફ;
રીસ ન ધરશો હૃદયમાં, કહું માગીને માફ. ૧૫૧

કોઇ કરે અન્યાય તો, કહિયે જયાં શુભ રાય;
પણ કહિયે ક્યાં જઇ, રાય કરે અન્યાય. ૧૫૨

છો રાજા ગુજરાતના, લઇ તેનું ધન ધાન;
ભાષા માની મરોડિને, વો છો મોટું માન. ૧૫૩

દિલગિર રહે છે ગુર્જરી, સજે નહિ શણગાર,
એનું દુઃખ ઉચારવા, આવ્યો છું આ વાર. ૧૫૪

ઉપજાતિ વૃત્ત.

છબીલિ છે ને પતિ છેક છાંડી,
ગણેજ લોકો ગુણહીણ ગાંડી;
મળેલ એવા અસલીજ ઢાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૫૫

ગાદીપતી ગુર્જર નાથ આપ,
પામ્યા પુરો ગુર્જરિનો પ્રતાપ;
બની ભિખારી દુઃખી એજ બાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૫૬

મનાવિને જો નહિ માન આપો,
સ્થિતી ભલીમાં કદિ જો ન સ્થાપો;
અરે જશે ક્યાં ભરિને ઉચાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૫૭

જે નારિનું સર્વસ લક્ષ્ય લીધું,
તે નારિનું પોષણ જો ન કીધું;
તો કેમ તેઓ કહિયે કૃપાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૫૮

સારી સ્થિતીમાં સ્થિરતાથી થાપી,
અન્નાદિ દે આશ્રય શ્રેષ્ઠ આપી;
ઘડાવવા ઘાટ ઘટે રૂપાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૫૯

અનાથ જો આશ્રય આવી માગે,
ભૂનાથ તેનો ભય સર્વ ભાગે;
એવાજ છો આપ ઉદારતાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૬૦

વૈરાગ્ય[1] પામી હરિને વખાણે,

---

૧. ગુજરાતી ભાષામાં વૈરાગ્યની, ભક્તિની કે ભોજ વિક્રમ વગેરે પરદેશી રાજાના ગુણની કવિતાઓ છે; પણ ગુજરાતના રાજાઓની ગાઈ નથી.

કાં અન્ય રાજાતણી આશ આણે;
છતાં તમે છો પ્રિય રક્ષપાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૬૧

ધેનૂતણું લાયક દૂધ લેને,
પાળે ન તેને તૃણ પાણી દેને;
અયોગ્ય એ તો ગણશે ગુણાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૬૨

દિલ્લી ઇલાખો સુલતાન લેતા,
ગિરા સ્વદેશી ગણી માન દેતા;
રચાવતા ગ્રંથ[1] રુડા રસાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૬૩

સારાંશ સર્વે નૃપ આપ સામે,
દિધો ઉચારી દલપત્તરામે;
દિલે ધરો દાદ હવે દયાળા,
વિચાર રાજા વટપૂરવાળા. ૧૬૪

છપ્પા.

મળે ધણીનાં માન, મનુષ સૌ તેને માને,
મળે ધણીનાં માન, પડે સૌ તેને પાને;
મળે ધણીનાં માન, વડી તે ડહાપણવાળી,
મળે ધણીનાં માન, એજ રુડી રૂપાળી;
જો મળે ધણીનાં માન તો, વિશ્વ કહે ગુણવાન છે,
કામની જનને દલપત કહે, ધણીને માને માન છે. ૧૬૫

મળે ન ધણિનાં માન, ભાગ્યહીણી તે ભુંડી,
મળે ન ધણિનાં માન, લોક સૌની તે લુંડી;
મળે ન ધણિનાં માન, નારિ તે નિરભાગીણી,
મળે ન ધણિનાં માન, હોય ગુણ પણ ગુણહીણી;

---

૧. શાહાજહાંએ "સુંદર શૃંગાર" ગ્રંથ સુંદરદાસ પાસે રચાવીને તેને મહા કવિરાજનો ઇલકાબ આપ્યો હતો.

જો મળે ન ધણિનાં માન તો, કુટુંબી સૌ ધિક્કારશે,
કોમની જનને દલપત કહે, ધણી ગણશે ત્યમ ધારશે. ૧૬૬

દોહરો.

જેમ શ્રેષ્ઠ મોતીતણું, જાય ઉતરી નીરઃ
તેમ ગુર્જરી વાણીનું, હાલ થયું છે હીર. ૧૬૭

મનહર છંદ.

હાથીતણું ખરચું હોય પણ જો રાજાએ તેને,
કૂતરું કહ્યું તો પછી કૂતરું તે કૂતરું;
ખરકનો બેટ બની તરી આવે ઉદધિમાં,
રાજા કહે ર તર્યું, તો ર તર્યું તે ર તર્યું;
ઉત્તમ કન્યાને ગણી કાઢી જો અનુત્તમમાં,
ઉત્તમ ન થાય જોડું, સૂતર્યું તે સૂતર્યું;
રાજા અધિરાજ ખુદાવંદ સુણો ખંડેરાવ,
મોતીતણું નીર તે તો ઉતર્યું તે ઉતર્યું. ૧૬૮

ઉપેંદ્રવજ્રા છંદ.

રસાળ જ્યાંની અતિશે રસાળા,
વ્યાપારિ વ્યાપાર વિચિત્રવાળા;
રસાળ વાણી વિષયો રૂપાળા,
પ્રખ્યાત તે થાય ભુમી ભુપાળા. ૧૬૯

મનહર છંદ.

ભૂમિને સંભાળી રસ વાળી કરવી રૂપાળી,
એ તો ક્ષત્રી કુળનું અખંડ ખટ કર્મ છે;
કારીગર લોક સારી કારીગરી કરી લાવે,
કરી અંગીકાર સતકાર કરે ધર્મ છે;
ઉલટ આણી સ્વદેશી વાણીમાં જરૂર જાણી,
મોટા ગ્રંથ ગુંથાવવા મોટા જેમાં મર્મ છે;
કહે દલપત ખંડેરાવજી ક્ષિતીશ સુણો,
એ તો અહોનિશ ધરાધીશતણો ધર્મ છે. ૧૭૦

દોહરા.

ગુર્જરીના માલિક છો, માટે ધરી ઉમંગ;
કોશ[1] કરાવી આપીને, કરો સુશોભિત અંગ. ૧૭૧
રચાવીને આપો રુડું, ધરણી ઉપર ધામ;
અીતે તેનું પાડવું, પુસ્તકશાળા નામ. ૧૭૨
હક તેનો આપો હવે, દિલે કરી દરિયાફ;
ઇન્સાફી છો અધિપતિ, કરો આપ ઇનસાફ. ૧૭૩
એવામાં નજરે પડયો, નૃપ કંઠે મણિ જેહ;
પેખી નૃપ મુખ સૂર્ય સમ, ઉચર્યો કવિજન એહ. ૧૭૪

કુંડળિયો.

કાંતિ કંઠ મણિતણી, આર્દ્રા ને અનુસાર;
શોભે નૃપ મુખ સૂર્ય સમ, પ્રતાપવંત અપાર;
પ્રતાપવંત અપાર, ખૂબ ટાણું બન્યું ખાસું,
આર્દ્રા ને આદિત્ય, મળે મંડે ચોમાસું;
અમૃત દૃષ્ટિ વૃષ્ટિ, થશે ભાસે નહિ ભ્રાંતિ,
મારતંડ સમ મૂખ, મળી આર્દ્રા મણિકાંતિ. ૧૭૫

દોહરા.

શ્રીમંતે એવું સુણી, ધર્યો મૂછપર હાથ;
કવિયે તે દેખી કહ્યું, સુણતાં સરવે સાથ. ૧૭૬
કર મુછ ઉપર કાં ધરો, ક્ષિતિપતિ ખંડેરાવ;
કલેશ કવિના મનતણો, ભાળી ધરે ભય ભાવ. ૧૭૭
સુણી બોલ્યા શ્રીમંત નૃપ, શ્રીમુખથી સાક્ષાત;
તમે કહી તે તો ઘણી, વિવેકની છે વાત. ૧૭૮
ભણાવીને કરવા ભલા, સૌ જનને હુંશિયાર;
તમે કહ્યો તે સર્વથા, સમજયો છું હું સાર. ૧૭૯

1. કોશ—ધનનો અથવા શબ્દનો ભંડાર.

પ્રથમ નિશાળો સ્થાપવી, છે મુજ ચિત્ત વિચાર;[1]
પછી સ્થપાશે પુર વિષે, પુસ્તકનો ભંડાર. ૧૮૦
ફરી તમને તેડાવશું, સહાહ લેવા કાજ;
વિદ્યાખાતું સ્થાપશું, નિશ્ચય કીધો આજ. ૧૮૧
તે સુણીને કવિયે પછી, દીધો આશીર્વાદ;
વચન આપનું પાળજો, રાખીને ઉર યાદ. ૧૮૨

હરિગીત છંદ—આશીર્વચન.

જય જયતિ જય હે જગત જનની, ચાપ શર ધર ચંડિકા,
જય વૃષભવાહિનિ દનુજ દાહિનિ અખિલ ભુવન અખંડિકા;
પદ પદ્મ કરી પરણામ કહું, હે પાર્વતી જગ પાવની,
ક્ષિતિ મધ્ય કીર્તિ અખંડ કર, નવખંડ ખંડેરાવની. ૧૮૩
જે બુદ્ધિવંત અનંત વળિ, ભગવંત ભડ ભૂપાળ છે,
અત્યંત દીપ્તીવંત વળિ, કુળવંત અધિક કૃપાળ છે;
વળી વિમળ વાણી વદનમાં, અને સદન રિદ્ધિ સુહાવની,
ક્ષિતિ મધ્ય કીર્તિ અખંડ કર, નવખંડ ખંડેરાવની. ૧૮૪
મનરંજ કરજે મિત્ર એના, શત્રુને સંહારજે,
સંપૂર્ણ સુખ દઇ દુઃખ દળિ, સંસાર સાગર તારજે;
સૌ સમય આપ સહાયતા, તુજ ચરણ નિર્ભય નાવની,
ક્ષિતિ મધ્ય કીર્તિ અખંડ કર, નવખંડ ખંડેરાવની. ૧૮૫
હય હાથી સાથી હમેશ વધતા, ભાથી પણ દેજે ભલા,
દશ દિશથી એના દેશની નર અખિલ ઘર જાજો બલા;
રુચિ આપ એના રાજમાં, રચના સુરુચિર રચાવની,
ક્ષિતિ મધ્ય કીર્તિ અખંડ કર, નવખંડ ખંડેરાવની. ૧૮૬
બહુ શ્રેષ્ઠ બંદર હેમ મંદિર, સાજ સુંદર સોંપજે,
સુણી આજ અરજી તેની મરજી, લેશ માત્ર ન લોપજે;

---

૧. મનના વિચાર મનમાં રહ્યા અને તા૦ ૨૮ મી નવેમ્બર ૧૮૭૦ માં ખંડેરાવ મહારાજ કૈલાસવાસી થયા.

રમણિક રસાળા વળી વિશાળા, દે તું એના દાવની,
ક્ષિતિ મધ્ય કીર્તિ અખંડ કર, નવખંડ ખંડેરાવની. ૧૮૭

દોહરા.

પછી રાખીને પાંચ દિન, શુભ કીધું સનમાન;
વિદાય કીધો શુભવિધે, કવિ વિચર્યો સ્વસ્થાન. ૧૮૮
"ઇંદુપ્રકાશ" અધિપતી. વિષ્ણુ શાસ્ત્રી નામ:
તેઓ પણ હાજર હતા, તે અવસર તે ઠામ. ૧૮૯
કરે વકીલ વિશેષ શ્રમ, એ તો આડે આંક;
પણ જો દાદ મળે નહીં, વકીલનો શો વાંક. ૧૯૦

અમદાવાદની ટ્રેનિંગ કોલેજ વિષે.

(તા૦ ૧૪ મી જુલાઇ સન ૧૮૫૮.)

હરિગીત છંદ.

આબાદ અમદાવાદ પુર, અધિરાજ તો અંગ્રેજ છે,
ગુજરાતની પ્રખ્યાત રુડી, રાજધાની એજ છે;
જ્યાં લક્ષ લોક નિવાસ, પશ્ચિમ પાસ સાભ્રમતી વહે,
જ્યાં વિવિધ છે વેપાર, બહુ વછિયાત પણ આવી રહે. ૧
ત્યાં એક અવસર શેઠ પોતે, પ્રેમચંદ પધારિયા,
કરવા ભલી કોલેજ ચિતમાં, શુભ વિચાર વિચારિયા;
સરકાર હસ્તક ચોતરીસ, સહસ્ર નાણું સોંપિયું,
ચોપન સહસ્ર ઉમેરિ રચતાં, અધિક સ્થાનક ઓપિયું. ૨
દક્ષિણ દિશાએ સ્કૂલથી પણ ભદ્રથી પૂરવ ભણી,
કીધી ભલી કોલેજ તેની બહુ સરસ શોભા બની;
પાડયું પ્રગટ પ્રતિબિંબ, હિમાચાર્યની પોશાળનું[1],
કે ચિત્ર સુંદર ચીતર્યું નૃપ ભોજની નિશાળનું. ૩

---

1. પાટણમાં હતી

હાવર્ડ સાહેબ ઇંજીનીયર, નેત્રના આભાસથી,
નકશો પડયો નિર્મળ ભલો, જયમ પડે સૂર્ય પ્રકાશથી;
શુભ ઇંદ્રપ્રસ્થ સમાન, સર્વોત્તમ બનાવ બની રહ્યો,
રચનાર લેફ્ટેન્ટ લી સાહેબ, મય[1]દાનવ થયો. ૪

આવાસ[2] ચારે પાસ, મોટું મધ્યમાં મેદાન છે,
વસવા કરે મન વાંછના સુરવર સુરેશ સમાન છે;
ખુબીદાર છે શતખંડ, વસશે વાસ ત્યાં વિદ્યાર્થી,
પરમાર્થ માટે રચ્યા સાચા શેઠ તે પરમારથી. ૫

ચોખૂણ ઉપર ખૂબ બનિયા, બંગલાના ઘાટ છે,
પશ્ચિમ દિશા દક્ષિણ દિશાએ, વિરચી સુંદર વાટ છે;
છે પૂર્વ પશ્ચિમ પાસ તો, મનહરણ મોટાં માળિયાં,
વળી પવન આવાગમનનાં, જુગતે મુકેલાં જાળિયાં. ૬

બહુ બારિયો ને બારણાં, કીધાં કમાડો કાચનાં,
નળિયાં દિસે નવરંગ, ત્રાંબા તુલ્ય સાચે સાચનાં;
પરદેશી પુરમાં પરવરે તે, જુગતી જોવા જાય છે,
ભલભલા ભારે ભૂપતી, પણ ભાળિને ખુશી થાશ છે. ૭

અંજન શલાકા[3] આદિ, નામાંકિત શહેરમાં સ્થાન છે,
તે મધ્ય જોવા યોગ્ય આ, ઉપયોગી એક મકાન છે;
જયાં રાવ મહીપતરામ સાહેબ, મુખ્ય માસ્તર માનિયે,
ગુણી રતનલાલ ગૃહસ્થ, આસિસ્ટંટ આજ પિછાનિયે. ૮

પણ મગનલાલ પુરાણી વાણી; શુદ્ધ સંસ્કૃત શીખવે,
પ્રતિ દિવસ દલપતરામ કવિતા, કવનની રીતી કવે;

---

૧. મયદાનવ–પાંડવોનો ઇંદ્રપ્રસ્થ મહેલ રચી આપનાર મયદાનવ હતો.
૨. આવાસ–રહેવાના ઓરડા.
૩. દિલ્લીદરવાજા બહારની પ્રસિદ્ધ હઠીભાઈની વાડી.

પંડયાજી પિતાંબર ગણિત, સિદ્ધાંત શુદ્ધ ગણાવશે,
મહેતાજી મોહનલાલ શાળા પદ્ધતિ શીખાવશે. ૯
ઇતિહાસ ને વ્યાકરણ ભણતર પણ ભણાય ભૂગોળનું,
જાણે રસાયન રીતને ખપ તુલ્ય જ્ઞાન ખગોળનું,
નીતિ શિખીને નિત્ય નીતિમાન જ્ઞાની ગણાય છે,
મતિ તાજી ઝાઝી મેળવી, મહેતાજી લાયક થાય છે. ૧૦
સુધરાઇના સાંચાજ કે, ગુણવાન દીવા જ્ઞાનના,
ઉપયોગી મોટા એજ, ગોટા ટાળશે અજ્ઞાનના;
પારસમણિ સમ પર્શ કરી, કરશેજ કાંચન લોહનું,
ઘટશેજ એ થકી વ્હેમ ને મટશે મહાખળ મોહનું. ૧૧
વિદ્યાની વૃદ્ધિ સાથ વધશે, અધિક દોલત દેશમાં,
જળ વૃષ્ટિ થાતાં જેમ, તરુની વૃદ્ધિ હોય હમેશમાં;
સરકારનો ને શેઠનો, ઉપકાર ઉરમાં આણવો,
જે સાહેબોએ શ્રમ કર્યો વળી જરૂર તેનો જાણવો. ૧૨
સાહેબ હોપે સ્થાપી[1] પણ કિરણે વધી કરટીસથી,
શુભ સર્વ રીત સહાયતા જોઇતી વળી જગદીશથી;
આ સ્થાન શોભાવાન વિરચ્યું, છે સવા બે વર્ષમાં,
પૂરું થવાથી પ્રવેશ કીધો, હોંશ ને વળી હર્ષમાં. ૧૩
ઇશુ સાલ હાલ અઢારસેં, અડસઠતણા જુલાઇમાં,
વળી દિવસ તો ચોવીસમાં, સર્વોપરી સરસાઇમાં;
કીધું વિશેષ પ્રવેશ મુહુરત, સજ્જનોની સભા ભરી,
કવિએ સભા રંજન કરી, તે આજ કવિતા ઉચરી. ૧૪

દોહરો.

સભાપતિ હરખે અતી, બહુ વિધિ બારોડેલ;
જન્મભૂમિમાં જોઇને, સુંદર સ્થાન થએલ. ૧૫

૧. દોહરો—અઢારસેં ઉપર ભલી, સત્તાવનની સાલ;
હોપે સ્થાપી હોંશથી, આ ટ્રેનિંગ નિશાળ.

જુના નવા મહેતાજીઓ વિષે.

દોહરો.

નામે મહેતાજી ભલે, ભેદ ઘણો છે ભાઇ;
પાંસઠનો[1] જુલાઇ ને જુઓ આજ જુલાઇ. ૧૬

ઝાડની શોભા.

દોહરો.

કડવો ખાટો રસ કહું, ચઢવા પ્રૌઢ પહાડ;
એવાં આંબલી લીંબડા, ઝુકી રહ્યાં છે ઝાડ. ૧૭

મનહર છંદ.

આદરે અભ્યાસ દીલ શ્રમથી ઉદાસ થાય,
પ્રથમ પિછાને પ્રૌઢ ચડવો પહાડ છે;
કડવો લાગે ને કાં તો ખરું દીલ ખાટું થાય,
વિષમ પરિશ્રમનો પ્રથમ વદાડ છે;
છે તો છાયા સુખકારી શીતળતાવાળી શુદ્ધ,
લાયક થયા પછી લાખેણાં ઘણાં લડ છે;
દાખે દલપત એજ દાખલો દેખાડવાને,
ઝુકી રહ્યાં આંબલી ને લીંબડાનાં ઝાડ છે. ૧૮

દોહરો.

નિશ્ચય દિવસ નવાઇનો, આ અવસર છે એજ;
જન કોઇ નહિ જાણતું, કદી થશે કોલેજ. ૧૯

---

૧. સને ૧૮૬૫ માં શેરસટાએ દેશની ખરાબી કરી હતી.

આપારાવ ભોળાનાથ લાઇબ્રેરી વિષે.

(તા. ૧૨ મી જાનેવારી ૧૮૭૦.)

દોહરા.

જે રૂપાળા રાજવી, નિપુણપણાના નાવ;
કુળ દિપક તું ક્યાં જઇ, વસિયો આપારાવ. ૧
દુનિયામાં થોડા દિવસ, દીધો તેં દેખાવ;
વિખ્યાતિ ઝાઝાં વરસ, રહેશે આપારાવ. ૨
મમતા તુજ મેળાપની, ડહાપણના દરિયાવ;
મિત્ર ઘણાના મન વિષે, રહી ગઈ આપારાવ. ૩
તુજ વિજોગનો તેહને, ઘણોક સાલે ઘાવ;
નક્કી જાણજે તે "નહિ, રૂઝે" આપારાવ. ૪
ઇશ્વરની ઇચ્છા થકી, બન્યો અયોગ્ય બનાવ;
એ તો સૌને યાદમાં, રહેશે આપારાવ. ૫
અકળ ગતિની આગળે, કોણ કરે અટકાવ;
ઉપાય એકે એહનો, રહ્યો ન આપારાવ; ૬
પ્રાણ બદલ તુજ પ્રાણનો, બની શકે ન બચાવ;
નહિ તો અહીં તુજને નકી, રાખત આપારાવ. ૭
થોડી વયમાં સ્થિર કર્યો, બહુ જશતણો બિછાવ;
સદ્ગુણનો સાગર હતો, રુડો આપારાવ. ૮
હતો નાગરી નાતમાં, હીરો હેમ જડાવ;
શોભા સારાભાઇની, રક્ષક આપારાવ. ૯
ગુણ રુડો ગંભીરતા, સુંદર શાંત સ્વભાવ;
વય થોડે પણ વૃદ્ધતા, રાખી આપારાવ. ૧૦
સૌ તારા સ્નેહી મળી, જરનો કરી જમાવ;
યદદાસ્ત તારી અહીં, રાખી આપારાવ. ૧૧
આ પુસ્તકશાળા તણો લેશે લોકો લાવ;
નિશ્ચળ તારી નામના, રહેશે આપારાવ. ૧૨

પિતાના પ્રેમ વિષે.—શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

વારી પુત્ર વિયોગનાં નયનથી, પાડે પિતાઓ ઘણાં,
પામે પાત્ર વિના પછી પ્રલયતા, બિંદુ બધા તે તણા;
આપારાવ સુપુત્રના સ્મરણનાં, જે નીર નેત્રે ઝરે,
આ શાળા સ્થળથી હમેશ રહેશે, પ્રખ્યાત પૃથ્વીપરે. ૧૩

કુંડળિયો.

લૂખાં લાડ કરે ઘણાં, પિતા પુત્રને કામ,
આપારાવ લડાવિયો, દશ હજાર દે દામ;
દશ હજાર દે દામ, નામ નિશ્ચળ કરી રાખ્યું,
ધન્ય પિતાનો પ્રેમ, ભલા જન સૌએ ભાખ્યું;
બીજાં માત ને તાત, ભમે થોડાં દિન ભૂખ્યાં,
કુટે કરે કલ્પાંત, લાડ તે તો સૌ લૂખાં. ૧૪

નિરાશ્રિત સ્થાન વિષે.*

(તા. ૧૨ મી અકટોબર ૧૮૭૦ ની સાંજે.)

દોહરો.

જગત વિષે જન જાતિનો, જાણી ધર્મ જરૂર;
દુઃખ છેદો દુનિયાતણાં, ઉદારતા ધરી ઉર. ૧

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ઉદારતા અંતરમાંહિ આણો,
દુઃખી જનોનાં સહુ દુઃખ જાણો;
અરે દયાળુ દીલમાં થઇને,

---

* અમદાવાદમાં નિરાશ્રિત ફંડ સ્થપાયું, તે વિષેની સભામાં આ કવિતા કહી હતી. નવારસું અને અશક્ત એવા હરેક જાતના માણસને ત્યાં રાખીને તેઓને ખાવાનું પહેરવાનું આપવામાં આવતું, અને બ્રાહ્મણ રસોઇયા રાખ્યા હતા.

ઘો આશરો લોક નિરાશ્રયીને. ૨
પીડા ઘણી પામર લોક પામે,
ઠરે કહો તે જઈ કોણ ઠામે;
રડે બિચારા દુઃખમાં રહીને,
ઘો આશરો લોક નિરાશ્રયીને. ૩
સૌ માણસો એક કુટુંબી છૈએ,
તે વાતનું તત્વ તજી ન દૈએ;
લખાણ આ લક્ષ વિષે લઇને,
ઘો આશરો લોક નિરાશ્રયીને. ૪
અરે વિચારી ઉરમાંહિ આવું,
પંડે કદી પેટભરા ન થાવું;
જનો તણાં દુઃખ જુઓ જઇને,
ઘો આશરો લોક નિરાશ્રયીને. ૫
સુખેથી સંપાદન જે કરો રે,
વિચારી તેમાં થકી વાવરોરે;
શતાંશનું દાન સદા દઇને,
ઘો આશરો લોક નિરાશ્રયીને. ૬

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

બાળી એક ભિખારિણી ભટકતી, આંખે અપંગા અરે,
પાસે બાળક છેક બે વરસનું, કલ્પાંત ભૂખ્યું કરે;
દેખી દીલ દયાળુનું દહનતા, પામે બહુ પેરથી,
આપે શેર અનાજ એક દિન તો, શું થાય તે શેરથી. ૭

દોહરા.

એવાં દુઃખીયાં અતિઘણાં, રખડે થઈ હેરાન;
જમવા તેને જોઇએ, સ્થિર રહેવા સંસ્થાન. ૮
સ્થાન નિરાશ્રિત કારણે, આજ થયું આ ઠામ;
જે સુજનોએ નિર્મિયું, ધન્ય તેનાં ધન ધામ. ૯

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

છોટાલાલ તનૂજ આજ સુગુણી, શ્રીમંત સાઠોદરા,
આગેવાન થઇ નિરાશ્રિતતણી, સારી કરી સંભ્રંશ;
પીડાતા જન આપ પાપરણથી, ટાળીજ તેની વ્યથા,
છાજે છે રણછોડ નામ શુભ તે, સાર્થી કર્યું સર્વથા. ૧૦

દોહરા.

ખારેડેલ બિરાજિયા, સભાપતી સરદાર;
જરૂર જાણો જેહના, ઉમદા અધિક વિચાર. ૧૧
મુજ કવિતા સંગ્રહ વિષે, મળશે ઠામોઠામ;
ખારેડેલની વારનાં, ઉમદા આવાં કામ. ૧૨
આ કારજનો અતિ ભલો, પ્રભૂ કરે પરિણામ;
આશિષ આપે એટલી, દિલથી દલપતરામ. ૧૩

ફિમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજનું ખાત મુહૂર્ત.

(તા. ૨૨ મી આગસ્ટ સન ૧૮૭૪: સંવત્ ૧૯૩૦ ના શ્રાવણ સુદિ ૧૦ વાર શનિને રોજ ગાયેલી કવિતા.)

દોહરા.

સ્રીશિક્ષક શાળાતણી, ખરી હતી બહુ ખોટ;
બેચરદાસે તે કરી, કર્યો કીર્તિનો કોટ. ૧
ધન ધન અવસર આજનો, ધન મુહૂર્ત ધન વાર;
નારી કાજ નિશાળનું, કીધું ખાત શુભકાર. ૨
ધન્ય ધન્ય આ ધરણિને, ધન્ય દિવસ અવદાત;
અતિ ઉત્તમ તો આજ થૈ, શુભ કારજ શરૂઆત. ૩

હરિગીત છંદ.

શુભ કામની શરૂઆત થૈ, રળિયાત સૌ હૃદયે થયા,

આશીષ બેચરદાસને દે દેવની હોજો દયા;
આ કામનો આરંભ કરી, પૂરી અમારી આશને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૪

કડવા કુળે કાયા ધરી, પણ મન વિષે મિઠાશ છે,
પુરનો ભલો સ્થિર થાંભલો, પરદેશ કીર્તિ પ્રકાશ છે;
આ સમય સૌ અંતર થકી, અરજી કરે અવિનાશને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૫

સુત એક શંભુપ્રસાદ છે, મહાલક્ષ્મિ પુત્રી નામ છે,
જર ખરચી જેના નામની, શાળા સજી આ ઠામ છે;
ઉદારતાનો આંક વાળ્યો, કાઢી સર્વ કચાશને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૬
ભાસ્કરાચાર્યે પુત્રિનું[1], રચી ગ્રંથ નામજ રાખિયું,
તેમજ પિતાએ પ્યારથી, ભલિભાત અહિં પણ ભાખિયું;
આ પુણ્યથી પરિપૂર્ણ પામી, અધિક કીર્તિ ઉજાશને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૭

અતિ ધન્ય છે એ પુત્રિને, વળી જન્મિ જેના ઘર વિષે,
એવા દિસે અવની વિષે, વિરલા નરો પણ નર વિષે;
જગમાં ઘણા દિન જીવજો, હરકત જજો હુતાશને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૮

પર દુઃખ દેખી દિલ તપે, દિલ થઇ ઉદાર દયા ધરે,
તે કાપવા લવલેશ ક્લેશ, વિશેષ નાણું વાવરે;
આપી ભુખ્યાંને અંનદાન, હરે ક્ષુધા પિપાસને[2],
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૯
દુષ્કાળથી દુખિયા દિઠા, જન કે દુખી જન દેહના,
પરદેશી હો કે દેશી હો, ઉતાપ જાણ્યા એહના;

---

૧ લીલાવતી. ૨ પિપાસ—તરસ.

ત્યાં રોક રૂપિઆ આપીને, વળી કાપિયા કંકાસને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૧૦

કરી ધર્મશાળા ધર્મથી, ખાંતે દવાખાનું કર્યું,
કોલેજમાં દશ સહસ્ર દે, પ્રાર્થના મંદિર આદર્યું;
શાળા કરી સંસ્કૃત તણી, અંતર ધરી ઉલ્લાસને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૧૧

પ્રખ્યાત જેના પૂર્વજે પણ, પદવી ઉંચી પામિયા,
હાકેમે દીધું "હોદ્દી"પદ, વળી જગમાં જશ જામિયા;
લશ્કરી પદ વળી સરસ લીધું, વધારી વિશ્વાસને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૧૨

બહાદુર રાવ ખિતાબ પામ્યા, ચાંદ પામ્યા ચળકતો,
જરિયાન વાળો શાલ જોટો, ધરણી સુધી ઢળકતો;
જશ જેહનો શોભાવશે, બહુ હાલના ઇતિહાસને,
સર્વેશ સંપત સરસ દે, દર વરસ બેચરદાસને. ૧૩

દોહરા.

બેચરદાસે બહુ ભલું, કર્યું આજ આ કામ;
આશિષ નિજ અંતર થકી, દે છે દલપતરામ. ૧૪

ભરૂચ સંગ્રહસ્થાનનું સંક્ષેપે વર્ણન.

(તા. ૨૩ મી સપ્ટેંબર ૧૮૬૮ ને રોજ ઉઘડયું હતું.)

દોહરા.

વળિ વળિ અતિ વિનતિ કરું, લળિ લળિ લાગું પાય;
સરસ સ્વયંવર વર્ણવું, શ્રી હરિ કરો સહાય. ૧

જન મન વિદ્યાની રુચિ, તે વિદ્યારુચિ નાર;
કહું સ્વયંવર તેહનો, થયો ભૃગુપુર ઠાર. ૨

વિદ્યારુચિ જન્મી હતી, ભરતખંડ મોઝાર;
અહિંથી આદર્શ થઈ ધર્યો, યુરોપમાં અવતાર. ૩
વનિતા શુભ વિદ્યારુચિ, નિર્મળ જેનું નામ;
પ્રગટી દેશ યુરોપમાં, લાયક લંડન ગામ. ૪
માતા સુમતિ નામ છે, ચતુર પિતા સુવિચાર;
ઉત્તમ કુળમાં અવતરી, પુત્રી પરમ પ્રિયકાર. ૫

ઇંદ્રવિજય છંદ.

લક્ષ્મિથી પણ લક્ષ ગણી, સુવિચક્ષણ ને શુભ લક્ષણવાળી,
સો ગણી શુદ્ધ સરસ્વતીથી, રતિથી અતિ રંગસુરંગ રૂપાળી;
પારવતીથી પવિત્ર પરાક્રમી, કોણ હિસાબ વિષે મહાકાળી,
દિલ રીઝે દલપત કહે, સુવિચાર સુતાનું સ્વરૂપ સંભાળી.

છપ્પો.

વિદ્યારુચિ વય બાળ, દિસે દિપમાળ ઉદ્યોતે,
પેખી રીઝે પુરપાળ, પ્રગટી જનપાળક પોતે;
સ્વાર્થ ને પરમાર્થ, જથારથ જુગતે જાણે,
ધરમ કરમનો મરમ, પરિપૂર્ણ પિછાણે;
સજતી સદ્ગુણ સદાચરણ, સર્વ પ્રકાર દિસે શુચિ;
દુનિયા જન દેખીને કહે, વાહ વાહ વિદ્યારુચિ. ૭

ઇંદ્રવિજય છંદ.

..દગુણ સવ પ્રકાર શિખી, વળી સર્વ પ્રકાર શિખી શુભ શિક્ષા:
ટવ ટળી અબળાપણનીજ, ડહાપણની દિલમાં ધરી દીક્ષા;
લાયક થઇ લઘુતાઇ ઘટી, પ્રગટી ઉર સાર અસાર પરીક્ષા,
લાગી કરોડ રીતે કરવા, વરવા વરને નરરૂપ નિરીક્ષા. ૮

છપ્પય છંદ.

વિપ્ર શસ્ત્રધર[1] વૈશ્ય, શૂદ્રનાં સદન સંભાળ્યાં,
મચ્છીમાર ચમાર, તેતણાં ઘર નવ ટાળ્યાં;

1. ક્ષત્રિય.

ચુગલ ચોર ચંડાળ, જાર જુલમીજ જુગારી,
દુષ્ટ દંભી કે ઠગ, ભાટ ભટકેલ ભિખારી;
જ્યાં જ્યાં જઈ ને જોઈએ, સમજ અશુચિ કે શુચિ,
પણ કિમ વિલાયત દેશમાં, વાસ વાસ વિદ્યારુચિ. ૯

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ક્યાંઈક ગ્રંથ ગુથે ગુણ સંપ્રતિ, ક્યાંઈક રાજનું કાજ કરંતી,
ક્યાંઈક શિલ્પ ક્રિયા સજતી શુભ, ક્યાંઈક નૌ વહને વિચરંતી;
ક્યાંઈક ફુગ્ગે ચડી અતિ અંબરે[1], ક્યાંઈક ઉદધિ જઈ ઉતરંતી,
લાયક દેશ વિલાયત માંહિ, વિદ્યા રુચિ વેષ વિશેષ ધરંતી. ૧૦
જ્યાં વય કોઈ કિશોરિ થઈ ગઈ, ગોરિ ભલી ગુણવંતિ જણાઈ,
માન મળ્યું મહીપાળ તણું, મહીપાળ હજુર જરુર જણાઈ;
તાણી લીધાં મન માનવિનાં અણુ, તે થકી તે અણુ તર્ક તણાઈ,
કિર્તિ વધી દલપત કહે, પછી વિશ્વવિષે અતિશે વખણાઈ. ૧૧

મનહર છંદ.

શોભાનું સદન છે વદન વિધુવદનીનું,
મદનને મદ ન રહે નહીં નિહાળતાં;
રસના સરસના સરસ રસ શા વખાણું,
જાણું જાય ગુણ ન ગણાય ગણી વાળતાં;
દાંત દેખવાની ખાંત ખાંતીલાને ખૂબ થાય,
દાંત કે દાડમકળી ભ્રાંત પડે ભાળતાં;
ટકી ટકી તાકી રહે ને ભણી તમામ લોક,
ટગવગે ટોળે મળી ટગ નહીં ટાળતાં. ૧૨
કેટ ઘરબાર તજી તીરથમાં તપ કરે,
કેટ કર લીધી પેટ કાપવા કટારિયો;
કેટ મંત્ર જંતરીને જીવે મંત્ર જાપ કરે,
કેટ શોધી શોધી ચિત્તવૃત્તિને સુધારિયો;

---

૧. આકાશમાં.

કેક ગ્રંથ પંથ અવલોકન અનેક કરે,
કેક ભમે ભૂતળમાં બની બ્રહ્મચારિયો;
વદે દલપતરામ વિદ્યારુચિ માટે આમ,
વિહ્વળ થયાં વિશેષ સર્વ નરનારિયો. ૧૩

વિદ્યારુચિવચન–છપ્પો.

ગમન કરતાં ગુપ્ત, પવનને પણ લઉં પકડી,
ચપળા ચંચળ ચાલ, જરૂર તેને લઉં જકડી;
પ્રબળ અનળ જળ જેહ, મજુર થઇ કરે મજૂરી,
રવિ ચિત્રો રચનાર, હુકમ ધરનાર હજૂરી;
આકર્ષણ અકળ અદર્શ છે, એ પણ લઉં ઉપયોગમાં,
વળી એમ વદે વિદ્યારુચિ, અફળ ન રહું ઉદ્યોગમાં. ૧૪
કળું પૃથ્વીનું પેટ, કેટથી થાગ મગાવું,
ગ્રહ ગતિ ગજથી ભરું, મેરુ શિર લાત લગાવું;
નિધિ જળનું નિર્માણ, જથારથ હું કરી જાણું,
વાતાવરણ અનંત, અંત તેનો ગણી આણું;
ગતિ અતિશય કરું ગરુડથી, એમ ઉડું આકાશમાં,
ખુબ ખોળ કરું ક્ષિતિ ખોદીને, ઉતરું જે અભ્યાસમાં. ૧૫

દોહરા.

પૃથ્વી પવન પાણી કળું, કળું શશિ સૂર્ય પ્રકાશ;
અંત ન પામું એવડો, એક અકળ આકાશ. ૧૬
સાહેબ લોકોએ કર્યો, ચિત્તમાં એમ વિચાર;
વિદ્યારુચિને લઇ જવી, ભરતખંડ મોઝાર. ૧૭
ભલકે કરવી ભરૂચમાં, રુડી સ્વયંવર રીત;
જોતાં જનના મન વિષે, પૂરણ ઉપજે પ્રીત. ૧૮
લઇ વિદ્યારુચિ આવિયા, ભરતખંડ મોઝાર;
ભરતભૂમિએ ત્યાં કર્યો, તે રુચિનો તિરસ્કાર. ૧૯

ભરતભૂમિ વચન.

લેડિ ટળી લાડી થવા, આવી તું આ કાળ;
તો તુજને તુચ્છકાર છે, પેઠી નહીં પાતાળ.　　૨૦

વિદ્યારુચિ વચન—ઇંદ્રવિજય છંદ.

તું તુચ્છકાર મને ન કરીશ, તને અગણિત જને ટરી એઠી,
રાણી મટી મુગલાણી થઇ, વટલાણી વળાં તું મનાણી મરેઠી;
વર્ષ વિશેષ વીત્યાં દુઃખદાયક લાયક લેડિ હવે બની બેઠી,
આપણી એબ સંભાળ તું આપણી, પાપણી કેમ પતાળ ન પેઠી. ૨૧

દોહરા.

રચ્યો સ્વયંવર ભરૂચમાં, શોભા સજી અમાપ;
ત્યાં શીવસ સાહેબ થયો, વિદ્યારુચિનો બાપ.　　૨૨
વિવિધ વિષય વાણી સુણી, કદી કરે નહિ કોપ;
પરમાર્થે પરિશ્રમ કરે, હોંશે સાહિબ હોપ.　　૨૩
જજ કલેક્ટર સાહિબો, સુરત ભરૂચના જેહ;
બીજા અમલદારો બન્યા, માંડવિયા જન તેહ.　　૨૪
સન અઢારસેં અડસઠે, શુભ સપ્ટેંબર માસ;
તારિખ ત્રેવિસમી દિને, કીધો વિ'વા વિલાસ.　　૨૫
નિર્ધન ને ધનવાન જન, અધિક મળ્યા એ ઠાર;
વરવાને વિદ્યારુચિ, ઉરમાં હરખ અપાર.　　૨૬
દમયંતી સીતાતણા, થયા સ્વયંવર જેમ;
ભીડ ભરાઇ ભરૂચમાં, એ અવસર પણ એમ.　　૨૭
ફિટઝરાલ્ડ સીમોર સર, ગુણી ગવરનર જેહ;
પ્રીત સહિત પધારિયા, તે ઉચ્છવ પર તેહ.　　૨૮
કુમાર દાજીરાજજી, વર્ધમાનપુર નાથ;
તેણે દલપતરામને, સોંઢાડયો નિજ સાથ.　　૨૯

મનહર છંદ.

વિદ્યારુચિ નામે રુડી કન્યાના વિવાહ માટે,
ભારે ભારે ભૂપ ભેળા થયા ભગુસ્થાનમાં;
મંડપની શોભા માટે માંહી મહા મૂલ્ય ચીજો,
વાજિત્ર વિચિત્ર વાજે ગાય ગીત ગાનમાં;
દમયંતી દ્રૌપદી કે જાનકીનો જેવો થયો,
એવોજ સ્વયંવર આ આપે અનુમાનમાં;
કેને કંઠે વરમાળા કહે દલપતરામ,
રોપશે રસિલી જોગ જાણીને જહાનમાં. ૩૦

સુધારાનું શુદ્ધ રૂપ છાતીમાં ન છતાં જેઓ,
સુધારાની ધામધુમ ઉપરથી ધરશે;
જેમ સ્વયંવર વિષે બુઢાઓ બેઠેલા ગાલ,
જુવાની જણાવા ભલી સોપારીઓ ભરશે;
દેખાદેખી ડોળ ઘાલી હોંશ ધરી હોડે હોડે,
કોડે કોડે મુંછ કેરા કેશ કાળા કરશે;
કહે દલપતરામ ઠગાઇને તેજ ઠામ,
વિદ્યારુચિ વનિતાને કહો કેમ વરશે. ૩૧

દોહરો.

મંડપ મધ્યે પેસવા, દે રૂપૈયા પાંચ;
ટિકિટ ખરીદે લોક ત્યાં, જાણી દીધી લાંચ. ૩૨

ઉધોર છંદ.

આલ્યા કર વિષે રૂમાલ, ચાલ્યા ચટકતી શુભ ચાલ;
વાહન વિબુધનાં વૈમાન, ઉરમાં અતિ ધરે અભિમાન. ૩૩

આવ્યા માંડવે જ્યાં એમ, ભીડ ભરાઇ જુદ્ધે જેમ;
ઉપરા ઉપર પડતાં અંગ, છુટયા સ્વજન અનુચર સંગ. ૩૪

પડતી કોઇને શિર પાગ, ભાગે કોઇના તન ભાગ;
ફરતાં પાછું નવ ફરાય, જયાં જયાં જાય ત્યાં પીલાય. ૩૫
વાગે ચાબખાના માર, ભાગ્યો સર્વ જનનો ભાર;
શું ધનવાન તેમ ગરીબ, પડતી લાત ધીબોધીબ. ૩૬

ઇન્દ્રવિજય છંદ.

હાકેમ હાથ ચલાવી હઠાવે,
હઠે ચડી કેક હઠે ન હઠીલા;
તોરણને છબવા છક ભેર,
છલંગ ભરે નર છેલ છબીલા;
ઘોડણ પાક પડયોજ ધબોધબ,
ધીરજ છોડી પડયા પછી ઢીલા;
લોક કરે અવલોકન લક્ષ,
બની અવલોકન લાયક લીલા. ૩૭

કાયર કેક ગયા કહી એમ,
સ્વયંવર આજ પછી નહિ આવું;
કેક કહે હકની હમણાં,
ધરી યાદ ફરી ફરિયાદ ચલાવું;
માંડવિયે અપમાન કર્યું પણ,
હાલ હવે પછી ચાલ ચુકાવું;
માફ કરું મરજાદ ધરી,
નહિ તો નિસંશય લાત લગાવું. ૩૮

દોહરો.

નામ સંગ્રહસ્થાન પણ, કહે સંકટસ્થાન;
મોટા મોટા મહીપતિ, મન પામ્યા અપમાન. ૩૯

સંગ્રહસ્થાનની વસ્તુઓ વિષે.

મનહર છંદ.

અમરવેલી સમાન, શોભીત સંગ્રહસ્થાન,
બેરાવ ઘણામાં છબી સુંદર છવાઇ છે;
વિવિધ પ્રકારના પદારથો અપાર રૂપી,
પાન ફળ ફુલે ફુલી ફાલીને ફેલાઇ છે;
દેશ દેશના નરેશ દેખવા વિશેષ મળ્યા,
બેશ બેશ બોલે દેખી નૌતમ નવાઇ છે;
કહે દલપતરામ કહો નકી કયું ગામ,
કીયાં એનાં બીજ વેલી કયાંથી વિસ્તરાઇ છે. ૪૦

દોહરો.

પુસ્તક એજ પિછાણજો, બહુધા એનાં બીજ;
મૂળ વિલાયત મુલકમાં, બ્રગુપુર ભણી મુકીજ. ૪૧

ગાયકવાડની હીરામોતીની ચાદર વિષે.

મનહર છંદ.

આદર કરીને જોતાં ચાદર હીરામણિની,
અન્યનો અનાદર કર્યાનું આવે ઊરમાં;
કિંમત તો તેની કહે તોળી તેર લાખ તુલ્ય,
રાશિઓ સહિત રાજે નવે ગ્રહ નૂરમાં;
જાણે શણગારી સારી નારી કોહિનૂરતણી;
બણી ઠણી રહી હિંદુ હાકમ હજુરમાં;
દાખે દલપતરામ શોભાવ્યું સંગ્રહસ્થાન,
પ્યારી મારી તે ભલે પધારી બ્રગુપૂરમાં. ૪૨

તરેહ તરેહનાં ઓસડિયાં વિષે.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ઔષધ સત્વ મહત્વ મળ્યાં ખરૂં,
તત્વ વિચાર કરો પણ તેમાં;
ઔષધ તો જન જીવનું જીવન,
જીવનદાન તણા ગુણ જેમાં;
ઔષધ ચિત્ત ચહે જન સવ,
કહે દલપત રહે ગુણ કેમાં;
વિક્રમ, ભોજ, જીવે હજી જે થકી,
ઔષધ એવું[1] કહો કિયું એમાં.　　૪૩

પ્રાણીઓ વિષે.

દોહરો.

પુર પુર કેરા પ્રાણીનો, ઠાઠ મળ્યો આ ઠાર;
સંખ્યા સ્વલ્પ મનુષ્યની, પશુ તો અપરમપાર.　　૪૪

એક મોટા રથ વિષે.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ભારતમાં રથ પારથનો,
અતિ ઉત્તમ આ રથ એજ દિસે શું ?
કે થઇ રૂકમણી રાણી કૃતારથ,
આ રથથી પણ એમ થશે શું ?
કે કહું ભૂપ ભગીરથનો રથ,
જાન્હવી એ રથ સાથ જશે શું ?
કે રથ રામ નરેંદ્ર તણો,
અમરેંદ્રતણો રથ આજ હશે શું ?　　૪૫

---

૧ કવિતા.

છેક નાનો એક રથ હતો તે વિષે.

દોહરા.

વૃષભ જોતર્યો વામણો, વામણ રથ આકાર;
આ રથમાં આવ્યા હશે, વામન બલિ દરબાર. ૪૬

પુનાનાં માટીનાં પુતળાં વિષે.

પેખ્યાં ઉત્તમ પુતળાં, આદમ તન આકાર;
શોભીતાં છે સરસ પણ, તે નહિ નર અવતાર. ૪૭

ઇંદ્રિવિજય છંદ.

તર્ક વિતર્ક નથિ તલભાર,
નથી તલભાર ભણ્યે રુચિ થાતી,
સાર અસાર વિચાર વિષેની,
જરા પણ બુદ્ધિ નથીજ જણાતી;
કાવ્યકળાથી કદી ન રીઝે,
કવિતા સુ રસિલી નથી સમજાતી;
દેખી છબી દલપત્ત કહે,
કદિ જાણવી તે નહિ માનવ જાતિ.

દોહરા.

અસ્ત્ર શસ્ત્ર ને વસ્ત્ર બહુ, વિચિત્ર ચિત્ર પવિત્ર;
અનેક એવી વસ્તુઓ, મળીને નિરખે મિત્ર. ૪૯

ગુલાબનાં ફુલ.

ગણું આ ફુલ ગુલાબનાં, પેખી સુવાસ પ્રસંગ;
કે કહું કુસુમ કુસુંબીનાં, જે રુડો દે રંગ. ૫૦

મનહર છંદ.

કસુંબાના ફુલનો અમૂલ્ય રંગ સંગતિથી,
અન્યને ચઢે તો ઠીક મતલબ એજ છે;

થાન થાનથી મગાવી થાપી એક સ્થાનકમાં,
રસબસ કરવાની તદબીર તેજ છે;
ખરી દિલ ખાંત ધરી પૂરો પરિશ્રમ કરી,
હાથ લાલ કરી હાલ હૈયે હરએજ છે;
કહે દલપતરામ કરે છે આ કેવું કામ,
શ્રીવસ સાહેબ અંગરેજ રંગરેજ છે. ૫૧

(મતલબ કે ગુલાબનાં અથવા કસુંબીનાં ફુલ જેવા ગોરા લોકોનો રંગ મન ઉપર ચઢાવવાની તદબીર શ્રીવસ સાહેબ કરે છે.)

આતસબાજી.

દોહરા.

સુણો સજ્જનો મેં દીઠું, અચરજ એક અથાગ;
નદી નર્મદા મધ્યમાં, પ્રગટી અદભુત આગ. ૫૨
મોટા નાવ વિષે રચ્યાં, આતસબાજી ઝાડ;
સળગ્યા તે તો જાણિયે, જ્વાળામુખી પહાડ. ૫૩
રંગ રંગ તારા ખરે, રાતા લીલા શ્વેત;
જોતાં જનને ઉપજે, હઈડામાં બહુ હેત. ૫૪
એ રીતે સંક્ષેપમાં, ભરૂચ સંસ્થાન;
વર્ણન કર્યું વિવેકથી, વાંચો જન ગુણવાન. ૫૫
સંગ્રહ રાખો સર્વદા, સર્વ ચીજ સમાન;
તે દેખી દલપત કહે, ગુણિજન પામે જ્ઞાન. ૫૬
વર વરવા વનિતા ગઈ, વર વરવા મન થાય;
વર વરવા તૈયાર પણ, વરવાને ન વરાય. ૫૭

મુંબાઇ વિષે.

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

દેવી દેવ સમાન માનવિ દિસે, વૈમાન શાં વાહનો,
શોભા સુંદર મંદિરોની નિરખી, મેળો મહોત્સાહનો;
શું હું જાગ્રત છું ખરેખર અહિ, કે સ્વપ્નની વાત છે,
સાચું મુંબૈ નામ આ શહેર છે, કે સ્વર્ગ સાક્ષાત છે. ૧

ઝુલણા છંદ.

અધિક વિભૂતિ છે ઓપતી અંગમાં,
કોટમાં છે બહુ શ્રેષ્ઠ માળા;
નળવડે નીર પીને તજે નળવડે,
કરતી નોળીક્રિયા કરણ ચાળા;
ધુણિયો ધખતી ઠામઠામે ધરી,
આગખોટે છે ઝગમગતી જવાળા;
નામ મુંબઇપુરી નિરખી દલપત કહે,
જળધિ તટ જોગણી જાત બાળા. ૨

અર્થઃ—શરીરમાં વધારે ભભૂત લગાવેલી છે, અને ગળામાં બહુ મોટી માળાઓ છે, અને તે નોળીક્રિયા કરવાના ચાળા કરે છે, તે એવી રીતે કે પેટના નળવડે પુંઠેથી પાણી ખેંચે છે, અને નળવડેજ પાછું કાઢે છે, અને આસપાસ ધુણિયો ધખતી છે, અને ઝગમગ થતી આગની ઝાળ ખોટે છે, એટલે ચાખે છે. મતલબ કે આગના ભડકા મોંમાં લે છે. તેનું નામ મુંબાઈ પુરી છે, (જોગણીના નામ ગિરી, પુરી, ભારથી, વગેરે હોય છે.) તે બાળા જોગણીને સમુદ્રને કાંઠે દીઠી.

બીજો અર્થ:—એ શહેરના અંગમાં એટલે ભાગમાં ઘણી વિભૂતિ એટલે વૈભવ છે, ત્યાં બહારકોટ અને કોટ કહેવાય છે, તે કોટમાં મોટા મોટા માળા બહુ છે; અને નળવડે વિહાર

નામના તળાવનું પાણી લે છે; અને બીજા નળવડે એટલે ગટરવડે પાણી પાછું કાઢી નાંખે છે. એવી રીતે નોળીક્રિયા કરવાના ચાળા કરે છે; અને તે શહેરમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ઇંજનની ધુણિયો ધખતી છે. વળી ત્યાં આગબોટમાં ઝગમગતી ઝાળ છે. કવિ કહે છે કે તેનું નામ મુંબાઇ ગણીજે, તે નામ નારીજાતિનું છે, અને તે સમુદ્રને કાંઠે છે.

ભુજંગી છંદ.

જનો દેશ દેશોતણા ત્યાં ફરે છે,
જુદી વાણી ને વેષ જુદા ધરે છે;
દિસે જાણિયે ઇશ્વરે ધારી લીધું,
જનોનું ભલું સંગ્રહસ્થાન કીધું. ૩

દોહરા.

લંકાની લક્ષ્મી બધી, છે મુંબાઇ મોઝાર;
જેણે મુંબઇ જોઇ નહિ, અફળ ગયો અવતાર. ૪
વગર ખગાઇ ગાયનું, કરે ન દાન જહાન;
મુંબઇ મચ્છરથી ભરી, પોર્ટુગિજે દતદાન. ૫

દ્વિઅર્થી—મનહર છંદ.

પૃથ્વી પોલાણ પાણી પવન ને તેજ મળી,
પંચતત્વમય જેના પાયા તો રચાયા છે;
જે માંહી અનંત અજ સુર ને અસુર છે,
અસંખ્ય લોકપાળ પણ ઉપજી સમાયા છે;
ઠામઠામ ભાળીએ ભૂગોળ ને ખગોળ ગોળા,
લાયક અલેખે લોક લખતાં લખાયા છે;
કહે દલપત જયાં અપાર પારવતી પતિ,
મહામાયા પુરી તો પ્રત્યક્ષ મહામાયા છે. ૬

અર્થ:—પૃથ્વી, આકાશ, જળ, તેજ, અને વાયુ મળીને પાંચ તત્વોથી જેનાં મૂળ રચાયાં છે, અને જેમાં અનંત એટલે શેષનાગ,

અજ એટલે બ્રહ્મા, દેવ તથા દૈત્યો છે, અને ઇંદ્ર વગેરે અસંખ્ય લોકપાળ જેમાં ઉપજીને સમાઇ ગયા છે, અને ઠેકાણે ઠેકાણે ગોળાકાર આકાશ અને પૃથ્વીઓ દેખાય છે, અને લેખું ન થઇ શકે, એટલા લાયકીવાળા લોકો શાસ્ત્રમાં લખતાં લખાયેલા છે, અને જયાં પાર આવે નહીં એટલા શિવ અથવા રુદ્ર છે, એવી સંપૂર્ણ મહામાયા એજ પ્રત્યક્ષ મોટી માયા છે.

બીજો અર્થ:—પૃથ્વી, પોલાણ, પાણી, હવા, અને અજવાળું અથવા ગરમી એ પાંચ તત્વ વડે મુંબઈના પાયા બનેલા છે. જે મુંબાઈમાં ઘણાં બકરાં, દેવસ્થાનોમાં ઘણા દેવ, અને અસુર જાતિ પણ છે, અને અસંખ્ય લોકોને પાળનારા ઉમદા ગૃહસ્થો પણ થઇ ગયા છે, અને ઠેકાણે ઠેકાણે નિશાળોમાં ભૂગોળના અને ખગોળના ગોળા દેખાય છે. લાયકીવાળા અસંખ્ય લોકો લખતાં લખાયેલા છે. પર્વતની દીકરી પારવતી કહેવાય, એટલે નદી તે અપાર નદિયોનો પતિ સમુદ્ર જેની પાસે છે, અથવા શિવનાં દેવળો ઘણાં છે, એવી મુંબાઇપુરી સાક્ષાત મહામાયા છે.

લાડની વાડી—દોહરા.

અઢારસેં ઉનસાઠના, મેથી મહિના આઠ;
વસ્યો લાડની વાડિમાં, ઠીક વિલોકી ઠાઠ.
સર્વ પ્રકારે સુખ મળ્યું, દિલ હરખ્યું દિનનીશ;
વળતી ત્યાંથી વિચરતાં, કવિયે કહી આશીષ. ૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

વાસ કરી વસુ માસ વસ્યો,
તુજ પાસ અને મુજ આશ પમાડી;
સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થયા,
મુજ નેત્રતણી પણ પીડ મટાડી;
કામદુઘા કહું કે તુજને કહું,
કલ્પતરુતણું ઝુંડ કે ઝાડી,

આશિષ દે તુજને દલપત,
થજે વડી લાયક લાડની વાડી. ૮

વસંતતિલકા વૃત્ત.

મુંબે શહેર શુભ સાગર તીર જોયું,
જોતાં મનોહર દિસે મન મારું મોહ્યું;
લક્ષ્મી તથા વિવિધ વૈભવથી ભરી છે,
જાણે ધરા[1] ઉપર ઇંદ્રિપુરી ધરી છે. ૧૦

મુંબે વિષે સુજન વાસ ઘણા કરે છે,
જે પારકાં દુખ સદા દિલમાં ધરે છે;
જાણે રુડાં નિધિતણાં નર રત્ન એજ,
જેનું જણાય જગમાં જશ રૂપી તેજ. ૧૧

મુંબે વિષે બહુ સ્ત્રિઓ દિસતી રૂપાળી,
એવો વિચાર ઉપજે ભલિભાત ભાળી;
દેવાસુરે નિધિની એક રમા[1] ઉધારી,
આ તો અનેક કમળા કહિંથી પધારી. ૧૨

વ્યાપાર સિંધુ પંથનો જન જે કરે છે,
તે લક્ષ્મિનો અધિક લાભ અલભ્ય લે છે;
તેનું વિશેષ વળી કારણ એક આ છે,
લક્ષ્મી સદૈવ શુભ સાગરની સુતા છે. ૧૩

ઉદ્યોગ એક વળી ઇશ્વરની કૃપાથી,
બેથી મળે કદિ ન ઉદ્યમ એકલાથી;
નાવીક લોક પણ નિત્ય સમુદ્ર સેવે,
તે હોય છે તદપિ હાલ હવાલ કેવે. ૧૪

---

૧. ધરા-પૃથ્વી.　　૧. રમા-લક્ષ્મી.

મુંબાઇની ગરબી.

ગોકુળ વહેલા પધારજો રે—એ રાગ.

નિરખી આજે ઇંદ્રાપુરી રે,
નિર્મળ મુંબઇ જેનું નામ; નિરખી૦
જેમાં જોતાં નજર પડે ઘણાં રે,
લાયક લખશેરીનાં ધામ. નિરખી૦ ૧
ન જડે નિર્ધનને કર રંગવા રે,
એવા રંગે રંગ્યા મેહેલ; નિરખી૦
એક એકથી ચઢિયાતા ઓપતા રે,
ગણતાં ગણવા તે મુશ્કેલ. નિરખી૦ ૨
વૈભવ વૈકુંઠ જેવો વાસમાં રે,
હાંડી તખતા હારે હાર; નિરખી૦
છપર પલંગ બિછાનાં ગાલિચા રે,
પુતળાં છબીઓનો નહીં પાર. નિરખી૦ ૩
અગણિત દોડે ઘોડાગાડીઓ રે,
જ્યાં નવ જડે જવાનો માગ; નિરખી૦
જ્યાં ત્યાં જથે જથે જન જોઇએ રે,
તેનો ગણતાં નાવે તાગ. નિરખી૦ ૪
જાણે જાતા હોયે જાનમાં રે,
એવાં ઉજળાં વસ્ત્રો અંગ; નિરખી૦
દેવી દેવ સરીખાં દીસતાં રે,
સૌને સદા અતિ ઉછરંગ. નિરખી૦ ૫
જે જોઇએ તે ચીજો ત્યાં જડે રે,
વિધ વિધ ત્યાં ચાલે વેપાર; નિરખી૦
લેવડ દેવડ લાખોની કરે રે,
કોઇ છે કોટીધ્વજ સાહુકાર. નિરખી૦ ૬
વાણીથી તો વરણન બોલતાં રે,
એક કહેતાં એક રહી જાય; નિરખી૦

જેણે જોઇ તે જન જાણશે રે,
નવ દીઠું તેણે ન મનાય. નિરખી૦ ૭
જેણે જન્મ ધરી આ જગતમાં રે,
નહિ જો નિરખ્યું મુંબઇ ગામ; નિરખી૦
જન્મ્યું તે નવ જન્મ્યું જાણજો રે,
દેખી કહે છે દલપતરામ. નિરખી૦ ૮

ગરબી ૨ ૭.

(રાગ ઉપર પ્રમાણે.)

વૈભવ દીઠો વૈકુંઠનો રે,
નિરખ્યું સુંદર મુંબઇ શેહેર; વૈભવ૦
ભાસે છે જેની રચના ભલી રે,
લક્ષ્મીની છે લીલા લેહેર. વૈભવ૦ ૧
બહુ જયાં દેવળ દીપે દેવનાં રે,
નરનારીની ભીડ ભરાય; વૈભવ૦
રૂપે રાણી કે ઇંદ્રાણીઓ રે,
જોતાં નજર તૃપ્ત નવ થાય. વૈભવ૦ ૨
ગુણમય રત્નાગર છે ગાજતો રે,
વહાણો આવે જાય અનેક; વૈભવ૦
મુંબઈની ઉપમા ન મળે કહીં રે,
મુંબઇ જેવી મુંબઈ એક. વૈભવ૦ ૩
દીસે માણસ દેશો દેશનાં રે,
જનની જુદી જુદી જાત; વૈભવ૦
પરખી લઇએ તે પોશાકથી રે,
જોતાં ભિન્ન પડે છે ભાત. વૈભવ૦ ૪
બાગ બગીચા ને બહુ બંગલા રે,
રાજા સરખાં સૌને સુખ; વૈભવ૦

રિધસિધ દિસે ઘરોઘરમાં ઘણી રે,
ન દીસે દરિદ્રતાનું દુઃખ. વૈભવ૦ ૫
જોવા જોગ જગ્યાઓ ત્યાં ઘણી રે,
જોતાં દિન બહુ વીતી જાય; વૈભવ૦
ત્યાંનાં માણસ માયાળુ ભલાં રે;
મળતાં તેને મન હરખાય. વૈભવ૦ ૬
દિન દિન દિવાળીના દહાડલા રે,
રાતે રચના રુડી જણાય; વૈભવ૦
દીપકમાળા જયાં ત્યાં દેખીએ રે,
નિત નિત નાટક નવલાં થાય. વૈભવ૦ ૭
પૂરા પુણ્યે વાસો પામીએ રે,
આવે ઘડીએ ઘડીએ યાદ; વૈભવ૦
પ્રણમી પ્રભુની પાસે માગીએ રે,
બહુ જુગતે રહેજો આબાદ. વૈભવ૦ ૮
નળ છે વહેતા મીઠા નીરના રે,
ધોરી રગો શરીરમાં જેમ; વૈભવ૦
દિપતા દીઠા દીવા ગ્યાસના રે,
તારા નભમાં ચળકે તેમ. વૈભવ૦ ૯
અગણિત ખાતાં છે ઉદ્યોગનાં રે,
વિદ્યાખાતાં વિવિધ પ્રકાર; વૈભવ૦
કોરટ છે ત્યાં શ્રી સરકારની રે,
સૌથી ન્યાય સરસ કરનાર. વૈભવ૦ ૧૦
ઉપમા વિક્રમની ઉજેણુની રે,
આપ્યે મુંબઇને ન અપાય; વૈભવ૦
લંકાની શોભા જેવી લખી રે;
તે પણ ગણતીમાં ન ગણાય. વૈભવ૦ ૧૧

નામીચા જન ત્યાં નીરખ્યા ઘણા રે,
જગમાં પ્રસિદ્ધ જેનાં નામ; વૈભવ૦
રૂડો રત્નાગર છે રાજતો રે,
દેખી રીઝે દલપતરામ. વૈભવ૦ ૧૨

સમુદ્ર વર્ણન.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

લોકો સમસ્ત શુભ સાગર આ વિલોકો,
જોવા રૂપાળિ રચના ચિતવૃત્તિ રોકો;
આ છે પ્રભુનું પરિપૂરિત પાણિપાત્ર,
જેમાં જણાય જળ ને જળજંતુ માત્ર. ૧
સિંધુતણા સરસ શોભિત ઘાટ બાંધ્યા,
છેડા જમીન નિંધિના ધરી જેમ સાંધ્યા;
ત્યાં થંભ દેખી કવિએ ચિત વાત ધારી,
સાંધો દઢાવ કરવા દઢ મેખ મારી. ૨
તૂટયાં ફુટયાં તટ વિષે જળમાં સડે છે,
બીજે સ્થળે વિવિધ નાવ નવાં ઘડે છે;
તે જેમ પંથ અસલી બગડયા જણાય,
બીજા નવીન ઉપજે બહુ સંપ્રદાય. ૩
હિંદુ તથા યવન લોક ઘણા મળ્યા છે,
તે આમ તેમ વિચરે હરખે ભર્યા છે;
જાણે સમુદ્ર મથતાં અમિ નીકળ્યું છે,
દેવાસુરોનું જુથ પાન પીવા મળ્યું છે. ૪
જોગે દિશા ન નિધિ મધ્ય મહા તરંગ,
કંપે તરંગ તટના અવલોકિ અંગ;
જાતું સમુદ્ર તરીને તટમાંજ ત્રાસે,
તે કેમ નાવ ચઢિને નિધિ પાર જાશે. ૫

આગાળ લીટિ પડી છે નિધિ તીરતીર,
ધારે વિચાર નિરખી કવિ કોઇ ધીર;
જાણે સમુદ્ર મુખ તાંબુલ બીડી ચાવી,
રેખા પડી અધર ઉપર એથી આવી. ૬
પાષાણ ધાતુ જળ તે નિજ માલ જાણે,
ઊગેલું પૃથ્વી પર તે ભુમિનું પ્રમાણે;
માટે સમુદ્ર નિજ સંઘરી માલ રાખે,
પૃથ્વીતણું તટ સમીપ ઉછાળી નાખે. ૭
જે કોઇ માલ નિધિનો વધતો હરે છે,
તેને સમુદ્ર પકડી તળિયે ધરે છે;
તે જેમ ચોરી કરીને પરદેશી ચોર,
જાતાં નરેશ પકડે કરી ખૂબ જોર. ૮
પૃથ્વી સમુદ્ર તળની નિધિ માત જાણે,
પૃથ્વી બીજી નિજ પ્રિયાવત તે પ્રમાણે;
માટે સમુદ્ર કદિ સ્રીધનને ન રાખે,
ઊગેલિ ચીજ જળ તીર ઉછાળી નાંખે. ૯
મોતી પ્રવાળ નિધિ મધ્ય સ્થળે વસે છે,
જો શંખલા છિપલિયો તટમાં દિસે છે;
મોંઘી ચિજો મનુષ જેમ ધરે પટારે;
સોંઘી ચિજો રખડતી રહિ જાય દ્વારે. ૧૦
કાંઠે જુઓ કરચલા[1] અહિ છે ઘણેરા,
જંતૂ નહીં જળતણા, નહિ પૃથિવ કેરા;
તે જેમ બેય વગ સાચવવા વિચારે,
વચ્ચે કુટાય જન નીજતણો ન ધારે. ૧૧
આઆ દિસે ચરણ જો ગણી કર્ચલાના,
શા કામના નહિ કદિ દૂર તે જવાના;

૧. દેડકા જેવા દરિઆ કાંઠે જીવડાં થાય છે, તેને ઘણા પગ હોય છે.

શા કામના કદિ ઘણા સુત જે નઠારા,
થોડા થકીજ સુખ જો સુત હોય સારા. ૧૨
જો શંખમાં વિવિધ વાસિત જીવડા છે,
તે શંખ બંધ કરીને જુગતે રહ્યા છે;
ઢાલા પડેલ વળિ શંખ ઘણા અહીં છે,
જાણે સમુદ્ર તટ જોગીતણી મઢી છે. ૧૩
કાંઠાતણી સ્થિતિ જુદી જુદી વાર ભાસે,
આવે વિશેષ જળ ને વળી પાછું નાસે;
લક્ષ્મીતણી ચપળ રીત જણાય જેવી,
આવે વિશેષ જળ ને વળી જાય તેવી. ૧૪
કાંઠે જુઓ વિવિધ પથ્થર જે જણાય,
ભીંજાય છે પછી વળી પળમાં સુકાય;
જે કાળજું અતિ કઠોર ભિજાય કેમ,
પામે સુસંગ પણ તે જન દુષ્ટ જેમ. ૧૫
આવે તરંગ કરતા અતિ ઘૂઘવાટ,
ધીમા પડી તટ અડી ફરી જાય વાટ;
જાણે દિધેલી જગદીશ્વર કેરી આણ,
લોપી શકાતી નથી આવી તટ પ્રમાણ. ૧૬
શેવાળ સિંધુ તટમાં વળગ્યો અગાડી,
જોવાય જંત્ર લૈ મોટી જણાય ઝાડી;
તે જેમ એક નરના ગુણના પ્રકાશે,
જોતાં ઝિણી નજરથી બહુ ગૂણ ભાસે. ૧૭
ટાંઠ વળેલું જળમાં બહુ ફીણ જોઈ,
કાઢે વિચાર મનનો કવિ એક કોઈ;
જાણે શિવે વિષ બધું નિધિનું પડાવ્યું,
એથી અફિણી નિધિને મુખ ફીણ આવ્યું. ૧૮
જો આ ગરીબ મચ્છ દૂર જઇ પડે છે,
પામી વિજોગ નિધિનો તન તડ્ફડે છે;

ઓગાળ લીટિ પડી છે નિધિ તીરતીર,
ધારે વિચાર નિરખી કવિ કોઇ ધીર;
જાણે સમુદ્ર મુખ તાંબુલ બીડી ચાવી,
રેખા પડી અધર ઉપર એથી આવી. ૬
પાષાણ ધાતુ જળ તે નિજ માલ જાણે,
ઊગેલું પૃથ્વી પર તે ભુમિનું પ્રમાણે;
માટે સમુદ્ર નિજ સંઘરી માલ રાખે,
પૃથ્વીતણું તટ સમીપ ઉછાળી નાખે. ૭
જે કોઇ માલ નિધિનો વધતો હરે છે,
તેને સમુદ્ર પકડી તળિયે ધરે છે;
તે જેમ ચોરી કરીને પરદેશી ચોર,
જાતાં નરેશ પકડે કરી ખૂબ જોર. ૮
પૃથ્વી સમુદ્ર તળની નિધિ માત જાણે,
પૃથ્વી બીજી નિજ પ્રિયાવત તે પ્રમાણે;
માટે સમુદ્ર કદિ સ્ત્રીધનને ન રાખે,
ઊગેલિ ચીજ જળ તીર ઉછાળી નાંખે. ૯
મોતી પ્રવાળ નિધિ મધ્ય સ્થળે વસે છે,
જો શંખલા છિપલિયો તટમાં દિસે છે;
મોંઘી ચિજો મનુષ જેમ ધરે પટારે;
સોંઘી ચિજો રખડતી રહિ જાય દ્વારે. ૧૦
કાંઠે જુઓ કરચલા[1] અહિં છે ઘણેરા,
જંતૂ નહીં જળતણા, નહિ પૃથ્વિ કેરા;
તે જેમ બેય વગ સાચવવા વિચારે,
વચ્ચે કુટાય જન ત્રીજતણો ન ધારે. ૧૧
આઆ દિસે ચરણ જો ગણી કર્ચલાના,
શા કામના નહિ કદિ દૂર તે જવાના;

1. દેડકા જેવા દરિઆ કાંઠે જીનડા થાય છે, તેને ઘણા પગ હોય છે.

શા કામના કદિ ઘણા સુત જે નઠારા,
થોડા થકીજ સુખ જો સુત હોય સારા. ૧૨
જો શંખમાં વિવિધ વાસિત જીવડા છે,
તે શંખ બંધ કરીને જુગતે રહ્યા છે;
ઠાલા પડેલ વળિ શંખ ઘણા અહીં છે,
જાણે સમુદ્ર તટ જોગીતણી મઢી છે. ૧૩
કાંઠાતણી સ્થિતિ જુદી જુદી વાર ભાસે,
આવે વિશેષ જળ ને વળી પાછું નાસે;
લક્ષ્મીતણી ચપળ રીત જણાય જેવી,
આવે વિશેષ જળ ને વળી જાય તેવી. ૧૪
કાંઠે જુઓ વિવિધ પથ્થર જે જણાય,
ભીંજાય છે પછી વળી પળમાં સુકાય;
જે કાળજું અતિ કઠોર ભિજાય કેમ,
પામે સુસંગ પણ તે જન દુષ્ટ જેમ. ૧૫
આવે તરંગ કરતા અતિ ઘૂઘવાટ,
ધીમા પડી તટ અડી ફરી જાય વાટ;
જાણે દિધેલી જગદીશ્વર કેરી આણ,
લોપી શકાતી નથી આવી તટ પ્રમાણ. ૧૬
શેવાળ સિંધુ તટમાં વળગ્યો અગાડી;
જોવાય જંત્ર લે મોટી જણાય આડી;
તે જેમ એક નરના ગુણના પ્રકાશે,
જોતાં ઝિણી નજરથી બહુ ગૂણ ભાસે. ૧૭
કાંઠે વળેલું જળમાં બહુ ફીણ જોઇ,
કાઢે વિચાર મનનો કવિ એક કોઈ;
જાણે શિવે વિષ બધું નિધિનું પડાવ્યું,
એથી અબ્ધિણી નિધિને મુખ ફીણ આવ્યું. ૧૮
જો આ ગરીબ મચ્છ દૂર જઇ પડે છે,
પામી વિજોગ નિધિનો તન તડફડે છે:-

સિંધુ દિલે ન સમજે નિજ હાથ દેવો,
મોટા તણો જગતમાં ઉર સ્નેહ એવો. ૧૯

આ વ્યાળ બાળ મચ્છ ને વળિ કાચબા છે,
આઘા ન જાય તટના જળમાં રહ્યા છે;
તે દેખિ કોઇ કવિ એમ વિચારી લે છે,
સિંધૂ નિવાસી શિશુઓ તરવા શિખે છે. ૨૦

મોટા ઝિણા જળતણા બહુ જીવજંત,
આવે હિસાબ ગણતાં કદિયે ન અંત;
જાણે વડું વતન છે ભર વસ્તિવાળું,
છે રાજધાની પૃથિવપર[1] જેમ ભાળું. ૨૧

આ જો કરે અતિ ઘણો નિધિ ઘૂઘવાટ,
ગાજી રહ્યો ધ્વનિ થકી સઘળોય ઘાટ;
જાણે મદોન્મત વડો ગજરાજ ત્રાડે,
કે સિંહરાજ વનમાં બહુ બૂમ પાડે. ૨૨

મીઠું મળે જગતમાં જળ ક્યાંઇ સારું,
એથી વિશેષ બહુ સાગર મધ્ય ખારું;
થોડા મળે જગતમાં જન જેમ સારા,
ઝાઝા જનો નિરખતાં મળશે નઠારા. ૨૩

સારા જનોપર સદા કરનાર ખાર,
આ વિશ્વમાં નિરખિયા જન કેક ઠાર;
તે આવિ નાખ્ય નિધિમાં મન લૈ નઠારું,
તેથી હશે ખચિત સાગર નીર ખારું. ૨૪

ખારું ઘણું નિધિતણું જળ જો દિસે છે,
આનંદ માની જળજીવ સદા વસે છે;

---

૧ પ્રાણીઓના મોટા વતન જેવડો સમુદ્ર વિસ્તારમાં છે, તેમાં પૃથ્વી રાજધાનીના એક શહેર જેવી દેખાય છે.

આવે સ્વદેશ જન જેમ વિદેશ ઘૂમી,
ભાસે ભલી સ્વરગથી નિજ જન્મભૂમિ. ૨૫
નાવીક ખાળ કહિં તો ચઢિ કોટિયામાં,
જો આ ફરે જળવિષે બહુ આ સમામાં;
તે આપના હ્રુદયમાં રસ રીત રાચે,
શું કાળિનાગ શિર ગોપ તનૂજ નાચે. ૨૬
આને મનુષ્ય સરત્રે મછવા કહે છે,
હું તો તથાપિ કહું છું જળકચ્છ તે છે;
હાલે વિશેષ જળમાં નિરખો હમેશાં,
છે કાચબા પગ સમાન રુડાં હલેસાં. ૨૭
ઘોડા સમાન ઘુમતા જળ લોઢ* આવે, * M. Arnold
નૌકા નિશાનધર હાથણિયો સુહાવે;
આ ઘુઘવાટ વળી નોબતનાદ થાય,
સ્વારી ચઢાવી શુભ આજ સમુદ્ર રાય. ૨૮
નોકાની માળ કરી કંઠ ધરી ઉમંગે,
ઊર્મિ દિસે તિલકરેખ અનેક અંગે;
આ ઘૂઘવાટ હરિકિર્ત્તનનો સમાજ,
રુડો બન્યો નિરખિયે નિધિ ભક્તરાજ. ૨૯
જે ચીજ હોય હલકી નિધિ નિત્ય તારે,
ડૂબાવી દે જરૂર ચીજ જણાય ભારે;
તે જેમ દીન જનને નૃપતિ બચાવે,
બીજા બલિષ્ટ નરને લડિને નમાવે. ૩૦
નાના વડા તદપિ પથ્થરને ડુબાવે,
સોના રૂપાની કદિયે નહિ શર્મ લાવે;
પોતાનું કાષ્ઠ પરિપોષિત છે વિચારે,
જે કાષ્ઠને નિજતણું ગણી નીર તારે. ૩૧

* જળલોઢ—પાણીનાં મોજાં.

આધાર જેહ જનનો અતિ નિત્ય લૈયે,
તેને વિશેષ દુઃખ તો કદિયે ન દૈયે;
ધારાથી બોજ વધતો કદિ કાઠ લાવે,
તો કાષ્ટને તરત નીર તહાં ડુબાવે. ૩૨
આભાર ભૂલિ જળને શિર પંથ પાડે,
જો કાષ્ઠને તદપિ તે જળ ના બુડાડે;
તો કાષ્ઠ તુચ્છ ગણી લોક સદૈવ કાળે,
છાંડી દયા પ્રજળતા દવમાં પ્રજાળે. ૩૩

નાવ.

મોટાં જહાજ તીરથી દુર તે ઠરાવે,
થોડું જણાય જળ ત્યાં કદિયે ન આવે;
તે જેમ જાય બહુ શ્રીપતિ ઘેર રાય,
ઓછા ધનાધિપતિ ઘેર કદિ ન જાય. ૩૪
કાંઠે જહાજ ઘડિયું નિધિ તીર જ્યારે,
માર્યો સુમાર વિણ માર ઘણો સુતારે;
આવ્યું અપાર જળ મારગમાં તરીને,
કાંઠે જતાં અધિક એથી રહ્યું ડરીને. ૩૫
જે નાવ દૂર જળ મારગ જઇ શકે છે,
પૃથ્વી વિષે પણ જવા અસમર્થ એ છે;
કર્તાર જેવી જગમાં તન શક્તિ આપી,
તેનાથી તેથી વધતું ન બને કદાપિ. ૩૬
જો નાવ કેરું કદિ લંગર જાય તૂટી,
તે નાવ જાય વહિને વળિ જાય ફૂટી;
તે જેમ કુદ્ધ જનનો ઉર છૂટિ જાય,
સ્વચ્છંદ છેક જન થૈ વહિ જે કુટાય. ૩૭
જેને ન શક્તિ જળમાં તરવા કદાપિ,
તે નાવની મદદથી તરશે તથાપિ;

મોટાતણો સરસ આશ્રય કોઈ લે છે,
તે શ્રેષ્ઠ કારજ અશક્ત છતાં કરે છે. ૩૮
જો નાવની મદદથી પથરા તરે છે,
તે દેખીને મરમ આ મનમાં ઠરે છે;
જેને પ્રધાનજન આશ્રય કોઈ લે છે,
તે રાજકાજ ન ભણેલ છતાં નભે છે. ૩૯
જો આ સુકાન દિસતું અતિ છેક નાનું,
આ નાવ તેની મદદો લઈ ચાલવાનું;
તે જેમ હોય કદિ માવત છેક છોટો,
ચાલે રહી હુકમમાં ગજરાજ મોટો. ૪૦
જો નાવ મધ્ય કુપથંભ જણાય કેવો,
ઉંચો અને વળી દિસે મજબૂત એવો;
એ પંથ હોય અતિ સુંદર વાવટાનો,
કે કીર્તિ થંભ જગમાં નિધિ જીતવાનો. ૪૧
જો થંભ સાથ દઢ છે બહુ દોર બાંધ્યા,
તે નાવ સાથ કરીને શુભ યુક્તિ સાંધ્યા;
જાણે વિશેષ નટ ખેલ કરી બતાવા,
રોપ્યો સુથંભ નટવે નિધિને રિઝાવા. ૪૨
જો આ ભલા ચળકતા શઢ છે ચઢાવ્યા,
ભાળી વિશેષ રચના મુજ દીલ ભાવ્યા;
જાણે નિધી નૃપતિના બહુ વાવટા છે,
એ તો સમુદ્ર નૃપ સૈન્યતણી છટા છે. ૪૩
નાવો વિષે ગણિ જુઓ બહુ લોક બેઠા,
કોઇ કુટુંબ કબિલા લઇ માંહિ પેઠા;
જાણે જમીન વસતાં નહિ જે સમાયા,
તે કાષ્ઠના ઘર વિષે નિધિમાં જમાયા. ૪૪
લખું ન થાય લખતાં અતિ મોહ લાગે,

એ જોઇ જોઇ ઉર એમ વિચાર આવે;
એ ચૌદ રત્ન નિકળ્યાં નિધિ નીરમાંથી,
આવી હશે વિવિધ વસ્ત સમસ્ત ત્યાંથી. ૪૫
પૃથ્વીથકી બહુ ચિન્હે જન જાતિ લે છે,
એથી અધિક જણશો નિધિ લાવી દે છે;
જાણે સુકીર્તિ મળવા ઇરષા કરે છે,
અકેકેકથી અધિકતા રકમો ભરે છે. ૪૬
મોટાં જહાજ ભરપૂર ભર્યાં જણાય,
તેમાંથી માલ ઉતરી મછવા ભરાય;
જાણે પરાક્રમી રહ્યો પ્રભુને પ્રતાપે,
લાવી ગરીબ જનને ધન વેંચી આપે. ૪૭

આગબોટ.

આ જોઇ લ્યો અધિક શોભિત આગબોટો,
પેડાતણો તન વિષે નથી કાંઈ તોટો;
જે ઠામ ઠામ બહુ બંધન નાડિયો છે,
જાણે ગરીષ્ટ[1] જળ માર્ગની ગાડિયો છે. ૪૮
આ આગબોટ અહિં કયાંથકી એક આવી,
આ તો અનેક જન ને પશુ માલ લાવી;
જાણે કહીં પરગણું દરિયે ડુબાવ્યું,
એમાંથી એક અહિં ગામ તણાઇ આવ્યું. ૪૯
જે દોડતી જળ વિષે જલદીથી જાતી,
તે તો જણાઇ સ્થિર લંગરથી ઠરાતી,
જાણે પ્રમત્ત ગજ માવતના કહ્યાથી,
ઊભો રહ્યો સબળ અકુંશ વાવર્યાથી. ૫૦
જે આ જણાય ધ્રુવમાછલી એનું નામ,
દેખાડનારિ દિશ સત્ય અગમ્ય ઠામ;

---

1 ગરીષ્ટ—મોટી.

જેની સલાહ લઇ પંથ સિધો લીધો છે,
જાણે સમુદ્રજળ મારગ ભોમિયો છે. ૫૧
અગ્ની તથા પવન બે મળી પંથ પાડયો,
જે આ અઘાત જળનો મહિમા ઘટાડયો;
જાણે જળે દહનથી[1] અતિ વેર કીધું,
બે મિત્ર સંપ કરીને મળિ વેર લીધું. ૫૨
આવે યુરોપથકી ફોજ સમુદ્ર રસ્તે,
શસ્ત્રો ધર્યાં વિવિધ સૂરજનો સમસ્તે;
જાણે સમુદ્ર તનયા હરિ લેઇ આવ્યો,
માટે પયોધિ પ્રતના[2] પરદેશી લાવ્યો. ૫૩
વેપારિયો વિવિધ માલ લઇ ચઢાવે,
જેનો હિસાબ ગણતાં નહિ પાર આવે;
જાણે સમુદ્ર જન શેઠની પેટિ એ છે,
વિશ્વાસ રાખિ જન થાપણ ત્યાં મુકે છે. ૫૪
જે નાવ જૂથ ભરતીતણી વાટ જોઇ,
કાંઠે રહે ન વિચરે નિધિ મધ્ય કોઇ;
ઇચ્છે પ્રજા નૃપતિ જેમ દશા ચઢેલી,
ત્યાં સૂધી હોય નબળી સ્થિતિમાં પડેલી. ૫૫
ઊગે શશાંક ભરતી નિધિમાં ચડે છે,
તે દેખી એવી ઉપમા ઉરમાં અડે છે;
જાણે સુપુત્ર[3] નિરખી હરખે પિતાજી,
પ્રીતિ અધીક ઉભરાય જણાય રાજી. ૫૬

ખાડી.

નોકા વિષે રહિ જનો જળ પંથ ચાલે,
તે દોડતાં તરુવરો નિધિ તીર ભાળે;

૧ દહન—અગ્નિ. ૨ પ્રતના—ફોજ. ૩ ચંદ્રને સમુદ્રનો પુત્ર કહે છે.

તે જેમ હોય નિજ દુર્ગુણ જે અલેખે,
પોતા વિષે ન પરંઠ પર દોષ દેખે. ૫૭
જો નાવ માંહિ રહીને કદિ દૂર જૈયે,
કાંઠા સહીત રુખડાં દ્રુમ દેખી લૈયે;
આઘે જઇ વળિ જુઓ કરી દૃષ્ટિ ભાઇ,
જાણે જમીન સઘળી જળમાં સમાઈ. ૫૮
નાવો બીજાં વિચરતાં બહુ આસપાસે,
તે દૂરથી પ્રથમ તો શઢ માત્ર ભાસે;
જાણે ધજા નિધિશિરે બહુ છે ચડાવી,
કાં તો અનેક વસિયા ખગ પક્ષિ આવી. ૫૯
જો આ શિકારિ જન જાળ જળે ધરે છે,
સ્વાર્થે ગરીબ મછના જીવને હરે છે;
તે જેમ ઢોંગી ગુરુ શબ્દની જાળ નાંખી,
અજ્ઞાનિ લોકતણી લે ઠગી મૂડિ આખી. ૬૦
ખોરાક વાળિ ગળ[1] કોઇક તો ધરે છે,
જો સ્વાદ લોભિ મછ તે ગળિને મરે છે;
તે જેમ લોભિ જન સૌ ઠગથી ઠગાય,
લેવા જતાં અધિક લાભ બધુંય જાય. ૬૧
ડોળું જણાય જળ સાગર નીર તીર,
આઘે જતાં નિરખિયે વળિ સ્વચ્છ નીર;
એ દેશ સંધિ થળમાં જન મિશ્ર વાણી,
મધ્ય સ્થળે અખળ નિર્મળ જેમ જાણી. ૬૨

મધ્ય સમુદ્ર.

દીસે ન તાડ વગરે પણ કોઇ ઝાડ,
દીસે ન ગામ પુર કે ન દિસે પહાડ;
જયાં જયાં જુઓ નજરથી જળ જોઇ લેશો,
પૃથ્વી નથીજ કહિં એમ તમે કહેશો. ૬૩

1. ગળ–માંછલાં પકડવાનો લોઢાનો કાંટો.

જો થાળિ જેવી પૃથિવી રચી કાંઇ હોત,
દેખાત ઘાટ પુર પર્વત આડ સોત;
આ તો જુઓ અકળ ઇશ્વર કેરી માયા,
ગોળા શિરે ઉદધિ કેમ હદે રખાયા. ૬૪
આકાશ ને જળ વિના કશુંએ ન દીસે,
સિંધુતણું સલિલ[1] ત્યાં ઉછળે અતીશે;
જેણે નહીં પ્રલયકાળ કદી નિહાળ્યો,
ભાળ્યાની હોય મરજી નિધિમધ્ય ભાળો. ૬૫
તે નાવ મધ્ય જન જે છતમાં રહેલા,
બીજા જણાય નહિ જે કહિંએ ગયેલા;
ભાળી વધે મન વિષે વળિ એમ ભાવ,
વૈવસ્વતે[2] વિહિત વાસિત એજ નાવ. ૬૬
જો નાવમાંથિ શુક મોર મુકે ઉડાડી,
તેને સુજે ન દિશ ક્યાંઇ જવા અગાડી;
તે જેમ હોય જન આશ્રય એક ધારી,
બીજે જવાની કદિ ક્યાંઈ સુજે ન બારી. ૬૭
મોટા ઘણા મગર સાગરમાં વસે છે,
નાનાજ તીર સમિપે જળમાં ધસે છે;
તે જેમ કોટિધજ તો શહેરેજ હોય,
તે છેક ગામ લઘુમાં નિપજે ન કોય. ૬૮
સાપો વડા વળિ વસે બહુ સૂસવાટ,
જેનાં ઘણાં તન જણાય પ્રલંબ ઘાટ;
કેવાં સ્વરૂપ નિરખી ચિતમાં ચડયાં છે,
જાણે પયોધિ ઉદરે કૃમિયાં પડયાં છે. ૬૯
પાકે સમુદ્ર ઉર મૌક્તિક ને પ્રવાળાં,
જાણે તથાપિ મુલ તો જન પૃથ્વિવાળાં;

૧. સલિલ-પાણી. ૨. મનુ અથવા અંગ્રેજો જેને નોઆ કહે છે તે.

સિંધૂ વિષે રહી રહી નહિ મૂલ થાય,
વિદ્વાન જેમ પરદેશ વિષે પુજાય. ૭૦

ઉપજાતિ વૃત્ત.

હંસો તમો સાગર દેખી ખારો,
સદા નઠારો ઉરમાં ન ધારો;
કુવાક્યમાં જેમ સુવાક્ય મીઠાં,
મહાર્ણવે છે બહુ મોતિ દીઠાં. ૭૧

જો સિંધુમાં વિવિધ મચ્છ ફરે તથાપિ,
મોતી ન હોય સઘળા મછમાં કદાપિ;
તે જેમ એક કવિની બહુ ટોળિ જોઇ,
નીતિતણાં કવન તો કરનાર કોઇ. ૭૨
પ્રાણી રચે ઉદધિના[1] ઉરમાં પ્રવાળાં,
રાતાં તથા વિવિધ રંગતણાં રૂપાળાં;
જાણે સમુદ્ર તનના શુભ માંસ લોચા,
કેવા દિસે કઠણ તે નથી કાંઇ પોચા. ૭૩
જો સૂર્યબિંબ નિધિના જળમાં જણાય,
તે દેખી એવી ઉપમા ગણતાં ગણાય;
કાયા સમુદ્રતણી નીરમયી રહી છે,
ચૈતન્યશક્તિ તનમાં ચળકી કહી છે. ૭૪
જો વાદળું ઘન વિના ક્ષિતિજે જણાય,
તે શ્વેતરંગતણું દેખી વિચાર થાય;
જાણે ગિરિ બરફનો તરી કોઈ આવે,
એવી ચમત્કૃતિ પ્રભૂ બહુધા બતાવે. ૭૫
જો આગબોટ જતી આવતી દષ્ટિ થાય,
આકાશ દીશ અતિ ધુમ્ર જતો જણાય;

1. ઉદધિ-સમુદ્ર.

જ્વાળામુખી નિધિથકી નિસરેલી જેમ,
આભાસ થાય જનને નિરખ્યાથી એમ. ૭૬
આકાશ દીશ ચડતો વળિ ધુમ્ર જોઇ,
એવો વિચાર કરશે કવિરાજ કોઇ;
વંટોળિયો જળતણો નિધિમાં ચડયો છે,
ઊંચો અતિ નભ વિષે જઇને અડયો છે. ૭૭
જાણે ભુકંપ નિધિમાં અતિશે થયાથી,
આ તો નવીન નિસર્યો ગિરિ સિંધુમાંથી;
કે રામદૂત નળ નીલ અડેલ એને,
આવી સુશક્તિ નિધિમાં તરવાની તેને. ૭૮
જો સિંધુ મધ્ય વળિ બેટ અનેક જે છે,
તે તો વિશેષ ઘણી સુંદરતા ધરે છે;
દેખાય દૂરથકિ તેહતણા બનાવ,
જાણે તરે ઉદધિ મધ્ય અનેક નાવ. ૭૯
આ જો સમુદ્ર જળમાં રવિ અસ્ત થાતો,
જાણે કશાય દુઃખથી પડિને ડુબાતો;
કાં તો ગયો વળિ બીજે કરવા પ્રકાશ,
પાતાળ લોક ભણી પંનગરાય પાસ. ૮૦
જો આ સમુદ્રતણી છે જગમાં વડાઇ,
ભોળા જનો સુણી દિલે ભરમાય ભાઇ;
કેવા યુરોપિયન છે ધનવંત લોક,
જોયા વિના સુણી કહે જન જેમ કોક. ૮૧
આ સિંધુનો ઉચરતાં મહિમા ઘણેરો,
માને ન વાત કદિ દાદુર કૂપ કેરો;
જે વાતનું જગતમાં નહિ જ્ઞાન જેને,
તે વાત કેમ મનમાં સમજાય તેને. ૮૨

નદીઓનો સંગમ.

સિંધુ નદી નરમદા મહિ ને ત્રિવેણી,
આવે અનેક નદિયો વહિ દીન રેણી;
જોતાં જણાય નહિ જે જળ ક્યાં સમાય,
મોટાનું પેટ કળતાં ન કળી શકાય. ૮૩
ઘોંઘાટવાળી નદિયો નિધિ તીર આવે,
આવ્યા પછી ધ્વનિ સમુદ્ર વિષે સમાવે;
તે જેમ તુચ્છ જન ગર્જન જે કરે છે,
માથા તણો જન મળે રવ વીસરે છે. ૮૪
આવી હિમાચળ થકી ગુણવંતી ગંગ,
કીધો નિવાસ વળિ સાગર શ્રેષ્ઠ સંગ;
જાણે હિમાચળ તણી તનયા રૂપાળી,
તેણે કર્યું નિધિથી લગન મહત્વ ભાળી. ૮૫
ભૂમિ વિષે સરવથી નિધિ દેવ મોટો,
બીજો હિમાચળ દિસે પણ એથી છોટો;
મોટાની પુત્રિ પરણે ઘર જોઇ મોટું,
એવું બને અસલથી કહું કેમ ખોટું. ૮૬
ગંગા કદાપિ વરવા સ્થળ અન્ય જાત,
તો તે જરૂર નહિ ત્યાં ઘડિયે સમાત;
મોટાની પુત્રિ પરણાવી ગરીબ ઘેર,
બને ફજેત બનશે સુખ લે શી પેર. ૮૭
જો મિષ્ટ નીર ધરિને મળિ આવિ ગંગ,
સિંધુની રીત પકડી મળિ સિંધુ સંગ;
જો ધર્મ વેષ નિજ મૈયરનો ઉતારે,
સ્વામીની સાથ મન તો મળી જાય ત્યારે. ૮૮
બોલ્યાની રીત બદલી વળી ચાલવાની,
છોડી સમસ્ત રીત મૈયર માંલવાની;

સૌ મરજી કચ્છ નિજ જીવન સોત સોંપી,
સ્વામીની સર્વ મરજી જરિયે ન લોપી. ૮૯
ગંગાતણું જળ જુઓ અતિ મિષ્ટ સારું,
ખારે જળે મળિ જવાથી જણાય ખારું;
આઆ કુપાત્ર જનનો અતિ સંગ થાય,
સત્પાત્ર જે જન કુપાત્ર સમો જણાય. ૯૦
જે કોઇ નાવ ચલવે નિધિમાં અજાણુ,
ભાગે ઉંડા ખડકથી અથડાઇ જાણુ;
દેખી બીજાનું કરતાં વણુભેદ જાણે,
તે જેમ રોઈ મરશે નિજ ખોઇ પ્રાણે. ૯૧
જે સિંધુ નિત્ય બહુ ગંભિર થૈ રહે છે,
ધારા વિરુદ્ધ પણ તે કદિ કયાં સહે છે;
નિર્દોષ નાવ નિરખી શત કોશ સારે,
જો દોષ લેશ પડતાંજ ડુબાવી મારે. ૯૨
જો નાવ કોઇ વધતું નિધિને નમે તો,
મારે ડુબાવી જળમાં જલદીથી તે તો;
જેને નમ્યાથી ચઢિને ઉલટા દખાવે,
તેવાની પાસ મુરખા શિર જૈ નમાવે. ૯૩
લાગે નહીં પવન તો નિધિ શાંત ભાસે,
લાગે ઘણો પવન તો અનીતિ પ્રકાશે;
તે જેમ દેશપતિ હોય સ્વભાવ સારો,
પામે કુસંગ પછી તે નિવડે નઠારો. ૯૪
મોટાઇ હોય વળિ જો જર હોય આઝું,
પામે વળી જર ઘણું દર સાલ તાજું;
તેને વળી પવન જો અતિશે ભરાયે,
તેના થકી જુલમ શો ન કરી શકાય. ૯૫
જો સિંધુરાજ જુલમી બની જાય જયારે,

તે પાપ પુણ્ય નિજ ધર્મ જુએ ન ત્યારે;
તે જેમ ક્રોધિ જનને મન થાય ક્રોધ,
ત્યારે જુએ ન કશુંએ કરતાં વિરોધ. ૯૬

જો સિંધુમાં પવનનું અતિ જોર થાય,
ગાંડો ઘણોજ નિધિ તે તકમાં જણાય;
જાણે જુવાન જનના મનમાં ભરાયો,
ગાંડાઇનો પવન તે જુલમી જણાયો. ૯૭

ગાંડો સમુદ્ર જગમધ્ય જણાય જ્યારે,
નૌકા ન જાય નિધિ મારગ કોઈ ત્યારે;
તે જેમ કેફ કરીને જન મત્ત થાય,
વિશ્વાસ કોઇ કરિને સમિપે ન જાય. ૯૮

તોફાન કાળ ઉછળે અતિ સિંધુ જ્યારે,
નૌકા નિવાસિ તજી હિમ્મત એમ ધારે;
ભૂકંપના નિધિ તળે અતિ આજ ઘૂમી,
પૃથ્વી વિષે નિધિ થશે નિધિ મધ્ય ભૂમિ. ૯૯

બે આગબોટ નિધિમાં અથડાય જ્યારે,
એવો બનાવ બનતો નિરખાય ત્યારે;
જાણે લડ્યા ધરમના દ્વય સંપ્રદાય,
બંને તણાં મનુષનો બહુ નાશ થાય. ૧૦૦

સમુદ્રને ઠપકો.

રે સિંધુ શ્રેષ્ઠપણનો શિદ ગર્વ લાવે,
તારા સમાન બહુ આ મનમાં સમાવે;
જો શ્રેષ્ઠ તે મન થકી જગમાં જણાય,
આકાશ કાળ કદિયે મનમાં ન માય. ૧૦૧

રે સિંધુ શ્રેષ્ઠ મહિમા પરિપૂર્ણ પામ્યો,
રોકી વિશેપ વસુધા જગ મધ્ય જામ્યો;
પામે પિવા ન જળ આશ્રય પામિ તારો,
કૂવો કનિષ્ઠ સરખો પણ તુંથી સારો. ૧૦૨

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે રત્નાગર ગર્જના કરિ રહ્યો, ગર્વિત તું તો થયો,
તે તારો ધિક સર્વ ગર્વ ગણિયે, જો ગર્વ ખાલી ગયો;
તારાથી ન ટળી તૃષા જનતણી, છે શર્મ તેની કશી,
જાયે કૂપ કને જઇ જળ પિવા, તારે કિનારે વશી. ૧૦૩

સમુદ્રના દોષ.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

લે છે નદી નદતણું વળિ લે ખિજાનું,
વર્ષાદનું જળ લઇ ભુવને ભર્યાનું;
પીવા તૃષિત જનને પળિયે ન દેવું,
સિંધુ શિખ્યો કૃપણ ભૂપનું કામ એવું. ૧૦૪
પાસે પડ્યા કઠણ પથ્થર જે પ્રધાન,
ખાનાર ખૂબ મગરો પણ છે નિદાન;
ખોરાક કાજ સરપો જઇ જયાં વિરામે,
ત્યાં પંડિતો જઇ પિવા જળ કેમ પામે. ૧૦૫
આવે ઘણુંક જળ તે લઇ સંઘરે છે,
ખારું કરી બધુ વધુ ભરતી ભરે છે;
જાણે નિશાની કરવા નવી છાપ મારી,
લૈ ના શકે જન કદી સરકારિ ધારી. ૧૦૬
પાણી ઘણુંક મછ ને મગરો પિયે છે,
પૃથ્વી નિવાસિજ નિરાશી સદા રહે છે;
જાણે સ્વદેશી જનનેજ હમેશ દેવું,
ધારે સમુદ્ર નરપાળ બીજાનું લેવું. ૧૦૭
રે રે મૃગો નિધિતણું બહુ નીર જોઇ,
આશા ધરી નવ જશો નિધિ પાસ કોઇ:
એ તો બધુંય જળ સંઘરી રાખવાનું,
પામે ન કોઇ તરશો પળિયે પિવાનું. ૧૦૮

સિંધુથકી સરસ માલ મિઠાઈ આવે,
કોઇ સમે ઉદધિ તો રિપુ ફોજ લાવે;
તે જેમ સર્વ જનને સુખ મૂળ રાય,
કોઇ સમે નૃપતિથીજ પ્રજા લુંટાય. ૧૦૯

સમુદ્રનો ઉદ્યમ.

પીધો હતો અસલમાં નિધિને અગસ્તે,
કીધાં વખાણ બહુ આર્ય જનો સમસ્તે;
આજે યુરોપ ભુમિમાં જન જે થયા છે,
તેઓ જરૂર જળ સાગર પી ગયા છે. ૧૧૦
ચાળીશ મેલ તરીને નિધિમાં ગયા છે,
એવા વિલાયત વિષે જન તો રહ્યા છે;
અભ્યાસથી કરી શકે અતિ શ્રેષ્ઠ કામ,
જો માનવી જનિતને મન હોય હામ. ૧૧૧
જો સિંધુ મંથન કરી ધન કાઢવાની,
શક્તિ હતી સરસ આર્ય જનો બધાની;
તે શક્તિ આજ રહી સર્વ યૂરોપખંડે,
ત્યાંના નિવાસી નિધિ મંથન કાજ મંડે. ૧૧૨
આ આગબોટ રથ છે વિકટોરિયાનો,
ખાડી સમુદ્ર રથચક્રતણા ચિલાનો;
જ્યાં જ્યાં જુઓ સબળ તે રથ ચાલી જાય,
ચીલો પડે જળ ભરાય સમુદ્ર થાય. ૧૧૩
રે પક્ષપાત અતિ કેમ નિધિ ધરાવે,
યૂરોપખંડ થકી લોક અનેક લાવે;
ત્યાં કેમ એમ અમને નથી તેડિ જાતો,
દીસે સમુદ્ર તુજ કૃત્ય અયોગ્ય આ તો. ૧૧૪
વાસૂકિ નાગ અહિં આ જળ માર્ગ જાણો,
મંથાદ્રિ નામ પણ નાવ તમે પ્રમાણો;

જો સંપ રાખી નિધિ-મંથન કાજ જામો,
તો લક્ષ્મિ લાભ સુજનો પરિપૂર્ણ પામો. ૧૧૫

સમાપ્તિ વિષે.

આ સિંધુનું સરસ વર્ણન મેં કર્યું છે,
નીતિ તથા વિવિધ જ્ઞાન વડે ભર્યું છે;
વાંચી વિચાર કરતાં અતિ રૂડી રીતે,
આનંદ સાથ શુભ બોધ પમાય પ્રીતે. ૧૧૬
જે જે વિચારી પ્રભુએ નિયમો કર્યા છે,
તે સર્વ યોગ્ય વળિ ને સુખથી ભર્યા છે;
હું અલ્પ બુદ્ધિ પ્રભુનો નહિ મર્મ જાણું,
તેથી બતાવી ગુણ દોષ ગુણો વખાણું. ૧૧૭
ક્યાં સિંધુરાજ મહિમા અતિ શ્રેષ્ઠ ધારી,
ક્યાં અલ્પ જેવી જગમાં જડબુદ્ધિ મારી;
પ્રત્યેક ઊર્મિતણું વર્ણન જો કરાય,
આવે ન અંત જુગના જુગ વીતિ જાય. ૧૧૮
મોટો થયો જગતમાં કવિ કાલિદાસ,
જે મેઘદૂત શુભ કાવ્ય કર્યું પ્રકાશ;
છે શ્લોક સંસ્કૃત રચ્યા શત એક સોળ,
તેનો ન હોય કદિયે મુજ કાવ્ય તોલ. ૧૧૯
તેવા બીજા કવિતણા ચરણારવિંદ,
વંદી વસંતતિલકા રચિયા સુછંદ;
સંક્ષેપમાં ઉદધિ વર્ણન આજ કીધું,
મેં મૂજ યોગ્ય મનમાં ધન ધારિ લીધું. ૧૨૦
કીધું સમુદ્રતણું વર્ણન સ્નેહ આણી,
વિશ્વેશ્વરે વદન પ્રેરિત જેવી વાણી;
જેણે સૃજયો સકળ સાગર શ્રેષ્ઠ સારો,
શ્રોતા જનો સરવ તે પ્રભુને સંભારો. ૧૨૧

કૃત્યો અનેક અતિ અદ્ભુત અન્ય એવાં,
પૃથ્વી પહાડ શશિ સૂરજ મેઘ જેવાં;
છે ઠાઠમાઠ થકિ શોભિત ઠામઠામે,
દીઠાં નિહાળી નજરે દલપત્તરામે. ૧૨૨

જુનાગઢ સંબંધી કવિતા.

મંગળાચરણ.

સવૈયા.

જે[1] સુખદાયક જે દુખનાશક, જે વરદાયક વિશ્વ વિધાતા,
જે જગકારણ જે જગધારણ, જે જગતારણ જે જગત્રાતા;
જે ગુણકારક જે જગઠારક, દોષ નિવારક ઈશ અજાતા,
જે વિશવેશ્વર જે પરમેશ્વર, દેવ દિનેશ્વર જે મતિદાતા. ૧

કવિત.

કર્યાં તેં મનુષ્ય તે તો કેવાં કેવાં કરે કામ
ધરણી નિમિત્ત ધંધ મચાવે છે ધાઇને;
કોઇ તો કળા અનેક કલ્પનાથી કાઢે શોધી,
કોઇ [illegible] ગુણી ગાન તાન ગાઇને;
કોઇ તો વિવેકન વિશેષ વિત્ત વાવરીને,
વધારે છે વિશ્વમાં વડુપાના વડાઇને.
પંચભૂત તણાં એવાં પૂતળાં પ્રગટ [illegible],
ચિદાનંદ દેવ ધન્ય તારી ચતુરા[illegible] ૨
કોઈ કુંભકાર કહેવાય વડો કારીગર,
કારીગરી કરે કરી પૂતળાં કળા કરી;
નાના વિધિ નૃત્ય કરે કલ્પનાથી કૂંદ[illegible] કરે,
ભૂપ અને ભૃત્ય[2] બને શોભતી સભા [illegible].

---

૧ જય. ૨ ચાકર

કોઈ કવિ તે ક્રિયાના કાવ્યનું કરે વખાણ,
તે તો વખણાય કુંભકારની કારીગરી;
તેમજ ત્રિલોકમાં હું જે જે વાત વરણું,
તે તે વરણન તારી લીલાનુંજ હે હરિ. ૩
કરોળિયો લાળતણી જાળ જે વિશાળ ગુંથે,
એ તે એનું ડા'પણ કે એના કરનારનું;
સુઘરીઓ સુઘડ જે ઘાસનું ગુંથે છે ઘર,
કરાય ન કારીગરથકી એ આકારનું;
કારીગરી કરી રુડો માખી મધપુડો રચે,
એ બધું ચરિત્ર એક અખિલ આધારનું;
તેમજ મહાન જનનું ચરિત્ર જે વિચિત્ર,
તેનું વરણન એ તો એના સૃજનારનું. ૪

સવૈયો.

ભારતમાં જશ પારથના લખી જીવનનું ફળ સાર્થક જાણ્યું,
સૂરજવંશ અને શશિવંશ વખાણી પુરાણ પવિત્ર પ્રમાણ્યું;
આસુરવંશતણું પણ વર્ણન વાલ્મિક વ્યાસ વિષે વખાણ્યું,
એ સઘળી કરતારતણી કૃતિ એમ મહા કવિયે ઉર આણ્યું. ૫

દોહરા.

એમજ આઇન અકબરી, શાહનામું શુભ જેહ;
જન સમજુએ જાણવી, ઈશ્વરલીલા એહ. ૬
સુર અસુર આદિક સહુ, આદિમની ઓલાદ;
એક બીજા અજ્ઞાનથી, વ્યર્થ કરે વિખવાદ. ૭
પવિત્ર પોતાનું ગણે, અન્યતણું અપવિત્ર;
મત તાણે છે મમતથી, વિશ્વ ચરિત્ર વિચિત્ર. ૮

સોરઠા.

સંચરિ સોરઠ દેશ, જે નહિ જૂનેગઢ ગયો;
લીધો ન તેણે લેશ, સાર્થક ભવ સંસારમાં. ૯

જુની જગા જે ઠાર, જયાં વળી જૂના લેખ બહુ;
એવા જોગ અપાર, વિધવિધ થળ વિદ્વાનને. ૧૦

બાબી બહાદુરખાન, પરણ્યા રુડી પેરથી;
જાણે સકળ જહાન, અતિ ઉત્સવ એવો થયો. ૧૧

ઇસ્વી સતક અઢાર, મે માસે તોતેરનાં;
પરણ્યો રાજકુમાર, તે તારીખ ત્રેવિશમી. ૧૨

એ દિનનો ઉત્સાહ, વિશ્વ વિષે નહિ વીસરે;
ઉપજ્યો એમ અથાહ, ઉમંગ લોક અંતરે. ૧૩

લખવા લાયક વાત, જરૂર એ તો જાણીને;
સંક્ષેપે સાક્ષાત, વિવેકથી વરણન કરું. ૧૪

વિવાહપર તેવાર, ત્યાં કવિ દલપતરામને;
તેડાવ્યો તે ઠાર, અતિ આદર સનમાનથી. ૧૫

સવૈયા.

જયાં અતિ ઉજવળ તીરથનાં સ્થળ તે વળિ ઉત્તમ એકથી એક,
જયાં વિદવાન ઘણા ગુણવાન હિતસ્વિ થવા મન હોંશિ હરેક;
સજજન સંગ વિવાહ પ્રસંગ ઉમંગ વધારણ હેતુ અનેક,
આવું વિચારિયું જાવું જુનાગઢ એક મુસાફરિ અર્થ અનેક. ૧૬

વાહ મહોબ્બતખાનની મોટપ, વાહ ઉછાહ વિવાહનું ટાણું,
વાહ ઘરોઘર સુસ્વરનું, ગુણ સાગરી નાગરી નાતનું ગાણું;
વાહ દામોદર કુંડ કલોલિત, વાહ જટાધર જોગીનું થાણું,
વાહ ગિરિ ગિરનાર રુડો વળી વાહ જિનેશ્વર, વાહ જુનાણું. ૧૭

ગામ જુનું સુરધામ ઘણાં વળિ આમ જુનાગઢ નામ લખાણું,
જેવી રમાપુરની રચના શુભ, એવી રુડી રચનાથી રચાણું;
જયાં પરતક્ષ વશી પદમા, પદમાપતિનું પુર એજ પ્રમાણું,
રાય તથા સુરરાયની સંપત, જાય ભુલી જન જોઇ જુનાણું. ૧૮

મનહર છંદ.

મોટાં મોટાં મંદિરમાં વસે વડા વીર ધીર,
ચારુ ધરી હીર ચીર નીર ભરે નારિકા;
ટોડે બાંધ્યાં તોરણ તે ચોરણ છે ચિતતણાં,
પાંજરામાં પઢે ઘેર ઘેર શુક સારિકા;
ભૂગોળ ખગોળ આદિ ભણવાના ભેદ જાણે,
દેવકન્યા જેવી કન્યાશાળામાં કુમારિકા:
રૈયત નગરી તણી રચના રૂપાળી ભાળી,
જાણે દૈવે રચી દેવનગરી કે દ્વારિકા. ૧૯

સવૈયો.

જયાં વિશ્વેશ્વર તો હટકેશ્વર ગૌરિ ગણેશ્વર સંગ નિવાસી,
શંભુ ઉપાસક જાસક જયાં, અઘનાશક ચાતુરવેદ અભ્યાસી;
ગંગ સમાન ઉતંગ ગણાય, દામોદર કુંડ અખંડ પ્રકાશી,
આ નગરીતણું નામ જુનાગઢ કાશી ગણાય કે કાશિની માશી ૨૦

મનહર છંદ.

રહનેમી રાજુલનો રહેવાસ જયાં છે રુડો,
રહેવાસ વળી કાળનેમીના રિપુનો છે[1]:
દ્વારિકાં અધિપતિનો દીસે દેશ દીપ્તિમાન,
દીપ્તિમાન જયાં પ્રદેશ દત્તાત્રી ગુરુનો છે;
ભારે ભારે ભોંયરાં છે ભોંયમાં ભભકદાર,
લાખો લેખે ખરચેલાં નાણાંનો નમુનો છે;
જગતમાં જોવી હોય જગા જો જુનામાં જુની,
જુઓ જઇ જુનોગઢ જે જુનામાં જુનો છે. ૨૧

સવૈયો.

દેશ જુઓ દુરજોધનનો વળિ રાષ્ટ્ર જુઓ જઇ રાયરઘુનો,
લંકપુરિ સકલંક ભરી પણ આ સુરનાયક લોક નમુનો;

૧. મુચકુંદ રાજાનો.

આબુ અને વળિ વિંધ્યગિરિ હિમવાન પ્રદેશ દિસે બહુ સૂનો,
જો જગ મધ્ય જંડયો જન જન્મ જુઓ ગિરનાર જુઓ ગઢજૂનો. ૨૨

નરસિંહ મહેતાના ઓટા વિષે.

સવૈયા.

છત્ર નથી શિર છાપરું છે છતમાં પણ છે વળી છેકજ છોટો,
તોપણ છે ત્રણલોક પ્રસિદ્ધ સુમેરુ થકી મહિમા બહુ મોટો;
તત્વ અનેકનું તત્વજહિથી પ્રગટે મહત્વ તણો પરપોટો,
આ મહેતા નરસિંહ તણો અઘનાશક પુણ્ય પ્રકાશક ઓટો. ૨૩
જો નહિ સોરઠ દેશ ફર્યો પરદેશ વિશેષ ફર્યો ન ફર્યો,
જો ગિરનાર પ્રવેશ કર્યો ન પ્રયાગ પ્રવેશ કર્યો ન કર્યો;
જો ન દામોદરકુંડ તર્યો સરિતા જલ સર્વ તર્યો ન તર્યો,
જો ધરિ જન્મ ગયો ન જુનેગઢ તો જન જન્મ ધર્યો ન ધર્યો. ૨૪

દોહરા.

શ્રી સહજાનંદે વળી, કરી મંદિર તે ઠામ;
જૂનાગઢમાં નિજતણું, ધાર્યું પવિત્ર ધામ. ૨૫
પરંપરાગત પરસપર, તજી અદાવત ટેવ;
સાંપ્રત સંપ સજી વસે, મિયાં અને મહાદેવ. ૨૬

કવિત.

રોજ રોજ રાજી રહી કાજી જયાં કુરાન પઢે,
હાજી ઘણા હજ કરી આવેલા હયાત છે;
મસીદો મિનારા રોજા[1] વઝેલા વિશેષ વળી,
પીરની જગાઓ ઘણી પરમ પ્રખ્યાત છે;
પ્રતિદિન પાંચ વાર નિમાજી નિમાજ પઢે,
જયાં ઘણીક જોવામાં મુસલમાન જાત છે;
મક્કા કે મદીના સુધી ધાઇ કોણ ધક્કા ખાય,
મક્કા કે મદીનામાં ને આમાં શી બફાત છે. ૨૭

૧. ત્યાંના મુકબરાઓમાં કોતરકામ ઘણું જોવા તથા વખાણવા જેવું છે.

શ્રાવકો કહે અમારાં સાત ક્ષેત્રમાંનું ક્ષેત્ર,
રૈયતમાં રાજુલનું અસલી રેઠાણ છે;
વૈષ્ણવો કહે અમારા વૈષ્ણવ મહેતાજીનો,
વાસ અહીં તેથી તીર્થ પવિત્ર પ્રમાણ છે;
દેવળમાં દીપે દેવી અંબિકા ને દત્તાત્રય,
વિવિધ પ્રકારે જેનું વેદમાં વખાણ છે;
દીનદાર કહે આ દાવલ[1] શાહતણો દેશ,
જેથકી જાત્રાનું આખી જહાનમાં જાણ છે. ૨૮

સવૈયો.

જયાં નરરત્ન ઘણાં નિપજે, અવની પણ પ્રાચીન કાળની એવી,
ખાસિ ખરેખરી રત્નની ખાણ વખાણી વિશેષ કહે કવિ કેવી;
ઇંદ્રપુરિ અલકાપુરિ કે લક્ષ્મિવરની પુરિ તે ગણી લેવી,
જોઇ ઘણી જગમાંહિ જગા પણ જોઇ નથીજ જુનાગઢ જેવી. ૨૯

કવિત.

શંકરનું બાણ જેને સેવવાનો સ્નેહ હોય,
તે તો નહિં નર્મદાથી સર્વને સાંપડે છે;
સ્નેહ જેને હોય સેવ્યે રાખવા શાલગરામ,
તે તો નહિં ગલકીથી ઝટ હાથ ચડે છે;
હીરાની પેદાશ તો હમેશાં રોહીલાચલમાં,
વડા રજવાડાની વડાઇ એજ વડે છે;
કારકુન કારભારી મહેતા મુત્સદી જેને,
જોઇએ તેહને જુનાગઢમાંથી જડે છે. ૩૦

---

૧. દાતાર. જમીઅલશાહની જગા ડુંગર ઉપર પણ છે અને એવું કહેવાય છે કે તેની સેવાથી પતનો રોગ મટે છે માટે એવા દરદવાળા સેંકડો ગામુરો દૂર દેશથી ત્યાં આવીને રહે છે, તેઓને ત્યાં ખોરાકી મળે છે.

સવૈયો-નાગરોના ગુણ.

મરચ અને જલમારગ મૌક્તિક, તે ત્રણ તો શુભ સાગરમાં છે,
વેચિ ખવાય, પિવાય, સુશોભિત, તે ત્રણ કો ગુણ નાગરમાં છે;
શીતળતાઇ, સુગંધ, ક્ષમા ગુણ, તે ત્રણ તો મળિયાગરમાં છે,
સંપ, સુબુદ્ધિ, સ્વરૂપ શરીરનું, તે ત્રણ તો ગુણ નાગરમાં છે. ૩૧

દુમિલા છંદ-નાગરોના વિચાર.

ધરિયે રથ ચક્ર ફરે શુભ જેમ ફરે નર ચાતુર ચાકરિયે,
કરીએ પરદેશ પ્રવેશ વિશેષ હમેશ સુઉદ્યમ આદરિયે;
દરિયે ફરતાં પણ દુખ દિલે ધરીએ નહિ તો ધન સંચરિયે,
હરિએ નિર્માણ કર્યું ત્યમ હોય સદા મન ધીરજતા ધરિયે. ૩૨

કવિત-ગિરનાર વિષે.

ગિરનાર ગિરિરાજ ઉત્તમ ગણાય આજ,
દિન પ્રતિ નવા સંઘ આવે જયાં દેશાવરી;
મરમ વિચારી છેક છુટવા કરમબંધ,
ધરમ નિમિત્ત નિત્ય વિત્ત જાય વાવરી;
જાત જાતની જુઓ જયાં ઓષધી અઢાર ભાર,
જોવામાં ઘણીક આવે જાત જયાં જનાવરી;
દામોદરકુંડતણું દૈવત દેખાય ખુબ,
કોણ ગણતીમાં ગંગા ગોમતી ગોદાવરી. ૩૩

શ્રાવણ માસનો દેખાવ.

સવૈયો.

મેઘતણી ઘનઘોર ઘટા શિર શુદ્ધ જટાજુટ જેમ ઠરે છે,
ઇંદ્રધનુષ્ય ઉદ્યોત અમૂલ્ય ત્રિપુંડ્રક તુલ્ય ટકાવ કરે છે;
ગંગ સહસ્રમુખીસમ શોભિત સર્વ દિશા જલ ઝર્ણ ઝરે છે,
આ ગિરનાર ગિરિગુણનો નિધિ શ્રાવણમાં શિવરૂપ ધરે છે. ૩૪

શોભિત શૈલતણા શુભ ભાગ બધા નભમાંહિ ઉંચે પ્રસર્યાં છે,
બાણિયે જીત તથા જરના છબિલા શુભ છોડ ઊંચા ઉછર્યાં છે:
કે મુચકુંદ અશોકને નોઘણુ આદિક કીર્તિના થંભ કર્યાં છે,
કે ગુણવાન મહોબતખાન નવાબતણા ધ્વજદંડ ધર્યા છે. ૩૫

કવિત.

જોયું જૂનાગઢપુર જોયા મોટા મોટા જન;
જોઇ મે'તા નરસીની જગા જોગ આણીને,
જોયો જયાં ઉપર કોટ કોટી નાણાંતણાં કામ;
ભોંયરાં જે જોયાં તે શું વર્ણવું વખાણીને,
જોયો ગિરનાર ગિરિ જૈનનાં દેવળો જોયાં;
જોયા શિલાલેખ જુના જોવા જોગ જાણીને,
જડયો નર જન્મ જો ન ચડયો નર ગિરનાર:
ભવ ફુટી પડયો ખાલી પડયો ફેરો પ્રાણીને. ૩૬

ત્યાંના રાજાઓ વિષે.

દોહરો.

જયાં રાજા મુચકુંદનો, અસલ હતો અધિકાર;
પછી દ્વારિકાધીશનો, અમલ થયો આ ઠાર. ૩૭

કવિત.

તજી વ્રજ દેશ દ્વારિકેશ દ્વારકાં વસાવી,
આવી વસ્યા મુચકુંદનો મુલક જાણીને;
એ પછી અમલ કર્યો અસલ અશોકરાયે,
લખી રાખ્યો શિલાલેખ હર્ષ ઉર આણીને:
જે જગાએ નોઘણુ, ખેંગાર, મંડલિક થયા,
તેને લીધી મહમદ બેગડાએ તાણીને,
એ જગાને આજ ખડા ખાબી મહોબતખાન,
પાલન કરે છે પ્રીતે પવિત્ર પ્રમાણીને. ૩૮

ઉસમાનખાનને હુમાયુ બાદશાહે આપ્યો,
બાબીનો ખેતાબ સોંપી સુપ્રત જમાનની;
સફદરખાનની શહાજીહાન બાદશાહે,
કીધી કદર ને દીધી પદવી દિવાનની;
જરૂર વળી જફરખાનને ઓરંગજેબે,
નવાબી નિવાજી ભલી ભરૂચ સંસ્થાનની;
સ્ટાર આફ ઇંડિયાનો પ્રૌઢ ઇલકાબ પામી,
મોટી લાજ વધી આજ મહોબતખાનની. ૩૯

दोहा.

सोरठ अरु गुजरातमें, नर नरपति अनेक;
पश्चिमके पतशाह [1]यह, स्टारर इंडिया एक.[2] ४०

સવૈયા.

સ્વારથ કામ સિતાબી કરે ન કરે કૃત્ય સાર્વજનિક સિતાબી,
પૃથ્વી વિષે ફિરતી પ્રસરી પસરે શુભ જેમ સુગંધ ગુલાબી;
કાંતિ કળા કુળની ચડતી કરી દીપ્તિ બીજા દરબારની દાબી,
બુદ્ધિનિધાન, બડો ગુણવાન મહોબતખાન બહાદૂર બાબી. ૪૧

સર્વ પ્રજાપર પુત્ર સમાન મહોબતખાન મહોબત રાખે,
તે દિલદાર ઉદારતણી શુભ કીર્તિ વિશેષ વધી જગ આખે;
શિક્ષક તુલ્ય શિખામણ સંજુત ભાવ ભલે મુખ ભાષણ ભાખે,
આશિષ આપી જુનાગઢ વાસી અખંડ ભલું નૃપનું અભિલાખે. ૪૨

---

૧. કાઠીઆવાડના દરેક સંસ્થાન પાસેથી જમાબંદી લે છે, માટે અંગ્રેજ સરકાર ગાયકવાડ સરકાર અને જુનાગઢ સરકાર એ ત્રણ સરકાર કહેવાય છે. કાઠીઆવાડમાં જુનાગઢ સર્વોપરિ ગણાય છે.

૨. એ સમે સોરઠમાં કે ગુજરાતમાં સ્ટાર ઓફ ઇંડિયાના ખેતાબવાળો બીજો કોઇ હયાત નહોતો.

કવિત.

ખાખી ને દિવાન બહાદુર ઇલકાબ હોય,
ખાસ ગાદી પામે ખુદ એવા ખાનદાનની;
સ્ટાર ઑફ ઇંડિયાનો ઇલ્કાબ આજ પામે,
પ્રજાને પ્રમાણે પુત્ર પુત્રિકા સમાનની;
દિલમાં ઉદારપણું, પર ઉપકારપણું,
નોંધારા આધારપણું જાણુમાં જહાનની;
એવા એવા ઉમદા અધિક ગુણ હોય એને,
ઉપમા અપાય ખુદ મહોબતખાનની. ૪૩

પુણ્યથકી રાજ્ય પામે રાજ્યથી પ્રતાપ પામે,
પામીને પ્રતાપ રક્ષા રૈયતની કરે છે;
રક્ષણ કર્યાથી ધનધાન્ય તણા ઢગ પામે,
ધન ધાન્ય ઢગથી ભંડાર ભલા ભરે છે;
ભરેલા ભંડારથી વિવેક વિત્ત વાવરે છે,
વાવર્યાથી વિશ્વમાં સુધારતા વિસ્તરે છે;
વારતાથી કવિ જન કવિતા રચે છે રૂડી,
કવિતાથી કીર્તિ ઘણા કાળ થીર કરે છે. ૪૪

पृथ्वीरूपी रकाबी विषे.

कवित.

कारीगर कावील मुकावीला नकरे कोउ,
जामे हद चिन हेम बेहद हिरावी है;
चित्रित विचित्र चित्र सोहे जामे सबे चीज,
सेनापति ओर सेनापतिकी सेनावी है;

सागर सरिता शैल शहर सहित देश,
होसके हिसाब यसा कोउ न हिसाबी है;
वाबी महावतखान रावरा गुलाबी जश,
रखन खुदाने रची रसाला रकाबी है. ૪૫

મંત્રી મંડળ વિષે.

કવિત.

ભારતમાં પારથના મહારથીઓનાં નામ,
નોંધાયાં છે એવા આજ સુબુદ્ધિ સાગર છે;
કામ કરે કારમાં જે કરવાને હામ ધાલે,
ઉથલપાથલ કરી નાંખે એવા નર છે;
જેના પૂર્વજોએ પણ પરાક્રમ કીધાં પુરાં,
પોતે પણ પરાક્રમી પરમ પ્રવર છે;
જેઓનાં ચરિત્ર ચરચાય છે ચારે દિશામાં,
દેશ દેશના નરેશમાં જેનો આદર છે. ૪૬

બહાદુર બાવદીન વજીર બુદ્ધિ નિધાન,
સેનાપતિ શલેહીદી સ્યામદ સમાન છે;
મૃગરાજ મૃગને પકડી પાડે તેવી રીતે,
રાજદ્રોહી પકડીને પામ્યા મોટું માન છે;
નૃસિંહપ્રસાદને પ્રસાદ છે નૃસિંહજીનો,
ગોકળજી ઝાલા તો ગંભીર ગુણવાન છે;
શોભી રાખે આભ એવા ચારે થીર રાજયથંભ,
ગોકળજી ઝાલા એમાં પ્રમુખ પ્રધાન છે. ૪૭

પુરપતિ પાસ પણ નૃસિંહપ્રસાદ હોય,
સરને ઉતારે વળી સરભરા કરે છે;

સાહેબ લોકો સમીપ નૃસિંહપ્રસાદ હોય,
નૃસિંહપ્રસાદ સ્વાર થૈ સઘળે ફરે છે;
બાળ જ્ઞાનોદય સભા નૃસિંહપ્રસાદ કોય,
વિધિયોની પરીક્ષા મંડપ મધ્ય કરે છે;
જ્યાં જ્યાં જઈ જોઈએ ત્યાં નૃસિંહપ્રસાદ દિસે,
એ તે રૂપ એક કે અનેક રૂપ ધરે છે. ૪૮

દુહો.[1]

क्या खसबोइ गुलाब जल, नहि सुगंध इत दूर,
देशांतर खुशबोइवर, बावदीन बहादूर. ४९

શક્કરબાગ વિષે.

કવિત.

સુક્કર શક્કર બાગ જો કોઈ નિહાળી લુએ,
નીરખતાં નક્કી તેને લાગેજ નવાઇનો;
જાણે વૃંદાવન કે વૃંદાર[2] કેશવાળું વન,
કે જાણે કૈલાસ બાગ માહેશ્વરી માઇનો;
જેનાં ફળમાંકી જાણે જગત જનેતા એજ,
શોધી શોધી સંચ્યો સ્વાદ સુધાની સુધાઇનો;
ઉપજે અથાગ અનુરાગ ભલા ભાગવાળી,
ઉત્તમ અથાગ બાગ બાવદીનભાઈનો. ૫૦

બાળ જ્ઞાનોદય સભા વિષે.

કવિત.

ધારા ઘણા સારા જેના સુધરે નઠારા જન,
જેમાં બેસનારાઓની સભા તો અક્ષર છે;

૧. જ્યારે એમની હવેલીએ મળવા ગયા ત્યારે તેમણે ગુલાબજળ તથા ગુલાબગોટા આપ્યા, તે વખત આ દોહરો કહ્યો હતો. ૨. ઇંદ્ર.

જોવામાં કિશોર પણ ચંચળ ચકોર ઘણા,
દીસે રુડો દોર જેની વાણીમાં વિનય છે;
ભાષણો ભલાં કરે છે કૈક કવિતા કરે છે,
કૈક સ્વર ગાવામાં સરસ અતિશય છે;
જયાં વિશાળ જ્ઞાની પણ મેળવે વિશાળ જ્ઞાન,
બાળકને નામે સભા બાળ જ્ઞાનોદય છે. ૫૧

નૃસિંહ પુસ્તકશાળા વિષે.

ચોપાયા છંદ.

વાંચન યોગ્ય વિવિધ વિદ્યાનાં, પુસ્તક પ્રૌઢ અપાર;
નૃસિંહ પુસ્તકશાળા નિરખી, ભારતીનો ભંડાર. ૫૨

વિવાહ વિષે.

સવૈયા.

જો સુતને ભલિભાત ભણાવી અનેક પ્રકારની અક્કલ આપી,
ચાહ અથાહ ધરી ઉરમાં કુળરાહ વિવાહ કરે ગુણ માપી;
વિશ્વ વિષે બહુ તે વખણાય ગણાય પિતા મહાપુણ્ય પ્રતાપી,
તે સુખની તુલના નવ થાય તમામ બીજાં સુખ હોય તથાપિ. ૫૩

દોહરા.

બાબી મહોબતખાનજી, ધરી ઉર અતિ ઉત્સાહ;
કુંવર બહાદુરખાનનો, વિધિવત કર્યો વિવાહ. ૫૪
કોડે લખી કંકોતરી, મોકલી ગામોગામ.
નામાંકિત જન બહુ મળ્યા, તે શું લખું તમામ. ૫૫

કવિત.

જાચકનાં જૂથ મળી ચાલ્યા ચારે તરફથી,
નોતરેલા લોકો પણ નોરે પડયા જાય છે;

જ્યાં મુકામ ઠામ ત્યાં તમામ જગા રુંધી રહે,
ભરાયલા લોકો તણી ભીડાભીડ થાય છે;
રથ સઘરામ ઘોડાં ઘોડગ્હેલ ઘણી ઘણી,
ગણુતરી કરતાં ન કોઇથી ગણાય છે;
દેશી પરદેશી જન જુનેગઢ જાય જેમ,
કીડિયોનું કટક સાકર સામું ધાય છે. ૫૬

સવૈયો.

કેક મળ્યા જન તીરથ કારણ, કેક મળ્યા ભલું ભોજન ખાવા,
કેક મળ્યા ક્રય વિક્રય કારણ, કેક વિલોકી ખુશી દીલ થાવા;
કેક મહોબતખાનતણું મન, મોટી મહોબત રાખી રિઝાવા,
સજ્જન સોબત શોધન કારણ, કેક મળ્યા જન જ્ઞાન કમાવા. ૫૭
કેક મહાજન મુંબઇના વળિ કેક ગુણીજન છે ગુજરાતી,
કેક દિસે મરુ દેશતણા, વળી કેકની જાત કળી નથી જાતી;
દક્ષિણ માળવદેશિ બંગાળિ, વિશેષ મળ્યા વળિ લોક વિલાતી,
પારસીનો પણ પાર નથી, પુરમાં નથી માણુસ જાતિ સમાતી. ૫૮
કોટ બહાર હજારો હજાર, મળ્યાં નરનાર સહિત સમાજ,
રાવટિ બાવટિ હેઠ રહ્યાં, કેક બાગ તરુતળ ઉતરી આજ;
કોટ થકી અદકોશ લગી, ચહુફેર વસ્યા ઘરબારી ઘણાજ,
જેમ સમુદ્ર ચડે ઉભરો, ઉભરાયું જુનાગઢ એમજ આજ. ૫૯
ભીડ મચી પુર ભીતર ભારી, બહુ જન જૂથ જડોજડ જોયાં,
મારગમાં તલપૂર ન મારગ, થાય ઘણી વિધિ વસમવોયાં;
જાતની ભાત જણાય ન જુજવી, ખોળ કરે ન જડે જન ખોયાં,
પોલિસ પાસ સદા દસ બારક, હોયજ માથકી છોરું વછોયાં. ૬૦
કેક મળ્યા કવિ કાવ્ય કળાધર, કેક મળ્યા વળી વેદ અપાઠી,
કેક મળ્યા રજપૂત રુડા વળિ, કેક મળ્યા કુળદીપક કાઠી;
કેક ઇરાની તુરાની મળ્યા વળી, કેક મળ્યા મરુદેશી મરાઠી,
જુક્તિ જુનાગઢની નીરખી, મન ગર્વમતિ નર સર્વની નાઠી. ૬૧

માંડવા વિષે.

સવૈયો.

પાંડવનો ઇંદ્રપસ્થ મહેલ બહુ બહુ જુક્તિથી જેહ બનાવ્યો,
માનવથી ન બને પણ જે મયદાનવ, છેલ છટા ભલી લાવ્યો;
જેહતણો મહિમા મનરંજન ભારતમાં ભલી ભાત ભજાવ્યો,
માંડણી મંડપની નીરખી ઇંદ્રપ્રસ્થ મને શુભ સાંભરી આવ્યો. ૬૨

કવિત.

મોટા મોટા રાજાઓના નવલંખા મ્હેલ જોયા,
જોઇ છે હવેલિયો ઠાકોર ઠકરાઇની;
આયના[1] મહેલ જોયા બાઇના મહેલ જોયા,
રંગમોલ તારી રંગ રચના સવાઈની;
બહુ બહુ બંદરોમાં મંદિરો મેં મોટાં જોયાં,
જેમાં ખરચાઇ છે દોલત દરિયાઇની;
મોટા મોટા માંડવાની માંડણીયો જોઇ પણ,
નીરખી આ માંડવાની માંડણી નવાઇની. ૬૩
માંડવાની માંડણી તો માંડીને શું મુખે કહું,
અલોકિક જાણે એ તો આભથી ઉતર્યો છે;
સ્ફાટિક મણિનો ઘણી ઘણી રીતે ઘાટ ઘડી,
દીપ્તિમાન દેવે જાણે ધરણીમાં ધર્યો છે;
કાં તો કળા કૌશલ્ય બતાવા કરી કારીગરી,
રુપેરી ગિરિ કોરીને કારીગરે કર્યો છે;
કાં તો હિમાચળ આપોઆપ આવું રૂપ ધરી,
ઠીક સમો જાણીને આ ઠામ આવી ઠર્યો છે. ૬૪
મંડપમાં જાય તેને છાંટણાં છંટાય ખૂબ,
રસ બસ થાય રુડાં કેસરિયા રંગમાં;

---
૧. કાચના મહેલ.

શહેર બજારમાં હજારો લોક ફરે હરે,
કેસરિયા રંગતણાં આપે વસ્ત્ર અંગમાં;
સોરઠમાં જાણીએ સોનેરી વરસાદ કર્યો,
અમર અધિપતિએ આ સમે ઉમંગમાં;
જાણે જરીઆનનાજ પહેર્યા પોશાક સૌએ,
સાહેબજાદાની શુભ શાદીના પ્રસંગમાં. ૬૫

વરરાજા વિષે.

સવૈયો.

વાંછિત વેષ વિશેષ સજે પણ કોઇ ન કાંઇ કુચાલ કહેશે,
ભૂષણ ભાર અપાર ધરે પણ દેખત કોઇ ન દૂષણ દેશે;
રાયતણો પણ રાય બની વરરાય લહાવ અલૌકિક લેશે,
વાહ રે વાહ જુઓ જગરાહ વિવાહ સમો ન ઉછાહ વિશેષે. ૬૬

દોહરો.

વરઘોડો વરરાયનો, વર્ણવતાં વધી જાત;
તે માટે તેમાં થકી, મુખ્ય મુખ્ય કહું વાત. ૬૭

સવૈયો.

હાથી તથા હય હેમ હિરા મુગતાફલ માળ ગણે ન ગણાઈ,
રત્નરચ્યાં રતનાગરનાં, ગુણસાગર નાગરની સુઘડાઇ;
પાલખિનો પણ પાર નહીં રથ ચારઠની ઠઠ કીટ ઠસાઇ,
આખતણો ન બનેજ હિસાબ, નવાબતણા ઘરની ન નવાઇ. ૬૮

કવિત.

કાળા કાળા કાજળ આકારના છે કરિવર,
જાણે વાદળાના જથા આભથી ઉતર્યા છે;
દૂરથી દેખાવ દીસે ડુંગરાના ડોળ જેવો,
બચ્યા સેતુ[1] બાંધતાં તે ધરણીમાં ધર્યા છે;

---

૧. રામે પર્વતોની પાજ બાંધી હતી તેમાંથી વધેલા તે.

ઐરાવત પતિએ ઐરાવતના બાળ જાણે,
ભૂપતિને આપ્યા ભેટ ભારી મદ ભર્યા છે;
લાયક નવાબ તણો લખવા લાખેણો જશ,
કિંવા કવિકાજે ગંજ કાજળના કર્યા છે. ૬૯

ઘોડા વિષે.

સવૈયો.

લક્ષપતિ જનનાં મનલોભિત, શોભિત સાજ સજેલ સજોડા,
લેશ નહીં તનમાં કશું લાંછન, ઉત્તમ કાંચન કીધ અછોડા;
ચાર પગે ઉછળે ચમકે વળિ, થૂળપણે પણ તે નથી થોડા,
ફાળ ભરે હનુમાન સમાન, ઘણા બળવાન ઘુમે બહુ ઘોડા. ૭૦

હાથીના રથ વિષે.

કવિત.

બળવંત બળદ બબ્બેના રથ જોયા,
જોયો છે મેં સરસ બેચાર ઘોડા સાથીનો;
જગન્નાથજીનો રથ મોટામાં મોટો જોયો છે,
જોયો છે ભભકાદાર રથ ભૂપ ભાથીનો;
શ્રાવકોના દેવનો મેં જોયો છે સરસ રથ,
જાણે કે મઢેલો છે રૂપેરી જગન્નાથીનો;
ઘણી સરસાઇનો નવાઇનો સફાઇદાર,
જનમ ધરીને આજ જોયો રથ હાથીનો. ૭૧

વરઘોડાની વાડી વિષે.

કવિત.

છોટા મોટા છોડવાળી ભભકમાં સારી ભાળી,
રંગમાં રૂપાળી ઘણા મજુરે ઉપાડી છે;
ભૂતળ ન ભાળી આવી દેવવાળી દુનિયાથી,
કોણ જાણે એ તે કિયા માળીએ ઉગાડી છે;

ઢાળ પાડી ઢાળી હોય ડાળીઓ રૂપાળી એવી,
સોનેરી ગુચ્છાળી વર રાજાની અગાડી છે;
કૈલાસની આડી જેવી, ઊંચી તો અખાડી જેવી,
વાસવની[1] વાડી જેવી, જોડ ફુલવાડી છે. ૭૨

રોશની વિષે.

સવૈયો.

પૂર્ણ પ્રકાશ કરે પુરમાંહિ, દશે દિશ દીપક દીપી રહ્યા તે,
મંડિત હોય અમૂલ્યમણિ, અથવા ગ્રહ આભ થકી ઉતર્યા તે;
વાસર કે રજની ન જણાય, ગણીત કર્યે નવ જાય ગણ્યા તે,
સદ્ય ઉઠે જનને મન સંભ્રમ, પક્ષ હશે સુદ કે વદ આ તે. ૭૩

દોહરા.

આતસબાજી અતિ ઘણી, જોવા જોગ જણાય;
જે જોવાને જનતણી, ભારે ભીડ ભરાય. ૭૪
રાણપોરના ખાનની, બેટી બહુ ગુણવાન;
બાંટવાની બીજી બીબી, પરણ્યો બહાદુરખાન. ૭૫

વિદાયગીરી વિષે.

સવૈયા.

ભાટ તથા બહુ ભાંડ મળ્યા વળિ, તેમ મળ્યા બહુ ત્યાં તરગાળા,
રૂપ ધરે બહુરૂપી બહુ વિધ, ચારણ કૈક કરે કવિ ચાળા;
મીર ફકીર અનેક મળ્યા વળી, જે વિદવાન હતા ગુણવાળા,
સ્વાર થઇ નિજ ઘેર ગયા, નિકળેલ હતા ઘરથી પગપાળા. ૭૬

---

૧. ઇંદ્ર.

પૂરણ સૌની કરી પરુણાંગત, કાઈ રહ્યું ન કશી ચીજ પાખી,
પાણીની માફક ઘી પીરસ્યાં, અરધી ચીજ માગી તહાં ધરી આખી;
સાકર ખાંડની સીમ રહી નહિ, ના કહેતાં પણ ઉપર નાંખી,
સ્નેહથી વાપરિયું ધન સંચિત, કિંચિત માત્ર કચાશ ન રાખી.૭૭

સ્કુલનો પાયો નાંખ્યો તેવિષે.

કવિત.

પચિસમી તારીખે ત્યાં સ્કૂલતણો પાયો નાંખ્યો,
કીધું ખાત મુહૂરત એ તો શુભ કામનું;
જેથી જુનાગઢમાં વિદ્યાતણો વધારો થશે,
ટળશે અજ્ઞાન ત્યાંની રઇયત તમામનું;
જેમ કલ્પવૃક્ષતણું બીજ કોડે વાવે કોઇ,
વાવ્યું હુડહાઉસે[1] સરસ્વતિના ધામનું:
વિવાથી સરસ એ તો ઉત્તમ કામજ થયું,
દેખી દિલ રીઝયું બહુ દલપતરામનું.[2] ૭૮

દોહરો.

મુંબઇની વિકટોરિયા, નાટક મંડળી નામ;
તેણે ખેલ કર્યા ભલા, રીઝયા લોક તમામ. ૭૯

આશીર્વાદ.

કવિત.

હાથી હય ભાથી સાથી હજારો હજાર પામો,
પામો હીરામોતી હાર હજારો હલકમાં;

---

૧. પોલિટિકલ આસિસ્ટંટ કેપટન.

૨. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીને વાસ્તે રૂ. ૫૦) રોકડા આપ્યા તથા દલપતરામને ઉમદા સરપાવ અને દરસાલ રૂ. ૧૦૦) વર્ષાસનનો લેખ કરી આપ્યો.

ઘણીક તમારે ઘેર લક્ષ્મીની લીલાલેર,
છત આવે સાગરની છોળની છલકમાં;
પક્ષકાર પ્રતિ દિન પાર વિના પક્ષ પામો,
પ્રતિપક્ષીઓના પક્ષ પડે રે પલકમાં;
સુફળ ઈરાદા બાળીજાદા જીવો જુગોજુગ,
ખાઓ પીઓ ખુબી કરો ખુશીથી ખલકમાં. ૮૦

मोतीदाम छंद.

रखे तुजपे ज्युं रहेम रसूल, करे तव कीर्ति जहान कबूल;
करीम करं धन पूर्न मकान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८१
करो कुल लायक उत्तम काम, धरे धन धान्य खूदा तुज धाम;
गुनी जन गाय सदा गुन गान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८२
वसे मुखमें ज्युं सरस्वति वास, अथाग वढे तुज राज उजास;
करो कवितारस पीयुष पान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८३
पिता सम होहु प्रजा प्रतिपाळ, दिले दररोज रहो ज्युं दयाल;
सबे विधि हो बहू आर सुजान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८४
दिसे तव कीर्ति विलायत देश; नमे तुजपें सब और नरेश;
सचे तुम सोरठके सुलतान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८५
मकेश्वर पूरहि आप मुराद, अपार वढे पुनि आप ओलाद,
दिनं प्रति देहु गरीबकु दान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८६
वदो मुख आप अविचल वाच, सदा सब बानि विषे रहे साच;
समृद्धि वढे सुरराय समान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८७
तुंही सुख पावहु नित्य तमाम, दुवा नित्य दवत दलपतराम;
विचछन होवहु सर्व निधान, रहो खुशि खूब बहादुरखान. ८८

સમાપ્તિ વિષે.

કવિત.

કૈંક લોક કરે છે વિવાહ વિત્ત વાવરીને,
ચરચાય છે તે વાત ચાર દિન ચોકમાં;
ઢીંગલાંના વિવા' કરી હૈયામાં હરખ ધરે,
ફાવે તેમ રમે જેમ બાળ ફોક ફોકમાં;
તેમજ તમામ રાજાતણા વિવા તણી વાત,
થીર રહી નથી આજ જુઓ જન થોકમાં;
દ્વિજ દલપત જેની જાનમાં જાનૈયો થયો,
એ તો વાત અવિચળ રહેશે આ લોકમાં. ૮૯

વળતી વખત રાજકોટમાં આજમ મણિશંકર જટાશંકર જેઓ ઘણા અનુભવી છે, તેમનો સમાગમ થયો અને વાતચીત કરતાં કેટલાક સંશય મટયા તેથી ખુશી થઇને કહેલો–સવૈયો.

વેદતણા બહુ ભેદ વિચક્ષણ, લક્ષણ શુદ્ધ ચિત્તે ચતુરાઇ,
સંશય ટાળી કરે ગતસંશય, હંસ જથા જળ દૂધ જુદાઈ;
સ્વાત્મક જ્ઞાન તથા પરમાત્મક, તે ત્રિગુણાત્મકના ગુણ ગાઈ,
ભાગી શકે ભ્રમ[1] ભાવ ભયંકર, શંકર કે મણિશંકરભાઈ. ૯૦

દોહરો.

જે ફાર્બસ સાહેબથી, વિદ્યા વિદિત પ્રકાશ;
હવે કહું છું તે વિષે, *ફાર્બસ તણો વિલાસ. ૯૧

---

૧ વહેમ અથવા સંશય.
* ફાર્બસ વિલાસ બીજા ભાગના ત્રીજા પ્રકરણમાં જોવું.

પ્રકરણ ૫ મું.

હંસ કાવ્ય શતક.[1]

મંગળાચરણ—મનહર છંદ.

પ્રથમ પ્રભુના પદ પંકજ પ્રણામ કરું,
કરું કષ્ટ હરણનું સ્મરણ સચેતથી;
સભાજન ભૂષણ ને દૂષણ રહિત હિત,
દાખવું દષ્ટાંત ને સિદ્ધાંતના સંકેતથી;
પઢે મુખ પાઠ તે પ્રવીણપણું પામે પુરું,
વરણન એવું રુડું વરણવું વેતથી;
કહે દલપતરામ રાજનીતિ અંશ કાવ્ય,
હંસ કાવ્ય શતક હું કહું હવે હેતથી. ૧
ઓ પ્રભુ ! અનાથ નાથ હેતે મુજ માથે હાથ,
ધાર ધરણીધર તો ધીરજ ધરી શકું;
કાવ્યકળાના કલ્લોલ છે જેવી સમુદ્ર છોળ,
તારી દયા હોય તો હું તે વિષે તરી શકું;
રૂચરું સરસ રસ સભા કરું રસબસ,
ભીતર ભલાનાં રસભાવથી ભરી શકું;
કહે દલપત કૃપા કરે તું નિરંજન તો,
હૃદય સભાસદોનાં રંજન કરી શકું. ૨
ઇશ્વરની કૃપાથકી કારજ કરી શકાય,
ઇશ્વર કૃપાથી આપદા થકી ઉગરીએ;

---

૧. મુંબઈના લુવાણા ઠક્કર હંસરાજ કરમસીને આ કાવ્યશતક ભેટ કર્યું.

કરીએ ઉદ્યોગ આશા ધરિયે અપાર પણ,
ઇશ્વર કૃપાથી તરી પાર તો ઊતરીએ;
પરિશ્રમ કીધે તો પગાર જેટલું પમાય,
ઇશ્વરકૃપા થકી ભંડાર ખૂબ ભરીએ;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ઇશ્વર સ્મરણ કરી કારજ આદરીએ. ૩

સત્સંગ વિષે.

પંડિત પ્રસંગથી સુસંગતિનો રંગ ચડે,
પંડિત પ્રસંગથકી વ્હેમ દૂર વામિયે;
પંડિત પ્રસંગથી મુખ્ય મુખ્ય જ્ઞાન મળે,
પંડિત પ્રસંગે પળ પડે ન નકામિયે;
પંડિત પ્રસંગથકી પવિત્ર મતિ પમાય,
પંડિત પ્રસંગ તો વખાણ્યો વીર સ્વામિયે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
પુણ્ય પાખી પંડિત પ્રસંગ ક્યાંથી પામિયે. ૪

દોડતી ગાડીએ દડો નાંખીએ સીધી લીટીમાં,
દોડતી ગાડીને સંગે, દોડી દૂર પડશે;
ઉંચો જો ઉછળીએ તો આઘો પાછો પડે નહીં,
આવી એ તો આપણાજ હાથમાંહી અડશે;
ગતિમાન સંગતે અગતિમાન ગતિ પામે,
ઇશ્વરી નિયમ એવો જોઇ લેતાં જડશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
સદગુણી સંગે એમ, સદગુણ ચડશે. ૫

શ્રીમંતનું સદન શોભાવે સદા સ્વચ્છ રહી,
નકી છે નિશાની આપ શ્રીમંતના સુખની;
રવિ કીરણો જેવું અદર્શ તેના રંગતણું,
કોઇ સમે કરે જ્ઞાન મીઠી જીભે મુખની;

સ્થાપે જેહ સ્થાનકમાં તેહ સ્થાને સ્થિર રહે,
દામ દઈ દૂર જાય દેખી વેળા દુઃખની;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
જુઓ એક રીત છે, પંડિત ઝમરુખની.[1]　　૬

ધીરે ધીરે ધીરવી ધીરવીને ધરાવી ધીર,
અધીર અધીરિયાની ધીર નાંખે ધોઇને;
વદે એવાં વચન પચન થાય પેટમાંહી,
અજીરણ ઉપજે નહીં કદાપિ કોઇને;
સાચવી સ્વભાવ શાંત, ભ્રાંતને અભ્રાંત કરે,
મેલી દે મતાંત તે મહાંત ખેદ ખોઇને;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
જનનો સુધારનાર જાણીએ તે જોઇને.　　૭

છોટો હોય છેક તેને મોટો કરીને દેખાડે,
મોટાને મહંત મોટો ધારવાનું ધ્યાન છે;
જેમ જેમ આપની વડાઈ અધિકાઇ થાય,
તેમ તેમ પારકી વડાઈતણું તાન છે;
એવો ગુણ અધિક અધિક જેમ આપ ગ્રહે,
તેમજ મનાય તે મહાન મૂલ્યવાન છે;
ઓળખીએ દેખી આમ, દાખે દલપતરામ,
સજ્જન પુરુષ સૂક્ષ્મદર્શક સમાન છે.　　૮

ધાતુ અને અધિક ધારજ ધરનાર નર,
સુઘડતા પૂરી ક્યારે પામે છે સંસારમાં;
તવાઇ તવાઇ ઠીક ઠોકરો ખવાય ખૂબ,
ત્યારેજ દેખાય અતિ ઉત્તમ દેદારમાં;

---

૧. ઝમરુખ-ઝુંમર.

ઠોકરો ખાવામાં જેને જેટલી કચાશ રહે,
તેટલી કચાશ એબ લગાડે આકારમાં;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
સુઘડ શોભે છે સારી સભાના શૃંગારમાં. ૯
સભામાં સુભાગ્યશાળી સભાસદ બની શોભે,
સભા તો અભાગિયાને ઝેરતણી ઝાળા છે;
સભામાં પ્રભા પ્રગટે પંડિત પ્રકાર બની,
સભામાં વિરાજે તે તો વડા પુણ્યવાળા છે;
સભામાં સુભાષિત સંભાષણોજ સાંભળીએ,
સભામાં સુરસ મનરંજન રૂપાળા છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
સભા સારી સદગુણો શિખવાની શાળા છે. ૧૦
જેનું કામ જેથી થાય તોપણ તે ચીજ તજી,
કેક લોક બીજી ચીજે બને તે બનાવે છે;
ચુનાબંધ ચોખાં ઘર ચિત્તમાં ન ચાહી અને,
જોગી જેમ જનમારો ગુફામાં ગુમાવે છે;
કસ્તૂરી ને કેસરને કંકુને નકામાં ગણી,
ભોળોનાથ ભસ્મ અંગે ભુંશીને નિભાવે છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
જે જેમ ચલાવા ચાહે તે તેમ ચલાવે છે. ૧૧

દુર્જનવિષે—આર્યા વૃત્ત.

કવિ વાણી ઘન પાણી, પેખી સકળજન સદા હૃદય રીઝે;
કેપી જવાસા દિલમાં, ખરેખરા ખારથી ખીજે. ૧૨

મનહર છંદ.

ગાજે જયાં ગગન ઘન જવાસા સુકાઇ જાય,
તરુવર તો તમામ ફાલીને ફેલાય છે;

સૂરજની શોભા દેખી સર્વને સંતોષ થાય,
ઘૂડ તો ઘલાઈ ખુણે ઘણું ગભરાય છે:
અદેખાને ઉપદ્રવ કરે નહીં કોય તોય,
અદેખાનું શરીર સ્વભાવથી સુકાય છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
જેમ કાસકેરસ સ્વભાવે ખળી જાય છે. ૧૩

સુરજ સમાન આપ હોય છે ઉદાર જન,
કરુણા કીરણ પૃથિમાં પથરાય છે;
અદેખો મનુષ્ય અન્ય ચંદ્ર સમ વચ્ચે પડે,
આવતાં કીરણો કેટલાંક અટકાય છે;
અંતરમાં એટલું અદેખો નથી આણતો જે,
અવનીનો વારો આવ્યે ચંદર ગ્રસાય છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
અદેખાઇથી બંનેને અવગુણ થાય છે. ૧૪

અદેખાના સામી અદેખાઇ કરે શ્રેષ્ઠ જન,
તેના દીલતણું ડોળ સૌને સમજાય છે;
ચંદ્રમાની વચ્ચે પડે પૃથ્વિવીનો પડછાયો,
ગોળ પડે તેથી ડોળ સમજી શકાય છે;
અકલિત હતો અવનીતણો આકાર પણ,
પ્રગટ સ્વરૂપ પડછાયાથી પમાય છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ગંભીર આકાશ કહો કોઇથી કળાય છે. ૧૫

ખારીલો સખસ ખૂબ ખૂનસથી ખાર રાખી,
વટમાં ને વટમાંજ ખાર ઘણો ઘુંટશે;
છાનો રાખશે તથાપિ છેક નહિ છાનો રહે,
છાતીમાંથી ખાર ભર્યાં વચનજ છૂટશે;

ક્લોરેટ[1] પોટાસ ને ગંધક ચોર છાનો ઘુંટે,
ફજેત થશે તેવા ફટાકા બહુ ફૂટશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
એ થકી અદબ તેની તરતજ તૂટશે. ૧૬

કોઇ કહે અતિ ઝેર વિંછીતણા આંકડામાં,
કોઇ કહે તેથી ઘણું સરપના તનમાં;
કોઇ કહે હોય ઝેર હડકાયા કૂતરામાં,
કોઈ કહે હોય ઝેર વેરીના વચનમાં;
કોઇ કહે ઝેર ઘણું રહે રતનાગરમાં,
કોઇ કહે ઝેરતણાં ઝાડ ઝેરી વનમાં;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ઝાઝું ઝેર સૌથી ઝેરી માણસના મનમાં. ૧૭

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ક્રૂરથકી ડરિ દૂર રહી જન ક્રૂરતણું, કરિયે મુખ કાળું,
જો કરિયે કદિ શીશ સમર્પણ, ક્રૂર કદાપિ ન થાય કૃપાળુ;
રક્ષકનો પણ ભક્ષ કરે, ભયકારી જનાવર થાય ભુખાળું,
હંસ સુણો દલપત કહે કશું, ક્રૂરને વાયક વિનતીવાળું. ૧૮

મનહર છંદ.

કાળજાનો ક્રૂર એક કોઇ હતો કાળો નાગ,
ગળી જતો પ્રાણીઓને પોતે એક ગાળમાં;
એક સમે શેળો તેનું પુછડું પકડી પડયો,
ફુટી ફુટી ફેણ કાંટા વાગિયા કપાળમાં;
શેળાની કઠોર કાયા કષ્ટ તેને કશું નહિ,
ક્રૂર પેલો ઝેરી નાગ મુઓ ક્રોધ ઝાળમાં;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ક્રૂરને કઠોર એમ મળે કોઇ કાળમાં. ૧૯

---

૧. આ ત્રણ વસ્તુઓ એકઠી કરીને ઘુંટીએ તો બંદુકના જેવા અવાજ થાય.

રામાતણું બળ જે રિસાઇને રહેવું ભૂખ્યાં,
બાળકનું બળ બહુ રાગ તાણી રડવું;
દીનતણું બળ દીલ દુખાઈ બેદુવા દેવી,
જુલમીનું બળ જે જુલમ કરી નડવું;
અદેખાનું બળ જે અછતા અવગુણ બોલે,
રાયતણું બળ વેર રાખીને રગડવું;
કહે દલપતરામ કપટી કુટીલ કને,
પંડિતનું બળ મૌનપણું તે પકડવું. ૨૦

સૃષ્ટિ મધ્ય સર્વ લોક કપટ કરે છે એમ,
કપટી તો કહે પોતે કપટ કર્યા થકી;
કાયર તો જુદ્ધ સમે જોતાં જન સરવને,
ડરતાજ દેખે પોતે દીલમાં ડર્યા થકી;
કંજુસ તો દુનીયામાં સર્વને કંજુસ દેખે,
કંજુસાઇ પોતાતણે કાળજે કર્યા થકી;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ખગોળ ફર્યો દેખાય ભૂગોળ ફર્યા થકી. ૨૧

કહી કહી થાકે ગુરુ કહેલું ન કાન ધરે,
કોણ કરે બોધ શિષ્ય હોય ન કહ્યાગરો;
ભરી ભરી રાખીએ ને ઝરી ઝરી જાય જળ,
કોણ ભરે પાણી એવી કાણી કાણી ગાગરો;
ખોદી ખોદી ખાતર નાખીને ખૂબ ખેડે તોય,
અન્ન ન ઉછેરી આપે લવણના આગરો;
કહે દલપત એવી ઠાલી માથાકુટ કરી,
કોણ કરે એવો ઉંઘ વેચીને ઉજાગરો. ૨૨

સરસને નરસ નરસને સરસ કહે,
સરસ નરસની સમજ નહીં જેહને;

ધરમને ભરમ ભરમને ધરમ ધારે,
ધરમ ભરમતણો ભેદ નહિ તેહને;
સત્યને અસત્ય કહે અસત્યને સત્ય કહે,
સત્ય કે અસત્યની અગત્ય નહીં એહને;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
દહીં દૂધ ખાઇ પુષ્ટ કરી જાણે દેહને. ૨૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ખોચી શકે ન નીચો પડિ ચોપડિ, રોટલિ ચોપડિ ચાવે,
માત પિતાતણિ વાત સુણે નહિ, ભ્રાત તણે શિર લાત લગાવે;
છોકરવાદપણું રહે છેક, વિવેક વિના ગુણ એક ન આવે,
પ્રૌઢપણે દલપત કહે, ગુણ લેશ વિના પછી દેશ લજાવે. ૨૪

મનહર છંદ.

ઘરમાં ઘરુણી સંગ સંગરામે શૂરવીર,
લુંટનારં લોકને તો આપવા ઉદાર છે;
જોરાવર જન પાસ ખરા ક્ષમાવાન રહે,
પેટને અનાજ દાન દેવાને દાતાર છે;
ભવનમાં ભંડારેલું ધન કાઢે ભોગવવા,
તે તો પાછું સોંપવાને શાણા સાહુકાર છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ચિત્ત પાસે સત્ય બોલે એવા તો અપાર છે. ૨૫

પરુણા થૈ પરઘેર પરાધીન પેટ ભરે,
માનજો તે માનવીનું માન ઘટી જાય છે;
જયાં સુધી રહેવું યોગ્ય અધિક રહે અયોગ્ય,
હોય પ્રીત પરમ તે નરમ જણાય છે;
જુઓ હિતકારી નહિ જગમાં જનેતા જેવી,
એણે પણ દસ માસ ઉદર રખાય છે;

રહે જો અધિક કાળ કહે દલપતરામ,
વૈરભાવ વધી દીલ દીલગીર થાય છે. ૨૬
માનવી તું હોય તો આ માનવી અમારી વાત,
માનવી નહિ જો હોય માનવી વગરનો;
અફીણથી જ્ઞાન જાય, અફીણથી માન જાય,
અફીણનો છંદ એજ ફંદ છે ફિકરનો;
ખૂટયો કાં તો કાળ કે વછુટયો ઉરથી વિવેક,
ઉઠયો દાડો જાણવો અફીણિયાના ઘરનો;
કહી કળાકુશળતા કસુંબામાં કશી નથી,
કસુંબો કાઢયાથી કોપ કોશલ્યા કુંવરનો. ૨૭

વચન વિવેક વિષે.

દ્વિઅર્થી–વાણીઆ તથા ભાષાઓ.

વાણીએ વેપાર થાય, વાણીએ ઉગાર થાય,
રાજકારભાર સાર, વાણીએ પ્રમાણીએ;
વાણીએજ જ્ઞાન વિજ્ઞાન અનુમાન થાય,
જે વિના યથાર્થ જગદીશ નહિ જાણીએ;
વાણીઓ ન હોત તો નહોત માણસાઇ મૂળ,
એ થકી અધિક કહો ખૂબ શું વખાણીએ;
કહે દલપતરામ જે કહું ઉરેક કામ,
વિશ્વમાં વિશેષ તો વિખ્યાત કર્યું વાણીએ. ૨૮
બોલે એક બોલ તેના તોલથી તપાસીએ તો,
વરતી શકાય તેની વાતચીત વાણીએ;
કેવી ચાલ કેવો માલ કેવો તેનો ખયો તાલ,
પૂછયા પાખી પણ પરિપૂરણ પ્રમાણીએ;

લક્કડના લાકુતણા નામથી તમામ ગુણ,
દાખે દલપત્ત આપ અંતરમાં આણીએ;
પંડયાણીનું પુરું કુળ પૂછયા પાખી પ્રીછી લૈએ,
દીકરાનું નામ જયારે દાઉદીઓ જાણીએ. ૨૯

વચનથી વેરવાઇ વેરને વિસારી મૂકે,
વચનથી કીમત જણાઇ આવે જનમાં;
વચનથી અંતરમાં આનંદ અધિક થાય,
વચનથી મહા ખેદ ઉપજે છે મનમાં;
અજાણયાથી પ્રીત થાય જાણયા વિપરીત થાય,
વચનથી જાવું પડે પારકા વતનમાં;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
વિદ્યા વશીકરણની વસે છે વચનમાં. ૩૦

આંખ અને કાન જેવી જાણે તેવી તેવી વાત,
જીવને જણાવે તે વિના તો કેમ જાણીએ;
સત્ય ને અસત્ય શબ્દ શ્રવણ તો સુણે જાય,
કહો એવા કાનનો વિશ્વાસ શું વખાણીએ;
પેટી[1] તણા પેટમાંહી પ્રતિમા બે પડી હોય,
આંખ કહે એક તો ભરુંસો કેમ આણીએ;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
તેમાં બુદ્ધિ ત્રીજી રાખી પારખી પ્રમાણીએ. ૩૧

સમજયા વિનાનો શુક રટે સુખ રામ રામ,
કોણ જાણે રામ તે અંજીર કે અનાર[2] છે;
તિથિ તે શું વાર તે શું, નક્ષત્ર તે નામ શેનું,
અજાણ જોશીને નામ માત્રનો ઉચાર છે;

---

૧ પેટી-સ્ટીરીઓસ્કોપ.

૨ અનાર-દાડમ.

પાશેરનું અર્ધ પૂછયે નારી કહે નવટાંક,
પાશેરના ટાંક પૂછયે વિચારતાં વાર છે;
તેમજ રીતિ તમામ દાખે દલપતરામ,
રહસ્ય જાણ્યા વિના ન સૂજે કશો સાર છે. ૩૨

દૃષ્ટિએ દેખાય પણ જાણપણે જાણે તેને,
રવિતણો તડકો[1] દેખાય મધ્ય રાતમાં;
અનંત બ્રહ્માંડ[2] જ્ઞાનવાન નિજ આંખે દેખે,
વિના જ્ઞાનવાન તો વદીજ જાણે વાતમાં;
લક્ષ્મી[3] વરુણ જમ જમદૂતની જમાત,
ભારતી આદિક ભલાં નામ ભાત ભાતમાં;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
બોલી જાણ્યા પણ રહ્યાં જાણવાં ખઠાતમાં. ૩૩

દસ મોઢે બોલનાર આ સમે અપાર દીસે,
રાવણને ઉપમા નથી લખી નવાઇની;
ઉપમા પ્રમાણે ચિત્ર ચિત્રવાની ચાલ પણ,
ભાસે દેશ દેશમાં હમેશ ભાઇ ભાઇની;
ઉપમા વિના આનંદ ઉપજે ન અંતરમાં,
તે તો છે પુરાતનની રીત પંડિતાઇની;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
કવિની ન ચૂક મૂર્ખનીજ મૂરખાઇની. ૩૪

કહે એક જોગીરાજ આજ અચરજ દીઠું,
કાયા ઉજળી મેં નેણે નીરખી કોકીલની;

---

૧ તડકો–ચંદ્ર ઉપર પડે છે તે.

૨ બ્રહ્માંડ–જેટલા તારા દેખાય છે તે દરેક બ્રહ્માંડ છે.

૩ લક્ષ્મી એટલે દોલત. વરુણ–જળ. જમ–મોત. જમદૂત દરેક તરે-હના રોગ. ભારતી–વિદ્યા, ઇત્યાદિકને જીવતા દેવોનાં રૂપ આપેલાં છે.

એક દેશમાં અનાજ એવું તો મોઘું મળે છે,
તેર કોટિ કીમત તો આવે એક તીલની;
કથન સુણીને એવાં કહે દલપતરામ,
બોલ્યો એક પંડિત દેખાડી વાત દીલની;
કાં તો આજ કોઇ ઠામ અશ્વનો પ્રસવ થયો,
કાં તો આજ આગલી છે તારીખ એપ્રિલની[1]. ૩૫

મુખની વરાળ કાઢી નાખતાં કળાય પેટ,
તે માટે મોટા મનુષ્ય મત નથી તાણતા;
જવાળામુખી થકી જો ન નીકળે ગંધક રસ,
જમીનના પેટમાં શું છે તે કોણ જાણતા;
પાણી કે પાષાણ હશે, કે સોનાની ખાણ હશે,
એવું એવું ધારીને અચંબો ઉર આણતા;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
વાસતે વાચાળને લોકો નથી વખાણતા. ૩૬

મૂરખના મનતણો મર્મ સર્વને જણાય,
મર્મ જે સુજાણનો તે કહો કોણ જાણે છે;
જાણવા ન ઇચ્છે કૃત્ય તો ન કોઇ જાણી શકે,
જાણવા અનેક જન અભિલાખ આણે છે;
મુલકમાં જેવી રીતે ધ્રુવ માછલીનું મુખ,
કોણ જાણે ઉત્તર તરફ કોણ તાણે છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
મર્મ જો જણાય તો ખોદાય તે ઠેકાણે છે. ૩૭

---

૧ દિવસે ઘોડી વિઆય તો તે અપશુકન મટાડવા સારુ એક ગપ ચલાવવાનો ચાલ આપણા દેશમાં છે; તેમજ તારીખ ૧ લી એપ્રિલને દહાડે એક ગપ ચલાવવાનો ચાલ અંગ્રેજ લોકોમાં છે, તેને એપ્રિલ-ફુલ કહે છે.

પારકીજ ચૂકનો વિચાર કરતાં પ્રથમ,
આપનાજ અંતર તરફ ચિત્ત આપિયે;
દુઃખ સુખ પારકાના દેહતણું દેખવાને,
આપનાજ દુઃખ સુખમાંહી દીલ થાપિયે;
આપણુંજ કાળજું કપાય તેનું કષ્ટ જોઇ,
કાળજું પરાયું પછી કદાપિ ન કાપિયે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
માપવા દિવસ છાયા આપનીજ માપિયે. ૩૮

કાશી કેરા પંડિતની સાથે સભાવિષે વાદ,
વદવાને ઉઠ્યો ઠગ મૂરખ ઠગાઇથી;
હુંકારા દુંકારા કરી તાડુકી તાડુકી તે તો;
તજી લાજ શરમને બોલ્યો તોછડાઇથી;
પંડિત તો તેના સામો એકે બોલ બોલ્યો નહિ,
રહ્યો સાંભળીને સર્વ રુડી ગંભીરાઈથી;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
મૂર્ખ જાણે જીત્યો મારી વિદ્યાની વડાઇથી. ૩૯

ક્ષમાવાળા ક્ષમા રાખે ત્યારે દુષ્ટ તેને કહે,
બોલી જાણે નહિ માટે નાસવાની બારીઓ;
આખરૂ તજીને બોલતાં અદબ મૂકવાની,
હિંમત ન રાખે ત્યારે કહે એ તો હારીઓ;
ઉપરા ઉપર બોલ બોલતાંજ બીહે નહીં,
જાહેર કરે છે તાત માતતણી જારીઓ;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
તેવી તો ચતુર ઘણી નારીઓ સુનારીઓ. ૪૦

ભટ પડયો ભવ જઓ ભવનમાં ભુંડું બોલે,
ભુંડું બોલવાની રીત ભાંડ કે ભવાઈની;

દીકરી દુહીતા માતા દેખતા ખકે છે દુષ્ટ,
નહિ રીત જૂની એ તો જાણવી નવાઇની;
અરથ વિનાની તોય આનંદ પમાડે એવી,
સુસવાટી તેથી સારી હોય છે હવાઇની;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
સારા શબ્દ થકી શોભા સાંપડે સવાઈની. ૪૧

ભોળી સ્ત્રીવિષે—દોહરો.

પર હકિકત તું પ્રસિદ્ધ કર, તખતા નર તુજ ધર્મ;
હાંડી સ્ત્રી હૈયા તણો, પ્રકટ પ્રકાશે મર્મ. ૪૨

મનહર છંદ.

તખતો પોતાનો મર્મ પોતે ન પ્રસિદ્ધ કરે,
પરગુણ દોષ પરદૃષ્ટિયે દેખાડશે;
હાંડી તો હૈયાની ભોળી જે બિચારી નારી જાત,
સારી બુરી વાત નહિ પેટમાં સંતાડશે;
સંતાડી શકે શું સૃજનારે નથી શક્તિ દીધી,
નારી જાત અંતરની વારતા ઉઘાડશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
લોક તેમાં તેલ રેડી ખળતું લગાડશે. ૪૩

ફરતાં ફરતાં કદી કાયામાં જો ફાંસ વાગે,
દિવસ ઘણા સુધી રહી શકે ન દેહમાં;
નીસરી શકે નહીં તો છેલ્લી વારે નીસરવા,
ઉપડે છે ફોડલો જરૂર અંગ એહમાં;
કામનિના કાળજામાં છાની છેક રાખવાની,
વાત ન વશી શકે છે જુજ બુદ્ધિ જેહમાં;
કહે દલપતરામ કિંવા એજ કારણથી,
સ્તન રૂપી ફોડલા થતા હશેજ તેહમાં. ૪૪

ભણી ગણી નહીં તેથી ભામનીની ભાષા ભુંડી,
તેને નહિ શુદ્ધ કશી તક કે એતકની;
છુંદી છુંદી મેંદી પછી તેને મુખે છાંદો દીધો,
રેખ મેખ મારી જાણ્યું જાય ટેવ જકની;
હરઘડી ઓઠ રૂપી બારણાં બે બંધ થવા,
નાકરૂપી નકુચે કડી કરી કનકની;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
માનનીને મુખે વાણી તો રહી માફકની. ૪૫

સ્વભાવ-દુમિલા છંદ.

ઉતરે ન અનામત ચિત્ર મહાવત,
જે ગજ શીષ ચડયો તે ચડયો;
મરડાય નહીં મૃતિકા ઘટનો,
કુંભકારે જે ઘાટ ઘડયો તે ઘડયો;
બદલાય બુટો ન બિલોરતણો,
જેમ જન્મ થતાંજ જડયો તે જડયો;
દિલ શોધિ જુઓ દલપત કહે,
જન જાતિ સ્વભાવ પડયો તે પડયો. ૪૬

મનહર છંદ.

સજ્જનની સંગતિથી દુર્જનના દીલ વિષે,
સજ્જન સ્વભાવનો દેખાવ નથી દોહલો;
જો પછી જાતી સ્વભાવવાળા તણો જોગ થાય,
તો પછી જરૂર જાત અસલની જોઇ લો;
સાકર અસલ જાત શેલડીનો કોયલો છે,
મેળવણી મળ્યાથકી સ્વાદ પામી સોયલો;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ગંધક તેજાબ મળે કોયલો તે કોયલો. ૪૭

કોયલાની કાળપ મટાડવાને દૂધે ધુએ,
કોયલો કદાપિ કાળો રંગ મૂકતો નથી;
ક્રોધ લોભ કામનો હરામનો સ્વભાવ હોય,
છોડે તોય તેનો છેક છૂટકો થતો નથી;
સંગતણો રંગ જો ન લાગ્યો હોય રગેરગે,
તેજ રંગ ટળે બીજો લાગ લાગતો નથી;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
જનમ સ્વભાવ કોટી યતને જતો નથી. ૪૮

હવાની ગતિ હમેશ હોય છે ઊંચે ચઢયાની,
ભારવાળી વસ્તુ નમી ભૂમિભણી જાય છે;
પ્રવાહી પદારથ તો ચાલે છે પ્રવાહ રૂપે,
એથી ઉલટું ચલાવતાં તો અટકાય છે;
તેમજ જગતમાંહી જેને જેવી ટેવ પડી,
તે તજાવ્યા વિના તેનો ઉપયોગ થાય છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ગતિ તેની ગોઠવીએ તેમ ગોઠવાય છે. ૪૯

ગરેડીના ટેકણથી ગાંઠ વિના ગોઠવતાં,
નીચી તાણીએ તે ચીજ ઉંચી ઉચી જાય છે;
હવા એક ભુંગળામાં, ભરીને ભમાવી હોય,
નીચી નમે તેથી ઘણાં કારજ કરાય છે;
ક્રોધને કુબોધ સામો; લોભને સુલક્ષ સામો,
માનને દેશાભિમાન થાને જો થપાય છે;
સુણો રુડાં રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
અવગુણ તો તે ગુણ રૂપમાં ગણાય છે. ૫૦

ધ્રુવ સામું જુએ ધ્રુવ મોછલીમાં એજ ગુણ,
કીધો ઉપયોગ રૂડો થતા તારણ તમામમાં;

ઘડો ઉંધો પાાાણીતણા પલકમાં પ્રાણ જાય,
ઘડયો એવો ;મફત મળે છે જોયે જેટલું;
ધુમાડાનો ધંક ;હિ જીવી શકે સેંકડો વરસ,
ખનાવ્યું ખલુન છે કનક જુઓ કેટલું;
સુણો રુડા રા આગે જનનીના સ્તન માંહી,
ફરીને જુએ તે તો તૈયાર રાખ્યું તેટલું;
ગ્રહનું ગ્રહણ થ હંસ દાખે દલપતરામ,
ઢોલખસે ફેવો જે વિચારી ઉર એટલું. ૫૮
ઉપયોગી ઝાડને દ્રવિજય છંદ.
કરે છે આકાર ાલ, વિજ્ઞાનને જ્ઞાનની નોબત વાજે,
પાણીતણી વાવ્યે ોરથના રથમાંહિ બિરાજે;
ડાહ્યે શોધી કાઢયો ોર શીયળ છત્રતણી છબિ છાજે,
સુણો રુડા રાજહંસ દા હિ મહારથિ એજ છે આજે. ૫૯
ઉપયોગ થાય છે અજ્ઞાનીના
ઉપદેશ વિષે. લાંછન છે,
ારતા;
શરીર તો શેતરંજ પટના સમાં ચિંતા કશી,
આદશાહ બન્યા સુવિચાર કુવિ ારતા;
મન તો વજીર વાંકો શોધી દીલગીરી,
મનના તરંગ તો તુરંગમ તે રતા;
દ્રષ્ટિ ઉંટ વાંકાં દોડે શ્વાસ હા પણ,
રસ રૂપી પ્યાદા નહિ પાછા હારતા. ૬૦
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલ.
હરિ જાણે એમાં અંતે કોની ... કરે,
ઈંદ્રિય અવેવ રૂપી સારા સારારે છે;
આતમા અધ્યક્ષ પક્ષ ઉત્તમ રખોજ હોય,
સુવિચાર ભાષણ કરીને આપે ઉચારે છે;
કુવિચાર તેવે સમે લાગે મ

પાપથકી શાપ લાગ્યો કાંતો શીર શત્રુ જાગ્યો,
કાંતો ક્ષય રોગ એવું ધારીને ધિક્કારે છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
પુનમના ચંદ્રનો સુજશ તો સંભારે છે. ૬૧
વડાની વડાઈ તણું વિગતથી વરણન,
માપવાના યંત્ર[1] થકી જુગતે જણાય છે;
વરણન કરનાર જેમ જેમ ઉંચો વધે,
તેમ તેમ વડાની વડાઇ વખણાય છે;
વરણન કરનાર નમીને જો નીચો રહે,
વડાની વડાઇ ઓછી એટલી ગણાય છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
વિશ્વમાંહી સાધારણ વડા તો ઘણાય છે. ૬૨
ઉમદા મનુષ્યને અગાડી કીજીએ હમેશ,
તો તે કામ તતકાળ કીમતી કહાવશે;
ગરીબ અગાડી કીધે કામ હલકું ગણાય,
કોણ તેને કહી ભલું નજરમાં લાવશે;
નવડો અગાડી નોંધ્યે આંકડો એકાણું થાય,
એકડો અગાડી નોંધ્યે ઓગણીશ આવશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ઉમદાને આશરે ગરીબ ખૂબ ફાવશે. ૬૩
હીમતની હોય કીધે કીમત કરોડ લાખ,
હીમત ધરે છે તે હરાવ્યા નથી હારતા;
હૈયામાં ધરીને હામ કરવાનું ધારે કામ,

---

૧. યંત્ર–દુરબીન વડે ઉંચો જગા માપતાં જેમ દુરબીનનું મોં ઉંચું કરવું પડે તેમ તેમ સામી જગા વધારે ઉંચી જણાય. તેમજ કોઇ સરદારનું વર્ણન કરનાર પંડિત ઉંચી પદવી પામે તેમ તેમ તે સરદારની વધારે વડાઇ જણાય.

ઓછું લેવા નથી અન્ય આગળ ઉચારતા;
એજ રીતે દુનિયામાં દીસે જે ઉદાર નર,
આપ જોરથીજ એવી આદરે ઉદારતા;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ધીર શૂરવીર નથી ઢાલ લેવા ધારતા. ૬૪

ઇંદ્રવિજય છંદ.

બોલ ખડા મુખડાથિ ખડી ખડિ,
આગળથી વડિ વાત ઉપાડી;
અસ્ત્ર અને વળિ શસ્ત્ર ધરી,
સહુ આગળથી પણ થાય અગાડી;
દેખિ રિપુ દલપત કહે,
પછી પાછો હઠે હથિઆર પછાડી;
તે શૂરને શિરપાવ ઘટે શુભ,
પાઘ નહિ પણ સુંદર સાડી. ૬૫

મનહર છંદ.

સમજુ સમર્થ અર્થ વ્યર્થ તો ઉડાવે નહિ,
યોગ્ય ઠામે વાપરતાં દીલમાં ડરે નહિ;
શરીરમાં સૃષ્ટા જ્ઞાનતંતુ મૂકે તે ઠેકાણે,
જે ઠેકાણે એના વિના અરથ સરે નહિ;
છેક દાંત છાલમાં વધેલા નખ વાળમાં,
સુકા શરીર સાલમાં તે તંતુઓ ધરે નહિ;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ઘણો માલ ઘાલી ખાલી ખરચ કરે નહિ. ૬૬

જાતિલાનું જોર વધ્યે જોરાવર જાત થાય,
પેશી ન શકાય ત્યાં પલકમાં પુગાડશે;
લોહતણી શાધડીથી શારીને કઠોર કાઠ,

લોહતણા ખીલા તેજ છેદમાં લગાડશે;
જાતમાંથી સંપ જાય તો એકે નહિ ઉપાય,
મજબુત મૂળ ખણી ખોદીને ઉખાડશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
મણિતણી શાઇડી મણિમાં શાર પાડશે. ૬૭

લોભી તથા કંજુસ વિષે.

જીવ જાણે જોગી જતી સેવી સંપડાવું સુખ,
ફોગટનાં ફાંફાં મારે કશો નહિ ફાયદો;
સુખ દુઃખ રિદ્ધિ સંતાન સમે સાંપડશે,
વિશ્વપતિએ જે નકી કીધો હશે વાયદો;
જગતની રચના વિચારી કામ કર્યાં જાવું,
એ થકી ઉપાય નહીં શોધિયે ઇલાયદો;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
એક માટે ઇશ્વર ન કરે જુદો કાયદો. ૬૮

જુગારી કરજદાર કરજથી દૂર થવા,
માંડે દાવ મોટા જાણે કરું સુડી કરમાં;
જેમ કોઇ રાયનો કુમાર રાયથી રીસાય,
જાય નાશી જાણે જાઉં દૂર દેશાવરમાં;
પાછું વાળી પેખે ન સીધાવે સીધો સીધે પંથ,
ભમીને ભૂગોળ આવે બાપનાં ખંદરમાં;
સુણો રુડાં રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ઘાંચીનો બળદ ઘુમે ઘરમાંને ઘરમાં. ૬૯

ઉપકારી ઉપકાર ધારણાથી ઓછો કરે,
જેને મહા લોભવાળો નાલાયક લેખશે;
મારચની એકવીસે ત્રેવીસમી સપટંબરે,
દુનિયાં દિવાકરને ત્રીસ ઘડી દેખશે;

હઠથી જોવાને સામો દોડે જે હજાર[1] મૈલ,
અઢી ઘડી ઓછી વાર પ્રાણી તે તો પેખશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
આગ્રહીને એવી રીતે જગત ઉવેખશે. ૭૦

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જો જળ વૃષ્ટિથિ નષ્ટ ઘણાં ઘર,
　　થાય કમાણી ઘણી કડિયાને;
જો જનને જર લાભ જડે ખહુ,
　　તો જર જૂથ જડે જડિયાને;
જો વિદવાન વસે વસુધાપર,
　　તો ખુબ માન મળે ખડિયાને;
હોય દુકાળ કહે દલપત,
　　ફરી ફરિ લાભ ફળે ફડિયાને. ૭૧

મનહર છંદ.

વસંતની વેળા વિષે ખાખરા પાલોવ્યા ખૂબ,
ફેલાઇ રહ્યાં છે મોટાં પાન જેવા ફાફડા;
ફુલ તો મફાઇબંધ કેસુડાંને નામે કરોડ,
થયા થોડે થોડે તેના ઉપર તો થાપડા;
ફાલ્યો ફૂલ્યો ખૂબ પણ ફોગટ થૈ ફૂલ તેની,
પરિણામે ફળ તો પ્રગટયાં પીતપાપડા;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
બહુ આશા બાંધીને ઠગાયા સુડા બાપડા. ૭૨
સૃષ્ટિમાંહી હોય છે ઘણાકતણું શેઠ નામ,

૧. સુરજ આશરે ૧ કલાકમાં એક હજાર મૈલ ચાલતો જણાય છે; માટે ચઢતે પહોરે તેને વધારે વાર જોવા સારૂ ઉગમણો ૧ હજાર મૈલ દોડે તો તે ફક્ત ૧ કલાક વાર ઓછો સુરજને દેખે.

એક તો કંજુસ અને એક તો ઉદાર છે;
એક વાદળી તો ચામડીનું લોહી ચૂશી લે છે,
એક વાદળી તો વિશ્વમાંહિ વર્ષનાર છે;
એક કરો આકાશથી પડી નેવાં ફોડી નાંખે,
એક કરો જુઓ અર્ધ ઘરનો આધાર છે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
કનક ધંતુરો હેમ કેવો ફેરફાર છે. ૭૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

લાલને લાડ લડાવિયે લાખ,
ધરે નહિ પ્રાણ વિના ધવરાવ્યે;
ખેતર ખેડિ ભર્યું ભલું ખાતર,
અન્ન ઉગે ન વિના વવરાવ્યે;
પીરસવા પકવાન વિના, નહિ
ગૌરવ થાય ગીતો ગવરાવ્યે;
હંસ સુણો દલપત્ત કહે,
જન સર્વની જાય ક્ષુધા ખવરાવ્યે. ૭૪

મંજન ઉપર હોય નિમંજન,
મજજન ઉપર હોય નિમંજન;
અંજનમાં નહિ આંખ ઘલાય,
ઘલાયજ આંખની ઉપર અંજન;
વ્યંજનમાં સ્વર અંત લખાય,
લખાય નહીં સ્વરમાં પછિ વ્યંજન;
રંજન કૌતક દેખિ થવાય,
થવાય ન કૌતકે આગળ રંજન. ૭૫

મનહર છંદ.

અરે હેમ ખાણ તુજ આગળ હજારો મણ,
હોય હેમ તોય તારી ચાલે નહિ હુંડીયો;

દુનિયામાં હુંડીઓ તો ચાલે છે દુકાનો તણી,
લક્ષમાં વિચારી લેતાં તે તો તારી હુંડીઓ;
ધક્કા ખાઇ ખાઇને ખરાબ થાય તુજ પાસ,
કષ્ટ સહ્યા વિના કોણ ભરી જાય હુંડીઓ;
કહે દલપતરામ ખોઇ સાહુકારી આમ,
દેશ દેશમાંહી તારી વાગી ચુકી હુંડીઓ. ૭૬

ઇંદ્રવિજય છંદ.

લાભનિ લાલચ થાય ન લેશ,
અશેષ ઉપાય કર્યો થકિ આડો;
પ્રારથના ભણિને ગણિ પાઠ,
ઘસ્યા થકિ હાથ ખસે નહિ ખાડો;
ખાણુ અને ખુખ ખોળ વળી,
ખવરાવિ જરૂર કરે બહુ જાડો;
હંસ સુણો દલપત્ત કહે,
પળિયે પણ દૂધ ન દે કદિ પાડો. ૭૭

મનહર છંદ.

શત્રુરૂપી દહીંતણો જામેલો જમાવ જોઇ,
મોટો એક કૂલતણો વાંસ તેમાં મૂકશે;
પોતાને ન છાંટા લાગે, એવી રીતે છેટે રહી,
ચાળવણી દોરીની ચલાવતાં ન ચૂકશે;
જામેલો જમાવ વલોવાઇને વિખાઈ જાય,
તેને પછી તાખે લેવા ઝડપથી ઝુકશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
રાજનીતિની તે રીત ધીર લેવા ઢુંકશે. ૭૮
ભારખોજવાળાને તો પ્રથમ કરાવે ભેટ,
[1]હલકાને તે પછી હજૂરમાં પમાડશે;

૧. ફુલાએલાને.

પ્રવીણ પ્રધાનની પુરાતનની રીત એવી,
દુનિઆમાં હવા તેનો દાખલો દેખાડશે;
પથ્થર ને પાનડું જો પૃથવી તરફ પડે,
હલકાને હવા જુઓ પછી થકી પાડશે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
હોય ન હવા તો મરજાદ તે મટાડશે. ૭૯

ધન મદથી અધિક હોય છે હજાર ગણો;
હુકમનો મદ મહિપાળના મજૂરમાં;
હુકમનો સ્વાદ નથી શાક પાક શેલડીમાં,
હુકમનો સ્વાદ નથી ખાંડ કે ખજૂરમાં;
રહ્યો નથી સ્વાદ તે પુરાણ કે કુરાન વિષે,
રહ્યો નથી સ્વાદ રીક[1] સામ કે યજુરમાં;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
હુકમનો સ્વાદ હોય હાકેમ હજૂરમાં. ૮૦

વિદૂષકનો વેષ—ઇંદ્રવિજય છંદ.

મૂછ દિસે અજશૃંગ સમાન,
દિસે શુભ સાવરણી સમ દાંઢી;
નાક નવીન પ્રકારતણું [2]અવળી,
વળિ જેમ વિના ઘૃત વાઢી;
પાઘડીનો પણ બેશ બનાવ,
તળાવ વચે જયમ ટેકરિ કાઢી;
ભાંડ કે ભાટ હશે કહે કોઇક,
ધારિ શકે વળિ કોઇક ઢાઢી. ૮૧

નિર્બળ વિષે—મનહર છંદ.

નરમ દેખીને ગણવુંજ નહિ નિરબળ,
મૌન દેખી મુરખ કે મુંગું નહિ માનીએ;

૧. રીક-ઋગ્વેદ. ૨. રૂ-ગનકોટન.

ઓળખાય નહિ પણ હોય આંખકજદાર,
હોય સરદાર પણ પૂરો ન પીછાનીએ;
સુરાખારનો ગંધકનો તેજાબ સેવનાર,
હોય રૂ[1] ખંદુકનું ન છેડિયે નાદાનીએ;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
પાકુ મારવાથકી પીડા પમાય પાનીએ. ૮૨
શ્રીમંતોની સભા મધ્ય ગરીબ શી ગણતીમાં,
કોહીનૂર પાસ કાચ બાપડો શા બાબમાં;
સાગરની આગળ તે ગાગરને ગણે કોણ,
તલતણું તેલ તુચ્છ તે કશું તેજાબમાં;
લાખ ક્રોડ રૂપૈઆનાં જે ઠેકાણે લેખાં થાય,
કોડીઓ બિચારી ત્યાં કહો કિયા હિસાબમાં;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
છ આનાની છીંદરી તે છાજે કેમ છાબમાં. ૮૩

પોતાનું કરેલું ગમે.

ચાંદનીના આડો બાંધી ચંદરવો ચારે ફીશ,
દીલમાં ધારે છે આ તો સુંદર દેખાવ છે;
ચળકતા તારા દેખી પામે ન અચંબો ઉર,
હવાઇના તારા દેખી બોલે શો બનાવ છે:
ધૂળની ઢગલીતણાં બાળક બનાવે ઘર,
કહે એક એક પ્રત્યે આ રુડો ઉઠાવ છે;
અતિ ગમે આપ કામ દાખે દલપતરામ,
સનાતનનો એવો સંસારીનો સ્વભાવ છે. ૮૪

અભિમાન.

સ્નેહ વધે સર્વનો ઉપાય એવો આદરીએ,
માન મળે તેથી અભિમાન નહિ આણિયે:

૧. રૂવળી-દેશી.

અંતરથી હેત કદી લોકનું ઉતરી જાય,
લાખના મટીને વાળ કાખના પ્રમાણિયે;
એકએના શેર પામ્યા ખાસઠ હજાર મુલ,
એના એજ શેર જુઓ આથડતા જાણીયે;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
વચન ગરવવાળાં વદીએ ન વાણિયે. ૮૫

ચડતી પડતી વિષે.

સરખી સ્થિતિ સદૈવ દુનિયાની દીસે નહિ,
ઉતરે ચઢે અસલનોજ એવો ઢાળ છે;
એક સમે મરદની મુછે રહી માન પામે,
એક સમે તેજ તુચ્છ થાય તૂટયા વાળ છે;
એક સમે ગલીચીમાં રહી નીર ગંદુ થાય,
એક સમે એજ મિષ્ટ થાય મેઘમાળ છે,
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
દિવસે આકાશ એજ રાત્રિએ પાતાળ છે. ૮૬

ઉદ્યોગ વિષે.

અસલના લોક અંગ ઢાંકવાને ધરી લેતા,
ચામડાં કે પાનડાં કે ઝાડ છાલ જાડિયો;
આળસ તજીને જો ઉદ્યોગ કર્યો અક્કલથી,
અડચણો ઉડી ગઈ આવનારી આડિયો;
પાથરી મુકી છે સુખની વસ્તુઓ પૃથ્વિમાં,
ખડિ ઘી ને દૂધતણી, ભરેલી છે ખાડિયો;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
આ નથી આકાશમાંથી આવી આગગાડિયો. ૮૭

નશીબ વિષે.

કરમં કરમ લોક કહે છે તો કૈંક ખરા,
કહો ખરું રાખે કોણ આકિન કરમનું;

કરમ સાચું ગણે તો કુવા વાવ્યો કરે કેમ,
ચરણમાં ધરે કેમ ખાસડું ચરમનું;
ખરું જે કરમ ગણે ચુલા તે તો ખોદી નાંખે,
ધ્યાન ધરી બેસે કરી કરમ ધરમનું;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
શિયાળામાં ઓઢે શીદ ગોદડું ગરમનું. ૮૮

કવિ વિષે.

કહે વ્યાસ કવિરાજ કાનધર કથા મારી,
કેક કાળ સુધી હું કહેવાયો નકામનો;
કિંમતનો કરનાર મને જ્યારે મળ્યો કોઇ,
જમાયો છે સુજશ મારો ને તેના નામનો;
કેવો ઉપયોગી છું હું અંધકાર કાઢનાર,
ઓળખીતો થયો આજ તેવોજ તમામનો;
દીલમાં ન દીલગીર થવું દલપતરામ,
બેવકુફ લોકે કદી, કહ્યો બે બદામનો. ૮૯
આરશી અમૂલ્ય અસ્ત્ર શસ્ત્ર તો અતુલ્ય હોય,
નાણાનું ઠેકાણું ભરે ગુંજાશ લે ગામની;
આરસની શિલાઓ કે શિલા પ્રોઢ પારશની,
ઢળકતી ઢાલ દીસે ચળકતા ચામની;
ધાતુતણાં પાત્ર ધર્યાં પાથર્યાનાં પથરણાં,
હોય રાજહવેલી તે કહો કશા કામની;
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
કવિ વિના જાણો જેવી કોથળી હજામની. ૯૦
ઉજ્જયની ધારામાં ઇમારતો અનેક હશે,
મને નથી માલુમ છે કોણે તે કરાવિયો;
ગુણી જને ગુણવાળો સરસ ગુંથેલો ગ્રંથ,
વીત્યાં વર્ષ ઘણાં તોય, તે જેવામાં આવિયો;

ક્ષમારતથી અધિક આયુષ તો ગ્રંથતણું,
એ તો છે અચર ગ્રંથ, સચર સુહાવિયો;
સુણો રૂડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
ધન્ય ધનવંત જેણે સુગ્રંથ ગુંથાવિયો. ૯૧

પાણી વડે પાણીપર પક્ષીતણું ચિત્ર પાડ્યું,
પેખતાંજ તે તો પ્રલે પામે છે પલકમાં;
સાચાં પક્ષીતણાં તો સંસારમાં સંતાન વધે,
ક્ષય તેની જાતનો નથી થતો ખલકમાં;
ગામે ગામ તેજ રોજ રહે છે ગુંથાતા ગ્રંથ,
મહા રસમય ટકી રહે છે મુલકમાં:
સુણો રુડા રાજહંસ દાખે દલપતરામ,
છૈયાંની કવિતા છુપી જાય છે છલકમાં. ૯૨

ઇંદ્રવિજય છંદ.

સ્વારથ કારણ સ્નેહ સજે, પરમારથમાં ન પડે પગ દેવા,
વ્યર્થ વખાણ કરે, વળિ લાખ પ્રકાર કરી કરીને જર લેવા;
તે કહીયે કપટી જનના ગુણ, જે ગુણ ગારૂડિના ગુણ જેવા,
હંસ સુણો દલપત કહે, કપટી જન અન્ય કહું પછિ કેવા. ૯૩

ઈશ્વર વિષે—દોહરા.

હંસે કવિને પુછિયું, ઉચરો આપ વિચાર;
કેવો જગ કરતાર છે, નિરાકાર સાકાર. ૯૪

ઉત્તર—મનહર છંદ.

જુદી જુદી લિપિઓ અનેક છે આ જગતમાં,
અક્ષર અકેકના અનેકધા આકાર છે;
જેણે જેવો માન્યો તેવો ખરો કોઇ ખોટો નહિ,
આકાર અનેક પણ એકજ ઉચ્ચાર છે;

કોઈ કહે ઉચ્ચાર તો હો નિરાકાર સદા,
માને જે આકાર તે તો માનવી ગમાર છે;
કહે દલપતરામ લડી મરે લોક આમ,
ખોટો નહિ કોઇ એ તો ખાલી તકરાર છે. ૯૫

સુતારના આંગણામાં બાવળ એ વેંત ઉગ્યો,
ભાળી એક બોલ્યો જે સુતાર મોટો ભાઈ છે;
લાયક આ ઝાડ થશે તેનાં લાકડાંની ગાડી,
ભૂપને કરીશું ભેટ આપણે કમાઇ છે;
બોલ્યો તેનો બીજો ભાઇ ગાડી નહિ પણ મેનો,
બનાવીને ભેટ કીધે આપણી ભલાઈ છે;
વાદ વદી બંને મારામારી કરી માથાં ફુટ્યાં,
એવીજ આ લોકો વિષે ધર્મની લડાઇ છે. ૯૬

અંતરલાપિકા.

વાગદેવી વાહન શું કયાં સુધી કૈલાસ વસે,
નભમાં શું બાર ને આહાર ઋષિનો ઉચરે;
કનક પરીક્ષા કેમ કરે, હરે કોણ તમ,
થીર નહિ ઠરે કોણ ધરે કયાં શશાંક હરે;
ધરમ ધુરંધર ઉદાર કોણ આ સભામાં,
શાથી સુખ પામે નર એના તું ઉત્તર કરે;
ઉત્તરમાં બેજ લીટી લખી દલપતરામ,
હંસ[1]રાજ કરમશી સદાશિવ સેવી નરે. ૯૭

દેહાતર કવિત.

પ્રેમે પુણ્ય કરે ને અહંપદ ન લાવે ઊર,
મહા સુકર્મની ભણી સદૈવ નયન ધાય;

૧. તેનો જન્મ સંવત ૧૮૯૯ ના માગશર વદ ૪, અને સંવત ૧૯૩૭ ના અષાડ વદ ૪ ની રાતે તેનો સ્વર્ગવાસ થયો.

ત્રાગ્રી સત્ય સિંધુનેજ રાજી રહી કરે ઠામ,
ઈશ્વરનો હરરોજ જપ જીભે જાપ્યો જાય;
નોરતજી કુસંગનો હોંશે સજે તત્વ સંગ,
પુસ્તક કળશ જળે શીતળ સલુણો થાય;
ત્રણે લોક ભાસે તુચ્છ, ભક્તિનીજ વાત ભાવે,
છેવટ અણભે પદ લોભી તે જણ જણાય. ૯૮

અંતરગત—દોહરો.

પ્રેમબાઇનો પુત્ર છે, કર્મસિંહ કુળ ભાણુ;
હંસરાજ હોંશી ભલો, લાયક જાત લુવાણુ.

આશીર્વાદ—મનહર છંદ.

વાગદેવી આપના વદનમાં વિશેષ વસો,
હંસતણા તનપર તે વસે છે તેટલી;
ઉજવળતા પામો પૂરિ હંસના અવેવતણી,
નીર ક્ષીર ન્યારાં કરવાની કળા કેટલી;
સંતતી તથા સમૃદ્ધિતણી ઘણી વૃદ્ધિ થાય,
હંસને સદને[1] ખગ જળ વૃદ્ધિ જેટલી;
કર્મસિંહ સુત સુણો કહે દલપતરામ,
આશીષ અમારી અંગીકાર કરો એટલી. ૧૦૦

દોહરો.

હંશ વંસ [2]અવતંસ છો, દિલ દયાળુ દિન નીશ;
મુદિત રહો મુંબઈતણાં, જસ્ટિસ આવ ધિ પીસ. ૧૦૧

સમાપ્તિ વિષે—મનહર છંદ.

સુંદર આ ગ્રંથનું સમાપન કરણ સમે,
વળી હું ધરું છું ધ્યાન, વિઘન વિધ્વંશનુ;

૧. માન સરોવરમાં. ૨. અવતંસ—એક જાતનું કાનનું ભૂષણ.

જેના મહિમાનો પાર જરોયે ન જાણ્યો જાય,
જેણે આ જગત ઉપજાવ્યું આપ અંશનું;
એજ પ્રભુ આપો મારા મિત્રને વિચિત્ર સુખ,
વળી કરો રક્ષણ વિશેષ એના વંશનું;
કરીને પ્રણામ આમ કહે દલપતરામ,
હજારો હજાર સાલ રહો નામ હંસનું.

ગ્રંથ સમાપ્તિની તિથિ.

સંવત સે ઓગણીશ ઉપર તો એકવીશ,
શ્રાવણ સુદી પ્રવેશ પંચમી પ્રમાણિયે;
અંતરમાં અધિક આનંદતણા વૃંદ પામી,
હંસ કાવ્ય શતક આ વરણવ્યું વાણીયે;
ભેટ કર્યું હંસને તે હંસે અંગીકાર કર્યું,
વિવેકની વાત તો વિશેષ શું વખાણિયે;
વાંચીને વિચાર એ જો દાખે દલપતરામ,
જુગતી જરૂર જન રંજનની જાણિયે.　　૧૦૩

પ્રીતિ વિષે—ઇંદ્રવિજય છંદ.

અંતર હેતતણા રસ આગળ,
　ખાંટ ખજૂરતણી ખુબિ ખોટી,
અંતર હેતનિ કીમત આગળ,
　માણક મોતિ મતા નથિ મોટી;
અંતર હેતતણાં ધન આગળ,
　કોણ ગણે ધન લાખ કે કોટી;
હંસ સુણો દલપત્ત કહે,
　દિલ હેતની નિર્મળ નેણ કસોટી.　　૧૦૪

મનહર છંદ.

સવૈયા કવિત મળી સાહિત્યના સો પ્રબંધ,
રચનાનો રચનાર દલપતરામ છે;
લાયક લુવાણા જાત કરમશી રણમલ,
મુંબઇના મહાજન કૈલાસ સુકામ છે;
સુત તેનો હંસરાજ હોંશીલો હરેક વાતે,
સદવિદ્યા શોધી તત્વ ગ્રાહક તમામ છે;
પુસ્તક આ તેને ભેટ કીધું માટે પુસ્તકનું,
નિરધાર્યું "હંસ કાવ્ય શતક" એ નામ છે. ૧૦૫

ઇંદ્રવિજય છંદ.

સ્નેહ હમેશ વિશેષ થશે,
કહિ એમ હવે પછિ કેમ વિસારો,
અત્રથકી પ્રિય પત્ર લખ્યો,
અતિ પત્ર તથાપિ દિઠો ન તમારો,
સ્નેહ સુરક્ષણ લક્ષણ કેવું,
વિચક્ષણ છો ચિત્તમાંહિ વિચારો,
હંસ સુણો દલપત્ત કહે,
વિગતે કરિ આ વિનતી ઉર ધારો. ૧૦૫

हंस काव्य शतक समाप्त.

प्रकरण ६ ठ्ठुं.

जनस्वभाव विषे.

मनहर छंद.

મનના સ્વભાવથી અભાવ ઉપજે છે ઊર,
સજ્જન કે દુર્જન કૃતઘ્ની મૂર્ખ થાય છે;
વ્હેમ અભિમાન નમ્રતા પણ તેથીજ પામે,
સદગુણી કે દુર્ગુણી તે દેખતાં દેખાય છે;
સત્ય કે અસત્યવાદી લોભી કે સંતોષી થાય,
વ્યભિચાર અદેખાઇ જનમાં જણાય છે;
વાદ વદે પક્ષપાત કરે તેથી ક્રોધ ચડે,
ક્ષમા આદિ માણસના સ્વભાવ મનાય છે. ૧

દોહરો.

સ્વભાવ ઉપજે મનથકી, સૌ જાણે સંસાર;
માટે મનના ગુણ વિષે, વર્ણવું પ્રથમ વિચાર. ૨

મન વિષે.

મનના કારણથી દિસે, હરખ શોક આભાસ;
ખુશિથી ખરચે કરોડ પણ, દંડયે થાય ઉદાસ. ૧
મન ઢોંગી મન ધૂર્ત છે, મન મેગળ મસ્તાન;
મન સુધરે તો મિત્ર છે, નહિ તો શત્રુ સમાન. ૨

ઇંદ્રવિજય છંદ.

અંકુશથી રહે મેગળ શુદ્ધ,
નિરંકુશ નાશ કરે નગરીનો;
લક્ષણસા શિર લોકની લાજ,
લજાઇ ન લોપ કરે લગરીનો;

દેવગુરુ નૃપ ન્યાતતણો ડર,
કાં ડર છે ડગરા[1] ડગરીનો[2];
એ વિણ પાપ કરે અતિ આપ,
ઉથાપ કરે મગરા[3] મગરીનો. ૩

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

હાથીને હદમાં હમેશ ધરવા, સારી સજી સાંકળો,
કીધું લંગર નાવને, સરકથી[4] સાંધેલ ઘોડો ભલો;
મોરી[5] ગાય મહીષના મુખવિષે, રાશો વૃષોને કરી,
હોવા માણસને હમેશ હદમાં, છે લોકલજ્જા ધરી. ૪

દોહરા.

જાય કમજરે કેકની, અંતર પટથી આશ;
વસ્તુ ઇચ્છે નૃપ વેચવા, પુછાય નહિ તે પાસ. ૫
તુરત ન પડદો તાણિયે, લોભે મન લલચાય;
પડદે સુવરણ રજ પડી, જલદી ઊડી જાય. ૬
અંતર પટ ઉઘાડતાં, ઝડપથી ઉપજે ઝેર;
વણ ચાળવણી ચક્ષુનાં, પડળ ઉતારણ પેર. ૭
છાના છેક રહે નહિ, અંતરતણા વિચાર;
આવે નિકળી એકદમ, અહાર સમ ઉદગાર. ૮

સોરઠો–દ્વિઅર્થી.

ઘટમાં[6] જે ઘુંટાય, છાનું છેક રહે નહીં;
બે બાકે[7] દેખાય, કીધાં ઢાંકણ કાચનાં. ૯

૧. ડોસા. ૨. ડોસિયો. ૩. મગરામગરી–ડુંગરા ડુંગરી.
૪. સરક–ઘોડાને બાંધવાની રાશ.
૫. મોરી–ગાય ભેંશને બાંધવાનું દોરડું.
૬. ઘટ–ઘડો, શરીર.
૭. ઘડાને બે બાકાં કરીને કાચનાં ઢાંકણાં કર્યાં હોય તો ઘડામાંની વસ્તુ દેખાય તેમજ આંખ ઉપરથી મનની વાત વરતાય.

મનહર છંદ.[1]

હાથને હું હુકમ કરું તે કામ કરે હાથ,
પગને ચલાવા ચાહું તેમ પગ ચાલે છે;
આંખને હું આજ્ઞા કરું તે અવલોકે આંખ,
કાન ઘણા શબ્દ સુણી ઘટમાંહી ઘાલે છે;
જીભને બોલાવું તેમ તે તો બોલે છે બિચારી,
ડોકાને હલાવી ચાહું તેમ ડોકું હાલે છે;
મન મારો હુકમ ન માને દલપત કહે,
ખાતરી પોતાની કરી ખરી વાત ઝાલે છે. ૧૦

દોહરા.

તીર્થે પાપ ટળે નહિ, જો મન મેલ ન જાય;
'ખાળકુંડીનું' હાંડલું, ધોયાથકી શું થાય. ૧૧
પ્રભુ આજ્ઞા પાળે નહીં, મન વેગે વહિ જાય;
ભક્ત નહિ ભગવાનનો, મનનો ભક્ત મનાય. ૧૨

આર્યા વૃત્ત.

જો નિજ મન લલચાવે, પરધન પરપદાર્થ પરનારી;
અવગુણ ગણિ ગણિ એના, ધરવું દ્રઢ ધૈર્ય ધિક્કારી, ૧૩

ઉધોર છંદ.

મન તું મૂર્ખ ચાળા મેલ, ખટપટ ખેલમાં શિદ ખેલ;
ધર તું ધરણિધરનું ધ્યાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૧૪
ઘડવા મેલ અઘટિત ઘાટ, વિચર સદૈવ તારી વાટ;
ગુણ ગોવિંદના કર ગાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૧૫

---

૧. મુંબાઇમાં ધર્મની ચર્ચા કરવા જુવાનીયાઓની સભા મળતી હતી, તેમાં બે ત્રણ વાર હું ગયો પણ પછી જવાને મન વધ્યું નહીં ત્યારે મેં ચીઠી લખી મોકલી કે આજ મારી પ્રકૃતિ સારી નથી માટે અવાશે નહિ, ત્યારે એક મિત્રે મને લખ્યું કે તમારા હાથમાં, પગમાં, આંખમાં કે શરીરના કયાં ભાગમાં દરદ થયું છે, તેના ઉત્તરમાં આ કવિત લખ્યું હતું.

ભટક્યો ભવ વિષે બહુ ભાત, લંપટ ખાધિ તેં ઘણિ લાત.
ફરિને કરિશ નહિ તોફાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૧૬
લાખો તેં કીધા અભિલાખ, રહિ તુજ હાથમાં તો રાખ;
કહું તે કથન ધરજે કાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૧૭
સજ તું સૃષ્ટિપતિશું સ્નેહ, તજ તું તર્ક જુલમી જેહ;
ભજ તું ભાવથી ભગવાન, મન તું મારી શિક્ષા માન. ૧૮
અગણિત કર ભલે ઉપાય, ધાર્યું ધરણિધરનું થાય;
ગુણિયલ થૈ સમજ શુભજ્ઞાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૧૯
વીત્યાં વર્ષ લેખિ વિચાર, વિતતાં કાંઇ ન લાગી વાર;
અવસર આવશે અવસાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૨૦
ભ્રમણામાં ભમ્યો ભરપૂર, આશા અધિક આણી ઉર;
ન સર્યો અર્થ વ્યર્થ નિદાન, મન તું મારી શિક્ષા માન. ૨૧
કદિ તેં મેળવ્યું ધન ક્રોડ, જીત્યો જગતશેઠનિ જોડ;
સાચું અંત તો શમશાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૨૨
લીધો લેશ તેં નહિ લાભ, દુઃખના ઉગિયા શિર ડાભ;
જો તુજને થયું બહુ જાન, મત તું મારી શિક્ષા માન. ૨૩
હજી તો બાજી છે તુજ હાથ, સમજી શોધ સારો સાથ;
ત્રીકમ સાથ જોડી તાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૨૪
મેલી માન મટ ઉનમત્ત, દિક્ષા દે ભલી દલપત્ત;
પ્રીતે કર હરિરસપાન, મન તું મારિ શિક્ષા માન. ૨૫

સ્વભાવ વિષે.

દોહરા.

વસુધા ને વિદ્યા વિષે, વિવિધ રસોનો વાસ;
આંબો ચુસે મિષ્ટ રસ, લે આંબલી ખટાશ. ૧
આવળ આંબો બોરડી, જો તરું જુથ્થ જમાવ;
કરતારે દલપત કહે, સરજ્યા જુદા સ્વભાવ. ૨

જન્મસ્વભાવ ટળે નહીં, જાય જીવને સંગ;
સંગથકી બદલાય છે, ઉપર ઉપરનો રંગ. ૩

ઇંદ્રવિજય છંદ.

એકજ બાગ અને જળ એકજ,
એકજ ખાતર એકજ ક્યારો;
લિંબુ દરાખ લવિંગ લિંબોળિ,
વિવેક કરી કદિ વાવિ વિચારો;
કોટ ઉપાય કરે દલપત્ત,
ફરે ન સ્વભાવ ધરે ન સુધારો:
જે ફળમાં રસ જાતિ સ્વભાવિક,
તે ફળમાં રસ તેજ થનારો. ૪

દોહરો.

મરતાં સુધી મટે નહીં, પડી ટેવ પ્રખ્યાત;
ફાટે પણ ફીટે નહીં, પડી પટોળે ભાત. ૫

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સ્વભાવની સાધીત સાધનાનું, પુરું અનુષ્ઠાન નથી થવાનું;
સમાપ્તિ તેની મરવા સમામાં, પૂર્ણાહુતિ તો પછિથી ચિતામાં. ૬

દોહરા.

સંગતથી સુધરે કદી, જાતિ સ્વભાવ ન જાય;
નાગર સંન્યાસી થયો, પણ ખટપટ ચિત્ત ચહાય. ૭
પારસ[1] પરસે લોહને, તો તે કનક થનાર;
પણ તેનો બદલાય નહિ, અસલતણો આકાર. ૮
કઠોર કે કોમળ દિસે, સ્વભાવ કુળ સરખોજ;
પથ્થર-સુત લોઢું જુઓ, જળ-સુત જુઓ [2]સરોજ. ૯

---

૧. પારસમણિ, ચિંતામણિ, કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુ એ બધી વસ્તુઓ સ્વર્ગમાં હોય. ૨. સરોજ-કમળ.

જન મન કોમળ કે કઠણ, દેખિ ન ધરિયે ખાર;
ગુલાબ કોમળ કોઠફળ, કઠણ કર્યું કર્તાર. ૧૦
જુદા સ્વભાવના જનો, દેખિ ન ધરવો ખેદ;
તીખાં કડવાં ને ગળ્યાં, તરુવરમાં પણ ભેદ. ૧૧

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

બોલ્યો વાઘ બજાર મધ્ય મુજને, જોતાં જનો ઠીકથી,
તાડુક્યો દિન એક ટેક તજીને, જાતિ સ્વભાવીકથી;
માટે માનવી જાત માત્ર મુજને, પાપી ગણી પાડીયો,
રૂડો છું પણ ક્રૂર કામ કરતાં, ક્રૂડો ગણી કાઢીયો. ૧૨

ઇંદ્રવિજય છંદ.

દીપક દેખી પતંગ પડે,
શરીરે નહિ પીડ કશી શરદીની;
માનસરોવરમાં મહિષી[1] પડે,
ગંદકી કાજ નહિ ગરદીની;
શ્વાન લડે પણ વૈર વિના,
વનિતાઓ તરેહ રડે દરદીની,
કારણ કાંઇ નહિજ વિચારવું,
ધારવું ટેવ પડી ધરદીની. ૧૩

દોહરા.

જાતિ સ્વભાવ સમ સદા, ઉચરે મુખ ઉચ્ચાર;
શ્વાન ભસે હય હણહણે, કરે કરી[2] ચીત્કાર. ૧૪
જાતી સ્વભાવ જોઇને, રૂદે ન ધરિયે રોષ;
સ્રષ્ટાએ ભસવા સૃજયું, શ્વાન તણો શો દોષ. ૧૫
સરસ ઉચરવા જાય પણ, સ્વભાવ સમ ઉચરાય;
બન્યો જન્મથી બોબડો, શુદ્ધ કેમ બોલાય. ૧૬

---

૧. મહિષી–ભેંસ. ૨. કરિ–હાથી.

જે જેને મન સહિરણું, તે તેને સુખરૂપ;
મગરને સાગર ગમે, કચ્છપને મન કૂપ. ૧૭
જડથી પણ સુધરે જરૂર, સ્વભાવ મળતું કામ;
દળે વણે કાંતે લણે, યંત્રો જુઓ તમામ. ૧૮
ચાલે એકજ ચાલ જે, તે ઉપયોગી ગણાય;
વસ્ત્ર વણાય વરાળથી, વાયુથી ન વણાય. ૧૯
વરાળ ઉંચે લઇ જશે, હેઠે ખેંચે ભાર;
પણ જો ગોઠવણી કરો, વિપરીત રીત થનાર. ૨૦
સમજે જ્ઞાન સ્વભાવ સમ, જેમ પુંશ્ચલી[1] નાર;
[2]પંચાળીને પાંચ પતિ, સમજી ભારત સાર. ૨૧
અંતે જાય સ્વભાવપર, કદી ઓધે ખદલાય;
યંત્રે જળ ઉંચું ચઢે, પણ પાછું પડી જાય. ૨૨
આપ આપને ફાવતી, કહે કાઢવા ખામી;
પીવું નહિ જળ ગજ કહે, જળચંરને શિરનામી. ૨૩
કહે ઉંટ કદી આપણે, કર્યું ન નખળું કાજ;
નીચે મુખ ન ચાલવું, એમ કરો સૌ આજ. ૨૪
અટકાવ્યાં અટકે નહિ, જે વેગે વહી જાય;
કાં તો થાકીને રહે, કાં ભીંતે ભટકાય. ૨૫
સ્વભાવ જો સુધર્યો નહિ, ભણ્યો નહિ સુધરેલ;
છે ચોરો યુરોપમાં, ભણતર ભર્યું ભણેલ. ૨૬
કહિકહિ થાકયા કવિજનો, લખિલખિ થાકયા લેખ;
જાતી સ્વભાવ જનતણા, તે તો ટળ્યા ન રેખ. ૨૭

અભાવ વિષે.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

જેમાંથી જેનું મન ઉઠી જાય, જરૂર તેને તુછ તે જણાય;
જુઓ ન જાણી ખપની જરીએ, નરેશ આદી નૃપ ભર્તૃહરીએ. ૧

---

૧. પુંશ્ચલી—વ્યભીચારિણી. ૨. પંચાળી—દ્રોપદી.

ઇંદ્રિવંશા છંદ.

જેમાંથી જેનું મન ઉતરી ગયું,
તેને મને તો નિર્માલ્ય તે થયું;
સંન્યાસીને ચાદર ચિત્તમાં વશી,
દુશાલની કિંમત તેહને કશી. ૨
જે હોય વસ્તુ પ્રતિપક્ષિ પક્ષની,
નિર્માલ્ય લાગે કદી હોય લક્ષની;
જલેબી જે મોગલ લોક હાથમાં,
સ્વાદિષ્ટ જાણે નહિ વિપ્ર સાથમાં. ૩

દોહરા.

ગુણ દેખી દ્વેષી બળે, તે રાજી ન થનાર;
અધિક રૂપાળીનો કરે, ત્યાગી અધિક તિરસ્કાર. ૪
અભાવ આવે એહને, સ્વાદ જરી ન જણાય;
આમિષ[1] જોતાં વિપ્રને, ઉરથી ઉલટી થાય. ૫
સારાને નરસું ગણે, જો મન ઉઠી જાય;
ભમરો ભોગી સુગંધનો, ચંપાને ન ચહાય. ૬
તેને ચાલે તે વિના, જો ઉર થાય અભાવ;
સૂર્ય વિના ઘુડને સદા, કશો નહિ અટકાવ. ૭
વન ભટકતી ભીલડી, તજી હીરામણિ હાર;
પહેરે ચાહી ચણોઠિયો, સરસ ગણી શૃંગાર. ૮
અલ્પ મૂલ આપ્યા થકી, હાથી મળતો હોય;
પણ પામર જન શું કરે, તે કદી સમજે તોય. ૯

સજ્જન વિષે.

છપ્પા.

તરુવરનો નહિ તાગ, ભાગ્યથી સુરતરુ ભેટે;
હીરા મળે હજાર, કોહિનુર છેક જ છેટે;

---

૧. માંસ.

બગલા બાણું ક્રોડ, હંસ ન મળે હળવો,
સમળા મળે અસંખ્ય, ગરુડ મહિમા ક્યાં મળવો;
જન તો બહુ જડશે જગતમાં, તન તાપ ન તેથી ટળે,
દિલ સત્યપણે દલપત કહે, મહાભાગ્ય સજ્જન મળે. ૧
સજ્જનતા ગુણ સરસ, મળે નહિ ખરચે મૂલે,
શિખવ્યાથી ન શિખાય, નથી ફળતી કો ફૂલે;
વિચરે દેશ વિદેશ, લેશ જીવમાં નહિ જામે,
પવિત્ર તીર્થ પ્રવેશ, કીધે પણ કોઈ ન પામે;
કદી પ્રગટે નહિ દલપત કહે, ઘરઘર અથડાએ ઘણું,
ઇશ્વર કરુણાથી ઉપજે, પુરુષ વિષે સજ્જનપણું; ૨

દોહરા.

સજ્જન સૌના સ્નેહી પણ, દુષ્ટતણે મન કાળ;
જગત ચક્ષુ છે સૂર્ય પણ, ઘૂડ ગણે વિકરાળ. ૩
સજ્જનને હરકત કરે, તે જન પામે ક્લેશ;
સ્પર્શ કરે તે પરજળે, અગ્નિને નહિ દ્વેષ. ૪
મર્યાદા મૂકે નહિ, સજ્જન સડતાં હોય;
જેમ કુળવતી નારીનું, હસવું ઓઠે હોય. ૫
સજ્જનને જે સાંપડયાં, વિદ્યા વાણી વિત્ત;
વિવેકથી તે વાવરે, દુર્જન ઉલટી રીત. ૬
શીખ શીખવતાં મુરખને, શીખે સમજુ તતકાળ;
તાડન કરતાં ટટ્ટુને, તેજણ તજે કુચાલ. ૭
નિર્મળ જનને કયમ કરી, ગુપ્ત ભેદ કહેવાય;
કમાડ જેનાં કાચનાં, ગુપ્ત ચીજ ન રખાય. ૮
નિર્મળ જન ઢાંકે નહિ, પરયશનો આભાસ;
ફાનસમાં દીવો બળે, બાહર પડે પ્રકાશ. ૯
ચોડે ઠેકાણે મળે, ઠરવા કેરું ઠામ;
બહુ પૃથ્વીજળ ક્ષારમય, દીસે દલપતરામ. ૧૦

ગણે નહિ ગંભીર જન, દુર્જનનાં આવાજ;
શ્વાન ભસે સો સામટાં, ગણે નહિ ગજરાજ. ૧૧
જનો ઘણાં જગમાંહિ પણ, ગુણિજન પામે માન;
ઉત્તમ છોડ ઉછેરશે, ધન ખરચી ધનવાન. ૧૨

છપ્પો.

કામ વિચારી કરે, ડરે નહિ તે જન ડાહ્યો,
ગુણનો ન ધરે ગર્વ, સર્વથી હોય સવાયો;
વડું ન વાવે વેર, ઝેરની જીભ ન રાખે.
મધુર વચનનાં મિષ્ટ, ચતુર થૈને ફળ ચાખે;
વળી કળાય નહિ તે કોઈથી, પરનો પામે પાર છે.
દુનિયામાં તે દલપત કહે, ડહ્યો ડહાપણદાર છે. ૧૩

દુર્જન વિષે-દોહરા.

દુર્જન મનમાં દુર્વચન, સજ્જન મુખ મિઠાશ;
હોય સુગંધી બાગમાં, ગંધાતો સંડાસ. ૧
દુર્વચનો સુણી દુષ્ટનાં, કરિયે ગુસ્સો કેમ;
સ્વર ઘુવડ ખર શ્વાનનો, રચ્યો ઇશ્વરે એમ. ૨
ઉઘાડવો સંડાસ તો, ઢાંકવું નાક નિદાન;
જો છંછેડો નીચ તો, કરો બંધ નિજ કાન. ૩
ખળને મન સમવિષમ નહિ, ગુણી અવગુણી સમાન;
સારો નરસો નવ જુએ, ભસે સર્વને શ્વાન. ૪
માન આપવું યોગ્યને, લાયક જનનું કામ;
ઘૂવડ રવિને માન કદિ, દે નહિ દલપતરામ. ૫
અભ્યાસી પંડિત થકી, ભાંડ થકી પંડિત;
ભાંડ ડરે અતિ ભાંડથી, એજ અસલની રીત. ૬
સોય વડે કદી સીવિએ, ખળ મુખ બંધ ન થાય;
હાના સાટે હરઘડી, હું ઊંહું ઉચરાય. ૭
દ્વેષ તજે નહિ દુષ્ટ જન, દેતાં જીવતદાન;
થાય જવાસા ઘન થયે, બળીને ભસ્મ સમાન. ૮

નિર્દોષીને શું કરે, દુષ્ટ કરીને દ્વેષ;
જલદ[1] નિહાળી જવાશિયા, પડે પામે ક્લેશ. ૯
દુર્જન દાઝીને મરે, સુજન કીર્તિ સુણી સ્વચ્છ;
પવન સુગંધિ સ્પર્શતાં, મરે તરફડી મચ્છ. ૧૦
દિલમાં દાઝે દુર્ગુણી, પરોક્ષ કરતાં બોધ;
ચોર તણી નિંદા કરે, કોળી કરે વિરોધ. ૧૧
સત્યપણું સાબીત થયે, દ્વેષી ન તજે દ્વેષ;
પ્રતિવાદી સાચો ઠરે, વાદી વેર વિશેષ. ૧૨
પાપી જન પશુ જાતિની, સરખી રીત સદાય;
ડર દેખી પાછો હઠે, આલસ પર સજ થાય. ૧૩
જયાં જયાં જૈને જન વસે, ત્યાં ભયનો આભાસ;
ખળ જનથી ડરી પુર તજે, વનમાં વનચર ત્રાસ. ૧૪
દુઃખ પોકાર્યે દુષ્ટને, દયા ન ઉપજે દીલ;
વાઘ અજા પોકાર સુણી, કરે ન ઘડિયે ઢીલ. ૧૫
ડગે તેહને દુષ્ટ જન, નડે જેમ જમદૂત;
નક્કી અધિક અધિક નડે, બીએ તેહને ભૂત. ૧૬
વાઘ સાપ વરુ કુટિલ જન, કરત ન જો કતાર;
ગફલત રાખત ગુણિજનો, ચૂકત વારંવાર. ૧૭
દુષ્ટ તજે નહિ દુષ્ટતા, કદી કરિયે સત્કાર;
નિત દુધ પાઓ નાગને, પણ કરડે કોપાર. ૧૮
દુર્જનને ગુણ દીજીયે, કરે આપ અપકાર;
પ્રથમ હણે દેનારને, મર્કટ કર તરવાર. ૧૯
દુર્જનનાં કૃત્ય દેખીને, કરે મહાજન માફ;
પણ ઇશ્વર સાંખે નહિ, કરે અદલ ઇન્સાફ. ૨૦
ચિતમાં ચાહો તેટલી, તમે કરો તદબીર;
કથિર કદી ન કનક બને, કનક ન થાય કથીર. ૨૧

1. જલદ-વરસાદ.

દુષ્ટ ન દુષ્ટપણું તજે, કરીને તીર્થસ્નાન;
ઝેર ઝબોળ્યું દૂધમાં, ઝેરજ રહે નિદાન. ૨૨
સજ્જન સમ ગણી સેવતાં, દુર્જન સુજન ન થાય;
એરંડે રસ નવ ચઢે, શેલડી સંગ સિંચાય. ૨૩
શિખામણના શબ્દ તે, કહિયે નહિ ખળ સંગ;
પથરે કાદવ ઢાંકતાં, ઉડે છાંટા અંગ. ૨૪

ઇંદ્રવિજય છંદ.

શ્વાન ભસે ગજરાજ ગણે નહિ, જ્ઞાનિ ગણે ન અજ્ઞાનિની ગાળો;
જાય જવાસો સુકાઇ સુણી ઘન, દુષ્ટ સુણી પર કીર્તિ દુખાળો;
હંસ સમીપ સદૈવ વસે પણ, કાગ કદાપિ મટે નહિ કાળો;
સજ્જન સંગ થકી દલપત્ત, સુલક્ષણ લે ન કુલક્ષણ વાળો. ૨૫

દોહરા.

બાથ ભરી ભેટયા થકી, કરિયે નહિ વિશ્વાસ;
ફોફળને લે બાથમાં, સૂડી કરે વિ[illegible]સ.
દૂરથી રહિયે ચેતતા, જો કઇ વશિ[illegible]મ;
કદીક સૂડી આપણી, આપણું કાપે [illegible]મ.

સિંહનું દૃષ્ટાંત—ઇંદ્રવિજય

સિંહતણી કરિયે કદિ સોબત, [illegible]ન.
મસ્ત થએ ન મહોબત રાખી સમાન;
લોપ કરે હિત કોપ કરી પછી, [illegible]
નિર્દય થઇ પળમાં હણી [illegible]મ;
મિત્ર અમિત્ર ન તત્ર ગણે, [illegible]મ.
તન ચાંમડી ચીરી ચુપેચુપ[illegible]
તે દલપત્ત ભલો પણ દુષ્ટ,
અદાવત રાખી નડે ભવ આખો. ૨૮

ગંધેડાનું દૃષ્ટાંત.

દુષ્ટથકી દુર જૈ વશિયે ખશિયે,
ખળનો પરખી પડછાયો,

હેત નિહાળિ થવું નહિ હર્ષિત,
શું થયું જો ગુણ વર્ણવી ગાયો;
ગર્ધવની કદી થાય ન ગાય,
ગમાર ભલે જમુનાજળ નાહ્યો,
દુષ્ટની સોબતથી દલપત્ત,
નથી જગમાં સુખ કોઇ કમાયો. ૨૯

દોહરા.

સદ્‌ગુણથી સજ્જન દિસે, ભણ્યાતણો નહિ ભેદ;
ભણ્યો તોય રાક્ષસ રહ્યો, રાવણ ચારે વેદ. ૩૦
નિશાળમાં નાદાન જઇ, વડો થાય વિદ્વાન;
પણ ન ટકે માણસપણું, નાદાને નાદાન. ૩૧

છપ્પો.

ભણિ ગણિ થાય ભણેલ, અહંપદ ઉરમાં આવે,
અધિક મળે અધિકાર, જુલમથી હુકમ બજાવે;
જો પામે જર જોર, ફેલમાં પડે ફસાઇ;
બને બહુ બળવંત, કરે જયમ કામ કસાઇ;
સદગુણ દલપત શોભે નહિ, જાત માનવી માત્રને,
અવળાં કારજ અદકાં કરે, પદવી મળે કુપાત્રને. ૩૨

મનહર છંદ.

અરે ઝેર અભિમાન તજ કડવાશતણું,
કુટિલના કથનની એવી કડવાશ છે;
વાયસ ઠગાઇતણો તજી દે વિશેષ ગર્વ,
એવી ઠગાઇનો ઠાઠ ઠગ લોક પાસ છે;
નિરદયપણાનું નહિ રાખીશ તું વાઘ માન,
દયાહીણ એવા દેશી રાજાઓના દાસ છે;
મન વિષે મોટું જમદૂત શું ગુમાન રાખે,
ઘણા દુષ્ટ જુલમીનો જગમાં નિવાસ છે. ૩૩

દોહરા.

નિર્લજ નર લાજે નહિ, કર્યે કોટિ ધિક્કાર;
નાક કપાયું તો કહે, અંગે ઓછો ભાર. ૩૪
નિર્લજ જો લજ્જા ધરે, સરે ન સ્વારથ કામ;
જો વેશ્યા શરમાય તો, દેખે નહિ કદી દામ. ૩૫
નિર્લજ નિર્લજતા કરી, પોરસ[1] ધરે અપાર;
ભાંડ અધિક ભુંડું ભણી, જાણે હું હુંશિયાર. ૩૬
કામીને સગપણ કશું, ભૂખ્યાને શું અખાજ;
પાપીને મન પાપ શું, નિર્લજને શી લાજ. ૩૭

મનહર છંદ.

દીઠો એક લોહ દંડ, અખંડ પ્રચંડ પંડ,
કાઠથી કઠોરને અનમ્ર દીસે આવતાં,
દુધ દધિ ઘૃત મધ પાઇએ જો પંચામૃત,
નરમ ન પડે અંગ અત્તર લગાવતાં:
મધુર વચનની મધુરતાથી માને નહીં,
જડ જેવો જડ સમજે ન સમજાવતાં;
કહે દલપત એવા કઠોરની કાયા નમે,
તાપથી તપાવી માર મારીને નમાવતાં. ૩૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

તેજણુ તાડન શબ્દ સુણી, ઠિક થૈ વિચરે ચિત ચેતિ સુઠામે,
મધ્યમ જાતિ તુરંગમ તે, સજશે ગતિ ચાબુક ચોટ ઉગામે;
ટાટવું[2] છો તન તાડનથીજ, ગતીજ કરે શુભ મારગ સામે,
અર્ધવ પીઠ પડે ડફણાં પણ પાંશરી ચાલ પુરી નવ પામે. ૩૯

દોહરો.

શઠને તો શિક્ષા વિના, કદી ન આવે સાન;
કહિયે પશુને કરગરી; તો ન તજે તોફાન. ૪૦

---

૧. પોરસ-ઉત્સાહ. ૨. હલકી જાતનું ઘોડું.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

કોમળ વાત કરે પણ ઘાત, ઘણી ઘટમાં ઘડિમાં ઘર ઘાલે,
આતુરતા બતલાવી અહોનિશ, ચાતુરતા ચિતમાં ધરિ ચાલે;
સ્વારથ સાધિ ઉપાધિતણાં બળ, ઝાડ કરી ઝટ મારગ ઝાલે;
દોસ્તિ કિધે દલપત્ત કહે, દિલ સંકટના બહુ કંટક સાલે. ૪૧

મચ્છર મારવાના સાંચાનું દૃષ્ટાંત.

શીતળ શાંત સ્વભાવ સજે, ખળ આનવિ મચ્છર મારણ સાંચો;
વીશવસા વિશવાસ વસે, ઉપજે નહિ ભેદ પડે નહિ ખાંચો;
વાત વિશેષ કહે દલપત્ત, સ્ત્રીબોધ વિષે વિગતે કરી વાંચો;
ફંદક દેખી રહે ઠરી મચ્છર,ચંચળ થૈ પકડે પછી સાંચો. ૪૨

ખાખરાના ઝાડનું દૃષ્ટાંત.

જે ભરપૂર ભલાઇ દિસે પણ, ક્રૂર થઇ પછી કાળજ કાપે,
ખૂબ ખિલ્યો દરસે તરુ ખાખર, આખર તો કડવાં ફળ[૧] આપે;
તેમજ દુષ્ટ તમામ તણી ગતિ, મિત્ર થઇ મન આપણું માપે,
મિત્ર મટી દલપત્ત કહે પછી, શત્રુ સમાન સદૈવ સંતાપે. ૪૩

કૃતઘ્ની વિષે.

દોહરા.

કૃતઘ્નીને જે ગુણ કર્યો, વસ્તુનો વણસાડ;
ગદ્ધે ખાધું ખેત તે, નહિ પુણ્ય નહિ પાડ. ૧

કૃતઘ્નીને જે આપિયું, ખાય ત્યાં લગી પ્રીત;
ખાતાં સુધી ભસે નહિ, શ્વાન તણી એ રીત. ૨

ગુણ જે કર્યો ગમારને, ધરી ધૂળમાં ધૂળ;
બાવળીયો બળીયો બની, સદાય આપે શૂળ. ૩

---

૧. ફળ—પીતપાપરો.

વળતે દિન ન વિસારિયે, સુખ દિધું દુઃખકાળ;
ઉનાળે જળ આપતાં, ફળે રતે તરુ ફાલ. ૪

મૂર્ખ વિષે.

છપ્પો.

વણ પૂછયાથી વેણ, ઘણાં બોલે તે ઘેલો,
ખોદી ખાડો ખૂબ, પંડે પડે પણ પહેલો;
ન કર્યાનું કરી નિત્ય, ચિત્ત ચેતી નવ ચાલે;
પરનું પોતાતણું, ઘણું ઘેલો ઘર ઘાલે;
વળિ વહેલો વળગે વાદમાં, છેલ્લો છેક છુટી પડે,
દિનદિન દિલમાં દલપત્ત કહે, ઘાટ ઘણા ઘેલા ઘડે. ૧

દોહરા.

બુદ્ધિ વગરનું માનવી, સમજો પશુ સમાન;
વાનરને પણ છે જુઓ, હાથ પાય મુખ કાન. ૨
આવા નરની વાતથી, આ વાનરની વાત;
ખુશી થૈ સુણિએ જાતથી, ખુશી થૈ સુણિયે જાત. ૩
જડને જે કો ગુણ કરે, ઘડે તેહનો ઘાટ;
નીરે તાર્યું કાષ્ટને, શિરપર પાડી વાટ. ૪
જગ મધ્યે જુદાં નથી, ગાંડા જનનાં ગામ;
ગુણહીણા તે ગાંડિયા, દીસે દલપતરામ. ૫
મૂરખ ન ચહે સ્વર્ગ સુખ, ખાન પાન ગુલતાન;
શિશુ શું કરે સુવર્ણને, ભક્ષ કર્યાનું ભાન. ૬
મોટા સાથે માન લે, ગુણ હિણ નહિ વખણાય;
હરિ સાથે પૂજાય પણ, મૂર્ખજ શંખ ગણાય. ૭
વસે ઘેર જઇ બેનને, ગણાય અવગુણ ગૂઢ;
લક્ષ્મી-વરને કર વશી, શંખ મનાયો મૂઢ. ૮

અણસમજુ ને આખલો, સમજો ગુણે સમાન;
સમજાવ્યા સમજે નહી, તાડનથી લે સાન. ૯
માર વગર માને નહી, જડ માણુસ-પશુ જાત;
કરતાં જુલમ હઠે નહી, વિનયતણી સુણી વાત. ૧૦
એક પણ સંપૂર્ણ ગુણ, જનમાં નથી જરૂર;
સંપાદન કરી સ્વલ્પ ગુણ, મૂર્ખ થાય મગરૂર. ૧૧
મૂર્ખ વિચારે મુજ વિના, કશું ન સુધરે કામ;
જાય ખળદથી ખાર ગણી, આગગાડી પરગામ. ૧૨
ગોષ્ઠિ કરવી નવ ગમે, બુધને મૂરખ સાથ;
કદી કાગળ બોલે નહિ, ચડી અભણને હાથ. ૧૩
પકડી કજીઓ પારકો, શીદ કરે સુખ હાણ;
ચિતા પરાઇમાં બળે, એવો કોણ અજાણ. ૧૪
ઉપાય છતાં અબુધ જન, દે ઇશ્વરને દોષ;
છતિ છત્રી ઓઢે નહિ, મેહ ઉપર કરી રોષ. ૧૫

વ્યાઘાતાલંકાર.

ભણ્યો નથી હું ભવવિષે, લખી ન જાણું લેશ;
માટે કામ મુસદ્દિનું, સોંપો મને નરેશ. ૧૬

ગમાર બાવની.

કરી ભરુંસો કર્મનો, કહે થશે થનાર;
આપ તજે ઉદ્યોગને, એ પણ એક ગમાર. ૧૭
આખાની આશા થકી, અરધો તજે આહાર;
પછી પૂરો પસ્તાય છે, એ પણ એક ગમાર. ૧૮
જે વસ્તુ જાતિ રહે, એનો શોક અપાર;
કરે સદા સંભારીને, એ પણ એક ગમાર. ૧૯
તેલ તુલ્ય અંતર તપે, મૂકે વળી વઘાર;
બળતાને બાળે બહુ, એ પણ એક ગમાર. ૨૦
કરે વિચાર કર્યા વિના, અવસર વિરુદ્ધ ઉચાર;

સમય વિષે સમજે નહી, એ પણ એક ગમાર. ૨૧
જેની સોબતથી થયું, અતિશય દુખ એકવાર;
વળી તેની સાથે વસે, એ પણ એક ગમાર. ૨૨
જાણે જે જેની જીભે, નિકળે સદા નકાર,
તોપણ માગે તે કને, એ પણ એક ગમાર. ૨૩
સહજ વાતમાં સર્વ પર, ખોટો રાખે ખાર;
વેર વધારે વિશ્વમાં, એ પણ એક ગમાર. ૨૪
સહસા કામ સમેટીને, વળતી કરે વિચાર;
પાણી પીને ઘર પૂછે, એ પણ એક ગમાર. ૨૫
વાદે નાણું વાવરે, આપે બની ઉદાર;
કરજ કર્યાનો ડર નહી, એ પણ એક ગમાર. ૨૬
નિજ દુર્ગુણ દેખે નહી, પર નિંદાપર પ્યાર;
છિદ્ર ઉઘાડે અવરનાં, એ પણ એક ગમાર. ૨૭
ભૂતળમાં ભુંડાઇનો; ભરે ભલો ભંડાર;
સાબાશી સપને ન લે, એ પણ એક ગમાર. ૨૮
સારું નરસું શોધીને, જુએ ન સાર અસાર;
ગોળ ખોળ સરખાં ગણે, એ પણ એક ગમાર. ૨૯
છત ઝાઝી ઘરમાં છતાં, નામ ધરે નાદાર;
કૃપણપણું પોતે કરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૦
કરે પરાક્રમ પણ ધરે, અવરતણો આધાર;
અલ્પે ન મળે આપ બળ, એ પણ એક ગમાર. ૩૧
સમજે જે હું સહજમાં, પામીશ સાગર પાર;
પંડ બળે તરવા પડે, એ પણ એક ગમાર. ૩૨
ઘરધણિયાણીથી લડી, બાળી દે ઘરબાર;
વિમાસણ વળતી કરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૩
કરી ન પાળે કોઇ હીન, વળતી વધે વિકાર;
ભારે પીડા ભોગવે, એ પણ એક ગમાર. ૩૪

વિખનું જોવા પારખું, લે મુખ માંહિ લગાર;
મોહી વગર મોતે મરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૫
કન્યાનું માગું કરે, એ તો સૌ સંસાર;
પણ વહુનું[1] માગું કરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૬
વાત ન જાણે વૈદની, અનુભવ નહિ આજાર;
વૈદ બની વૈદું કરે, એ પણ એક ગમાર. ૩૭
ટંટો ટુંકો થાય તો, વળી કરે વિસ્તાર;
લડાઈથી લાજે નહી, એ પણ એક ગમાર. ૩૮
નિઃસંશય ઉત્તર મળે, તોય કરે તકરાર;
વ્યર્થ વદે વળી વાદ બહુ, એ પણ એક ગમાર. ૩૯
સમજે જે જન સર્વથી, હુંજ ઘણો હુંશિયાર;
પછી ન પૂછે કોઈને, એ પણ એક ગમાર. ૪૦
અંતર કેરા ઉભરા, બકીને કહાડે બહાર;
જોગ અજોગ જુએ નહી, એ પણ એક ગમાર. ૪૧
ચડે નજર જન ચાલતાં, ચાલે લારો લાર;
પ્રીછે નહિ પરિણામને, એ પણ એક ગમાર. ૪૨
વિરુદ્ધ દીસે વિશ્વમાં, એમ સજે શણગાર;
અપજશથી નવ ઓસરે, એ પણ એક ગમાર. ૪૩
કરે ખુશામતખોર જન, વખાણ વારંવાર;
સાચું માને સર્વ તે, એ પણ એક ગમાર. ૪૪
આગળ કહે અમીર તું, પાછળ કહે કુંભાર;
એવાને નૈવ ઓળખે, એ પણ એક ગમાર. ૪૫
ઉપજ ખરચના આંકનો, શોધે નહિ સુમાર;
વણ લેખે ધન વાવરે, એ પણ એક ગમાર. ૪૬
પ્રથમ ચડાવી પુષ્પને, છેવટે છાંટે છાર;
ધર્યું કનક ધૂળે ધરે, એ પણ એક ગમાર. ૪૭

૧. કોઈએ પોતાને વાપરવા ચીજ માગી લીધી હોય તો વેચાતી માગે.

સ્વારથ સાધ્ય સમે કરે, સ્નેહીનો સંહાર;
શોભ ન રાખે લોભનો, એ પણ એક ગમાર. ૪૮
છેતરવા જન જાતને, હિકમત કરે હજાર;
નીતિની રીતી તજે, એ પણ એક ગમાર. ૪૯
કથને જનનાં કાળજાં, કાપે જેમ કટાર;
ચતુરપણું ચિતમાં ગણે, એ પણ એક ગમાર. ૫૦
પાછળ જેના પંડને, કરે સઉ ધિક્કાર;
એવાં જેનાં આચરણ, એ પણ એક ગમાર. ૫૧
ભોળપણાથી ભૂમિમાં, ઠગાય ઠારોઠાર;
કપટ કશું ન કળી શકે, એ પણ એક ગમાર. ૫૨
વણ તેડાવ્યો વળિવળી, આવે વાર અઢાર;
વણ બોલાવ્યો બહુ બકે, એ પણ એક ગમાર. ૫૩
હસે ભસે લડવા ધસે, ભરી સભા મોઝાર;
માણસની મરજાદ નહિ, એ પણ એક ગમાર. ૫૪
ગુણ તો એક ગણાય નહિ, અવગુણનો અવતાર;
મિથ્યા માન ધરે ઘણું, એ પણ એક ગમાર. ૫૫
તનની પીડા ટાળવા, કરે નહિ પ્રતિકાર;
ભરૂંસો કરે ભવિષ્યનો, એ પણ એક ગમાર. ૫૬
માલ તજી મિઠાશનો, વિખની ભરે વખાર;
સાહે સૌને સાલ સમ, એ પણ એક ગમાર. ૫૭
પરનારીની પ્રીતથી, ખાંતે થાય ખુવાર;
જર, જશ ને જોબન ખુએ, એ પણ એક ગમાર. ૫૮
ઉદ્યમને અળગો કરી, જૈને રમે જુગાર;
ઇચ્છે ધન એમાંથકી, એ પણ એક ગમાર. ૫૯
પાપે પેટ ભરે સદા, ચહે સ્વરગ સંચાર;
ભભકો રાખે ભગતનો, એ પણ એક ગમાર. ૬૦
પક્કા પાખંડી તણો, પણ રાખે પતિયાર;

ખત્તા ખાય પુરા પછી, એ પણ એક ગમાર. ૬૧
જોતાં કંઇક જતા રહ્યા, જન જમરાજદ્વાર;
તોપણ તેનો ત્રાસ નહિ, એ પણ એક ગમાર. ૬૨
વેગે કલાક વહી ગયા, ઉગ્યા પછી અગ્યાર;
તોય ન ચેતે ચિત્તમાં, એ પણ એક ગમાર. ૬૩
પોતે સોંપે પુત્રને, અન ધન ને આગાર[1];
વેઠે સંકટ વૃદ્ધ થઈ, એ પણ એક ગમાર. ૬૪
વૃદ્ધપણે પરણે વળી, નાની સરખી નાર;
વળતી હેરે હેરણું, એ પણ એક ગમાર. ૬૫
પ્રભુ કરુણાથી પૃથ્વીપર, થઇ સૂબો સરદાર;
આશિષ લે નહિં અવરની, એ પણ એક ગમાર. ૬૬
ઉપકારી જનનો કદી, ઉર ન ધરે આભાર;
દુનિઆમાં દલપત કહે, એ પણ એક ગમાર. ૬૭
કાં તો વગર ભણ્યો ભલો, કાં તો ભલો ભણેલ;
અધવધરા જનથી જુઓ, બહુ બિગાડ બનેલ. ૬૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

વેણ ઉચાર વિચાર વિના, કરતો ફરતો નરશંખની સરખો,
શોધક સંગ વિરોધ કરી, ગણિ બોધક બોલ અતોલજ તીખો;
પાઠક પાસ પુરા દસ પાઠક, સાઠક રોજ સુધી નહિ શીખ્યો,
શિક્ષકની શિખતો ન શિખામણ, ભિક્ષુક થૈ ભવમાં પછી ભીખ્યો. ૬૯

દોહરો.

તાબુત શું જોશો તમે, મન રાખો મજબુત;
સમજાવ્યું સમજે નહિ, તે પંડે તાબુત. ૭૦

સોરઠા.

વિદ્યા વિવિધ પ્રકાર, શિક્ષણ શિખવે સ્નેહથી;
ભણે નહિ ભણનાર, શિક્ષક તેને શું કરે? ૭૧

---

૧. આગાર–ઘર.

રહી સુજનોની સાથ, દિલથી ન તજે દુષ્ટતા;
આભે ભીડે બાથ, સુજનો તેને શું કરે? ૭૨
યથાર્થ વાત જરૂર, સાચાં શાસ્ત્રો તો કહે;
અવળું સમજે ઉર, શાસ્ત્રો તેને શું કરે? ૭૩
શિલા સુધારણ કામ, સલાટ ટાંકે ટાંકણે;
ટુકડા થાય તમામ, સલાટ તેને શું કરે? ૭૪
સાચા સાથે જાય, પણ જૂઠું જીભે વદે;
બંધનથી બંધાય, સાચો તેને શું કરે? ૭૫
સંગત રાખે શુદ્ધ, શુદ્ધ સ્વભાવ સજે નહિ;
એવો હોય અબુધ, સંગત તેને શું કરે? ૭૬
સાચા ખોટા દામ, સરાફ સમજાવે સદા;
તોપણ ગ્રહે તમામ, સરાફ તેને શું કરે? ૭૭
રહે દિવસ ને નીશ, શાણા મંત્રી સમીપમાં;
મનસ્વી[1] હોય મહીશ, શાણા તેને શું કરે? ૭૮
શૂરા હોય સિપાઈ, હોય નૃપતિ હિમત રહિત;
રાખે નહિ ઠકરાઈ, શૂરા તેને શું કરે? ૭૯
સજવાને શણગાર, સોની સજી આપે સરસ;
નાક વિનાની નાર, સોની તેને શું કરે? ૮૦
હેત સહિત હમેશ, સુખ આપે સ્વામી ઘણું;
કામની તજે ન કલેશ, સ્વામી તેને શું કરે? ૮૧
સખિયો મળી સદાય, જવા સાસરે સૌ કહે;
જો જુવતી નહિ જાય, સખિયો તેને શું કરે? ૮૨
શેઠે સોંપ્યું કામ, નોકર દિલ દૈ નવ કરે;
દાખે દલપતરામ, શેઠ તેહને શું કરે? ૮૩

ચોપાઈ.

વધામણી વીવાની કહી, મૂરખને મોકલીયો તહી;
અવળું સવળું જઇ ઉચરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૮૪

1. મનસ્વા—મનસોજી.

જેનું જે જાણે નહિ નામ, તેને ભળાવિયે તે કામ;
કારજ તેથી કશું નવ સરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૮૫
ઓળખી ન શકે અક્ષર એક, છૂટો ફર્યો રમતમાં છેક;
વળી વેપાર વડા આદરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૮૬
હરફ ન જાણે હોય હજામ. કરે વળી વૈદકનું કામ;
પછી પરાયા પ્રાણજ હરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૮૭
બોલી ન જાણે વિગતે બોલ, તેનો તે શો કરિયે તોલ;
સભા વિષે પછી જો સંચરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૮૮
નીતિનું તો ન મળે જ્ઞાન, પૃથ્વિપતિનો થાય પ્રધાન;
સંધિ વિગ્રહ શું સાંભરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૮૯
ભય નિર્ભયનું ન મળે ભાન, એને કરિયે આગેવાન;
તો લશ્કર તે સઘળું મરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૯૦
સજે ભલો શોભીતો વેષ, લાયક ગુણ તો ન મળે લેશ;
તેનાથી કંઈ નવ સુધરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૯૧
સદૈવ સારું કરવા ચહાય, પણ એનાથી અવળું થાય;
વિવેક તે કયાંથી વાવરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૯૨
આપનું કામ બગાડે એમ, તો બીજાનું સુધારે કેમ;
અક્કલ વિના મહેનત આદરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૯૩
જીવ વિના કામે જે જાય, ખેદ ધરે ને ખુશી ન થાય;
ફોગટ જઇને પાછો ફરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૯૪
દિલથી કહે છે દલપતરામ, જેના લાયક નહિ જે કામ;
તેમાં હોંસે હિમ્મત ધરે, વીવાની વરશી તે કરે. ૯૫

વહેમ વિષે.

દોહરો.

કેમ વહેમની વારતા, પંડિત કરે પ્રમાણ;
માને મૂરખ માનવી, આપે હોય અજાણ. ૧

મંત્ર જંત્ર ને મેલડી, તે તો તૂતે તૂતઃ
વળગે પૂરા વહેમથી, ભોળા જનને ભૂત. ૨
ભડકણ ભોળા ભાઇને, ભાસે સાચું ભૂત;
તપાસતાં તે તો ઠરે, ભૂત નહિ પણ તૂત. ૩

મનહર છંદ.

ભૂપના ભવનમાં સુતો ગમાર ગામડિયો,
ઘડીઆળ ઘોષ સુણી ભડકીને ભાગે છે;
બુમ સુણી બહુ લોકે કારણ પુછયું તો કહે,
છે તો ઘર ઠીક પણ બીક બહુ લાગે છે;
નકી ભૂત થાય મરી જાય જે નવા ઘરમાં,
આ ઘરમાં ભાઇ ભારે ભુતાવળ જાગે છે;
રાત અરધીક જયારે જાય દલપતરામ,
ઘણણણ ઘણણણ, ઘંટડાઓ વાગે છે. ૪

દોહરો.

એક ધુણે અબધુત થઇ, જેવો જનનો દૂત;
છે તો તૂતેતૂત પણ, ભાસે સાચું ભૂત. ૫
આગગાડિ ને તારનો, ખરેખરો છે ખેલ;
એથી કશો અધિક નથી, બીજો ખેલ બનેલ. ૬
જાણો તે પણ જુક્તિ છે, મંત્ર નહિ પણ જંત્ર;
તેથી બીજા તુચ્છ છે, જાદુ તમાસા તંત્ર. ૭
તે રીતે રચનાર પણ, માણસ અવશ્ય મેવ;
દૂત નહિ તે દેવના, નહિ દુનિઆના દેવ. ૮

ઇંદ્રવિજય છંદ.

મારણ મંત્ર ખચીત ક્ષમા, મન મોહન મંત્ર રુડી ચતુરાઇ,
સ્તંભન મંત્ર સદા સનમાન, પ્રકર્ષણ મંત્ર સનેહ સચાઇ;
એમ ઉદ્યોગીપણુંજ ઉચાટન, વાણિ ભલી વશકારક ભાઇ;
અન્ન સજીવન ઓષધિ છે, દલપત્ત કહે જળમાં અમૃતાઇ. ૯

દોહરા.

માન્યાથી જો માનતા, દેહ દરદ દૂર જાય;
તો સઘળા શ્રીમંતને, દેહ દરદ નવ થાય. ૧૦
એકી બેકી ઉપરે, ભાખે ભવિષ્ય વાણ;
એજ પ્રકારે આશરે, જયોતિષનું ફળ જાણ. ૧૧

મનહર છંદ.

સીતાપતિએ ન જાણ્યું સીતાનું હરણ થશે,
સીતાએ ન જાણ્યું જે સંન્યાસી પ્રતિકૂળ છે;
દેવપતિએ ન જાણ્યું જે દમયંતી નહિ પામું,
નારદે ન જાણ્યું મોહિની તો માયા મૂળ છે;
ગૌતમે ન જાણ્યું જે આ કૂકડામાં કપટ છે,
શુકે ન જાણ્યું જે આરીમાં સંકટ શૂળ છે;
કહે દલપતરામ આજ કળિકાળ મધ્ય,
જોષીયો ભવિષ્ય જાણ ધારવું તે ધૂળ છે. ૧૨

છપ્પો.

રવિને શિર રિપુ રાહુ, ચંદ્ર ક્ષયરોગી આપ,
મંગળ છે અંગાર, બુધ શિર કલંક છાપ;
ગુરુ[1]એ ગુમાવિ નારી, શુક્ર આંખે છે કાણો,
શનિ લૂલો સર્વદા, રાહુ શિર વિના ગણાણો;
વળિ કેતુને તો ધડ નથી, એમ નવે દુખીયા થયા,
ગ્રહ નડવાથીજ દુઃખ થાય તો, ગ્રહને ગ્રહો નડયા કિયા? ૧૩

દોહરો.

કન્યાશાળા અગ્નિરથ, આદિક ઉપજયા જેમ;
દેખી દિલ દાઝે બળે, વિશેષ જેને વહેમ. ૧૪

---

૧. ગુરુ-બૃહસ્પતિ.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

માની લીધાથી થયું મન માનતું, કયાંઇ કદાપિ સુણ્યું નથી કાને,
સત્યજ સત્ય ગણાય સદૈવ, અસત્ય ગણાય અસત્ય નિદાને;
શું થયું જો દલપત્ત કહે કદિ, લેખ લખ્યો શુભ પુસ્તક પાને,
વ્યર્થ ફુટે શિદ અર્થ સરે નહિ, પથ્થરને મણિ પારસ માને. ૧૫

દોહરો.

ભોળા જન વિદ્યા ભણી, વહેમ તજી વખણાય;
વહેમીના સહવાસથી, વળિ તે વહેમી થાય. ૧૬

મનહર છંદ.

કોગળીયું ચાલ્યું તે તો ભંગિયે ચલાવ્યું કહે,
મોટા એ તો મૂર્ખ કારભારિયો કુઢંગિયા;
વાંક વિના ભંગિયાને મારી ભગાડી મુકે,
પશુ જેવા પોતે કાં તો વડા છે વિહંગિયા;
સંહારવા રિપુ શસ્ત્ર પોતાને સજવાં પડે.
શસ્ત્ર વિના અરિ મારે, ભાંગિયા કે ફંગિયા;
સર્વ કારભાર એનો ભંગિયાને સોંપો ભાઇ,
ભોળા કારભારીઓથી ભલા ડાહ્યા ભંગિયા. ૧૭

દોહરો.

દેખી પણ નહિ માનિયે, વગર વિચારી વાત;
દીસે ફરતો સૂર્ય પણ, ફરે પૃથ્વી સાક્ષાત. ૧૮

અભિમાન વિષે.

દોહરા.

માણસને અભિમાનથી, મળે ન કદિયે માન;
ઉલટું અપમાનજ મળે, નઠી ઠરે નાદાન. ૧
અભિમાને દુખ ઉપજે, અભિમાને જશ જાય;
મિથ્યા અભિમાને કદી, જીવનું જોખમ થાય. ૨

અરે વૃથા અભિમાનમાં, કશો મળે નહિ માલ;
[1]જીવરામ સમ જગતમાં, હીણા થાશે હાલ. ૩
આ મિથ્યા અભિમાન છે, ખરીજ ઉંડી ખાડ;
પડે તેહના પંડનાં, હરેક ભાગે હાડ. ૪
અરે વૃથા અભિમાનથી, સરે ન એકે અર્થ;
થાય મનુષ્યમાં મશ્કરી, ઉપજે અધિક અનર્થ. ૫
ઉપજે નહિ અભિમાનથી, અમૃત તણો ઉઘાડ;
અરે વૃથા અભિમાન તો, ઝેરતણું છે ઝાડ. ૬
સ્વાદ નથી સુગંધ નથી, નથીરે પુષ્પ પરાગ;
અરે વૃથા અભિમાન તો, કહિએ કાળો નાગ. ૭
અભિમાનીને અંતરે, સ્વપ્ને પણ નહિ સુખ;
થાય વૃથા અભિમાનથી, દાવાનળ સમ દુઃખ. ૮
અહુધા ઉપજે બળતરા, અંગોઅંગ અથાગ;
અરે વૃથા અભિમાન છે, અદ્ભુત બળતી આગ. ૯
માનો જો મારું કહ્યું, કહું તે ધરજો કાન;
ધરી નર તન ધરશો નહીં, મન મિથ્યા અભિમાન. ૧૦
કહું છું હું[2] અનુભવ કરી, ખરેખરી વળી વાત;
ઉપજે છે અભિમાનથી, ઘડિએ ઘડિએ ઘાત. ૧૧
મિત્ર નથી અભિમાન ગુણ, એ તો ઉગ્ર અરીવ[3];
મિથ્યા અભિમાને ગયો, જીવરામનો જીવ. ૧૨
જે પામે જન પૂર્ણતા, તે ન કદી ફૂલાય;
પૂરો ઘટ છલકાય નહિ, અધુરો ઘટ છલકાય. ૧૩

ઉપેંદ્રવજ્ર વૃત્ત.

કુભારજાએ સુત જે જણેલો, કુપાત્ર વિદ્યા વળી તે ભણેલો;
અધર્મિને જો અધિકાર આવે, તો જુલ્મ ઝાઝો જગમાં જણાવે. ૧૪

---

૧. મિથ્યાભિમાન નાટકમાં જીવરામનો દાખલો છે.
૨. હું-જીવરામે કહ્યું છે. ૩. અરિ-ઇવ-શત્રુ જેવો.

દોહરા.

અલ્પ કાંઇ ગુણ આવતાં, છાકો મગજ છલકાય;
જરૂર તે પછી જાંણવું, શેષ ગુણો ન સમાય. ૧૫
ભૂલે ભેદ ભવિષ્યના, સુરવર મુનિ સમાન;
માટે જન મિથ્યા ધરે, અભિમાની અભિમાન. ૧૬
કશા વિના અટકે નહી, જેમ તેમ દિન જાય;
વસ્ત્ર વિના વલકલ[1] ધરી, વન વસતા ઋષિરાય. ૧૭

ઉપજાતિ વૃત્ત.

સ્વશક્તિનો સંભવ જે ન જાણે, અનેક વાતે અભિમાન આણે;
માની ઘણો થૈ મગરૂર માલે, હરેક વાતે નિજ હાથ ઘાલે. ૧૮

દોહરો.

માન હરેક પ્રકારનું, મળવા ન ધરો આશ;
જળચર થળમાં વિચરતાં, નિશ્ચે પામે નાશ. ૧૯

શક્ત છંદ.

સદા સોયનું સોયથી કામ થાય,
કૃપાણે[2] કહો કે કરી શું શકાય;
કરી શું શકે આંખનું કામ કાન,
ધરે માનવી મૂર્ખ મિથ્યાભિમાન. ૨૦

દોહરો.

આપેલો જગદીશ્વરે, હરેકમાં ગુણ હોય;
અવગણના કરી કોઇની, ગર્વ ન ધરશો કોઇ. ૨૧

મનહર છંદ.

વદે વિદ્વાન એક છે આ જડ જેવો છેક,
અકલ વિનાનો એ તે કારજ શું કરશે;

૧. વલ્કલ-ઝાડના છાલનાં લુગડાં.
૨. કૃપાણ-તરવાર.

અરે વિદવાન અભિમાન એવું આણીશ મા,
મિથ્યા અભિમાની અભિમાનમાં તું મરશે;
જડમાં તો જગદીશે ગોઠવ્યા છે એવા ગુણ,
અકલ તારી એની આગળ જળ ભરશે;
જડ જાતિ નાવ નામ, દેખ દલપતરામ,
　વિના તારી અકલ તરીને ઉતરશે? ૨૨

દોહરો.

અવગુણને પણ ગુણ ગણી, ઉર આણે અભિમાન;
તો તેને શું ટોકિએ, કહે તે સુણીએ કાન. ૨૩

મનહર છંદ.

વૃડ કહે ઘણો જૂનો ચોખો છે અમારો ચાલ,
દુનિયાંને જૂની રીત અમારે દેખાડવી;
સૃષ્ટિ સરજયા પહેલે સમે કયાં સુરજ હતો,
એ તો થયો નવો નવી રીત નહિ પાડવી;
હોય જતે હલકા તે આધુનિક રીત રાખે,
ઉત્તમ જાતિ એ નવી રીતને નસાડવી;
જુવો કેવી જગતમાં ઉત્તમ અમારી જાત,
દિવાકર દેખી નહિ આંખજ ઉઘાડવી. ૨૪

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જેને ન જ્ઞાન કદિ કોકિલ નાગ કેરું,
તે કાગનું કદિ વખાણ કરે ઘણેરું;
જેણે સુણ્યા શ્રવણ કોકિલ શબ્દ સારા,
તે કાગના સ્વર સુણી નહિ માનનારા. ૨૫

આર્યા વૃત્ત.

અટન કર્યું ન યુરોપે, મન તેને મુંબઇ નગર મોટું;
પણ પારિસ પુર પેખે, છેક પછી જાણશે છોટું. ૨૬

દોહરો.

આપ આપની અકલનું, સૌને ઉર અભિમાન;
ઇશ્વરની માયાતણું, અકળિત એજ નિદાન.[1] ૨૭

મનહર છંદ.

પંડિતને પતની:કહે તમે તો પઢી જાણો,
આપની અક્કલ એને અધિક જણાઇ છે;
રસોઇઓ રસોઇ કરી આપી રાજાને કહે,
ચાવી જાણો તેમાં કહો કશી ચતુરાઇ છે;
વણકર વસ્ત્ર વણી આપે વાણિઆને કહે,
વકરો કરી જાણો છો તેમાં શી વડાઇ છે;
આપ આપની અધિક દેખે દલપત કહે,
સકળમાં અકલ અંધારે વહેંચાઇ છે. ૨૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ચોરાવી લે કે ચિત ચોરી રાખે, વિદ્યાગુરુને ગુરુજી ન ભાખે;
જુઓ કળા એ કપટી જનોની, કરે વડાઇ સ્વપરાક્રમોની.
પૂછે ન પોતે પણ પૂછવાથી, લાજે દિલે શિષ્યપણે થવાથી;
પુછે ગુરુ થૈ મન મર્મ લેવા, મિથ્યાભિમાની નર દંભિ એવા. ૩૦

દોહરા.

લટકે ઉંધે મસ્તકે, જઇ ડાળે વાગોળ;
મન જાણે મેં પગવડે, રાખ્યો ખાળી ખગોળ. ૩૧
મિથ્યા અભિમાની મનુષ્ય, ઠાલી કરે ઠકરાઇ;
તેથી તેની થાય છે, ભુંગળ વિના ભવાઇ. ૩૨

વંશસ્થ વૃત્ત.

મિથ્યાભિમાનિ વર જેહને મળ્યો,
તે માનનીનો અવતાર તો બળ્યો:
કરે કળાપો બહુ સર્વ કાળમાં,
તેને સદા કાજળ છે કપાળમાં. ૩૩

---

૧. નિદાન-કારણ.

દોહરો.

કૃત્ય કર્યાથી થાય શું, જો ન વખાણે લોક;
નહિ સુગંધ સુફળ નહિ, આવળ ફૂલે ફોક.　　　૩૪

પાદાકુળ છંદ.

જેમાં ગુણ કે અવગુણ એકે, છાનું કદી રહે નહિ છેકે;
છોને છળથી છાનું રાખે, દુનિયાં દેખે તેવું દાખે.　　　૩૫

ઉપજાતિ વૃત્ત.

અશક્યતાથી નહિ હાથ આવે, તો દોષ તેમાં ઠગ તે ઠરાવે;
થાકે કદી જો કરી ફૂદકારો, કહે નથી તે ફળ સ્વાદ સારો. ૩૬

દોહરા.

માનીને અપમાનથી, ચડે કારમો કાળ;
જો નવ ચાલે જોર તો, ફૂટે આપ કપાળ.　　　૩૭
લાજી ખામી ઢાંકતાં, લાખો જાણે લોક;
અભિમાની અભિમાનથી, ફતેહ માને ફોક.　　　૩૮

ઉપજાતિ વૃત્ત.

જો પારકી કીર્તિ પડેજ કાને, મિઠાશ તેમાં મનથી ન માને;
સ્વકીર્તિનાં ગાયન ગાય ગાજી, મિથ્યાભિમાની મુરખા મિજાજી. ૩૯

દોહરા.

અભિમાની મત આપનો, મૂકે નહિ તિલ માત્ર;
તે માટે તેથી હઠે, શાણા લોક સુપાત્ર.　　　૪૦
અભિમાનીને ઉચરતાં, છે સર્વે મગ છૂટ;
અંતે આપણે થાકિયે, કરતા માથાફૂટ.　　　૪૧
મનમાં સમજે મૂર્ખ જે, વૃથા વદું છું વાદ;
મુખે મમત મૂકે નહી, અભિમાની ઉસ્તાદ.　　　૪૨
અભિમાનીને અંતરે, ભાસે જો નિજ ભૂલ;
તોપણ તેની જીભથી, કદિ નહિ કરે કબૂલ.　　　૪૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ખત્તા મળે તોપણ ખેલ ખેલે, મિથ્યાભિમાની મમતા ન મેલે;
કાઢે કરયા ઉત્તર ફેરી કુંચી, પડયા મિયાં તોપણ ટાંગ ઊંચી. ૪૪
ડરે દિલે દૂરથિ દેડકાથી, વાણી વદે જે વદું વાઘલાથી;
કરે ખરેખાત વિચાર ખોટા, મિથ્યાભિમાની નર મૂર્ખ મોટા. ૪૫

દોહરા.

અભિમાનીના ઉપરે, રૂઠે શ્રી ભગવાન;
અંતે જરૂર એહનું, ઉતારે અભિમાન. ૪૬
રાવણ દુર્જોધનતણું, રહ્યું નહિ અભિમાન;
તોપણ તે વાતો સુણી, નવ સમજે નાદાન. ૪૭

મનહર છંદ.

કુવો શું ગરવ ધરે તેથી તો તળાવ મોટું,
તળાવથી નદીઓ છે, મોટી એક એકથી,
નદીઓ તે સઘળી સમુદ્રમાં સમાઇ જાય,
આકાશ ભરાય નહિ સમુદ્રો અનેકથી;
એમ એક એકથી અધિક અધિકાઇ ધરે,
વિવેકી તો ઉર એમ વિચારે વિવેકથી;
કહે દલપતરામ જાય અભિમાન આમ,
સમજે પોતાને જયારે છોટા છોટા છેકથી. ૪૮
વધે અભિમાન ત્યારે ઉંચી ઉંચી દષ્ટિ કરો,
તૃષ્ણા વધે ત્યારે નીચા નીચાને નિહાળિયે;
દુખિયાનાં દુઃખ દેખી તેઓનાથી તો વિશેષ,
સમજી પોતાને સુખી સદા મન વાળિયે;
જેમ ટાઢ પડે ત્યારે ભાળીએ સૂરજ સામું,
તાપ પડે ત્યારે છાયા ઝાડની સંભાળિયે;
કહે દલપતરામ કરીને ઉપાય આમ,
અભિમાન તથા તાપ તૃષ્ણાતણો ટાળિયે. ૪૯

દોહરો.

અધિક થકી અધિકા મળે, સરસ નરસ કરનાર;
સરસાઈ નરસાઇનો, પામી ન શકિયે પાર. ૫૦

નમ્રતા વિષે.

છપ્પો.

નમિને ચાલે નીર, ધીર નર વીર નમે છે,
ધૂર્ત પુરુષને ધૂમ્ર, ભટકતા અધર ભમે છે;
તરુ રસવાળું[1] તેમ, વાળતાં તુરત વળે છે,
કુટિલ પુરુષને કાઠ, બિચારાં અકડ બળે છે;
અભિમાનપણાની અસર તે, સજ્જનને શા કામની,
નહિ નમ્રપણામાં નિશ દિવસ, રુચિ છે દલપતરામની. ૧

દોહરા.

ઉત્તમ જન પર કારણે, નમેજ ઠામે ઠામ;
ઉત્તમાંગ[2] જયાં ત્યાં નમે, ઉદર ભરણને કામ. ૨
સારા નરસા સર્વને. પ્રેમે કરો પ્રણામ;
ઇશ્વર છે સૌ લોકના, દીલમાં દલપતરામ. ૩
પરમેશ્વર માતા પિતા કે, પાળકની પાસ;
માન મુકીને માગતાં, નહિ કીર્તિનો નાશ. ૪
જો રાખે નરમાશ તો, કરે શત્રુમાં વાસ;
બત્રિસ દાંત વચ્ચે વસે, જીભ રાખી નરમાશ. ૫
ઉદ્ધત દુઃખ પામે અતિ, નમ્ર બચે, એ ન્યાય;
નમ્ર ઝાડ નદીમાં બચે, અનમ્ર ઉખડી જાય. ૬
ખીલા ખુદ ધાતુતણો, અતિ બરડ દેખાય;
જત્તરડામાં નીકળે, તેમ નમ્ર તે થાય: ૭

---

૧. રસવાળું. પાણીવાળું, મતલબ કે લીલું. ૨. માથું.

એક અદેખા જન વિના, વિનયથકી વશ થાય;
જળ સૌને શીતળ કરે, તાતા તેલ સિવાય. ૮
યોગ્ય નમ્રતા કીજિયે, અધિક કર્યે ઉપહાસ;
વાટે કરતાં દંડવત, લોક હસે ચોપાસ. ૯
અતિ નમ્રને દબાવવો, ઉન્મત્તનો એ ચાલ;
નિધિને નોકા અતિ નમે, તો ચાંપે પાતાળ. ૧૦
નમ્રપણું અતિ નિરખીને, ઝેરી ન તજે ઝેર;
અજા ધરે અતિ નમ્રતા, વાઘ તજે નહિ વેર. ૧૧
વશીકરણ છે વિનયમાં, વિનયે જન વશ થાય;
મૂરખ લોકો મંત્રથી, ઠાલા ઘણા ઠગાય. ૧૨

ભુજંગી છંદ.

અરે લોક ઠાલા ઠગાઈ પડે છે, ઠગારાતણી ચોટમાં તે ચડે છે;
અને સત્ય તો વારતા એક એ છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૧૩
નથી મંત્રથી જંત્રથી આમ થાતું, નથી ચીઠિ દોરા થકી વૈર જાતું;
ખરું વૈર તે તો વિનેથી ખસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૧૪
વિનેથી વદે જે મુખે મિષ્ટ વાચા, ન મારે કદી કોઇ તેને તમાચા;
નહિ તો પછી હાથ પોતે ઘસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૧૫
અજાણ્યા જનોને ભસે શ્વાન જયારે, વિનેવંત થઇ જો વદે વાણિ ત્યારે;
કહો શ્વાન તેને પછી કયાં ભસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૧૬
ગમેતેમ શત્રુ ચડયો હોય ચાડી, વિને વાક્ય જો બોલિયે શાંતિ સાડી;
ધરી ક્રોધ સામો પછી કયાં ધસે છે, વિનેમાં વશીકારવિદ્યા વસે છે.૧૭
જનો સર્વને જીતવા જો વિચારો, વિને વાક્ય આધીનતાથી ઉચારો;
વિનેથી દયા દીલમાંહી ઠસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૧૮
વિનેથી વધે છે પરીપૂર્ણ પ્રીતિ, વિનેવંત તો ભાઇ પામે ન ભીતિ;
વિનેહીન તે મૃત્યુ ફાંદે ફસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે.૧૯
વિનેવંતને મિત્ર ઝાઝા મળે છે, વિનેવંતના તાપ સર્વે ટળે છે;
વિનેવંત તે વિશ્વમાં વીલસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૨૦

વિનેવંત પામે વિશેષે વિખ્યાતિ, વિનેવંતની હોય છે શાંત છાતી;
વિને હીનને હીન જાણી હસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૨૧
વિનેવંતને લોક અત્યંત ઇચ્છે, વિનેવંતને પાછળે લોક પ્રીછે;
વિનેવંતને જાણજો જે જશે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૨૨
જુઓ સર્પ કે સિંહ ને રિંછ જેવા, વિનેથી વળી થાય છે વશ્ય એવા;
વિને હીનને દુષ્ટ ભાવે ડસે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૨૩
વિનેની પ્રવૃત્તિ થવા ઠામઠામે, તપાશી દિલે તત્વ દલપત્તરામે;
રચેલા રુડા છંદ આ દ્વાદશે છે, વિનેમાં વશીકાર વિદ્યા વસે છે. ૨૪

સદ્ગુણ વિષે.

દોહરા.

બધાંય વિદ્યા બીજનું, જીવન સદ્ગુણ જાણ;
વણ જીવન જો વાવીએ, હોય સફળ શ્રમ હાણ.
ઉત્તમ શુભ ગુણ એકથી, મળે જગતમાં માન;
કોકિલ મધુરા કંઠથી, કરે ખુશી જન કાન. ૨
અધુરા ગુણો અનેકથી, ગુણિજન નહિ ગણાય;
પરિપૂરણ ગુણ એક પણ, વિશ્વ વિષે વખણાય. ૩

અરવિંદમુખી છંદ.

મણિ માંહિ નહિ રસ સ્વાદ સુવાસ,
પ્રકાશતણો ગુણ એક અનેક;
વળી કસ્તુરી માંહિ સુગંધ વસે,
શુભ રૂપ કે રંગ છતે નહિ છેક;
શુક કોકિલના સ્વર સુંદરથીજ,
વખાણ કરે સહુ વિશ્વ વશેક;
સનમાન સદા દલપત્ત થશેજ,
હશે ગુણ જો પરિપૂરણ એક. ૪

દોહરા.

હોય એક ગુણ અધિક તો, એક ન્યૂન ગુણ હોય;
કાગળ[1] પુષ્પ સુકાય નહિ, સુગંધી તેમાં નોય. ૫
એકજ વસ્તુમાં નહિ, સઘળાં સુખનાં મૂળ;
મીઠી છાયા લીંબડો, દે પણ નહિ ફળ ફૂલ.
જો નિજ ગુણ ઠંડો પડે, તો ઉતરે અધિકાર;
જો પારો ઠંડો પડે, તો નીચો જનાર.
દેખીતા ગુણ જન ગણે, અદર્શ ગુણ નહિ કોય;
અસ્ત ગણાય અમાસ શશિ, પ્રકાશ પાછળ તોય. ૮
સૌએ માન્યું તે ખરું, ગુણ તેમાંજ ગણાય;
ધન મધ્યે કિંમત ધરી, નહિ ઓઢાય ખવાય. ૯
દુર્ગુણ તજી ગુણ સંગ્રહો, એ સૌનો ઉપદેશ;
પણ તે પોતે સમજવું, હદમાં હોય હમેશ. ૧૦
સદ્‌ગુણ પણ નહિ કામનો, જો પહોચે હદપાર;
આખી રાત ઉજાગરો, કરી ભણે દુઃખકાર. ૧૧
અભ્યાસી વિદ્યા ભણે, રળતાં દોલત થાય;
ગંભીરતાદિક સદગુણો, ઇશ્વરદત્ત ગણાય. ૧૨
સમૃદ્ધિ સાથે સદગુણો, ઠરે કોઇકજ ઠામ;
સોનું તથા સુગંધ ક્યાં, દીસે દલપતરામ. ૧૩

દુર્ગુણ વિષે.

દોહરા.

ખળ નિષ્ફળ હિંમત વિના, વંશ સંપ વિણ વ્યર્થ;
વિત્ત વ્યર્થ વિદ્યા વિના, અગુણે ઇલમ અનર્થ. ૧
ઉગતો અવગુણ ટાળિયે, તેજ ટાળવા જોગ;
વળે નહિ વ્યાપી ગયો, રગરગમાં જે રોગ. ૨

---

૧. કાગળનાં ફૂલ

જાય નદી જળ પૂર પણ, જળાકાર રહી જાય;
જાય જુવાની જનતણી, દુર્લક્ષણ દેખાય. ૩
નિજ દુર્ગુણ દેખાય નહિ, પર દુર્ગુણ દેખાય;
નિજ વાંસો દેખાય નહિ, પરવાંસો પેખાય. ૪

મનહર છંદ.

સારું સારું શોધવાને ધારું જ્યારે મારું મન,
સારું તો સ્વલ્પ ઠામ ઠામ તો નઠારું છે,
મીઠું પાણી મેદનીમાં દીઠું કોઈ કોઇ ઠામ,
ખૂબ તો ખચીત મહાસાગરમાં ખારું છે;
આદિત્યની આસપાસ છે આકાશમાં પ્રકાશ,
આશમાની રંગ આ અધિક તો અંધારું છે,
કામસત્ય નામનું ન નિંદે દલપતરામ,
સૃષ્ટિતણા સ્વામિયે જે સૃજ્યું છે તે સારું છે. ૫

દોહરા.

દીપ્તિવાનના દુર્ગુણો, સહેજ ન જાણ્યા જાય;
શુક્ર સંક્રમણ સૂર્યમાં. દુર્બિનથી દેખાય. ૬
અલ્પ ચિન્હ ઉપર થકી, સમજી લઇએ સાર;
લખતાં ઉત્તર જાણિયે, મીઠું વળે નકાર. ૭

ચોપાઈ.

કૌતક દેખી હરખી હસે, દુઃખ દેખી આંખે જળ ધસે;
ડર દીઠે કાયા કંપાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૮
તેમજ ઓછો તોળે તોલ, બોલે જૂઠા જૂઠા બોલ;
ચીજ જરૂરે તે ચોરી જાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૯
માણસનું ઉપજે જ્યાં મર્ણ, શોક કરે નહિ સુણતાં કર્ણ;
ખૂન કદિક તેથીજ કરાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૦

---

૧ અંગાસના. ચંદ્રના પાછલા ભાગમાં પ્રકાશ હોયછે તોપણ આ તરફ દેખાતો નથી માટે ચંદ્ર અસ્ત થયો કહેવાય છે.

જેને બોલ્યાનો નહિ બંધ, અધિક દિસે સ્વારથથી અંધ;
લખત લખ્યું તેથી ન પળાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૧
કરજ ઘણું નિજ માથે કરે, ઉડાવતાં નહિ અંતર ડરે;
એ દેવાળાનો ઉપાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૨
વદે વાયદો વારંવાર, જુએ આડું અવળું જે વાર;
એ ના પાડયાનો અભિપ્રાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૩
ગમે ઘણાં ગુણકાનાં ગાન, રાંડોમાં રખડયાનું ધ્યાન;
વળતી તે વ્યભિચારી થાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૪
પંડે બ્રાહ્મણ ગાંજો પિયે, બહુજન જાણે પણ નહિ બિયે;
વખતે વારુણિ[1] પણ પીવાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૫
દયા ટળે દાનત ફરી જાય, પ્રજા સાથ શત્રુતા થાય;
તે રાજાનું રાજ ડુબાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૬
વડાની સાથે કરે વિરોધ, કિંચિત બળ પણ ઝાઝો ક્રોધ;
દુઃખ દશા તેની દેખાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૭
કહેશે વ્યસની ફરી નહિ કરું, અચિતપણે પણ કરશે ખરું;
જો વ્યસન સંગત ન તજાય, સ્વપ્નું આચારે વરતાય. ૧૮
ઓઠ હલાવે માણુસ જાત, પેટની પરખી લઇયે વાત;
એ પરખી લેવાની આમ, રીત કહે છે દલપતરામ. ૧૯

સત્ય વિષે.

મનહર છંદ. સહોક્તિ અલંકાર.

કુળનું કંગાલપણું જાય છે કુસંગ સાથે,
સંપ સાથે સમૃદ્ધિ સદા વિદાય થાય છે;
સિદ્ધિ અને બુદ્ધિ બંને આવે છે ઉદ્યોગ સાથે,
આળસ સંઘાતે તો દરિદ્રતા દેખાય છે;

---

૧. વારુણી-મદિરા.

કંજુસાઇ સાથે સદા ઉપજે છે અપજશ,
જશ તો ઉદારતાની સાથે વધી જાય છે;
જુઠ સાથે અવિશ્વાસ આવે દલપત કહે,
સત્ય સાથે સાહુકારી ખહુધા ખંધાય છે. ૧

ઇંદ્રવિજય છંદ.

સત્ય ખધા સુખનું શુભ સાધન, સત્યવિના કહેવાય કુધારો,
સત્ય થકી દલપત્ત કહે, ધીરધારપણું વ્યવહારનું ધારો;
સત્ય ગયા પછી સૃષ્ટિ વિષે, અતિ સંકટનો નહિ અંલ્પ ઉધારો,
સત્ય સમસ્ત સુધારણ મૂળ, અસત્યથી અસ્ત સમસ્ત સુધારો ૨

દોહરા.

સત્ય વિષે સદગુણો, ગણતાં એમ ગણાય;
જેમ રૂપૈઆ એકમાં, આના સોળ સમાય. ૩
સત્ય ન સંતાડયું રહે, ખરો જુઓ એ ખેલ;
આવે જેમ ઉપર તરી, જળ તળિયેથી તેલ. ૪
સત્ય સાચવે તેહને, ખળ જન શું કરનાર;
કેમ શ્વાન કરડી શકે, જે ગજ શિર અસ્વાર. ૫
કરતાં સારું કામ કે, અદલ ઉચરતાં આંક;
રાખે દુરિજન રોષ તો, સજજનનો શો વાંક. ૬
લેવડ દેવડ ને વળી, વિધિ ભાત વ્યવહાર;
ચાલે છે આ જગતમાં, સત્ય તણે આધાર. ૭
સત્યપણું જો સર્વથા, નિશ્ચે પામે નાશ;
તો સુખની સંસારમાં, અલ્પ ન ધરવી આશ. ૮
સત્ય ધર્મનું સત્વ છે, અધર્મ સત્વ અસત્ય;
સદા સર્વદા સત્યની, અતિશે દિસે અગત્ય. ૯
બાળપણાથી બાળને, સત્યપણાની ટેવ;
પૂરી રીતે પાડવી, ભલો વિચારી ભેવ. ૧૦

સ્વપ્ને પણ સાચું વદે, જુઠ ન વદે જરાય;
સત્યવાદિ સંસારમાં, શોભે અધિક સદાય. ૧૧
સેવે સિંધુ સત્યનો, ગુણી હરિભક્ત ગણાય;
લોભી અણુભે પદતણો, જણુ તે એમ જણાય. ૧૨

જુઠ વિષે.

મનહર છંદ.

જુઠું બોલીને દેએ સત્યતાની શિખામણ,
લોકને કહો તે ઉપદેશ કેમ લાગશે;
જુઠું બોલે તે જરૂર મહા પાપનુંજ મૂળ,
જુઠું બોલવાથી શૂળ સહસ્રધા જાગશે;
જુઠું બોલે તે ગણાય કોરટનો ગુનેગાર,
જુઠું બોલનારતણો ભાર બોજ ભાગશે;
કહે દલપતરામ જાણવું જરૂર આમ,
કોઈ સમે કોરટ સાચો જવાબ માગશે. ૧
જુઠાનો જરૂર જુઓ જગમાંથી જશ જાય,
જીવ્યો તે ન જીવ્યો જેને જન જાણે જુઠો છે;
જુઠું બોલી જગતને સમજાવે જેમ તેમ,
આ લોકમાં એવું જાણો એનો દિન ઉઠયો છે;
જુઠું બોલી જાણે દુષ્ટમાન કરી માન પામું,
ત્રિભુવનમાંહી કહો તેને કોણ ત્રુઠયો છે;
જુઠાબોલો જન ચોર ઢોર કે હરામખોર,
કહે દલપતરામ એને રામ રૂઠયો છે. ૨

દોહરા.

જુઠા બોલાનું જુઓ, ખધું જુઠમાં જાય;
વિંછી કરડે બાંડને, સાચે જુઠ મનાય. ૩

જે જન કદી જુઠો પડે, એક વાર કો ઠામ;
સુણતાં સંશય ઉપજે, તેનાં બોલ તમામ. ૪
જુઠી વાતે જો કદી, મૂઠી મળે અનાજ;
ઉઠી એમાં આગ તો, રૂઠી ઉઠે રાજ. ૫
જુઠી સાચી ગપ જગતમાં, વિચરી તે જંખાય;
સૂર્યગ્રહણ શશિથી બને, પણ ગ્રહ રાહુ ગણાય. ૬
સર્વ કહે તેવું કહો, તેમાં નહિ જુઠાઇ;
તળાઇ નહી થી તેલમાં, તેને કહે તળાઇ. ૭

એક બાવાની ગપ.

એકટંગિયો દેશ છે, મેં જોયો નિજ જાત;
ભરી સભામાં ભાઇ મેં, ખરે[1] ખરી કહી વાત. ૮

ઉત્તર.

તમે ખરે મુખથી કહી, ખરી તમારી વાત;
સમજુ તો સમજે તરત, ભોળા પામે ભ્રાંત. ૯
દાન સમાન સુપુણ્ય નહી, ભજન સમો નહિ જાપ;
સત્ય સમાન સુધર્મ નહી, જુઠ સમું નહિ પાપ. ૧૦

લોભ વિષે.

દોહરો.

લોભે લાજ ઘટે ઘણી, લોભે પ્રભુ પ્રતિકૂળ;
લોભે લક્ષણ જાય છે, લોભ પાપનું મૂળ. ૧

ભુજંગી છંદ.

ઘણા લોભથી તો ઘણું કષ્ટ થાશે,
ઘણા લોભથી લાભ લેતાં લુંટાશે;
ઘણા લોભથી તો પડે ભીડ ભારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો સગારે. ૨

1. એમાંથી બીજો અર્થ એવો નીકળે છે કે ગધેડે ગધેડિયા વાત કહી.

ઘણા લોભથી સત્યતા સર્વ તૂટે,
ઘણા લોભથી મિત્રતા છેક છૂટે;
અરે લોભથી ધર્મને દૂર ધારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૩
અતી લોભથી આંધળા થાય આંખે,
ચિતે ચેતીને કોઇ ચિંતા ન રાખે;
ખરી ખોટનો માલ નાંખે વખારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૪
જુઓ માછલાં સ્વાદ લોભે મરે છે,
જુઓ લોભિયા કામ કેવાં કરે છે;
અકર્મીજને દ્રવ્ય આપે ઉધારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૫
અતી લોભિયાને ઠગારા ઠગે છે,
અતી લોભિયા ફંદમાંહી ફસે છે;
અતી લોભિયા કષ્ટને છે કિનારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૬
વસીલો નહિ લોકમાં લોભિયાનો,
સગો કે સનેહી કહો હોય શાનો;
વિવેકે કશું લોભિયો ના વિચારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૭
જનોને ચિતે જે સમે લોભ જાગે,
અતી ઝેર તે તો સુધા તુલ્ય લાગે;
વડેરાતણાં શુદ્ધ વાક્યો વિસારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૮
કહો લોભિયાને દયા દીલ ક્યાંથી,
અરેકાર આવે નહી ઉરમાંથી;
નહી લોભીઓ પેટ પોતાનું ઠારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૯

કરે લોભથી કારમાં કામ કુડાં,
હૃદે લોભિયાને રુચે કેમ રુડાં;
ડરે ના કહે ઘાતકી લોક ભારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૧૦

ખમે લોભિયો દ્રવ્યની ભીડ ભારી,
ભમે લોભિયો નિત્ય થૈને ભિખારી;
પડયાં હોય જો લાખ નાણું પટારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૧૧

કહી શુદ્ધ શિક્ષા રુડા લોક કામે,
દિલે ધારીને નીતિ દલપત્તરામે;
અનીતિ તજે અંતરે જો ઉતારે,
અરે લોભનો થોભ રાખો લગારે. ૧૨

મનહર છંદ.

ધુતી ધુતી ધન ન ધરાયો ધને ધૂરત તું,
ધીક તારી ધારણા જે ધન ધર્યું ધૂળમાં;
મતિ રૂપી અમૃત મળેલું મહા મૂલ્યવાન,
મચી મચી રેડયું મહા પાપનાજ મૂળમાં; ૧૩
તાપનો સંતાપ ને સંતાપ શીત સર્વડાંનો,
સહન કરીને દ્રવ્ય સંચ્યું રહી શૂળમાં;
દેહને સદૈવ દુઃખ દીધું દલપત કહે,
દમડી ન તોડી તેં દવામાં કે દુકૂળમાં[1].

દોહરા.

મુખથી માગે અલ્પ પણું, મનમાં મોટી આશ;
ડગલો માગે ટેલિયો, ઇચ્છે ધન પંચાસ. ૧૪
આપેલું પહોંચે નહિ, હતા તેહવા ફેર;
પ્રકાશ આપે નિત્ય રવિ, રાતે તોય અંધેર. ૧૫
ગણે ન પીડા પારકી, સ્વારથ સરતાં લોક;
હરખે સ્ત્રી ચૂડો ધરી, ગણે ન [2]ગજનો શોક. ૧૬

---

૧. દુકૂળ-લુગડાં. ૨. ગજ-હાથી.

સંતોષ વિષે.

ભુજંગી છંદ.

ખધા દોષ ને રોષ સંતાપ ખાળે,
તથા સુખ દે દેહનાં દુઃખ ટાળે;
નથી તાપ તૃષ્ણાતણો તે નઠારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૧

જડી જાણ સંતોષની ખાણ જેને,
ત્રિલોકીતણું તો મળ્યું રાજ તેને;
ખરેખાત લાગે બીજો સ્વાદ ખારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૨

દીધો દામ દાટી લીધો લાભ શાનો,
મળ્યા લાખ તો રાખ જેવાજ માનો;
જુઠો લોભ ઠાલો ઠગે છે ઠગારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૩

ઘટે દેહ તૃષ્ણા મટે કેમ મોટી,
થશે હાથ ઇચ્છા ખસે કેમ ખોટી;
કદી કાળ ક્યાંહી ન આવે કિનારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૪

જનાવાદિ ગાંઠે નહિ હોય જેને,
રહે છે રૂપામોરની આશ એને;
થશે લોભ લાખો જડે જો હજારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૫

મહા લોભ લાગે મળે દેશ મોટો,
ખરું જાણ તૃષ્ણાતણો ખેલ ખોટો;
ઘણું જો જડે તો રડે છે ભિખારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૬

ભલા ભૂપ પંડે ગરીબી ગણે છે,
તળે સર્વ તે એક બીજાતણે છે;
વસી વિશ્વમાં વાત તે તો વિચારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૭
ઘણે લાભ તૃષ્ણા ઘટેલી ન લાગે,
પડ્યે ઘી ઘણાથી ઘણી આગ જાગે;
અરે એમ માનિ ઉદાસી ઉતારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૮
રળો ને ખપો ખૂબ ઉદ્યોગ રાખી,
સજો સુખ સંતોષનો સ્વાદ ચાખી;
કદી દીનતા તો ન આપે ઉચારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૯
દુખી હોય પોતા થકી કોઇ પ્રાણી,
જુઓ એ થકી આપ શ્રીમંત જાણી;
પ્રભુનો પુરો પાડ ધીરેથી ધારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૧૦
હતો એક જોડા વિના રાંક જેવો,
વિના પાવ તેણે દીઠો એક તેવો;
કહ્યું આ થકી તો ભલો જન્મ મારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૧૧
જઇ વિક્રમે પાંડવો દેશ જોયો,
પુછી રિદ્ધિને રાંક થૈ ખૂબ રોયો;
ન પામ્યો પ્રભૂ હું પુરાં રાજદ્વારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૧૨
રહે લોભ તો રાંક થૈને રડે છે,
નકી ડાકણી એક તૃષ્ણા નડે છે;
હરે તાપ સંતોષ ને નીર ઠારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૧૩

વસે જો થઇ શુદ્ધ સંતોષવાળો,
મટે માનવી ઇંદ્રનો ઓશિયાળો;
નહિ કોઇની તે તમા રાખનારો,
સદા સર્વથી શુદ્ધ સંતોષ સારો. ૧૪
ભમે માનવીને ભલી આશ ભાગે,
દિલે દુઃખની જો પુરી લાહ્ય લાગે;
પઢે પાઠ આ તો પછી શાંતિ પામે,
રચ્યા છે રુડા છંદ દલપતરામે. ૧૫

દોહરા.

નાશ થાય કે નવ મળે, તેનો તજીએ શોક;
જેનો ઉપાય નવ જડે, ફાંફાં તજીએ ફોક. ૧૬
અંગતણા પણ અંશ નિત્ય, વધે ઘટે એ ખેલ;
અંગ રહ્યું તે આપણું, ગયો અંગનો મેલ. ૧૭
સૌથી સરસ સંતોષ છે, ઠરવા કેરું ઠામ;
રાખો રુડી રીતથી, દિલમાં દલપતરામ. ૧૮

વ્યભિચારી વિષે.

ગીતિવૃત્ત.

નિજ નારી વિસારી, પરનારી પર નજર કુનર થાપે;
તજી નિજ દરના દાણા, મુષક સરપનો કરંડિયો કાપે. ૧

દોહરા.

ચોરી જુઠ ગુનાહ વળી, અધર્મ ને અન્યાય;
વિવિધ દોષ વ્યભિચારના, કુકર્મમાં કહેવાય. ૨
લાજ ઘટે સૌ લોકમાં, શત્રુતા શિર થાય;
અકાળ મૃત્યુ ઉપજે, જીવ કદાપિ જાય. ૩
કરે કોપ સ્નેહી સગાં, કરે કોપ નરનાર;
કરે કોપ પૃથ્વીપતિ, કરે કોપ કિરતાર. ૪

ઉત્તમ બુદ્ધિ ન ઉપજે, સુજે ન ઉદ્યમ સાર;
ગર્થ ગુમાવે ગાંઠનો, જાર કરમ કરનાર. ૫
કૂપ પડી મરવું ભલું, પીવું ભલું વિષ પાન;
અનેક દુઃખની આપદા, નહિ વ્યભિચાર સમાન. ૬
નામ બુડાડે બાપનું, કુળમાં કરે કલંક;
ટળે ન કદિએ ટાળતાં, એ લાંછનનો અંક. ૭
નાક કપાયું તે કદી, ફરી ન સાજું થાય;
લાંછન લાગ્યું તે કદી, જારતણું નહિ જાય. ૮
નાક કપાયું તે ફરી, તેવું ન બને તાત;
ડાઘ જાય નહિ જારીનો, પડી પટોળે ભાત. ૯
માણસમાં ઉજળે મુખે, બોલી શકાય ન બોલ;
વ્યભિચારીનો વિશ્વમાં, તરણા તોલે તોલ. ૧૦
હોય રાય કે રંક પણ, નિશ્ચે બહુ નિંદાય;
શ્વાન તુલ્ય સૌ કો ગણે, જીવતો પ્રેત જણાય. ૧૧
શાણા જન સંસારમાં, કરે ન એવું કામ;
કરનારો કહિયે નહિ, ડાહ્યો દલપતરામ. ૧૨
જાર મનુષ્યના જશ વિષે, ઉઠે મોટી આગ;
ઉંધી બુદ્ધિ ઉપજે, ભુંડાં તેનાં ભાગ્ય. ૧૩
તેવા જનનો સૌ તજે, વિશ્વ વિષે વિશ્વાસ;
નિશ્ચે અંતે નરકમાં, વસે જઈને વાસ. ૧૪
જુઠું બોલી જાર જન, સહસ્રધા સમ ખાય;
ચામ ચોરી ચરચાઈને, જરૂર જાહેર થાય. ૧૫
નિર્લજ, લુચ્ચો, ચોર, ઠગ, નીચ કામ કરનાર;
પામે પદવી એટલી, જે જન જગમાં જાર. ૧૬
નર તન ઘીનો ગાડવો, અબળા અગ્નિઝાળ;
અતિ સંગતથી ઓગળે, એજ અસલનો ઢાળ. ૧૭
સદગુણ સઘળા હોય પણ, ચિત ચાહે વ્યભિચાર;
જશ નવ પામે જગતમાં, કરે લોક ધિક્કાર. ૧૮

પરોપકાર ઘણા કરી, મોટું પામે માન;
પણ જો જાર કરમ કરે, નકી ઠરે નાદાન. ૧૯
ધિક તેની ચતુરાઇને, ધિક તેની વિદ્યાય;
ધિક તેના ગુણ સર્વ જે, વ્યભિચારી કહેવાય. ૨૦
બહુ પામે ધિક્કાર તે, જાર મનુષ્યની માત;
હોત રહી જો વાંઝણી, સદભાગી કહેવાત. ૨૧
કુળ અજવાળા કારણે, માગે છે સૌ પુત્ર;
જાર-પુત્ર જો જનમિયો, સળગ્યું તે ઘરસૂત્ર. ૨૨
જાર મનુષ્યનું જીવતર, ધૂળધાણી કહેવાય;
તે કરતાં તો તે ભલું, જો તન છુટી જાય. ૨૩
જાણે મનમાં જાર જે, નથી જાણતું કોય;
લંપટને લજજા નહિ, તરછોડે જન તોય. ૨૪
પછવાડે પાપી ટહી, પાડે જન પસ્તાળ;
સદગુણ હોય સહસ્રધા, ગુણ બદલે દે ગાળ. ૨૫
ઉત્તમ જન તો એહની, સોબતથી શરમાય;
કોઇ કદી પણ તેહને, ઘાલે નહિ ઘરમાંય. ૨૬
વ્યર્થ ગણાએ વિશ્વમાં, એવાનો અવતાર;
મુઆ પછી પણ મુલકમાં, અપજશ રહે અપાર. ૨૭
પછી કદી પસ્તાઇને, અવગુણ છોડે એહ;
તોપણ જીવે ત્યાં લગી, ટળે ન તોમત તેહ. ૨૮
પાછળથી પસ્તાય પણ, અંતે નહિ ઉપાય;
પડી પટોળે ભાત તે, જીર્ણ થતાં નવ જાય. ૨૯

ઇંદ્રવિજય છંદ.

જે જન જારી કરી જગમાં, નિજ આબરૂ આપ કરે ધૂળધાણી,
તે પછીથી પસતાઇ પુરો કદી, જારી થકી ડરતો રહે જાણી;
તો પણ તે તણી ટાળી ટળે નહિ, જે અપકીર્તિ જરૂર જણાણી,
કોટિ ઉપાય કરે દલપત, પછી ન ચઢે કદિ મોતીનું પાણી. ૩૦

દોહરા.

અણભાવ્યું સંભારતાં, ઉપજે ઉલટી જેમ;
વરણવતાં વ્યભિચાર[1] પણ, ત્રાસે મુજ મન તેમ. ૩૧
શોભા માટે નથી સૃજયાં, એમ વિચારો ઉર;
સ્ત્રી ઝાંઝર ગજ ઘંટ છે, દેખી ખસવું દૂર. ૩૨
જરે મરે પણ નહિ ડરે, થતાં અંગનો ભંગ;
મોહવડે ઉપર પડે, દીપક દેખી પતંગ. ૩૩
જે ચેતી ચાલે નહી, ઠાલી ઠોકર ખાય;
પછી તે સજ્જન પાંચમાં, ઉચ્ચરતાં શરમાય. ૩૪

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે રૂડી ઘડિયાળ હાલ તુજનો, ઘાટો દીસે છે થટયો,
સાચી વાત સુણાવ આવ સઘળી, જે શબ્દ શાથી મટયો;
મારા મિત્ર પવિત્ર વિપ્ર તુજને, વાર્તા કહું શી કથી,
ઠાલી ઠોકર ખાધિ તેથી ઠણકો, થાતો નથી ઠીકથી. ૩૫

અદેખા વિષે.

દોહરા.

વણ પાવકથી પરજળે, અદેખાતણું ઉર;
અન્યતણી ઉત્કૃષ્ટતા, જોઈ ન શકે જરૂર. ૧
શકે નહિ ગુણ મેળવી, રાખે હૃદયે રોષ;
અકળાઈ પર ઉપરે, મિથ્યા મૂકે દોષ. ૨
દિલમાં પ્રભુથી નવ ડરે, વિશેષ રાખે વેર;
અંતે તે હલકો પડે, ઝાઝું રાખી વેર. ૩
આંચ ન આવે સાચને, ખળે અદેખો આપ;
નિશ્ચે કોઈ સમે નડે, તેને તેનું પાપ. ૪

---

૧. એક સરદારે પરકિયા નાયકા વિષે એક કવિત રચવાનું મને કહ્યું, ત્યારે મેં આ દોહરા કહ્યા હતા.

અદેખાતણી આંખમાં, કમળાકેરો રોગ;
પીળું દેખે પર વિષે, રોગતણે સંજોગ. ૫
પડતી ઇચ્છે પરતણી, ચડતી આપ ચહાય;
પણ પાપી શું કરી શકે, ધાર્યું ધણીનું થાય. ૬
પરમેશ્વર જો પધારો, શત્રુથી શું થાય;
પથરા ફેંકે પાપી તે, ફૂલ થઇને ફેલાય. ૭
ઇચ્છે જેવું અવરનું, એવું આપનું થાય;
નહિ માનો તો કરી જુઓ, જેથી તરત જણાય. ૮
પરનું બગાડતાં પડે, જોખમ આપ જરૂર;
પ્રજાળતાં "શિવપુત્ર[1]" ને, પ્રજળ્યું લંકાપુર. ૯
તદબીરે તરકટ કરી, પંરઠે તોમત પાંચ;
પણ સૌ જાણો સાચને, કદી ન આવે આંચ. ૧૦
જોર વિના સંમુખ રહી, જો રવિના સંમુખ;
રહી ઉભો રજ નાંખશે, પડે પંડને મુખ. ૧૧
કર્તારે કોકીલ તણો, રચ્યો મધુર શુભ રાગ;
અદેખાઇ ઉરમાં ધરે, કોકીલ ઉપર કાગ. ૧૨

ચંદ્રગ્રહણ વિષે–પૃથ્વી પ્રતિઉક્તિ.

કવિત.

ભાનુતણી પ્રભા, ભૂમિ તુજપેર ચંદ્રપર,
પડતી હતી, હતી રીતિ તે કેક કાળની;
ઇંદુ પ્રભા પામી તને, આપતો ઉજેશ લેશ,
તેં વિશેષ લોભે ગતિ કીધી ખોટા ખ્યાલની;
તેં જાણ્યું જે વચ્ચે પડી પામું હું બધો પ્રકાશ,
ચાલી દલપત ચાલ, ચાડિયાની ચાલની;
ઇંદુમાં અંધારું થતાં, તુજમાં અંધારું થયું,
ચેતી લે અચેળા ચૂક, તે તારી કુચાલની. ૧૩

1. શિવપુત્ર-હનુમાન.

વાદવદવાવિષે તથા પક્ષપાત વિષે.

દોહરા.

સરસ ચિત્ત ચરચા વિષે, સંપ તથા સંતોષ;
દ્વેષ બુદ્ધિ ચરચા વિષે, ક્લેશ વેર ને રોષ. ૧

કરિયે ચર્ચા જ્ઞાનની, અતિ ઉમંગ ધરી ઊર;
પકડે રૂપ લડાઇનું, દેખી ખસીયે દૂર. ૨

માન તજીને માનિયે, ભલે પ્રકારે ભૂલ;
તો સીધો રસ્તો જડે, ફોગટ તજીએ ફૂલ. ૩

અસત્ય ભાષણ ઇરષા, નિર્દયતા દિલ રોષ;
દુર્વચનાદિ દુરાગ્રહે, દિસે ઘણેરા દોષ. ૪

આપ આપની સ્થિતિ તરફ, તાણુ ખેંચનું તાન;
શિયાળ તાણે સીમભણી, વસ્તિ સંમુખ શ્વાન. ૫

વાદીથી ડરી વેગળા, ઉભા રહિયે આપ;
વાદી આગળ હોય છે, ક્રોધી કાળો સાપ. ૬

કદિ કરવો નહિ કોઇએ, વાદીનો વિશ્વાસ;
સંભળાવીને મધુર સ્વર, પકડે નાંખી પાસ. ૭

જે વાદીના જોડિયા, ઝેરી જાતે હોય;
તે વાદી સાથે સજન, વાદ ન કરશો કોય. ૮

માને તેને મુખથકી, દઇએ શુભ ઉપદેશ;
નહિ માને તો તે વિષે, દિલ નહિ ધરિયે દ્વેષ. ૯

મનહર છંદ.

પેમાને ફેમો પુછે છે પૃથિવીમાં પ્રતિ વર્ષ,
મેહ ઝડી માંડે છે ચોમાસે માસ ચાર જે;
એક મેહ હશે કે જરૂર હશે જુજુઆ તે,
પેમો કહે એકજ છે એકજ પ્રકાર જે;

ફેમો કહે તારે કહ્યે એકજ મનાય કેમ,
જોશીઓએ જુજુઆ બતાવેલા છે બાર જે;
કહે પેમો તારી સાથે કરે કોણ માથાકુટ,
કહે ફેમો તે જુજુઆ છે તું તો તારે ધારજે. ૧૦

વિરોધાભાસ.

વાદ વદવાથકી વિરોધ ક્રોધ વધી જાય,
વાદ વદવામાં કશો કાર નથી કદીએ;
વાદ વદી વેરો કરી વિત્ત નહિ વાવરીએ,
વાદ વદી સામે પૂર પડીએ ન નદીએ;
વાદ વદી જમણુ ન જમીએ જરા વિશેષ,
વાદ વદી લડીએ ન ગડદા ગડદીએ;
વાદ વદવામાં કોટી કષ્ટ દલપત કહે,
નિશ્ચિત નઠારાથી નઠારો વાદ વદીએ[1]. ૧૧

હુંકારા ટુંકારા કરી બોલે જયાં નઠારા બોલ,
ભાળી એવા ભુંડા લોક ભય પામી ભાગીએ;
દ્વેષ કે કલેશનો પ્રવેશ લેશ દેખીએ તો,
કરીને નિકાલ તતકાળ તેને ત્યાગીએ;
છેક જયાં વિવેકહીન ત્યાંથકી તો છુટવાને,
લાખ વાર તેને લળી લળી પગે લાગીએ;
કહે દલપત માફ મગાવે જો ચાર વાર,
ચાર વાર શું હજાર વાર માફ માગીએ. ૧૨

દુમિલા છંદ.

સુણરે નટ શુદ્ધ શિખામણ સારિ, કૃપાથી તને સમજાવું કથી,
શિર સાત ઘડા ધરિ બાળક બે લઇ, દોર ચડી ઉતર્યો દુઃખથી;

૧. એવો અર્થ જણાય છે કે નઠારા સાથે નઠારો વાદ વદીએ પણ ખરો અર્થ એ છે કે વાદને નઠારાંથી નઠારો કહીએ.

કરિ કોડ કળા દલપત કહે, ખુબ ખેલ કરીશ મરીશ મથી,
ન ખરૂ કથવા નિરધાર કર્યો, નરે તે તુજને ખદનાર નથી. ૧૩

ઉપજાતિ વૃત્ત.

વાચાળ જે વાદ વૃથાજ થાપે, તથાપિ તે સત્ય કરીજ આપે;
ભરી સભામાં શત વાર ભૂલે, તથાપિ જીભે કદિ ના કબૂલે. ૧૪
વાચાળશુ હોડ કદી ન કીજે, જાદૂગરોથી બળ બાંધિ બીજે,
સુજે ન તેના સઘળા શિરસ્તા, વિચિત્ર તેના કળની વ્યવસ્થા. ૧૫

સોરઠો.

જેને જેનું ભાન, તે સમજે તે વાતમાં;
અચરજ ધરે અજાણ, માને નહિ મનાવતાં. ૧૬

માલિની વૃત્ત.

અણસમજુ જનોના, સંશયો સઘ છૂટે,
પણ સમજુ જનોના, સંશયો તો ન ખૂટે;
સરળ મન જનોની, ભાગતાં ઉંઘ ભાગે,
કુટિલ જન કદાપિ, જાગતા તે ન જાગે. ૧૭

દોહરા.

સુણવા ઇચ્છે તેહને, કહિયે આપ વિચાર;
હઠ પકડે તો તે પછી, તજી દેયે તકરાર. ૧૮
હઠ પકડે જે હોય શઠ, તે સમજે પણ તોય;
મોઢે કદી ન હા ભણે, હૈયામાં હા હોય. ૧૯
મમતી જન માને નહિ, ભલે કરી હોય ભૂલ;
હૈડું તેનું હા કહે, કરે ન જીભ કબૂલ. ૨૦
મૂરખ જીવ જતા લગી, છોડે નહિ છછેડ;
મંકોડો મૂકે નહિ, ભચકુ તૂટે કેડ. ૨૧

પક્ષપાત વિષે.

દોહરા.

પર પક્ષીના સદગુણો, નિજ પક્ષીના દોષ;
ડુંગર સમ દેખાય નહિ, એ મોટો અફસોસ. ૨૨
સરસપણું સમજાય નહિ, જો પરપક્ષ જણાય;
સરસ રસોઇ શૂદ્રની, દેખી ન દ્વિજ લોભાય. ૨૩
ખાંતે ખાજી ખેલતાં, બોલે પક્ષે બોલ;
કરશે કેવા ન્યાય તે, તેનો કરીએ તોલ. ૨૪

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ભાળિયે ભૂતને ભાંગ વિભૂતિજ, આસન તે વૃષભાસનનું છે,
જયાં પરપત્નીની વિહારનું વર્ણન, ગાયન તે ગરુડાસનનું છે;
મૂમતિ ઉજાણી દેખીને મંદિર, જાણવું જે જિનશાસનનું છે,
જયાં પક્ષપાત પુરો દલપત્ત, વડું સ્થળ વાદવિવાદનું છે. ૨૫

ક્રોધ વિષે.

ઇંદ્રવિજય છંદ.

ક્રોધ કરે ચિત્તમાંહિ ચડાઈ, લડાઇ ન ધારિ શકેજ ઉધારે,
વ્યર્થ સમર્થથિ વેર વધારિ, અનર્થ કરે નહિ અર્થ સુધારે;
પાપ અને પરિતાપ અમાપ પ્રકાશિ કરી પછી આપ પધારે,
ક્રોધ કુબોધ કરે દલપત્ત, કરે વળી ક્રોધ વિરોધ વધારે. ૧

દોહરા.

કદિ તેને હણિયે નહિ, જો રીસ ખહુ ચઢિ જાય;
મારીને રોવું પડે, પસ્તાવો પછી થાય. ૨
દીશ ન સૂઝે રીસમાં, નહિ સૂઝે દિનનીશ;
ડર વિસરે જગદીશનો, ચડે હૃદયમાં રીસ. ૩
ક્રોધી નૃપને દૂરથી, કરિયે સદા પ્રણામ;
જે અટકે જઇ અગ્નિને, દાઝે દલપતરામ. ૪

કર સ્વભાવિકનું કદી, મોત કમોતે થાય;
વાઘ અજાડીમાં પડ્યો, કોણ કાઢવા જાય. ૫

ક્રોધી પાસે શીખિયે, વિચારીને વિશ્રામ;
આવળિયા તળ બેસિયે, કરતા દલપતરામ. ૬

ક્રોધી જનને આશરે, કરિયે નહિ વિશ્રામ;
જ્યાં બાવળ ને બોરડી, રહો ન દલપતરામ. ૭

ખળ સંગે સજ્જનપણું, કરે સ્વાભાવિક ભંગ;
પાણી પણ ઉનું બને, પડતાં તાપ પ્રસંગ. ૮

યથાર્થ ઘાટ જણાય તો, હૃદે ન ધરશો રોષ;
વક્રપણું નિજ વદનમાં, દર્પણનો શો દોષ. ૯

જે આવે મન આંબળો, ચાવ્યે સુખમાં જણાય;
રૂ જેવું પોચું નથી, વળથી કાથી થાય. ૧૦

પ્રતાપ પામી જે તપ્યો, વિભવે શાંતિ ધરે ન;
ચઢતે દિને પથ્થર તપ્યા, નમતે તરત ઠરે ન. ૧૧

મગજ જેહનું પવન વશ, તેનો શો વિશ્વાસ;
પવન કદી વૃષ્ટિ કરે, કદી વૃષ્ટિનો નાશ. ૧૨

ગંભીર મન આકાશમાં, પવન કદિ જો હોય;
જેમ સુઓ ઉચે[1] સ્થળે, પવન ખાનગી હોય. ૧૩

પતંગ પામર પ્રાણીને, સંગ સમીર[2] ભરાય;
દોરી જાય જહાં સુધી, ત્યાં સુધી તે જાય. ૧૪

ચઢે જે સમે જોસમાં, તે શું ન કરિયે તાણ;
ગ્રીષ્મ દેતાં શેષાહિને, મેનાના ગત પ્રાણ. ૧૫

યોગ્ય રીતે ઉપયોગથી, દુર્ગુણ પણ વખણાય;
કરિયે ક્રોધ અસત્યપર, તો તે ગુણ કહેવાય. ૧૬

---

૧. ઉચે-જેમ જેમ ઉંચી પડતી મળે તેમ તેમ સુજન મગજમાં પવન ભરાય છે. ૨. સમીર-પવન. ૩. અહિ-સાપ.

છેક તીવ્રતા જે તજે, નર કાં તે ન ગણાય;
શશિ શીતળ શામાતણા, વદનતુલ્ય વખણાય. ૧૭
રસ ખસ શીતળ વચનમાં, ક્રોધી કંથ રખાય;
ફ્રાસફરસ જળમાં રહે, નહિ તો ભડકો થાય. ૧૮
નરમ ગરમ મળીને નિભે, નિભે ન સરખાં બેય;
રહે રાખમાં દેવતા, દારૂમાં ન રહેય. ૧૯
ઘરસૂતરમાં ઘુંચવણુ, આંટી ઘુંટી અત્યંત;
ધીરજથી ધાગો નિભે, તાતો તોડે તંત. ૨૦
પૂર્ણ થયે ઘટ પાપનો, રૂઠે હરિજન સાથ;
આવરદા આવી રહે, અહિ[3] મુખ ઘાલે હાથ. ૨૧

ક્ષમા વિષે.

મનહર છંદ.

અવનીના જેવી ક્ષમા રાખવાનો ઉપદેશ,
સારા જનોને સદૈવ શાસ્ત્રકારો કરે છે;
છેદન તાડન સહે લુંટી લેતાં ના ન કહે,
દૂષણ ધરે તથાપિ ધીરજ તે ધરે છે;
તે તો બધું ખરું પણ તાપ દીધે તપી જાય,
એટલી ખામી તો ક્ષીતિની ક્ષમામાં ઠરે છે;
તાપ[1] દીધે તપે નહિ કહે દલપતરામ,
ક્ષમાધર જન એવી ક્ષમા ધરી ફરે છે. ૧

દોહરા.

ગાળ સહન કરિયે સદા, ગાળે ગુમડ ન થાય;
જે અમાર જન ગાળ દે, મુખ તેનું ગંધાય. ૨
વણ સમજુ વિવાહમાં, હુજત કરે મતિહીણ;
દેશ દેશનો શિરસતો, પૂછી થતું પ્રવીણ. ૩

---

૧. તાપ-ધમકી.

મનહર છંદ.

માંકડિઆ મુકીએ મુકીએ મીંકું[1] મારે ત્યારે,
ધીરજ કરીને આડી ઢાલ એક ધારીએ;
કુહાડા કુહાડા કરી કેંક તિરસ્કાર કરે,
અમે તેવી ગાળો દે તે ઉરમાં ઉતારીએ;
કેંક આવી પટ ફાડે, કેંક આવી હેઠા પાડે,
કેંક દો દેખાડે ડર હિંમત ન હારીએ;
કહે દલપતરામ તોરણું જવાને કામ;
તોરણનું ધોરણ આ શાણા શે સંભારીએ. ૪

દોહરા.

આદર તજે ન સરસપણું, કોમળ તજે ન કેર;
સજ્જન તજે ન સજનતા, દુરજન તજે ન વેર. ૫
કહે નપુંસક પુરુષથી, સુખ ન કરે વ્યભિચાર;
ક્ષમા ક્ષમાધર નવ તજે, હાર્યો કહે હજાર. ૬
ધાર વિષે સુખ હોય છે, શીતળ સુવાસદાર;
મળતાં શોભા માનજે, દઢિલા જનથી ધાર. ૭

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ખરેખરું જે સુખ છે ક્ષમામાં, રહ્યું નથી તે સઘળું રમામાં;
કે જોર કેરી ભક્તિની રમા છે, સુધર્મની પત્ની ખરી ક્ષમા છે. ૮
ક્ષમાથી શત્રુની કુનેતી થાશે, ને આપણું સત્યપણું જણાશે;
ક્ષમાથી થાશે જશ ઠામઠામે, દિલે વિચાર્યું દલપતરામે. ૯

દોહરો.

સમર્થ કે રાખે ક્ષમા, ગુણવાન છતે કામ;
એજ અધિક વખણાય છે, દાખે દલપતરામ. ૧૦

---

૧. એક પ્રાંતમાં એવો ચાલ છે કે વર તોરણ ઢમવા આવે ત્યારે માંક
ડુના મોસાળના સગાંઓ ટેને મારે છે; અને શાદાવારમાં વરનાં કુળ કાઢે છે.

કોઇનું ભલું કરવાથી પ્રભુ રીઝે છે તે વિષે.

દોહરા.

કરિયે સારું કોઇનું, એજ ધર્મનું કર્મ;
બીજા કલ્પિત ધર્મ છે, મનમાં સમજો મર્મ. ૧
તે માટે મનમાં તમે, કરજો પ્રથમ વિચાર;
આ કરવાથી કેટલો, થાશે પરોપકાર. ૨

હરિગીત છંદ.

તું તીર્થમાં જ્યાં ત્યાં વિચરતો ધર્મ જાણીને ધસ્યો,
વૈરાગ્યથી વસ્તી તજીને વનવિષે જઇને વસ્યો;
ભગવાં ધરીને ભટકતો રહિ પેટ ભીખીને ભર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૩
તેં પંચગવ્ય વિશેષ પ્રાશન કીધ ઘોળી ઘોળીને,
તેં નિત્ય સ્નાન ત્રિકાળ કીધું ચાહી ગોમય ચોળીને;
આહાર એકજ વાર કરવો એવું વ્રત તેં આચર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૪
તેં હોમ હવન ઘણા કર્યા ઘી હવનમાં હોમ્યાં ઘણાં,
તેં ચાલતી નદીને ચઢાવ્યાં, દૂધ દહિં ગાયોતણાં;
બહુ વર્ષ મુખ મુનિવ્રત ધર્યું, તે ઠીક તુજ મનમાં ઠર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારૂં કોનું શું કર્યું? ૫
તેં નવ નવાં નૈવેદ કરીને તે પ્રસાદી તું જમ્યો,
ઉપવાસ ને એકાસણાં કરિ દેહને બહુ તેં દમ્યો;
બાડો બણીને ડાટિયું જે અન્ન જમતાં ઉગર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૬
તેં પ્રાર્થના પ્રભુની કરી મુખ વિવિધ વચન ઉચ્ચારીને,
તેં સ્તોત્ર પાઠ ઘણા કર્યા નિતનિત્ય નિયમો ધારીને;
ગદ્ગદ્ સ્વરે ગુણગાન કરતાં આંખથી આંસુ ઝર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું? ૭

ભગવાન લૂખી ભક્તિથી રીઝે નહી રજમાત્ર તે,
પણ ભક્તિ પરઉપકાર સાથે થાય પ્રભુપ્રિયપાત્ર તે;
તે વગર વાદવિવાદ કીધા કામ તેથી શું સર્યું,
શી રીત ઇશ્વર રીઝશે તેં સારું કોનું શું કર્યું ? ૮

દોહરો.

સારું કોનું શું કર્યું, એ ઉર વિષે વિચાર;
ઊંડા ઊંડા ભેદની, તજ બીજી તકરાર. ૯

કુલદીપક વિષે.

દોહરો.

સ્નેહી, ગુણી, સુપાત્રતા, કરે પ્રકાશક કામ;
જયોતિ જગમગે જશતણી, નરકુળદીપક નામ. ૧

કવિત.

[1]સ્નેહ તો ઘટાડે નહીં મેંશ તો લગાડે નહીં,
[2]પાત્રને તપાડે નહીં પોતે તપી તનમાં;
[3]ગુણને ન ન્યૂન કરે, પૂઠે ન અંધારું ધરે,
પ્રાણને ન પરહરે ભરાઇ પવનમાં;
જશરૂપી જયોતિ જેની જામની ને દિન ઘટે,
જેને સંગે કોઇ દાઝી મુઝાય ન મનમાં;
દાખે દલપતરામ, દીસે એવા કોઇ ઠામ,
કુળના દીપક ભાગ્યશાળીના ભવનમાં. ૨

પ્રભુના આપ્યા વિના કંઈ પમાય નહિ.

દુમિલા છંદ.

નિજ દેશ તજી પરદેશ વસે, વળિ કલેશ વિશેષ હમેશ સહે;
સુણ સંગ સદા અણુભંગ સજે, રળવા અતિ અંગ ઉમંગ રહે;
અણુભીત થઈ નર નિત્ય ભમે, નિજ ચિત્ત વિષે અતિ વિત્ત ચહે;
પ્રભુદત્ત વિના પણ વિત્ત મળે, નહિ સત્ય ગિરા દલપત્ત કહે. ૩

૧ સ્નેહ-પ્રેમ તેલ. ૨ પાત્ર-ઉચ્ચ જન,-કોડીયું. ૩ ગુણ સદ્ગુણ-દીવેટ.

પ્રજાપ્રત્યે રાજાના ધર્મ.

મનહર.

રક્ષણ કરીને વિદ્યા વિચક્ષણ કરે વળી,
લક્ષણ સુધારી અપલક્ષણ મટાડે છે;
શીખવી ઉદ્યોગ સદા સુખનો સંજોગ સજે,
અંગમાંથી આળસના અંશને ઉડાડે છે;
ચિત્તમાં ખચીત હિતચિંતન હમેશાં કરે,
શત્રુ સામે સજજ થઇ શત્રુને નસાડે છે;
પિતા જેમ પુત્રને પમાડે છે પરમ સુખ,
પ્રજાપતિ તેમ સુખ પ્રજાને પમાડે છે. ૧
ઉપયોગી વિદ્યાનો જે અધિક અભ્યાસ કરે,
તે જનને તો અધિક ઉત્તેજન આપવું;
અનેક પ્રકારની કળા કુશળતા શીખ્યાનું,
જનહિત કાજ જુદું જુદું ખાતું થાપવું;
અતિ ઉપયોગી ગદ્ય પદ્યના રચાવી ગ્રંથ,
જ્ઞાનદાન દઇને અજ્ઞાન કષ્ટ કાપવું;
બૂરી ચાલવાળાને બુરાઇ સમ સજા કીજે,
સારી ચાલવાળાને તો કદી ન સંતાપવું. ૨

દોહરો.

પુસ્તકશાળા પ્રૌઢ સજી, સજે સંગ્રહસ્થાન;
પ્રજા જનોમાં જે થકી, વધે વિશેષે જ્ઞાન. ૩

ઉદ્યોગ.

દોહરા.

વિશેષ વિદ્વાનો મળી, વિધ વિધ કરે વિચાર;
અધિપતિના આશ્રયવડે, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૧

કારીગરી અનેકધા, શિખવે શીખવનાર;
તો એવા ઉદ્યોગથી, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૨
જો શાળા ઉદ્યોગની, થાપે ઠારેઠાર;
ગરીબ ગૂજારો કરે, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૩
દેશ તથા પરદેશના, હુન્નર કરે હજાર,
સાધે સાંચા યંત્ર તો, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૪
નિરુદ્યમી નર નારિયો, આવે વર્ણ અઢાર;
કોડે કામ કરે સહુ, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૫
લુહાર ને સૂતારનું, કોઇ કામ કુંભાર,
કોઇક કડિયાનું કરે, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૬
રસ્તાની બે બાજુએ, તરુ કરીએ તૈયાર;
તો તેવાં તરુવરથકી, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૭
સરિતા સરોવરો તટે, વાવે તરુ આ વાર;
તો તેવાં તરુવર થકી, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૮
કામ કરે જો લાખ જન, લઇને અલ્પ પગાર;
ઉપરની અક્કલ થકી, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૯
જો સાધારણ ઘર કરે, ઘણાં શહેર મોઝાર;
તો તેના ભાડાતણું, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૧૦
માગે કોઈ મનુષ્ય જો, મજુર કામ કરનાર;
તો તેમાંથી મોકલે, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૧૧
જડે ન ધંધો જેહને, એનો એ આધાર;
ઉપરીને પણ એ થકી, ઉપજે દ્રવ્ય અપાર. ૧૨
અધિપતિઓ ઉરકેરિને, કરવાં એવાં કામ;
દુખી પ્રજા જનનાં દુખો, તેથી ટળે તમામ. ૧૩

ઓદ્યોગિક મંડળ વિષે.

"નરસૈંમહેતો ભગત બ્રાહ્મણ જૂનાગઢના રહેવાસી"—એ રાગ.

એક મંડળી એવી સ્થાપો જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ટેક.
ભૂખે મરતા ભીખે ભમતા, પીડાના પોકાર કરે,

ભૂખે મરીએ ભૂખે મરીએ, એમ કરે ઉચ્ચાર અરે;
કાજ ન સૂઝે લાજ ન મૂકે, તેહ રહ્યા ઘર માંહિ રડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૧
ઘણા જનો નિજ ઘાત કરે છે, અન્ન વિના અકળાઇને,
કોઇ મરે ઉપવાસ કરીને, કોઇ મરે વિખ ખાઇને;
ભાગ્યહીણા ભિખારી થઇને, બહુ દુઃખથી ભુખથી બખડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૨
સરજૂ ગંગા સિંધુને તટ, તાપી રેવાને તીરે,
રસદાયક તરુઓ રોપાવો, સીંચાવો નદિના નીરે;
જવ ડાંગર જેવાં વવરાવો, પટ જ્યારે ખુટતાજ પડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૩
શાક બટાટા સૂરણ વાવો, ઉપજાવો ખોરાક અતિ,
જળને પાડે અન્ન જડે ને, રહે ન ખામી એક રતી;
નરને કે નારીને નિશ્ચે, ભૂખતણું નહિ દુઃખ નડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૪
ક્રોડો માણસ કામે લાગે, તોપણ ખુટે કામ નહીં,
એવા તો ઉદ્યમ ઉપજાવો, શાણા જન સજી બુદ્ધિ સહી;
વિશેષ ઉપજે અન્ન અને ફળ, વિશેષ જનનાં જૂથ વડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૫
પર્વત ખોદી ખેતર કરશો, માણુસ જો મંડયા રહેશે,
ખારા પાટમાં ખાતર નાંખી, અનાજ ઉપજાવી દેશે;
પૃથ્વી પણ પડતર છે પુષ્કળ, નિહાળતાં નજરેજ ચડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૬
પશુઓના પૈસા ઉપજે છે, પોપટ મેના મોર પળે,
અતિશે એતો વાત શરમની, માણસને ન આહાર મળે;
નિરુદ્યમી નિર્માલ્ય થઇને, રાત દિવસ રોતાં રખડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૭

પ્રસિદ્ધ એમ કરો પુરપુરમાં, જડે નહીં ઉદ્યમ જેને,
તે ઉદ્યમ માગો અમ આગળ, અન્ન વસ્ત્ર દેશું એને;
પછી વિશેષ પગાર મળે તો, ત્યાં જાજો નહિં કોઇ લડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૮

આણો લોઢાની ખોદાવો, આણુ કોયલાની ખાસી,
કાચ તણા સામાન કરાવો, સમજુ સ્વદેશના વાસી;
હુન્નર વિષે હુશિયાર કરો જન, ઘાટ અનેક પ્રકાર ઘડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૯

એ મંડળીને પણ એમાંથી, લાખો ધનનો લાભ થશે,
કામ પુરા પરમારથનું છે, ભૂખમરાનું દુઃખ જશે;
સહાયતા શ્રી હરિની માગો તો એ કામ નહીંજ અડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૧૦

અંગ લગાવી એકે ઉદ્યમ, કરવા જોગ્ય જણાય નહીં,
તેવા પામર જનને પાળો, નભે નિરાશ્રિત સ્થાન રહી;
માગે ભીખ મફતનું ખાવા, તો પોલીસ તેને પકડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૧૧

એક પિતાની પ્રજા આપણે, એક કુટુંબી સૌ છઇએ,
ભૂખ્યાં ભટકે ભાંડુ આપણાં, કેમ કઠોર દીલ થઇએ;
દલપતરામ કહે દિલ દાઝે, ધીરજ કેમ રખાય ખડે,
એક મંડળી એવી સ્થાપો, જ્યાં સૌને ઉદ્યોગ જડે. ૧૨

વિજયક્ષમા.

દોહરો.

પ્રભુ તુજ પરમ કૃપાતણું, દિન દિન દે મુજ દાન;
ભાવ ભલે તુજને ભજું, ભય ભંજન ભગવાન. ૧

મોતીદામ છંદ.

ભજું ભય ભંજન શ્રી ભગવાન,
તજું અતિ અંતરથી અભિમાન;
સજું મનમાં રુચિ મેરુ સમાન,
ગજું નથિ તોયે કરું ગુણગાન. ૨

જમાવિ પ્રભૂ પદ પૂરણ પ્રીત,
નમાવિ વળી નિજ મસ્તક નિત્ય;
ક્ષમાવિ ગુના કહું ખૂબ ખચીત,
શમાવિજ ઘો દુઃખ શોક સહીત. ૩

વડા ઈશ છો જન અંતર જાણ,
વડા ઇતબારતણી ખરી ખાણ;
વડા[1] વદે વળી વેદ પુરાણ,
વડા ઇતિહાસ વિષે સુવખાણ. ૪

કરેલ તમે સઘળાં શુભ કામ,
ભરેલ તમે જળસિંધુ તમામ;
ઠરેલ તમે નિજ અવ્યય[2] ધામ. ૫

પુરાતનમાં પણ તૂંજ પ્રસિદ્ધ,
પુરા તનમાં પણ તુંજ પ્રસિદ્ધ;
પુરા તનમાં પણ તૂંજ પ્રસિદ્ધ,
પુરાતનમાં પણ તૂંજ પ્રસિદ્ધ. ૬

કરો કરિ સંપુટ હું કહું આજ,
કરો કરુણા કરિને મુજ કામ;
કરોધ કુસંગ કુમારગ સાજ,
કરોડ પ્રકાર કરે નહિ રાજ. ૭

---

૧. ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટીની શાખા અથવા સ્વતંત્ર પુસ્તકશાળા ભાવનગરમાં સ્થાપન થાય તો સારું એવું ધારીને અને ૧૮૫૯ માં મુંબાઈ જતાં ભાવનગર થઇને જવું, અને તે માટે પ્રયત્ન કરવો એવું સોસાઇટીના સેક્રેટરીએ કહ્યાથી હું ભાવનગર ગયો હતો. આ કવિતા રચીને સાથે લઇ ગયો હતો. ૨. અવ્યય–અવિનાશી.

કુમારજ હું પ્રભુ તું મુજ તાત,
કુમારગ જૈ કરિ મેં કુડિ વાત;
કુમારગિ થાય કદીતનું[1] જાત,
કુકા રહિ[2] કોઇ ઘટે નહીં ઘાત. ૮
ભલા થઇ માફ કરો મહારાજ,
ભલામણ એટલિ છે મુજ આજ;
ભળાવિશ કાંઇ બીજું નહિ કાજ,
ભલાઇ તમારિ ભુલું કદિ નાજ. ૯

પુરાણ કુરાન કહે સહુ આમ,
પુરાણ પુરુષ તમારુંજ નામ;
પુરા નગરો કરિયાં જન કામ,
પુરા જડ જે ન કરેજ પ્રણામ. ૧૦

કુચાલ ભરી જન જે તણિ ટેવ,
કુચા ચુસનાર ભજે અન્ય દેવ;
કુ ચાકર થૈ ન સજે તુજ સેવ,
કુચાહન તેનું થશે તતખેવ. ૧૧
દિસે દિશ તેં રચના રચિ દત્ત,
દિસે તુજ શક્તિ મહા ઉનમત્ત;
દિસે મુજ આવી વિદાર વિપત્ત,
દિસે[3] તુજ દેખિ કહે દલપત્ત. ૧૨

દોહરા.

એમ પ્રભુની પ્રાર્થના, એ રીતે કરી આજ;
કહું જન મન રંજન કથા, શુભ ભરિ સભા સમાજ. ૧૩
શ્રોતા સજ્જન સહુ સુણો, ક્ષમાતણું આખ્યાન;
તે સુણતાં સહેજે ટળે, અંતર ગત અજ્ઞાન. ૧૪

---

૧. તનુ-ખોરૂં. ૨. રહી-થઈ. ૩. દિસે-તરફ.

ભુજંગી છંદ.

ક્ષમા ગુણ મોટો ઘણો માનવીમાં,
નદી મધ્ય મોટાપણું જાન્હવીમાં[1];
ક્ષમાથી બને લોકનો લાવ લીજે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૧૫

ક્ષમા ખડ્ગ જો હાથમાં એક હોયે,
કહો શત્રુ તેને રહે કેમ કોયે;
ક્ષમાથી બધા વિશ્વને વશ્ય કીજે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૧૬

ક્ષમા મેળવે માનવી એજ મોટું,
ક્ષમા ખોઇ તેનું થયું ખૂબ ખોટું;
ક્ષમાના ખરા લેખ ચિત્તે લખીજે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૧૭

ક્ષમા ગુણ તો હેમમાં જેમ હીરો,
મહા મૂલ્યનો અંગ ધારે અમીરો;
ક્ષમા ગુણ તે ગર્થ મોટો ગણી જે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૧૮

ક્ષમાનું ઘરેણું ઘણું શુદ્ધ શોભે,
ક્ષમાકારિ ક્યાંહી કહો કેમ ક્ષોભે;
ક્ષમાથી બહુ બુદ્ધિવંતા બની જે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૧૯

ક્ષમામાં વસે સુખનો સર્વ વાસો,
ખરેખાત સૌથી ક્ષમા ગુણ ખાસો;
ક્ષમા રાખવા રીત રૂડી રચી જે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૨૦

જુગો જૂગમાં જીવવા નામ જાણી,
વિશેષેજ આ અંતરે વાત આણી;

---

૧. જાન્હવી-ગંગા.

ક્ષમાનો પુરા પ્રેમથી સ્વાદ પીજે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૨૧
ક્ષમાવંત અત્યંત આનંદ લાવે,
ક્ષમાવંતનાં કષ્ટનો અંત આવે;
ક્ષમા રાખિ ભાવે પ્રભુને ભજીજે,
ક્ષમા રાખવાથી રમાનાથ રીઝે. ૨૨
રહે વાઘણી દૂધ તો હેમ પાત્રે,
ક્ષમા તેમ જામી શકે છે સુપાત્રે;
નહિ ઠીક થૈને ઠરે તે કુઠામે,
દિઠું એજ રીતેથિ દલપત્તરામે. ૨૩

દોહરા.

ભાવનગરનો ભૂપતિ, વિજયસિંહ ભડવીર;
સુણજો સહુ તેની ક્ષમા, ધરિને મનમાં ધીર. ૨૪
ગુણવંતી ગુજરાતમાં, અધિપતિ થયો અનૂપ;
પંડિત જનનો પારખુ, ભોજ સમો ભડ ભૂપ. ૨૫
જેને જગતે જાણીઓ, દેવાંશી દાતાર;
પ્રજા ઉપર બહુ પ્રેમથી, કોટિ કર્યા ઉપકાર. ૨૬
ગોહિલ કુળ ગંગા નદી, તેમાં વડો તરંગ;
વખતસિંહ સુત વાંકડો, રાવળ પામ્યો રંગ. ૨૭
સંવતસર અઢારસેં, પણ ઉપર પાંત્રીશ;
શુભ શ્રાવણ વદિ અષ્ટમી, અવતરિયો અધીશ. ૨૮
બધાં વરસ બોતેર ને, સાત માસ દિન તેર;
આયુષ લાંબું એટલું, પામ્યો રુડી પેર. ૨૯
ધરણિપતિ થઇને ધર્યું, છત્ર વરસ છત્રીશ;
પૂર્વજથી પણ પરમ જશ, દીપાવ્યો દશ દીશ. ૩૦
ગૌરીશંકર સદગુણી, રામ સહિત સંતોક;
પાસ પ્રધાન પવિત્ર બે, લાયક જાણે લોક. ૩૧

મનમાં મોટી મિત્રતા, સાહેબ કંપનિ સંગ;
સઘળી પ્રજા સુધારવા, ઉરમાં ભર્યો ઉમંગ. ૩૨
નિશાળ એક નવી નવી, ગોઠવી કંઇ કંઇ ગામ;
વાવ્ય કુવા પણ વિધવિધે, ઠીક કર્યો કંઇ ઠામ. ૩૩
કર્યાં સદાવ્રત શોભતાં, ભિક્ષુકનો ગણિ ભાગ;
ધર્મશાળા ધીંગી રચી, બેશ બનાવ્યા બાગ. ૩૪
દુઃખ ટાળ્યાં કૈ દીનનાં, આપીને ઉદ્યોગ;
રસ્તા સાફ રચાવિયા, જેણે જોવા જોગ. ૩૫
વિદ્યા વિવિધ વધારવા, કવિતા સુણવા કાન;
શોખ ધરાવ્યો સર્વદા, તજિ બીજાં તોફાન. ૩૬
વૈદકશાળા ને વળી, કરી અંગ્રેજી સ્કુલ;
કુમારિકાને કારણે, એક નિશાળ અમૂલ્ય. ૩૭
કામ પ્રજાને કારણે, એવાં કર્યાં અનંત;
એ પણ એને અનુમતે, જેને સુત જશવંત. ૩૮
વખત ઠરાવ્યો વિધવિધે, કરવા પ્રતિદિન કામ;
આળસ તો અળગી તજી, હૈડે રાખી હામ. ૩૯
બુધવારે દરબારમાં, સુંદર સભા ભરાય;
કવિતા બોલે કવિજનો, ગુણિજન રૂડા ગાય. ૪૦
દૂસરા દિન સૌ દેશના, આવે કવિ અપાર;
કવિતા સુણિ રાજા કરે, સવ તણો સતકાર. ૪૧
વિદ્યાની જે વેલડી, સર્વ થળે સૂકાત;
વરસ્યો તેને વાસતે, વિજયસિંહ વરસાત. ૪૨
વર્ષાસન વિધવિધ કર્યાં, પૃથ્વી કરી પસાય.
વસ્ત્ર નંગ વાહન દિધાં, રંગ વિજયસિંહ રાય. ૪૩
ધરણી ગોહિલવાડ ધન, તું ધન સાગર તીર;
મળી પદવિ મહારાજની, વિજયસિંહ ધન વીર. ૪૪
જે જે ભૂપે જગતમાં, ભરિ વિદ્યા ભંડાર;
જુઓ રહ્યા તે જીવતા, મુઆ બીજા જખમાર. ૪૫

સોળંકી સિદ્ધરાજ[1]નો, લાખો[2] ને એંગાર[3];
વિજયસિંહજી વાંકડો, એ એવો અવતાર. ૪૬
અવર તરણાએક નહી, ગુણના દીસે ગ્રંથ;
ક્યાં જનમ્યા ને ક્યાં ગયા, પોંચ્યા લાંબે પંથ. ૪૭
ગુણિયલ કવિ ગુજરાતના, સામળ[4] પ્રેમાનંદ[5];
સંવત સત્તર પછી થયા, ચતુરપણાના ચંદ. ૪૮
શોખી ભૂપ મન સાંપડયો, ખુબ કરંતાં ખોજ;
કાં કલ્પિત નૃપ ગુણ કથ્યા, કાં વિક્રમ કાં ભોજ. ૪૯
સામળ કવિને સ્નેહથી, દેસાઇ રખિઅલદાસ;
મોકલી તેડું માન દૈ, પ્રીતે રાખ્યો પાસ. ૫૦
પૃથ્વી કરી પસાય તે, અતિશે થઇ ઉદાર;
પાળયો શક્તિ પ્રમાણથી, પામ્યો કીર્તિ અપાર. ૫૧
કવિયે રાજા કોઇમાં, રંગ ન દીઠો રેખ;
રખિયલને રાજા લખ્યો, લાયક છે તે લેખ. ૫૨
જો કોઇ નૃપ જીવતો, ચતુરપણે ચિત ચાત;
શા માટે સામળ કવિ, ગયા ભૂપને ગાત. ૫૩
ભોજથકી ભારે થયા, ગરથવંત ગુજરાત;
પણ સદ્ગુણ નહિ પેખિયે, વરણવીએ શી વાત. ૫૪
એ અવસર અધિપતિ થયો, ગોહિલ કુળ ગુણ જાણ;
વિગતે જો ગુણ વર્ણવું, પુસ્તક થાય પુરાણ. ૫૫
વાંચો વિક્રમની કથા, ભાળો ભોજ પ્રબંધ;
રાસાથી પૃથ્વીરાજનો[6], પ્રૌઢો વિજયપ્રબંધ. ૫૬
સદ્ગુણ જેના શોભતા, એ તો સુણ્યા અનેક;
વિગતેથી હું વર્ણવું, એમાંથી ગુણ એક. ૫૭

૧. સંવત ૧૧૭૨ માં. ૨. સંવત ૧૧૯૮ માં. ૩. સંવત ૧૧૮૧ માં. ૪. સંવત ૧૭૮૧ માં હતા. ૫. સંવત ૧૭૩૩ માં. ૬. સંવત ૧૨૪૯ પૃથિરાજ મરાયો.

મોટો ક્ષમા અમૂલ્ય ગુણ, એ રાજાને અંગ;
સઘળા સંજજન સાંભળી, રાખો ઉરમાં રંગ. ૫૮
કુંદનથી નિરમળ કહું, રુડો વિજય મહારાજ;
સરસ ક્ષમાં સાગર થયો, અધિપતિ મોટો આજ. ૫૯
જેનો એ ગુણ જોઇને, જાણી પરમ સુજાણ;
મોટા મુનિજન મુખથકી, વિધવિધ કરે વખાણ. ૬૦

ચોપાઇ.

એક સમે એ અધિપતિ આપ, મનમાં ધાર્યું મોટે માપ;
પંડે હું વનમાં પરવરું, કોઇ ન પ્રીછે એવું કરું. ૬૧
વન ચરચા જોઉં આ વાર, સુખિયો કે દુખિયો સંસાર;
પુર ચરચા રાતે પેખાય, દિવસે વન ચરચા દેખાય. ૬૨
એવો ઘાટ હ્રદેમાં ઘડયો, ચંચળ ઘોડા ઉપર ચઢયો;
હિંમતથી ધર્યાં હથિઆર, બાગ સમીપ ગયો પુર બહાર. ૬૩

તોટક છંદ.

બહુ શોભિત બાગ અથાગ બણ્યો, ગિરિજાપતિનો ગિરિરાજ ગણ્યો;
ગુલખાસ ગુલાબ દિલે ગમતા, લટકી અહિવલ્લિ[1] લવિંગ લતા, ૬૪
તરુ કેતકી કેસુ કદંબતણાં, વળિ ચંપક ચંદન વૃક્ષ ઘણાં;
ગણિ કોણ શકે સઘળાં ગણતાં, ભણિ ભારતિ થાકિ રહે ભણતાં.૬૫
ફળિ છે કદળિ વળિ જામફલો, ગુણકારિ સિતાફળ સ્વાદ ગળ્યો;
અતિ બેર અખોડ અને અરણી, હરડે હિતકારી પિડાહરણી. ૬૬
અગણીત અનોમત અંબતરુ, જન રંજન જયાં બહુ જંબતરુ;
તજનાં તરુ એલચી દ્રાખતણા, મનમોહન મંડપમાં ન મણા. ૬૭
સુકિ સુંડ તહાં રહિ ઝાડી ઘણી, ચતુરાઇથિ બેઠક બેશ ચણી
તકની તરકારિ તમામ તહીં, વડ પીંપળ પીંપર પાર નહીં. ૬૮
ખિલિ આંબલિ બાવળ બોરડિયો, થિર થૈ ઠરિ કાચકિ થોરડિયો;
ખજુરી ખરસાણિજ ખીજડિયો, લળિ લિંબુડિ ને વળિ લીંબડિયો.૬૯

1. અહિવલ્લિ—નાગરવેલ.

અરડૂશિ અનૂપમ આવળ છે, શુભ શીશમ સાગ સતાવળ છે;
નવ પલ્લવ થોક અશોક નકી, લખતાં નહિ લેખણુ લેખિ શકી. ૭૦
વળિ વાડિ વિષે શુભ વાયુ વહે, ગુણુ શીતળ મંદ સુગંધ રહે;
ભમરા રસ ભોગિ અનેક ભમે, ગુણવંત તણા સુણિ સોર ગમે.૭૧
ચકલાં ચિત ચોર ચકોર ઘણાં, સ્વર શુદ્ધ મનોહર મોરતણાં;
શુક કોકિલ ચાતક સારસડાં, વિચરે નગરંગ વિહંગ[1] વડાં. ૭૨
વળિ કુંડ સરોવર વાવ કુવા, જુગતીથિ કરેલ પ્રકાર જુવા
જળ નિર્મળ જયાં જમુના જળથી, નહિ નિત્ય પ્રવાહ ઘટે નળથી.
ભલિ ભાત દિસે જળ હોજ ભર્યા, ફળદાર ભલા જળયંત્ર કર્યા;
નરનારી જુએ નજરે નીરખી, હઠ લે ચિત્ત ચોરિ રહે હરખી.૭૪
દિપતું વળિ દેવળ દેવતણું, ચતુરે નવરંગ ઉતંગ ચણ્યું;
કરિ કારિગરી દલપત્ત કહે, રઘુનાથ રહી ઘડિ જોઈ રહે. ૭૫

સોરઠો.

બન્યો મનોહર બાગ, ભૂમિ ત્યાં ભાસે ભલી;
સુંદરિનું સૌભાગ્ય. જોબનમાં જેવું વધે. ૭૬

મનહર છંદ.

બન્યો છે આ બાગ કે ના ભાગ યજ્ઞ ભૂમિનો છે,
વેદી છે વિશાળ કે આ ક્યારાનો આકાર છે;
કદળીનાં ઝાડ કે કરેલા પેલા યજ્ઞ થંભ,
પનાદાર પાંદડાં કે પતાકાની હાર છે:
નીરની આ નીક કે ઘી નાખવાની નળિકા છે,
તરુ ઝુકી રહ્યાં કે આ તોરણ તૈયાર છે;
કાન ધરી સાંભળો આ કહે દલપતરામ,
પક્ષિનો પોકાર ચાર વેદનો ઉચ્ચાર છે. ૭૭
ક્યારો કહીએ કે દિવા હશે જળ હોજ સારો,
કેળ છે કે કોઈ રામા રૂપનું નિધાન છે;

૧. વિહંગ—પક્ષી.

નગન થઇને ન્હાવાં મગન થૈ ઉભી છે કે,
કેળાં લટકેલાં કેશ ગુચ્છના સમાન છે;
પુરુષને પેખી પ્યારી પામી છે શરમ પૂરી,
મનમાંહી જાણ્યું કે આ તો મોટું મેદાન છે;
ગોટોપોટો વાળીને રૂપાળી સાડી શીર ધારી,
પાલવ સાડીના છે કે આ તે લીલાં પાન છે. ૭૮

દોહરા.

તુરત તપાસી તે પછી, ચાલ્યો ભૂપ ચતૂર;
વન જોવાને વેગથી, અધિક હરખ ધરી ઉર. ૭૯
શરદ ઋતુ સોહામણી, ઉપજ્યાં અંન અપાર;
ખેડુ ખાંતે ખેત્રમાં, લણે ગણે ગુણકાર. ૮૦
ક્યાંઇક ક્યાંઇક કણબણો, પામી પૂરણ પ્રીત;
વિસ્તારીને વિજય જશ, ગાય મનોહર ગીત. ૮૧
માળે ચડિને માનવી, કોઇ કરે પોકાર;
ગુણિયલ વન ગાજી રહ્યું, શરદતણો શણગાર. ૮૨
આવે ટોળાં ઉડતાં, પંખી ખેતર પાસ;
ગોળા ફેંકે ગોફણે, તેને દેવા ત્રાસ. ૮૩
ત્રાસે નાસે તોપને, ગોળે જેમ ગમાર;
અળનો કરિને ખંડિયા, ઠેકે ઠારોઠાર. ૮૪
તેતર ખેતર ખેતરે, જૂથ મળીને જાય;
રોકે નહિ રખવાળ તો, ખાંતે દાણા ખાય. ૮૫

ચોપાઈ.

ખેતર એક ભલું ખેડેલ, વળિ તેમાં કર્ષણ વાવેલ;
વનિતા ખેડુની છે વડી, ચોકી કરવા માળે ચડી. ૮૬

દોહરા.

કશી લાંધેલો કાછડો, છુટો છેડો છેક;
પોંચ્યો પગની પાનિયે, વરવો વસ્ત્ર વિવેક. ૮૭

લટકે લીરા[1] લુગડે, અંગે અધમણ મેલ;
ચૉરી ચડતાં ચોટલે, ધર્યું હશે ધૂપેલ. ૮૮
કમર કશી શણગટ કરી, લટકે લટ લે લાડ;
હુડા હુડા હોહો કહી, તાણી પાડે ત્રાડ. ૮૯
ગોફણમાં ગોળા ધરી, ફેંકે ફરતી દીશ;
નજર વડે તે નિરખતાં, અંતર હસ્યો અધીશ ૯૦
ટોળું મૃગનું ત્યાં કણે, ખેતરમાં કણ ખાય;
હારી મારી હાક પણ, જનાવરો નવ જાય. ૯૧

ઝુલણા છંદ.

ક્યાંઇ તો ઝુંડનાં ઝુંડ બાઝી રહ્યાં,
ક્યાંઈ તો એક પણ વાળ કેવો;
ક્યાંઇ લાંબી ટુંકી વાડ તૂટક વળી,
ક્યાંઇ તો કીચ ગંધાય તેવો;
ક્યાંઇ લીખો જુઓ લાખ વાસો વસે,
કોળ ઉંદર વસે વાસ એવો;
ફૂવડનો ચોટલો દેખી દલપત કહે,
જંગલી રાયના બાગ જેવો. ૯૨

ચોપાઇ.

ચિતમાં રાજા કરે વિચાર, કણબી વેઠે કષ્ટ અપાર;
ઉપજાવે છે અન્ન અથાગ, ભૂપતિનો આપે છે ભાગ. ૯૩
કામ કરે એ તો મુજ કાજ, એમાં અંદેશો નહિ આજ;
દીલ વિચારી ધારી દયા, ગોહિલ તે મૃગ સંમુખ ગયા. ૯૪
રાખ્યો ત્યાં શેઠે રેવંત, ચાલ્યો ચરણે ચાતુરિવંત;
ચરણ તળે ચંપાયા છોડ, કણબણ બોલી ગાળો ક્રોડ. ૯૫
નહિ સમજી તે કારણ નાર, અતિ અઘટિત ઉચરી ઉચ્ચાર;
જે સાંભળતાં શાંતિ જાય, રીસ કરે મોટા મુનિરાય. ૯૬

૧. લીરા-લુગડાનાં ચીથરાં.

હેતે સુણી સુણિ રાજા હસ્યો, કોપ કર્યો નહિ મનમાં કશો;
ગોફણથી ગોળા ગડગડયા, પુરપતિ પાસે આવી પડયા. ૯૭
તે કણબણ બોલી પશુ તુલ્ય, એક વચન તો હતું અમૂલ્ય;
અમે અનાથ નથીરે આજ, ધણિમોતીવાળો મહારાજ. ૯૮
એ સુણિ ઉપજ્યો હરખ અતોલ, બોલે છે મુજ બળથી બોલ;
તગડી મૃગલાંને દે ત્રાસ, પુરપતિ પહોંચ્યો ઘોડા પાસ. ૯૯
કણબી ત્યાં આવ્યો તે કાળ, પ્રીછયા તેણે પૃથ્વીપાળ;
સલામ કરી નમાવ્યું શીષ, અધિપતિએ આપી આશીષ. ૧૦૦
વળતી રાજા ત્યાંથી વળ્યો, માનનીને જઇ કણબી મળ્યો;
વનિતાએ વિગતે કહી વાત, સરવ બનેલી તે સાક્ષાત. ૧૦૧
આવ્યો તો એ કોઇ અસવાર, વાડ વિષે પેઠો જે વાર;
છોટા છુંદી નાંખ્યા છોડ, કડવાં કથન કથ્યાં મેં કોડ. ૧૦૨
પથરા ફેંકિ કર્યો પોકાર, બીકે નાસી નીસર્યો બહાર;
જાતો તો શેઢે થઇ જેહ, તમે દિઠો દષ્ટિથી તેહ. ૧૦૩

દોહરા.

કણબણને કણબી કહે, એ શું કર્યું અજાણ;
છંછેડીને શસ્રધર, પળમાં ખોઇએ પ્રાણ. ૧૦૪
આયુધ જેની આગળે, વડાં હતાં વિકરાળ;
હુંકારા કરતાં તને, બીક ન લાગી બાળ. ૧૦૫
સાંભળી સઘળું સ્નેહથી, બાળા બોલી બોલ;
અધિપતિ શિર છે આપણે, તેનું બળ અણતોલ. ૧૦૬
દુર્બળને બળિયો દુભે, એવો નથિ અન્યાય;
પેસી ખેતર પારકે, કેણે જુલમ કરાય. ૧૦૭
ધરણીપતિ ધિંગો ધણી, જેનું જોર અધીક;
એના અમલ તળે વસી, બીજાની શી બીક. ૧૦૮
રૂડા જેના રાજમાં, તલમુલે નહિ ત્રાસ;
વાઘ અજા ભેળાં વસે, ન કરે કેનો નાશ. ૧૦૯

કણબી કહે સુણ કામની, એજ અધિપતિ આપ;
બોલી નિરલજ બોલ તું, પ્રગટયાં તારાં પાપ. ૧૧૦
કરશે દિલમાં દુર્વચન, કરશે જો કદિ કોપ;
હરશે મિલકત માહરી, ધરશે તુજને તોપ. ૧૧૧
નારી કહે છે નાથને, તમે તજો તે ત્રાસ;
પુરપતિ દિલ દરિયાવ છે, નિશ્ચય ક્ષમા નિવાસ. ૧૧૨
જન દે છે જગદીશને, જ્ઞાન વિના સૌ ગાળ;
દયા ઘટે છે દેવ દિલ, કોપે નહિ કદિ કાળ. ૧૧૩
સ્નેહ સહિત સંભાળ લે, વરસાવે વરસાદ;
ગંડુ જનની ગાળને, ઉર નહિ રાખે યાદ. ૧૧૪
વિજયસિંહ રાજા વડો, પ્રજા તણો પ્રતિપાળ;
હણશે નહિ હેતુ થઈ, ગણશે નહિ મુજ ગાળ. ૧૧૫
કથન સુણી કણબી કહે, પ્યારી નારી પાસ;
જોરાવરનો જગતમાં, વધતો નહિ વિશ્વાસ. ૧૧૬
કુમારપાળ કહે સહુ, પાટણનો ભૂપાળ;
જૈન ધર્મધર જે ધણી, દીલ ઉદાર દયાલ. ૧૧૭
સોગઠિને પણ સર્વથા, મુખથી ન કહે માર;
પણ જૂ હણતા શેઠ પર, પામ્યો કોપ અપાર. ૧૧૮
લક્ષ્મી ઘર લુંટી લઈ, મેલિ દયા મરજાદ;
રાયે તેથિ રચાવિયો, પછિ યુકા–પ્રાસાદ. ૧૧૯
તુજને તે માટે કહું, ધીરજ ધરિ મન ધાર;
રિપુથી રક્ષણ કરે, તેજ પીડે તરવાર. ૧૨૦
પાળે પૂરા પ્રેમથી, ટાળે તન પરિતાપ;
પણ પાવક નૃપ પાણિથી, અંતર ડરિયે આપ. ૧૨૧

ભુજંગી છંદ.

હરે ટાઢને અગ્નિ અંધારુ ટાળી,
રસોઈ કરી નિત્ય આપે રસાળી;

કદાપી ન વિશ્વાસ રાખો કરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૨
વડો વાઘ કે વ્યાળ જો હેતવાળો,
ભલો ભાગવંતો પુરો ભક્ત ભાળો;
અહોનીશ એથી રહો ઊગરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૩
સહુ પ્રાણિને પ્રેમથી પાણિ પાળે,
તથા તે તણા અંગનો મેલ ટાળે;
તમે તે તણું તીર પામો તરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૪
દયાવંત વાયુ વિશેષેજ દીઠો,
મળે તો ટળે તાપ છે આપ મીઠો;
મટે વાયુ તો જંતુ જાશે મરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૫
તરી પાર જો નાવ સિંધુ ઉતારે,
સુખિ રાખિને અર્થ સારા સુધારે;
અમે એથિ જૈ આવિયે ઉતરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૬
હઠીલો નહિ હોય જો કોઇ હાથી,
કિધો કેદમાં કોટિ કોટી કળાથી;
ઠરે થોભતાં એક ઠામે ઠરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૭
વસે વેરિ જો વેર સર્વે વિસારી,
સદા કાળ સેવા સજે સૌથી સારી;
ભલું ભાખશે ભાવ ભક્તિ ભરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૮
રુડો ન્યાય વાળો દયાળોજ રાજા,
મહા પ્રેમ મૂકે ન ચૂકે ન માજા;

અતી સંભળાવે નીતિ ઉચ્ચરીને,
દિલે તોય તેથી રહેવું ડરીને. ૧૨૯
વધે જેમ લક્ષ્મી ક્ષમા લે વિચારી,
ધરે નમ્રતા નિત્ય રાજયાધિકારી;
પઢે સદ્ગુણો શ્રેષ્ટતા જેમ પામે,
દિઠા કોઇ એવાજ દલપત્તરામે. ૧૩૦

દોહરા.

વિજયસિંહ મન વિમળ છે, દેવાંશી છે દેવ;
મનમાં રાખે રાજમદ, તેવી હોય ન ટેવ. ૧૩૧
પ્રજાતણો માતા પિતા, કોટિ કૃપા કરનાર;
એ તો આપણિ ઊપરે, ધરે ન કોપ લગાર. ૧૩૨
કાલાવાલા કીજીયે, તે પાસે જઇ તોય;
અંતરમાંથી ઊતરે, હાલ કદી રિસ હોય. ૧૩૩
ચોંપ કરીને ચાલિયાં, નરનારી ધરી નેહ;
વિનંતિ કરવા વિજયની, તત્પર થઇને તેહ. ૧૩૪
ત્યાં તરુ એક અશોકનું, છે શીતળ શુભ છાય;
ખેતરથિ ખે ખેત્રવા, તે નૃપ દીઠો ત્યાંય. ૧૩૫
પુરપતિની પાસે જઇ, પ્રેમે કરી પ્રણામ;
ગદગદ કંઠે ગરિબ થઇ, ઉચર્યો કણબી આમ. ૧૩૬
પ્રજાતણા માતા પિતા, દિલના છો દરિયાવ;
સદ્ગુણ સાગર શાંતિધર, નિર્ભયદાયક નાવ. ૧૩૭
કરજોડી વિનતી કરું, ઉરમાં આણો આજ;
કણબણનાં કડવાં કથન, માફ કરો મહારાજ. ૧૩૮
સુણીને બોલ્યા શ્રીમુખે, વનિતાનો નથી વાંક;
કણબી કુળ કોમળ સદા, એ તો આડો આંક. ૧૩૯
વીસ વસા સારા વસે, કણબીમાં ગુણ કોડ;
સૃષ્ટિ સઘળી શોધિયે, જડે ન જેની જોડ. ૧૪૦

માયાળુ ને મેહેનતું, વિશ્વાસુ કહેવાય;
બોલ્યું પાળે બાપનું, ખવરાવીને ખાય. ૧૪૧
આપ્યો મુખમાં ઇશ્વરે, ઊંહું શબ્દજ એક;
હજાર ગુણ છે હાથમાં, અંતર દયા અનેક. ૧૪૨
હોય કણબી જો હરખમાં, જયાં કહિયે ત્યાં જાય;
હઠ પર આવ્યો હોય તો, ઉંહુંનો ન ઉપાય. ૧૪૩
કારણ પણ તેનું કહું, સમજે સર્વ સુજાણ;
જગત સૃજયું જગદીશ્વરે, પૂરણ બુદ્ધિ પ્રમાણ. ૧૪૪
અવગુણ સદ્ગુણ એકઠા, મેલ્યા સઘળા માંહિ;
વધતા ઘટતા વિધવિધે, કીધા છે પણ કયાંહિ. ૧૪૫
સદ્ગુણ સોના સંગ્રહી, દુર્ગુણ તજવા દૂર;
ધીમંતાનો ધર્મ તે, જગમાં જાણ જરૂર. ૧૪૬

ભુજંગી છંદ.

સુગંધી ગુલાબે સૃજયાં પુષ્પ સારાં,
પુરાં પેખતાંવેંત લાગેજ પ્યારાં;
કિધા છોડવે કંટકો કષ્ટકારી,
ગણો સદ્ગુણો દુર્ગુણો દૂર ધારી. ૧૪૭
કરી હેમની જો છરી હોય કેવી,
જુઓ જે ન જોતાં જડે જોડ જેવી;
મરે માનવી મસ્તકે હોય મારી,
ગણો સદ્ગુણો દુર્ગુણો દૂર ધારી. ૧૪૮
રચ્યો સિંધુ છે રત્ન ભંડાર રૂડો,
કહું રત્નદાતા કહે કોણ કૂડો;
ખરેખાત પાણી પિતાં જીભ ખારી;
ગણો સદ્ગુણો દુર્ગુણો દૂર ધારી. ૧૪૯
રુડી ગાયમાં ગુણ કેવા રહે છે,
દહીં દૂધ ઘી દેવને હર્ષ દે છે,

નહીં ખાય જો ગાય ચીજો નઠારી,
ગણો સદ્‌ગુણો દુર્ગુણો દૂર વારી. ૧૫૦

સુજયો ગંધ કસ્તુરિમાં સૌથિ સારો,
અતી ભર આનંદ એ આપનારો;
સુશોભીત સોના સમી તે ન સારી,
ગણો સદ્‌ગુણો દુર્ગુણો દૂર ધારી. ૧૫૧

પ્રજા સર્વને નિત્ય વર્ષાદ પાળે,
તકે આવિને આપ સંતાપ ટાળે;
ભલા ભાદ્રવામાં મચે કીચ ભારી,
ગણો સદ્‌ગુણો દુર્ગુણો દૂર ધારી. ૧૫૨

રુડો ચંદ્રમા રાત્રિમાં જે બિરાજે,
છબી જેનિ જો જો ઘણી છેક છાજે;
વધે ને ઘટે તેજ તેવું વિચારી,
ગણો સદ્‌ગુણો દુર્ગુણો દૂર ધારી. ૧૫૩

ભલો ભાણ આકાશ આભાસ આપે,
કરીને કૃપા કાળુ અંધારુ કાપે;
તપે તાપ તે તો ત્વચા[1] લે ઉતારી,
ગણો સદ્‌ગુણો દુર્ગુણો દૂર ધારી. ૧૫૪

જુવો જેમ જ્યાં જ્યાં જડે દોષ જોતે;
પુરો સદ્‌ગુણી તો પ્રભુ એક પોતે;
ઠરે દોષ તેમાં નહીં કોઇ ઠામે,
દિઠું એજ રીતેથી દલપત્તરામે. ૧૫૫

દોહરા.

સદ્‌ગુણી જે સૌથી સરસ, નરસ નહિ ગુણ નામ;
પણ ડહાપણમાં પેખિયે, ઠરે ભૂલ કંઈ ઠામ. ૧૫૬

---

૧. ત્વચા–ચામડી.

ગુણ સૌના હું સંગ્રહું, દુર્ગુણ તજીને દૂર;
અધિક ચૂક અજ્ઞાનિની, એ તો ધરૂં ન ઉર. ૧૫૭
પ્રજા ઉપર કે પુત્ર પર, રીસ કરે જે રાય;
ક્રોધ થકી શિક્ષા કરી, પછી પુરા પસ્તાય. ૧૫૮

ચોપાઈ.

સાંભળ એક સુલતાન, મનમાં મોટું ધરતો માન;
પુત્ર પટેલતણો તે પાસ, કારજ કરવા ગયો પ્રકાશ. ૧૫૯
કરી ટુંકારો ઉચર્યો કામ, શિર નમાવી કરી ન સલામ;
ભાસ્યો નહિ ભોળાનો ભેદ, ક્રોધ કરીને કીધો કેદ. ૧૬૦
ભૂખણ તેનો મોટો ભાઇ, ચાલ્યો સુણિ ચોપે ચિત્ત ચાઇ;
ધાર્યું જે ધીરજ મન ધરું, સલામ એવડી સારી કરું. ૧૬૧
દુંદાળો દીઠો સુલતાન, હરખે જૈ બોલ્યો હેવાન;
સલામ દિલ્લીના શાહને, વળી સલામ વડી દુંદને. ૧૬૨
ખરેખરો સુણિ ઉપજ્યો ખેદ, કીધો તેને પણ ત્યાં કેદ;
બની વાત સુણિ તેનો બાપ, આવ્યો શાહ સમીપે આપ. ૧૬૩
પ્રેમ ધરીને કરી પ્રણામ, ઠીક ઠરી બોલ્યો તે ઠામ;
લોકતણી તમ હાથે લાજ, માફ કરો અવગુણ મહારાજ. ૧૬૪
શાહ કહે તારો સુત એક, સમજ્યો નહિ સલામ વિવેક;
સુખે સલામ ખિજે કહિ મને, દુજી સલામ કહી દુંદને. ૧૬૫
કારણ એથી કેદજ કર્યો, એવું પટેલ સુણી ઉચ્ચર્યો;
તેમને સલામ ન કરી તેજ, મોટો મૂરખ માણસ એજ. ૧૬૬
બીજો પણ છે બહુ બકનાર, ચિત્તમાં ચેતિ ન કર્યો વિચાર;
સાહિબને કરિએજ સલામ, કહોને દુંદતણું શું કામ. ૧૬૭
હેતૂ તો સુલતાનજ હતા, દુંદે ધરવો તો દેવતા;
ઝાઝી એ સુણી લાગી ઝાળ; કેદ કર્યો તેને તતકાળ. ૧૬૮
સુણિ પટેલતણો જે સગો, ભૂપતિ આગળ આવ્યો ભગો;
કરી સલામ કહ્યું તતકાલ, પટેલને છોડો ભૂપાળ. ૧૬૯

છે મારે સાંકડી સગાઈ, અમે બંને આંગળિયા ભાઈ;
રાજી થઇને પૂછે રાય, કેને આંગળિયા કહેવાય. ૧૭૦
દેતો તો ઉત્તર દીવાન, હું કહું કહિ બોલ્યો હેવાન;
પાછયાનો મરી જાય પિતાય, પાછયાની મા નાત્રે જાય. ૧૭૧
પ્રસવે પુત્ર સુવાવડ ખાઈ, એ પાછયા આંગળિયા ભાઈ;
કાપત સુણિ માથું તે કાળ, હુકમ કર્યો જે પૂરો હાલ. ૧૭૨
ચોરે ચકલે ચાલી વાત, જયે થઇ કણબીની જાત;
દીઠા બે જણ ડહાપણદાર, તેને ત્યાં કીધા તૈયાર. ૧૭૩
સાહિબ પાસ તમે સાંચરી, કહો ઘણી આજીજી કરી;
જીવાડો તો તો જીવિયે, છેક તમારું છોરું છિયે. ૧૭૪
પ્રજાતણા છો માતા પિતા, શબ્દ કહો એવા શોભિતા;
ચઢે દયા રાજાને ચિત્ત, પટેલ છૂટે પુત્ર સહિત. ૧૭૫

દોહરા.

જુગતી સુણિને બે જણા, અંતરમાં ધરિ આશ;
આવ્યા અરજ ઉચારવા, પાદશાહની પાસ. ૧૭૬
બીતા બીતા બે જણા, ઉચર્યાં એવું આપ;
તમે અમારાં છોકરાં, અમે તમારા બાપ. ૧૭૭
શબ્દ સુણી સુલતાન તે, ખીજી પામ્યો ખેદ;
હાલ હાલ હુકમે કરી, કીધા તેને કેદ. ૧૭૮
કોઇએ વાત જઇ કહી, જયાં કણબીની જાત;
પ્રધાન પાસ ગયા પછી, નર જે કણબી જાત. ૧૭૯
પ્રીતે કહી પ્રધાનને, વળિ વળિ વિગતે વાત;
પ્રધાન બોલ્યો પ્રેમથી, સુણો સાફ સાક્ષાત. ૧૮૦
અધિપતિ આવે અવસરે, માને નહિ મુજ વેણ;
બેગમ બોલે બે કથન, કાંઇક માને કેણ. ૧૮૧
પછી બેગમ પાસે ગયા, કણબી કરી વિચાર;
પ્રણામ કરીને પ્રેમથી, એવો કર્યો ઉચાર. ૧૮૨

સંકટ પડિયું સામટું, તે માટે તુજ પાસ;
આજ સર્વ આવ્યા અમો, ઉગરવાની આશ. ૧૮૩
ધણી અરજ નથી ધારતા, વાત ન સુણે વજીર;
તોય અમારી પ્યારિ તું, ધણિયાણી છું ધીર. ૧૮૪
બોલી બેગમ બોલતાં, ભારે રીસ ભરાય;
કણબીની ધણિયાણી તો, કણબણને કહેવાય. ૧૮૫
એમ કહી એ અવસરે, હુકમ કરીને હાલ;
કેદ કરાવ્યા કણબીને, ક્રોધ કરી તતકાળ. ૧૮૬
વાત વિગતવારે કહી, પૃથ્વીપતિની પાસ;
પતિયે કહ્યું પ્રધાનને, કરશો નહીં કચાશ. ૧૮૭
મૂરખ એવા માનવી, જે જે કણબી જાત;
મારી કાઢો મુલકથી, રહે ન એકે રાત. ૧૮૮

ચોપાઈ.

પ્રધાનમાં ડહાપણ ભરપૂર, હેતે બોલ્યો શાહ હજૂર;
કણખિ આખિર ચાકરિ કરે, કણ પકવી કોઠારો ભરે. ૧૮૯
મને હુકમ આપો મહારાજ, કેને લૈ સોંપું એ કાજ;
પૃથ્વીપતી વિચારે પડયો, જન એકે એવો નહિ જડયો. ૧૯૦
કરી શકે કણબીનાં કામ, હૈયામાં રાખીને હામ;
પછિ બોલ્યો પોતે પરધાન, કથન કથું તે ધારો કાન. ૧૯૧
રુડું કણબીથી છે રાજ, એમાં તો સંશે નહિ આજ;
અધિક વસે છે વરણ અઢાર, કણબી સૌના પોષણકાર. ૧૯૨
નહિ તિથિ વણ મહિનાનું નામ, ગણાય નહિ કણબી વણ ગામ;
તે કણબીના ગુણ અતોલ, પણ બોલી નહિ જાણે બોલ. ૧૯૩
રૂઠે કણબી શિર જે રાય, પછી ઘણા મનમાં પસ્તાય;
તમે તજો તે માટે રીસ, આપો કણબીને આશીશ. ૧૯૪
શીતળ થયો સુણી સુલતાન, મેલ્યા કણબીને દૈ માન;
જમ્યા રમ્યા કણબી ઘર જઇ, મશકરિ તો મહીપતિની થઇ. ૧૯૫

સોરઠા.

વદે વિજય નૃપ વેણ, પટેલ પાસે પ્રીતથી;
નહિ આવે મુજ નેણ, રીસ કહી એ રીતથી. ૧૯૬
રિપુ પર કરિયે રીસ, આપણી પ્રજા ઉગારવા;
દુર્જન વણ જન દીશ, મન નહિ કરિયે મારવા. ૧૯૭
રહે પ્રજાના પ્રાણ, શત્રૂ જીવે સો વરસ;
હોય ન કશિય હાણ, સૌથી એ રીતી સરસ. ૧૯૮
રિપુ તન ઉપર રોષ, અંતરમાં નહિ આણિયે;
દુર્બુદ્ધિના દોષ, જરૂર તજવા જાણિયે. ૧૯૯
છેદન ભેદન છેક, વૈદ કરે નહિ વેરથી;
એનો વાંક ન એક, પ્રાણ તજે તે પેરથી. ૨૦૦
સાલે થઇને સાલ, દુર્જનને તો દંડિયે;
ચાલે સારી ચાલ, ખાંતે અંગ ન ખંડિયે. ૨૦૧
ન શકે કરિ નુકશાન, વાંક નહિ જેનો વળી;
બોલે થઈ બેભાન, સાંખી રહિયે સાંભળી. ૨૦૨

ચોપાઇ.

ખુશી થયો કણબી તે શાંત, ભયની મનમાં ભાગી ભ્રાંત;
ગાતો વિજય ક્ષમા ગુણ ગાન, સુંદરિ સહિત ગયો સ્વસ્થાન. ૨૦૩
મઠ પર ઘોષ થયો ઘડિઆળ, કાન સુણ્યો વિજયે તે કાળ;
સમજ્યો તે મુજને દે સાદ, આપે કચેરિ અવસર યાદ. ૨૦૪
વિજય વસ્યો જન વચ્ચે જઈ, વિજય ક્ષમા વિખ્યાતજ થઇ;
ખુશો સભાજન સકળ સમાજ, રાખ્યો રંગ વિજય મહારાજ. ૨૦૫
વિજય ક્ષમાની વાત અનેક, આજ કહી તમ આગળ એક;
એવી ક્ષમા ધરી ઉર આપ, પામો પ્રભુપદ પ્રેમ અમાપ. ૨૦૬
વિશ્વ વિષે સંપી સહુ વસો, હેતે હળિ મળિ હરખી હસો;
વધે વિનોદ ઘટે વિખવાદ, એજ અમારો આશિરવાદ. ૨૦૭

દોહરા.

વિજય ક્ષમાની વાતનું, વર્ણન સુણિ જશવંત;
મોજ મેલી મુખ આગળે, થઇ ઉદાર અત્યંત. ૨૦૮
કરિ ઉચ્ચાર કવિએ કહ્યું, રીઝયા જો મહારાજ;
માગું જે હું મુખથકી, આપો મુજને આજ. ૨૦૯
મરજી જાણી માગિયું, દો મુખ માગ્યું દાન;
અયુત[1] રૂપૈયે આદરી, સ્થાપો પુસ્તક સ્થાન. ૨૧૦
હસી ખુશી થઇ હેતથી, આપ્યું વાકય[2] એહ;
દિલ હરખ્યા દિવાન પણ, તત્વ વિચારી તેહ. ૨૧૧
દિધા સિવાય સવાબસેં, રૂપૈયા ગણિ રોક;
વાટ ખર્ચિને વાસ્તે, જુવે સભાસદ લોક. ૨૧૨
શાસન મોહોર ખસેં તણું, વંશપરા પરજંત;
અખે રાજ કરિ આપિયું, વળિ આપ્યું જશવંત. ૨૧૩
સભાસદો સહુ ખુશિ થયા, સુણિને ઉપજયો સ્વાદ;
વળિ કવિએ જશવંતને, આપ્યો આશિર્વાદ. ૨૧૪
વિજયસિંહ સુત વિમળ કુળ, કળ બળ અકળ ઉજેશ;
સુમાનવંત જશવંત સુણ, ગૃહ તુજ વસે ગણેશ. ૨૧૫

---

૧. અયુત—દશ હજાર.

૨. ઠાકોર જશવંતસિંહજીએ વચન આપેલું અને આ ચોપડી છપાઇ તેની નકલો ૨૦૦ રાખી, પણ દૈવ ઇચ્છાથી થોડાં વરસમાં તેમનો સ્વર્ગવાસ થયો. તેમના કારભારી, દેશાઇ છગનલાલ સંતોકરાયે વચન આપેલું કે હું જરૂર દરબાર પાસે પુસ્તકશાળા કરાવીશ, અને જો તે નહીં કરે તો મારી ગાંઠના ખરચેથી કરાવીશ. પછી તેમણે છગનલાલ લાયબ્રેરી દરબારની સાહતાથી સ્થાપી, તેથી પણ ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાઇટી સંતોષ પામી છે; કારણ કે ગુજરાતમાં પુસ્તકશાળા વધારવાનું કામ હતું. આ બાબત સન ૧૮૫૯ ના સોસાઇટીના વાર્ષિક રીપોર્ટમાં તથા બીજાં વર્તમાનપત્રોમાં પણ છપાઇ હતી.

મોતીદામ છંદ.

ગણેશ સુરેશ વસે તુજ ગામ, મહેશ હમેશ કરે દુજ કામ;
નરેશ નમે તુજ પાસ અનંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૧૬
ભલા ભૂપ ભાવતણા કુળ ભાણુ, કળા કુશળી તુજ કોટિ કલ્યાણુ;
પુરા પ્રસરો જશ દેશ દિગંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૧૭
ટરે હિઠ થે કમળા કરી ઠામ,ભરે ધન ધાન્ય ધરી તુજ ધામ;
ડર રિપુ દેખિ દિશે તુજ દંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૧૮
સિધે મનનાજ મનોરથ સાર, વધે વળિ વંશતણો વિસ્તાર;
ભલા સુખ ભોગ ભરે ભગવંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૧૯
વસે મુખ માંહિ સરસ્વતિ વાસ. દસે દિશની દુનિયાં તુજ દાસ;
જડે જય મેરુગિરી પરજંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૨૦
શરીર સુખી સુખિયું વરસૂત્ર, પ્રજાજન સર્વ સુખી સુખિ પુત્ર;
તને અધિકો અધિકાર અત્યંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૨૧
સુખી સરદાર પ્રધાન પવિત્ર, મહા સુખિ રોજ રહે તુજ મિત્ર;
હણે સહુ સંકટ શ્રી હનુમંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૨૨
સભા સુખિ સજ્જન સર્વ સમાજ, લખે કવિ લાખ ગણી તુજ લાજ;
વસો વસુધા ઋતુ ક્રોડ વસંત, જુગોજુગ ભૂપ જીવો જશવંત. ૨૨૩
સુણી શુભ છંદ પ્રબંધ રસાળ, કરો કરુણાક્ષ કવિકુળ પાળ;
અમે ભણિ આશિષ એ મહારાજ, કહે દલપત્ત કરો શુભ કાજ. ૨૨૪

દોહરા.

સંવત ઓગણિ શત શિરે, પંદર પ્રગટ પ્રણામ;
ચોખિ ચૈત્ર સુદિ ચૌદશે, વિરચ્યું ક્ષમા વખાણ. ૨૨૫
ઓષડ મળવા આંખનું, શુભ મુંબાઇ સંસ્થાન;
જતાં જઇ જશવંતને, કહ્યું ક્ષમા આખ્યાન. ૨૨૬
દાજીના સૂત ડાક્ટર, ભાઉ તણો બહુ ભાવ;
નવિ આંખો આપી અને, શાલજોડ શિરપાવ. ૨૨૭

जनस्वभाव विषे प्रकरण समाप्त.

પ્રકરણ ૭ મું.

પદ તથા ગરબી સંગ્રહ.*

પદ ૧ લું. (નર ભમરને શિખામણ)

"પ્રભુ તને પ્રસન્ન તે કેમ થાય."—એ રાગ.

નિર્ભય ન ભમિશ રે નર ભમરા,
બહુ બાવળ ક્યાંઇકજ ડમરા. નિર્ભય૦ ટેક.
આ સંસાર વિકટ વન છે, સ્થિર ચર તરૂવરમય તે છે,
ક્યાંઇ મોટા પર્વત દુઃખમય ક્યાંઇ, સુખમય સરિતા વહે છે. નિ૦ ૧
ક્યાંઇ ભયકારી શિકારી ફરે છે, સૂક્ષ્મ જાળ પસારી;
પગ અડતા પકડાઈ પડિશ તું, તો પછી શી ગતિ તારી. નિ૦ ૨
કોઇ તરુવરનો પરિમળ નિર્મળ, છે વિષમય કોઇ છાયા;
કુટિલ કઠણ છે કોઈના કાંટા, કષ્ટ કરે કરકાયા. નિ૦ ૩
ઉપર નિરખી આકાર અધિક શુભ, અધિક સુવાસની આશે;
ગણુણુણુણુ ગુંજારવ કરતો, પહોંચિશ નહિ તે પાસે. નિ૦ ૪
દિસે સરસ દેખાવ ખરો વળિ, ફૂલ અતુલ્ય ફુલેલાં;
પ્રાણ પ્રલય પળમાંહિ કરે, પ્રગટવાથી પણ પહેલાં. નિ૦ ૫
સરસ સુગંધિત અમળ કમળ, લોભે ન રહિશ લપટાઇ;
અંધ થતાં બંધાઇ પડિશ તો, મુકરર મરિશ મુંઝાઇ. નિ૦ ૬
કોઇ તરુનો ચિકણો રસ છે ત્યાં, ચડપ રહે પગ ચોંટી;
એ પગ પછી ઉખડે ન ઉખાડયો, પડે પીડા મહા મોટી. નિ૦ ૭
રિસામણી સરખાં તરુ રિસનાં, સહેજે રિસે ભરાય;
પ્રિય ભાવે પણ સ્પર્શ કર્યાથી, ચડપ બહુ ચિડવાય. નિ૦ ૮

---

* આમાંનાં ઘણાં ખરાં પદ તથા ગરબીઓ મુંબઇના "શ્રીબોધ" ચોપાનીઆને વાસ્તે રચ્યાં હતાં.

કોઇ તરુ કોગટ ફુલે-ખરાં પણ, સુગંધ નહિ માંહિ સારો;
નિરખિ રહિશ પણ-નકી નહિ સરે, તેથી અરથ કાંઇ તારો. નિ૦ ૯

કોઇક તરુ કદળી જેવાં, ફળ આપે એકજ વાર;
કાપે તેને ફરી ફળ આપે, બીજા નિરાશ જનાર. નિ૦ ૧૦

રાયણની વળી રીત જુદી, શરમાં ફળશે સો વરસે;
સેવા કરનારો સુખ નહી લે, પણ કોઇને સુખ કરશે. નિ૦ ૧૧

ઠેકાણું ઠિક જોઇને ઠરજે, ડરિશ ન ઠામ કુઠામે;
કથન અધિક તુજ હિતકારક કહી દીધાં દલપતરામે. નિ૦ ૧૨

દોહરો.

જો વિચારી જીવ તું, આ શિક્ષા ધરી ઉર;
સદાચાર ધર સવદા, દુરાચાર કર દૂર. ૧

પદ ૨ જું. (દુરાચારીને શિખામણ.)

" ચાલ વેલી અલબેલી પ્યારી રાધે "—એ રાગ.

દુરાચારી વ્યભિચારી, જો વિચારી,
થશે સારી કે નઠારી, ગતિ તારી;
દુખવિદારણ માટે, તને ભવતારણ માટે,
કહું સુખકારણ માટે, ધીરજ તું તો ધારીધારી,
જો વિચારી, દુરાચારી. ટેક.

તજી શર્મ તેં કુકર્મ ક્રોડ કીધાં,
લકડપાપનાં તેં આપ શિર લીધાં,
ખાનપાન દાન દીનને ન દીધાં, તારું કેમ થશે કલ્યાણ,
અંતર આણ, નરક ખાણ, જઇશ જાણ,
શું સુખ માણ, થશે હાણ, લેશે પ્રાણ, જમડાખાણ;
મોટાં મારી મારી, જો વિચારી, દુરાચારી. ૧

રુડી રીતે ચીતે ચેતી તું ન ચાલ્યો,
ઝેરી વિષય વ્યાલ ઝડપથી તેં ઝાલ્યો,
ફર્યો ફંદમાં ફશીને ફુલ્યો ફાલ્યો,
પૂજયા નહિજ પ્રભુ પરમ, ભર્યો ભરમ, તજી ધર્મકેરાં કર્મ,
હાડચર્મ, રાખ્યાં ગરમ, ભુલ્યો મર્મ, જમ્યો નરમ;
રસોઇ સારી સારી, જો વિચારી, દુરાચારી. ૨

કહું હેતથી તું ચેત હજી ચીતે;
ધર્મ ઝાલ હવે ચાલ રુડી રીતે;
મસ્તક નામ, પ્રભુ પામ, પુરી પ્રીતે;
સ્મરણ કર અશરણ શરણ, સંકટ હરણ ધરણી ધરણ,
તારણ તરણ, ટાળે મરણ, કરુણા કરણ,સદાચરણ, સુધાઝરણ,
પી લે હારી હારી, જો વિચારી દુરાચારી. ૩

શિક્ષા સંતની મહંતની ન માની,
કુડા ગ્રંથ કેરે પંથ ધરી પાની;
સાંભળ ભ્રાત આ તો વાત, નથી નાની,
દીસે દુષ્ટ અરસ દરસ, ઘણો નરસ, પીધા છ રસ, કીધા સ્પરશ,
રહ્યો ચડસ, ન ગઈ તરસ, શિક્ષક સરસ વરસો વરસ;
થાકયા વારી વારી, જો વિચારી, દુરાચારી. ૪

બન્યો છેલ તું છકેલ, ખેલખોયો,
સાર ઉરમાં જરૂર તેં ન જોયો,
કર્યાં કેલ પાપ મેલને ન ધોયો;
ન લીધુંજ હરિ નામ, ધરી હામ, દલપતરામ, કહે આમ,
દીધા દામ, વિષય કામ, ઠામે ઠામ, આઠે જામ;
ભજયો નારી નારી, જો વિચારી, દુરાચારી. ૫

પદ ૩ જું—ક્રોધ વિષે.

"નાથ કૈસે ગજકો બંધ છોડાયો"—એ રાગ.

કોઇ પર ક્રોધ ન કરશો કદાપિ, અતિ ક્રોધ છે પૂરણ પાપી;
કોઇ પર ક્રોધ ન કરશો કદાપિ. ટેક.
ક્રોધ કુબોધ અધિક ઉપજાવે, સદ્‍ સુબોધને કાપી;
વહાલાં માંહી વિરોધ વધારે, શોધ સમૂળ ઉથાપિ. કોઇ. ૧
કૃત્ય અકૃત્ય કર્યું ન વિચારે, જ્યારે રહે રીસ વ્યાપી;
મુખનું વચન ફરી મુખમાં ન પેસે, છાપ પટોળે છાપી. કોઇ. ૨
આપની સઘળીએ વિસરી સુમતિયો, ક્રોધે કુમતિ જેને આપી;
નહીં કરવાનાં કામ કરી નર, રોયા છે વનમાં વિલાપી. કોઇ. ૩
ક્રોધ કરી ફરી ફરી પસ્તાયા, જે હતા પ્રૌઢ પ્રતાપી;
દલપતરામ કહે દુનિયામાં, ખ્યાત છે વાત અદ્યાપિ. કોઇ. ૪

પદ ૪ થું—લોભ વિષે.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

ન કરવાનું લોભથી કર્મ જો કરશો, અંતે કષ્ટથી કેમ ઉગરશો;
ન કરવાનું—ટેક.
લોભ દેખીને લાલચમાં લેવાશો ને, પાપીપણે પેટ ભરશો;
કદી દસ દિવસનું સુખ દેખશો પણ, ઠેઠ લગણ નહિ ઠરશો. ન. ૧
દુષ્કરમીને દોલતમંદ દેખી, આપે જો એવું આદરશો;
પડતા સાથે પોતે પડી પરવતથી, મોત વિનાનકી મરશો. ન. ૨
છાનાં કરીને કુકર્મો છુપાવી, જો દિલમાં નહિ ડરશો;
ઇશ્વરથી નહિ રહે તે અજાણ્યું, ધરણી ખોદીને જો ધરશો. ન. ૩
ખાંતે ખુશીથી જો લોભની ખાડીમાં, વગરવિચારે ઉતરશો;
દલપતરામ કહે દેહ તજીને, નરકની વાટે વિચરશો. ન. ૪

પદ ૫ મું.—ઈશ્વરના ગુનાથી ડરવાવિષે.

"જીવ તું શાને શોચના ધરે, કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરે."—એ રાગ.

દિલે દિલજાણ થકી જો ડરે, કમાણી કપટ કરી કેમ કરે—ટેક.
ખુનીને બાંધી ખાંડાની ધાર તળે લઇ ધરે;
એ અવસર કોઇ આપે સુખડી, કેમ ગળામાં ગરે. કમાણી. ૧
વાઘ મળે જનને વગડામાં, પંથ જતાં પાધરે;
ભય લાગે ને હિંમત ભાગે, ભૂપર પગ નવ ભરે. કમાણી. ૨
જળ પંથ જાતાં જળધીમાં, જર આવે નજરે;
પણ ત્યાં કદી ઠેકી પડવાનું, અંતર નહીં ઉતરે. કમાણી. ૩
ઘર બળતું દેખીને ઘરધણી, રૂદન ઘણું આદરે;
પણ દોલત બળતી દેખીને, માંહી પડી નવ મરે. કમાણી. ૪
માયા કારણ ઉપજે મૃત્યુ, એવું ન કોઇ આચરે;
મોતથકી હરિનો ડર મોટો, એમ વિચારી અરે. કમાણી. ૫
આ જગનું સુખ અલ્પ અરે ભાઇ, અતિ દુખ છે આખરે;
પછી પીડાનો પાર ન પામે, સહસ્ર જુગને સરે. કમાણી. ૬
આ સંસાર સ્વપ્નની સમૃદ્ધિ, ભવ પછી નહી સાંભરે;
સુકરમ કુકરમ રહેશે સાથે, ફેરા જયાં તું ફરે. કમાણી. ૭
સ્વપ્નામાં કુટે કે રૂએ, ને આંખે આંસું ઝરે;
જાગી જુએ સ્વપ્નું તો જુઠું, કુટયું ત્યાં ચરચરે. કમાણી. ૮
રે પ્રાણી તેં પ્યાર ન રાખ્યો, પરમ પ્રભુ ઉપરે;
દલપતરામ કહે દારુણ દુખ, હરિવિના કોણ હરે. કમાણી. ૯

પદ ૬ ઠું.—સત્યવિષે-રાગ ઠુમરી.

"જાદુગારો સુતારો છું કર ગયોરે."—એ રાગ.

ચિત્તે ધારી વિચારીને ઉચારી જુઓરે,
સત્ય કેવું છે સુખકારી જુઓ; ચિત્તે.　　ટેક.
સત્ય ઉચારે તે સુખ ધારે,
હાંરે ન વિચારે તેની સ્થિતિ તો નઠારી;　　જુ. સ. ૧
સત્યની વાણી સઘળે પ્રમાણી,
હાંરે ઉર આણી વખાણી નરનારી;　　જુ. સ. ૨
સત્ય તજાય તો જશ ટળી જાય છે,
હાંરે ખાય ખત્તા અને થાય છે ખુવારી;　　જુ. સ. ૩
સત્ય આધારે ધનને વધારે,
હાંરે વડા વિદવાન વિવેકી વહેપારી;　　જુ. સ. ૪
સત્ય ન બોલે તે ખર તોલે,
હાંરે સત્ય બોલે તે તો લે શોભા સારી;　　જુ. સ. ૫
પરમ પિતાજી સત્યથી રાજી,
હાંરે પૂરા પાજી રહે રાજી સત્યહારી;　　જુ. સ. ૬
પરમ ધરમ પણ સત્ય પ્રમાણે,
હાંરે બોલી જાણો ઉર આણો સ્વર્ગ બારી;　　જુ. સ. ૭
દલપતરામે કહ્યું શુભ કામે,
હાંરે સર્વ ઠામે સદા સત્યને સંભારી.　　જુ. સ. ૮

પદ ૭ મું.—ભોળા જનવિષે.

"પ્રભુ તને પ્રસંન તે કેમ થાય."—એ રાગ.

ભાઈજન ભોળા જે ભૂતળમાં,સમજેનહિ સવળઅવળમાં, ભાઇ. ટેક.
જયાં જેવી સોબત ત્યાં જઇને, તરત ગરથ તે થાય;
જેમ ગંગાજળથી મદિરાથી, માટી પલળી જાય.　　ભાઇ. ૧

સત્ય અસત્યની સમજણ નહિ, સમજે નહિ સાર અસાર;
છાતિએ ગાંઠ પડી નવ છુટે, હિકમત કરો હજાર. ભાઇ. ૨
હસે રૂએ કે હઠ પકડે, વણ કારણ કરે લડાઇ;
વણ સમજ્યો વિવાદ કરે, તે ભોળા કહીએ ભાઇ. ભાઇ. ૩
ભૂત પ્રેતની ભમણા રાખે, મંત્ર જંત્રને માને;
સઘળી વાતો સાચી માને, કથન પડયું જે કાને. ભાઇ. ૪
રૂપું આપી સોનું કરાવે, કાઇ કિમિયાગર પાસે;
સોનું બનત તો તે શિદ રખડત, ભોળાને નવ ભાસે. ભાઈ. ૫
વગર વિચાર ઉચાર કરે પણ જોગ અજોગ ન જાણે;
શુભ રીતે શિખામણ દેતાં, ઉલટો અવગુણ આણે. ભાઇ. ૬
મનસૂબા બહુ મોટા રાખે, જોગ બને નહિ જેનો;
પોતામાં જે ગુણ નહિ પૂરો, ધરે ગરવ ઉર એનો. ભાઇ ૭
ભોળા ભૂપતિની ભૂમિમાં, પ્રજા અધિક પીડાય;
ચોરી કરીને ચોર જતો રહે, જોગી માર્યો જાય. ભાઇ. ૮
અજ્ઞાની અજ્ઞાનપણાથી, વચન ઉચરતાં ચૂકે;
ભોળાજન ભીતરમાં ખીજે, મહા જુલમ કરી મૂકે. ભાઇ. ૯
ભવિષ્ય કારણથી ભોળપણું, એ તો સહુમાં આવે;
ડાહ્યા પણ બની જાય દિવાના, ભવિષ્ય જો ભૂલાવે. ભાઇ. ૧૦
ભોળા થઇને સ્વારથ સાધે, તે કહીએ ઠગ ભોળા;
ગાગર સાટે લેઇ જઇને, ગુપ્ત કરી દે ગોળા. ભાઈ. ૧૧
કામ કરી પસ્તાવું પડે પછી, કરેજ એવાં કામ;
ભોળાને ભીતરમાં બુદ્ધિ, દિસે ન દલપતરામ. ભાઇ. ૧૨

પદ ૮ મું.—ભવિષ્ય ભુલવવા વિષે.

રાગ પ્રભાતિ.

" મેં ગાયો બ્રહ્મ તે પરમ આનંદથી,
કર્મના જીવને મર્મ બોલે "—એ રાગ.
ભૂલવે ભવિષ્ય તો કોણ ભૂલે નહિ,
ભેદ પણ ભૂલથી થાય ભોળા;

કોઇ દિન સાહસિક કામ ન કરે કશું,
તેતણા તુરત દેવાય ડોળા, ભૂલવે.
ધર્મરાજા બધો મર્મ મન સમજતા,
કર્મ તે દ્યૂતનું કેમ માંડે;
પાળતી પતિતણાં વચન સીતા સતી,
છેક પતિઆણ તે કેમ છાંડે. ભૂલવે. ૧

નરપતિ નળતણી પ્રબળબુદ્ધિ બહુ,
જૂગટે જીવ તે કેમ જોડે;
જાણીને દુર્લભા આણી જે વલ્લભા,
તેતણો સંગ તે કેમ તોડે. ભૂલવે. ૨

સંપીને શત્રુ સહુ જીતી સંસારમાં,
જાદવે જશ વિશેષે જમાવ્યો;
રાજનીતિતણી રીતચિતથી ટળી,
કુમતિ સુજી જયારે કાળ આવ્યો. ભૂલવે. ૩

ચતુરની ચતુરતા કાંઇ ચાલે નહિ,
ભાવિ ભુલાવતાં ચતુર ચુકે;
અન્યને આપ ઉપદેશ આપે અતિ,
આપ ઉલટો જઇ પાય મૂકે. ભૂલવે. ૪

નાવની જેમ સરખીજ ન રહે ગતિ,
જયારે જળપવન તોફાન જાગે;
વિબુધ વિવેકીનું થાય વિપરીત મન,
વિધિથી વિપરીત જો વેગ લાગે. ભૂલવે. ૫

દેવ નિર્દોષ તે ભૂલિ દૂષિત થયા,
દેવ ભુલાવતાં દેવ ભૂલ્યા;
માનવી માત્ર અભિમાન મનમાં કશું,
રાખીને કોઠ ફરશો ન ફુલ્યા. ભૂલવે. ૬

છાંડી દેવાંગના વિપ્રની અંગના;
ઇંદ્રને રૂડી શું અધિક લાગી;
બુદ્ધિ બહુ તોય તે શુદ્ધિ ભૂલી ગયો,
કામની કાજ નિજ લાજ ત્યાગી. ભૂલવે. ૭

જાણ પરવીણ ગોસાંઇ જદુનાથજી,
આખર કાજ જો અરજ કીધી;
સમજણા સેંકડો પાસ સેવક હતા,
કોઇએ કેમ નહિ બુદ્ધિ દીધી. ભૂલવે. ૮

અગ્નિના અધિક ઉતપાત તે સાંભળી,
સાચવી રાખવા સર્વ જાગે;
છેવટે ઇશ ઇચ્છા થકી છાપરે;
આપણી ચૂકથી આગ લાગે. ભૂલવે. ૯

એહને કોઇ ઇચ્છા કહે ઇશ્વરી,
કોઇ કહે કર્મના આંક એવા;
જે ન ચૂકે કદા તેજ ચૂકે તદા,
કાંઇપણ છે ખરું એવું કહેવા. ભૂલવે. ૧૦

જૂઠનો વેગ સત્યવાદીને જો ચડે,
બોલતાં બોલ જૂઠાજ બોલે;
પરણી સ્ત્રી પરહરી વનવિષે વિચરી,
પરવધૂ પેખિને દિલ ડોલે. ભૂલવે. ૧૧

એવું અભિમાન અભિમાની મનમાં ધરે,
ઠોકરો ખાઉં નહિ કોઇ ઠામે;
દૈવની આગળે કરવું ડહાપણ કશું,
દીનતા દાખી દલપત્તરામે. ભૂલવે. ૧૨

પદ ૯ મું.—ગુરુઓને શિખામણ.

વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે, હરિજન નથી થયો તું રે—એ રાગ.

સમજો શાણાગુરુઓ રે, સુણજો શાણાગુરુઓ રે; શી પેરે પૂજાશો;
દુરાચરણથી દૂર થવાને, સદાચરણના સારું;
સંસારીને દો શિખામણ, તે છે કામ તમારું. સ. ૧
આચાર તજવાથી ઉલટું, આપો છો ખાઇ એઠું;
ખરું ખેતર બહાર કાઢતાં, ઊંટ આવીને પેઠું. સ. ૨
વિષય ભરેલાં પદ વંચાવી, કરો છો જનને કામી;
વ્રજપતિને શીદ ખાલી વગોવો, જુએ છે અંતરજામી. સ. ૩
અવળે રસ્તે ઇશ્વર ભજતાં, જગમાં સુખ નવ જોયું;
બહુ ઝાઝું મળવાને બદલે, ખોળે હતું તે ખોયું. સ. ૪
શરણ પામીને મરણ પછી, જમપુરમાં પીડા વેઠી;
પીંજારી ગઇ પૂત પામવા, ખસમ ખોઇને બેઠી. સ. ૫
પાખંડી ગુરુજન પોતાનાં, પાપ ન નજરે પેખે;
ઉંડા કુવામાં ઉતરેલો જેમ, ડુંગરને નહિ દેખે. સ. ૬
સેવક જન સઘળાને સાચા, સમજો બેટા બેટી;
દાસતણી વહુ દીકરિયોને, ભ્રષ્ટ ન કરશો ભેટી. સ. ૭
આ અવસર છે અવર તરેહનો, જે થાશે તે જોશો;
મમત તમારો નહી મેલો તો, ખાલી સરવસ ખોશો. સ. ૮
સેવા પામી શું સુધર્યું જો, પૂજયા જડથા જેને;
દુરાચરણ નહિ દૂર તજોતો, સમજુ જન નહિ સેવે. સ. ૯
આમ તમારું કામ બગડશે, રામ રૂદે નહિ રીઝે;
નામ દામ ને ગામ ગરાસ, તમામ જશે ઘેર ત્રીજે. સ. ૧૦
ખાનપાન સનમાન મળે તોય, માન મૂકી દો મનથી;
ભાન રાખી ભગવાન ભજો, નાદાનપણું તજી તનથી. સ. ૧૧
વાત સુણીને વિવેક સાથે, વિચાર વળતી કરજો;
દલપતરામની વિનતિ દીલમાં, ધીરજ રાખી ધરજો. સ. ૧૨

પદ ૧૭ મું.—પ્રીતિ વિષે.

"નાથ કેસે ગજકો બંધ છોડાયો "—એ રાગ.

દરદ દિલ દરદીનું દરદીજ જાણે, અજાણ્યાં તો અંદેશો આણે. ટેક.
પાણીથી દૂર લગાર પડયા થકી, તરફડે મછ જે ટાણે;
હાડીઆને મન હસવું આવે અને દીઠિ હસે તે ઠેકાણે. દરદ. ૧
ચંદ્રમાં ચિત્ત ચકોરનું ચોંટયું, જે વાકેફ હોય તે વખાણે;
પોતાના જીવને પીડા પડી હોયતે, પારકો જીવ શું પિછાણે. દરદ. ૨
ચમકની તરફ ખેંચાય છે લોહડું, તે કહો કોણ તાણે;
અકળિત કારણ એ અસાધારણ, પ્યારનું એજ પ્રમાણે. દરદ. ૩
સારસ જોડું સનેહે વસે તેને, પાડતાં જુદાં પરાણે;
સુખની ઘડી તેને સ્વપ્ને મળે નહિ, ટળવળીને તજે પ્રાણે. દરદ. ૪
દંપતીનાં દિલ તેમજ તરસે છે, બંધન પ્યાર બંધાણે;
જાણે છે અંતર અરસપરસનાં, ગાઈ બતાવે શું ગાણે. દરદ. ૫

હોરી ૧ લી.

" સાવરો અજહુ નહીં આયો. "—એ રાગ.

ઘેર આવો વસંત વિલાસી; વિલાસી, ઘેર. ટેક.
આવે સમે કેમ આપ થયા છો, પિયુ પરદેશ પ્રવાસી;
અવધ ઉપર દિન અધિક ગયા છે, ફાગણની ગુણ રાશી;
પ્રિયા આવી પૂરણ માસી, ઘેર આવો વસંત વિલાસી. ૧
લખી લખી કાગળ લખવાની લેખણ, ઘણું લખતાં ગઇ ઘાસી;
આપનો ઉત્તર એકે ન આવ્યો, એ થકી થઈ છું ઉદાસી;
નકી બેઠી થઇને નિરાશી, ઘેર આવો વસંત વિલાસી. ૨
કંથ કથનથકી કોલ કર્યો હતો, એક દિન બેસી અગાશી;
પ્યારી તને નહિ પલક વિસારું, તે નથી જોતા તપાસી;
સ્વામી કેમ મળશે શાબાશી, ઘેર આવો વસંત વિલાસી.

પિયુ તમ અરથે પલંગ બિછાવું, ખાટ બાંધું ખૂબ ખાસી;
ચંપા ચંબેલી ગુલાબના ગજરા, હાર પહેરાવું હુલાસી;
વદન જોઉં નેણ વિકાશી, ઘેર આવો વસંત વિલાસી. ૪
આ ઋતુમાં રમે પિયુ સંગ પ્રેમદા, હેતે કરી કરી હાંસી;
દલપતરામના દેવે દીધી હોય, જોડ જો રામ સીતાશી;
કશી કેમ રાખે કચાશી, ઘેર આવો વસંત વિલાસી. ૫

હોરી ૨૭.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

આવો પ્રાણપતિ પિયુ પ્યારા, હો પ્યારા; આવો. ટેક.
આ અવસરમાં ઉતાવળા આવી, પૂરો મનોરથ મારા;
વીતી જશે જો વસંતના દિવસો, સોનાથી શોભિત સારા;
આગળ મળવાના ઉધારા, આવો પ્રાણપતિ પિયુ પ્યારા. ૧
ફુલેલા ફુલના ફાલ તે તમવિના, નિરખતાં દીસે નઠારા;
સંત વસંતના રાગ આલાપે, લાગે છે તે તો લવારા;
સ્વામી હોય તોજ તે સારા. આવો. ૨
કોયલના સ્વર કાળજુ કાપે, શૂકસ્વર દુઃખ કરનારા;
વાજે દુકડ[1] ડફ, ચંગ મૃદંગ ને, ગાજે છે સરોદ સતારા;
ભિતર ઉપજે ભયભારા. આવો. ૩
સેવા કરું આવો સાસુના જાયા, નહીં રાખું નેણથી ન્યારા;
નાથ તમે મારી નથનીનું મોતી, હઈડાના હાર હજારા;
તમે મારા નેણના તારા. આવો. ૪
કંથવિના મને કશુંએ ગમે નહીં, ખટરસ લાગે છે ખારા;
દલપતરામના દેવને કહું છું, તોડ વિજોગ અમારા;
તેથી પાડ માનશું તારા. આવો. ૫

---

૧ નરઘાં.

હોરી ૩ ૭.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

નણદી કેમ નાથ ન આવ્યા, ન આવ્યા; નણદી.—ટેક.
જોને એણે પરદેશમાં જઇને, જાથુ જમાવ જમાવ્યા;
જરીએ ફરી ઘર સામું ન જોયું, કરોડ સંદેશા મેં કહાવ્યા;
કાગળ એક લાખ લખાવ્યા. નણદી૦ ૧
પરણીને તુરત જવા પરદેશે, શોધી સંઘાત સિધાવ્યા;
મારું કહ્યું કશુંએ નહિ માન્યું, કરોડ તરે અટકાવ્યા;
રહ્યા નહિ મારા રોકાવ્યા. નણદી૦ ૨
નૂર આપી નવા નાવમાં જયારે, નવ નવા ભાર ભરાવ્યા;
એવે સમે છાંટા આંસુના મારી, આંખેથી ખૂબ ખરાવ્યા,
અવધ ખટ માસ ઠરાવ્યા. નણદી૦ ૩
ખરેખરા સમ ખાઇ ખચિત કરી, ઉર વિશ્વાસ અણાવ્યા;
જર અરથે જળપંથ જવાના, અગણિત ગુણ તો ગણાવ્યા,
ભલા ભલા ભેદ ભણાવ્યા. નણદી૦ ૪
બહુ બહુ બંદર અંદર જૈને, મૂલથી માલ મંગાવ્યા;
લાભ મળ્યો તેમ લોભિયા થૈને, લોભ અશોભ લગાવ્યા;
લોભે સમભારે ભગાવ્યા. નણદી૦ ૫
વાટ જોતાં દસ વર્ષ વિત્યાં પણ, લાજે ન કોઇના લજાવ્યા;
જોબન જોર તો જાય છે જલદી, નહિ શણગાર સજાવ્યા;
ભલા નહિ વેષ ભજાવ્યા. નણદી૦ ૬
મુદત્ત દિવાળીના દિવસની દીધી, વાયદા તે તો વટાવ્યા;
ફરીને અવધ વળી ફાગણની લખી, એ પણ દિવસ તો આવ્યા;
હરખ હૈયે નહિ ઉપજાવ્યા. નણદી૦ ૭
રંગે રમે હોરી મળીને રસીલી, કેસુડે રંગ રચાવ્યા;
પરણ્યો ને પ્યારી પરસ્પર છાંટે, મનહર ખેલ મચાવ્યા;
બાળી ભડકા પ્રગટાવ્યા. નણદી૦ ૮

તાલ મૃદંગ વીણા ડફ વાજે, રાગ રસિક ગવરાવ્યા;
વિરહણીને તો વિશેષ વધે દુઃખ, વિષના રોપા વવરાવ્યા;
ચણા લોહના ચવરાવ્યા;　　નણદી૦ ૯
ચંપા ગુલાબ ચંબેલી ને ચોસર, ફુલડે ફુલી ફુલાવ્યા;
ભોળવીને કોઇએ મુજ ભરથારને, ભાન જરૂર ભુલાવ્યા;
કાં તો રહેવા કબુલાવ્યા;　　નણદી૦ ૧૦
દહાડા વસંત ઋતુના જે દુર્લભ, ગાફલ થૈને ગુમાવ્યા;
કાંતો કોઇએ મારા અવગુણ કહી કહી, મુજભરથાર ભમાવ્યા;
કોણે એવી અકલ કમાવ્યા;　　નણદી૦ ૧૧
કર્મ ક્રિયા ભવનાં નડયાં નણદી, ઉરમાં અંગાર ધખાવ્યા;
દલપતરામના દેવને કહું છું, પિયુથી વિજોગ રખાવ્યા;
એવા કેમ લેખ લખાવ્યા, નણદી કેમ નાથ ન આવ્યા. નણદી૦ ૧૨

હોરા ૪ થી.

"મત ડારો પીચકારી રે મેં તો સઘરી ભીંજાઇ ગઈ."—એ રાગ.
વસંત ઋતુ ખીલ્યો વનમાં રે, મોટી ખુશી મારા મનમાં.　　ટેક.
દેશમાં વાગ્યો સુધારાનો ડંકો, શુભ થયું એજ શુકનમાં રે.　૧
ધરણીમાં થઇ છે કુધારાની કુમતિ, ગમતી સફાઇ ગગનમાં રે.　૨
આજ પ્રજા તો સ્વતંત્રતા પામી, વદનથી વદતાં વચમાં રે.　૩
બાગમાં ફુલ બહુ વિધ ફુલ્યાં, ફુલ ફેલાઈ છે જનમાં રે.　૪
ઘેરઘેર ઓચ્છવ અતિ ઘણા થાએ, ગાય છે ગીત ગાયનમાં રે.　૫
રંગઉમંગે થયાં સુખ રાતાં, હોય જેમ હોરી ખેલનમાં રે.　૬
પાણીની પેઠે તો ધન વહેંચાયું, ભળિયા છે લોક ભજનમાં રે.　૭
દલપતરામના દેવે દયાથી, દીધો આનંદ આ દનમાં રે. મોટી.　૮

કેફ વિષે.

દોહરો.

ભાંગ અફીણ ગાંજા થકી, ઉપજયાં કષ્ટ અનેક;
રાજ ગયું દોલત ગઇ, વિદ્યા તથા વિવેક.

ગરબી ૧ લી.

"ધન્ય અંબેમાત વસીયાં ડુંગરમાંરે જગ્યા જોઈને."—એ રાગ.

કેફી લોકો કેફ તણા અવગુણરે કહું હું કેટલા,
નિર્લજ નર છે કેફતણા કરનાર રે; જગમાં જેટલા. ટેક.

આ જગમાં જે જન કેફ કરે,
તેના તનમાં રોગ અનેક ઠરે;
તેની નિશ્ચે નરમાં લાજ ન રે,
કેફી લોકો કેફતણા અવગુણરે, કહું હું કેટલા. ૧

તેનાં બાળક બાજરીને રડશે,
તેને દેવાવાળા નિત નડશે;
પછી ગભરાઇ બઇરીને લડશે,
કેફી લોકો કેફતણા અવગુણ રે, કહું હું કેટલા. ૨

નિત નવીનવી ફરીઆદો થાશે,
વસતર હરરાજે વેચાશે;
કેફી સરકારે દોરાશે,
કેફી લોકો કેફતણા અવગુણ રે, કહું હું કેટલા. ૩

બેભાન થઇ ભૂલ્યો ભમશે,
નરસી જગ્યોમાં જઇ રમશે;
અભિમાન તજી ગાળો ખમશે,
કેફી લોકો કેફતણા અવગુણ રે, કહું હું કેટલા. ૪

તેને ઘરધંધો નહીં હાથ ચડે,
તેની બુદ્ધિ જાશે કેફ વડે;
તેને રસ્તો સુધો નહીંજ જડે,
કેફી લોકો કેફતણા અવગુણ રે, કહું હું કેટલા. ૫

એવો અક્કલહીણો કોણ હશે,
ધન ખરચી દુખીઆરો થશે;

કોણ મરવા સામે પૂર જશે,
કેફી લોકો કેફતણા અવગુણરે, કહું હું કેટલા. ૬

કાંઇ નથી રે એમાં સ્વાદ કશો,
કેફથી ઉલટા હેરાન થશો,
પછી મરીને જમને હાથ જશો;
કેફી લોકો કેપ તણા અવગુણરે, કહું હું કેટલા. ૭

તમે વિગતેથી વિચાર કરો,
વળી પરમેશ્વરથી કાંઇક ડરો;
દલપતની વિનતિ દીલ ધરો,
કેફી લોકો કેફતણા અવગુણરે, કહું હું કેટલા. ૮

ગરબી ૨ જી.

"સુણજો સાજનો રે"—એ રાગ.

સજ્જન લોક વિચારી, સારી શિખામણ મન ધરીએજીરે;
જેમ તેમ મુખ બોલાએ જેથી, દિલમાં તેથી ડરીએ.
કેફ ન કરીએજી. ૧

તાળી પાડી દોષ દેખાડી, કહું છું દહાડી દહાડીજીરે;
મારું વેણ તમે માનો તો, તજજો મદિરા તાડી. કેફ. ૨

કેફ કર્યાથી ઘટશે ભાઇ, ચિતમાંથી ચતુરાઇજીરે;
ધન ખરચી લેવી લુચ્ચાઇ, મોટી એ મુરખાઇ. કેફ. ૩

લાજ ઘટે ને કાજ ન સુધરે, એમ ન વિચારે અંધોજીરે;
સાર નથી એમાં અંતે, ઘર ખોવાનો ધંધો. કેફ. ૪

વેદ પુરાણ કુરાન કિતાબો, જોજો તેહ તપાશીજીરે;
એ લક્ષણ તજવાથી મળશે, સઘળેથી શાબાશી. કેફ. ૫

કાજી મુલ્લાંનો મત એ છે, એ મત અટ્યારનોજીરે;
હિંદુમાં ગૌહત્યાથી પણ, દોષ વધ્યો દારૂનો. કેફ. ૬

મદિરા સારૂ મારું તારું ચોર્યાનું ચિત્ત થાશેજીરે;
કોઇ સમે સાંકડમાં આવી, જીવ તેમાંથી જશે: કેફ. ૭
વસ્ત્ર તજીને લાજ વિનાના, ખરની રીત રખડશોજીરે;
કહે દલપત કરમાં દીવો લઇ, કોઇ ન કુવામાં પડશો. કેફ. ૮

ગરબી ૩ જી.

"આવો હરિ શિવશંકર ભોળા."—એ રાગ.

તજો તમે કેફ કરમ કરવું,
જેથી થાયે મોત વિના મરવું, તજો તમે કેફ. ટેક.
નથી એમાં સ્વાદ કશો સારો, દુઃખી થશે કેફનો કરનારો. ૧
પીશે જે જન મદિરા તાડી, તેનાં ફળ દેશું દેખાડી;
ઉંચે પદથી દેશે પાડી, તજો તમે૦ ૨
અફીણથી કૈક ગયા ઉડી, ગમાવી ગાંઠ થકી મૂડી;
મૂઆ દુઃખ દરિઆમાં બૂડી, તજો તમે૦ ૩
મૂરખને મૂર્ખ મળે સંગી, લીલાગર ભાંગ પીએ ભંગી;
અક્કલહીણા એ તો અડબંગી, તજો તમે૦ ૪
મફર કે માજમ જે ખાશે, જરૂર અક્કલ તેની જાશે;
સારા સારા લોકોમાં નિંદાશે, તજો તમે૦ ૫
પીએ કોઇ ગાંજો ગુણ જાણી, ધુમાડો ખેંચે ખળ આણી;
એની તો અક્કલ વેચાણી, તજો તમે૦ ૬
તે સર્વે રોગ કરે તનમાં, અમે સાંભળ્યું વૈદો જનમાં,
મોટા તમે માની લેજ્યો મનમાં, તજો તમે૦ ૭
ન ખાશો પાક કદી પ્રીતે, જેથી ચતુરાઇ ઘટે ચિત્તે;
રેજો રુડા માણસની રીતે, તજો તમે૦ ૮
પ્રભુ થકી જો દિલમાં ડરીએ, કદી એવું કરમ નહીં કરીએ;
શિખામણ સારી રૃદે ધરીએ, તજો તમે૦ ૯

બનાવી ગરબી બહુ સારી, સુણી જે દેશે વિસારી;
તેના મુખ ઉપર પેજારી, તજો તમે૦ ૧૦
વારે વારે શું કહીએ વારૂ, સ્નેહ કરી કહું છું તમ સારૂ;
માનો દલપત કહે કહ્યું મારું, તજો તમે૦ ૧૧

ગરબી ૪ થી.

કેફના અવગુણ વિષે.

"લાલ પીઆરીનો સાહેબોરે"—એ રાગ.

શીખ કહું છું તે સો સાંભળોરે,
કેફ વિસારો અફીણ હો લાલ;
　　લાલ કસુંબા નવ લીજીએ રે, ટેક.
અવગુણ અતિ ઝાઝા અફીણમાં રે,
એથી હોય છે અક્કલહીણ હો લાલ; લાલ કસુંબા. ૧
મોટે મહેલ ચડીને બેસતારે,
અફીણથી એજ થયા હરરાજ હો લાલ;
જે નર ભોજન જમતા ભાવતાં રે,
રડતા દીઠા અન્નને કાજ હો લાલ; લાલ કસુંબા. ૨
વાહન રથ ઘોડા ને પાલખી રે,
ચાલ્યા પગપાળા તજી તેહ હો લાલ;
રાતા માતા શરીરે શોભતા રે,
દીઠા તેના દુર્બળ દેહ હો લાલ; લાલ કસુંબા. ૩
જે નર ચતુર શિરોમણી જાગતા રે,
નીરખ્યા તે નિદ્રા લેતા નેણ હો લાલ;
જે નર બહુ જુક્તિથી બોલતારે,
તે નર ભાખે ભાંગ્યાં વેણ હો લાલ; લાલ કસુંબા. ૪

જેની અતિ સંભળાતી આખરૂ રે,
તે નર લોકોમાં નિંદાય હો લાલ;
જેનું સાચપણું સૌ માનતા રે,
તે સાચો થવા સમ ખાય હો લાલ; લાલ કસુંબા. ૫
તો પણ સાચ મનાય નહિ તેહનું રે,
સર્વે લોક તજે વિશ્વાસ હો લાલ;
તે નર દુનિયામાં જીવતો મુઓ રે,
સારું મનુષ્ય ન બેસે પાસ હો લાલ; લાલ કસુંબા. ૬
બહુ દુઃખ છે એવા બંધાણમાં રે,
કોઇ દીન કરમગતિ હોય હીણ હો લાલ;
પૃથ્વી ઉપર પગ ઘસવા પડે રે,
તે ઘડી આવે મોઢે ફીણ હો લાલ; લાલ કસુંબા. ૭
જે કોઈ તજશે વસ્તુ કેફની રે,
રાજી થાશે શ્રી ભગવાન હો લાલ;
શિક્ષા સુંદર દલપતરામની રે,
સજ્જન સહુ કોઇ ધરજો કાન હો લાલ;
લાલ કસુંબા નવ લીજીએ રે. ૮

ગરબી ૫ મી.

પરજીયો.

"જીવે માણીગર બંદલો"—એ રાગ.

કેફી સૈયર જેનો કંથડો રે, તેનાં પૂરણ પાપ;
મનમાં ઉદાસી મટે નહીં, હાંરે તપે તનડામાં તાપ. કેફી. ૧
એવો દિસે અળખામણો રે, જાણે જીવનો ટળેલ;
આડા બોલે અફીણીઓ રે, હાંરે એનાં ગાત્ર ગળેલ. કેફી. ૨
એક ટકાની આખરૂ રે, પીટયો ચોટાનો ચોર;
દહાડી દોરાય દરબારમાં, હાંરે પુંઠે લોકોનો નોર. કેફી. ૩

અપોચિઓ ને ઘણો આળસુરે, કાં તો ઉંઘે કાં ગાય;
રળવાની શક્તિ રહે નહીં, હાંરે રળ્યું રંડાનું ખાય. કેફી. ૪
બારેથી આવે બેબાકળોરે, હીણા દેખાય હાલ.
ખૂણે ઢાળીને પડે ખાટલા, હાંરે બૈરી છૈયાંનો કાળ. કેફી ૫
બાળકને ખાવા નહીં બાજરી રે, પીટયો પ્રકટે ફિફાંદ;
છતે ધણીએ બળે છાતડી, હાંરે વેઠે રંડાપો રાંડ. કેફી. ૬
લાજ હીણો લેખે નહીંરે, જશે તરણાની તોલ;
તેવા અફીણના તોરમાં, હાંરે બોલે જુઠેરા બોલ. કેફી. ૭
કોઇ કોઇ વખત થાય કેફથીરે, હૈયાફુટો હેરાન;
તોય શિખ દલપતરામની, હાંરે કદી ધારે ન કાન. કેફી. ૮

ગરબી ૬ ઠ્ઠી.

"ઓધવજી સંદેશો કહેજો શામને"—એ રાગ.

મા મુજને કેમ દીધીરે કેફી કંથને,
કાઢયાં શોધી કીયા જનમનાં વેરજો;
જનમ સમે નવ આણ્યો મારા અંતને,
ગળથુથિમાં ઘોળી ન પાયું ઝેરજો. મા મુજને. ૧

ઉછેરી નાંખીરે બળતી આગમાં,
ઉગરવાનો નથી હવે ઉપાય જો;
ભોગવવું દુઃખ લખ્યુંરે મારા ભાગ્યમાં,
રજની દહાડા રડતાં વીતી જાય જો. મા મુજને. ૨

આવરદા મારોરે અતિ લાંબો થઇ,
ત્રાગ નહીં જે તોડયે તુટયો જાયજો;
કર્મતણી કહાણીરે કયાં જાયે કહી,
છાંય કૂવાની કૂવા વિષે સમાય જો. મા મુજને. ૩

શું કરવું જીવી આ સંસારમાં,
હાથે મરું તો આત્મહત્યા થાયજો;
સાત જનમ પામુંરે શોક અપારમાં,
પાર ન આવે કરતાં કરોડ ઉપાયજો. મા મુજને. ૪
રમવું ને જમવું તો મુજને નવ ગમે,
માથે ઉગ્યાં દુઃખનાં મોટાં ઝાડજો;
એ દુઃખથી છોડાવે મુજને આ સમે,
પૂરણ માનું પરમેશ્વરનો પાડજો. મા મુજને. ૫
ફરી જનમ ધરશુંરે ત્યાં સુખ પામશું,
આ અવસર તો એળે ગયો અવતારજો;
હૈયું કઠણ કરી હિમ્મત રાખશું,
ભાગ્યે લખીયો દેવે આ ભરથારજો. મા મુજને. ૬
પાપ નથી કીધાં મેં આવડાં આ પળે,
પ્રગટયાં આવી પેલા ભવનાં પાપજો;
લેખ લખ્યા દેવે તે ટાળ્યા નવ ટળે,
કર્મ કરે તે ન કરે માને બાપજો. મા મુજને. ૭
દિલમાં એમ સમજીને દુઃખ ન માનવું,
રાખું રુદેમાં કેના ઉપર રોષજો,
ભવ પેલે કીધાં તે ભોગવી છૂટવું,
દલપતના સ્વામીને ન દેવો દોષજો, મા મુજને. ૮

ગરબા ૭ મી.

કેફીની સ્ત્રીના બાર મહિના—વાલાજીના ગરબાનો રાગ.

૧ કારતક મહિને કેફી જેનો કંથરે સાહેલી,
આ એ અબળાના દુઃખનો નાવે અંત; સાંભળ સાહેલી. ૧
દિવસ ઘટે ને રજની મોટી થાશેરે, સાહેલી;
કેફીની અબળાના કેમ દીન જાશે; સાંભળ સાહેલી. ૨

હિમાળાનો શીતળ વાયે વાયરે, સાહેલી.
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૨ માગશર મહિને સુખ પામુ શી પેરરે, સાહેલી,
આ કેફીડે તો માંડયો અકરાકેર; સાંભળ સાહેલી. ૧
ઉપજ ખરચની વાત કશી નહી જાણીરે, સાહેલી;
આ ખોઈ બેઠો નિજ બાપતણી કમાણી; સાંભળ સાહેલી. ૨
પડયો રહે કયાંઇ કેફી રસ્તા માંયરે સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૩ પોષે તો ઘર વેચી બેઠો પાપીરે, સાહેલી,
આ પીયર જવાની રજા વહુને આપી; સાંભળ સાહેલી. ૧
જેણે મને પરણાવ્યું આવું પાપરે સાહેલી;
આ પેલા ભવનાં દુશ્મન મા ને બાપ; સાંભળ સાહેલી. ૨
એ રતમાં સાસરે જવા સહુ ચહાયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૪ મહા મહિનામાં બોલે લોક વસંતરે, સાહેલી;
આ તે દુઃખની કેફીડો જેનો કંથ; સાંભળ સાહેલી. ૧
વન પાલોવ્યાં આંબે આવ્યો મોરરે, સાહેલી;
આ દુખણીને સુખ નથી આણુ કે પોર; સાંભળ સાહેલી. ૨
ભમર ગાન સુણી પીયુ મળવા મન થાયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૫ ફાગણમાં નરનારી બોલે ફાગરે, સાહેલી;
આ કેફીની અબળાને અંતર આગ; સાંભળ સાહેલી. ૧
રમે જમે ને હસે મળી નર નારરે, સાહેલી;
આ કેફીની પરણેલી ખાએ માર, સાંભળ સહેલી. ૨
જોવું ને રોવું ઘરખુંણા માંયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩

૬ ચૈતરમાં કેમ ધીરજ રાખું ચીતરે, સાહેલી;
આ કેફ કરે કેફીડો નીતને નીત; સાંભળ સાહેલી. ૧
આ પરમેશ્વર કેમ આવો વર આપ્યોરે, સાહેલી;
આ એ વરથી તો અતિ ભલો રંડાપો; સાંભળ સાહેલી. ૨
લેણાંવાળાની ફરિયાદો થાયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય, સાંભળ સાહેલી. ૩
૭ વિલપતાં આવ્યો મહિનો વૈશાખરે; સાહેલી;
આ, ઘોમ ધખે દિલ થાય બળીને રાખ; સાંભળ સાહેલી. ૧
સૂરજ તપે તો છત્તર આડું રાખુંરે, સાહેલી;
આ દિલ દાઝે તે કેની આગળ દાખું; સાંભળ સાહેલી. ૨
રજની ઘટી ને દહાડા મોટા થાયરે; સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૮ જેઠે તો જીવડલો જળવા લાગ્યો રે, સાહેલી,
આ કેફીની અબળાનો આનંદ ભાગ્યો; સાંભળ સાહેલી. ૧
પગ દાઝે તો મોજડીઓ લઇ ધારુંરે; સાહેલી;
આ કાળજડું દાઝે તે કેમ કરી ઠારું; સાંભળ સાહેલી. ૨
કેફીડાને કોઇ ન કહે સમજાયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૯ અસાડમાં ચઢી આવ્યો છે ઘનઘોરરે, સાહેલી;
આ મોટો હરખ ધરીને બોલે મોર; સાંભળ સાહેલી. ૧
કેફી પીયુ ખંદાખાનામાં માલેરે, સહેલી;
આ પરણેલીના દિલમાં એ રત સાલે, સાંભળ સાહેલી. ૨
લીલી ધરા વિધવિધ અંન વવાયરે; સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૧૦ શ્રાવણમાં મેં શિવ પૂજા નહિ કીધીરે, સાહેલી;
આ દૈવે મુજને કેફીને કર દીધી; સાંભળ સહેલી. ૧
ચિત્ત ટળેલો વ્યસની જુઠો ચોરરે, સાહેલી,

આ એ સગપણ કરનારો મરજો ગોર, સાંભળ સાહેલી. ૨
ભાગ્યવતી જે પીયુ સાથે સોહાયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૧૧ ભાદરવે ભર જોબન એળે જાયરે, સાહેલી;
આ કેફીની બઇરીને કેમ સુખ થાય; સાંભળ સાહેલી. ૧
નદીએ આવ્યાં પૂરણ જળનાં પૂરરે, સાહેલી;
આ પીયુ સાંભરતાં આગ જળે છે ઉર; સાંભળ સાહેલી. ૨
માળે બેસી પંખીડાં મલકાયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી. ૩
૧૨ દીવાળીના દહાડા આસો માસરે, સાહેલી;
આ કેફીની બઇરી નિત રહે ઉદાસ; સાંભળ સાહેલી. ૧
રમે જમે જન ધરે નવા શણગારરે, સાહેલી;
આ કેફીની નારી નયણે જળધાર; સાંભળ સાહેલી. ૨
ગુણવંતી મળી મળીને ગરબા ગાયરે, સાહેલી;
આ એ મહિનો એવી રીતે કેમ જાય; સાંભળ સાહેલી, ૩
૧૩ માસ અધિકમાં અધિકપણે શું કહીએરે, સાહેલી;
આ પીયું બંદીખાને એકલાં કેમ રહીએ; સાંભળ સાહેલી. ૨
એ વરથી જો છુટકો મારો થાયરે, સાહેલી;
તો દલપતના સ્વામીને લાગુ પાય; સાંભળ સાહેલી. ૨

લાવણી ૧ લી.

કેફ વિષે.

"એક વાર રામ રામ બોલો."—એ રાગની.

સખી મારો કંથ મને પ્યારો,
જેવો હઇઆનો હાર વળી જેમ નેણાનો તારો. ૧
સખી મારો કેફી કંથ રુડો,
મોટે મારગ જાય તો ભાગું ભાવ ધરી ચુડો. ૨

સખી મારો કંથ ગયો હાટે,
વણ દિઠે ઉદાસી થઇ હું બેઠી એ માટે. ૩
સખી મારો પીયુ ગયો પીઠે,
વણ દિઠે સુખ થાય ખળે છે દિલ મારું દિઠે. ૪
સખી મારો પીયુ છે વેપારી,
જાણે સઘળું શહેર નથી અજાણ્યું નર નારી. ૫
સખી મારો કંથ કરે ચોરી,
નિત્ય જાય રાજદુવાર બે ચાકર ચાલે છે દોરી. ૬
સખી મારાં ભાગ્ય ભલાં જાણું,
મન ગમતા પિયુ સાથ સદા મન ગમતાં સુખ માણું. ૭
સખી મારા કર્મમણી કાણી,
કહે છે દલપતરામ બોલી એમ કેફીની રાણી. ૮

લાવણી ૨ ૭.

"શ્રીકૃષ્ણકે દર્શન કારણ આયે સદાશિવ ગોકુલમેં"—એ રાગ.

કરશે કેફમગન થઇ ફરશે, ધરશે નહિ શિક્ષા મનમાં;
બુઢા પણ શિર કુટી કુટી મરશે, રડશે રોગ થયે તનમાં. ૧
તે સારું હિત કહું તમારું, મારું વાયક માની લહો;
શરમ ધરીએ કરમ તજો તો, પરમ ધરમથી પૂર્ણ રહો. ૨
ઝટપટ કેફથી ખટપટ છોડી, અટપટી વાત નથી એમાં;
દામ ઉગરશે, કામ સુધરશે, રામ થશે રાજી જેમાં. ૩
જશે બુરાઇ થશે ભલાઇ, ખસે કમાઇ ન કરમાંથી;
કેફ લજાઈ, તજો તોળાઇ, જશે લઢાઇ ઘરમાંથી. ૪
સ્વાદ વિચારો, વેણ સંભારો, યારો કેફ પછી કરજો;
ગરથ ખરચી ગદ્ધા શીદ બનિયે, ધીરજ ધરી મનમાં ધરજો. ૫

નિરલજ ફરવું, મુખ નીચું કરવું, મરવું તેથી મહા સારું
કેફી થવાથી કોઢી થવું તે, ઘણું સરસ મનમાં ધારું. ૬
વાઘ અગની વિષ વેરી મળજો, કદી ન મળજો કેફ નહી;
પ્રેત પિશાચ ને ભૂત વળગજો, કદી વળગજો કેફ નહી. ૭
મુઆ મનુષ તો ખહુ વખાણીયે, જીવતાં કેફી નિંદાય અતિ;
કહે જે દલપતરામ ન થાશો, દુશ્મનની પણ એવી ગતિ. ૮

લાવણી ૩ જી.

"ખરડેમેં બીગ્નેશ્વર ખંકા, અટલછત્ર ધારી."—એ રાગ.

ઉડી પલકમાં ગયા મુલકથી, કેફ જેઓ કરતા;
કેફ જેઓ કરતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ટેક.
ખાગ ફુવારા હોજ ખનાવી, સુખથી વિચરતા;
ગજરા તોરા હાર ફૂલના ધરી મગન ફરતા;
ધરી મગન ફરતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ૧
જેની મુછો મોટી વાંકડી, ઉપર લીંબુ ઠરતા;
દેશ વિજય કરી, એકછત્ર ધરી, દેવથી નહિ ડરતા;
દેવથી નહિ ડરતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ૨
ગુણીજન નિજ જશ ગાન કરતા, મુખ અમૃત ઝરતા;
ખડેજાઓ ખડેજાઓ થાય અગાડી, શિર ચંમર ઢળતા;
શિર ચંમર ઢળતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ૩
શત્રુ સકળનાં શહેર લુંટીને, ભૂમિ ખણી ભરતા;
ન ખમે કદિ અપમાન ટુંકારો, તરત લડી મરતા;
તરત લડી મરતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ૪
ધ્રિગડજાં ધ્રિગડજાધિ ચોઘડિયે, ઘડિ ઘડિ ઘાવ પડતા,
ઝુમઝુમ ઝણુણુ ઠણુણ ચાલતી, નારિ સારિ વરતા;
નારિ સારિ વરતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ૫

સોના સિંહાસન, બેઠક જાજમ, મખમલી પાથરતા;
ઝળળળ કાંતી, અજબ ઝળકતી, ઘરની સુંદરતા;
ઘરની સુંદરતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ૬
ઠેક્ કેરી ગફલતમાં નિશદિન, શયન અનુસરતા;
કહે છે દલપતરામ, ધામ ધન, શત્રુતણું હરતા;
શત્રુતણું હરતારે, કદી શંકા મન નહિ ધરતા; ઉડી. ૭

ગરબી ૧ લી.

આ દુનિયામાં કોઈ રહેવાનું નથી, એ વિષે.

"સારું સારુંરે સુરત શહેર, મુંબઇ અલબેલી"—એ રાગ.
થિર ઠરીને કોઇ આ ઠામ, રે નથી રહેવાનું;
કરી લો કાંઇ રુડું કામ, રહેશે કહેવાનું. ટેક.
વિક્રમ સરખા વીર ગયા ને, ભૂપ ગયો વળી ભોજરે;
જોરાવર જયકારી જગતમાં, ફરતી જેની ફોજરે; નથી. ૧
છતે ગયો શાહુ છત્રપતિનો, દુનિયાથી દેખાવરે;
બાજીરાવ ગયા બળવંતા, ગયા શિવાજીરાવ; રે નથી. ૨
બારોનેટ બહુ જશવંતા, શેઠ ગયા જમશેદ રે;
કહો રહ્યા ક્યાં ધનજી કામા, ખલક ધરેછે ખેદ; રે નથી. ૩
જેણે બહુ જર જોડી જગતમાં, કર્યાં ગુપત ઉપકાર રે;
કંઇ દુખિયાનાં દુઃખ કાપ્યાં તે, સંભારે સંસાર; રે નથી. ૪
મોતીશા મુંબઇમાં મોટો, સરસ હતો શાહુકાર રે;
નામ બચ્યું ને ઠામ ગયું વળી, ગયા ગરથ ભંડાર; રે નથી. ૫
કંઈ ગુણવંતા ગયા ગવરનર, સરસ ગયા સરદાર રે;
રાજા રાણા કોઇ રહ્યા નહીં, કટા અમલ કરનાર; રે નથી, ૬
હુમાભાઇ હયાત હતા ને, શેઠ હતા હઠિસંગ રે;
તે પણ દુનિયા તજી ગયા ને, મનમાં રહ્યા ઉમંગ; રે નથી. ૭

કયાં પ્રિન્સ આલબરટ પૃથ્વીપતિ, રાણીનો ભરથાર રે;
જોતાં જોતાં ગયા જગતથી, જરા ન લાગી વાર; રે નથી. ૮
પડયું રહે નાણું પૃથ્વીમાં, અગણિત આડે આંક રે;
સમજી લેજો કાંઇ પણ સાથે, નહીં આવે નવટાંક; રે નથી. ૯
બાગ બગીચા બેઠક બંગલા, મોટા મોટા માળ રે;
એ તો સૌ એમના એમ રહેશે, પરથમ ચણજો પાળ; રે નથી. ૧૦
આરંભેલાં અધુરાં રહેશે, કંઇક જગતમાં કામ રે;
તરત અજાણ્યું તેડું આવે, તજીને જવું તમામ રે; નથી. ૧૧
કાલ કર્યાનું આજ કરી લે, કોણે દીઠી કાલ રે;
પગલાં હેઠે મોત પડયું છે, ચેની ચેતી ચાલ રે; નથી. ૧૨
લાચારોની આશિષ લેજો, નિશ્ચળ કરજો નામ રે,
સમજો તો સારી શિખામણ, દે છે દલપતરામ રે; નથી. ૧૩

ગરબી ૨ જી.

જુઠું ન બોલવા વિષે.

"વનમાં ભુલી પડી રે, પેલો કયાં ગયો કાનુડો"—એ રાગ.

ઠગમાં તે ઠરે રે, જગમાં જે જન બોલે જુઠું,
જુઠ રુઠે જગતપતિ વળી આબરૂ કહે હું ઉઠું; ઠગમાં; ટેક.
જુઠા જનનું કોઇ ન જાણે, સમ ખાતાં પણ સાચું;
વાટે ઘાટે વાત કરે કે ડાટો એનું ડાચું; ઠગમાં. ૧
સહજ સ્વભાવે હસતાં હેતે, વદો ન જુઠી વાણી;
તજો તમે તે ટેવ નઠારી, જુઠામાં દુઃખ જાણી; ઠગમાં. ૨
ઢોંગીને વાગે ઢીંચણમાં, પીડા પીડા પોકારે;
સુણનારા કોઇ સત્ય ન માને, ઢોંગ હશે એમ ધારે; ઠગમાં ૩
પ્રથમ થકી પતિયાર ગયો તો, પછી ન પાછો પામે;
કોઇક ચોરી કરે પણ ચઢશે, નર તસ્કરને નામે; ઠગમાં. ૪
સોનાનો શણગાર સરસ જો, ઘડનારો ઘડી લાવે;
બદલી લેનારો બદલે પણ, સોનીને શિર આવે; ઠગમાં. ૫

કહ્યાં આ તો કથન તારે શુભ કામે,
દેખી તારું દુઃખ દીલ ધારી દયા મેં;
હાંરે રુડી રીતથી દલપતરામે. જવાસા. ૧૨

ગરબી ૪ થી.

દુર્જનની સોબત ન કરવા વિષે.

"મારે ઘેર આવ્યા રે સુંદરવર શામળિયો"–એ રાગ.

મન નહિ માને રે, ત્યાં નહિ જઇએ મળવા;—ટેક.
જેના હૈયામાં હેત ન દીસે, પાસે ના વસીએ પાળવા; મન.
લલચાવી ઉલટાં લાગે, કાળજડાને કળવા;
બગલો ધ્યાન ધરી જેમ બેસે, જ્ઞાની થઇ મછ ગળવા; મન.
સારું સારું કહી સ્વાર્થ સાધી, તુરતજ લાગે ટળવા; મન.
મતલબ હોય તો મોટા મનથી, લાગે અઢળક ઢળવા; મન.
વચન સુણી જાણી મનને મેલ્યું, તાતે તેલે તળવા; મન.
કાં તો કાંઇકજ કામ કરાવે, દે જેમ દળણું દળવા; મન.
વાવીએ આપણ અમૃત વચનો, વિખ ફળ લાગે ફળવા; મન.
જેની પાસ જવાથી લાગે, બાલ સુણી મન બળવા; મન.
સુખમાંથી જઈ દુઃખના દસ્કત, શા માટે સાંભળવા; મન.
દલપતરામ કહે દુનિયામાં, રખડીને દુઃખ રળવા; મન.

ગરબી ૫ મી.

માતાની સ્તુતિ.

દીધાં તેં સુખ દહાડી દહાડી રે, મારા મનમાં છે માડી;
ઘણી ઘણી વિપત્ત ઘટાડી રે, મારા મનમાં છે માડી. ટેક.
બાળપણે હું હતો બહુ નિર્બળ,
પણ તેં પીડા ન પમાડી રે; મારા. ૧
પૃથ્વી ઉપર મેં તો પગ ન મંડાતો,
ત્યારે તું ફરતી ઉપાડી રે; મારા. ૨

હાલરડાં ગાતી હેતે હિંચોળી,
પારણા માંહી પોઢાડી રે; મારા. ૩
ભીનેથી કોરે સંભાળીને કરતી,
આછા ઓછાડ ઓઢાડી રે; મારા. ૪
ભૂખ્યો થયો ત્યારે ભર નિંદ્રાથી,
ઉંઘે ભરેલી ઉઠાડી રે; મારા. ૫
દુખિયો દેખીને થતી દુખી દિલમાં;
પાંપણથી આંસુ પાડીરે, મારા. ૬
જોઇતું તે હું કહી શકતો ન જીભે,
ચેતતી ચિત પહોંચાડીરે; મારા. ૭
મારા સારું પીધાં તેં ઘસી મૂળિયાં,
ખાટાં કે કડવાં ઉખાડીરે; મારા. ૮
દિવસમાં ઘડીએ ન જંપવા દેતો,
એવો હતો હું અનાડીરે; મારા. ૯
ખાતાં પીતાં કે ખરા સુખ દુઃખમાં,
વિવિધ વાતે વિતાડીરે; મારા. ૧૦
ચાર ઘડી એવી ચાકરીનો ગુણ,
મનથી શકું ન મટાડીરે; મારા. ૧૧
દલપતરામ કહે દાસ થઇને,
આપીશ બદલો અગાડીરે; મારા. ૧૨

ગરબી ૬ ઠ્ઠી.

દિન દિન બહુ સુખદાતારે, માયાળુ મારી માતા;
તું જગમાં ખરી ત્રાતારે, માયાળુ મારી માતા. ટેક.
જેટલા ગુણ ગાઉં તેટલા થોડા, સૌ નથી ઉચરી શકતા;
સંસારમાં સહુ સ્વારથે સરખા, પેખ્યા સગા પરખ્યાતારે. માયાળુ.

ભુંડો ભલો પણ માતા નિભાવે, જોયા બીજા તજી જાતારે;
જોયું નહી હેત માતાના જેવું, ચાહન તો બહુ ચહાતારે; માયાળુ.
માતાના ગુણ નહીં માને તે પુત્રો, પાછળથી પસતાતારે;
જેને માતા નહી તે સુત જોયા, મહા દુખમાંહી મુંઝાતારે; માયાળુ.
માતાનું મન તે તો સ્નેહનો સાગર, વિશ્વમાં રચિયો વિધાતારે;
ભાવ ભરેલાં ભલે હોય ભૂમાં, ભગની અને વળી ભ્રાતારે; માયાળુ.
માસી કે મામા ને કાકી કે કાકા, સૌ ભલે હોય સોહાતારે;
નેહ ભરી ભલી નારીતણા ગુણ, તારી તો તુલ્ય ન થાતારે; માયાળુ.
આ ભવમાં ભલી તું આપનારી, સર્વ વિધિ સુખ શાતારે;
દલપતરામ કહે ખરા દિલથી, ગુણ નથી ગણતાં ગણાતારે. માયાળુ.

ગરબી ૭ મી.

પિતાજીની સ્તુતિ.

રામ કહે થઇ રાજીરે, સુણો પ્યારા પિતાજી;
ગુણ ગણી ગાઉં છું ગાજીરે, સુણો પ્યારા પિતાજી. ટેક.
લેશ તમારું વચન નહીં લોપું, જે કહો તે કહું હાજીરે; સુણો. ૧
તન મન ધન શિર સર્વસ્વ સોપું, નિશ્ચે કહું નહીં નાજીરે. સુણો. ૨
વસ્તી તજીને વસું વાસ વનમાં, જે જીભથી કહો જાજીરે. સુણો. ૩
પાલણ પોષણ પાડ પિતાનો, પુત્ર ભુલે તે તો પાજીરે; સુણો. ૪
સારી સારી ચીજ સુતને જમાડે, ભક્ષ કરે પોતે ભાજીરે; સુણો. ૫
પેટે પાટા બાંધી પૈસાની વસ્તુ, તનુજને ખવરાવે તાજીરે; સુણો. ૬
કાલાઘેલાપણે જે જે કહ્યા મેં, બોલ સાંખ્યા તે બધાજીરે; સુણો. ૭
અગુણી હતો પણ ગુણ ગણી લીધા, દુર્ગુણ દૂર કિધાજીરે; સુણો. ૮
સેવકની પેઠ સર્વ પ્રકારે, સ્નેહથી કીધી સેવાજીરે; સુણો. ૯
કહોજી કદાપિ હું કેમ વિસારું, અતિ ઉપકાર એવાજીરે; સુણો. ૧૦
સાદા રહી પોતે સુજને શોભીતા, શુભ શણગાર સજાવ્યાજીરે; સુણો. ૧૧
ખચિત ખરેખરી પ્રીતથી ખાંતે, ભક્તની રીતે ભજાયાજીરે; સુણો. ૧૨

દુઃખ ખમી દેહે મને સુખ દીધું, કીધું રક્ષણ કોટિધાજીરે; સુણો. ૧૩
શિક્ષકની પેઠે મુજને સુધારવા, દિનદિન દિલાસા દીધાજીરે. સુણો.૧૪
પુત્ર માગે પ્રીતે રાંકને રાજા, ભણિ ગણિ ભક્તિ ભાષાજીરે; સુણો. ૧૫
ઘડપણમાં ઘણી ચાકરી કરશે, અંતરે એની આશાજીરે; સુણો. ૧૬
છાતીમાં રાખીને છાંયડો કીધો, દિલ ઘણી રાખી દયાજીરે; સુણો. ૧૭
કોઇ દિવસ મને દુખમાં દીઠો તો, આંસુ પ્રવાહ વહ્યાજીરે; સુણો. ૧૮
જો કોઇએ મુજને જયારે દૂભ્યો, ધીરજ છાંડી ધખ્યાજીરે; સુણો. ૧૯
પિતાજી તે ઉપકાર તમારા, લખતાં ન જાય લખ્યાજીરે; સુણો. ૨૦
મારું સારું થવા મનમાં હમેશાં, કરોડ વિચાર કર્યાજીરે; સુણો. ૨૧
આ પુત્ર કેમ પામે સુખ એવી, ફીકર રાખી ફર્યાજીરે; સુણો. ૨૨
આખી ઉંમરના ઊચાટ આગળથી, ધ્યાનમાં રોજ ધર્યાજીરે; સુણો.૨૩
દલપતરામ કહે દિલમાંથી, વળી તે નથી વિસર્યાજીરે; સુણો. ૨૪

ગરબી ૮ મી.

"લે લાગી મને તારી, અલ્યાજી, લે લાગી"—એ રાગ.

જે કહો તે પ્રેમથી હું પાળું,
પિતાજી તમે જે કહો તે પ્રેમથી હું પાળું;
વીસ વસા વાર નહિ ગાળું; પિતાજી તમે. ટેક.
પુત્ર થઈ ન પાળે વેણ પ્રેમથી પિતાનું,
કહે લોક તેનું મોઢું કાળું; પિતાજી. ૧
વચને પિતાને વશ્યા રામ વનવાસે,
રાજપાટ છોડીને રૂપાળું; પિતાજી. ૨
પાળ્યો મને બાળપણે પોતે કષ્ટ પામી,
શી રીતે એ સર્વ સાટું વાળું; પિતાજી. ૩
નિમકહરામી કદી હું ન થવાનો,
સોંપશો તે ચાકરી સંભાળું; પિતાજી. ૪

વાંચી છે મેં એક વાત એક વહાણના ઉંદરની,
તેવી એક ટેક કેમ ટાળું; પિતાજી. ૫
જેનો સૂત જગતમાં દુષ્ટ જેવો જાગ્યો,
તેને ઘેર છતે વાસ્યું તાળું; પિતાજી. ૬
દાસ ગણીને ઘણી આશીષ મને આપો,
દીલ રુડું રાખીને દયાળુ; પિતાજી. ૭
કહે આમ દલપતરામ કર જોડી,
માફ કરો વેણ ભૂલવાળું; પિતાજી ૮

દોહરા.

સાંખે કથનો સ્નેહથી, બાળકનાં માબાપ;
પછી ઘરડાં માબાપનાં, સપૂત સાંખે આપ. ૧
અવગુણ એકે નવ ગણે, પ્રીતે પાળે લાડ;
માત પિતાને પાળવાં, પછી તેમાં શો પાડ. ૨
એક દિવસ પણ અન્ન જો, જમિયે જેને ઘેર;
સદા કાળ સંભારિયે, પ્રીતે રુડી પેર. ૩
ચાર ઘડી પણ ચાકરી, કરે કોઇની કોય;
ભૂલે તે આભાર તો, નિમકહરામી સોય. ૪
ખરા દીલથી ખાંતથી, પ્રીતે માતપિતાય;
કરે ચાકરી આકરી, ભવમાં કેમ ભૂલાય. ૫
ભૂલે તે ભગવાનનો, ચાહન મોટો ચોર;
નહિ તેનો પછી નીસરે, નરકવિષે પણ ોર. ૬

ગરબી ૯ મી.

બાળકીઓનાં નિત્યકર્મની.

"મા પાવા તે ગઢથી ઊતર્યાં, માકાળીરે."—એ રાગ.

સુતાં ઉઠી શુભ રીતથી સાહેલીરે;
પરમેશ્વર ભજવા પ્રીતથી સાહેલીરે. ૧

પછી દાતણ પાણી થાય છે સા.
જેથી દુરગંધી જાય છે સાહેલીરે. ૨
નહાવું નિત્ય નિરમળ નીરથી સા.
સઘળો જાય મેલ શરીરથી સાહેલીરે. ૩
સંતોષે જમીએ જે મળ્યું સા.
નહિ ખાઇએ નિત્ય ગળ્યુંગળ્યું સાહેલીરે. ૪
પટકૂળ ઝીણાં નહિ પેહેરીએ સા.
ગાવા ન જવું પરશેરીએ સાહેલીરે. ૫
આભરણ ઝાઝાં નહિ ઇચ્છીએ સા.
સદ્ગુણની શોભા પ્રીછીએ સાહેલીરે. ૬
નિર્લજની સોબત છોડીએ સા.
વહાલાંથી વૈર ન જોડીએ સાહેલીરે. ૭
સઘળું સરખું નહિ લેખીએ સા.
દિલમાં ડાયાં થઇ દેખીએ સાહેલીરે. ૮

ગરબી ૧૦ મી.

હિંદુઓની સ્ત્રીઓને ભણવા વિષે.

"લાલ હંબોડા."—એ રાગ.

તમે ભણો ભલી ભાત, બાઇ હિંદુવાણી;
રહો સુખી દીનરાત, બાઇ હિંદુવાણી. ૧
જેથી દુષ્ટ બુદ્ધિ જાય, બાઇ હિંદુવાણી;
સ્થિર સારી બુદ્ધિ થાય, બાઈ હિંદુવાણી ૨
રાખો સંપ સગાંમાંહિ, બાઇ હિંદુવાણી;
નહીં કલેશ કરો કાંહિ, બાઇ હિંદુવાણી; ૩
સુખ સંપમાં સદાય, બાઇ હિંદુવાણી;
ગુણવંત એમ ગાય, બાઇ હિંદુવાણી. ૪
શિખો સારાં કામકાજ, બાઇ હિંદુવાણી;
વધે લોક માંહિ લાજ, બાઇ હિંદુવાણી. ૫

તજી પીયરની પ્રીત, બાઇ હિંદુવાણી;
રહો સાસરે સુ રીત, બાઇ હિંદુવાણી. ૬
કોઇ કરે સારો બોધ, બાઇ હિંદુવાણી;
સુણી કીજીએ ન ક્રોધ, બાઇ હિંદુવાણી. ૭
ભજો અકળ અભેવ, બાઈ હિંદુવાણી;
દલપતતણો દેવ, બાઇ હિંદુવાણી. ૮

ગરબી ૧૧ મી.

છોડીઓને ભણવા વિષે.

"આવો આવો શિવશંકર ભોળા,"—એ રાગ.

બહેનો તમે ભાવ સહિત ભણજો, ગાંડા લોકો નિંદે તે નવ ગણજો; ટેક.
ભણે તે તો ભગવાનને ભાવે, એથી દીલ જ્ઞાન અધિક આવે;
તજી અવગુણ સદ્‌ગુણ લાવે. બહેનો૦ ૧
ભણે તે તો અપજશથી ભાગે, જેને ઘણી લાજનો ખપ જાગે;
મોટી સતિયોનું પદ માગે. બહેનો૦ ૨
દુરાચાર હોય ન ભણે તેમાં, જગ્યા જુઓ કેદી. રહે જેમાં;
અધિક તો હશે અભણ્યા એમાં. બહેનો૦ ૩
ભણેલી હતી રૂકમણી રાણી, મીરાંબાઇ મુલકમાં વખણાણી;
જેની કવિતા જગ સૌ જાણી. બહેનો૦ ૪
ત્રિયાને પાપ ભણે લાગે, એવું કોઇ લખી ન ગયા આગે;
મોઢે બોલનારા જુતી માગે. બહેનો૦ ૫
ભણ્યા વિના ક્યાંથી અક્કલ આણે, નીતિની રીત તે કેમ જાણે;
ભણ્યા વિના જન પશુ પરમાણે. બહેનો૦ ૬
ભણી ગણી નાગરની નારી, શી રીતે નહિ કહિયે સારી;
ચતુર લેજો ચિતમાં વિચારી. બહેનો૦ ૭
ભણો તમે આળસ શ્રમ છોડી, વધે તેથી લાજ નહિ થોડી;
કહે દલપત બેઉ કરજોડી. બહેનો૦ ૮

ગરબી ૧૨ મી.

ભણવાના ઉપદેશ વિષે.

"મારી માત બહુચરારે લોલ."—એ રાગ.

ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ[1], રૂદે રળીઆતથી રે લોલ;
સખી સંઘાતથી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧
ભણ્યાથી ભલું થશે રે લોલ, મુરખતા મટી જશે રે લોલ;
હઇયામાં ભરી હશે રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨
શિખામણ સાંભળી રે લોલ, કુટેવ જશે ટળી રે લોલ;
વિવેક વધે વળી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૩
ભાવેથી ભણો ગણો રે લોલ, તેથી તો તમો તણો રે લોલ;
સુધારો થશે ઘણો રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૪
ભણ્યા વિના ભામની રે લોલ, ગઢ્ઢી જેવી ગામની રે લોલ;
કહે શા કામની રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૫
કહું વળી કાનમાં રે લોલ, અવગુણ અજ્ઞાનમાં રે લોલ;
સમજજો સાનમાં રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૬
મુરખ મન મેલમાં રે લોલ, ફરે ફંદ ફેલમાં રે લોલ;
જુઓ જઇ જેલમાં રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૭
ભલે ભણવા જશો રે લોલ, કુપંથ નથી કશો રે લોલ;
થતાં સુખીયાં થશો રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૮
વિદ્યાગુણ વ્યાપશે રે લોલ, કુટીલતા કાપશે રે લોલ;
અધિક બુદ્ધિ આપશે રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૯
એવું જાણી આપથી રે લોલ, પાછાં ફરો પાપથી રે લોલ;
ઉદ્યોગ અમારાથી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૦
ધરમ મનમાં ધરો રે લોલ, કરમ શુદ્ધ તો કરો રે લોલ;
પરમ પદ પરવરો રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૧

---

[1] ચંચળ કુંડાળામાં ગાતા ફરનાર.

ભજે ભગવાનને રે લોલ, તજે અભિમાનને રે લોલ;
સજે શુભ જ્ઞાનને રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૨
ભણી ભરતારમાં રે લોલ, પ્યારી રહે પ્યારમાં રે લોલ;
સુખે સંસારમાં રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૩

લડાઇ લડે નહિ રે લોલ, કુશબ્દ કહી કહી રે લોલ;
મોંઘી ચીજને ચહી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૪
ચોખી નિત્ય ચિતથી રે લોલ, રહે સતી રીતથી રે લોલ;
પ્રભુ ભજે પ્રીતથી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૫

છકે નહી છંદમાં રે લોલ, ઓપે આનંદમાં રે લોલ;
ફસે નહી ફંદમાં રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૬
સદા સંતોષથી રે લોલ, રહે નહીં રોષથી રે લોલ;
ડરે દીલ દોષથી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૭

સાસરીયું શોભાવતી રે લોલ, એવા ગુણ આવશે રે લોલ;
ભરથારને ભાવશે રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૮
ભલી હોય જો ભણી રે લોલ, તારીફ ઘણી તે તણી રે લોલ;
ગુંથે ગ્રંથમાં ગણી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૧૯

ઘણો જશ જામશે રે લોલ, વીપતથી વિરામશે રે લોલ;
પુરાં સુખ પામશે રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨૦
સીધે પંથ સંચરે રે લોલ, દુરાચારીથી ડરે રે લોલ;
સાસુની સેવા કરે રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨૧

વધે લાજ લોકમાં રે લોલ, ચાલે વાત થોકમાં રે લોલ;
થતા જન થોકમાં રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨૨
લેખણ ખડીઓ લઇને રે લોલ, નિશાળે નિત્યે જઇએ રે લોલ;
ઠરો થીર ત્યાં થઇ રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨૩
મહેતાજીનું માનથી રે લોલ, કથન સુણી કાનથી રે લોલ;
ધરી એક ધ્યાનથી રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨૪

રમાપતિ રીઝશે રે લોલ, ખોટી મતી ખીજશે રે લોલ;
કદી થાકી જશે રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨૫
ગોરી સહુ ગામની રે લોલ, સુણો કથા કામની રે લોલ;
દલપતરામની રે લોલ, ભણો ભલી ભાતથી રે લોલ. ૨૬

ગરબી ૧૩ મી.

નિશાળે આવવા વિષે.

"તમે હરી હૈયાના હાર છો"—એ રાગ.

આવજો આવજો આવજો રે, આજ વહેલાં નિશાળે આવજો;
બહેની મને બોલાવજો રે, આજ વહેલાં નિશાળે આવજો. ટેક.
જો તમને અવકાશ ના આવે રે, કોઇ સાથે કહાવજો રે; આજ. ૧
પાટી ને ખડીઓ લેખણ સાથે રે, લખવાનો સામાન લાવજો રે. ૨
કકો ભણાવી મને આંક ગણાવી રે, બારાખડી શિખવાડજો રે. ૩
ભૂલ્યો પડે કદી ભણતાં ગણતાં રે, તો મને તરત શિખવાડજો રે. ૪
સારી શિખામણ શીખવીને સજની રે, બહુ હુશિયાર બનાવજો રે. ૫
સમજાવતાં કદી જો નવ સમજું રે, શીળે સ્વભાવે સમજાવજો રે. ૬
હતી ભણેલી સતજુગની સતીઓ રે, એવી મને આબરૂ અપાવજોરે. ૭
સારી સુધારી મારા મનની મનમાં રે, દિલના દોષ દળાવજો રે. ૮

ગરબી ૧૪ મી.

ભરત ચિત્ર શીખવવાની ગરબી.

"અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઇએ."–એ રાગ.

આવો આવો રે શીખીયે આજ, ભરતજ ભરવાને; ટેક.
લાવો લાવો રે સઘળો સાજ, ચિત્ર ચિતરવાને;
ચત્ર ચિતરવા ને ભરત જ ભરવા, માતપિતા મન હરવારે,
જગકરતાનાં કરતબ્યને, કાંઇ કાંઇ ઉત્તેજન કરવા, ભરત. ૧

પોપટ ચિતરો ને પાંજરું ચિતરો, ચિતરો ગાયો ચરવા રે;
ફુલઝાડે ફુલડાં ચિતરો ને, ચિતરો આંખે ભરવા; ભરત. ૨
ચતુર મનુષ્યના ચહેરા ચિતરો, સજ્જનને સાંભરવા રે;
ચિતરો મંડપ ચોરી મધ્યે, વરવહુ બેઠાં વરવા; ભરત. ૩
ભણતર ભણતી કુંવરી ચિતરો, શીખતી પાઠ સુધારવા રે,
પનઘટની પાણિયારી ચિતરો, હોય જતી જળ ભરવા. ભરત. ૪
નિર્મળ જળની નદિયો ચિતરો ને, ચિતરો ગિરિવર ગરવા રે;
નાટકશાળામાં નટ ચિતરો, ચિતરો નરપતિ નરવા; ભરત. ૫
પરવતના પાયામાંથી, જે ઝરણાં લાગે ઝરવા રે:
તે ચિતરીને વળી હિમગિરિ, ચિતરો ઠંડકથી જળ ઠરવા; ભરત. ૬
શીતળ વાયુ વાય શિયાળે, લાગે પાન વિખરવા રે;
વૈશાખે વનવેલી ફુલે ને, જળ વરસે ભાદરવા; ભરત. ૭
ચિતરો રે સજની માતની મૂર્ત્તિ, દુષ્ટ કરમથી ડરવા રે;
ભાવે પ્રભુના ભજનિક ચિતરો, અવસર અંત ઉગરવા. ભરત. ૮
રતન સહિત રતનાગર ચિતરો ને, ચિતરો નાવ ઉતરવા રે;
સુત ધવરાવતી સુંદરી ચિતરો, પ્રીતે પુત્રો ઉછેરવા. ભરત. ૯
ઝુમ્મર ચિતરો ને હાંડિયો ચિતરો, ભોંય જાજમ પાથરવા રે;
ખુબસુરતની છબીયો ચિતરો, રંગમહેલમાં ધરવા. ભરત. ૧૦
વિધવિધનાં કાંઇ વાસણ ચિતરો, ઘરમાં ઘણું વાપરવા રે;
ગાડી બગી ને ચારટ ચિતરો, સાંજ સવારે ફરવા. ભરત. ૧૧
ચિતર થકી ચિત ચિંતા ટળવા, શોક સકળ પરહરવા રે;
દલપતરામ રહે દુનિયામાં, સુખથી દિવસ નીસરવા. ભરત. ૧૨

ગરબી ૧૫ મી.

"સોના કેરું બેડલું મોહન વેણ વગાડે."—એ રાગ.

જગતની રચના જેણે રચી, પ્રભુ મને પ્રાણથી પ્યારો.
હો બેહેન મોટો જેનો મહિમાય, પ્રભુ;

દેવ બધા જેના દાસ છે, પ્રભુ મને હો. [1]રાજરાજેશ્વરરાય; પ્રભુ; ૧
પૃથ્વી પાણી ઝાડ પર્વતો, પ્રભુ; હો. સોમ સુરજ સરજનાર; પ્રભુ;
એવી લીલા એની અદભુત, પ્રભુ; હો. કોટી ભુવન કરતા; પ્રભુ; ૨
અગણિત આપણને પણ ઉપકાર, પ્રભુ; હો. એણે કીધા ઉપકાર; પ્રભુ;
દીન દયાળ ઉદાર ને, પ્રભુ; હો. નોધારા આધાર; પ્રભુ. ૩

આંખો અમૂલ્ય એણે દીધી, પ્રભુ; હો. કીધા સાંભળવા કાન; પ્રભુ;
હાથ ને પગ દીધા હેતથી, પ્રભુ; હો. દીધું છે જીવતદાન. પ્રભુ. ૪
બીજા પ્રાણીને બક્ષી નથી, પ્રભુ; હો. બુદ્ધિ દિધી એવી બેશ, પ્રભુ;
સંભાળ રાખે છે સર્વની, પ્રભુ; હો. હરિવર એજ હમેશ, પ્રભુ; ૫
ભોગ આપી ભલી ભાતના, પ્રભુ; હો. લાલ લડાવે છે લાડ, પ્રભુ;
ભોળે ભાવે કેમ ભૂલિયે, પ્રભુ; હો. પરમ પુરુષનો એ પાડ, પ્રભુ. ૬

અંતરમાંથી એકે ઘડી, પ્રભુ; હો. કદિયે વિસારીયે કેમ, પ્રભુ;
ખાતાં પિતાં સુતાં બેસતાં, પ્રભુ; હો. પૂરણ રાખિશ પ્રેમ, પ્રભુ; ૭
એ સાથે છે ઘણું આપણે, પ્રભુ; હો. આદે ને અંતે કામ, પ્રભુ.
તેના હુકમ કેમ તોડીએ, પ્રભુ; હો. જે છે જગતનો જમ[2]; પ્રભુ. ૮
અંતરની ગતિ આપણી, પ્રભુ; હો. એથી અજાણી ન એક, પ્રભુ;
દેખે છે દુનિયાને દૃષ્ટિએ, પ્રભુ; હો. એની કળા છે અનેક, પ્રભુ. ૯

ભલું કે ભુંડું નથી ભૂલતો, પ્રભુ; હો. કરિએ જે આપણે કાંહિ, પ્રભુ;
અંતે એના ફળ આપશે, પ્રભુ; હો. માન ખરું મનમાંહિ. પ્રભુ. ૧૦
સાચો સગો એક શ્રીહરિ, પ્રભુ; હો. વાહાલામાં વાહાલો એ વીર, પ્રભુ.
પાળે ગમે તો મલે કરે, પ્રભુ; હો. સોંપ્યું મેં એને શરીર, પ્રભુ.૧૧
જેથી એ રીઝે જગપતિ, પ્રભુ; હો. તેજ કરું તતખેવ, પ્રભુ;
ભાવે ભજું ભલી ભાતથી, પ્રભુ; હો. દલપતરામનો દેવ, પ્રભુ. ૧૨

---

૧. પહેલા ચરણ સિવાય બીજામાં હો આગળ મીંડું કરેલું છે ત્યાં "હો બહેન" વાંચવું. ૨. જમ—રાજા.

ગરબી ૧૬ મી.

પૃથ્વી રૂપી નટડી વિષે.

"બહુચરબાળા બેનડી, સોળ સજ્યા શણગાર,"—એ રાગ.

સખી જો મોટા મેદાનમાં, અદભુત રીતે આજ; નટડી નાચે છે.
પેખીને અચરજ પામીઓ, સૌ વિદ્વાન સમાજ; નટડી નાચે છે. ૧
કોણ જાણે આવી ક્યાં થકી, ફરતી દેખ વિદેશ; નટડી નાચે છે.
નાટકના ભેદ ભલા ભણી, બની સ્વરૂપે બેશ; નટડી નાચે છે. ૨
એક કીધો ખેલ ખરેખરો, વિગતે કહું તે વાત; નટડી નાચે છે.
અણજાણ્યા જન માને નહિ, એવી વાત અઘાત; નટડી નાચે છે. ૩
નિજ શરીર સંકોચન કરી, થઇ ગઇ ગોળમટોળ; નટડી નાચે છે.
મેં દીઠું તેના દેહનું, દડા પ્રમાણે ડોળ; નટડી નાચે છે. ૪
તે ગુણવંતીએ ગોઠવી, અંગપર વસ્તુ અનેક; નટડી નાચે છે.
કોઇ ચોંટી એના અંગમાં, કોઇ તો છુટી છેક; નટડી નાચે છે. ૫
પશુ પક્ષી પ્રાણી બહુ ધર્યાં, સ્થાવર જંગમ જાત; નટડી નાચે છે.
કેટલાંએક છોટાં છોકરાં, મોટાં પણ પ્રખ્યાત; નટડી નાચે છે. ૬
વળી ગાત્ર ઉપર બહુ ગોઠવ્યા, પ્યાલા પાણી ભરેલ; નટડી નાચે છે.
પછી દરાની પેઠે દડવડી, ખૂબ કર્યા ત્યાં ખેલ; નટડી નાચે છે. ૭
પછી ઉલટસુલટ કાયા કરી, ખુબ ગોલાંટો ખાય; નટડી નાચે છે.
પણ એકે વસ્તુ અંગથી, જરીએ ખશી ન જાય; નટડી નાચે છે. ૮
સ્થિર સ્થાપિત મોટો થાંભલો, [1]ધરી એનો આધાર; નટડી નાચે છે.
પણ તેને સ્પર્શ કર્યા વિના, ફરતી કુંડાકાર; નટડી નાચે છે. ૯
વળી તેથી રહી બહુ વેગળી, અધર ઉડી આકાશ; નટડી નાચે છે.
નિજ નજર ઠરાવી થાંભલે, ચક્કર ફરી ચોપાસ; નટડી નાચે છે, ૧૦
પણ કશીએ ખસીને નવ પડે, અંગેથી ચીજ એક; નટડી નાચે છે.
પ્યાલા પાણી છલકાઇને, છોળ ન ઉડે છેક; નટડી નાચે છે, ૧૧

૧. સૂર્ય.

વળી છૂટું તેનું છોકરું[1], ફરે તેને ચોફેર; નટડી નાચે છે.
જન અણજાણ્યા જાણે નહી, ખેલ કર્યો શીપેર; નટડી નાચે છે. ૧૨
એ કૌતક દેખી કોઇને, મન સમજાય ન મર્મ; નટડી નાચે છે.
પણ [2]મોહણવેલ સુજને મળી, ભાગ્યો તેથી ભર્મ; નટડી નાચે છે. ૧૩
ઘનરાજ ખુશી થયો ઘણો, દીધા સરસ શણગાર; નટડી નાચે છે.
રુડી સાડી લીલા રંગની, ઓઢાડી એ વાર; નટડી નાચે છે. ૧૪
તે જોવા ખેલ ખરેખરો, સૌને ઉપજ્યો સ્વાદ; નટડી નાચે છે.
ત્યાં કવિ દલપતરામે કહ્યું, ધન્ય એનો [3]ઉસ્તાદ; નટડી નાચે છે. ૧૫

શાર્દૂલવિક્રીડિત છંદ.

ખાનાં કોઇક કોઇકમાં ભરી ભલી, ધાતુ જુદી જાતની,
કોઇમાં રસ શીશિયો વિવિધની, ભાળી ભલી ભાતની;
કોઇમાં બહુ બીજ ઓષધિતણાં, બુટ્ટી જડી ક્વાથની,
પૃથ્વી કે બહુ વસ્તુ વાળિ ધરિ છે, પેટી પ્રજાનાથની. ૧
સંકોચી નિજ ગાત્ર ગોળ દડુલા, જેવી થઇ દીસતી,
અંગે વસ્તુ અનેક ગોઠવી અને, ગોલાંટ ખાતી જતી;
એકે વસ્તુ પડે ન જોઇ જન તે, ભોળાય છે ભ્રાંતથી,
પૃથ્વી કે નૃપ પાસ કોઇ નટડી, ખેલે ખરી ખાંતથી. ૨

ગરબી ૧૭ મી.

વહેમ તજવા વિષે.

"જે કોઈ અંબિકા માતને અરાધશે રે લોલ."–એ રાગ.

સુણો શીખવા વિવેક, એક વાતડી રે, લોલ;
છૂટે મૂર્ખપણું છેક, ખુલે છાતડી રે, લોલ. ૧
ગુંથ્યા ગુણ ભરેલા ગ્રંથ, ભણો ભાવથી રે, લોલ;
પામો સ્રી સતીના પંથ, તે પ્રભાવથી રે, લોલ. ૨
તજો વહેમ ભરી વાત, વહેમીએ કહી રે, લોલ;
ભૂત પ્રેતને પિશાચ, સાચ છે નહી રે, લોલ. ૩

---

૧. ચંદ્ર. ૨. મોહનવેલ. ૩. ગુરૂ.

દોરા ચીઠી મંત્ર જંત્ર, જૂઠ જાણજો રે, લોલ;
આશા ટુચકાના તંત્રમાં, ન આણજો રે, લોલ. ૪
દેતાં દામ કરે કામ, દેવ દેવીઓ રે, લોલ;
ઠેલે લોક ઠામ ઠામ, વાત એવીઓ રે, લોલ. ૫
ફરી મેખ વર્ખ કુભ, ઠગે જોશીઓ રે, લોલ;
ઝાડા ઉંજણી ને દંભ, ઠગે ડોશીઓ રે, લોલ. ૬
કૈક પુત્ર પુત્રી કાજ, ખત્તા ખાય છે રે, લોલ;
તજી લાજ જોગીરાજ, પાસે જાય છે રે, લોલ. ૭
વશીકરણતણી વાતથી, લુંટાય છે રે, લોલ;
ભોળી ભામનીની જાત, તે ઠગાય છે રે, લોલ. ૮
ખરું માનીને અચીત, ચિતે ચેતજો રે, લોલ;
ધરો ગાવા આવાં ગીત, હૈડે હેત જો રે, લોલ. ૯
જશે ભૂલ ભર્યા ભર્મ, મર્મ જાણશો રે, લોલ;
પાળવા પવિત્ર ધર્મ, ઇચ્છા આણશો રે, લોલ. ૧૦
ભજો રાજાધિરાજ, મહારાજને રે, લોલ;
થશે કાજ વળી આજ, પામો લાજને રે, લોલ. ૧૧
તજો તુચ્છ જેવી ટેવ, અહમેવનારે, લોલ;
રીઝે દલપતનો દેવ, દેવ દેવતા રે, લોલ. ૧૨

ગરબી ૧૮ મી.

"લાલ પિયારીનો સાહેબો રે"—એ રાગ.

ડુંગરા દૂર થકી રળિયામણા રે,
પાસે જાય ત્યાં પથરા હોય હો લાલ; ડુંગરા.
નહિ ગુણ ગણીએ મોટા નામથી રે,
તેની તારીફ સુણિયે તોય હો લાલ; ડુંગરા. ૧
સરોવરથી સાગર મોટો સુણી રે,
પંખી પહોચ્યાં રાખી પ્યાર. હોલાલ; ડુંગરા.

પાણી પીને સુખ નહિ પામીઆં રે,
તેની તરસ ન ગઇ તલભાર હોલાલ; ડુંગરા. ૨
જોઇને દીપક જોત પતંગિયાં રે,
પડીઆં ઉપર ધરીને પ્રીત હોલાલ; ડુંગરા.
પાંખો દાઝી પીડા પામિયાં રે,
ખુબ ખુબ પામ્યાં ખેદ ખચીત હોલાલ; ડુંગરા. ૩
ઇંદરવરણાં ફળ અતિ ઓપતાં રે,
મુખમાં મેલે નહિ મીઠાશ હોલાલ; ડુંગરા.
ઉજળું દૂધ અનુપમ થોરનું રે,
તે તો પીતાં ઉપજે ત્રાસ હોલાલ; ડુંગરા. ૪
ઝાઝા જળનાં દેખી ઝાંઝવાં રે,
મૃગના મનમાં હરખ ન માય હોલાલ; ડુંગરા.
દોડી દોડીને દુઃખ પામીઆં રે,
જઇને જોતાં કાંઇ ન જણાય હોલાલ; ડુંગરા. ૫
આંબા જેવાં જોઈ આકોલીઆં રે,
કોયલ કરતી હતી આશ હોલાલ; ડુંગરા.
પછી તે દીધાં પૂરાં પાકવા રે,
કરડી જોતાં માંહિ કપાસ હોલાલ; ડુંગરા. ૬
મણિની આશે મણિધર સેવિયો રે,
ઘણી રુડી રીતે રાખ્યો ઘેર હોલાલ; ડુંગરા.
માસ ગયા બહુ પણ ન મળ્યો મણિ રે,
આખું દીઠું ઉલટું ઝેર હોલાલ; ડુંગરા. ૭
સોનું વાલજ દેતી શંખલી રે,
તે તજી લીધો શંખ લપોડ હોલાલ; ડુંગરા.
બહુ બોલે પણ દમડી દે નહિ રે,
કહેશે લેને લાખ કરોડ હોલાલ; ડુંગરા. ૮
ભૂલ્યો ભમરો વનમાં ભટકતો રે,
ફૂલ્યાં જોઈ આવળનાં ફૂલ હોલાલ. ડુંગરા.

કાંઇ સુગંધ ન પામ્યો સુંઘતાં રે,
મનમાં સમજયો મોટી ભૂલ હોલાલ; ડુંગરા. ૯
સુંદર હીરા સરખો શોભતો રે,
કિમ્મત પામે કાચ ન કાંઇ હોલાલ; ડુંગરા.
કેરી કેળાં કિધાં કાઠનાં રે,
જનની ભૂખ ન ભાગે જોઇ હોલાલ; ડુંગરા. ૧૦
શોભે દૂરથી દોલત સૂમની રે,
પણ તરશાંને પાણી ન પાય હોલાલ; ડુંગરા.
છેલે નરસા નિપજે છોકરા રે,
લક્ષ્મી લાખ રીતે લુંટાય હોલાલ; ડુંગરા. ૧૧
શોભે પણ પથરાની પૂતળી રે,
સઘળો ન ચલાવે સંસાર હોલાલ; ડુંગરા.
દસકત આ છે દલપતરામના રે,
વાંચી કરજો ચિત્ત વિચાર હોલાલ; ડુંગરા. ૧૨

ગરબી ૧૯ મી.

પરમેશ્વરના રસ્તાની ગરબી.

"તમને કેઇ વહુ ગોરાં ગમશે રાજ, અચકોમચકો કારેલી."—એ રાગ.

જો પ્રભુનો મારગ પૂછો રાજ વસ્તો રસ્તો સસ્તો છે,
છે સૂત્ર બરાબર સીધો રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૧
કરતારે સેહેલો કીધો રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૨
નથી ખેતર ખાડા ખઇયા રાજ, વસ્તો રસ્તો;
નથી પર્વત આડા પડિયા રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૩
નથી કંકર ગોખરુ કાંટા રાજ, વસ્તો રસ્તો;
નથી આડા અવળા આંટા રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૪

નથી પથરા કાદવ પાણી રાજ, વસ્તો રસ્તો;
ત્યાં દાણ ન લે કોઈ દાણી રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૫
નથી સુકી ભયંકર ઝાડી રાજ, વસ્તો રસ્તો;
નહીં જોઇએ ઘોડાગાડી રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૬
નહીં તાપ તપે મેહ વરસે રાજ, વસ્તો રસ્તો,
નહીં ઠંડક પડે તન ઠરશે રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૭
એ તો ખુબ બન્યો છે ખાસો રાજ, વસ્તો રસ્તો;
નહિ વાઘ વરુનો વાસો રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૮
વિશ્વાસ વળાવો લેવો રાજ, વસ્તો રસ્તો;
એક દામ પડે નહિ દેવો રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૯
લઇ સત્ય દયાને સાથે રાજ, વસ્તો રસ્તો;
ધરી ઇશ્વર આજ્ઞા માથે રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૧૦
તમે ચોંપ કરીને ચાલો રાજ, વસ્તો રસ્તો;
મનગમતા મારગ ઝાલો રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૧૧
તમે સિધાવજો શુભ કામે રાજ, વસ્તો રસ્તો;
કહી દીધો દલપતરામે રાજ, વસ્તો રસ્તો. ૧૨

ગરબી ૨૦ મી.

ઇશ્વર ભજવા વિષે.

"આવો હરી શિવશંકર ભોળા"—એ રાગ.

સેવો સાહેબ સુખદાતા, જેવો જાણી તેજ પિતામાતા; સેવો. ટેક.
જગત થીર થાપેલું જેણે, અધિક સુખ આપેલું એણે;
તેણે તારા તાપ હર્યા તાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૧
અચળ પદ એજ ધણી આપે, થાકેલાંને થીરતામાં થાપે;
કાટે સહુ સંકટ દે શાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૨
જગતમાં જીવવું છે થોડું, જરૂર જવું વહેલું કે મોડું;
જોડું તજી જાય ગોથાં ખાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૩

ગયા કેંક જોશીને જાણ્યા, રહ્યા નહીં રાજા કે રાણા;
રાણાને અજાણ્યા જાણ્યા જાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૪
જેને મનગમતા રથ મેના, ઉત્તમ અધિકાર હતા એના;
તેનો જશ ગુણી જન નર ગાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૫
જેને થતી છત્રવડે છાયા, કમળ થકી કોમળ શુભ કાયા;
માયામાં જીવ બહુ જોડાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૬
જમે નિત્ય મનગમતા મેવા, દીસે જાણે દેશપતિ જેવા;
એવા ગયા અગણિત અથડાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૭
હતા રજપૂત શૂરા પૂરા, ચાહન કરે શત્રુતણા ચૂરા;
શૂરા હાલે હોમમાં હોમાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૮
શરીરે સાજાસુખે તાજા, રાજેશ્વરી રાજેના રાજા;
માજા જેની કોય ન તજી જાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૯
સાહેબી સોતા સાહેબજાદા, આવે નહિ નજરે એકાદા;
સાદા થૈ કબરમાં સમાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૧૦
જેણે ભગવાન ભજી લીધા, તેણે જશના ડંકા દીધા;
લીધા લાભને ગયા પંકાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૧૧
મનોહર શિક્ષા જે માને, પુરા જશ પામે તે બાને;
પાને દલપત લખે પ્રખ્યાતા, સેવો સખી સાહેબ સુખદાતા. ૧૨

ગરબી ૨૧ મી.

સંસારમાં સુખ માગવાની ગરબી.

"મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યાં મહાકાળીરે"—એ રાગ.

સંસાર વિષે સહુ સુખ, ઇશ્વર આપોને;
દીલડાનાં ટાળી દુઃખ, કુમતી કાપોને. ૧
સહુ સંબંધીમાં સંપ, ઇશ્વર આપોને;
વળી જીવમાં આપી જંપ, કુમતી કાપોને.

ભણુવા ગણુવાનું ભાન, ઇશ્વર આપોને;
ગુણવંતુ આપી જ્ઞાન, કુમતી કાપોને. ૩
કોડીલો રુડો કંથ, ઇશ્વર આપોને;
વળી પવિત્ર આપી પંથ, કુમતી કાપોને. ૪
ઘરડો સસરો ઘરમાંહી, ઇશ્વર આપોને;
કંકાસ ન ઉપજે કાંહી, કુમતી કાપોને. ૫
સાસુ ગંગાજળ શુદ્ધ, ઇશ્વર આપોને;
વિચરું નહિ વચન વિરુદ્ધ, કુમતી કાપોને. ૬
જશવંતો રુડો જેઠ, ઇશ્વર આપોને;
કરવા મઝીઆરો કેઠ, કુમતી કાપોને. ૭
જેઠાણી કેરી જોડ, ઇશ્વર આપોને;
કરવાને પૂરા કોડ, કુમતી કાપોને. ૮
દીયર દીલનો દરીઆવ, ઇશ્વર આપોને;
દેરાણી રાણી રાવ, કુમતી કાપોને. ૯
નાની નણુદી નણુદોઇ, ઇશ્વર આપોને;
જીવમાં હું હરખું જોઇ, કુમતી કાપોને. ૧૦
પ્યારી પુત્રી ને પુત્ર, ઇશ્વર આપોને;
સારું ચાલે ઘરસૂત્ર, કુમતી કાપોને, ૧૧
વળી વેવાઈ ને વેવાણુ, ઇશ્વર આપોને;
સદગુણુવાળાં સુજાણુ, કુમતી કાપોને. ૧૨
સજ્જન ને શુદ્ધ જમાઇ, ઇશ્વર આપોને;
દઇ કંથને ઘણી કમાઈ, કુમતી કાપોને. ૧૩
ઘાકડીઆળી ઘેર વહુ, ઈશ્વર આપોને;
દઇ બાળક બીજાં બહુ, કુમતી કાપોને. ૧૪
અધિકો નિત્યે ઉદ્યોગ, ઇશ્વર આપોને;
રૂદિયાના ટાળી રોગ, કુમતી કાપોને. ૧૫
સારી સાહેલીનો સંગ, ઇશ્વર આપોને;

આપી અધિકો ઉમંગ, કુમતી કાપોને. ૧૬
વળી નિર્ભય નગરનિવાસ, ઇશ્વર આપોને;
આંગણીએ દઇ ઉજાસ, કુમતી કાપોને, ૧૭
દિવાળી જેવા દીન, ઇશ્વર આપોને;
દઇ ઉચ્છવ નિત્ય નવીન, કુમતી કાપોને. ૧૮
હૈડામાં હર્ષ હમેશ, ઇશ્વર આપોને;
વધતો તે થાય વિશેષ, કુમતી કાપોને. ૧૯
પ્રભુ ભક્તિમાં પણ ભાવ, ઇશ્વર આપોને;
કદી બને ન જૂઠ બનાવ, કુમતી કાપોને. ૨૦
પરિપૂરણ તમારો પ્યાર, ઇશ્વર આપોને;
આપી અમને આધાર, કુમતી કાપોને. ૨૧
લોકોમાં રુડી લાજ, ઇશ્વર આપોને;
વળી આપી અખુટ અનાજ, કુમતી કાપોને. ૨૨
વળી સુધર્મમાં વિશ્વાસ, ઇશ્વર આપોને;
કાપી સઘળો કંકાસ, કુમતી કાપોને. ૨૩
અંતરથી માગે આમ, ઇશ્વર આપોને;
દીનતાથી દલપતરામ, કુમતી કાપોને. ૨૪

ગરબી ૨૨ મી.

સુંદરબાઇને શિખામણની ગરબી.

"અચકોમચકો કારેલી"—એ રાગ.

સુંદરબાઇ ચાલ્યાં સાસરીએ, માબાપ શિખામણ આપે, બેન;
લાજ વધારજો લાખેણી. ટેક.
નીચા કુળની નિરલજ નારી, ભરથારનું વેણ ઉથાપે બેન, લાજ. ૧
સાસુજી કહે તે સાંભળજો, કોઇથી વઢવાડ ન કરશો બેન, લાજ.
સાંખી રહેજો બોલ્યું સહુનું, અભિમાન ન અંતર ધરશો બેન, લાજ. ૨

ઘરમાં બેઠાં ધંધો કરીએ, પરઘેર ઘણું નવ જઇએ બેન, લાજ.
તમે ભણ્યાં ગણ્યાં બહુ ડાહ્યાં છો, તમને ઝાઝું શું કહીએ બેન, લાજ.૩
ટોલાં ઘેલાં તો નવ રહીએ, ચટકો મટકો નવ કરીએ બેન, લાજ.
કોઇ વાત કરે વાંસે લોકો, એવું ન કદી આચરીએ બેન, લાજ.૪
જે સંપૂત છે સારી છોડી, માબાપની લાજ વધારે બેન, લાજ.
મણિ લોહતણું સોનું કરશે, સોબતીને એમ સુધારે બેન; લાજ.૫
જે સંપ સગાંથી તોડે છે, કોઇ વખતે હાથ ઘસે છે બેન, લાજ.
જે સૌનું સારું ઇચ્છે છે, તેના દીલમાં દેવ વસે છે બેન, લાજ.૬

ગરબી ૨૩ મી.

સખીઓને શાણપણું શીખવવા વિષે.

દોહરો.

શાણપણું સમજાવવા, વિગતે કરી વિચાર;
સખીઓને શાણી સખી, શિખામણ દે સાર;

ગરબી.

"મહાકોપ થયો તે કળીકાળમાં જો"—એ રાગ.

સખી શીખો તો શાણપણું શીખવું જો,
સંપી જંપી સંસારમાં સુખી થવું જો. સખી. ૧
સાસુ સસરો કહે તે સરવ સાંખીએ જો,
કલેશ લેશ તો હૃદેમાં નહીં રાખીએ જો. સખી. ૨
મીઠા મીઠા મોઢેથી બોલ બોલીએ જો,
ખોટાં વેણ તો કદાપિ નહીં ખોલીએ જો. સખી. ૩
દાસ દાસી સુધાંને માન દીજીએ જો;
કદી કોઇને તુંકારો નહીં કીજીએ જો. સખી. ૪
આપણી સંગતે ચઢે તેને સુધારીએ જો,
બોધ દઇને વિરોધ ન વધારીએ જો. સખી. ૫

જીવ રાખવો જરૂર કામ કાજમાં જો,
લાખે લેખાંનો લાભ લેખો લાજમાં જો. સખી. ૬
છેક છાની પગવાટે નહીં પેસીએ જો,
બુરાં ખઇરાંની પાસે નહીં બેસીએ જો. સખી. ૭

ગણી તુચ્છ કાળ વ્યર્થ નહીં ગાળીએ જો,
ભરત ચિત્ર તથા ચોપડી સંભાળીએ જો. સખી. ૮
ખોટી થઇને નકામાં નહીં ખેલીએ જો,
મેલાં ઘેલાં રહેવાની રીત મેલીએ જો. સખી. ૯

રુડી રીતે ઘરબાર સાફ રાખીએ જો,
ભાષા જાડી કે આડી નહી ભાખીએ જો. સખી. ૧૦
ક્રોધી સામા તો ક્રોધી નહિ થઇ જવું જો,
આગ દેખીને આપણે પાણી થઇ જવું જો. સખી. ૧૧
ઉંડી આપદામાં ધીરજ તો ધારીએ જો,
હૈયે હરખડીને હીંમત ન હારીએ જો. સખી ૧૨

જ્ઞાનદાતાને માતપિતા માનીએ જો,
પણ બુદ્ધિ નહિ રાખીએ પાનીએ જો. સખી. ૧૩
ચાડી ચોરીમાં ચિત્ત ન ચોંટાડીએ જો,
ઘણું ખરચવાની ટેવ તો ઘટાડીએ જો. સખી. ૧૪
સારું થાવા આગળથી સુરત સાંધવી જો;
બેહેનો પાણીથી પેહેલી પાળ બાંધવી જો. સખી. ૧૫

વધે લાજ આજ કાજ તો એવાં કરો જો;
સદા રાખી સંતોષ દોષથી ડરો જો. સખી. ૧૬
ખાનપાન તણું દાન દેવું દીનને જો,
આપી સુખવારો આપણા આધીનને જો. સખી. ૧૭
ધર્મ કર્મનો તો મર્મ દીલે ધારીએ જો,
ઝેર વેરતણી વાત તો વિસારીએ જો. સખી. ૧૮

ભૂત પ્રેત તૂત જાણી ભ્રમ ભાગીએ જો,
જરૂર સૂરજ ઉગ્યાથી પ્રથમ જાગીએ જો. સખી. ૧૯
જાદુ ટોણાં વગોણાં જેવાં જાણજો જો,
બાધા આખડીમાં આશા નહિ આણજો જો. સખી. ૨૦
રુડી રીતે રસોઇ શીખો રાંધતાં જો,
સારું શીખો વળી સીવતાં ને સાંધતાં જો. સખી. ૨૧
થતું ઠીક થૈ ઠરેલ રાખી સ્થિરતા જો,
ગુણવંતાં થૈ રાખવી ગંભીરતા જો. સખી. ૨૨
સોના કેરો શણગાર નથી શોભતો જો,
લેજો લાયકી લેવાનો ઘણો લોભતો જો. સખી. ૨૩
શોધી લેવો તે સ્વર્ગ સુખ સાજને જો,
રટી રાજાધિરાજ મહારાજને જો. સખી. ૨૪
રૂદયે રાખો રુડી દલપતરામની જો,
કહી શિક્ષા તે છે તમારા કામની જો. સખી. ૨૫

ગરબો ૨૪ મી.

સાહેલીઓને શિખામણની ગરબી.

"પ્રથમ પાર્વતીના પુત્રને પાયે નમુંરે લોલ"–એ રાગ.

સરવ સ્નેહ ધરી સાંભળો સાહેલીઓ રે લોલ;
ભાત ભાત ભાવ ભેદની ભણેલિયો રે લોલ. ૧
કથું કથન તે કથેલું ધરો કાનમાં રે લોલ;
શીખ શીખવું તે શીખી લેજો સાનમાં રે લોલ. ૨
શીખી સારા પાઠ સદગુણે શોભાવજો રે લોલ;
લખો વાંચીને ગંભીરપણું લાવજો રે લોલ. ૩
કરો પ્રેમે પ્રભુ પ્રાર્થના પ્રભાતમાં રે લોલ;
તજો વાદ ને વિવેક લાવો વાતમાં રે લોલ. ૪

બોલ બોલતાં વિચારી બહુ બોલજો રે લોલ;
તેમાં તત્વમાંથી તત્વ વાત તોળજો રે લોલ. ૫
આઠ પહોર ચિત્ત રાખવું આનંદમાં રે લોલ;
ફોસલાઇને ફસાવું નહી ફંદમાં રે લોલ. ૬
કુટિલ થાય તે ભણેલી કશા કામની રે લોલ;
નફ્ટ નારિ રહે તે ભણેલી નામની રે લોલ. ૭
ધડક ટાળિ દુર્ગુણાળિને ધિક્કારવી રે લોલ.
ધર્મહીણિને તો ધુળ જેવી ધારવી રે લોલ. ૮
ઘેર પારકે જે ઘૂમતી ફરે ઘણી રે લોલ;
તુચ્છતા જણાય તેવી તારુણીતણી રે લોલ. ૯
હઠીલાઇ તો હૈયાથી દૂર પરહરો રે લોલ;
શીખ સાસુની સદૈવ ધ્યાનમાં ધરો રે લોલ. ૧૦
શાંત ચિત્ત ધરીને સૌનું બોલ્યું સાંખજો રે લોલ.
ક્રોધ ને વિરોધ જોધ કાઢી નાંખજો રે લોલ. ૧૧
બહુ અદબ રાખી બોલવું ને ચાલવું રે લોલ;
ભુંડાપો તજીને ભલપણું સંભાળવું રે લોલ. ૧૨
અધમ આળસ તો અંગમાં ન આણવી રે લોલ;
જશ જમાવવાની જુક્તિ જોડી જાણવી રે લોલ. ૧૩
પિયર સાસરે સુકીર્તિ સંપડાવજો રે લોલ;
કૂળદીપિકા કુટુંબમાં કહાવજો રે લોલ. ૧૪
ઘણું અંગમાં ઘરેણું નહીં ઘાલવું રે લોલ;
મેલી લોકની મરજાદ નહીં ચાલવું રે લોલ. ૧૫
કરજ હોય તો વધારે કસર કીજીયે રે લોલ;
દેવા દામ તે તમામ વાળી દીજીયે રે લોલ. ૧૬
સ્વામિને કુસંપથી નહીં સંતાપિયે રે લોલ;
ધીરજ ધારીને વધારે ધીરજ આપિયે રે લોલ; ૧૭

રુડું આંગણું સમારી સારૂં રાખવું રે લોલ.
આવણું તે સૌને વહેંચી આપી ચાખવું રે લોલ. ૧૮
સ્નેહ સંપ જંપ સર્વદા સંભાળિયે રે લોલ;
તાણ ખેંચની તમામ ટેવ ટાળિયે રે લોલ. ૧૯
ભરત ચિત્ર શીખી લેવાં ભાતભાતનાં રે લોલ;
જમણ રાંધી જાણી જોવાં જાતજાતનાં રે લોલ. ૨૦
પુસ્તકો પવિત્ર વારેવારે વાંચિયે રે લોલ;
મારીએ નહિ ગપાટા બેસી માંચિયે રે લોલ. ૨૧
પોતે સુધરી સાહેલીને સુધારવી રે લોલ;
તરત વહેમમાં તણાતી તેને તારવી રે લોલ. ૨૨
સારા ભણતરનો એટલોજ સાર છે રે લોલ;
નહિ તો તેથી ભલી અણભણેલી નાર છે રે લોલ. ૨૩
કહ્યાં કહેણ તે તો છે તમારા કામનાં રે લોલ;
રાખજો હૃદેમાં દલપતરામનાં રે લોલ. ૨૪

ગરબી ૨૫ સી.

ઘેલી મુસાફરની ગરબી.

"અમે ઈડરીઆ ગઢ જીત્યાંરે, આનંદ ભલા"–એ રાગ.

એક હતી મુસાફર ઘેલીરે, સુણો સાહેલિયો;
તેની આગળ એક તપેલીરે, સુણો સાહેલિયો. ૧
ગઈ રાતની રાખી એઠીરે, સુણો સાહેલિયો;
ઉઠી પ્રભાતે માંજવા બેઠીરે, સુણો સાહેલિયો. ૨
ઘણી રીતે ઘસી ઘસી થાકીરે, સુણો સાહેલિયો;
બહુ ડાઘા રહ્યા તોય બાકીરે, સુણો સાહેલિયો. ૩
પુરી રીસે તપેલી ઉપાડીરે, સુણો સાહેલિયો;
સામી ભીંતની સાથે પછાડીરે, સુણો સાહેલિયો. ૪

લઈ પથરો તપેલીને કૂટીરે, શુણો સાહેલિયો;
પડી ગોબા તપેલી તો ફૂટીરે, શુણો સાહેલિયો. ૫
થયા બપોર ભૂખ તો લાગીરે, શુણો સાહેલિયો;
પછી વાસણ માગવા લાગીરે, શુણો સાહેલિયો. ૬
એને વાસણ ન આપે ન કોઇરે, શુણો સાહેલિયો;
પછી રાગ તાણી ઘણી રોઇરે, શુણો સાહેલિયો. ૭
તોય થૈ ન તપેલી સાજીરે, શુણો સાહેલિયો;
હસે લોક ને તે મરે લાજીરે, શુણો સાહેલિયો. ૮
જેથી સ્વારથ આપણો જરિયેરે, શુણો સાહેલિયો;
તેના ઉપર ક્રોધ ન કરિયેરે, શુણો સાહેલિયો. ૯
લાત દુઝતી ગાયની ખમિયેરે, શુણો સાહેલીયો;
તેને તજીએ તો દૂધ ક્યાં જમિયેરે, શુણો સાહેલીયો. ૧૦
કોઇની સાથે ટુંકારે લડીયેરે, શુણો સાહેલીયો;
એમાં આપણે હલકાં પડીયેરે, શુણો સાહેલીયો. ૧૧
સાંખી ચાલે તે માણસ મોટુંરે, શુણો સાહેલીયો;
દલે સાચું માનો નથી ખોટુંરે, શુણો સાહેલીયો. ૧૨

ગરબી ૨૬ મી.

સ્ત્રી રૂપી પેટીની ગરબી.

"મહા કોપ થયો તે કળીકાળમાં જો."—એ રાગ.

શાને કાજે કારીગરે પેટી કરી જો;
શુણો કારણ કહું તે સર્વે સુંદરી જો. શાને. ટેક.
ધણી માલ સોંપે તે સંભાળી રાખવા જો;
ચોરી ખાઇએ તેમાંથી નહીં ચાખવા જો. શાને. ૧
ધંધા માટે ધણી તો જ્યાં ત્યાં ધાય છે જો;
સરવે પેટીથીજ માલ સચવાય છે જો. શાને. ૨

વાત છાની લખેલી સોંપે જોઇને જો;
કાયા છતાં જણાવે નહિ કોઇને જો.　　શાને. ૩
તરખલા જેવીએ ચીજ સોંપે તેહને જો;
સોના મોહોરની પેઠે સંભાળે એહને જો.　　શાને. ૪
સોંપે ચીજ તે મલિન થવા દે નહીં જો;
સારી રાખે સંભાળીને સદા સહી જો.　　શાને. ૫
સોંપે દફતર તો તે પણ સંભાળશે જો;
ધણીની ઘણી ઘણીક ચિંતા ટાળશે જો.　　શાને. ૬
ધણી પણ તેને પ્રાણ જેવી ધારશે જો;
કોઇ મારવા આવે તો તેને મારશે જો.　　શાને. ૭
ધણીને પડો ભરૂસો હોય પાડતી જો;
પેટી માલ પાઇનો નથી બગાડતી જો.　　શાને. ૭
કુંચી રૂપી ધણીની ચીઠી જોઇને જો;
માલ તે વિના ન આપે કોઇને જો.　　શાને. ૯
કરે રક્ષણ હરેક પ્રકારે ધણી જો;
વળી ચિંતા રાખે ચિત્તમાં ઘણી જો.　　શાને. ૧૦
ધણીથીજ તે પેટીને મોટું માન છે જો;
ધણીના પ્રતાપથીજ ધનવાન છે જો.　　શાને. ૧૧
નહિ તો તે હેરાન થાય ટાઢ તાપમાં જો;
માનવી ગણું નહીંજ મોટા માપમાં જો.　　શાને. ૧૨
સંપ હોય તો બંને સુખી ગણાય છે જો;
નહી તો બંનેને નુકશાન થાય છે જો.　　શાને. ૧૩
એક મૂરખાએ માલ પાછો માગતાં જો;
ભાગી પેટી લગાર વાર લાગતાં જો.　　શાને. ૧૪
સમજ્યો મર્મ ઉર રીસ જ્યારે ઉતરી જો;
પસતાઇને પોતે રોવા બેઠો ફરી જો.　　શાને. ૧૫
શિખામણ છે આ સૌના કામની જો;
દિલે રાખો આ વાત દલપતરામની જો.　　શાને. ૧૬

ગરબી ૨૭ મી.

ઘર સૂત્રની આંટી ઉકેલવા વિષે.

"મેં તો પહેલે પાવટડે પગ મેલ્યો."—એ રાગ.

સખી આંટી ઉકેલો સૂતરની,
કાંતો ઉચરો વાચા ઉત્તરની, આંટી ઉકેલો સૂતરની.
થિર રાખીને મન ઠેકાણે, આ આંટી ઉકેલે આ ટાણે;
ઘરસૂત્ર ચલાવી તે જાણે, આંટી. ૧

આ આંટિમાં છે ઘુંચ ઘણી, ઉકેલે તે મારી બેનપણી;
ભલું ભણતર તેઃ તે ખાઇ ભણી. આંટી. ૨

સૈયર એ કામ નથી સહેલું, સાધારણ સમ ભાસે પહેલું;
પણ જાણે જેણે ચલાવેલું. આંટી. ૩

આગળ જાતાં ઘુંચો આવે, એ તો અતિશે જીવને અકળાવે;
ફુવડ નારીને નવ ફાવે. આંટી. ૪

જો તંતુ ઘણો કોઈ તાણે, તો તરતજ તૂટે તે ટાણે;
જુદાઇ પડે તે જગ જાણે. આંટી. ૫

સાંધે તો વચમાં ગાંઠ વળે, પછી તો કોઈ કાળે ન ટળે;
સાંભળતાં ચર ચર ચિત બળે. આંટી. ૬

જે સમજણ વગર ગરવ આણે, તે આંટી ઉકેલી નવ જાણે;
વણ સમજે તંતુ ઘણો તાણે. આંટી. ૭

કાં તો વારે વારે તોડે, કાંતો તરછોડી છેકજ છોડે,
પછી આંટીને તે અવખોડે. આંટી. ૮

બેસે રોષ ધરી બહુ રોવાને, જન મળે તમાસો જોવાને,
ખાવા ન ઉઠે પત ખોવાને. આંટી. ૯

સમજુ તો ધીરજ ધારીને, પૂછે જઇ પ્રવીણ નારીને;
તે વચન કહે વિચારીને. આંટી. ૧૦

એકાદી વુંચ કાઢી આપે, રુડી રીત બતાવી સ્થિર સ્થાપે;
બધિ તો વુંચ નવ કાઢે આપે. આંટી ૧૧
પૂરી સમજણ પોતાની જોઇએ, બીજો શું કરી શકે કોઇએ
નવ અટળાઇએ ને નવ રોઇએ. આંટી. ૧૨
જે મનડું રાખે થિર ઠામે, તે આંટી ઉકેલી જશ પામે;
દિધી શીખામણ દલપતરામે. આંટી. ૧૩

ગરબી ૨૮ મી.

ધરસૂત્ર રૂપી રાજ વિષે ગરબી.

"સખી આજ મોહન દીઠારે શેરીએ આવતારે." એ રાગ.

સખી ઘરસૂત્રની શોભા રે, સુરાજ્ય સમાન છે રે;
તે રાજ્યમાં રુડી રામા રે, પ્રખ્યાત પ્રધાન છે રે. ૧
રાજા તો રાજ્ય જમાવે રે, નિભે છે પ્રધાનથી રે;
સાગરમાં નાવ ચાલે છે રે, તે જેમ સુકાનથી રે. ૨
પ્રવીણ પ્રધાન પમાય રે, પ્રભુની કૃપા થકી રે;
નઠારા પ્રધાનથી નૃપતિ રે, ન રહે સુખીઓ નકી રે. ૩
પ્રજા પણ પીડાજ પામે રે, બેન અણબનાવથી રે;
રૂઠે થાય રિપુજન રાજી રે, દગો કરે દાવથી રે. ૪
ખરેખરી બુખ ખરાબી રે, અંતે એથી ઉપજે રે;
ઉભયતણી થાય અકીર્તિ રે, તથા લક્ષ્મી તજે રે. ૫
રુડો સીધો રસ્તો બતાવે રે, રાજી રાખી રાયને રે;
પ્રધાન વખાણ તે પામે રે, તજે નહિ ન્યાયને રે. ૬
રાજા પણ કાજ આરંભે રે, પુછીને પ્રધાનને રે;
બંનેની સલાહથી સુધરે રે, પામે મોટા માનને રે. ૭
જો બે મત તાણે જુદા રે, ખરાબી અંતે ખરી રે;
માટે મન રાખવાં મળતાં રે, મરમ મનમાં ધરી રે. ૮

રુડો રાજય રૂપી તો રથ છે રે, ઘોડા બે નિભાવશે રે;
હઠે એક ને એક દોડે રે, તે રથ શું ચલાવશે રે. ૯
ખચિત રથ ખાડામાં નાંખે રે, પોતે દુઃખમાં પડે રે;
રુડી રીતે રથ તો ચલાવે રે, જોડે જોડું જો જડે રે. ૧૦
હરેક પ્રકારે તે હરકત રે, કરે નહીં કોઇને રે;
રાજી થાય રથ સૃજનારો રે, જુગતી રુડી જોઇને રે. ૧૧
વિવેકે આ વાત વિચારો રે, તમે તજી ગર્વને રે;
દિધી ભલી દલપતરામે રે, શિખામણ સર્વને રે. ૧૨

ગરબી ૨૯ મી.

રાધિકાનું રૂશણું.

"મા તું પાવાની પટરાણી, ભવાની મા કાળકા રે, લોલ.

સજની તું શામાટે રીસાણી, રાણી રાધિકારે લોલ;
સજની તારૂણી નથી તુજતુલ્ય, અકલમાં અધિકારે લોલ. ૧
સજની સાંભળ સ્નેહ સહિત, શિખામણ સાર છે રે લોલ;
સજની જુવતી જનને જોગ, વિવેક વિચાર છે રે લોલ. ૨
સજની કંથની સાથે કેમ, રહે તું રીસમાં રે લોલ;
સજની કહું તે ધરજે કાન, કરોધ કરીશમાં રે લોલ. ૩
સજની સાસરીયાંની સાથ, વસે શુભ સ્નેહથી રે લોલ.
સજની સુંદરી જનને સુખ, અધિક તો એહથી રે લોલ. ૪
સજની કરમે મળીઓ કંથ, ન છોડયો છૂટશે રે લોલ;
સજની તે સગપણનો તંતુ, ન તોડયો તૂટશે રે લોલ. ૫
સજની નમ્રપણાથી નારી, સુખ સંસારમાં રે લોલ;
સજની સંપ વિષે શોભાય, નથી શણગારમાં રે લોલ. ૬
સજની સાસુને દિલ શુદ્ધ, સ્વભાવે સેવીએ રે લોલ;
સજની માતા સગી સમાન, તો તેને ટેવીએ રે લોલ. ૭

સજની જે દિએર કે જેઠ, ભલા તે ભાઇ છે રે લોલ;
સજની સાસરીયાંની સાથ, કે સાચી સગાઇ છે રે લોલ. ૮
સજની પીયર પૈસાદાર, કહો શા કામનું રે લોલ;
સજની ધણીઆપું. ન ધરાય, કે એય બદામનું રે લોલ. ૯
સજની સસરાની સંપત્તિ, કે એ તો આપણી રે લોલ;
સજની એમ ન સમજે આપ, પસ્તાય તે પાપણી રે લોલ. ૧૦
સજની સસરો સાસુ સર્વ, સગાં સાચાં થયાં રે લોલ;
સજની જે પીયરનાં જન, એ તો અળગાં રહ્યાં રે લોલ. ૧૧
સજની અવગુણ એનો એક, ન ઉરમાં આણીએ રે લોલ;
સજની હરકોઇ જે ગુણ હોય, વિશેષ વખાણીએરે લોલ. ૧૨
સજની એ સુખનો ઉપાય, નથી બીજો નકી રે લોલ;
સજની સ્વારથ તારો સર્વ, બગાડે કાં બકી રે લોલ. ૧૩
સજની રીઝવીએ રસ રીતે, કંથને કેળવી રે લોલ;
સજની પૂરણ કરીએ પ્રેમ, કે મનડું મેળવી રે લોલ, ૧૪
સજની ભાગ્ય થકી ભરથાર, મળ્યો તે માનીએ રે લોલ.
સજની બુદ્ધિમાં લઇ બોધ, ન પરઠો પાનીએ રે લોલ; ૧૫
સજની પરણ્યા સાથે પ્રીત, ગણો મનમાં ગળી રે લોલ;
સજની નખ તો કાપ્યા જાય, કપાય ન આંગળી રે લોલ. ૧૬
સજની અબળાનો અવતાર, દીસે જશ દોહલો રે લોલ;
સજની સાચવવો સંસાર, સદા નથી સોહલો રે લોલ. ૧૭
સજની પરવશ પડવું પંડ, ગરજ રાખી ગળી રે લોલ;
સજની કડવાં મીઠાં વેણ, સાંખી જઇએ વળી રે લોલ. ૧૮
સજની અંતરમાં અભિમાન, અવશ્ય ન આણીએ રે લોલ;
સજની સ્વામી સાથે તંત, અત્યંત ન તાણીએ રે લોલ. ૧૯
સજની કરે હમેશાં ક્લેશ, તે હલકી હોય છે રે લોલ;
સજની મીઠુતણો પણ મરદ, ધણી તે તોય છે રે લોલ. ૨૦

સજની બેપરવાઇના બોલ, ન ખળમાં બોલીએ રે લોલ;
સજની રીસ ચડયાની રીત, અચીત ન ખોલીએ રે લોલ. ૨૧
સજની ધરીએ નહિ નિરધાર, કે આળસ અંગમાં રે લોલ.
સજની વસીએ જઇને વાસ, સદા સતસંગમાં રે લોલ. ૨૨
સજની ઘર છોડી પરઘેર, બહુ નહિ બેસીએ રે લોલ;
સજની નિર્લજ નારી પાસ, ન પ્રેમે પેસીએ રે લોલ. ૨૩
સજની વહેલાં વહાણામાંહી, કે ઉંઘી ઉઠીએ રે લોલ;
સજની કહીએ નહિ કદી કહેણુ, કે જીભે જૂઠીએ રે લોલ. ૨૪
સજની વિધવિધ થાય વખાણ, કે કારજ કીજીએ રે લોલ,
સજની પીયુના વચન પ્રમાણ, કે પાણી પીજીએ રે લોલ. ૨૫
સજની તેના મનની મરજી, ધરીયે ધ્યાનમાં રે લોલ;
સજની કહ્યા વિના પણ વેણ, સંમજીએ સનમાંરે લોલ. ૨૬
સજની ચોખાં અંગે ચીર, સરસ શોભાવીએરે લોલ;
સજની સંપતને અનુસારે, કે ઘર નિભાવીએરે લોલ. ૨૭
સજની વિનયથકી વશ થાય, સરવ સંસારમાંરે લોલ;
સજની અમૃત વિનય વચન, નકી નરનારમાંરે લોલ. ૨૮
સજની કામણ ટુંમણ મંત્ર, જરૂર છે જુઠડારે લોલ;
સજની વળગે જેને વહેમ, રઘુવર રૂઠડારે લોલ. ૨૯
સજની વહાલપ ભરીયાં વેણ, ભલી વિધ ભાખીએરે લોલ;
સજની હસતું મુખ હમેશ, રુડાં થઇ રાખીએરે લોલ. ૩૦
સજની જશ વાધે જગમાંહી, પૂરાં સુખ પામીએરે લોલ;
સજની સુત પરિવારસહિત, જગતમાં જામીએરે લોલ. ૩૧
સજની વળી વિચરે વિખ્યાતિ, જુગેજુગ નામનીએરે લોલ;
સજની શિખામણ છે શુદ્ધ, કે દલપતરામનીરે લોલ. ૩૨

ગરબી ૩૦ મી.

ભરથાર વશ કરવાની ગરબી.

"અલબેલી રે અંબે માત, જોવાને જઇએ"—એ રાગ.

લલના નહિ થાય લગાર, કામણ મંત્ર કશે;
આ મંત્ર કરો ઉચ્ચાર, વશ ભરથાર થશે. ટેક.

પ્રાણ થકી પિયુજી છો પ્યારા, ન્યારા ન રહો નાથ રે;
સર્વથકી લાગો છો સારા, હું વેચાઉં તમ હાથ. કામણ. ૧

તનમનમાં રહે સાજી તાજી, રાજી દેખું રાજ રે;
જો કદી જાણું કાંઇ કુરાજી, ડુબ્યાં દરિએ જહાજ. કામણ. ૨

માતપિતાએ મોટી કરીને, હેતે સોંપ્યો હાથ રે;
સુખ આપો કે દુઃખ આપો તમે, છો મસ્તકના નાથ. કામણ. ૩

ગુણ સાગર ગંભીર છો સ્વામી, હું અવગુણ ભરી આજરે;
પોતાની ગણી પ્રેમ નિભાવો, બાંહ્ય ગ્રહ્યાંની લાજ. કામણ. ૪

સ્નેહ તમારો જોઇને સ્વામી, જામી મિલકત જેમ રે;
ખુબ ખુશી થઇ ન રહી ખામી, પામી પૂરણ પ્રેમ. કામણ. ૫

ભલું કર્યું ભગવંતે મારો, સફળ કર્યો અવતાર રે;
મહેર કરી મનગમતો આપ્યો, તમ સરખો ભરથાર. કામણ. ૬

સગાં સરવ તમ સારુ તજીઆં, સૈયર તજીઆ સંગ રે;
દોસ્તી સરવની દૂર કરી હું, રાચી તમારે રંગ. કામણ. ૭

આભ ઊંચે ને નીચે અવની, અવર નથી આધાર રે;
આશા રાખું એક તમારી, છો સુખના દાતાર. કામણ. ૮

જો સુંદરીને રીઝે સ્વામી, તો શોભે શણગાર રે;
નહિતો તે શણગાર સરવ છે, આગતણા અંગાર. કામણ, ૯

દુનિઆમાં નર તમને દેખું, બીજા સરવ ફકીર રે;
તુચ્છ ગણું છું તે સઘળાને, હોય અમીર વજીર. કામણ. ૧૦

જળજંતુને જળ સંગાથે, જેવી પૂરણ પ્રીત રે;
પલક પડે જો દૂર તરફડે, એજ અમારી રીત. કામણ. ૧૧

પાર ન લે પ્રીતિ વરણવતાં, સ્થિર બેશી એક ઠામ રે;
રાત દિવસ કવિતા રચનાજો, રચશે દલપતરામ. કામણ. ૧૨

ગરબી ૩૧ મી.

વિજોગ વિષે.

"મારૂં સોનાનું છે બેડુંરે, છેલ છબીલા છોગાળા" એ રાગ.

કહે શામા સુણ સાહેલી રે, પીઉ પધાર્યા પરદેશે;
મુજને એકલડી મેલી રે, ભર જોબન બાળે વેષે. ૧
સાસરીઆમાં સુખ શાનુંરે, વાલમજીના જોગ વિના;
પીયર ન ગમે પોતાનુંરે, બનવી ન રહી બાકી બીના. ૨
રોતાં વીતે છે રજની રે, દિવસે દિલમાં દાઝું છું;
શું કહીએ ઝાઝું સજની રે, લોકની લાજે લાજું છું. ૩
સૈયર મારો સંદેશો રે, પોંચાડે કોણ પ્રીતમને;
ઉરમાં આવે અંદેશો રે, અવગુણ ગણી તજીઆં અમને. ૪
અલબેલો જો નહિ આવેરે, જીવલડો મારો જાશે;
સમજણ દઇ કોણ સમજાવે રે, કંથ હત્યારો કહેવાશે. ૫
જગમાં જન સઘળા જાણે રે, દિલમાં એને ખુબ દયા;
તે ટેક તજી આ ટાણે રે, કંથ નમેરા કેમ થયા. ૬
રૂદયામાં કરૂણા રાખી રે, મન મોહન આવે મળવા;
પરણીને પરવશ નાંખી રે, રસીયો તુરત ગયો રળવા. ૭
રૂદયામાં સમજી રહીએ રે, વિજોગના દુઃખની વાતો;
કયાં જઇને દુઃખડાં કહીએરે, ઘરધણીએ કીધી ઘાતો. ૮
મુજને પીઉ કયારે મળશે રે, કંથ વિના સરવે કાચું;
તનનાં દુઃખ કયારે ટળશેરે, સજની તું કેને સાચું. ૯
જો પંડ વિષે હોય પાંખો રે, ઉડી જઇ મળીને આવું;
એકવાર મેળાવુ આંખોરે, લલચાવીને ઘેર લાવું. ૧૦
પોપટડા પાંખો વાળા રે, વાલમ પાસે જા વીરા;
રસકસ આપીશ રૂપાળા રે, વળી માણેક મોતી હીરા. ૧૧
પાંજરીયું તારૂં પ્યારા રે, સરસ ઘડાવીશ સોનાનું;
જયાં જીવનજી છે મારા રે, છેક વચન કહેજે છાનું. ૧૨

અતિ રુદન કરે છે રાધા રે, જીવન વિચર્યા જે દિનથી;
બાંધી અનજલની બાધારે, તન દાઝે છે તે દિનથી. ૧૩
તમવિના રહે ટળવળતીરે, શી રીતે સંતાપ સહે;
વ્હાલમ પસ્તાશો વળતી રે, પ્યારીના નહિ પ્રાણ રહે. ૧૪
પ્રીતમજી ઘેર પધારોરે, દિલમાં લાવી કંઈક દયા;
વનિતાનો હરખ વધારોરે, બળવંતા શું એતી રહ્યા. ૧૫
શૂળીનું સંકટ સારું રે, વિજોગનું તેથી વસમું;
હળવે હળવે હણનારુંરે, સંકટ તો તેના ન સમું. ૧૬
કોઇ પણ પ્રીતમ પ્યારીનેરે, વિશ્વ વિષે ન વિજોગ થશો;
નવનીધ છતાં નારીને રે, કંથવિના નહિ લ્હાવ કશો. ૧૭
પ્રથમથી પ્રીત વધારી રે, સાથ ન રાખી શા માટે;
વળતી મેલી વિસારી રે, અંતર દાઝે એ માટે. ૧૮
હવે ઘણી થઇ ઘેર ચાલોરે, સમજુ છો ઘણું શું કહીએ;
અબળાને ધીરજ આલોરે, રીસ કરી ન હવે રહીએ. ૧૯
ધીરતા રાખીને થાકીરે, શાણપણે સુખ દુઃખ સહી;
બનવાની નહિ રહી બાકીરે, હિંમત હૈડામાં ન રહી. ૨૦
રોઇરોઇને આંખો રાતીરે, કીધી છે તે કામનીએ;
છણછણ દાઝે છે છાતીરે, ભજન ધર્યું છે ભામનીએ. ૨૧
તેનું દુઃખ ટાળે તેવીને, જડીબુટી જગમાં ન જડે;
અતિ અદ્ભુત પીડા એવીરે, નારીને નિત નીત નડે. ૨૨
એટલું જઇ પિયુની આગળરે, કથન વિચારીને કેજે;
વળી લાવ લખાવી કાગળરે, જે જોઇએ તે તું લેજે, ૨૩
રુડી આ રસની રીતિરે, દલપતરામે કહી દીધી;
પ્રીતમ પ્યારીની પ્રીતિરે, લાયક જાણી દીલ લીધી. ૨૪

૩૯.

ગરબી ૩૨ મી.

મહીના.

"ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને."—એ રાગ.

કારતક મહીને અબળા કહે છે કંથને,
હવે શિયાળો આવ્યો સ્વામીનાથ જો;
હિમાળુ વા વ્હાયા રે હલકી ટાઢના,
એ મહીને નવ જઈયેરે પિયુ પરદેશમાં—એ ટેક. ૧
માગશર મહીને હોંશ ઘણી મનમાંહ રે,
રસિયા સંગ રમ્યાની મહાજન રાત જો;
હસીએ ને વસીએ રે હૈડે હેતથી,
પિયુ મેલો પરદેશ જવાની વાતજો. એ મહીને. ૨
પોષે જે પરણીને પિયુડે પરહરી,
તે પ્રેમદાનાં પૂરણ મળીયાં પાપ જો;
સાસરીએ રહીને તે શું સુખ ભોગવે,
મૈયરમાં નવ ગોઠે મા ને બાપ જો. એ મહીને. ૩
માહ મહીને નવ કરીએ નાથ મુસાફરી,
ઘઉં સાટે જઇ લાવો ખોરી જાર જો;
જે મળશે તે જમશું મારા વ્હાલમા,
જરૂર નહિ જાવા દઉં ઘરની બહારજો. એ મહીને. ૪
ફાગણ તો ફુલ્યો રે ફાલ્યાં ફૂલડાં,
હસે રમે ને ગોરી હોરી ગાય જો;
જે નારીનો નાવલીઓ નાસી ગયો,
કહો તેણે કેમ નજરે જોયું જાય જો. એ મહીને. ૫
ચૈતરમાં ચતુરને પંથ ન ચાલવું,
જો ઘેર નારી સારી ચતુરસુજાણ જો;
વહાપને વચને રે પિયુને વશ કરે,
નિરધાર્યું તે પડયું રહે પરિઆણ જો. એ મહીને. ૬

વાવલીઓ ન્હાયા રે વિધુ વૈશાખના,
રજ ઉડે ને માણેક મેલું થાય જો;
નથડીનું મોતી રે હીરો હારનો,
કહો પર હાથે કેમ તે ધીર્યો જાયજો. એ મહીને. ૭
જેઠે તો પરદેશે જવું દોહલું,
તાપ તપે ને લા' જેવી લૂ વાયજો;
કોમળ છે કાયા રે મારા કંથની,
વણ સીંચ્યાં જેમ ફુલડીઆં કરમાયજો. એ મહીને. ૮
અંબર ઘનછાયો રે માસ અષાઢમાં,
મોર બોલે મેહ વરસે મૂશળધારજો;
કચરા ને કાદવ રે મચી આ મેદની,
પંખી માળા ઘાલે ઠારોઠાર જો. એ મહીને. ૯
શ્રાવણનાં વરસે રે સારાં સરવડાં,
ભર્યાં સરોવર નદીએ નીર ન માયજો;
ચકવા ને ચકવી પણ જોયાં જોડલે,
ખગલો પણ જોડું તજી નવ જાયજો. એ મહીને. ૧૦
ભાદરવો ભરજોબનનો ફરી નહીં મળે,
વહી જશે જેમ નદીઓ કેરાં નીર જો;
એવા રે દિવસ એળે નવ કાઢીએ,
વાત વિચારી જુઓ નણંદના વીરજો. એ મહીને. ૧૧
આસોના દિવસ તો અતિ રળિઆમણા,
ખાવું પીવું રમવા નવલા ખેલ જો,
ભેગાં બેસી હરખે રમીએ સોગઠે,
રંગે રમતાં ઉપજે રસની રેલજો. એ મહીને. ૧૨
માસ અધિકમાં અધિકપણું શું કીજીએ,
રહો બેઠીને નેણ સંગાથે નેહ જો;
જેમ ન ફૂટે ફૂટો કાચ બિલોરનો,
દલપતના સ્વામી છો જાણ પ્રવીણજો. એ મહીને. ૧૩

ગરબી ૩૩ મી.

ભણેલી પુત્રીના હર્ષ વિષે.

"આજ મને આનંદ વધ્યો અતિ ઘણો મા."—એ રાગ.

પુત્રી કહે મા પાસ, હાસ કરી હેતે મા;
અતિ સોંપ્યો અભ્યાસ, આશ પુરી એ તેં મા. ૧

ભણી ભણતર ભલી ભાત, વાત વિવિધ વાંચી મા,
પૂરણ થૈ પ્રખ્યાત, સાચ સુખે સાચી મા. ૨

દીલમાં લઈ ઉપદેશ, બેશ ઉજેશ થયો મા;
હૈડે હરખ હમેશ, લેશ ક્લેશ ગયો મા. ૩

ધન ધન આ અવતાર, સાર લીધો સાચો મા;
ઇશ્વરનો આકાર,[1] વાર ઘણી વાંચ્યો મા. ૪

જ્ઞાન પદારથ પાન, કાન વડે કીધું મા;
લૈ વિદ્યાનું દાન, માન મહા લીધું મા. ૫

ન મળ્યો ઠપકો ઠેશ, બેશ ભૂગોળ ભણી મા;
વળી થૈ વાત વિશેષ, દેશ સમગ્ર ગણી મા. ૬

પાકવિધી પરસીધ, સીધ કરી સારી મા;
આઠ સીધ નવનીધ, દીધ દયા તારી મા. ૭

ગણતાં શીખી ગણિત, ગીત શબ્દ સાખી મા;
ચિત્ર ભરત દૈ ચિત, રીત શીખી રાખી મા. ૮

દેખી અદભુત દાવ, પાવ પ્રથમ દીધો મા;
ભણી ગણી ધરી ભાવ, લાવ ભલો લીધો મા. ૯

ભટકે પણ નહિ ભાગ, લાગ જડે જેનો માં,
ઉંડો અરથ અથાગ, તાગ, લીધો તેનો મા.

---

૧. આકાર નહિ પણ ઇશ્વર કેવો છે તે વિષે વાંચ્યું.

પછી બીજાં પરચુરણ, ગુણ લીધા ધારી મા;
એ આટામાં લુણ, સુણ માતા મારી મા. ૧૧
પૂરો શૂરો રજપૂત, ભૂત થકી ભાગે મા;
મન મારું મજબુત, તુત ગણી ત્યાગે મા. ૧૨
હિમ્મત ધરું હજાર, બાર જઇ બેસી મા;
ભમણાનો શો ભાર, પાર શકે પેસી મા. ૧૩
ઠિધો વહેમનો હોમ, રોમ નથી બીતી મા;
વાર ગણાયો ભોમ, સોમ ગયો વીતી મા. ૧૪
મેં આભે ભરી બાથ, સાથ વિના સાથે મા;
દયા કરી દીનાનાથ, હાથ ગ્રહી હાથે મા. ૧૫
એ પ્રભુનો જે પાડ, ખાડ ખણી દાટે મા;
તે જન મોટા તાડ, ઝાડ સુકા સાટે મા. ૧૬
વિદ્યા કળા વિહીન, ચીન ચડી જાશે મા;
પણ તે પર આધીન, દીન થઈ જાશે મા. ૧૭
નહિ વિદ્યા નવટાંક, રાંક જુવો જેવા મા;
વળતી કાઢે વાંક, આંક કરમ એવા મા. ૧૮
ફાવે એવી ફોજ, હોજ ભર્યાં પાણી મા;
જો નહિ જાણે ચોજ,[1] રોજ ભણી રાણી મા. ૧૯
તો તેનો અવતાર, છાર પડી છુટયો મા;
કહે કવિ ધિક્કાર, તારા નશીબ તૂટયો મા. ૨૦
હું હોશે કદિ હીર, ચીર નહી ચાહતી મા;
નહિ પામી કદિ નીર, ખીર કદી ખાતી મા. ૨૧
ઘડયા કનકના ઘાટ, કાટ ચડતા કીધા મા;
મેં ભણુવાને માટ, ડાટ વળણુ દીધા મા. ૨૨
ચાતુરતા હીર ચીર, ધીરજ જળ ધોયું મા;
શોભે તેથી શરીર, જીરણ નવ જોયું મા. ૨૩

1. મર્મ.

હરિગુણ હાર હજાર, ભાર નહી ભાસે મા;
સદગુણના શણગાર, પાર વિના પાસે મા. ૨૪
કરતી પર ઉપકાર, ખાર તજી ખોટો મા;
પુસ્તક પઢી અપાર, સાર મળ્યો મોટો મા. ૨૬
અરધું જમી અનાજ, કાજ લીધું સાચી મા;
લોક વિષે તો લાજ, આજ અધિક વાધી મા. ૨૭
ગણ્યા ભલા સુખ ભોગ, રોગ ગણે રોગી મા;
એમ કીધો ઉદ્યોગ, જોગ જપે જોગી મા. ૨૭

સરસ નરસ કહિ શાક, પાક નહિ ગણતી મા;
હતી ન કોઇની હાક, થાક ભુલી ભણતી મા. ૨૮
કાયા સુકી કાઠ, ઠાઠ જતે થૈતી મા;
પણ નહિ પાડયો પાઠ, આઠ વરસ ગેતી મા. ૨૯

આગળ તો ઉદમાત, રાત દિવસ કરતી મા;
પોઢી ઉઠી પ્રભાત, સાત સદન ફરતી મા. ૩૦

પણ મારાં માબાપ, આપ અમૂલ્ય થયાં મા;
ટાળ્યા સહુ સંતાપ, પાપ પતાળ ગયાં મા. ૩૧

જે તું કથન કહીશ, શિશ ધરી સાંખું મા;
મનમાં ગુણ માનીશ, રીશ નહી રાખું મા. ૩૨

નવજુગ રહેશે નામ, દામ વિના દીધે મા;
મળશે નિરમળ ધામ, કામ સરસ કીધે મા. ૩૩
લહિ લહિ પેન સિલેટ, પેટતણી પાસે મા;
ખહુ ખહુ ચિતરું બેટ, લિધી શીખ ભાસે મા. ૩૪
માગું ખુરશી મેજ, એજ ઇચ્છા આણું મા;
આપું વાળી અવેજ, તેજ હું હઠ તાણું મા. ૩૫
વળી વેઠે જેમ વેઠ, શેઠ તણા અનુચર મા;
શું શ્રાવણ શું જેઠ, હેઠ નિશા અવસર મા. ૩૬

બેઠી કરીને ટેક, હેઠ રહી ખાટી મા;
છાંડી નહી છંછેડ, ખેદ ખરી પાટી મા. ૩૭
નીચાં રાખી નેણ, કેણ સુણું કાને મા,
વળી વાંચું સુખ દેણ, વેણ પછી પાને મા. ૩૮
સીધ કરવા સંકેત,[1] હેત સહિત હળતી મા;
રહે શરીર સચેત, વેત કરું વળતી મા. ૩૯
કોટી પ્રકારે કેદ, ખેદ વિના ખમતી મા;
વિપ્ર ભણે જેમ વેદ, ભેદ લેવા ભમતી મા. ૪૦
તપસી તપમાં જેમ, તેમ ઠરાવ કર્યો મા;
પૂરો આણી પ્રેમ, એમ અભ્યાસ કર્યો મા. ૪૧
ચુકથી ચેરાચેર, ફેર ફરક જોતી મા;
સુકાતું લોહી શેર, વેર વાગે રોતી મા. ૪૨
કુંવરીઓ કેટલીક, ખોટ નહી ગણતી મા;
આળસ આણી અધીક, ઠીક નહી ભણતી મા. ૪૩
હસતી હુકા હુક, ખૂક લહી ભોકી મા;
ઠાલું વલોવી ચુંક, ચૂક કરે ચોખી મા. ૪૪
ભણવાની નહિ ભૂખ, સુખ ગપો ગાતી મા;
તે દેખી થઈ દુઃખ, શાંતિ જાતી મા. ૪૫
છવડી લેવા છૂટ, ફેટ ફરી મસ્તી મા;
હું તો અરથ અખૂટ, લૂટ લઇ ભરતી મા. ૪૬
હોય ખરા જે હંસ, વંશ વિષે વળગ્યા મા;
નીર ખીર નિઃસંશ, અંશ કરે અળગા મા. ૪૭
સાચ વિષે જોઇ જૂઠ, પૂઠ કરું પેલી મા;
રૂઠ ગમે તો તૂઠ, મૂઠ નહી મેલી મા. ૪૮

---

1. સમસ્યા.

ફરતું, ફરતું ફેલ, ખેલ તણું ખાતું મા;
રમતતણી રસ રેલ, તેલ ગણ્યું તાતું મા. ૪૯
શીરો સુંવાળી શેવ, દેવ ચળે ભાળી મા;
તે ખાવાં તતખેવ, ટેવ દિધી ટાળી મા. ૫૦
ચોરે ચોટે ચોક, લોક મળે કાલા મા;
દેખી હલાવે ડોક, થોક વચે ઠાલા મા. ૫૧
શોધે નહિ સુગંધ, અંધ ઘણા એવા મા;
બોલે પણ નિરબંધ, ધંધ ધરે તેવા મા. ૫૨
જુદ્ધ વિષે જૈ જોધ, બોધ કરે ખળથી મા;
શત્રુ તણો કરી શોધ, ક્રોધ કરે કળથી મા. ૫૩
ગોપ[1] કરી એમ કોપ, તોપ ભરી તંગે મા;
તો જશનો ભરી ટોપ, ઓપ લીધો અંગે મા. ૫૪
જો ભણી હું નહિ હોત, જોત નજર જાગી મા;
એલ ખરેખરી ખોત, મોત લેત માગી મા. ૫૫
જડથી ન કરું જુદ્ધ બુધ ઘણી આણું મા;
ઉજળું એટલું દૂધ, શુદ્ધ સરવ જાણું મા. ૫૬
ભમતા દેખું ભૂપ, રૂપ રંગે રૂડા મા;
ચેતી ચાલું ચૂપ, કૂપ ગણી કુડા મા. ૫૭
કરવા ફેલ ફિતૂર, ઉર ઇચ્છા ઠરતી મા;
પાપ તણું ગણી પૂર, દૂર થઈ ડરતી મા.
ઉપજે સંકટ શૂળ, ધૂળ તહાં ધરતી મા:
છળનું છેદી મૂળ, ફૂળ ઉજવળ કરતી મા.
આવ્યાં વિઘન અનેક, ટેક નહિ તૂટી મા;
ઇશ્વર પ્રીતિ એક, છેક નહી છુટી મા.

1. છર્ણી.

ફરતી પૂરા કોડ, ખોડ નહી ખાતી મા,
ઉગ્યા નસીબના છોડ, જોડ મળી જાતી મા. ૬૧
પામી પરમ પવિત્ર, મિત્ર સરસ સ્વામી મા;
વિદ્યાવંત વિચિત્ર, ચિત્રકળા જામી મા. ૬૨
કરી કરુણા કરતાર, પાર નહિ પુણ્યે મા;
લહી ઉચાર લગાર, વાર રહી શુન્યે મા. ૬૩
જડ બુદ્ધિ મટી જાય, ગાય પઢે પ્યારું મા;
રીઝે જગતનો રાય, થાય સર્વ સારું મા. ૬૪
ગાય બજાવી ગાલ, ચાલ કુડી ચાલે મા;
નહિ થાશે તે ન્યાલ, સાલ થઇ સાલે મા. ૬૫
ગુણ લૈ ગરબો આમ, ગામ વચ્ચે ગાશે મા;
રાજી રહેશે રામ, કામ સફળ થાશે મા. ૬૬
સંવત શ્રુતિ શશિ નાગ, "જગભાગભોક્તા[1]"મા;
પક્ષ અશાડો આગ, રાગ તિથી પ્રોક્તા મા. ૬૭
વસીને અમદાવાદ, સ્વાદ રચ્યો સારો મા;
નહિં અવગુણ એકાદ, યાદ કરે યારો મા. ૬૮
બુદ્ધિવર્ધક પાસ, દાસપણે કીધો મા;
કરવા પ્રગટ પ્રકાશ, આશ દઇ લીધો મા. ૬૯
વાસ પ્રથમ વઢવાણ, જાણ ઘણા જેમાં મા;
રાજસિંહ મહારાજ, આણ ફરે ફરતી મા. ૭૦
નાગર પામ્યા નામ, ઠામ કવિ સવિતા મા;
રહી ત્યાં દલપતરામ, કામ કરે કવિતા મા. ૭૧
અંતર પ્રેરક ઇશ, રીશ નહિ રાખો મા;
જયજય શ્રીજગદિશ, વિશ વખત ભાખો મા. ૭૨

---

૧ સર્વ જગતનો ભોક્તા તે પરમેશ્વર એક છે. [illegible]

પોપટનું ટાંગીએ ત્યાં પાંજરૂં રૂપાળું,
મીઠા બોલે મોર ને ચકોર રે; આંગણાની આગે.
ભલીભલી ભાતના ભણેલ પંખી ભાળું,
ચતુરનાચિત્તતણાં ચોર રે; આંગણાની આગે. ૭

રહે આસપાસ ગુલખાસ ફુલ ફુલી,
શોભે સારી ચાંદની સમાન રે; આંગણાની આગે.
ભમરા ભમે તે ભાળી ભાન જૈએ ભૂલી,
ગાય જેમ ગુણીજન ગાન રે; આંગણાની આગે. ૮

મેંદી તણી વાડ આડને કરાવી મેલો,
બેઠક ધરી કઠેરાબંધ રે; આંગણાની આગે.
ફાવતા ફુવારા પાસ ખાંતે વસી ખેલો,
અંતરમાં ઉપજે આનંદ રે; આંગણાની આગે. ૯

મોટા મોટા મિત્ર મળી મંડળી મચાવો,
હું રમું સાહેલીઓ સાથ રે; આંગણાની આગે.
રુડી રુડી રસે ભરી વારતા રચાવો,
નેણાં ભરી નીરખું હું નાથ રે, આંગણાની આગે. ૧૦

વાળી વાળી દીસે રુડી આંગણે દિવાળી,
ભાળી ભાળી માનું મોટાં ભાગ્ય રે; આંગણાની આગે.
આંગણામાં મેલું રુડા દીવડા ઉજાળી,
જીવ ખુશી થાય જોઇ જાય રે; આંગણાની આગે. ૧૧

લાખ લાખ ઇશ ઉપકાર ઉર લાવી,
નિત નિત જપશું નામ રે; આંગણાની આગે.
બેશ બેશ ગીત એજ બાગનાં બનાવી,
દેશે રુડા દલપતરામરે; આંગણાની આગે. ૧૨

ગરબી ૩૬ મી.

શેરના સ્વપ્નાની ગરબીઓ[1].

"ઓ અરદેશર! તારેરે ડંકારે સુરત શહેરમાં."—એ રાગ.

ઓ સઇએરો રે, શેરતણા વેપારનું સ્વપનું સાંભળો;
સુણી સમજીને, ભવતારણ ભગવતની ભગતીમાં ભળો. ટેક.
ઇસ્વીસન અઢારસેં થાતાં, વળી તે ઉપર ત્રેસઠ જાતાં;
બહુ મનુષ્ય થયાં ધનથી માતાં, ઓ સઇએરો રે. ૧
જયાં અમેરિકામાં જુદ્ધ જાગ્યો, ત્યાંના રૂનો ધંધો ભાગ્યો;
આપણને લોભ ઘણો લાગ્યો, ઓ સઇએરો રે. ૨
તે નાણું ધંધે ક્યાં ધરવું, વેપાર વિષે કેમ વાપરવું;
સૂજે નહિ જે આ શું કરવું, ઓ સઇએરો રે. ૩
પછી સરખે ભાગે શેર કર્યા, ભોળા થઈ સૌએ ભાગ ભર્યા;
હિકમતથી લાખો દામ હર્યા, ઓ સઇએરો રે. ૪
કોઇ નાણાવટું કરવા લાગ્યા, કોઇ જમીન લેવાને જાગ્યા;
કોઇ તમામ ધંધો કરી તાગ્યા, ઓ સઈએરો રે. ૫
પછી ઉદ્યમ તો પકડાયા આડા, ખાડીના પૂરાવ્યા ખાડા;
જર જોઇને ખુબ થયા જાડા, ઓ સઇએરો રે. ૬
થઇ અનેક કંપનીઓ એવી, જુગતી દીસે જોવા જેવી;
દિઠી ઉભરાતી લક્ષ્મી દેવી, ઓ સઇએરો રે. ૭
લોકો દોડે શેરો લેવા, જન સૌ બનિયા ગાંડા જેવા;
કોઇ પુછે નહિ ધણી છે કેવા, ઓ સઇએરો રે. ૮
ઉપરિયોએ ધાર્યું એવું, લોકોનું ધન લુંટી લેવું;
પછી કર્યું તરકટ જોવા જેવું, ઓ સઇએરો રે. ૯

---

૧. ઈ સ ૧૮૬૫ મા શેઠ બેહેરામજી ફરદુનજીની કંપનીએ રૂ. ૫૦) ના ઇનામની જાહેર ખબર છાપી હતી, તેથી આ ગરબીઓ રચીને ઇનામ લીધું હતું.

જે જે કંપની જેણે કહાડી, અતિ ભાવ ચલાવ્યા ઉપાડો;
લોકોને લાલચ દેખાડી, આ સઇએરે રે. ૧૦
એમ કંઇકે મેળવી બહુ માયા, જોઇ લોકો લલચાયા;
કહું કોણ દિવાના, કોણ ડાહ્યા, આ સઇએરે રે. ૧૧
રોકડ ખરચી શેરો લીધા, ગાંઠેથી ગરથ ગણી દીધા;
પછી શેર તણા સટ્ટા કીધા, આ સઇએરે રે. ૧૨
પાંસઠની સાલે પરિણામે, ઠગ ધંધો તે ઠામોઠામે;
દીઠો નજરે દલપતરામે, આ સઇએરે રે. ૧૩

ગરબી ૩૭ મી.

" કાનુડે કામણ કીધલાં એ બહેની, પેલે કાનુડે કામણ કીધલાં."—એ રાગ.

જાગિયો વાયદો જુલાઇનો રે, જુઓ જાગિયો વાયદો જુલાઇનો;
થાંભલો એજ ઠગાઇનો રે. જુઓ. ટેક.
લાભનાં તો લાખે લેખાં લખાણાં, વધી ગયો ગર્વ વડાઇનો રે. ૧
સોનાં લાવીને ઘેર સોની બેસાર્યા, ચુડો બનાવ્યો બેહેન બાઇનો રે. ૨
બગી રાખી અને બાગમાં બંગલો, સારો કરાવ્યો સફાઇનો રે. ૩
વાદે કરીને વળી વેગે વધાર્યો, સારો પગાર સિપાઇનો રે. જુઓ. ૪
ચડતો દહાડો ગણ્યો પોતે પોતાનો, પડતો ગણ્યો પિતરાઇનો રે. ૫
રૂપઇયા ખરચીને રાંડો નચાવી, મનમાં મદ મૂરખાઇનો રે. ૬
બાસુદિ આણિઓ ને કિધિ ઉજાણીઓ, મેળવ્યો સ્વાદ મિઠાઇનો રે ૭
દયા તજીને ખુબ ઘોડા દોડાવ્યા, કિધો આચાર કસાઇનો રે. ૮
ન્યાલ થયા એવું નકી વિચારી, લાહાવો લીધો લુચ્ચાઇનો રે. ૯
પુણ્યને મારગે એક પણ પૈસો, કેમ જાય ફૂડી કમાઇનો રે. ૧૦
સંપ હોય તો વળી સારો શોભાવે, ભભકો ભાઇ ભોજાઇનો રે.૧૧
દલપતરામે નજરે દીઠો, વહી ગયો વારો નવાઇનો રે. જુઓ. ૧૨

ગરબી ૩૮ મી.

(રાગ ઉપર પ્રમાણે.)

સૌ જાય શેરબજારમાં રે; જન સૌ જાય.
વાત વસી એજ વિચારમાં રે; જન સૌ જાય શેરબજારમાં. ટેક.
નોકરીઆતે નોકરી છોડવા, દિધા રિપોર્ટ સરકારમાં રે; જન સૌ.
મેહેતાજીઓએ મેલી નિશાળો, વળગ્યા એ વેપારમાં રે; જન સૌ.
હોંશથી જઇને નાણાં હજારનો, લાભ લે વાર લગારમાં રે; જન સૌ.
ધમધોકારથી શેરનો ધંધો, ઉછળ્યો વરણુ અઢારમાં રે; જન સૌ.
મોચી ઘાંચી ને માળી હાળીમાં[1], સાળવી સૈ સૂતારમાં રે; જન સૌ.
ગાંધી ગાંઠે શેર બાંધીને રાખે, વસાણું ન ભરે વખારમાં રે; જન સૌ.
જેમ તેમ કરીને નાણું જમાવવું, સમજ્યા એટલું સારમાં રે; જન સૌ.
પોતાના કામનો કશો વિચાર પણ, ન રહ્યો કોઇ નરનારમાં રે; જન સૌ.
બેંકવાળા શેર સાટે બહુ ધન, આપવા લાગ્યા ઉધારમાં રે; જન સૌ.
ચાલતાને જોઈ જોઇને ચાલે, જેમ લશ્કરની લા'રમાં રે; જન સૌ.
કરજ કરી એવો ધંધો કરતાં, પોહોંચ્યા હદથી પારમાં રે; જન સૌ.
દલપતરામ કહે એવું દેખી, કોપ ઉપજ્યો કરતારમાં રે. જન સૌ.

ગરબી ૩૯ મી.

"કઠણ થયા રે માધવ મથુરાં જઇ, કાગળ ન લખીયો
કઠોરે."—એ રાગ.

લાભ મળ્યો તેથી થઇ લોભી, શેર લાગ્યા સંઘરવા રે;
ગળપણ જાણી કણિકની ગોળી, મછ ગળે જેમ મરવા રે.
　　　　　　　　　　લાભ મળ્યો તેથી થઇ. ટેક.
બાપની દોલત દસ વિસ લાખની, તેના તો શેર લીધા રે;
અધિક વળી કરજે ઉપાડી, દસ્તાવેજ લખી દીધા રે; લા. ૧
ઘરધણિયાણી કેરું ઘરેણું, વેચી શેર વસાવ્યા રે;
સગાં સબંધીનાં વળી નાણાં, લખી આપી ખત લાવ્યા રે; લા. ૨

---

૧. હાળી—હળ ખેડનાર અથવા ખેડુત.

પ્રામેસરી નોટો પણ વેચી, લોભે શેરો લેવા રે;
શેર વળી બેંકોમાં સોંપી, દામ-ઉપાડયા દેવા રે. લો. ૩
સરભર ભાવે શેર મળેલા, તેથી તૃપત્ત નથી થાતા રે;
પંદરગણું પ્રિમિયમ પણ આપી, વળી લીધા વેચાતા રે. લો. ૪
જમાન આપી જર ઉપાડયા, મિત્રોને માંહિ મૂકયા રે;
ધમધોકારે શેરનો ધંધો, ચલાવતાં નહિ ચુકયા રે. લો. ૫.
બાઈઓ પણ દિવાની બનીઓ, લોભનો પ્યાલો પીધો રે;
વસ્ત્ર ઘરેણાં વાસણ વેચી, શેરનો સોદો કીધો રે. લો. ૬
ગરીબ તવંગર સૌ ગુંથાયા, માયા મોટી મળવા રે;
રાત દિવસ એ એકજ રસ્તે, રસથી લાગ્યા રળવા રે. લો. ૭
શેર સંઘરજો શેર સંઘરજો, શેરથી વેળા વળશે રે;
વળી આવી રળવાની વેળા, જનખામાં કયાં મળશે રે. લો. ૮
દલાલ દોડા દોડયો કરતા, દસે દિશાએ દેખું રે;
ઉથલપાથલ થાય અતિશે, લાભનું ન મળે લેખું રે. લો. ૯
શેરબજારની શોભા શી કહું, જાણે મોટો મેળો રે;
નાણું તો જેમ નીર ભરેલો, વહી જાતો હોય વ્હેળો રે. લો. ૧૦
લાખની મૂડી નહિ લેખામાં, ક્રોડે લેખા કીધાં રે;
હોંશે તખત જમરૂખ હાંડી, લાભ દઈને લીધાં રે. લો. ૧૧
કંઈક પુરુષ તો અચરજ પામે, નિકળ્યું કયાંથી નાણું રે;
દલપતરામ કહે દુનિયાની, અંદરથી ઉભરાણું રે. લો. ૧૨

ગરબી ૪૦ મી.

"અલબેલી રે અંબે માત, જોવાને જઇએ."—એ રાગ.

ઓ સજની જોને આજ, શેરે શું કીધું;
લોકોની લીધી લાજ, દુઃખ મોટું દીધું. ટેક.
પડવા લાગ્યો ભાવ પ્રથમથી, રૂનો જાગ્યો રોળ રે;
શેર તણો તો સરતાં સરતાં, બેઠો જૈ ધરબોળ. શેરે. ૧

ચડવાની આશા રહી ચિતમાં, કાઢી શકયા નહિ કોઇરે;
પુંજીમાં પણ પૈસો ન રહ્યો, જન ગભરાયા જોઈ. શેરે. ૨
ટેક જણે તો બદલા કીધા, તાજા લઇ તૈયાર રે;
મનમાં માને મેં કીધો છે, વિચારીને વેપાર. શેરે. ૩
ક્રોડપતિ નોકર થયા, શી ગરીબની ગુંજાશ રે;
ચોથે ભાગે ચુકવી દેવા, પૈસો ન મળે પાસ. શેરે. ૪.
શરમ ઘણી પણ શું કરવું, તે ઉપાય ન મળે એકરે;
કૂડકપટ પછી કરવા લાગ્યા, છાંડી લજ્જા છેક. શેરે. ૫
ઉપરિઓએ આપ સ્વાર્થે, શિર લીધેલા શેર રે;
એ પણ કંપનીને ઓઢાડયા, કીધો અકરાકેર. શેરે. ૬
સત્ય તજ્યું સારા લોકોએ, મજબુત વાળી મૂઠીરે;
જયાં જોઇએ ત્યાં નજરે આવે, જૂઠ જૂઠ ને જૂઠ. શેરે. ૭
નાણાવટિના નામિચા જે, ગુમાસ્તાઓ ગણાય રે;
શેઠની તેણે સીલિક ઉડાવી, એવા અધરમ થાય. શેરે. ૮
શેર તણા પાશેર થયા ને, કોઇ તો થયા નકામ રે;
રોકડમાં પડી રહી રસિદો, દિસે નહિ કાંઇ દામ. શેરે. ૯
લખેશરિ 'લા' લેવા ચાલે, પેઢિ તૂટે પ્રખ્યાત રે;
ક્રોડપતિ દેવાળાં કાઢે, કેની કહીએ વાત. શેરે. ૧૦
રાંડીરાંડો રોવા લાગી, રોવા લાગ્યા રાંક રે;
જતું રહ્યું જીવનનું નાણું, અરે કરમના આંક. શેરે. ૧૧
બાપનું દુઃખ બેટો ન મટાડે, બેટાનું દુઃખ બાપ રે;
દલપતરામ કહે દુનિયામાં, સઉને દિલ સંતાપ. શેરે. ૧૨

ગરબી ૪૧ મી.

"મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યાં, મા કાળી રે."—એ રાગ.

શેરે કીધો સંહાર સઇયર, શું કરિયે;
બહુ લોક થયા લાચાર, ધીરજ કેમ ધરિયે. ૧

લેણું નવ આપે લોક, સઇયર શું કરિયે; થઇ દીન હલાવે ડોક. ધી. ૨
માગે તે મૂકે કેમ, સઇયર શું કરિયે;વળી અડચણ આવી એમ. ધી. ૩
શેરે તો લુટયાં શેહેર, સઇયર શું કરિયે; કાંઇ કીધો કાળો કેર. ધી. ૪
દુનિયાંનો વાળ્યો ડાટ, સઇયર; અતિ ઉપજાવ્યા ઉચાટ. ધી. ૫
નર કંઇક થયા નાદાર, સઇયર; વળી બંધ પડયો વેપાર. ધી. ૬
ઉપજી ઉર માંહિ અધીર, સઇયર; કંઇ નરનાં ઉતર્યાં નીર. ધી. ૭
બહુએ ખોયાં ઘરબાર, સઇયર; એકે ન રહ્યો આધાર, ધીરજ. ૮
કઇ ગયા તજીને ગામ, સઇયર; દેવાને ન મળ્યા દામ. ધીરજ. ૯
કઇ ઉદર ભરે નહીં અન, સઇયર; કઈ મરવા ઇચ્છે મન. ધી. ૧૦
કઇ દેખાડે નહીં મુખ, સઇયર; કઈ દિલમાં પામ્યા દુઃખ. ધી. ૧૧
અણઘટતું દેખી આમ, સઇયર; દિલગિર છે દલપતરામ. ધી. ૧૨

ગરબી ૪૨ મી.

"અચકો મચકો કારેલી"—એ રાગ.

પછી ચાહન ફરિયાદો ચાલી
કઇને ખેંચ્યા કર ઝાલી રાજ, સુણો ફજેતી ફિનાનની[1]. ૧
કઇ હિસાબ સોંપ્યા કોરટમાં, ખામી ન દિસે ખટપટમાં, રાજ. સુ. ૨
ઉપરિઓએ ઊંધાં કિધાં, લખી નામે નાણાં લીધાં રાજ. સુ. ૩
પછી લખી વાળ્યાં પોલે પાને, લોકોનાં મન કેમ માને રાજ. ૪
ફરી કોઇએ તો પાનાં ફાડયાં, ચિતરી બીજાં ચોટાડયાં રાજ. ૫
જણશે માંડી રકમો જૂઠી, એમ આગ મુલકમાં ઉઠી રાજ. સુ. ૬
નહિ નહિ એ તો તરકટ નાહાનું, કહો છેક રહે કેમ છાનું રાજ. ૭
જે શેઠ ગણાતા બહુ સાચા, કહેવાણા કથને કાચા રાજ. સુ. ૮
ફિણના પરપોટા જેમ ફુટે, તેમ કંપનિયો નિત્ય તુટે રાજ. ૯
વકિલોને રળવાનો વારો, તે સમે મળ્યો બહુ સારો રાજ. ૧૦
લુચા જનને આપી લાંચો, ઓલવવા દુખની આંચો રાજ. સુ. ૧૧
ઠગ પકડાયા ઠામો ઠામે, દિઠા નજરે દલપતરામે રાજ. સુ. ૧૨

---

[1] નાણાવટની.

ગરબી ૪૩ મી.

ઇશ્વર પ્રાર્થના.

એ ઇશ્વર અરજી ઉર ધારો,
દુનિયાનાં દુઃખ નિવારો રાજ, દયા કરો હવે દીનબંધુ. ૧
સારા જન સંકટમાં પડિયા, નરસાના છાંટા નડિયા રાજ. દયા. ૨
જે પરોપકારી છે પૂરા, એ પણ રહ્યાં નથી અધુરા રાજ. ૩
જો થંભ અડગ ડગશે જયારે, જગ રહેશે શા આધારે રાજ. ૪
જો મટી જાશે મોટાં નામો, કોણ કરશે સારાં કામો રાજ. દયા. ૫
શુભ સંપ વસો સઘળા જનમાં, વિશ્વાસ વસાવો મનમાં રાજ. ૬
જન પામે છે પીડા પાકી, બનવાની ન રહી બાકી રાજ. દયા. ૭
આ સંકટ તો નથી સંખાતું, નજરે જોયું નથી જાતું રાજ. ૮
એ ઇશ્વર છો તમે ઇનસાફી, મહારાજ કરો હવે માફી રાજ. ૯
પામ્યા છે સૌ શિક્ષા પૂરી, આ જોતાં નથી અધુરી રાજ. ૧૦
ફરીથી મનમાં કોઇ નહિ ફૂલે, ભવમાં આ દુઃખ નહિ ભૂલે રાજ. ૧૧
સુખ પામો સૌ ગામો ગામે, દિધી આશિષ દલપતરામે રાજ. ૧૨

ગરબી ૪૪ મી.

"ઓધવજી રે સંદેશડો, કહેજો મથુરા મોઝાર." એ રાગ.

શેર બજારે આ શું કર્યું, વાળ્યો દુનિયાનો ડાટ;
લાજ લીધી લાખો લોકની, ઉપજાવ્યા ઉચાટ. શેરબજારે, ૧
પ્રથમ તો પૈસા પમાડીઆ, લલચાવિયા લોક;
મુડી વગર કીધાં માનવી, ફાંફાં મારતા ફોક. શેરબજારે. ૨
બાગમાં બહુ સારો શોભતો, જેવો ફુલનો ફાલ;
જેવો તમાસો જાદૂતણો, તેવો થઇ ગયો તાલ. શેરબજારે. ૩
મુંબઇની મોટી સાહેબી, સુખ સ્વરગ સમાન;
દિલગિરિવાળી દેખાય છે, જેવું મોટું મશાણ. શેરબજારે. ૪

નૂર ગયું નર નારીનું, મુખ ઝાંખાં જણાય;
શત્રુને લશ્કરે લુંટિયાં, એવા ડોળ દેખાય. શેરબજારે. ૫
કંઇકે વાસણ ઘર વેચિયાં, વેચ્યા બંગલા બાગ;
કોઇજ કરજ દરિયે પડયાં, તેનો ન જણાય તાગ. શેરબજારે. ૬
ભલારે ભલાને ભુલાવિયા, ભૂલ્યા ડાહ્યા દિવાન;
હાણ અને હસતું થયું, ખોઇ શુદ્ધ ને સાન. શેરબજારે. ૭
કશી ચતુરાઇ ચાલે નહીં, દિસે દૈવનો કોપ;
કયાંથી આવ્યું નાણું કયાં ગયું, એમ થયું રે અલોપ. શેર. ૮
એક સંકટ આ જુગારનું, બીજો રૂ તણો રોળ;
ત્રીજું કોગળિયું તુટી પડયું, ઘરા થઇ ઘરબોળ. શેરબજારે. ૯
સ્વપ્ને જે સમૃદ્ધિ સાંપડી, ગઇ સ્વપનની સાથ;
અંગે પીડા ઉલટી વધી, વાગ્યા છાતીએ હાથ. શેરબજારે. ૧૦
કઇકે રામા મેલી રખડતી, મેલ્યાં રખડતાં બાળ;
નાસી છુટયા નર એકલા, આવ્યો કઠણ આ કાળ. શેર. ૧૧
કોડપતિ હતા કઇક તે, થયા કોડીના આજ;
અતિશે વધારેલી આબરૂ, તેની લુંટાણી લાજ. શેરબજારે. ૧૨
જયારે જવા બેઠી લક્ષમી, જુઓ દૈવનો ખેલ;
દરિઆ પુરાવાનું દિલ થયું, ભૂલ્યા અધિક ભણેલ. શેર. ૧૩
નાણું નાખ્યું ખારા નીરમાં, જાણ્યું ઉગશે ઝાડ;
લક્ષ્મીતણાં ફળ લાગશે, થાશે સોનાના પાહાડ. શેર. ૧૪
વાંક નથી એમાં વિશ્વનો, કીધો કરતારે કોપ;
આંખો અંજાઇ અજ્ઞાનથી, થઇ અકલ અલોપ. શેર. ૧૨
ઓગણીસેં એકવીસમું, વિક્રમાજીત વર્ષ;
સાંભરશે આ તો સર્વને, ઉતર્યો સહુનો અમર્ષ.[1] શેર. ૧૬
ચતુર ઘણાએ ચેતાવતા, ભાખી લખતા ભવિષ્ય;
ચેતી શકે કેમ ચિત્તમાં, રૂઠયા જયાં જુગદીશ. શેરબજારે. ૧૭

---

૧ અભિમાન.

ઘાયલ કંઇક ઘણા થયા, જોતાં એવા જણાય;
આખી ઉમર લગી એહના, નહિ ઘાવ રૂઝાય. શેર ખ. ૧૮
ફુંકી ફુંકી પગ માંડતા, બિહિતા માખીથી મન;
ફાંદામાં આવી ફસી પડયા, તેનાં તરફડે તન. શેર ખ. ૧૯
દેશ આખે દવ લાગિયો, એ તો કેમ હોલવાય;
શું જાણીએ હવે શું થશે, કથ્યું કશુંએ ન જાય. શેર ખ. ૨૦
કોઇકે હબક ખાધી કારમી, થયા ચિતભ્રમ રોગ;
નાણું જતાં લાજ નવ રહી, જો જો દૈવના જોગ. શેર ખ. ૨૨
સત્ય તજયાં સત્યવાદીએ, તજયા બોલેલા બોલ;
ભડ નર જે ભારેખમ હતા, તેનો પણ ઘટયો તોલ. શેર. ૨૨
ઘરમાં સંતાઇ ઘણા રહે, લાગે લોકમાં લાજ;
મરણ ઇચ્છે કંઇક માનવી, દેખી ન ખમાય દાજ. શેર ખ. ૨૩
પ્રભુને જાચું કરી પ્રાર્થના, એજ છેલ્લો ઉપાય;
દલપતરામના દેવ તું, સઉની કરજે સહાય. શેર ખજારે. ૨૪

દોહરા.

ગયા શિકારે શેરને, શિકારના કરનાર;
ત્યાં સામો શેરે[1] કર્યો, શિકારીનો શિકાર. ૧
મુખઇ ઉપર વાદળાં, ચડયાં દિસે ચોપાસ;
બળે ચિતા બેંકોતણી, ધુમ્ર ચડયો આકાશ. ૨

મનહર છંદ.

લેખણો ને ચાકાં રૂપી શૂળ ને ખડગ કંઇ,
ખાતાવહી ખપ્પરમાં ખલકને ખાઈ ગઇ;
શેરની સવારી કરી ફરી સારા શહેરોમાં,
ચાચરમાં તાલિયો પડાવી ગીત ગાઇ ગઇ.

---

૧ વાઘ.

પ્રાણિયોનું લોહી પીવા પ્રથમ પ્રયાણ કરી,
દિવાના બનાવા મદપાન પણ પાઈ ગઇ;
કહે દલપતરામ કરવા પ્રલય કાળ,
કંપનિયો રૂપે જુઓ કાળિકા જણાઈ ગઇ. ૩

શાર્દૂલવિક્રીડિત વૃત્ત.

રે તું કંપનિ કે નહીં નહિ અરે, હું કાંપિની છું સહી,
આ શું લેખણ કે નહિ, ત્રિશુળ છે, ત્રીજી અણી ક્યાં તહી;
તે તો તુટી નિશુંભ શુંભ હણતાં, ક્યાં ખંડ ચાકુ બન્યું,
આવી કેમ અહીં ક્ષુધાતુર થઈ, લોહી પિવા લોકનું. ૪

મનહર છંદ.

હીરાકંઠી હેમ હાર તરુણીઓ તજી બેઠી,
તજ્યાં ઘરબાર વળી એવી વેળા આવી છે;
સોસો રૂપૈઆની સાડી શરીરે શોભાવતી તે,
સવા રૂપૈઆની સાડી શરીરે ધરાવી છે;
શેર ને કપાસ જેવા જાણે સદગુરુ મળ્યા,
તેણે દલપત પોથી જ્ઞાનની પઢાવી છે;
ઓગણીસેં બાવીતણી બાવી રૂપે આવી સાલ,
બૈરીઓને બોધ કરી બાવીઓ બનાવી છે. ૫

ખાતાવહીમાં દેખાતો સરસ શૃંગાર રસ,
જોતાં કરુણા રસ હવે જુઓ જણાય છે;
આવરાની નોંધ એવી રસિક પ્રિયાના જેવી,
સુંદર વિલાસ જેવી હવે સમજાય છે;
બેંક રૂપી તીરથના નીર થકી ન્હાઇ ભાઇ,
વાસના વિસરી પૂરો વૈરાગ્ય પમાય છે;
દૈવતણી ગતિ દેખો દાખે દલપતરામ,
અનુભવી ગુરુ વિના અનુભવ થાય છે. ૬

ધોળ ૧ લું.

પ્રભાતની પ્રાર્થના કરવાના ઉપદેશનું ધોળ.

"રાતો ઘોડો રણ પાખરીઓ."—એ રાગ.

સુતાં ઉઠી નિત્ય સવારે, પ્રભુ પ્રાર્થના કરીએ; એહેની.
મહીમા તેનો મનમાં લાવી, ધ્યાન હૃદેમાં ધરીએ. એહેની. ૧
સૃષ્ટિ સઘળી જેણે સરજી, સરજ્યા સૂરજ ચંદ્ર; એહેની.
ઝગમગતા તારા જોઇને, ઉપજે ઉર આનંદ. એહેની. ૨
પૃથ્વી, પાણી, સાગર સરજ્યા, પશુ પર્વત પહાડ; એહેની.
ધરણીમાં ધાતુઓ સરજી, ઝાઝાં સરજયાં ઝાડ. એહેની. ૩
સઉનાં ઉપરી માણસ સરજયાં, આપી બુદ્ધિ અનૂપ; એહેની.
અગણીત વસ્તુ ઉપજાવી છે, રુડાં જેનાં રૂપ. એહેની. ૪
એકજ ઇશ્વર એવો એ છે, બીજો નથી તે તુલ્ય; એહેની.
ભજે બીજાને ભાવ ધરી તે, ભોળા મનની ભૂલ. એહેની. ૫
સૌનો કરતા હરતા સ્વામી, એવો છે એ એક; એહેની.
જુદી રીતે જનો ભજે છે, એનાં નામ અનેક. એહેની. ૬
કરુણાનિધિને રાજી કરવા, કામ દયાનું કરવું; એહેની.
બહુ બહુ તેની બીક ધરીને, દોષથકી દિલ ડરવું. એહેની. ૭
એનું કાંઇએ નથી અજાણ્યું, ઉરમાં સમજો આમ; એહેની.
સમજે તો સારી શિખામણ, દે છે દલપતરામ. એહેની. ૮

ધોળ ૨ જું.

છોડીઓને ભણવા વિષે.

"રૂકમણી અંબિકા પૂજવા ચાલી."—એ રાગ.

સૈયર ચાલો ને ભણવા નિશાળે, દયા કીધી છે દેવ દયાળે;
આપણે ભણવાની થૈ હવે છુટી, થાકયા દુર્જન ડાહાપણ કુટી. ૧
ઘણું જીવો સોસાઇટી સારી, જેણે દેશમાં વિદ્યા વધારી;
સૈયર આજ આનંદની એલી, ભણીએ અંગથી આળસ મેલી. ૨

આજ મોતીડે મેહુલા વુઠયા, ત્રણ લોકતણો નાથ તુઠયા;
લેએ લેખણ ખડીઓ ને પાટી, દેખી દુરિજન છો મરે ફાટી. ૩
હેત હૈડામાં માબાપે આણ્યાં, દિલમાં દીકરા જેવાં કરી જાણ્યાં;
તેથી છાણ વાસીદાં છોડાવી, ભાવે ભણવા બેસાર્યાં છે આવી. ૪
ભણી ગણીને શિખામણ લેશું, માત તાતને આશીષ દેશું;
સઘળી વાતનો થાશે સુધારો, દીલમાં દીન દયાળ સંભારો. ૫

ધોળ ૩ જું.

પરણી ઉઠયા પછીનો હરખ.

(જયારે સીતાજી પરણીને ઉઠયાં ત્યારે પોતાની બ્હેનપણીને પોતાના હરખની જે વાત કહી તે વિષેનું ગીત.)
(છઇયે ખોળામાં ઘાલી ખીચડી, છઇયે ઘેરઘેર માગી દીકરી—એ રાગ.)

ઉઠયાં પરણીને જે સમે જાનકી, વધ્યો હઇયામાં હરખ વિવા' થકી;
મળી શાણી સાહેલી ને સુંદરી, બોલી બોલ અતોલ ખુશી ભરી. ૧
સખી સાંભળ કહું એક વાતડી, મારી આજ શીતળ થઇ છાતડી;
મારો હરિવરે હાથ તે ઝાલિયો, મને અખંડ ચુડો એણે આલિયો. ૨
વર પામી સુંદર વર વિઠલો, મેં તો કાને સુણ્યોતો તે દીઠલો;
મને પળ ન ગમે હવે પિયરમાં, મારું મન મોહ્યું શામશરીરમાં. ૩
વર મળિયો મને છેલ વાંકડો, હવે શીદને ન રાખીએ આંકડો;
વર પામી હું તો વરણાગિયો, મેં તો ભવોભવ એ વર માગિયો. ૪
મને મનગમતું મળ્યું સાસરું, હવે કેમ ધડક મનમાં ધરું;
મારી એ સંગે જેણે સગાઇ કરી, એને આશિષ આપું ફરીફરી. ૫
ગુરુને મસ્તક નામું લળી લળી, મને પરણાવી એ વરને વળી;
હવે મનગમતાં સુખ માણિયે, કેમ કોઇની શરમ ઉર આણિયે. ૬
મારે કસુર ન રહી કોઇ વાતની, મારે માયા નથી માત તાતની;
આપું આશીષ માત ને તાતને, ભલું થાજો કહું મારા ભ્રાતને. ૭

મને માનિતી કરી હરિ થાપશે, હું તો જે જે માગીશ તે તે આપશે;
મારે નીસરી ખાણુ કરમની, વાત મૂરખ ન જાણે એ મરમની. ૮
પૂણ્ય પૂર્વે કીધાં હશે મેં ઘણાં, તેણે પામી ચરણુ હું તો પિયુતણાં;
વ્રત દાન કરે જેને કારણે, તેને પામી હું તો સુતી પારણે. ૯
હું તો કાશી કેદારમાં નવ ફરી, હું તો ઘેર બેઠાં એ વરને વરી;
હવે સગાં સંબંધીને શું કરૂં, હું તો સુંદર વરની સાથે ફરું. ૧૦
મન માન્યું છે દશરથ લાલમાં, વર લખ્યા ભૂધર મારા ભાલમાં;
ભુલી દુરમતિ દુરગુણી ટેવને, પરણી દલપતરામના દેવને. ૧૧

ધોળ ૪ થું.

રામ તથા લક્ષ્મણ વનમાં જતાં સીતાને રામે કહેલું.

રામ લક્ષ્મણ વનમાં સીધાવતાં, સતી સીતાને આવતાં સાથ;
કહે રઘુનાથ, પધારો પીયર ભણી.
નહીં તો અહીં રહો સાસરાના રાજમાં,
હેતે હળી મળી સાસુ સંગાત; નહીં તો જોડી હાથ. પધારો. ૧
અમે વસ્તીમાં નહીં વસીએ વનિતા, અમે કરશું જઇ વનવાસ,
તમો પામો ત્રાસ; પધારો.
સાથે રથ કે ઘોડું નહીં રાખીએ, નહીં રાખીએ દાસી કે દાસ;
કોઈ અમ પાસ. પધારો. ૨
તમે કોશનો પંથ કીધો નથી, ચરણે ચાલવાથી પામો થાક;
લીટી ખેંચો નાક; પધારો.
અમે વનફળ ખાઇ ખુશીમાં રહેશું, કોઇ દિવસે તો કેવળ શાક;
વિના લૂણ પાક. પધારો. ૩
વનમાં નથી મંદિર નથી માળીયાં, નથી પોઢવા કાજ પલંગ;
રંગિત નવ રંગ; પધારો.
કરશું ઘાસ કે પાનની ઝુંપડી, સુવા સાથરો તે ખુંચે અંગ;
એમાં શો ઉમંગ. પધારો. ૪

વનમાં હીરનાં ચીર તો નહીં મળે, વનમાં નહીં મળે ફરતાં ફુલેલ
કે તેલ ધુપેલ; પધારો.
વનમાં નહિ મળે રાણી સાહેલીઓ, ફરશો કો સંગે ખાંતથી ખેલ;
ઉમંગ ભરેલ. પધારો. ૫

ઉષ્ણકાળે વાશે ઉના વાયરા, એવું દેખીને થાશો ઉદાસ;
જયારે જેઠ માસ; પધારો.
વરસે મેઘને ઝબકશે વીજળી, તેવે ટાણે તો તરુ તળે વાસ;
નહીં છત્ર પાસ. પધારો. ૬

વનમાં ઘાતકી રહે છે રાક્ષસ ઘણા, ચારે તરફ ફરે બહુ ચોર;
જેનું ઘણું જોર; પધારો.
વનમાં વાઘ વરૂ ને વાનર સમાં, ઘણાં વિચરે જનાવર ઘોર;
ખચે નહીં ઢોર. પધારો. ૭

મોટા પર્વત દેખીને માનની, તમે નજરે જોયા નહિ જાય;
દીઠે ખાવા ધાય; પધારો.
તમે રાજકન્યા કાયા કોમળી, વનવાસનાં દુઃખ ન વેઠાય;
કાયા કરમાય. પધારો. ૮

ઘરમાં અંધારું દેખી ડરો ઘણું, નથી નિસર્યા કદી ઘરબાર;
છો નાજુક નાર; પધારો.
તમે છોટી ઉંમર વર્ષ સોળનાં, નથી સંકટ વેઠયાં લગાર;
તમે કોઇ વાર. પધારો. ૯

પરણી આવીને પીયર ગયાં નથી, તમને મળવાને ઇચ્છે છે માય;
ચાંપે ચિત ચા'ય; પધારો.
રાજા જનકજી તમને ઝંખે ઘણું, તેના સંદેશા આવે સદાય;
તેડાં પાછાં જાય. પધારો. ૧૦

ભાત ભાતનાં ભોજન ભાવતાં, તમને મોકલશે મહીપાળ;
પુરાવીને થાળ; પધારો.
અમે અવધે ફરી જયારે આવશું, લેશું પ્રેમે તમારી સંભાળ;
ત્યારે તતકાળ. પધારો. ૧૧

રૂડી મિથિલાપુરી મનમાનતી, તેમાં પામશો પરમ વિરામ;
છે બાપનું ગામ. પધારો.
ગોરી તમને ગમે તેમ હું કરૂં, એમ દલપતરામનો શ્યામ;
કહે રાજા રામ. પધારો. ૧૨

ધોળ ૫ મું.

પછી સીતાજી બોલ્યાં તેનું ધોળ.

રાગ ઉપર મુજબ.

એવું સાંભળીને સીતાજી કહે, સુણો સુંદર શ્યામ સુજાણ;
પ્યારા મારા પ્રાણ, સાથે રાખો સ્નેહથી;
જુદાં પડવાની વાત વ્હાલા કહો, તે તો બોલ લાગે તીખાં બાણ;
રઘુકુળ ભાણ. સાથે. ૧
સ્વામી જયાં તમે ત્યાં ઘર માહરું, તમથી વેગળી તે પરદેશ;
હું જાણું હમેશ; સાથે.
તમે જોગીનો વેશ જો ધારશો, તો હું જોગણનો ધરું વેશ;
જટા કરું કેશ. સાથે. ૨
સ્વામી તમેરે સુખી તો સુખ માહરે, તમે દુઃખમાં તો દુઃખ મારે દેહ,
એમાં શો સંદેહ; સાથે.
જે કોઇ પરણ્યા પછી રહે પીયરમાં, અવતાર બળ્યો ધિક એહ;
મુઆ જેવી તેહ. સાથે. ૩
સ્વામી તમ વિના મંદિર ને માળિયાં, ભાસે પંવત મોટા સમાન;
વસ્તી તો વેરાન; સાથે.
મહાવનમાં વસ્તી ભરી ભાસશે, જયારે પામીશ દરશનદાન;
કૃપાના નિધાન. સાથે. ૪
સાસુ સસરો ને માતપિતા સઉ, ભલે જીવો કરો રુડાં રાજ;
મને મહારાજ; સાથે.
સ્વામી શું કરું ભાઈ ભોજાઇને, સ્વામી શું કરું સૈયર સમાજ;
કેનું નથી કાજ. સાથે. ૫

સાચું સગપણ જગમાં સ્વામીતણું, બીજો સ્વારથી સઘળો સંસાર;
કુટુંબ પરિવાર; સાથે.
મારાં લાડ પાળણ તમે લાલજી, બીજો નથી આંસુનો લોનાર;
કે એક આધાર. સાથે. ૬
કાયા પ્રાણથકી જો જુદી રહે, તો હું તમથી જુદી પડી છેક;
જીવું તજી ટેક; સાથે.
જો કોઇ જળથી જુદી પાડી માછલી, રાખો દૂધમાં કરીને વિવેક;
જીવે પળ એક. સાથે. ૭
તમે સુખના સાગર રહો વેગળા, પછી શું કરું રાજ ને પાટ;
હવેલીના ઠાઠ; સાથે.
મને હીરનાં ચીર ગમે નહિ, મને ન ગમે ઘરેણાંના ઘાટ;
મટાડો ઉચાટ. સાથે. ૮
હું તો તમને દીઠે થાઉં દેખતી, અણદીઠે તો આંધળી ભીંત;
જનમની એ રીત; સાથે.
મેં તો સ્નેહ તોડયો સર્વ લોકથી, બાંધી તમ સંગે પૂરણ પ્રીત;
ચોરાયું છે ચિત્ત. સાથે. ૯
જમવું જીવન તમથી જુદાં પડી, હોય વિધવિધનાં પકવાન;
તે વિખનાં નિશાન; સાથે.
કરીએ ભોજન તમ સંગે ભાવથી, હોય કેવળ શાક કે પાન;
તે મેવા સમાન. સાથે. ૧૦
પડશે તડકા ને તાપ વૈશાખના, તે તો જાણીશ ચંદ્રપ્રકાશ;
રહી તમ પાસ; સાથે.
મુજને મેલી જો પંથે પધારશો, આવી મળવાની ધરશો ન આશ;
નિશ્ચે પામું નાશ. સાથે. ૧૧
કરતી વાત ઢળી પડી ધરણીએ, નારી જનકી થૈને નિરાશ;
કહે લેતી શ્વાસ; સાથે.
દયા કરી દેવ દલપતરામને, સતી સીતાને દેખી ઉદાસ;
જતાં વનવાસ, સાથે રાખ્યાં સ્નેહથી. ૧૨

ધોળ ૬ ઠું.

રામચંદ્રજીના સીતાજી ઉપરના કાગળનું ધોળ.

"મામેરું મોંઘા મૂલનું" એ રાગ છે.

સ્વસ્તિ શ્રી પુરી લંકા સોહામણી, જયાં રાજે છે જનકકુમારી;
પ્રીતમ લખે પ્યારીને. ૧
રહો અખંડ હેવાતન તમતણું, એવી આશીષ વાંચો અમારી. પ્રી.
ગોરી દૈવના જોગે જુદાં પડયાં, પણ પ્રાણ મારા તુજ પાસ;
એસું બાગ બગીચે કે બંગલે, રહું તમ વિના આધક ઉદાસ. પ્રી. ૨
તારો સ્નેહ ઘડીએ ઘડી સાંભરે, તારો ભાવ ભુલ્યો નવ જાય;
તારા હેતથી હૈડું ભરાય છે, તે તો લેખણથી ન લખાય; પ્રી. ૩
મારે અર્થે તમે બાળપણ થકી, તજયો સઘળો પીયર પરિવાર;
મારાં લેશ વચન નથી લોપીઆં, નથી કોપીઆં કદીયે લગાર. ૪
તારી નમ્રતા અમરતથી ગળી. વળી શોભીતો શાંત સ્વભાવ;
જેથી મનની ઉદાસી તરત મટે, તારા બોલનો એવો બનાવ. ૫
ગોરાદે ! તારા ગુણ કેમ વીસરે, કેમ વીસરે વ્હાલપ ભર્યાં વેણ;
હેતે હસતું વદન તારું વનિતા, મારાં નિરખવા તલખે છે નેણ. ૬
દિવસે તુજ વિના દીલમાં ગોઠે નહીં, પીવું પાણી કે જમતું અનાજ;
રાતે રોઇ રોઈ આંખો રાતી થઇ, લોક પૂછે તો આવે લાજ. ૭
ગોરી ! મનમાં ધીરજ ધરી રાખવી, કાલે ભાગશે ભવના વિજોગ;
જેથી રીઝે આપણને જગતપતિ, એવો અહોનિશ કરવો ઉદ્યોગ. ૮
વૃદ્ધ પાડોશીઓ હોય શુદ્ધ જે, તેને પ્રીતથી કહેજો પ્રણામ;
વિભીષણ મારા મિત્ર પવિત્રને, કહેજો જરૂરનું હોય જો કામ. ૯
જોઇતી વસ્તુ જરૂર મંગાવજો, કશી વાતે ન મુંઝાશો મંન;
કાલે દેખીશું દિવસ આનંદના, જાશે વીસરી આ દુખભર્યા દંન. ૧૦
જે જે પ્યારી તમારી સાહેલીયો, તેને પણ મારા કહેજો જુહાર;
સાસુ સસરાની આશીષે સુંદરી, મળશું ભામની ને ભરતાર. ૧૧
વધે સ્નેહ ને સંપ સુજન સાથે, તેવી તનમન રાખજો ટેવ;
અમે થોડી અવધે હવે આવશું, એમ દલપતરામનો દેવ; પ્રીતમ. ૧૨

ઘોળ ૭ મું.

સીતાજીના કાગળનું ઘોળ.

સ્વસ્તિ શ્રી શુભ સ્થાન સોહામણું, જયાંહિ રાજે સદા રઘુનાથ;
કાગળ લખે કામની.
લખે લંકા થકી સીતા સુંદરી, હેતે વંદે જોડી જોડ હાથ. કા. ૧
પત્ર આવ્યો તમારો પ્રીતિ ભર્યો, વહાલા વાંચી થયો વીશરામ;
પણ જીવન તમથી જુદાં પડે, ઘણા દિવસ થયા ઘનશામ. કા. ૨
માટે મળવાને મન અકળાય છે, ઘડીએક તે જુગ જેવી જાય;
મારાં નેણનાં નીરથી નાથજી, સુતાં રજનીમાં સેજ ભીંજાય. કા. ૩
ઘેર ચાલો હવે તો ઘણી થઇ, નહીં તો જીવડો જાશે જરૂર;
દૈવે પાંખો આપી હોય પિંડમાં, ઉડી આવું દેશાવર દૂર. કા. ૪
વ્હાલા નિત્ય નવી વારતા વાંચીએ, જેથી પામીએ પૂરો પ્રમોદ;
ચતુરાઇના ચોજ હું ચાળવું, આવો વિદ્યાના કરીએ વિનોદ. ૫
મારા વ્હાલા તમારા વિજોગથી, દિલ દાઝે છે દિવસ ને રાત;
હું તો મનમાં ને મનમાં મુંઝાઉં છું, કહું કયાં જઇ કરમની વાત. ૬
વાતો ટાઢીમીઠી મારા વ્હાલમા, પ્રીતે બેસીને [illegible]જી પાસ;
એવા દિવસ તે કયારે દેખાડશો, કયારે અંતરના [illegible] સાશ. ૭
સ્વામી તમ વિના પીયર ને સાસરું, સુનો લાગે છે [illegible] સાર;
મારા માથાથી મોંઘા પ્રભુ તમે, મારા આતમના છો આધાર. ૮
આવે પરવના દિન સુખ સર્વને, હું તો શોકે ઉદાસી સદાય;
ગાજે મેઘ ને દમકે જો દામની, આખી જામની જંપ ન થાય. ૯
હું તો સુની દેખું સુખ સેજડી, ખાલી મંદિર ખાવાને ધાય;
ભરી વસ્તી ઉજડ જેવી ભાસતી, એક તમવિના ત્રિભુવનરાય. ૧૦
વ્હાલા હું તમને કેમ વીસરી, કેમ વીસર્યું દાદાનું વતન; કા.
પત્ર વાંચીને વેહેલા પધારજો, સ્વામી શરીરનાં કરજો જતન. ૧૧
કોઇને દુખીયાં દેખીને દુઃખ પામતા, તેવી નાથ તમારી છે ટેવ;
આવે અવસરે કેમ કઠણ થયા, તમે દલપતરામના દેવ;
કાગળ લખે કામની. ૧૨

ધોળ ૮ મું.

શીયળ વિષે.

"મામેરું મોંઘા મૂલનું"—એ રાગ.

સુણો સમજુ સકળ નર નારિયો,
મોટો શીયળ તણો મહિમાય. શીયળ પાળો સ્નેહથી.
જે કોઇ શીયળ સારી રીતે સાચવે, સરવે સુફલ મનોરથ થાય. ૧
સોના રૂપાની શોભા ન સમજીએ, શોભા સરસ શીયળ શણગાર;
જેવાં નકટાંને ભૂષણ નાખીઆં, એવાં શીયળ વિના નરનાર. શી. ૨
વધે લાજ અધિક ઠીક લોકમાં, પરલોકમાં મુક્તિ પમાય;
સુખ સંપત્તિ શીયળથી સેવીએ, રીઝે જગકરતા જગરાય. શી. ૩
માટે શીયળ સરવ વિધે સાચવો, તજો કામી હરામીનો સંગ;
જરીએ ડરીએ ન મરણનો ડર ધરી, ભારે ડરીએ શીયળ થતાં ભંગ. ૪
તજી લાજ બેઅદબી ન બોલીએ, નહી ડોલીએ મદ છકમાંય;
નીચી નજરે સરળ રીતે ચાલીએ, હાંસી મશકરી કહીએ ન કાંય. ૫
ફાટી આંખે ફરે જે કોઇ ફાતડા, તેનું દાટીએ માટીમાં મુખ;
તજવી સોબત જરૂર તે જનતણી, જેણે લજવી જનેતાની કુખ. ૬
ભણવું ગણવું તો તેહનું ધન્ય છે, જેણે કુળને લગાડયો ન ડાઘ;
ભણી ગણીને જે શીયળ ન સાચવે, એના ભણતરમાં ઉઠી આગ. ૭
હૈયાફુટા બોલે બોલ હાંસીએ, દેખી ફાંસીને નાસીએ દૂર;
શિક્ષા સુંદર દલપતરામની, જાણી કામની શીખો જરૂર. શીયળ૦ ૮

ધોળ ૯ મું.

નર ભમરને ઉપદેશ વિષે.

"ક્યાંનાં તે આવ્યાં બીલડાં, મોતીવાળા ભમરજી" એ રાગ.

ભૂલા પડી ભમશો નહિ, ભોળા નરરે ભમરજી;
ભમશે તો મળશે અભાગરે, ભૂલણ ભોળા નરરે ભમરજી;
પછી પૂરો પસ્તાવો પામશો, ભોળા નરરે ભમરજી;
અંતર ઉઠશે આગરે, ભૂલણ ભોળા નરરે ભમરજી. ૧

પારકા બાગમાં પેસશો, ભોળા નરરે;
રમણીક જોઇ રુડા રંગરે, ભૂલણ ભોળા;
ફૂલ્યાં કમળ અને ફૂલડાં, ભોળા નરરે;
એથી છેદાશે અંગરે, ભૂલણ ભોળા. ૨

આંબુ જાંબુ જેવાં જે તરુ, ભોળા નરરે;
કેળ જેવાં વળી કોયરે, ભૂલણ ભોળા;
અરે તરુ અમૃતનાં એ નથી, ભોળા નરરે;
હળાહળ વખનાં તે હોયરે, ભૂલણ ભોળા. ૩

માળી તેનો તને મારશે, ભોળા નરરે;
ફોગટ થઇશ ફજેત રે, ભૂલણ ભોળ;
શાણા રૂડા બીજા સોબતી, ભોળા નરરે;
હૈડામાં નહિ રાખે હેતરે, ભૂલણ ભોળા. ૪

ચોરી તારી તે ચાહુન થશે, ભોળા નરરે;
છાની રહે નહિ છેક રે, ભૂલણ ભોળા;
કીર્તિ કપાશે કુળની, ભોળા નરરે;
અપજશ વધશે અનેક રે, ભૂલણ ભોળા. ૫

પિંડ પડયા પછી પૂછશે, ભોળા નરરે;
નરકપુરીના નવાબરે, ભૂલણ ભોળા;
કહે ત્યારે કેમ કરીશ તું, ભોળા નરરે;
જીભે શો દઇશ જવાબ રે, ભૂલણ ભોળા. ૬

શિક્ષા પામીશ સારી પેઠે, ભોળા નરરે;
એ માટે ચેતજે આજરે, ભૂલણ ભોળા;
નિશ્ચે તું જાણજે ત્યાં નથી, ભોળા નરરે;
રાણી પોપાંબાઇનું રાજરે, ભૂલણ ભોળા. ૭

જગતમાં કેટલુંક જીવવું, ભોળા નરરે;
એ તો વિચારી જો આપરે, ભૂલણ ભોળા;

જોતાંમાં જોબન વહી જશે, ભોળા નરરે ભમરજી;
પછી રહેશે પુણ્ય પાપરે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી. ૮
મનમાંથી મગરૂરી મેલજે, ભોળા નરરે ભમરજી;
રહે નહિ રાજા કે રાંક રે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી;
જશ અપજશ જેણે જે કર્યાં, ભોળા નરરે ભમરજી;
એના અચળ રહ્યા આંક રે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી. ૯
રાવણ જેવા ગયા રાજવી, ભોળા નરરે ભમરજી;
જેનું હતું અતિ જોરરે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી;
બહુ બળિઆ હતા બાદશાહ, ભોળા નરરે ભમરજી;
ઘણાની ચણાઇઓ છે ઘોરરે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી. ૧૦
નિર્ધાર એક ઘડીનો નથી, ભોળા નરરે ભમરજી;
કેવો દિવસ હશે કાલ રે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી;
ડગલાં તું ભરજે ડરી ડરી, ભોળા નરરે ભમરજી;
ચોંપે સુધારજે ચાલરે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી; ૧૧
પડે છે દીપકમાં પતંગિયાં, ભોળા નરરે ભમરજી;
તેવી તો તું તજ ટેવરે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી;
રુડે રસ્તે જતાં રીઝશે, ભોળા નરરે ભમરજી;
દલપતરામનો દેવરે, ભૂલણુ ભોળા ભમરજી. ૧૨

ધોળ ૧૦ મું.

મોચીના પથ્થરને શિખામણનું ધોળ.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

કુટિલ હઇયાના કઠણ થયા, મોચીવાળા પથ્થરજી;
કરતાં અનેક ઉપાય રે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
ઝડીઓ પડે વરસાદની, મોચીવાળા પથ્થરજી;
સો જુગ તોય શું થાય,રે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૧

કથાઓ સુણી એક કાનથી, મોચીવાળા પથ્થરજી;
કાઢી નાંખી બીજે કાનરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
જ્ઞાનીને સંગે સદા વસ્યા, મોચીવાળા પથ્થરજી;
તોય ન થયા જ્ઞાનવાનરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૨
વચનને ટાંકણે ટોકતાં, મોચીવાળા પથ્થરજી;
ન ખરી દુર્ગુણ કણી એકરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
ભીજવી નીતિ જળે વીંટિયા, મોચીવાળા પથ્થરજી;
પત્રનાઃ પાટા અનેકરે, પલાળતાં ન પળળ્યા પથ્થરજી. ૩
પડીયા સભા સરોવર વિષે, મોચીવાળા પથ્થરજી;
જ્ઞાન ઉંડા જળમાં કથા કરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
પલળેલા દીસો ઉપર થકી, મોચીવાળા પથ્થરજી;
કાળજાં તો કોરાં ધાકરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૪
સુધારવા સજ્જન શિલ્પિયે, મોચીવાળા પથ્થરજી;
કીધા કરોડ પ્રકારરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
હાથ હથોડા તે થાકીયા, મોચીવાળા પથ્થરજી;
એક બન્યો ન આકારરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૫
ખાસડાં ખમવાને યોગ્ય છો, મોચીવાળા પથ્થરજી;
શિખરે નથી જવા જોગરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
વિશ્વપતિથી થયા વેગળા, મોચીવાળા પથ્થરજી;
ભલે પડયા મોચીને ભોગરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૬
વર્ષ ઘણુંક વિતી જશે, મોચીવાળા પથ્થરજી;
છુટકો થશે નહિ છેકરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
હતો રે ઉપાય જયારે હાથમાં, મોચીવાળા પથ્થરજી;
વખતે ન પામ્યા વિવેકરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૭
કઠણને સંગે કઠણ થયા, મોચીવાળા પથ્થરજી;
નિપજયા જગતમાં નઠોરરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
વખણાએલામાં નહિ વસ્યા, મોચીવાળા પથ્થરજી;
નિપજયા જગતમાં નઠોરરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૮

પૂરણ પસ્તાવો પામશો, મોચીવાળા પથ્થરજી;
મુદગરના ખાશો માररें, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
મોચી દયા નહિ મન ધરે, મોચીવાળા પથ્થરજી:
પીડાના કરશો પોકારરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૯
કાયાતણા કટકા થશે, મોચીવાળા પથ્થરજી;
આંવશે તોય ન અંતરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
માટે ચેતો ચિત આજથી, મોચીવાળા પથ્થરજી;
ભાવે ભજો ભગવંતરે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૧૦
અંતે સાચો બેલી એજ છે, મોચીવાળા પથ્થરજી;
નિરભે થવા જપો નામ રે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી;
શિક્ષા સાચી માનો સાંભળી, મોચીવાળા પથ્થરજી;
દે છે તે દલપતરામ રે, પલાળતાં ન પલળ્યા પથ્થરજી. ૧૧

ચેતવણીનું પદ—રાગ કાફી.

"હોલો હોલી કહે છેરે, પ્રભુ મારી વારે ચઢો"—એ રાગ.

ચિત્તે જો વિચારીરે, તારી ગતિ શી થાશે;
જીવવાની વારીરે, વારી સમ વહી જાશે. ટેક.

સંસારમાં સગું કોણ છે તારું સ્વારથિયો છે સંસાર:
હાથે કરીશ તે આવશે સાથે, ભર્યા રહેશે ભંડાર;
તારું નથી એમાંરે, કોણ જાણે કોણ ખાશે. ચિત્તે જો. ૧

મોટા મોટા મહારાજા હતા તે, મેલી ગયા ધન માલ;
પુણ્ય કર્યું તેજ પરલોક પામ્યા, એવો અસલનો છે ચાલ;
વેદ ને પુરાણેરે, વાત એજ વંચાશે. ચિત્તે જો. ૨

ચેતાય તો ચેત જ્ઞાની ચેતાવે, આવે જો અંતરે વિશ્વાસ;
શાસ્ત્રનો સાર પણ તે સમજાવે, ફાવે તો કર અભ્યાસ,
ભજ ભયહારીરે, તેથી તારું અઘ નાસે. ચિત્તે જો. ૩

અધમ પાપી અજામેળ જેવા, એવાનો કર્યો ઉદ્ધાર;
તે પ્રભુને તું સ્નેહે સમરતો, પામીશ ભવજળ પાર;
વાસ વસે જઇનેરે, પરમ પ્રભુ પાસે. ચિત્તે જો. ૪

રામને નામે પથ્થર તરીયા, તો તું એ ન તરીશ કેમ!
રામના નામનું રોજ રટન કર, ઉર વિચારીને એમ;
ભવજળ તરતાંરે, ભય તને નહિ ભાસે. ચિત્તે જો. ૫

શિલા હતી તેની થઇ અહિલ્યા, રામના પદને પ્રતાપ;
તે પદને પુરા પ્રેમથી ભજ તું, થાશે પ્રલય તારાં પાપ;
જ્ઞાન દીવો દિલમાંરે, પૂરેપૂરો પ્રગટાશે. ચિત્તે જો. ૬

શેષ, મહેશ, ગણેશ ને શારદા, ગાય જેના ગુણ ગાન;
અષ્ટાંગ યોગ અભ્યાસ કરીને, ધ્યાની ધરે જેનું ધ્યાન;
સંસારથી છૂટીરે, અચળ પદની આશે. ચિત્તે જો. ૭

એવા પ્રભુજી છે અંતરજામી, ખહુ નામી બળવંત;
દીલથી દલપતરામ કહે છે, ભજ ભાવે ભગવંત;
સ્મરણ તું કરજેરે, સદા શ્વાસોશ્વાસે. ચિત્તે જો. ૮

ઇશ્વર આદર્શ છે તે વિષે પદ.

ઊભો રહેને ગોવાળિયારે, તારી મોરલી મીઠી વાય.—એ રાગ

છૂટાં મેલીને છોકરાંરે, સંતાઇને બેઠો બાપ;
કેવી રીતે શોધી કાઢશે, એવો જુએ તમાસો આપ. છૂટાં. ટેક.
બાલ બિચારાં શું કરે, ફાંફાં મારીને થાકે ફોક;
જોતાં તે ક્યાંહિ જડે નહિ, શોધી શોધીને પામે શોક. છૂટાં. ૧
જુદાં જુદાં મત બાંધીને, આપે જુદા જુદા અભિપ્રાય;
એક કહે નથી વાત તે એ તો છે મહામાયા. છૂટાં. ૨
કોઇ કહે નિરાકાર છે નથી તાત કે નથી માત;
બ્રહ્મ કેવું કહેવાય છે એવી વેદ વિષે છે વાત. છૂટાં. ૩

એક કહે જુઠો તુંય છે ત્યારે બીજો ટહે જુઠો તુંય;
વાદ વદીને વઢી મરે હૈયે જાણે જે સાચો હુંય. છૂટાં ૪
સર્વ ઇચ્છે શુભ આપનું ચિત્તે કોઈ ન કષ્ટ ચહાય;
કોઇ દોડે દિશા પૂર્વમાં કોઇ પશ્ચિમ તરફ પળાય. છૂટાં. ૫
એમ કહે એના ઉરમાં અતિ આવે દયા કરો એમ;
કાયાએ કષ્ટ ઘણું સહો કહેશે નહિ કાંઇએ કેમ. છૂટાં. ૬
કર્વત મુકાવી કઇ મુઆ કર્યાં કોઇએ ઝંપાપાત;
કોઇએ કમળ પૂજા કરી પણ તોય ન બોલ્યો તાત. છૂટાં. ૭
એક કહે અક્કલે જુઓ શોભે સૃષ્ટિ વિચિત્ર પ્રકાર;
હંસ ધોળા કાળા કાગડા, તેનો કોઇક છે કરનાર. છૂટાં. ૮
કર્તારે પ્રતિજ્ઞા કરી મુખે બોલવો બોલ ન એક;
આત્મહત્યા કરો આપણે તેથી તે કેમ તજશે ટેક. છૂટાં. ૯
સંપી જંપીને સૌ રહો કરો અન્યોઅન્યે ઉપકાર;
નીતિ ન તોડો પ્રભુ ભજો તેથી રીઝશે તે કરતાર. છૂટાં. ૧૦
આપણને કોઇ દુઃખ દે જીવ આપણો દાઝે જેમ;
પ્રાણીને પીડા ન કીજીએ ઉરમાંહિ વિચારીને એમ. છૂટાં. ૧૧
સંસારમાં સુખ પામશો, સુખ પામશો પરલોક ઠામ;
ખેદ તજીને ખુશી રહો, એમ દાખે છે દલપતરામ. છૂટાં. ૧૨

ઇશ્વર સર્વ વ્યાપક છે તે વિષે–કવિત.

જગતનો કરતાર ભુવનનો ભરતાર,
વિશ્વ વિષે વ્યાપક છે એ તે પ્રભુ લેખું છું;
જળમાં દિસે છે એજ થરમાં દિસે છે એજ,
અચલમાં દીસે એજ દહનમાં દેખું છું;
અવનિ આકાશ અંતરીક્ષમાંહિ અહોનિશ,
થાવર જંગમમાંહિ એજ અવર ન દેખું છું;
દાખે દલપતરામ ઠાલો નથી ક્યાંઇ ઠામ,
પ્રતિમામાં પણ એજ પ્રભુને હું પેખું છું.

રાગ પ્રભાતી.

જાગોરે જશોદાના જીવન, વહાણલીયાં વાયાં–એ રાગ.

જાગોરે મારા સજ્જન મિત્રો, જાગોરે જાગો—
ઉત્તમ પ્રાપ્તિ ઇશ્વર પાસે, માગોરે માગો; જાગોરે જાગો. ટેક.
દીનદયાળ છે દીનનો બંધુ દેવ વડો દાતા;
સૃષ્ટિ બધી સૃજનાર સઊનો, એજ પિતામાતા. જાગોરે. ૧
જીવ બીજા થકી જેણે આપણને બુદ્ધિ અધિક આપી;
સર્વ ઉપર તેણે આપણી સત્તા, સ્થિર કરીને સ્થાપી. જા. ૨
એજ આપણને અન્ન ને પાણી, આણી દયા દે છે;
સર્વ સમે સંભાળ આપણી, સ્નેહ સહિત લે છે. જાગોરે. ૩
એ પ્રભુએ ઉપકાર અતિશે, આપણા પર કીધો;
જેજે જરૂરનો સામાન જોઇયે, તેહ તેણે દીધો. જાગોરે. ૪
આ ભવમાં ઘણું કામ છે એનું, અંતે પણ છે એનું;
ભાવ ધરી ભલી ભાતથી કરિયે, તેથી ભજન તેનું. જાગોરે. ૫
આપણે તો અગનાનથી એને, ભૂલી ગયા ભાઇ;
તોપણ તે સુખ આપણને નિત્ય, દે છે સુખદાઇ. જાગોરે. ૬
આપણે અન્ન ખવાતું નહિ, ત્યારે તેણે ધરી મનમાં;
લોહી હતું તેનું દૂધ બનાવ્યું, માતાના તનમાં. જાગોરે. ૭
વૃષ્ટિ સમે વળી વૃષ્ટિ કરે છે, એ આપણે કાજે;
લુણહરામી હશે તેહ તેને, ભુલતાં નહિ લાજે. જાગોરે. ૮
સંસાર સ્વપ્ન સમાન છે, તહિં જાવું છે જે પાસે;
તેની ગરજ નહિ રાખશે તેતો ભોળો ભ્રમિત ભાસે. જાગોરે. ૯
નાથ નિરંજન ભવ ભય ભંજન, સમરથ છે સ્વામી;
એકજ ઇશ્વર સર્વનો એ છે, બળવંત બહુ નામી. જાગોરે. ૧૦
સૂરજ ને શશી સાગર ભૂમિ સર્વ સૃજયાં જેણે;
કોટીક બ્રહ્માંડ તેણે કર્યાં છે, શું વદિયે વેણે. જાગોરે. ૧૧
જે જન ઇશ્વરનો ડર રાખી, પાપથી પસ્તાશે;
દલપતરામનો દેવ દયાળુ, રાજી રુદે મહિં થાશે. જાગોરે. ૧૨

મનરૂપી હાથી વિષે-ગરબી.

ઘડુલે ઘુઘરમાળ, ઘડુલો ઘુમે છે.—એ રાગની.

મન મદઝર [1]મેગળ એક છકેલો છુટયો છે,
છંછેડી છરાવેલો છેક, છકેલો છુટયો છે. ૧
એ તો અંકુશ તોડે ટચ, ભચકાવો ભાલો ભચ. છકેલો. ૨
નહિ માને માવતનો માર, કરે અકરાકેર અપાર. છકેલો. ૩
જઈને જાગ્યો જુની બજાર, પ્રજા નાઠી પાડીને પોકાર. છકેલો. ૪
નાઠા પૂરા શૂરા રજપૂત, નાઠા જોગી જુઓ અબધૂત. છકેલો. ૫
નાઠા ધ્યાની તો ધરતા ધ્યાન, કંઈક જ્ઞાનીએ ગુમાવ્યાં જ્ઞાન. ૬
એના કંઠમાં સાંકળ એક, લોકલાજની પાતળી છેક. છકેલો. ૭
તાણે તો ટુક ટુક થાય, જો મેલે તો જડમૂળ જાય. છકેલો. ૮
થીર [2]સ્થુળ તોડે તે થંભ, જોતાં અંતર ઉપજે અચંભ. છકેલો. ૯
જયારે આવશે એનું મોત, જાશે ગોફણગોળા સોત. છકેલો. ૧૦
એને સૌ સમજે સેતાન, કોઈ મરદ લડે મેદાન. છકેલો. ૧૧
બાંધી કમર જીતવા કામ, રામ સમરીને દલપતરામ. છકેલો. ૧૨

ઇશ્વર વિષે.

ઈશ્વર મહિમા—પદ ૧.

રાગ ખમાચ.

રંગમાં રમો છો ભલાજી, રંગમાં રમો છો.—એ રાગ.

વિશ્વના પતિજી વાલમ વિશ્વના પતિજી,
વા વા વા વાવા વાલમ વિશ્વના પતિ. ટેક.
સકળ સૃષ્ટિ નાથ તારી અકળ છે ગતિ,
અનુસરી શકે શું તને મનુષની કૃતિ. વાવા. ૧

---

૧. હાથી. ૨. જાડો.

જીવ હરેક જાતીની હયાતી ક્યાં હતી,
તારા તેજથીજ કેરી તેજ ઉત્પત્તિ. વાવા. ૨
કરણી તારી વર્ણવીને કહી નથી જતી,
ભાખીએ શું નાંખી નથી નજરે પહોંચતી. વાવા. ૩
શરણુ તારું સર્વ સુખ કરણુ છે અતિ,
માગું ચીતહરણ તારા ચરણમાં રતી. વાવા. ૪
હાથ જોડી હું કરું છું નાથ વિનતિ,
આપ શુદ્ધ બુદ્ધિ બધી કાપ દુષ્કૃતિ. વાવા. ૫
અધમને ઉધારવાને ધારવા [1]ધૃતી,
દલપતના દેવ તારી ટેવ છે છતી. વાવા. ૬

હોરી.

મત ડારો પિચકારીરે, મેં તો સગરી ભીજ ગઇ—એ રાગ.

વસંત ઋતુ દેખી વનમાંરે, મચ્યો રસ મારા મનમાં. ટેક.
નિર્મળ જળમાં કમળ દળ ફુલ્યાં, ફુલ્યો છે સ્નેહ સજનમાં રે. મ. ૧
પવન સુગંધી શીતળમંદ પ્રસરે, તે સુખદાયક તનમાં રે. મચ્યો. ૨
ચારે દિશામાં દીસે છે ચળકતી, ગંભીર જ્યોત ગગનમાં રે. મ. ૩
રંગે સરસ ફુલી કેસુડી રુડી, સૌ થકી શોભે શકુનમાં રે. મ. ૪
આંબે મોર આવ્યો વળી અગણિત, આવ્યો નવો કસ અન્નમાં રે. ૫
બોલ રુડા સુડા કોયલ બોલે, વાણી પ્રમાણ વદનમાં રે. મ. ૬
તરુવરને થયાં પલ્લવ તાજાં, ધન સાંપડે જેમ ધનમાં રે. મ. ૭
ગમતી ગુલાબની છાબ ભરીને, ભામની લાવે ભવનમાં રે. મ. ૮
કામિની કંથ કસુંબલ કપડે, ઓપે છે બેઠાં આસનમાં રે. મ. ૯
હેતથી હાસ્ય વિલાસ કરે છે, વિવિધ વિનોદ વચનમાં રે. મ. ૧૦
સરસ સતાર સરોદ બજાવી, માનવી રહે છે મગનમાં રે. મ. ૧૧
દલપતરામને દેવે દયા કરી, વિસ્તારી શોભા વતનમાં રે. મ. ૧૨

---

૧. ધૃતિ=ધીરજ.

માંકણની ગરબી.

"તમે હરી હૈયાના હાર છો."—એ રાગ.

માંકણના દુખથી મુઝાય છે રે,
લોકો માંકણના દુખથી મુઝાય છે;
ખાટલામાં ખુબ કરડી ખાય છે રે,
લોક માંકણના દુખથી મુઝાય છે. ટેક.
ઉંઘમાં આવીને લોહી પી જાય છે,
જાગીએ ત્યારે જણાય છે રે. લોક. ૧
વીણતાં ઝાઝા હાથ ન આવે,
કોણ જાણે ક્યાં સંતાય છે રે. લોક. ૨
પલંગ તજીને પથારી કરીએ,
ધાડની પેઠે ધાય છે રે. લોક. ૩
જમીન તજીને કહો ક્યાં જઇએ,
એવો વિચાર ઉર થાય છે રે. લોક. ૪
માછલાએ જાણ્યું જે જળમાં જઇ રહેવું,
એજ ભલો ઉપાય છે રે. લોક. ૫
રણછોડજી બેટમાં જઇ બેઠા,
ત્યાં પણ ક્યાં સુખે વસાય છે રે. લોક. ૬
આબુ ગિરનાર વિંધ્યાચળ ઉપર,
પારશનાથ નાસી જાય છે રે. લોક. ૭
સદા આકાશે રહે સૂરજ બિચારો,
માંકણથી અહીં અકળાય છે રે. લોક. ૮
ચંદ્રનું અંગ રોજ ઓછું ઓછું થાય છે,
ખોતરી ખાધેલું દેખાય છે રે. લોક. ૯
દિવસે પણ દિલમાં રહે ખટકો,
રાતે તો રોળ વરતાય છે રે. લોક. ૧૦

કેમ કરીએ ને માંકણ ખુટે,
શોસનાથી શરીર સૂકાય છે રે. લોક. ૧૧
એકના અનેક ઉપજે છે એક રાતમાં,
કોણ જાણે કેમ ઉપજાય છે રે. લોક. ૧૨
દલપતરામ કહે દુનીઆમાં,
માંકણથી દીલમાં ડરાય છે રે. લોક. ૧૨

કેફ વિષે.

"એક વાર રામ રામ બોલો."—એ રાગ.

લાવણી ૭ મી.

કોઉ દીન કેફ ન કરનાં ઘટત હે તનકી જયોત;
હોત હે મોત બિન મરના. ૧
કેફકા કહું અવગુણ કેતા;
નિરલજ જન સબ લગત જગતમેં કેફ કરે જેતા. ૨
વ્યસન જબ કેફ લગે આઇ;
ઘટત ઘટત જાત ચતુરકે ચીતકી ચતુરાઇ. ૩
કેફકા સામર્થ એક લઠ્ઠા;
મિટત મરદકા વેશ, બનાવત આદમીકા ગઠ્ઠા. ૪
એસા કુન મંદ અક્કલવાલા;
લેહે તાની સીર દુઃખ સુખ તજી, કરે મુખ કાલા. ૫
તજી ગુડ સાકર ઘૃત મેવા;
અચરજ અનહદ એહ અમલકી કરે મુરખ સેવા. ૬
બઢે જબ રોગ હોત તનમેં;
હાય હાય મુખ ગાય, પિછે પસ્તાય બહુ મનમેં. ૭.
ફિરે બિન પુછ પશુ જેસા;
કહેવે દલપતરામ કામ, મત કરો કોઇ એસા. ૮

કચ્છ ગરબાવળી.

ભાગ ૧ લો.

ગરબી ૧ લી.

ઈશ્વરના કામ વિષે.

"પૂજું ગણપતિના પાય, પૂજું અંબિકાની પાવડીરે."—એ રાગ.

આવો આદરીએ આજ, એક ઈશ્વર ઉપાસના રે;
રુડો રાજાધિરાજ, દોષ છેદે છે દાસના રે. ૧
એનો મહિમા અપાર, જુક્તિ જોતાં જણાય છે રે;
ધર્યા લોક* નિરાધાર, કયાં તે કોઇએ કળાય છે રે. ૨
જેવો જોડેલો જંત્ર, ફેર ચક્રો ઘણાં ફરે રે;
તેવો કીધો છે તંત્ર, કોણ બીજો એવું કરે રે. ૩
જુગ જોતાં વહી જાય, ફેર પળનો પડે નહી રે;
ગોળા દોડતા દેખાય, નામ અડચણ નડે નહી રે. ૪
ઘણી રુડી ઘટમાળ, ગણી ગાંઠીને ગોઠવી રે;
સદા રાખે સંભાળ, જાય અળગો ન ઓઠવી રે. ૫
ઝીણા જંતુની જાત, ગણતીમાં રાખે ગણી રે;
રાખે તેની દિન રાત, ફિકર ખાવા પીવા તણી રે. ૬
છાનું એનાથી છેક, રંચ માત્રે રહે નહી રે;
રાખે ઉરમાં અનેક, કોઇને જીભે કહે નહી રે. ૭
એજ કરશે ઇનસાફ, જોગ જયારે એનો થશે રે;
મળશે ધર્મીને માફ, પાપી પૂરા માર્યા જશે રે. ૮

---

* આ ઠેકાણે લોકનો અર્થ ત્રિલોક.

માટે દિલમાં સદાય, દોષ દેખી તમે ડરો રે;
જેથી રીઝે જગરાય, કામ એવાં રુડાં કરો રે. ૯
પામો પરલોકે સુખ, માન આ લોકમાં મળે રે;
દેખી દૂર રહે દુઃખ, પાપ પળમાં ખધાં ખળે રે. ૧૦
દીધો માણસનો દેહ, એજ માટે આ વારમાં રે;
સજો ઇશ્વરથી સ્નેહ, સજો નીતિ સંસારમાં રે. ૧૧
કરો દુરમતિ દૂર, ઉરમાંથી અહમેવની રે;
જેથી પામો જરૂર, દયા દલપતના દેવની રે. ૧૨

ગરબી ૨ ૭.

ઈશ્વરની દયા વિષે.

"તજો તમે કેફ કરમ કરવું."—એ રાગ.

દયાળુ દેવ છે સુખદાતા, જુઓ કેવો શાણો જગત્રાતા. દયાળુ. ટેક.
ચિંતા સૌની રાખે છે ચિત્તે, નજર કરી સર્વ તરફ નિત્યે;
પ્રભુ જગ પાળે પરમ પ્રીતે. દયાળુ. ૧
અત્તર જુઓ મોંઘુ અધિક કીધું, લાયક એમ મનમાં ગણી લીધું;
શ્રીમંતોને દિન દિન તે દીધું. દયાળુ. ૨
સર્વ થકી સોંઘું કર્યું પાણી, જરૂર જેની સૌને જાણી;
અંતરમાં દેવે દયા આણી. દયાળુ. ૩
મોતીના કણ મોંઘા કરીયા, ધનાઢયના ધામ વિષે ધરિયા;
એ તો કણ અલ્પજ ઉછરિયા. દયાળુ. ૪
કર્યા કણ અન્ન તણા સસતા, વાટે ન ઘાટે દીસે વસતા;
હેતે સૌ લોક જમે હસતા. દયાળુ. ૫
મોંઘા મહેલ જુઓ મોટા, તેના જુઓ દીસે છે ટોટા,
જેમાં રહેવા ઇચ્છે ન જન છોટા. દયાળુ. ૬
છતે સોંઘી છે તરુવર છાયા, દુઃખી પ્રાણી જયાં સુખી દેખાયા;
મોટી જુઓ ઇશ્વરની માયા. દયાળુ. ૭

રિદ્ધિપતિને મહેલમાં રોકી, બેસારી ચાવડીએ* ચોકી;
એને ન શકે આગ્રા અવલોકી. દયાળુ. ૮
ગુણીજનને દીધી ગરીબાઇ, સમાગમ સર્વ કરે ધાઇ;
કેવી જગકર્તાની ચતુરાઈ. દયાળુ. ૯
જડે તાર જરિયાન બહુ જરથી, સદા મોંઘા દીસે સુતરથી;
ન લેવાય તે નિર્ધન નરથી. દયાળુ. ૧૦
સૂતર કર્યું સસ્તું જુઓ કેવું, લાગે છે સૌને સુલભ લેવું;
ઇશ્વરનું ડહાપણુ છે એવું. દયાળુ. ૧૧
કનકફળ[1] કાંટાળાં કરિયાં, કેળાં કેરી કોમળ કરિ ધરિયાં;
અધિક જે ઉપયોગી ઠરિયાં. દયાળુ. ૧૨
જે જે અતિ ઉપયોગી આજે, સોંઘું કર્યું સર્વ તણે કાજે;
રુંડું કર્યું રાજાધિરાજે. દયાળુ. ૧૩
ઠરાવ એવો જુઓ સૌ ઠામે, કર્યો પ્રભુએ સૌને કામે;
દીઠો નજરે દલપતરામે. દયાળુ. ૧૪

ગરબી ૩ જી.

બાળકીઓના નિત્યકર્મની-ગરબી.

"મારી બહુચરાજી બાઇરે, જવના જવારા વાવીઆ જો."–એ રાગ.

સુણો સૈયર સમાણીરે, જાગે જનો ત્યારે જાગીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, પ્રભુને સંભારી પગે લાગીએ જો. ૧
સુણો સૈયર સમાણીરે, ધીરજ ધરીને દાંત ધોઇએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, જન જાતની રીત જોઇએ જો, ૨
સુણો સૈયર સમાણીરે, પાઠ કરવાનો હોય તે કીજીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, લખવાનું હોય તે લખીએ જો. ૩
સુણો સૈયર સમાણીરે, નિર્મળ નીરથી નાહીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, ચોળીએ અંગ ચતુરાઇએ જો. ૪

---

* ચાવડી=દેવડી. ૧ કનકફળ=ધંતુરાનાં જીંડવાં.

સુણો સૈયર સમાણીરે, ધોએલાં વસ્ત્રો ધારીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, મેલાં તો અંગ ઉતારીએ જો. ૫
સુણો સૈયર સમાણીરે, માતાની આજ્ઞા માગીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, કામકાજ કરવા લાગીએ જો. ૬
સુણો સૈયર સમાણીરે, જઇએ નિશાળે જમી કરી જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, શાખીએ ચોપડી સમી કરી જો. ૭
સુણો સૈયર સમાણીરે, વાંચીને વચન વિચારીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, અંતરમાં અર્થ ઉતારીએ જો. ૮
સુણો સૈયર સમાણીરે, કોઇને નહીં ટુંકારીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, ઉંચે ઘાંટે ન ઉચારીએ જો. ૯
સુણો સૈયર સમાણીરે, ચોરવાનું ચિત્ત નવ રાખીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, જુઠું જીભે નવ ભાખીએ જો. ૧૦
સુણો સૈયર સમાણીરે, પાપથી પાછાં ભાગીએ જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, સ્વર્ગ તણાં સુખ માગીએ જો. ૧૧
સુણો સૈયર સમાણીરે, કહી વાત તે છે કામની જો;
સુણો સૈયર સમાણીરે, શિક્ષા છે દલપતરામની જો. ૧૨

ગરબી ૪ થી.

કક્કો ભણવાની ગરબી.

"એક ટકાનું પાન મંગાવો રે."—એ રાગ.

આવો અક્ષર આજ ઓળખાવું રે;
ભલી ભાતે હું તમને ભણાવું, લાડકડી લાવો લેખણને પાટી. ૧
લખો કક્કો કમળ કટારીરે, શીખો શીખો શિખામણ સારી. ૨
લખો ખખ્ખો ખજૂર ખજૂરીરે, થાઓ સદ્‌ગુણ શીખવા શૂરી. ૩
લખો ગગ્ગે ગાય ગામ ગોળારે, ભણતાં વારે તે તો લોક ભોળા. ૪
લખો ઘઘ્ઘે ઘંટી ઘંટારે, તમે તજો માંહોમાંહી ટંટા. ૫

લખો ચચ્ચે ચરણા ચોળી રે; નવ ભણે તે નારીઓ ભોળી. ૬
લખો છચ્છે છાવડી છાપોરે; ભાળી ભુખ્યાંને ભોજન આપો. ૭
લખો જજ્જે જીવ જંત જોગીરે; રહે આળસુ તે થાય રોગી. ૮
લખો ઝઝ્ઝે ઝાડી ઝાડોરે; લખવામાં ચિત્ત લગાડો. ૯
લખો ટટ્ટે ટોપલા ટોપીરે; કંકાસ ન કરશો કોપી. ૧૦
લખો ઠઠ્ઠે ઠીક ઠાઠ ઠાકુરે; થાય માઠું બોલે માઠું. ૧૧
લખો ડડ્ડે ડમરા ડેલીરે; ઘણું ઊંઘે તે બાળકી વેલી. ૧૨
લખો ઢઢ્ઢે ઢાંકણી ઢોરાંરે; પડે પાણીમાં તે કયમ રહે કોરાં?* ૧૩
લખો ણેણો જે અન્તે છે રણમાંરે; ભણે વિદ્યા તે તો બહુ ગુણમાં. ૧૪
લખો તત્તે તળાવ તલ તાણુંરે; કરો કંકાસનું મુખ કાળું. ૧૫
લખો થથ્થે થાણું થાળીરે; સારા અક્ષર લખો સંભાળી. ૧૬
લખો દદ્દે દેવ દયા દાતારે; ડાહી દીકરીની માન પામે માતા. ૧૭
લખો ધધ્ધે ધજા ધર્મધારીરે; ન ભણે તે તો બાળકી નઠારી. ૧૮
લખો નન્ને નામ નર નારીરે; શીખી રાખીએ પાઠ સંભારી. ૧૯
લખો પપ્પે પાપ પુણ્ય પ્રાણીરે; ઘણી મેલી ઘાંચીની ઘાણી. ૨૦
લખો ફફ્ફે ફૂલ ફળ ફાંટોરે; ઘણું બોલીએ નહિ તાણી ઘાંટો. ૨૧
લખો બબ્બે બાળા બોલ બાઇરે; શીખો ચાહી ચાહી ચતુરાઇ. ૨૨
લખો ભભ્ભે ભાવી ભેદ ભારોરે; અતિ કષ્ટ થકી કોઇને ઉગારો. ૨૩
લખો મમ્મે મગ માગ માળીરે; ખોટી ટાપટીપ મૂકો ટાળી. ૨૪
લખો યય્યે યશ યોગ યોગીરે; ભલા લોકો વિદ્યાના ભોગી. ૨૫
લખો રર્રે રાજા રાજ રાણીરે; જે ન જુઠું બોલે તે ડાહી જાણી. ૨૬
લખો લલ્લે લખોટી લાખ લેખાંરે; બળે અંતરમાં હોય જે અદેખાં. ૨૭
લખો વવ્વે વખાણ વ્હાલ વાણીરે; ભણો અંતરમાં ઉત્સાહ આણી. ૨૮
લખો શશ્શે શરીરે શની શાંતિરે; ભણે તેની ભાંગી જાય ભ્રાંતિ. ૨૯
લખો ષષ્ષે ભૂષણ ષટ ભાષારે; રાખો અંતરમાં અભિલાષા. ૩૦
લખો સસ્સે સુધર્મ સગો સાચોરે; એથી ઉલટો કરે તે વાદ કાચો. ૩૧

* મતલબ કે નઠારાની સોબત કરે તે સારાં રહી શકે નહિ.

લખો હહે હજાર હાથ હાથીરે; ઘણું લાજીએ લોકની લજ્જાથી. ૩૨
લખો ળળે નિશાન કાળ કાળીરે; શોભે દીકરી તો ડહાપણવાળી. ૩૩
લખો ક્ષક્ષે ક્ષમા ક્ષત્રીરે; વાંચો પ્રભુના ગુણની પત્રી. ૩૪
કહ્યો કક્કો કુમારિકાને કામેરે; રુડી રીતે તે દલપતરામે. ૩૫

ગરબી ૫ મી.

સાત વારની ગરબી.

"રઘુપતિ રામ રૂદેમાં રહેજોરે."–એ રાગ.

સખી સાત વારનાં નામ સંભારોરે,
વીતે સુખમાં તે સારો. સખી–ટેક.
રવિવાર સૌ રુડો ગણે છેરે, ભાવે પ્રભુની પ્રાર્થના ભણે છેરે,
પ્રભુ રીઝે તો પાપ હણે છે. સખી. ૧
સોમવારે તો સમજણ લઇએરે, ભલું ભણતર ભણવાને જઇએરે;
વાંચી અર્થ વિચારી લઇએ. સખી. ૨
વાર મંગળ મંગળકારીરે, ન ભણે તે નાનકડી નઠારીરે,
બહુ વ્હેમમાં બુડે બિચારી. સખી. ૩
બુધવારે તો બુદ્ધિ મળે છેરે, ભણવાથી તો ભ્રમણા ટળે છેરે,
બુદ્ધિ વગરનાં દેખી બળે છે. સખી. ૪
ગુરુવારે ગુરુ જ્ઞાન આપેરે, સર્વે મનતણા સંશય કાપેરે,
જ્ઞાન પામીએ ગુરુને પ્રતાપે. સખી. ૫
શુક્રવારે શીખો સત્યવાણીરે, જુઠું કદિએ ન બોલીએ જાણીરે,
જુઠું બોલે તે તો પાપી પ્રાણી. સખી. ૬
શનિવારે શરીર શોભાવોરે, શીખી સદ્‌ગુણ લાયકી લાવોરે,
રુડો અવસર આવ્યો છે આવો. સખી. ૭
સાતે વાર કહ્યા છે તે સારારે, નથી તેમાં કોઈ નઠારારે,
જશે નરકે નિંદા કરનારા. સખી. ૮
શિખામણ દીધી સમજુને કામેરે, સ્થિર થઇને સુણો શુભ ઠામેરે,
દીધી દિલ થકી દલપતરામે. સખી. ૯

ગરબી ૬૯ મી.
તિથિઓની ગરબી.

" સખી પડવેના પડીઆ પંથ, નાથજી નાવ્યારે." એ રાગ.

સખી પડવે તે પહેલો દિન, અંતરે આણોરે;
બધું ઇશ્વરને આધીન, જગત આ જાણોરે. ૧
સખી બીજે બીજી વાત, સાંભળો શાણીરે;
ઉપજાવ્યાં જાતે જાત, પ્રભુએ પ્રાણીરે. ૨
સખી ત્રીજે તું કર તોલ, તેનો તપાસીરે;
કેવો બળિયો તે સાચું બોલ, એ અવિનાશીરે ? ૩
સખી ચોથે ચિત્ત વિચાર, તું કર તેનોરે;
કેવો મહિમા અપરમપાર, અકળિત એનોરે ? ૪
સખી પાંચમે પ્રભુનો પાડ, માનજે મનમાંરે;
જેણે ઝાઝાં બનાવ્યાં ઝાડ, વિધ વિધ વનમાંરે. ૫
સખી છઠ્ઠે છોકરવાદ, છેકજ છાંડોરે;
પ્રભુના ગુણ આણી યાદ, મનમાં માંડોરે. ૬
સખી સાતમે સાચો સ્નેહ, પ્રભુપદ રાખોરે;
જેણે દીધો અમુલખ દેહ, ભલપણ ભાખોરે. ૭
સખી આઠમે કહું છું આમ, સાંભળો સાચુંરે;
ધન, માલ, ધરા ને ધામ, કામ છે કાચુંરે. ૮
સખી નોમે થવાનું નાશ, જગત આ જાણોરે;
એક ઇશ્વરનો વિશ્વાસ, અંતરે આણોરે. ૯
સખી દશમે દેશ વિદેશ, જન સૌ જે છે રે;
સગાં સર્વે સંબંધી વિશેષ, આપણાં એ છે રે. ૧૦
સખી અગિયારશે તો એમ, સમજીને સંપોરે;
કોઇનો દ્વેષ કરીએ કેમ ? ઉપજે અજંપો રે. ૧૧
સખી બારસે જે જે બોલ, બોલીએ બાઇરે;
તેનો પ્રથમ તપાસી તોલ, તેમાં ભલાઈ રે. ૧૨

સખી તેરશે તેનો તપાસ, કેમ ન કરીએરે ?
આપ્યો ઈશ્વરે બુદ્ધિ ઉજાશ, સાર સંઘરીએરે. ૧૩
સખી ચૌદશે ચતુરા ચિત્ત, ચેતી વિચરજોરે;
જેમાં હોય તમારું હિત, કામ તે કરજોરે. ૧૪
સખી પૂનમે પુણ્ય ને પાપ, ગાંઠે ગણાશેરે;
ઉર એમ સમજજો આપ, તો સુખ થાશેરે. ૧૫
આવે અંધારિયામાં અમાસ, માસને અંતેરે;
દલપત પ્રભુનો દાસ, વિનવે ચંતેરે. ૧૬

ગરબી ૭ મી.

બાર મહિનાની ગરબી.

"તજો તમે કેફ કરમ કરવું."—એ રાગ.

બોલો બાર માસ હવે બાઇ, ભણો ગુણ ઈશ્વરના ગાઇ; બોલો.–ટેક.

કારતકે વરસ નવું કહીએ, રાજી રાજી અંતરમાં રહીએ,
ચિતે સારું સર્વ તણું ચહીએ; બોલો૦ ૧
માગશરે મનમાં તમે રાચો, શિયાળાનો માસ બીજો સાચો,
કાયા મુજાવવામાં નથી કાચો; બોલો૦ ૨
પોષે પ્રભુને ભજો પ્રીતે, વળી ચતુરાઇ ધરો ચિતે,
રહો સુખી સર્વ રુડી રીતે; બોલો૦ ૩
માહે શીખ માની લેજો મનમાં, જરૂર તમે જશ પામશો જનમાં,
તથા સુખ ઉપજશે મનમાં; બોલો૦ ૪
ફાગણમાં ફુલ ફુલ્યાં ભાળો, આવ્યો હવે આજથી ઉન્હાળો,
તપે તાપ છત્રી વડે ટાળો; બોલો૦ ૫
ચૈતરે ચેતો તમે ચિતે, નમો પરમેશ્વરને નિત્યે,
કરો પરમારથ પણ પ્રીતે; બોલો૦ ૬
વૈશાખે વાવલિયા વાશે, વળી ઝાઝી કેરીઓ વેડાશે,
વંટોળીયા વનમાં દેખાશે; બોલો૦ ૭

જેઠ તો જાંબુડીઓ પાકી, દાડમ ને દ્રાખમાં શી ખાકીરે,
તેને લોકો લે છે તાકી તાકી;　　બોલો૦ ૮
અષાડે તો ચોમાસું આવ્યું, ગડુડાટે બ્રહ્માંડ ગરજાવ્યું,
બિછાનું લીલું ભોંય બિછાવ્યું;　　બોલો૦ ૯
શ્રાવણ તો સૃષ્ટિ શોભાવે, મેળામાં મન જવા લલચાવે,
ઘણા લોકો ગાડીઓ દોડાવે;　　બોલો૦ ૧૦
ભાદરવો ભલી પેરે ગાજે, છતે નવા છોડ ઘણા છાજે,
કર્યાં પ્રભુએ આપણે કાજે;　　બોલો૦ ૧૧
આશોમાં દશરા દિવાળી, ભલી ભલી સૌ કહે છે ભાળી,
ગાઓ રુડાં ગીત પાડો તાળી;　　બોલો૦ ૧૨
બારે માસે વર્ષ થયું પૂરું, એમાં નથી કાંઇએ અધૂરું,
ભાસે સુખ દુખથી ભર્યું બુરું;　　બોલો૦ ૧૩
ત્રીજે વરસે માસ અધિક આવે, શાસ્ત્ર તેનું કારણ ઉપજાવે,
ભક્તિ ભલી દલપતને ભાવે.　　બોલો૦ ૧૪

ગરબી ૮ મી.

જુઈના છોડની ગરબી.

"મારું સોનાનું છે બેડું રે, છેલ છબીલા છોગાળા."—એ રાગ.

સખી જો આ સુંદર શોભેરે, ફુલવાડીમાં જુઈ ફૂલી;
જોઇ લોકોનાં મન લોભેરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી.　૧
છે દેખાતી તો છોટીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી;
ગુણ ગણતાં તો છે મોટીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી.　૨
વડી વસ્તીમાં વખણાઇરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી;
છે વાળઢી જેની બાઇરે, ફુલવાડીમાં જુઈ ફૂલી.　૩
સૌ જન કહે સાદી સારીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી;
કહીએ કોઈ દેવકુમારીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી.　૪
વનિતાને લાગે વ્હાલીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી;
નથી કાઠ જણવતી કાલીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી.　૫

ગાથી કહેલું કાય નઠારીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી;
નિરખી હરખે નરનારીરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી. ૬
એવી પુત્રી જે જન પામેરે, ફુલવાડીમાં જુઈ ફૂલી;
જગમાં તેનો જશ જામેરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી. ૭
જુઇ હરજો સુખી સૌ ઠામેરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી;
દીધી આશિષ દલપતરામેરે, ફુલવાડીમાં જુઇ ફૂલી. ૮

ગરબી ૯ મી.

બાળકીઓને શિખામણ.

"સાંભળો સાહેલી"—એ રાગ.

સુખે શીખો શિખામણ સારી, સુણો બાઇ બેનડિયો;
લેજો અંતરમાં ઉતારી, સુણો બાઈ બેનડિયો. ૧
સજજો શરીરમાં સુઘડાઇ, સુણો બાઇ બેનડિયો;
તજજો ગફલત ગંદાઇ, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૨
રાખશો નહિ હઠનો હેવા, સુણો બાઇ બેનડિયો;
માત તાતની સજજો સેવા, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૩
જજો ન્હાનપણથીજ નિશાળે, સુણો બાઇ બેનડિયો;
તેથી વધશે બુદ્ધિ વિશાળે, સુણો બાઈ બેનડિયો. ૪
ભણતર ભણજો ભલી ભાતે, સુણો બાઇ બેનડિયો;
જનમાં વખણાશો જાતે, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૫
નિત્ય નિત્ય તમે વાચજો નીતિ, સુણો બાઇ બેનડિયો;
પ્રભુ ઉપર રાખજો પ્રીતિ, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૬
તેથી કલ્યાણ થાશે તમારું, સુણો બાઈ બેનડિયો;
સંસારમાં સુખ લેશો સારું, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૭
પર લોકમાં પ્રભુને પ્રતાપે, સુણો બાઇ બેનડિયો;
ઉત્તમ પદ પામશો આપે, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૮
તમે લડશો નહિ લડાઇ, સુણો બાઇ બેનડિયો;
તેથી પામશો જગમાં વડાઇ, સુણો બાઈ બેનડિયો. ૯

મન ગંભીર રાખજો મોટું, સુણો બાઇ બેનડિયો;
ખરે અભિમાન જાણજો ખોટું, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૧૦
વળી વિનયનાં શીખજો વેણાં, સુણો બાઇ બેનડિયો;
મુખે કોઇને ન મારશો મેણાં, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૧૧
સમજણ સમજુને કામે, સુણો બાઇ બેનડિયો;
દિધિ દિલથી દલપતરામે, સુણો બાઇ બેનડિયો. ૧૨

ગરબી ૧૦ મી.

સારાં નરસાં સંતાનો વિષે.

"આ તન રંગ પતંગ સરીખો જાતાં વાર ન લાગેજી"—એ રાગ.

વિશ્વ તણી છે વિચિત્ર રચના, કળિ ન શકે કવિ કોઇજી;
અવલોકન કરતાં તો અચરજ, જરૂર ઉપજે જોઇજી. ૧
સુપાત્રનાં સંતાન સુપાત્રો, દુનિયામાં મેં દીઠાંજી;
કોમળ કેળે નીપજે કેળાં, મહા મનોહર મીઠાંજી. ૨
કડવા લીંબડાનાં હોયે કડવાં, ફળ એમાં શું કહેવુંજી?
એથી ઉલટું પણ નિપજે છે, હૃદયે સમજી રહેવુંજી. ૩
કુપાત્રની કાયાથી ઉપજે, સુપાત્ર પણ સંતાનોજી;
ઉદાહરણ એનાં આપું છું, મનાય તો તે માનોજી. ૪
ગુલાબનો છે છોડ સકંટક, ફુલ મૃદુલ* કેમ ફૂલ્યાંજી?
જાણું છું જે જન્મજ ધરતાં, ભોળપણાથી ભૂલ્યાંજી. ૫
સુપાત્રનાં સંતાન કુપાત્રો, કવિજન કહી દેખાડેજી;
દ્રાક્ષ ખજૂર તણો સુત દારૂ, જનની બુદ્ધિ બગાડેજી. ૬
ખારા જળની માછલડી થઇ, મુક્તાફળની માતાજી;
જોતાં જેની કાંઇ ન કિમત, પુત્ર થયા પ્રખ્યાતજી. ૭
વડાઇ પામ્યો છે વડલો પણ, તેને ઉપજ્યા ટેટાજી;
કહો સખી તે કેમ થયા નહિ, બાપ બરાબર બેટાજી. ૮

---

*મૃદુલ=કોમળ.

એક બાપનાં બે સંતાનો, એક નરસું એક સારુંજી;
સ્નેહ સહિત તું સાંભળ સજની, તે હું હવે ઉચ્ચારુંજી. ૯
દીપકથી ઉપજેલાં દીસે, કાજળ ને અજવાળુંજી;
એક ઘરનું અંધારું ટાળે, એક કરે ઘર કાળુંજી. ૧૦
એરંડે એરંડી ઉપજે, કેરંડે ઉપજે કેરાંજી;
હલકી જાત તણાં એમ હલકાં, ઘેરઘેર હોય ઘણેરાંજી. ૧૧
આંબાને લાયક ફળ ઉત્તમ, કેરી જેવાં કહીએજી;
પણ ઇશ્વર ઇચ્છાએ ઉપજે, સમજીને તે સહીએજી. ૧૨
સુધારવામાં કસુર ન કરવી, પોતાના સંતાનોજી;
તેમ કરતાં જો સુધરે નહિ તો, ઇશ્વર ઇચ્છા માનોજી; ૧૩
કાંટા તનમાં કરવા ધારત, તો તે કરત કદાપીજી;
પાડ ગણો પ્રભુનો જે એણે, ઉત્તમ કાયા આપીજી. ૧૪
ઠીક એના અંતરમાં ઠરિયું, તેમ રચ્યું તે ઠામેજી;
એમ સમજી ઉચાટ મટાડયો, દિલથી દલપતરામેજી. ૧૫

ગરબી ૧૧ મી.

કાતર, ગજ અને સોયની ગરબી.

" ધન્ય અંબે માત, વસિયા ડુંગર માંયરે જાયગા જોઇને "–એ રાગ.

સુણ દરજીડા, કાતર ગજ ને સોય તણા ગુણ હું કહું,
અચરજ ઉપજે, જોઇ જગતની રીત રૂદે સમજી રહું. ટેક.
તે ત્રણ રહે છે ઘેર તારે, પણ જુદા સ્વભાવ સદા ધારે;
તને ટેવ પડી જનમ્યાં જયારે, સુણ દરજીડા૦ ૧
કાતર કેવી ભુંડી ભાળી, તે પેટ વિષે રાખે પાળી;
સાજાં ભાગ્યાં કરવાવાળી, સુણ દરજીડા૦ ૨
જે સૂત્ર તણાં તંતુ દરશે, સજી સંપ સદા સ્થિર થઇ ઠરશે;
કાતર તેને જુદા કરશે, સુણ દરજીડા૦ ૩

હવે ગજના ગુણ કહું છું જે છે, બદસલાહ કાતરને દેછે;
પછી પોતે તો અળગો રહે છે. સુણ દરજીડા૦ ૪
આ જગમાં જેના ગુણ એવા, કહીએ તેને કપટી કેવા?
એ તો લખાઉ લેખે ગણી લેવા. સુણ દરજીડા૦ ૫
એણે જગથી ઉલટું નામ ધાર્યું, માટે જગથી ઉલટું કામ કર્યું;
એને લાયક એ ઠીક ઠર્યું. સુણ દરજીડા૦ ૬
જગમાં જે જેવા ગુણ ધરશે, તેવું લોક વિષે લાયક ઠરશે;
સજ્જન તો દુર્ગુણથી ડરશે. સુણ દરજીડા૦ ૭
એવા જનને ઓળખી લઇએ, તેને દિલની વાત નહી દઇએ;
દઇએ તો અતિ દુખિયાં થઇએ. સુણ દરજીડા૦ ૮
એવાને કોઈ આંગળી આપે, તો કપટ કરી તરતજ કાપે;
માટે અર્થ સરે અળગાં થાપે. સુણ દરજીડા૦ ૯
જે સોય બિચારી સારી છે, તુટયાં સાજાં કરનારી છે;
ગુણવંતી નામે નારી છે. સુણ દરજીડા૦ ૧૦
તેવી છે પણ ગુણ દેવાને, સમજાવે સંપી રહેવાને;
આવકારજ દેવા એવાને. સુણ દરજીડા૦ ૧૧
કુળ એકજ કાતર સોય તણું, પણ કામ જુદી કરનારી ગણું;
ગુણ+ વિનાની એક ગુણવાળી ગણું. સુણ દરજીડા૦ ૧૨
તે પણ અંતરમાં અભિલાખી, *શિર ઉપર સોય ધરી રાખી;
ગજ કાતરને નીચાં નાખી. સુણ દરજીડા૦ ૧૩
અણસમજુ જન વિશ્વાસ કરે, સમજુ તો દિલમાં સમજી ડરે;
નિજ અર્થ સરે અળગાંજ ધરે. સુણ દરજીડા૦ ૧૪
એમ કર્તારે ઉપયોગી કર્યા, તે થકી નકામાં તે ન ઠર્યા;
દલપતરામે દિલમાંહિ ધર્યા. સુણ દરજીડા૦ ૧૫

+ ગુણ=દોરા. * દરજી સોયને પાઘડીમાં ખોસે છે.

ગરબી ૧૨ મી.

સારા નરસા જન્મ વિષે.

"મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યાં, મહાકાળીરે." —એ રાગ.

જન ભલા ભૂતળમાંય, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જે જુલમી જનો જણાય, એ શિદ અવતરિયા ? ૧
જેણે કીધાં રુડાં કામ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જેણે રાખ્યું ન નિશ્ચળ નામ, એ શિદ અવતરિયા ? ૨
જેણે સેવ્યાં મા ને બાપ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જેણે સૌના લીધા શાપ, એ શિદ અવતરિયા ? ૩
જેણે પાળ્યા માણસ પાંચ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જેણે લોભે લીધી લાંચ, એ શિદ અવતરિયા ? ૪
જેણે ધરી ધરમની રીત, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જેની પાપ ઉપર બહુ પ્રીત, એ શિદ અવતરિયા ? ૫
જેણે સૌને કીધાં સુખ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
દુખિયાને દીધાં દુઃખ, એ શિદ અવતરિયા ? ૬
જેણે દીધો સદૈવ સુબોધ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જેણે કર્યો ગરીબપર કોપ, એ શિદ અવતરિયા ? ૭
જેનાં વિધવિધ થાય વખાણ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જેણે પરના લીધા પ્રાણ, એ શિદ અવતરિયા ? ૮
જેણે દયાથી દીધાં જ્ઞાન, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જે નિર્લજ ને નાદાન, એ શિદ અવતરિયા ? ૯
જે પ્રજા તણા પ્રતિપાળ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જે ચોર થયા ચંડાળ, એ શિદ અવતરિયા ? ૧૦
સતવાદી શાણા શેઠ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
જેણે પાપે ભરિયાં પેટ, એ શિદ અવતરિયા ? ૧૧
જેની તનમન સારી ટેવ, ધન્ય જનમ ધરિયા !
ન ભજ્યા દલપતના દેવ, એ શિદ અવતરિયા ? ૧૨

ગરબી ૧૩ મી.

કપાસના છોડની ગરબી.

"સૈયર શું કરું રે, મારે નંદકુંવરશું નેહ."—એ રાગ.

છોટા છોડ છે રે, કહીએ જેનું નામ કપાસ;
કામ કેવું કરે રે, તેનો કરીએ આજ તપાસ. ૧
ફળ તેનાં જુઓ રે, કાલાં ઘેલાં તે કહેવાય;
પણ પરમારથી રે, દુનિયામાં કેવાં દેખાય. ૨
પોતે પેટમાં રે, નિશ્ચે રાખે છે નરમાશ;
મન મેલું નહી રે, અંતરમાં અતિશે ઉજળાશ. ૩
કોઇ અકારનો રે, કાયામાં નહિ કાંટો લેશ;
સારી સૌ થકી રે, કીર્તિ દેશ વિદેશ. ૪
સંકટ બહુ સહી રે, લોકની રાખે છે તે લાજ;
તોપણ તે કદી રે, પોતે રાખે નહિ પતરાજ. ૫
મોટાઇ નવ મળે રે, છોટો થઇને રહે છે છેક;
જોડ જડે નહી રે, એના જેવી જાતનો એક. ૬
વૃક્ષ બીજા વડાં રે, ઉંચાં વધિયાં જેનાં અંગ;
પર ઉપકારમાં રે, રાખે કોઇ ન એવો રંગ. ૭
વસ્ત્રરૂપે થઇ રે, કેવી ઢાંકે જનની કાય;
કાગળ રૂપ થઇ રે, જનના સંદેશ લઇ જાય. ૮
પાનાં પોથીઓ રે, ગુરુ થઇ આપે જનને જ્ઞાન;
દોરી દોરડાં રે, પાએ તરસ્યાંને જળપાન. ૯
કાયા ધરી કરે રે, એવાં ઉત્તમ કામ અનેક;
ગુણ તેના ઘણા રે, એકથી ચઢિયાતો છે એક. ૧૦
મોટા માનીએ રે, જેનાં ગુણ મોટા જગમાંહી;
પ્રૌઢ વધી પડયા રે, એ તો અલ્પ જ ગણમાં આંહી. ૧૧
તનુધર ધન્ય ! છે રે, જેનો આંત જગમાં ઉપયોગ;
ધર્મ રૂડો ધરે રે, આપે સૌ જનને ઉદ્યોગ. ૧૨

નિયમો નીતિનારે, જગમાં જેહ વડે સચવાય;
શોભા સર્વનીરે, દુનિયાંમાં જેથી દેખાય. ૧૩
ગુચ્છ ગુલાબનારે, મનમાં લાવે વ્યર્થ ગુમાન;
જો આ જગતમાંરે, શોભે કોણ કપાસ સમાન! ૧૪
બીજા બધા વિનારે, બહુ દિન ચલાવતાં સચવાય;
પણ જેના વિનારે, રજની દિન પણ નવ રહેવાય. ૧૫
સઢ રૂપે થઈરે, સાગરમાં સંચારે વહાણ;
કેટલાં હું કહુંરે, એના કૃત્યનાં વિવિધ વખાણ! ૧૬
જનની જગતમાંરે, કરશે એવાં ઉત્તમ કામ;
તેને તો સદારે, દેશે આશિષ દલપતરામ. ૧૭

ગરબી ૧૪ મી.

પરોપકારી વાદળી વિષે.

"વેગળો રહે વરણાગિયા,"—એ રાગ.

હાંરે આવ વહાલી વિવેકી વાદળી, હાંરે તું તો મર્મના
મંત્રની માદળીજીરે. વહાલી૦ ટેક.
હાંરે મુડી સાંચે તું તો આઠ માસમાં;
હાંરે એ તો છાની રાખે છે આકાશમાંજીરે, વહાલી. ૧
હાંરે વેળા વાવરવાની એક આવશે;
હાંરે એવું ડહાપણ તું દીલમાં લાવશેજીરે, વહાલી. ૨
હાંરે વેળા આવે એવી જે વારમાં;
હાંરે દીલ રાખે ઉદાર માસ ચારમાંજીરે, વહાલી. ૩
હાંરે એક દહાડે એકદમ નથી આપતી;
હાંરે રહે આપવાનો અનુમાન માપતીજીરે, વહાલી. ૪
હાંરે કરકસર એવી તું કયાં ભણી!
હાંરે ગુણવંતી તે ગુણથી તને ગણીજીરે, વહાલી. ૫
હાંરે તારા જેવા પ્રધાન જોઈએ રાયને;
હાંરે જોઈએ એવી અર્ધાંગના ખાયનેજીરે. વહાલી. ૬

હાંરે નથી સૂમની સમાન કાટી રાખતી;
હાંરે કાંઇ નકામું નથી કાઢી નાખતીજીરે, વહાલી. ૭
હાંરે આપતાં તું અભિમાન નથી આણતી;
હાંરે જોઇ તને નમ્રતાનો ગુણ જાણુંતીજીરે, વહાલી. ૮
હાંરે રૂડી સત્ય માર્ગે તેં મેળવી;
હાંરે કહિયે કેવી રીતે કેળવીજીરે ? વહાલી. ૯
હાંરે શોભે તારી શિખામણ સુંદરી;
હાંરે તે તો હોંશિયાર ને અણુય હુન્નરીરે, વહાલી. ૧૦
હાંરે ધન્ય ! ધન્ય ! તારી ચતુરાઇને !
હાંરે ભલે પામી પ્રસિદ્ધ વડાઇને જીરે ! વહાલી. ૧૧
હાંરે જળ સાચવ્યાની રીત તારી જોઇને;
હાંરે મળે સારી શિખામણ કોઇનેજીરે, વહાલી. ૧૨
હાંરે વારે વારે વખાણું નાગા કામને;
હાંરે દીલ ભાવી તું દલપતરામને જીરે. વહાલી. ૧૩

ગરબી ૧૫ મી.

પરોપકારી બાઇ રૂપી વાદળીનો ગરબી.

"શિવજી ગેરિયારે,"—એ રાગ.

દયાથી દે છે જીવનદાન, વહાલી વાદળીરે;
કર્યું તેં નિજ જીવન કુરબાન, વહાલી વાદળીરે. ૧
ભલે તું પામી ઉંચો અધિકાર, વહાલી વાદળીરે;
અખિલ જગપર તારો ઉપકાર, વહાલી વાદળીરે. ૨
થઇ તું સૌની માત સમાન, વહાલી વાદળીરે;
કરાવે તું સૌને પયપાન, વહાલી વાદળીરે. ૩
જગતમાં જો તુજ તન ન જણાય; વહાલી વાદળીરે;
અખિલ જગ આકુળવ્યાકુળ થાય, વહાલી વાદળીરે. ૪
પ્રખર સૂરજ તુજથી શરમાય, વહાલી વાદળીરે;
માટે તુજ ઓથે સંતાય, વહાલી વાદળીરે. ૫

દીઠા તુજ પાસેથી લેઇ દાન, વહાલી વાદળીરે;
કરે કોઇ દાન મેળવવા માન, વહાલી વાદળીરે. ૬
કદી તુજ પાસેથી ન પમાય, વહાલી વાદળીરે;
સરોવર સરિતા પણ સૂકાય, વહાલી વાદળીરે. ૭
વને છે વનસ્પતિનો વાસ, વહાલી વાદળીરે;
જીવન તે જાચે તારી પાસ, વહાલી વાદળીરે. ૮
તપી પર્વત પામે પરિતાપ, વહાલી વાદળીરે;
કરું તેને તું શીતળ આપ, વહાલી વાદળીરે. ૯
કરું જયાં દૃષ્ટિ ત્યાં તુજ કામ; વહાલી વાદળીરે;
નથી તેં રાખ્યો ઠાલો ઠામ, વહાલી વાદળીરે. ૧૦
કહું તે ધન્ય! જગત કરનાર! વહાલી વાદળીરે;
ભલે આપ્યો તુજને અવતાર, વહાલી વાદળીરે. ૧૧
દીસે જે અનેકનો આધાર, વહાલી વાદળીરે:
સદા તે જીવો જન સરદાર! વહાલી વાદળીરે. ૧૨
દીસે નહાની પણ મોટું દીલ, વહાલી વાદળીરે;
સમાયું તેમાં ઘણું સલીલ*, વહાલી વાદળીરે. ૧૩
સદા નિશ્ચળ રહેજો તુજ નામ, વહાલી વાદળીરે;
દિલે એમ ઇચ્છે દલપતરામ, વહાલી વાદળીરે. ૧૪

ગરબી ૧૬ મી.

વિવેકી વડવાઈ વિષે.

"હરિ દૂધ પિયો, ને મને જાવા દ્યો."—એ રાગ.

તું વડી વિવેકી વડવાઇ, ગુણ કહું શું તારા હું ગાઈ;
તું સજ્જનને પણ શિખામણ દેનાર, તું વડી વિવેકી વડવાઇ. ૧
તેં ઉત્તમ કુળ અવતાર ધર્યો, તેં સદગુણથી ભવ સફળ કર્યો;
તું શાણી છે, એમ સૌ જાણે સંસાર, તું વડી વિવેકી. ૨

---

* સલીલ=પાણી.

પ્રથવીપર સાસરીયું પામી, જયાં મૂળ ઉંડાં કરીને જામી;
વળિ વિશ્વપતિએ વિસ્તાર્યો વિસ્તાર, તું વડી વિવેકી. ૩
તારા વૃદ્ધપિતાને દુઃખ પડિયું, મૂળ ઉંડું હતું તે ઉખડીયું;
ત્યારે તેં તેને આપ્યો સારો આધાર, તું વડી વિવેકી. ૪
તેં નામ પિતાનું અમર કર્યું, અમૃત તુજ પાસ અખંડ ભર્યું;
તું કુળમાં ખામી લાવી નહીં લગાર, તું વડી વિવેકી. ૫
આશ્રય પશુ પક્ષીને આપ્યો, જાણે થંભ ધરમનો તેં થાપ્યો;
તેં ચિત્તમાં ચોખો એજ ધર્યો વિચાર, તું વડી વિવેકી. ૬
સાસરીયું પણ તેં શોભાવ્યું, આશ્રય પામ્યું જે કોઇ આવ્યું;
તને ભાળી જગમાં ભલાઇનો ભંડાર, તું વડી વિવેકી. ૭
કદી કાંટો કોઇને નવ માર્યો, તપતો આવ્યો તેને ઠાર્યો;
કરવડીએ આપુ સાખાંશી હજાર, તું વડી વિવેકી. ૮
તેં નમ્રપણું ધરથી રાખ્યું, તેં ઉદ્ધતપણું કાઢી નાંખ્યું;
તેથી ઉત્તમ આવો તું પાંમી અધિકાર, તું વડી વિવેકી. ૯
તને જગમાં સૌ જન જાણે છે, વિદ્વાન વિશેષ વખાણે છે;
તને સારી ગણશે સૃષ્ટિ સરજનહાર, તું વડી વિવેકી. ૧૦
તને જો કોઇએ કષ્ટી દીધી, તેં પંડ અખંડ ક્ષમા કીધી;
તેં દુખ નહિ ધરતાં દિલ રાખ્યું ઉદાર, તું વડી વિવેકી. ૧૧
સૌ સજ્જન તુજ ગુણ જાણે છે, વળી વિવિધ પ્રકાર વખાણે છે;
ગુણવંતી તારા ગુણ શું ગણે ગમાર, તું વડી વિવેકી. ૧૨
છે કંઇક કપૂત ઘણા એવા, નથી સજતા માતપિતા સેવા;
વળી નામ પિતાનું બોળે જગ મોઝાર, તું વડી વિવેકી. ૧૩
તું સ્થિર ઠરજે બહુ આ ઠામે દીધી આશિષ દલપતરામે;
તારો અધિક ભલો છે અમ ઉપર આભાર, તું વડી વિવેકી. ૧૪

ગરબી ૧૭ મી.

શેલડીની ગરબી.

" કર પ્રભુ સંગાથે દ્રઢ પ્રીતડીરે,—એ રાગ.

સુણ શેલડી તું થાણી ઘણીરે, કરે છે તું ગુપ્ત ઉપકાર;
ઉપકાર તું સાચી *શેલડીરે;
નથી ફુલ કરીને ફુલતીરે, તારા ચિત્તના ચોખા વિચાર. ૧
નથી દુનિયાને ફળ દેખાડતીરે, ઉંચાં લટકાવી આકાશ;
તારાં ફળ ગોળ સાકર ખાંડ છે રે, પણ દેખે ન કોઇ તુજ પાસ. ૨
દાન આપી કહી દેખાડવુંરે, તે તો કીર્તિ દાન કહેવાય;
પ્રભુ પ્રીતે જરુર દાન જે કરેરે, તે તો કોઇથી ન જાણ્યું જાય. ૩
ફુલ કરીને જે ફળ દાન દેરે, હળિયા છોંતરાં તે માંહી;
તારી પેઠે ગુપત દાન જે કરેરે, તેમાં કસ્તર ન મળે કાંઇ. ૪
નથી મુખ મોટાઇ દેખાડતીરે, દીસે દુર્બળ તારો દેહ;
નથી કાંટો કાયામાં રાખતીરે, તેથી પામી તું સૌનો સ્નેહ. ૫
મોટા મોટા તરુમાં નથી મા'લતીરે, સદા વસી એરંડા સાથ;
પણ નીચો સ્વભાવ લીધો નમીરે, એમ હેડું રાખ્યું તેં હાથ. ૬
ક્યાંથી પામી સરસપણું પંડમાંરે, જોતાં અચરજ જેવું જણાય;
કેરી કેળાં અધિક ફળ જે કહુંરે, તારા ફળની તુલ્ય ન ગણાય. ૭
મળી સૌની વધારે મિષ્ટતારે, એનું એવું મેળાપી અંગ;
જીવ મેળવી લે જ્યાં જાય ત્યારે, સૌને સારો લાગે તારો સંગ. ૮
કોઇ ગરીબ ગુપત દાન તો કરેરે, કરે મોટા તો પામવાં માન;
જેમ વરસાદ જળનું દાન દેરે, ગાજે ઉંચે ચઢી આસમાન:
જે કોઇ જગત વિષે જન્મ પામીનેરે, કરે પરઉપકારી કામ;
એવા એવાને અંતઃકરણથીરે, દે છે આશીષ દલપતરામ. ૧

---

* સાચા જેવી.

ગરબી ૧૮ મી.

કેળ વિષે.

"હું વારી જાઉં ઉભાં રહોને અલબેલી."—એ રાગ.

રસીલી કેળ રુડી તું તો ઠકરાણી;
હું વારી જાઉં વાણીએ શું કહું વખાણી. રસીલી૦ ટેક.
ખેરડી ને ચોરડી તો ઠામ ઠામ દીસે;
હાંરે જેને કાંટે વિંધાય બહુ પ્રાણી. રસીલી૦ ૧
લીમડીને કોણુ બાગ લાયક ગણે છે;
હાંરે જેની કડવી જાત કહેવાણી. રસીલી૦ ૨
વરખડીને કોણુ બાગમાં વાવે;
હાંરે તારા જેવી જરૂરની જાણી. રસીલી૦ ૩
જાયવેલ તો બહુ ફુલડે ફૂલે;
હાંરે પણ ભૂખ્યાંને પાય નહી પાણી. રસીલી૦ ૪
કાળજું પણ બહુ કોમલ તારું;
હાંરે તારી એજ ઉંચી જાતની એંધાણી. રસીલી૦ ૫
નિર્મળ નૌતમ નાજુક નારી;
હાંરે તારી પંડિતોએ ઉપમા પરમાણી. રસીલી૦ ૬
જગ સૃજનારે તુજને સરજી;
હાંરે એતો અતીશે ડહાપણુ આણી. રસીલી૦ ૭
મીઠાં મીઠાં ફળ દેનારી;
હાંરે તું તો માનવીઓ મધ્યે મનાણી. રસીલી૦ ૮
ફુલ્યા વિના તું તો ફળ દે છે;
હાંરે તું તો એવી ઉદાર ઇંદરાણી. રસીલી૦ ૯
ફુલી ફુલીને જે દાન દે છે;
હાંરે તેનું ધર્મ કરમ ધુળધાણી. રસીલી૦ ૧૦
ફુલે અધિક પણ ફળ નવ આપે;
હાંરે તેની ફોગટ જાત ફુલાણી. રસીલી૦ ૧૧
દલપતરામ કહે ગુણ દેખી;
હાંરે તારી લાયકી લેખમાં લખાણી. રસીલી૦ ૧૨

ગરબી ૧૯ મી.

આરશીની ગરબી.

"ફર પ્રભુ સંગાથે દઢ પ્રીતડીરે." —એ રાગ.

અરે આરશી મેં તને ઓળખીરે,
તું તો શુભ ગુણવંતી ગણાય; સત્યવાદી તું સાચી આરશીરે;
તારા આગળ આવી જે ઉભું રહેરે, જેવું હોય તે તેવું જણાય. ૧
તું તો ગુણદોષ હોય તે દેખાડતીરે, જેવી સાચે સાચી કહે વાત;
ભલે હોય તે પોતાનું કે પારકુંરે, તારે પંડે નહિ પક્ષપાત. અરે. ૨
હોય રંક કે રાજા ભલે રાયરે, કોઇની શરમાવી ના શરમાય;
બીક દેખાડતાં તું બીહે નહીરે, લાંચ આપવાથી ના લલચાય. ૩
રાગ દ્વેષ તું લેશ નથી રાખતીરે, માટે રાખે હૃદયે કોણ રોષ;
મુખ તો નકટાને નકટું કહેરે, જાણે તેં પણ તો સામો દોષ. અરે. ૪
પુંઠ પાછળ તું બડબડતી નથીરે, સાચે સાચું કહે મુખોમુખ;
તારું દીલ સ્વચ્છ દેખતાં દેખાય છેરે, તેથી દિલમાં ન ધરે કોઇ દુઃખ. ૫
તારી આગળ આવીને જે ઉભું રહેરે, સાચું તેજ તું કહેનાર;
નથી બીજા વિષે તું કંઇ બોલતીરે, એવો નિયમ ધર્યો તેં નિર્ધાર. ૬
તારી સત્યતાને સૌ ચહાય છેરે, હોંશે હોંશે આલે તને હાથ;
નાનાં મોટાં અને રંક રાયનેરે, સૌને ગમે છે તારો સાથ. અરે. ૭
તારા સત્ય ઉપર કોપ જે કરેરે, તેને લોક કરે ધિક્કાર;
તેને મોટો મુરખ ગણે માનવીરે, પક્ષ તારો તાણે નરનાર. અરે. ૮
વાંક તેનો ગણાય આ વિશ્વમાંરે, કોઇ તારો વદે નહિ વાંક;
તું તો સાચી ઠરી સંસારમાંરે, એ તો અચળ ખરેખરો આંક. ૯
શુદ્ધ બુદ્ધિથી સાચું જે કહેરે, રાખી નિર્મળ મન તુજ તુલ્ય;
તેને રીઝે તેનો કર્તા ધણીરે, એવો ગુણ સત્યતાનો અમૂલ્ય. ૧૦
કવિ કોવિદ વિચારીને કહેરે, તારી સત્યતાને શાબાશ;
કૃપા કરે કૃપાળુ નાથજીરે, આપે ગુણ એવો અવિનાશ. અરે. ૧૧
વારે વારે પ્રભુજીને વિનવીરે, વળી એમ કરીને પ્રણામ;
તારી તુલ્ય સૌ ગુણ સત્યતા તણીરે, માગે દિન દિન દલપતરામ. ૧૨

ગરબી ૨૦ મી.

નઠારાં ગીત ન ગાવા વિષે.

"મારું સોનાનું છે બેડું રે, છેલછબીલા છોગાળા."

જેની અંદર અર્થ નઠારોરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
સુણિ સુણિને સત્ય વિચારોરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૧
જેમાં નીતિનો નહિ સ્વાદરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
બાઇઓ તે તો બકવાદરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૨
મુખ શીદ દુખવીએ ઠાલુંરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
વિપરીત મતિને તે વહાલુંરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૩
એવાં શીખવે ગીત સુતાનેરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
ધિક! તેવાં માતપિતાનેરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૪
સારા જન તો શરમાયેરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
એ તો સુણતાં ઉઠી જાયેરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૫
એ તો માત પિતાનો વાંકરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
એ તો જાણો આડો આંકરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૬
જો સૌનું સારું ધારોરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
નવ રાખો ચાલ નઠારોરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૭
જેમાં હોય ઇશ્વરનું નામરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
પણ અનીતિ ઠામો ઠામરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૮
એથી ઉપજે અસર નઠારીરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
ચિત ધરજો ચતુર વિચારીરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૯
નીતિથી ઉલટું જેહરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
ઇશ્વરને ન ગમે એહરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૧૦

સુધરે નહિ અંતઃકરણરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
આવે નહિ સદઆચરણરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૧૧
કહો તે ગાઇએ શે કામરે? ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ;
દાખે છે દલપતરામરે, ગીત નઠારાં નવ ગાઇએ. ૧૨

ગરબી ૨૧ મી.

મીઠા બોલી મેના વિષે.

"મોહનરે મોહી તારે લટકે,"—એ રાગ.

મેનારે મીઠી તારી વાણી, મીઠી તારી વાણી, માનવીએ પ્રમાણી. ટેક.
જાત તારી જોતાં જનથી છે જુદી, પણ તું પામી મોટું માન;
હોય પક્કા પુરા પંડિત તે પણ, કહેણ ધરે તારાં કાન. ૧
ભાગ્ય ભલું તેથી તું થઈ ભણેલી, નહિ તો તું રખડત રાન;
વણ ભણેલી ઘણી વનમાં વસે છે, કોઇ ન ગણે ગુણવાન. ૨
ભણતરમાં ભલો લાભ મેં ભાળ્યો, આ જોઈ તુજ અધિકાર;
શોભિતું પિંજર વસવાને સોંપ્યું, ઉત્તમ આપે આહાર. ૩
ચાકરી તારી કરે જન ચાકર, પાણી લાવી તને પાય;
એવડો માલ છે તુજમાં શો મોટો, કામ તો કાંઇ ન થાય. ૪
મધુર ભાષણ કરવા શીખી મુખથી, એ ગુણ તુજમાં છે એક;
સૌ સાથે સ્નેહ તેથી થાય તારે, આપે છે માન અનેક. ૫
પૂરાં વખાણ આ પૂરમાં તું પામી, હેતે તેં સૌનાં હરેલ;
વસ્તી બધીને તેં વશ કરી લીધી, કામણ જેમ કરેલ. ૬
દેશ વિદેશમાં વાત વંચાઇ, ગુણ ગણાયા ગામો ગામ;
તું તજીશ તોપણ અહિં તારું, નહિ વિસારે કોઈ નામ. ૭
સદ્ગુણ પામીને કુળ તેં શોભાવ્યું, જન વખાણે તારી જાત;
ધન્ય તારો અવતાર ધરામાં, ધન્ય તારાં માત તાત. ૮

૨૫ તારુ અતિશે નથી રુડું, નથી તેં સજયા શ્રણગાર;
પણ તેં પૂરો સૌને મોહ પમાડયો, અચરજ એ તો અપાર. ૯
નાના મોટા જન નેહે નિહાળે, શો એવો તુજમાં છે સાર;
દિલગીરી હોય તેની દિલગીરી છૂટે, ઉચરે જયાં તું ઉચ્ચાર. ૧૦
બહેન બરાબર જન તને જાણે, મન હરખે જોઇ મુખ;
હાકેમ પણ તને હેતે બોલાવે, સાંભળી સ્વર પામે સુખ. ૧૧
ભાઇ ભલો જેણે તુજને ભણાવી, આપ્યો ઉત્તમ ગુણ આમ;
અંતર શુદ્ધથી આશિષ તુજને, દે નિત્ય દલપતરામ. ૧૨

ગરબી ૨૨ મી.

હાથીણીની ગરબી.

"વાંસલડી વેરણ થઈ લાગી તું વ્રજની નારને."—એ રાગ.

હો હાથીણી, જાણી મેં તુજને તું ઉત્તમ જાતની;
સુણ શુભ કુળની, વળી વિશેષે વિગત કહું તે વાતની. ટેક.
તું સીધે પંથ સિધાવે છે, કુતરીઓ ભસવા આવે છે;
પણ તું મનમાં કયાં લાવે છે? હો હાથીણી૦ ૧
તે બહુ ભશિ ભશિને થાકે છે, તું સામો ઉત્તર કયાં દે છે;
ધન્ય! ધન્ય! તને લોકો કહે છે; હો હાથીણી૦ ૨
બળ તો બહુ તનમાં તારે છે, તને માવત અંકુશ મારે છે;
તું સહન કરી વિસારે છે; હો હાથીણી૦ ૩
ભલી છે તારી ગંભીરાઈ, તું બકવા નથી કરતી બાઇ;
તારી કીર્તિ કવિ લોકે ગાઇ; હો હાથીણી૦ ૪
તું નિશાળમાં નથી પાઠ ભણી, પણ નીતિ છે તુજ માંહી ઘણી·
તું પુત્રી જાત સજાત તણી; હો હાથીણી૦ ૫
તારા ગવાય ગુણ ગામે ગામે, તું સુખી રહેજે ઠામેઠામે;
દીધ એ આશિષ દલપતરામે; હો હાથી૦ ૬

ગરબી ૨૩ મી.

નેતરની નમ્રતા વિષે.

"સારૂં સારૂંરે સુરત શહેર, મુંબાઈ અલબેલી." —એ રાગ.

તારા નમ્રપણાને ધન્ય ! નેતર નમનારી;
રુડું માણસ ઇચ્છે મન, તે ચલગત તારી !—ટેક.
વહેતિ નદીના નીર વચ્ચે તું, તલ નથી ધરતી ત્રાસ. નેતર. ૧
જયારે જળનું જોર વધે ને, ઘણો કરે ઘુઘવાટરે;
મોટી તરુનાં મૂળ ઉખાડે, તને ન ઉર ઉચાટ. નેતર. ૨
જોર જણાય ઘણું જે વારે, જળમાં તું નમી જાયરે;
તેનું જોર ઘટે ત્યારે તું, આપે ઉભી થાય. નેતર. ૩
પાતળી સરખી તું પંડે પણ, નમ્રપણું ધરનારરે;
જળમાં તું સુખથી જીવે છે, એ ગુણને આધાર. નેતર. ૪
સમય વિચારી સમજી ચાલે, લે સુખ તે આ લોકરે;
ઉદ્ધતપણું અખંડ ન છોડે, ફાંસામાં પડે ફોક. નેતર. ૫
મૂળ ગયાં મોટાં તરુવરનાં, નાની તું નિશ્ચિંતરે;
મોટી બુદ્ધિ તુજમાં માનું, રુડી તારી રીત. નેતર. ૬
નમ્રપણું રાખે નિશ્ચે તો, વેદીમાં કરે વાસરે;
અંતરમાં કદિએ નવ ઉપજે, તેને તલપુર ત્રાસ. નેતર. ૭
તાડ અને વડ તારી પેઠે, નમ્યા નહી જો નામરે;
દેશવટો નદિએ તો દીધો, કાલો કીધો ઠામ. નેતર. ૮
પવન તને નવ તોડી પાડે, સજોર થઇ સર્વત્રરે;
તેથી તુજને કરીને રાખે, છત્રપતી શિરછત્ર. નેતર, ૯
સારા જનના ઘરમાં શોભે, કરી તું ઠામો ઠામરે;
નિરખી તુજને નેત્ર ઠરે છે, ધન્ય તુજ નેતર નામ. નેતર. ૧૦
દેશ જો ફળ ફુલ તો તું નથી દેતી, દીસે દુર્બળ દેહરે;
તું તરુણુ તું નમ્રપણાથી પામી, સર્વે જનનો સ્નેહ. નેતર. ૧૧
સદ્ગુણ પણું રાખે નરનારી, એ સુખ પામે આમરે;
ધન્ય તારી શિખામણ સમજી લેજો, દિલમાં દલપતરામ. નેતર. ૧૨

ગરબી ૨૪ મી.

કામઠીની ગરબી.

"ફૂલણજી ! તમે ફુલાવ્યા કયમ ફૂલ્યારે ? ફૂલણજી ?"—રાગ

*શરધરણી તું વિશ્વ વિષે વખાણાઇરે; શરધરણી;
તું કેમાન નામે કુશળપણે કેહેવાઇ, શાણી શરધરણી. ૧
સારા વંશ થકી તું ઉપજી સારીરે, શરધરણી;
વળિ શુભ શિક્ષકથી [૧]સદ્ગુણ લીધો ધારી, શાણી૰ ૨
તીરની સાથે લગ્ન થયુ છે તારુંરે, શરધરણી;
તે જુગતે જુગતું જોડું શોભ્યું સારું, શાણી૰ ૩
નમી નમીને તેં નરને વશ કીધોરે, શરધરણી;
તુજ સદ્ગુણ વડે લાવો તેણે લીધો, શાણી૰ ૪
આપી હિંમત એને તેં ઉશ્કેર્યોરે, શરધરણી;
તેં પ્રવાસ કરવા પ્રીત કરીને પ્રેર્યો, શાણી૰ ૫
જઇને તેણે તો ત્યાં જશ વિસ્તાર્યોરે, શરધરણી;
નિજ શેઠ તણા શત્રુને રણ સંહાર્યો, શાણી૰ ૬
ઉત્તમ પરાક્રમી કેહેવાયો આપેરે, શરધરણી;
પણ તે તો તારા સદ્ગુણ તણે પ્રતાપે; શાણી૰ ૭
જો તેને તેં હિંમત હોત ન આપીરે, શરધરણી;
નર તો તે એવું કામ ન કરત કદાપી, શાણી૰ ૮
જગમાં તુજને હિં[illegible] જાણીરે, શરધરણી;
હું ખરેખરી તો[illegible]ણી, શાણી૰ ૯
સો સુંદરીએ[illegible] શરધરણી;
તો સર્વ[illegible] શાણી૰ ૧૦
વધુ સ[illegible] શરધરણી;
તો ઉશ્કેરા[illegible] શાણી૰ ૧૧
દલપતરામે દિલમાં[illegible] શરધરણી;
તે માટે આવું વખાણ કીધું તારું, શાણી૰ ૧૨

---

* શરધરણી=કામઠી. ૧ કામઠીની દોરી.

ગરબી ૨૫ મી.

સોનાની અરજી.

'સારૂં સારૂંરે સુરત શેહેર, મુંબઇ અલબેલી.'–એ રાગ.

સોને જગસ્રષ્ટા પાસ, અરજી ઉચ્ચારી;
"ઓ સુણિયે શ્રી અવિનાશ, અરજી આ મારી !–ટેક.
શેઠ સદનમાં મહોરો રૂપે, રહું છું દિન ને રાતરે;
મિજલસમાં અપમાન મળ્યું મને, સુણો વિતકની વાત. અરજી૦ ૧
પેટીમાં મને પૂરી મૂક્યું, પુષ્પ ગણ્યાં ગુણવાનરે;
મુજથી મોટું પુષ્પો પામ્યાં, ભરી સભામાં માન; અરજી૦ ૨
મુજ તનમાં જો સુગંધ સરજો, તો હરિ તેમ ન થાયરે !
પુષ્પ પ્રમાણે માન હું પામું, મુજ મન શોક સમાય." અરજી૦ ૩
દેવે તેને ઉત્તર દીધો, "સુણ સોના તજી શોકરે;
પરગુણ દેખી દ્વેષ ધરે, તે ફજેતી પામે ફોક. અરજી૦ ૪
એકેક ગુણ ઉપયોગી દઇને, સમજી વસ્તુ સર્વરે;
જેથી ગુણ બીજાનો જોઇને, તજે પોતાનો ગર્વ; અરજી૦ ૫
હલકામાં પણ હોય ગુણ મોટો, જેથી જન ચિત ચહાયરે;
એકજને ગુણ અનેક દઉં તો, બીજી નકામી થાય. અરજી૦ ૬
મોતી મોંઘાં મૂલતણાં પણ, માંહી–નહિ મીઠાશરે;
જુવાર તો જનને જીવાડે, દુકાળમાં દઈ આશ. અરજી૦ ૭
માટે મનની ઇર્ષા મેલી, સોના સજ સંતોષરે;
તારા ગુણથી તું રાજી રહે, દઇશ ન કોઇને દોષ. અરજી૦ ૮
કુંભારનું કોઇ કરવા બેસે, કામ વડો વિદ્વાનરે;
કદી બેરાબર કરી શકે નહિ, ઉલટું લે અપમાન. અરજી૦ ૯
યથાર્થ રીતે તે કરી જાણે, જે છે જેનું કામરે;
દુખી અદેખા દિલમાં દાઝે," કહે દ્વિજ દલપતરામ. અરજી૦ ૧૦

ગરબી ૨૬ મી.

ઉત્તમ એક ગુણ તો મેળવવો જોઈએ, તે વિષે.

"ઓધવજી, સંદેશો કહેજો શામને,"—એ રાગ.

પોપટજી બેઠા સોનાને પાંજરે,
રાજા રાણી જોઈ જોઇ રાજી થાયજો;
ચાકર રોજ કરે પોપટની ચાકરી,
જઓજી પોપટ ક્યાંઇ ન રળવા જાયજો. પોપટ. ૧

એકજ ઉત્તમ ગુણ આપ્યો છે ઇશ્વરે,
મુખથી ઉચરે મધુરાં વચન અમૂલ્ય જો;
જગત વિષે જો જોઇએ પક્ષી જાતમાં,
તપાસતાં મળે કોઇક તેની તુલ્ય જો. પોપટ. ૨

એકજ ગુણ પણ આ જગમાં એવો ભલો,
વિશેષ સૌથી વિશ્વ વિષે વખણાયજો;
જશ જામે તેનો સઘળા સંસારમાં,
ચતુર જનો સૌ તેને ચિત્તમાં ચહાયજો. પોપટ. ૩

મોતી તો આભૂષણમાં શોભે ભલાં,
માણસમાં તે તેથી પામ્યાં માનજો;
આંબો પણ રસ આપે એક પ્રકારનો,
તે ગુણથી તે ગણાય છે ગુણવાનજો. પોપટ. ૪

સુગંધનો ગુણ સરસ ગુલાબ વિષે વસે,
ભક્ષ કર્યાથી ભાગે નહિ જન ભૂખજો;
અફીણ તો આવે ઓસડ ઉપયોગમાં,
દેહતણું તે દૂર કરે છે દુઃખજો. પોપટ. ૫

સોમલ પણ સંહારે રોગ શરીરનો,
તદબિરથી તેનો કરતાં ઉપયોગજો;

ઘોડું તો ઘણી મજલ કરે દિન એકમાં,
જણાય ઉત્તમ જનને વાહન જોગજો. પોપટ ૬

હેમ તણી વીંટી શોભાવે હાથને,
શોભાવે નહીં એવું સોનું શેરજો;
લેખણ તો લખવું હોય તે આપે લખી,
પામી તે એકજ ગુણ ઉત્તમ પેરજો. પોપટ. ૭

મેળવવો એક ઉત્તમ ગુણ તો માણસે,
જેથી જગમાં પ્રગટે કીર્ત્તિ પ્રકાશજો;
નહિ તો જીવતર વ્યર્થ જગતમાં જાણવું,
એકે ઉત્તમ થાય નહિ અભ્યાસ જો. પોપટ. ૮

જુઓ વળી હલકામાં હલકી ચીજમાં,
તુંબડાનો તો કોણ ગણે છે તોલજો;
પણ ઉત્તમ ગુણ તરવાનો છે તેહનો,
ગરજ પડે જન બોલે ગુણ ગણિ બોલજો. પોપટ. ૯

એકેક ગુણ આપ્યો છે સૌને ઇશ્વરે,
ઠરી ઠરીને નિરખો ઠામો ઠામજો;
ઇશ્વર તું ઉત્તમ ગુણ અમને આપજે,
દિલથી એવું ઇચ્છે દલપતરામજો. પોપટ. ૧૦

ગરબી ૨૭ મી.

સંપૂર્ણ ગુણ તો એક પરમેશ્વરમાં છે, તે વિષે.

" મહાકોપ થયો તે કળિ કાળમાં જો. "—એ રાગ.

પરિબ્રહ્મ એકલામાં ગુણ પૂર્ણ છે જો;
બીજે જયાં જુઓ ત્યાં ગુણ અવગુણ છે જો. પરીબ્રહ્મ. ટેક૦

મહાસાગરના સદ્‌ગુણો ઘણા મળે જો;
પણ પાણી તેનું પીતાં તરશ નવ ટળે જો. પરીબ્રહ્મ. ૧
જુઓ સૂર્યના જોતાં ગુણો ઘણા જડે જો;
તપે તાપ ત્યારે જીવજંત તરફડે જો. પરીબ્રહ્મ. ૨
અગ્નિના ગુણો ગણી જોતાં ગણાય છે જો;
લાહ્ય લાગે ત્યારે લોક અકળાય છે જો. પરીબ્રહ્મ. ૩
જુઓ જળ વિના કોઇ જીવે નહિ જો;
પણ પ્રાણીઓના પ્રાણ એજ લે સહી જો. પરીબ્રહ્મ. ૪
એવા એવા ગુણ અવગુણોનાં પાત્ર છે જો;
ત્યારે માનવી બિચારું કોણ માત્ર છે જો. પરીબ્રહ્મ. ૫
ગુણો ગણી ગણી અંતરે ઉતારીએ જો;
વળી અવગુણો તો સર્વના વિસારીએ જો. પરીબ્રહ્મ. ૬
સદા અવગુણો તપાસીએ પોતતણા જો;
તેને ટાળવા ઉપાય શોધીએ ઘણા જો. પરીબ્રહ્મ. ૭
કોઇ ક્રોધી કોઇ લોભી કોઇ સ્વાદીઆ જો;
કોઇ આળસુ અને કોઇ વિવાદીઆ જો. પરીબ્રહ્મ. ૮
સુધરે સ્વભાવ તો તે સુધરાવીએ જો;
નહી સુધરે તોપણ તેને નિભાવીએ જો. પરીબ્રહ્મ. ૯
ઝાડ, પાન પશુ પંખી આદિ પ્રાણી છે જો;
પ્રકૃતિ પ્રત્યેકની જુદી પ્રમાણી છે જો. પરીબ્રહ્મ. ૧૦
નિયમ સૃષ્ટિનો નજર કરી નિહાળીએ જો;
ટાળીને કુસંપ સંપને સંભાળીએ જો. પરીબ્રહ્મ. ૧૧
કહ્યાં તે કથનો છે તમારા કામનાંજો;
રાખો તે હૃદેમાં દલપતરામનાં જો. પરીબ્રહ્મ. ૧૨

ભાગ ૨ જો.

ગરબી ૨૮ મી.

ઉંચા તાડની ગરબી.

" મહાકોપ થયો તે કળી કાળમાં જો."—એ રાગ.

તું તો ઉંચો વિશેષ વધ્યો તાડિયાજો;
પણ તાપ કોઇના તેં ન મટાડિયાજો. તું તો–ટેક.

સૌમાં મોટો ગણાયો તેથી શું થયું જો ?
તારું મોટાપણું કહેવામાં રહ્યું જો. તું તો૦ ૧

પર ઉપકાર કાંઇએ નહી કર્યોજો;
ધરા ઉપર તેં જન્મ શીદને ધર્યો જો ? તું તો૦ ૨

તેં તો આશરો ના આપિયો કોઇનેજો;
જન આશા ન રાખે તને જોઇનેજો. તું તો૦ ૩

કોઇ ભૂખ્યાને ભોજન ન આપિયાંજો;
ટાઢ, તાપ, કષ્ટ કોઇનાં ન કાપિયાંજો. તું તો૦ ૪

તારી છાયાથી સુખ કોઇને છે નહીજો;
પક્ષી માળો ઘાલીને વસે નહીજો. તું તો૦ ૫

સારાં સુગંધી ફુલડે ન ફુલિયોજો;
ભાઇ ! અક્કડ રહેવામાં નથી ભૂલિયોજો. તું તો૦ ૬

મીઠાં ફળ તુંથી કોઇને નહી મળયાંજો;
ભારે લાકડાં ઇમારતમાં નહીં ભળયાંજો. તું તો૦ ૭

તારી કાયા પણ તુંથી કયાં ઢંકાય છે જો;
દુનિયામાં એવાં કંજુસ દેખાય છે જો. તું તો૦ ૮

તારું અંગ તું ન ઢાંકી શકયો એટલું જો;
કહું તેથી કંજૂસપણું કેટલું જો ? તું તો૦ ૯

છોટા છોડ ભાજીના તારાથી છે ભલાજો;
તેથી પોષણ પામે છે પ્રાણી કેટલાજો? તું તો૦ ૧૦
તુંમાં એટલું પરાક્રમ દીસે અરેજો;
દુનિયાને રસ પાઇ દિવાની કરેજો. તું તો૦ ૧૧
શિર છત્ર સમાન તેં શોભા ધરીજો;
જન નિષ્ફળ જાણે છે ખરેખરીજો. તું તો૦ ૧૨
ધન્ય ! ધન્ય ! માનીએ તેનું મોટાપણુંજો;
કામ પર ઉપકારનું કર્યું ઘણુંજો. તું તો૦ ૧૩
રુડી સમસ્યા છે દલપતરામનીજો;
કહી માણસોને જાણવાના કામનીજો. તું તો૦ ૧૪

ગરબી ૨૯ મી.

મગરૂર વંટોળિયાની ગરબી.

"ગોરસ લઇને ગોપિકા ચાલી વેચવા કાજે." એ રાગ.

વાત તું સુણ વંટોળિયા, કહું ચિત્ત વિચારી;
પળમાં વડાઇ તું પામિયો, ભૂમિ ઉપર ભારી. ૧
પર્વતો નીચે પાડિયા, એથી ઉંચેરો ચાલ્યો;
ચંચળતાથી ચાલતો, મહા મદભર મહાલ્યો. ૨
વાદળ સાથે વેગથી, વાત કરવા વિચરિયો;
સૂરજ શશિને ઢાંકિયા, એવો કોપ તે કરિયો. ૩
પણ તું વિચારી જો, પાપિયા! વ્યર્થ તારી વડાઇ;
શરીર ધરીને શું કર્યું, ભલું કામ તેં ભાઇ ! ૪
વિશ્વમાં કોણ વખાણશે, તારી કીર્તિની કહાણી ?
ઇચ્છે તને કોણ આવતો, કોઇ પૃથ્વીમાં પ્રાણી. ૫
દૃષ્ટિએ તુજને દેખીને, જુલમી ઘણો જાણે;
જાય ક્યારે નજરે થકી, એવું અંતરે આણે. ૬

મોટાઈનું અભિમાન તું, હૃદયે શીદ રાખે?
દૈવત નથી તુજ દેહમાં, જાણ્યું છે જગ આખે. ૭

ધૂળ ધરી સૌની આંખમાં, વડું વડપણ લીધું;
એમાં તે તેં અતિ એવડું, શું પરાક્રમ કીધું. ૮

તુજ જેવા કંઇક ઉડી ગયા, નથી ઠામ ઠેકાણું;
તારી વલે તેવી થશે, જોતાં જોતાં હું જાણું. ૯

વડલો વડો છે વિશ્વમાં સૌને આશ્રય આપે;
વડપણ તો તેનું વડું, કષ્ટ પારકાં કાપે. ૧૦

અલ્પ આવરદા ભોગવી, ચટ જઈશ તું ચાલ્યો;
ફોકટ બહુ ફુલીશ માં ઠાઠ દેખીને ઠાલો. ૧૧

સુણ ભાઇ, પવનને શું કહું ! તને વેગે વધાર્યો;
પાત્ર કુપાત્રનો ભેદ કંઇ, વાયુએ ન વિચાર્યો. ૧૨

જુલમી જનને જાણવા, કવિતા આ તો કીધી;
દલપતરામે દીલથી, શિખામણ શુભ દીધી. ૧૩

ગરબી ૩૦ મી.

નાની નદીની ગરબી.

"એ વાંસલડી, વેરણ થઇ લાગી તું વ્રજની નારને." રાગ.

એ છોટિ નદી, છત પામીને તું કેમ છલકાઇ ગઇ;
મદમાં માતી, ઉન્મત હાથીની સમ ઉન્મત તું થઇ–ટેક૦

પરિતાપ તણા દિન તું ભૂલી, દોલત દેખી ફોકટ ફુલી;
તારા ડાંપણની હુંડી ડૂબી. એ છોટિ૦ ૧

પાડોશીને પીડા દીધી, હદ તેની દબાવી તેં લીધી;
મરજાદા છેક છોડી દીધી. એ છોટિ૦ ૨

તેં પ્રાઢ ઘણાં તરુવર પાડયાં, ઉંડાં મુળ તેનાં ઉખાડયાં,
દેશપાર કંઇકને પહોંચાડયાં; એ છોટિં ૩
દીસે તારું અંતર નાતું, છલકાઈ ગયું ન રહ્યું છાનું,
પડયું પાપે તુજ સાથે પાનું; એ છોટિં ૪
તારું જીવન જે ડોળુ દીસે, નિર્મળતા ગઈ તે ગુણ નરસે,
તારો કોઇ વિશ્વાસ નહી કરશે; એ છોટિં ૫
મોટા મન ઉન્મત થાય નહી, જો સાગર કદિ છલકાય નહિ,
મરજાદ તજીને જાય નહી, એ છોટિં ૬
આ ચોમાસું ચાલ્યું જાશે, સ્થિતિ હતી તેવી તારી થાશે,
તું દેહે દુર્બળ દેખાશે; એ છોટિં ૭
તારું જીવન જે શીતળ કરતાં, તે તરુવર તુજને સાંભરતાં,
સંતોષ થશે તને સંચરતાં; એ છોટિં ૮
જેવું ચોળતણા રંગનું ચટકું, તેવું જર જોબનનું લટકું;
કદી કોઇનું કયાંઇ અચળ ન ટકયું; એ છોટિં ૯
આ જીવન તારું વહી જાશે, તારા જૂલમની વાતો થાશે,
બહુ કાળ કહેણી કહેવાશે; એ છોટિં ૧૦
તું રાખ હ્રદે ગંભીરપણું, ઘટમાં અભિમાન ન લાવે ઘણું,
તારું ભલું થવા બે બોલ ભણું; એ છોટિં ૧૧
તને આ જગત જુલમી કહે છે, અપકીર્તિ તારી ઉપજે છે,
તને દલપત શિખામણ દે છે. એ છોટિં ૧૨

ગરબી ૩૧ મી.

ફોકટ ફુલવા વિષે.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

જે ફૂલણુજી, ફોકટ ફૂલ કરે, પણ ફળ તેમાં નહી;
રુડા જન તો ફૂલ કર્યા વિણ પર ઉપકાર કરે સહી. ટેક૦

જુઓ છો આ છોડ અનાજ તણા,
મોટા ફૂલથી ન ફુલાય ઘણા,
નથિ પર ઉપકારની કાંઈ મણા; જે ફૂલણજી. ૧
જુઓ શિમળો તો બહુ ફૂલિ વળે,
માંહિ સુગંધ કે નહિ સ્વાદ મળે,
અંતે પણ મીઠાં ફળ ન મળે; જે ફૂલણજી. ૨
જુઓ આવળ પણ દીસે એવી, જોતાં ફુલ સુવર્ણના જેવી,
કહો ફળ દેવામાં છે કેવી? જે ફૂલણજી. ૩
જુઓ કદળી કેવો ગુણ લે છે? ફુલ્યા વિણ મીઠાં ફળ દે છે,
અતિ ઉત્તમ તો રીતિ એ છે; જે ફૂલણજી. ૪
પોયણિ મુખ બહુ ફૂલે પહેલાં, પણ તેનાં ફળ તો ઘીતેલાં,
નહિ ફૂલ પ્રમાણે ફળ છેલ્લાં; જે ફૂલણજી. ૫
+બદરી સાધારણ ફળ દે છે, પણ દેતાં કંટક મારે છે;
ક્યાં ઉત્તમ પંક્તિમાં એ છે? જે ફૂલણજી. ૬
જાંબુડો ફળ દેતો ભાળું, પણ મૂખ કરાવે છે કાળું,
નહિ ફળ એ અતિશે રસવાળું; જે ફૂલણજી. ૭
નેતરના ન્યારા ધારા છે, નહિ ફૂલ કે ફળ દેનારા છે,
એવા પણ કંઇક બિચારા છે; જે ફૂલણજી. ૮
આખર તો ખૂબ ફુલ્યો ભાસે, દેખી શોભા દિલ લોભાશે,
પણ અંતે કડવાં ફળ* થાશે; જે ફૂલણજી. ૯
કોળાં ફૂલ ધતૂરો ધરશે, દુરથી જોતાં સારાં દરશે,
પણ ફળ ઝાઝાં ઝેરી ઝરશે; જે ફૂલણજી. ૧૦
વળિ ફળ આ જો ઇંદરવરણાં અતિ સુંદર શોભે મનહરણાં,
પણ મિઠાશ કશિયે નહિ કેરણાં; જે ફૂલણજી ૧૧
ગુણ જુદા જુદા ઠામો ઠામે, જનમાં પણ એજ રીતે જામે,
દીઠા નજરે દલપતરામે. જે ફૂલણજી. ૧૨

+ બદરી=બોરડી * પિત્તપાપડો.

ગરબી ૩૨ મી.

અદેખા જવાસાની ગરબી.

"આણાં નાવ્યાંરે મોરાર,"—એ રાગ.

ગગન વિષે ઘનરાય ચડ્યો ને, ગડગડિયાં નિશાન;
સવ તરુઓ સુખી થયાં જે, દીધું જીવનદાન.
જવાસા તું શિદ બાળે જીવ? ૧
ગમાર તેં જાણ્યું કયમ ગાજે, મુજ શિર ઉપર મેહ?
એથી અદેખાઇ તુજને આવી, દાઝયો તારો દેહ, જવાસા૦ ૨
એનો આ અવસરે તે ધાર્યો, પરમેશ્વર પ્રતાપ;
તારો તો કાંઇ તોલ વધ્યો નહિ, તે તો તારાં પાપ; જવાસા૦ ૩
તારાથી કંઇ તેના જશને ઢાંકયો નહી ઢંકાય;
ઈર્ષાથી ઉલટી હલકાઇ, દુનિયામાં દેખાય, જવાસા૦ ૪
લોકે તુજને કળી લીધો જે, મજબૂત નહિ તુજ મૂળ;
વણ કારણ વરસાદ થકી તું, પંડ થયો પ્રતિકૂળ, જવાસા૦ ૫
તુજ સરખા જો કોડ અદેખા, એની કરે અદેખાઇ;
તોપણ તે મનમાં નથિ ધરતો, એની એજ વડાઇ, જવાસા૦ ૬
તારું પણ તે તો ભલું ઇચ્છે, મોટું રાખી મન;
તું બળિબળિ શા માટે મરેછે? જોઇજોઇ હસશે જંન, જવાસા૦ ૭
ધન દેખીને હરખ ઘણાને, પ્રગટ્યો પૂરો પેખ;
તું નવ હરખ્યો તેથી તેને, દરદ થયું શું દેખ? જવાસા૦ ૮
સમજણ હોય તો તું સમજીને, હ્રદયે શાંતિ રાખ;
આટલી બધી અદેખાઈ તું નિશ્ચે કાઢી નાખ, જવાસા૦ ૯
મનમાં જાણે છે હું મોટો, પણ બીજાને પૂછ;
બાવળ બોરડીઓ બહુઅહિં છે, તું તેથી પણ તુચ્છ, જવાસા૦ ૧૦
તુજ સરખા બહુ થયા, થશે વળિ કાંટાવાળા છોડ;
એને આદર સૌ આપે છે, તું નહિ તેની જોડ, જવાસા૦ ૧૧
મારી શિખામણ જો માને તો, તજ તારી આ ટેવ;
રહે અદેખાઇથી નહિ રાજી, દલપત કેરો દેવ. જવાસા૦ ૧૨

જુઓ છો આ છોડ અનાજ તણા,
મોટા ફૂલથી ન ફુલાય ઘણા,
નથિ પર ઉપકારની કાંઈ મણા; જો ફૂલણુજી. ૧
જુઓ શિમળો તો બહુ ફૂલિ વળે,
માંહિ સુગંધ કે નહિ સ્વાદ મળે,
અંતે પણ મીઠાં ફળ ન મળે; જો ફૂલણુજી. ૨
જુઓ આવળ પણ દીસે એવી, જોતાં ફુલ સુવર્ણના જેવી,
કહો ફળ દેવામાં છે કેવી? જો ફૂલણુજી. ૩
જુઓ કદળી કેવો ગુણ લે છે? ફુલ્યા વિણ મીઠાં ફળ દે છે,
અતિ ઉત્તમ તો રીતિ એ છે; જો ફૂલણુજી. ૪
પોયણિ સુખ બહુ ફૂલે પહેલાં, પણ તેનાં ફળ તો ઘીતેલાં,
નહિ ફૂલ પ્રમાણે ફળ છેલ્લાં; જો ફૂલણુજી. ૫
×બદરી સાધારણ ફળ દે છે, પણ દેતાં કંટક મારે છે;
ક્યાં ઉત્તમ પંક્તિમાં એ છે? જો ફૂલણુજી. ૬
જાંબુડો ફળ દેતો ભાળું, પણ મૂખ કરાવે છે કાળું,
નહિ ફળ એ અતિશે રસવાળું; જો ફૂલણુજી. ૭
નેતરના ન્યારા ધારા છે, નહિ ફૂલ કે ફળ દેનારા છે,
એવા પણ કંઇક બિચારા છે; જો ફૂલણુજી. ૮
આખર તો ખૂબ ફુલ્યો ભાસે, દેખી શોભા દિલ લોભાશે,
પણ અંતે કડવાં ફળ* થાશે; જો ફૂલણુજી. ૯
ધોળાં ફૂલ ધતૂરો ધરશે, દુરથી જોતાં સારાં દરશે,
પણ ફળ ઝાઝાં ઝેરી ઝરશે; જો ફૂલણુજી. ૧૦
વળિ ફળ આ જો ઇંદરવરણાં અતિ સુંદર શોભે મનહરણાં,
પણ મિઠાશ કશિયે નહિ કરણાં; જો ફૂલણુજી ૧૧
ગુણ જુદા જુદા ઠામો ઠામે; જનમાં પણ એજ રીતે જામે,
દીઠા નજરે દલપતરામે. જો ફૂલણુજી. ૧૨

× બદરી=બોરડી * પિત્તપાપડો.

ઉતરીને ચાલ્યો તે વનમાં એકલો,
ભુલો પડયો તે ફરી ન આવ્યો ભાઇજો;
ઊજડ ઝાડીમાં અતિશે આથડયો,
ખેદ કરીને જીવ્યો ફળ ફુલ ખાઇજો. કોઇની૦ ૭

ભક્ષ મળે નહિ ત્યારે તે ભૂખ્યો રહે,
હરેક વાતે ખૂબ થયો હેરાનજો;
વસ્ત્ર હતાં તે પણ ફાટી તૂટી ગયાં,
સમજ્યો મર્મ અને સૌ આવી સાનજો. કોઇની૦ ૮

હાર હતો હીરાનો તે શા કામનો?
ઉચર્યો ઉંચે અવલોકી આકાશ જો,
"ઓ પ્રભુ! સૌની ગરજ પડે સંસારમાં,
કડિયા વણ કોણ કરિ આપે આવાસજો; કોઇની૦ ૯

વાસણ કોણ કરી આપે માટી તણાં,
જો કર્તાં કર્યો ન હોત કુંભારજો?
વસ્ત્ર વગર આ વિશ્વ વિષે વેલા પડે,
જો ન જડે કોઇ વસ્ત્ર તણો વણનારજો. કોઇની૦ ૧૦

ખેતી કોણ કરી જાણે ખેડુ વિના?
હોય ખજાનો પણ નાણું ન ખવાય જો;
કંસારા વિણ કોણ ઘડે વાસણ ઘણાં?
ઘાંચી વિના ન ઘરમાં દીવો થાય જો. કોઇની૦ ૧૧

વસ્તી પામું તો હું આખા વિશ્વનો,
દિનદિન પ્રત્યે રહું થઇને દાસ જો;
હળી મળીને ચાલું ઝાઝા હેતથી,
વસ્તીમાં જઇ વસું કરી નિવાસજો. કોઇની૦ ૧૨

જેની છત તે ભાસે સોંઘા ભાવનું,
પાણીનો જેમ પાડ ન પૂછે લોકજો;

ગરબી ૩૩ મી.

બેગરજુ કેશવાની ગરબી.

"ઓધવજી સંદેશો કહેજો શામને."—એ રાગ.

"કોઇની ગરજ નથી" એમ કહેતો કેશવો,
કને હતા રૂપૈયા કોટી ચારજો;
હીરા ખરીદ કરીને કીધો હારડો,
હમેશ હૈડાપર રાખે તે હારજો. કોઇની૦ ૧
વર્ષે હીરો એક વટાવી વાવરે,
કરે ન કોઇનો કોઇ સમે વિશ્વાસ જો;
અતિશે સૌ માણસથી તે અતડો રહે,
પાંચ દિવસ પણ કોઈ રહે નહિ પાસજો. કોઇની૦ ૨
સગાં કુટુંબી સૌ સાથે લડતો ફરે,
પાડોશી સાથે પણ પૂરું વેરજો;
ગમે નહી કોઈનું મુખ જોવું ગામમાં,
ઝાઝું કીધું જન સૌ સાથે ઝેરજો. કોઇથી૦ ૩
બંદર કાંઠે જઇ બંધાવ્યો બંગલો,
વસ્તી તજીને ત્યાં જઇ કીધો વાસજો;
ગરીબ લોકો ગરજે જઇ ચાકરી કરે,
કોઇનો પાડ ન માને કેશવદાસજો. કોઇની૦ ૪
'પૈસા દઇને લઇએ તેમાં પાડ શો?'
બહુ ગરવ ધરી બોલે એવા બોલજો;
ખાય પીએ ને મોજ કરે મનમાનતી,
તલભારે પણ કોઇનો ન ગણે તોલજો. કોઇની૦ ૫
હોડીમાં બેશીને હવા ખાવા ગયો,
ત્યાં તોફાન થયું મોટું તે વારજો;
ઉજડ બેટ હતો દરિયામાં એક જયાં,
હોડી જઇ પહોંચી ત્યાં ગાઉ હજારજો. કોઇની૦ ૬

ઉતરીને ચાલ્યો તે વનમાં એકલો,
ભુલો પડયો તે ફરી ન આવ્યો ભાઇજો;
ઉજડ ઝાડીમાં અતિશે આથડયો,
ખેદ કરીને જીવ્યો ફળ ફુલ ખાઇજો. કોઇની૦ ૭

ભક્ષ મળે નહિ ત્યારે તે ભૂખ્યો રહે,
હરેક વાતે ખૂબ થયો હેરાનજો;
વસ્ત્ર હતાં તે પણ ફાટી તૂટી ગયાં,
સમજ્યો મર્મ અને સૌ આવી સાનજો. કોઇની૦ ૮

હાર હતો હીરાનો તે શા કામનો?
ઉચર્યો ઉંચે અવલોકી આકાશ જો,
"ઓ પ્રભુ! સૌની ગરજ પડે સંસારમાં,
કડિયા વણ કોણ કરિ આપે આવાસજો; કોઇની૦ ૯

વાસણ કોણ કરી આપે માટી તણાં,
જો કર્તા કર્યો ન હોત કુંભારજો?
વસ્ત્ર વગર આ વિશ્વ વિષે વેલા પડે,
જો ન જડે કોઇ વસ્ત્ર તણો વણનારજો. કોઇની૦ ૧૦

ખેતી કોણ કરી જાણે ખેડુ વિના?
હોય ખજાનો પણ નાણું ન ખવાય જો;
કંસારા વિણ કોણ ઘડે વાસણ ઘણાં?
ઘાંચી વિના ન ઘરમાં દીવો થાય જો. કોઇની૦ ૧૧

વસ્તી પામું તો હું આખા વિશ્વનો,
દિનદિન અત્યે રહું થઇને દાસ જો;
હળી મળીને ચાલું આખા હેતથી,
વસ્તીમાં જઇ વસું કરી નિવાસજો. કોઇની૦ ૧૨

જેની છત તે ભાસે સોંઘા ભાવનું,
પાણીનો જેમ પાડ ન પૂછે લોકજો;

પણ જયારે પાણી પીવાને નવ મળે,
ટાંક તણો આપે રૂપૈઓ શેઠજો. કોઈની૦ ૧૩
ગરજ પડે છે ગરીબની, શ્રીમંતની,
બેગરજુ જન દુઃખ પામે બહુ ઠામ જો;
એ માટે અભિમાન ન ધરવું અંતરે,
દિલમાં એમ સમજે છે દલપતરામજો." કોઈની૦ ૧૪

ગરબી ૩૪ મી.

વચન વિવેક વિષે.

"સોનાના બોર, ઝુલે નંદકિશોર, પ્યારાને પારણે સોનાનાં બોર."—એ રાગ.

કરિયે ઉચ્ચાર, ચિત્તકરી વિચાર, કાનને કઠોર કરિયે ઉચ્ચાર ? ટેક.
વચન થકી જશ પામે જગતમાં, વચન થકી પામે ભુંડાઇનો ભાર. ૧
વશીકરણની છે વિદ્યા વચનમાં, બોલી જાણે તેની તો બલિહાર;
સારા વચન સુણી લાગે સાકરિયાં, વાંકા વચન વિખની છે વખાર. ૨
વચન થકી માન મળે મનુષ્યમાં, વચન થકી ખાય મુરખ માર;
વચન વડે વેર વડાં વસાય છે, વચન વડે સ્નેહ રાખે સંસાર. ૩
શીખ્યો બધું પણ બોલતાં ન શીખ્યો, તેના શીખ્યાપર છવાઇ છાર;
વચન ઉચરતાં ન આવડે જેને, લાયકી તેને નવ મળે લગાર. ૪
વચન થકી કામ બગડે છે પારકું, વચન થકી થાય પરઉપકાર;
વચન વદી જન નિજ શિર લે છે, હાથે કરીને હરકતો હજાર. ૫
વચન થકી છેક છાતી છેદાય છે, કાળજું કાપે જેમ કરેડો કટાર;
કુવચનના ઘાવ કદી ન રૂઝે, સાલે વચન ઉર સાંજ સવાર. ૬
દલપતરામ કહે દુનિયામાં, વચન વિવેક શિખો સૌ નરનાર.

ગરબી ૩૫ મી.

ફુવડ સ્ત્રી વિષે.

" મેં તો પહેલે પાવઠડે પગ મેલ્યો. "–એ રાગ.

સુણો સુણો ફજેતી ફુવડની, ઘણી ઉપમા દઇએ ફુવડની;
ફુવડનું શરીર જો સંભાળો, માંહિ લાખો જુઓ લીખો ભાળો. ૧
જો વસ્ત્ર જુઓ જઇને પાસે, માંહિ અધમણ મેલ ભર્યો ભાસે. ૨
એની જગા જુઓ જો રાંધ્યાની, જાણે કોઢ બળદને બાંધ્યાની. ૩
નિત્ય દહાડો પહોર ચડયા પૂઠે, આંખો ચોળતી ચોળતી ઉઠે. ૪
સરડક સરડક છીંકણી સૂંઘે, ખાઇ આખો દહાડો ઉંઘે. ૫
નહિ સ્વાદજ એની રસોઇ વિષે, માંહિ કાંકરિયો ને વાળ દિસે. ૬
જળ વાસણમાં સેવાળ વળે, તે નીર કદી સ્વપ્ને ન ગળે. ૭
વાતે વળગે જયાં ત્યાં વાટે, ઘરમાં કુતરાં ઘંટી ચાટે. ૮
કાંતો કોઇ સાથે બેસે લઢવા, કાંતો રીસાઇને બેસે લડવા. ૯
શિર ચોટલો કેવો શોભાળો ? જાણે શોભે સુગરીનો માળો. ૧૦
હોય મેલ હમેશ પગે હાથે, એને શિદ સરજી જગને નાથે ? ૧૧
નવ ફરીએ ફુવડની સંગે, વળગે અવગુણ આવી અંગે. ૧૨
જેને દીધિ સુઘડતા જગદીશે, ગણજો ઉપકાર અહરનીશે. ૧૩
આ કહ્યાં કથન સમજુ કામે, દીધી શિખામણ દલપતરામે. ૧૪

ગરબી ૩૬ મી.

કડવું બોલનાર ઘુવડની ગરબી.

"હળવાં ડગલાંરે ભરજો, કોઇ ના જાણે એવું કરજો. "—એ રાગ.

કોયલ ઘુડનેરે કહે છે, દિલ તારું કેમ ઉદાસી રહે છે ?
જયાં જઇ તું પગરે થાપે, સૌ જન ત્યાં તુજને સંતાપે. ૧
તું કહે કોઇ નથીરે સારો, તેમાં વાંક દીસે છે તારો;
સૌમાં કોઇ તો રે સારા, નહિ સર્વે લોક નઠારા. ૨

કઠોર તારીરે કહેણી, દુનિયાને લાગે દુઃખદેણી;
તેથી તુજનેરે તાડે, જ્યાં જઇ બેસે ત્યાં ઉડાડે. ૩
પોપટ ઘરમાંરે પાળે, તુજને ભટકાવે જ્યાં ભાળે;
તેનું કારણરે તે છે, કડવી બોલી તું બોલે છે. ૪
મધુરું વદ તુંરે મુખથી, તો સંસાર વિષે રહે સુખથી;
મેહેણું મટશેરે માથે, સ્નેહ થશે તારે સૌ સાથે. ૫
મોર બપૈયા રે મેના, તું શીખી લે લક્ષણ તેનાં;
પણ તે વસમીરે વાતો, જન્મ સ્વભાવે કદી નથી જાતો. ૬
ભૂતળ જ્યાં જ્યાંરે ભમતું, મુખ તારું કોઇને નથી ગમતું;
ધિક! તે કાયારે ધારી, નિંદે તુજને સૌ નરનારી. ૭
ખત્તા જ્યાં ત્યારે ખાધા, પણ બોલ્યાની કરી બાધા;
પદવી નીચીરે પામ્યો, જ્યાં ત્યાં તારો અપજશ જામ્યો. ૮
પુરમાં હલકોરે પડિયો, નઠોર સૌની નજરે ચડિયો;
તું કહે એવુંરે કહેણું, "નથી મારે લોક સાથે લેણું." ૯
તે તો જુઠુંરે તારું, વદવા શીખ્યો વચન નઠારું;
અવગુણ તુજમાંરે એવો, દોષ બીજાને શિર શો દેવો. ૧૦
હજુ સમજે તો રે સારું, વારે વારે શું તુજને વારું;
જો નવ બોલીરે જાણે, તો તું ચુપ થઈ રહે તે ટાણે. ૧૧
માન શિખામણરે મારી, તજ તું કડવી બોલી તારી;
ઠર તું સુખથીરે ઠામે, દીધી શિખામણ દલપતરામે. ૧૨

ગરબી ૩૭ મી.

લડાઈખોર મેનાની ગરબી.

"સુણજો સાજનોરે"—એ રાગ.

મેના મદમાતી ને ક્રોધી, વશી શકી નહિ વતનમાંજીરે,
જ્યાં ત્યાં વેર વિશેષ વધ્યું પછી, વશી પરાયા વનમાં. ૧

ત્યાં પણ તેને વનનાં પક્ષી, અતિ લાગ્યાં અકળાવાજીરે;
સગાં કુટુંબીને સંભારી, પછી લાગી પસ્તાવા. ૨
રણ વગડામાં રોવા બેઠી, ધાર્યું તન તજી દેવાજીરે;
દુખિયારી તેને દેખીને, કોયલ લાગી કહેવા. ૩
" સગાં અને પાડોશી સાથે, સદૈવ સંપી વસીએજીરે;
કદીએ અડચણ કાંઇ કરે તો, લડવાને નવ ધસીએ. ૪
પાડોશીની ગરજ પડે છે, જઇ વશીએ જે ઠામેજીરે;
વનમાં એકલું ઝાડ વસે તો, તે પણ પીડા પામે. ૫
પૃથ્વી શશિ ઉપકારી પરસ્પર, પણ છે જોડે જોડેજીરે,
તો કદી તેજ સુરજથી મળતું, એક બીજાનું ઓડે.* ૬
દાંત સમીપે જીભ વસે છે. તો કચરાય કદાપિજીરે,
જુલમી દાંત જણાય ખરા પણ, તજયા ન જાય તથાપિ. ૭
આપણો કર વાગે આપણને, તો શું કરીએ તેનેજીરે?
સ્વજન વિષે પણ એમજ સમજે, જગતમાં સમજણ જેને. ૮
અગ્નિ જો કદિ અંગ દઝાડે, પણ સંઘરીએ ઘરમાંજીરે;
છરી ને સુડી કર છેદે પણ, પડે પકડવી કરમાં. ૯
ઘંટી તો ઘઘડાટ કરીને, કષ્ટ કરે છે કાનનેજીરે;
કામ કરે પણ કહી સંભળાવે, લાડી લોક બધાને. ૧૦
ખાંડણિયો તો ખૂબ કરે છે, ધમક ધમક ધમકારાજીરે;
અણુચાલ્યાથી સહન કરે સૌ, ચિતમાં લોક બિચારા. ૧૧
દિન દિન ખાવા દિવેલ માગે, દીવો દિલનો લોભીજીરે;
પણ તેને કયમ કરી તજાય? જેથી, સદન+ રહે છે શોભી. ૧૨
અવગુણ સૌમાં હોય અકેકો, જો તે સામું જોઇએજીરે;
દલપતરામ કહે દુનિયામાં, સંપ તથા સુખ ખોઇએ. ૧૩

---

* ખગે સૂર્યગ્રહણ ચંદ્રગ્રહણ થાય છે ત્યારે. + ઘર.

ગરબી ૩૮ મી.

નિરૂપયોગી ઠીંકરીની ગરબી.

સૈયર શું કરું રે, મારે નંદકુંવર શું નેહ—એ રાગ.

એક ઘરમાં હતીરે, ઘરધણિયાણી શાણી એક;
ઠાલી ઠીંકરીરે, ત્યાં જઇ બોલી બોલ અનેક. ૧
"બાઇ તુજ વાસમાંરે, મુજને વસવાને દે માગ;
વસ્તુ વિશેષ છે રે, તેમ હું રહીશ જોઇને લાગ." ૨
બોલી બાઇ તેરે, "ઠીંકરી રીઝ ગમે તો ખીજ;
મુજ મંદિર વિષેરે, નથી નકામી કોઇએ ચીજ. ૩
જો જળપાત્ર છે રે, પાણી તે તો મુજને પાય;
ચતુર ચુલો જુઓરે, ખાંતે રાંધી રોજ ખવાય. ૪
ઘંટી તો ઘણુંરે, દળિ આપે છે દાણા રોજ;
ડામચિયો દિસેરે, બાઈ તે ઉપાડે છે બોજ. ૫
સાવરણી સદારે, કચરો ઘરનો કાઢે દૂર;
સુપડું તો સખીરે, મારા ઘરનો એક મજૂર. ૬
ચતુર ચાલણીરે, ચાળી આપે આટો એજ;
નથી નકામાંરે, માંચો* માંચી ખુરશી મેજ. ૭
કાંટો કાટલાંરે, તે તો કરી આપે છે તોલ;
કોણ નકામનુંરે ? બાઇ તું વિચારી બોલ. ૮
મુજ ઘરમાં રહીરે, તું શું કરીશ મારું કામ ?
કોઇને કેમ ગમેરે, ઠાલો રોકી બેસે ઠામ ? ૯
ભૂંડી ભિખારણીરે, ઉલટી અડચણ કરે અપાર;
નફટ નકામનીરે, તારો ઉકરડે અધિકાર. ૧૦
કામ નહીં કરેરે, એનો જગમાં ધિક અવતાર !
ઠાલો થઇ પડેરે, ભૂમિને શિર તેનો ભાર. ૧૧

* ખાટલો.

જેને જેટલુંરે, સોંપ્યું જગકર્તાએ કામ;
તેણે તેટલુંરે, કરવું જોઇએ કામ તમામ. ૧૨
ઉંઘણ આળસુરે, જે છે તે અપરાધી જાણ;
પ્રભુનો ચોર છે રે, પૂરો પાપી એજ પ્રમાણ. ૧૩
સર્વે સૈયરો રે, અંતર સમજી લેજો આમ;
દિલમાં દાખજોરે, શિખામણ દલપતરામ. ૧૪

ગરબી ૩૯ મી.

એરંડીની ગરબી.

"ઓ વાંસલડી, વેરણ થઇ લાગી તું વ્રજની નારને."—રાગ.

ઓ એરંડી, ઉત્તમ સંગે તેં ઉત્તમ ગુણ નવ ધર્યા;
રહી શેલડીમાં, શેલડી સરખા, ગુણ સંપાદન નવ કર્યા. ટેક.
જે વાડીમાં શેલડી વાવી, તુજને પણ તે સ્થળ રોપાવી,
તોપણ તું ઉપજી કેમ આવી ? ઓ એરંડી. ૧
તું ઉછરી શેલડીની સંગે, પણ રંગાણી જૂદે રંગે,
ઉપજ્યો નહિ મીઠો રસ અંગે; ઓ એરંડી. ૨
તમે એક કુવે પાણી પીધું, બેનું રક્ષણ સરખું કીધું,
નથી વિશેષ તેને કાંઇ દીધું; ઓ એરંડી. ૩
તને અવલોકીને આજ ઘડી, એક કહેવત મારે ચિત્ત ચડી,
તારી જાત વિના નવ ભાત પડી; ઓ એરંડી. ૪
સૌ જગત વદે છે જે વાણી, તે જરૂર મેં સાચી જાણી,
ઠરી તું દાસી તે ઠકરાણી; ઓ એરંડી. ૫
તું ને તે તારી બહેનપણી, જૂદી જૂદી ઓલાદ તણી,
માટે જણાય જૂદી રીત ઘણી; ઓ એરંડી. ૬
શેલડી સૌને લાગે સારી, એને મળવા ઇચ્છે નરનારી,
તેની આગળ શી કીર્તિ તારી ? ઓ એરંડી. ૭

શેલડીનાં સંતાનો સારાં, લોકોને ખહુ લાગે પ્યારાં,
જો ખોળ દિવેલ દીસે તારાં, ઓ એરંડી. ૮
થઇ શેલડીના સરખી મોટી, પણ તે તારી મોટાઇ ખોટી,
જો છે તુજમાં કીમત છોટી; ઓ એરંડી. ૯
સજે યુક્તિ તને સમજાવાની, ખુબ ચીજો આપે ખાવાની.
પણ તું તેવી નથી થાવાની; ઓ એરંડી. ૧૦
શિખામણ તુજને શી દઇએ? જીભે કહી કહી થાકી જઇએ,
નહિ હિતની વાત ધરે હૈયે; ઓ એરંડી, ૧૧
તારે શેલડી સરખો સંગ થયો, પણ કુળનો ગુણ તારો ન ગયો,
તારો તેનો તેજ સ્વભાવ રહ્યો; ઓ એરંડી. ૧૨
ગાઇ ગરબી એરંડી નામે, પણ અર્થ જુદો છે પરિણામે,
દીધી શિખામણ દલપતરામે; ઓ એરંડી. ૧૩

ગરબી ૪૦ મી.

અદબ.

" ખહુચર ભલે આવીયાં. "—એ રાગ.*

સુણો સમજુ સકળ નરનારીઓ,
વધે માણસમાં જેમ માપ, અદબ શીખો એટલી.
સારી અદબ જો રાખવા શીખશો;
થશો ઉત્તમ પંક્તિનાં આપ. અદબ શીખો० ૧
સારું મનુષ્ય આવે ઘેર આપણે;
" આવોજી ! " કહી કરીએ સલામ. અદબ શીખો० ૨
ઊભાં થઇને આદરમાન આપીએ;
પછી પૂછીએ હોય જે કામ. અદબ શીખો० ૩

---

* આ રાગ લાંબા સ્વરથી ધોળમાં ગવાય છે અને ટુંકા સ્વરથી ગરબીમાં ગવાય છે.

કાંઈ કારણે પરઘેર જો જાઓ;
ઊભાં રહેજો જઈ ઘર બહાર, અદબ શીખો૦
રજા માગી પછી ઘરમાં પેસજો;
રહેજો મન દેખો તેટલી વાર, અદબ શીખો૦ ૩
છાની વાત કરે જ્યાં માણસ મળી;
વણ તેડયાં ન જઇએ ત્યાંય, અદબ શીખો૦
વણ બોલાવ્યાં વચમાં ન બોલીએ;
કડવું કથન ન કાઢીએ કાંય, અદબ શીખો૦ ૪
વાંસો ઉદર ઉઘાડાં ન રાખીએ;
ઉંચે ઘાંટે ન કરિયે ઉચ્ચાર, અદબે શીખો૦
છેડો વસ્ત્રનો મુખ આડો રાખીએ;
આવે બગાસું કે ઓડકાર, અદબ શીખો૦ ૫
સભામાં બહુ સંભાળી બેસીએ,
જેવો આપણો હોય અધિકાર. અદબ શીખો૦
મોટા જનને ઉઠી માગ આપીએ,
નીતિશાસ્ત્રનો એ છે આધાર. અદબ શીખો૦ ૬
કોઇ ધનના, વિદ્યાના, કે અમલના;
અધિકારથી મોટા મનાય, અદબ શીખો૦
તેની માન મરજાદા ન તોડીએ;
તોડયે જરૂર બેઅદબી જણાય, અદબ શીખો૦ ૭
પૂછે મત તો પોતે મત આપીએ;
અતિ આગ્રહમાં નથી સ્વાદ, અદબ શીખો૦
માને નહિ તો ત્યાં ચુપ રહી બેશીએ;
વડા સાથે ન વદિયે વિવાદ, અદબ શીખો૦ ૮
કોઇના કરમાંથી ચીઠી કે ચોપડી;
ખેંચી લઇએ ન વાંચવા કામ, અદબ શીખો૦
લેવી હોય તો માગીને લીજીએ,
આપે તો લઇ કરિયે સલામ, અદબ શીખો૦ ૯

કોઇને તુંકારે કદિ ન બોલાવીએ;
હોય દીન કે ઘર કેરો દાસ, અદબ શીખો૦
ઘરમાં નાનાં મોટાં સઉ માણસે;
એમ કરવો અદબનો અભ્યાસ, અદબ શીખો૦ ૧૦
" ફરમાવો " " ખિરાજો. " " ભોજન કરો "
એવા અદબના શબ્દ અનેક, અદબ શીખો૦
સારા માણસે તે શીખી રાખવી;
વળી શીખવો વચન વિવેક, અદબ શીખો૦ ૧૧
હસીએ નહિ ખડખડતે મુખે;
કોઇ સાથે ન લડિયે લડાઇ, અદબ શીખો૦
કોઇ કડવાં વચન કહે ક્રોધથી;
સુણી ચુપ રહીએ શરમાઇ, અદબ શીખો૦ ૧૨
મર્મ વચનનાં બાણ જે મારવાં;
કહીયે નાદાન જનનું તે કામ, અદબ શીખો૦
ક્ષમા રાખે તે તો મોટું માનવી;
તેને લોક વખાણે તમામ, અદબ શીખો૦ ૧૩
હોય અદબ તો ઉત્તમ જાતમાં;
હલકી જાતમાં અદબ ન હોય, અદબ શીખો૦
જેના ઘરમાં અદબ દલપત કહે;
સૌથી સુખિયાં તે માણસ સોય. અદબ શીખો૦ ૧૪

ગરબી ૪૧ મી.

રીસામણીના છોડની ગરબી.

"આ વાંસલડી વેરણ થઇ લાગી તું વ્રજની નારને."—એ રાગ.

આ રીસામણી, રીસ કરી તું સહેજ શીદ રીસાય છે?
તને ગાંડી ગણી, હોંશે હોંશે જન ચીડવવા ચહાય છે. ટેક૦
એ તો ખરેખરી તુજમાં ખામી, તું તેથી મોટાઇ નવ પામી,
ફૂલ ફળથી જોતાં નવ જામી; આ રીસામણી૦ ૧

તું ચિતમાં ચિડ બહુ લાવે છે, તેથીજ તને ચીડાવે છે,
તું હરઘડી લોક હસાવે છે;　　　　　　　　　એ રીસામણી૦ ૨
બીજી વનસ્પતિ બહુ જો આ તું, તુંજ સરખું કોઇ નથી ચીડાતું,
તને ચીડવવા નથી કોઇ ચહાતું;　　　　　　　એ રીસામણી૦ ૩
જો સ્વભાવ તારો તું છોડે, કોઈ ચીડવે નહિ કોડે કોડે,
નથી વેર જનોને તુજ જોડે;　　　　　　　　એ રીસામણી૦ ૪
તું બહુ રીસવાળી ખાઇ છે, તું ભૂતળ ભોળી ગણાઇ છે,
તું અવગુણથી ઓળખાઇ છે;　　　　　　　　એ રીસામણી૦ ૫
તું જાણે લોક નઠારા છે, પણ વાંક બધા તે તારા છે,
તું સારી તો સૌ સારા છે;　　　　　　　　એ રીસામણી૦ ૬
તું રુડી વાડીમાં રહે છે, પણ લક્ષણ રુડાં કયાં લે છે ?
તને દલપત શિખામણ દે છે.　　　　　　　　એ રીસામણી૦ ૭

ગરબી ૪૨ મી.

હઠીલા મંકોડાની ગરબી.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

એ મંકોડા, હઠ લેવાનો હેવા તેં કયમ નવ તજયો ?
પીડા પામ્યો, તોપણ તેં નિજ સ્વભાવ સારો નવ સજયો. ટેક૦
તેં લુગડાંને બચકું લીધું, મૂકાવા જતન જેને કીધું,
પણ તેં નહિ તે મુકી દીધું;　　　　　　　　એ મંકોડા૦ ૧
તને હાથ લગાડી હડશેલ્યો, વળિ ઠોકર મારીને ઠેલ્યો,
તેં સ્વભાવ તારો નવ મેલ્યો;　　　　　　　એ મંકોડા૦ ૨
તને જરુર હઠીલો બહુ જાણ્યો, પછી પાછળ પકડીને તાણ્યો;
એમ અંત તરત તારો આણ્યો;　　　　　　　એ મંકોડા૦ ૩
ત્યાં તારી કેડ ગઇ તૂટી, બધી આવરદા તારી ખૂટી,
પણ છેક ન હઠીલાઇ છૂટી;　　　　　　　　એ મંકોડા૦ ૪

તેં સ્વારથ કાંઈએ નવ સાર્યો, કહે સ્વાદ એમાં તેં શો ધાર્યો ?
વણ મોતે વ્યર્થ ગયો માર્યો; એ મંકોડા૦ ૫
જગમાં હઠીલા જે તુજ જેવા, સંકટમાં આવી પડે એવા,
ન તજે હઠીલાઇ તણો હેવા; એ મંકોડા૦ ૬
કરિ તુટે છુટે પ્રાણ ભલે, સમજાવ્યો સમજણ લેશ ન લે,
વળતી નીપજે એવીજ વલે; એ મંકોડા૦ ૭
જે ઘોડું હરઘડી હઠ પકડે, તેને ચાબુકનો બહુ માર પડે,
હઠ ન કરે તો કોઇ ન નડે; એ મંકોડા૦ ૮
હઠીલાની હઠીલાઇ ન ટળે, કદી પાંશરી વાટે તે ન વળે,
એની ઉંહનું ઓસડ ન મળે; એ મંકોડા૦ ૯
જુઓ મુરખ કેવો મંકોડો, તેને તાણી ખેંચીને તોડયો,
પણ મમત મનનો નહિ છોડયો; એ મંકોડા૦ ૧૦
જેની ઉત્તમ જાત જણાય સહી, તેતો હઠીલાઈ પકડેજ નહીં,
હલકી જાતે હઠીલાઇ રહી; એ મંકોડા૦ ૧૧
આ જગમાં હઠીલાઇ જન જેછે, તે સમજણ સમજી ક્યાં લેછે,
દલપત તો શિખામણ દે છે. એ મંકોડા૦ ૧૨

ગરબી ૪૩ મી.

સંપ વિષે.

"ચાલો સૈયરો જઈએ જમના કાંઠડેરે." —એ રાગ.

સંપ જંપીને સર્વે સુખમાં વસોરે,
સાચું જાણો સંપ થકી સુખ થાયરે;
કુસંપમાં તો કષ્ટ અને કંકાસ છેરે,
કુસંપથી જર જશ ને શોભા જાયરે. સંપી૦ ૧
જનજાતીનું જીવતર થોડું જગતમાંરે,
વહી જાતાં તેને નહિ લાગે વારરે;

ગયા પછી સાંભરશે ને દુઃખ સાલશેરે,
માટે ચેતી ચિત્ત કરો વિચારરે. સંપી૦ ૨
નદી ઉતરવા બેઠા બહુ જન નાવમાંરે,
એ માણસને અધ ઘડીનો મેળાપરે;
પાર ઉતરીને કોઇ કયાંઇ કોઇ કયાં જશેરે,
લડી લડી શીદ પલ્લે બાંધે પાપરે ! સંપી૦ ૩
નક્કી પછી કોઇ કોઇનું મુખ જોવું નથીરે,
સાખાશી પામો રાખીને સ્નેહરે;
"ભલો ! ભલો !" કહી સંભારે સૌ ભાવથીરે,
જશ ઉચ્ચારે જીભે જગમાં જેહરે. સંપી૦ ૪
પંખીના મેળાની પેઠે સૌ મળ્યાંરે,
જોતાં જોતાં જુદાં ઉડી જાયરે;
કુટુંબી ને પાડોશી તે રીતે મળ્યાંરે,
કડવું કહિને શીદને શત્રુ થાયરે ? સંપી૦ ૫
પડયું રહેશે પાછળ પૃથ્વી ઉપરરે,
વાડી ગાડી વાસણ ને ઘરબારરે;
સાથે નહિ આવે એક સળીએ ઘાસનીરે,
તો શિદને જુઠી કરિયે તકરાર ? સંપી૦ ૬
કઠણ વચન કોઇ કહે તો સુણીને સાંખીએરે,
તો પાછળથી પંડે તે પસ્તાયરે;
વિશેષ નહિ તે લાંબી વાત વધી પડે રે,
અળગો પડી જેમ અંગારો ઓલવાયરે. સંપી૦ ૭
દારૂને જયાં સૂધી ન અડકે દેવતારે,
ભડકો થઇને કરે નહિ ભભકારરે;
સ્વભાવ શીતળ જળના સરખો રાખીએરે,
સુખ ઉપજે ને સ્નેહ કરે સંસારરે. સંપી૦ ૮

સંપ થકી રીઝે છે સૃષ્ટિનો ધણીરે,
કુસંપ દેખી પ્રભુ કરે છે કોપરે;
જેના ઘરમાં કુસંપ પેસે કારમોરે,
તેને ઘેરથી લક્ષ્મી થાય અલોપરે. સંપી૦ ૯
સુખ દુઃખ વેઠી સંપ સદા જો સાચવોરે,
સર્વ મનોરથ થશે તમારા સિદ્ધરે;
ખારું જળ તે દૂધ થએલું દેખશોરે,
સંપ થકી નિશ્ચે મળશે નવનીધરે. સંપી૦ ૧૦
કુટુંબમાં જો ફુટ પડે કોઇ સમેરે,
ક્લેશ વધારી શત્રુ જમાવે કાંપરે;
પથ્થરમાં જેમ ફાટ પડેલી જોઇનેરે,
નિર્બળ છે પણ વચમાં ઉગે લાંપરે.* સંપી૦ ૧૧
કિલ્લામાં જો લગાર ફાટ પડે કહીંરે,
વડ કે પીંપળા વચમાં ઉગે ઝાડરે;
ધીમે ધીમે ઉંડાં મૂળ ધરે તહીંરે,
વળતી કરે તે કિલ્લાનો વણસાડરે. સંપી૦ ૧૨
જોરાવરનું વતન દબાવી ન વસેરે,
જુગતી જો જો એવી ઠામો ઠામરે;
મનાય તો સાચું આ મનમાં માનજોરે,
દે છે શિખામણ શુભ દલપતરામરે. સંપી ૧૩

ગરબી ૪૪ મી.

શારી શિખામણનો ગરબો.

"મૈયા ધનુષધારીનું ધ્યાન ધરો જો," એ રાગ.

બાઇઓ સારી શિખામણ સાંભળજો, કદી ન કરો કુસંગા સંગજો;
મહા સતીના મનમાં ભળોજો, રુડો રાખો નીતિનો રંગજો. ૧

*લાંપડું=એક જાતનું ઘાસ.

સદા સમજીને મન સ્વચ્છ રાખીએજો, સ્વચ્છ રાખો પોતાનું શરીરજો;
ભગવત નામ મુખે ભાખીએજો, તરી પામીએ ભવજળ તીરજો. ૨
લંક લુંટવાનો લોભ નવ લાવીએજો, સદા સજીએ સુશીલ સંતોષજો;
નિજ ઘર એમ નભાવીએજો, રિદ્ધ કારણ ન રાખીએ રોષજો. ૩
સંપ સારમાં સાર સંસારમાંજો, સંપમાં છે સફળ સુખવાસજો;
નહિ સંપ જયાં નર નારમાંજો, ત્યાં તો ત્રાહ્ય ત્રાહ્યનો હોય ત્રાસજો. ૪
સૌથી હળી મળીને હેત રાખીએ જો, કદી કડવા ન બોલિયે બોલજો;
દુઃખ પરઘેર નવ દાખીએજો, જેમાંથી તૂટે પોતાનો તોલજો. ૫
પ્રેમે પતિવ્રતાવ્રત પાળીએજો, પરનરશું ન રાખીએ પ્રીતજો;
ટાપટીપની ટેવ ટાળીએજો, રુડી રાખીએ સાદી રીતજો. ૬
બહુ પરઘર જઈ નવ બેસીએ જો, કોડે કરીએ પોતાનું કામજો;
પાપ મારગે નવ પેશીએજો, જેથી ઠરીએ નરકને ઠામજો. ૭
પોતે ભણીએ બીજીને ભણાવીએજો, સૌને દઇએ શિખામણ સારજો;
હોય દુર્ગુણ તેહ હણાવીએજો, જેથી રીઝે જગકર્ત્તારજો. ૮
વળી વિદ્યાની ચોપડી વાંચીએજો, જેથી વાધે વિવેક વિશાળજો;
મૂરખ બાઇ બેસી માંચીએજો, ગપ મારી ગુમાવે કાળજો. ૯
બોધ લાગે બાળાને સ્ત્રીબોધથીજો, એવી વદીએ વિવેકની વાતજો;
કહીએ ન કોઇને ક્રોધથીજો, સજો શાંતિ સ્વરૂપ સાક્ષાતજો. ૧૦
લેશ લાવો ન આળસ અંગમાંજો, ચાહી રાખો ચંચળતા ચિત્તજો,
અખંડ રહો ઉછરંગમાંજો, હૈયે ઇચ્છો સરવનું હિતજો. ૧૧
દીન દેખી દયા દીલ લાવજોજો, કદી કરશો ન કાળજું કઠોરજો;
માણસોને દુઃખથી મુકાવજોજો, જાતે જેવું તમારું જોરજો. ૧૨
પોતે સુધરીને બીજીને સુધારજોજો, ડાહી થાવા દેજો જ્ઞાન દાનજો;
સદગુણથી શણગારજોજો, પાજો પીજો પ્રીતિરસ પાનજો. ૧૩
સાસુ સસરા તણી સેવા કરોજો, શીષ નામીને માગો અશીષજો;
કરજોડી કહેવું કૃપા કરોજો, એની આશિષે સુખ અહોનિશજો. ૧૪

ભંગ કરશો ન વેણ ભરથારનું જો, પ્રિય ગણજો જેવા નિજ પ્રાણજો;
સુખ પામશો સંસારનું જો, થશે વિશ્વમાં વિવિધ વખાણજો. ૧૫

વૃદ્ધ સાથે વિવાદ ન કીજીએજો, મોટા જનની રાખો મરજાદજો;
ખામી બતાવ્યે નવ ખીજીએજો, પરહરિએ પોતાનો પ્રમાદજો. ૧૬

ગુણ ગાજો હરિના ગીતમાંજો, મોટો સમજી તેનો મહિમાયજો;
ચોંટાડી રાખો ચિત્તમાંજો, જોજો જરિએ ન વીસરી જાયજો. ૧૭

જુઓ આદિત્ય ઇંદુ આકાશમાંજો, તારા મંડળ તણું તેજજો;
દીસે તે કશી ન કચાશમાંજો, એનો ઉત્પન્ન કરનાર એજ જો. ૧૮

જુઓ સાગર શૈલ સરિતા ગણી જો, જુઓ પૃથ્વીના પડનો પ્રભાવ જો;
વાણી વિલાસ રાગ રાગણી જો, એવા બહુએ બનાવ્યા બનાવ જો. ૧૯

એણે આપણાં શરીર સજી આપીઆં જો, પ્રતિપાલન કરે છે રુડી પેરજો;
પાડ ન ગણે તે તો પાપીઆં જો, એ તો અજ્ઞાનનું અંધેર જો. ૨૦

નથી અળગો રહ્યો કરી એટલું જો, સ્નેહે લે છે સદૈવ સંભાળજો;
કહો એ તો કામ છે કેટલું જો? દુઃખ દે છે દીનદયાળજો. ૨૧

એની આજ્ઞા ઉલ્લંઘી આપણેજો, મુકી ચાલ્યાં સ્વચ્છંદી ચાલજો;
દોષ ન ગયા દીલ ડાંપણે જો, કૃપા રાખે છે તોય કૃપાળ જો. ૨૨

માટે ભજીએ તેને ભલી ભાતથી જો, એના જાણી અનેક ઉપકારજો;
પ્રાર્થના કરીએ પ્રભાતથી જો, પાપ કાપી પમાડે પાર જો. ૨૩

પ્રભુ ચિંતા તમારી ચૂરશે જો, મન માન્યું દેશે મહા સુખ જો;
લાખ લાખ અભિલાખ પૂરશે જો, નહિ દેખો દારિદ્ર કે દુઃખ જો. ૨૪

ધન ધાન્ય સન્માન શુભ પામશોજો, વળી વધશે પ્રજા પરિવારજો;
વિઘ્ન વિવિધનાં વામશો જો, અંતે કરશે ઇશ્વર ઉદ્ધાર જો. ૨૫

કોડે કરશો જો ભજન કૃપાળનું જો, તજી તુચ્છ સ્વભાવ તતખેવજો;
સ્વર્ગનું સુખ સદા કાળનું જો, દેશે દલપતરામનો દેવ જો. ૨૬

ગરબી ૪૫ મી.

પંખીઓના સંપની ગરબી.

"મારૂં સોનાનું છે બેડુંરે, હેલ ઝબીલા છોગાળા"—એ રાગ.

આવી જો આ ટોળે ચારરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
બહુ ટોળે મળી વસનારરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૧
કેવાં કલ્લોલ કરે છેરે! પીંપર ઉપર પંખીડાં;
સ્વર મધુર મધુર ઉચરે છેરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૨
પરિપૂર્ણ પરસ્પર પ્રીતરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
રહે હળી મળી રુડી રીતરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૩
દીસે છે દિલમાં રાજીરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
ગુણવંત ભલાં ગણાયરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૪
કેવાં લાયક છે નથી લડતાંરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
નથી એક બીજાને નડતાંરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૫
તેથી પોતે સુખ પામે છેરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
જુએ તેને હરખ જામે છેરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૬
મેં દૂર રહીને દીઠાંરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
મારા મનમાં લાગ્યાં મીઠાંરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૭
છે જોતાં *જનાવર જાતરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
પણ સંપી વસે બધી ભાતરે: પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૮
તેથી લેશ શિખામણ લઈએરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
એમ હળી મળી સરવે રહીએરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૯
ત્રિભુવનનો રાજા રીઝેરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
પરલોકે પણ સુખ લીજેરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૧૦
જગતમાં થોડા દિન છઈએરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
લડીને શિદ અપજશ લઈએરે? પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૧૧
આ કથન કહ્યાં શુભ કામેરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં;
દીધી શિખ દલપતરામેરે, પીંપર ઉપર પંખીડાં. ૧૨

---

* માણસથી બીજી હલકી જાતનાં પ્રાણી.

ગરબી ૪૬ મી.

શિખામણ ન લાગવા વિષે.

" સુંદરબાઇ ચાલ્યાં સાસરીએ. "—એ રાગ.

જે સુણ્યા પછી નહિ સંભારે,
કાંતો ધરથી મન નવ ધારે, બહેન, તેને શિખામણ શી દઇએ ? ૧
જેના જીવમાં જોત નહી જાગે, બહુ કહેતાં બોધ ન લાગે, બહેન; ૨
જેનો જાતિસ્વભાવ જુદો જાણો, આશા સુધર્યાની ન આણો, બહેન; ૩
બગલાને હંસ વિષે વાસે, પણ બગલો હંસ ન થાશે, બહેન; ૪
સો મણ સાબુ દેહે દેશું, ગર્ધવની ગાય બને શું ? બહેન; ૫
પથરા પાણીમાં નિત્ય ન્હાયે, પણ ભીતર નવ ભીંજાયે, બહેન; ૬
કાળી કાંબળી જેવી જે ચીજો, તેને રંગ ન બેસે બીજો, બહેન; ૭
જેનું ચાળણી સરખું ચિત દરશે, તે સાર અસાર સંઘરશે, બહેન; ૮
પલળે ચીકણી માટી પહેલી, વળી સુકાય વહેલી વહેલી, બહેન; ૯
જેને દેતાં શિખામણ શિર પાકે, દલપત પણ દેતાં થાકે, બહેન; ૧૦

ગરબી ૪૭ મી.

કુપાત્ર વિષે.

"આજ એકાદશી ઓચ્છવની"—એ રાગ.

શું કરિએ ? અલગું કરિયે; કહોજી૦
કુપાત્રને શું કરિયે ? ટેક.
જેને સદા વઢવાડજ વહાલી, દેખી તેને દુરથી ડરીએ. કહોજી૦ ૧
કાળજે ઝેર રહે જેને ઝાઝું, એથી તો નાસીને ઉગરીએ. કહોજી૦ ૨
વિષધર સામો મળે જે વાટે, ભડકી પાછાં પગલાં ભરીએ. કહોજી૦ ૩
શરમાય નહિ એવા નિર્લજ સાથે, એક વચન નહિ ઉચરિએ. કહોજી૦ ૪
વાદ એવા જન સાથે જો વદિયે, આપણે એના જેવા ઠરીએ. કહોજી૦ ૫
ક્રોધ ચડે એવાં કથન કહે તોય, ધીરજ અંતરમાં ધરીયે. કહોજી૦ ૬
દિન દિન દ્વેષ વિશેષ જે રાખે, એને ઓછાંએ ન ઉતરીએ. કહોજી૦ ૭
દલપતરામ કહે દુર્જનના, પાડોશરે પણ પરહરીએ. કહોજી૦ ૮

ભાગ ૨ જો.

ઉપદેશ વિષે.

ગરબી ૪૮ મી.

નીતિ વિષે.

"ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને."—એ રાગ

પ્રીતી તો રાખો નીતીની રીતમાં, નીતીથી જીતી લેશો સંસાર જો;
નીતીથી ભીતી તો સર્વ ભાંગશે, કરુણા કરશે જગત તણો કરતાર જો. ૧
નીતીથી નરનારી શોભે સર્વથા, સૌથી સારો નીતીનો શણગાર જો;
નરતનુ પામી નીતી જે રાખે નહી, અવની ઉપર ધિક ? એનો અવતાર જો.
નીતીથી ઉપજે નહિ પીડા અંગમાં, દરિદ્રતા સ્વપ્નામાં નવ દેખાય જો;
નીતી અધિક વધારે જગમાં આબરૂ, નીતીધરને કદી ન રહે રાય જો. ૩
નીતી તો નરનારીનું શુભ નાક છે, નકટાં જાણો જે જન નીતીહીન જો;
નીતી વિણ સદગુણ એક શોભે નહી, દૂષણ તેને લાગે છે દિન દિન જો. ૪
કરે અનીતી અધર્મ એતો જાણવો, અનીતિથી પુરણ ઉપજે પાપ જો.
પડે નરકના કુંડે જઇ પરલોકમાં, આ ભવમાં પણ તને ઉપજે પરિતાપજો,
કપટ કરી જે માલ પચાવે પારકો, કે વદનેથી અસત્ય બોલે વેણ જો.
આપ સવારથ સાધે જે અન્યાયથી, એનું નામ અનીતિ અતિદુખદેણ જો,
અયોગ્ય કામ કરે તે પણ નીતિ નહી, ફૂલણજી થઇ ફોકટ રાખે ફૂલજો.
વ્યાજે લઇને વાદે નાણું વાવરે, પાળે નહી કરીને વચન કબૂલજો.
અદબ ન રાખે કોઇની અભિમાનથી, બોલે બેશરમી મુખ હલકા બોલજો.
એવાં એવાં કામ અનીતી એજ છે, તે કરનારાનો ન રહે કાંઇ તોલ જો. ૮
પશુ પંખીના પંડ વિષે પણ પ્રાણ છે, જન જાતીમાં નીતિ વિશેષે જાણજો;
જે જનમાં નીતીની રીત ન જોઇએ, તે તો પશુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણજો. ૯

લેવડ દેવડ લાખો ધનની થાય છે, એ સૌને છે નીતીનો આધાર જો;
નરનારીમાં જો નીતી નવ હોય તો, વિશ્વ વિષે કાંઇ ચાલે નહિ વ્યવહાર જો.
નીતી તો શિર સાટે સાચવિયે સદા, જીવ જતાં પણ નીતિ ન તજીયે લેશ જો;
મોંઘા માલ થકી નીતી મોંઘી ઘણી, હેત ધરીને કરિયે જતન હમેશ જો.
આ શિખામણ અંતરમાં ઉતારીને, કપટ તજી કરશો નીતીથી કામ જો;
સર્વ મનોરથ સફળ થશે સંસારમાં, દિલથી આશીષ દે છે દલપતરામ જો.

ગરબી ૪૯ મી.

વચન વિવેકની ગરબી.

"મારી બેચરાજીબાઇરે, જવના જવારા વાવિયા જો." એ રાગ.

બોલો બોલો મારી બાઇરે, બંધન ન થાય જેમ બોલતાં જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, છોડિયાંની પેઠે રખે છોલતાં જો. ૧
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બાળકની રીતે નહિ બોલવું જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, ખાંતે વચન ખરું બોલવું જો. ૨
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલ્યાના દામ બહુ બેસશે જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલીમાં મૂલ પાડ પેસશે જો; ૩
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલી જાણ્યામાં ગુણ બેશ છે જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલવામાં બુદ્ધિ વિશેષ છે જો; ૪
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલતો સહાયકારી બાણ છે જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલ ખરા સૂખ કેરી ખાણ છે જો. ૫
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બીક મટી જાય ઠીક બોલથી જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલવું તે તાત જાત તોલથી જો. ૬
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલથી તો જાતભાત જાણીએ જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલથી વિવેકતા વખાણીએ જો. ૭
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલવાનો જોગ આજ છે જડયો જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, પાપતણો બોલ મેલો પડયો જો; ૮

બોલો બોલો મારી બાઇરે, મ્હેલી પડયું વેણ અભિમાનનુંજો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, ભેળવી ભજન ભગવાનનું જો; ૯
બોલો બોલો મારી બાઇરે, ઉપજે અધિક હેત અંતરે જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, પાપ ન રહી શકે પટંતરે જો; ૧૦
બોલો બોલો મારી બાઇરે, બોલે છે ઘરાણું રુડા ઘાટનુંજો.
બોલો બોલો મારી બાઇરે, ખાતું વળી છે ભવવાટનું જો. ૧૧
બોલો બોલો મારી બાઇરે, ઠીક નહિ બોલી ખોશો ઠામને જો;
બોલો બોલો મારી બાઇરે, દોષ નહિ દલપતરામને જો. ૧૨

ગરબી ૫૦ મી.

ક્રોધ વિષે.

"હાંરે દાણ માગેરે દાણ માગે."—એ રાગ.

હાંરે ક્રોધ કાળોરે ક્રોધ કાળો,
હાંરે બહુ સમજીને ક્રોધનું મોં બાળોરે; ક્રોધ કાળો૦—ટેક.
હાંરે ક્રોધે ન કર્યાનું કામ તે કરાશે,
હાંરે પછી પસ્તાવો પેટ ભરી થાશેરે. ક્રોધ કાળો૦ ૧
હાંરે ક્રોધ પાપ રૂપ ઝેર છે પ્રમાણો,
હાંરે ક્રોધ જીરવે તે જન મોટું જાણોરે. ક્રોધ કાળો૦ ૨
હાંરે ક્રોધ ભોરિંગ ભયંકર ભાસે,
હાંરે ક્રોધ વા'લામાં વેર વધું વાસેરે. ક્રોધ કાળો૦ ૩
હાંરે જેની કાયામાં ક્રોધ ઘણો વ્યાપે,
હાંરે એની અક્કલ તો ઉડી જાય આપેરે. ક્રોધ કાળો૦ ૪
હાંરે હોય માણસ મહા ભલું મજાનું,
હાંરે દીસે ક્રોધી થાય ત્યારે તે દિવાનુંરે. ક્રોધ કાળો૦ ૫
હાંરે વરૂ વાઘ કપિ રીંછ હોય કેવું ?
હાંરે ક્રોધવાળું જણાય જન એવુંરે. ક્રોધ કાળો૦ ૬

હાંરે ક્રોધ ભડકો છે આગ કેરો ભારી;
હાંરે તેથી ચેતીને ચાલજો વિચારીરે. ક્રોધ કાળો૦ ૭
હાંરે સોનું તાપમાં તપાવી જોઇએ જયારે,
હાંરે તેની કિંમત ખરી જણાય ત્યારેરે ક્રોધ કાળો૦ ૮
હાંરે તેમ માણસને ક્રોધ જયારે થાશે,
હાંરે તેનો ભાર તોલ તે સમે જણાશેરે. ક્રોધ કાળો૦ ૯
હાંરે જેમાં દીસે ગંભીરતાઇ જેવી,
હાંરે એની કીમત અધિક જાણો એવીરે. ક્રોધ કાળો૦ ૧૦
હાંરે ક્રોધ જાણો જમપુર કેરું બારું,
હાંરે જશે નરકમાં ક્રોધ કરનારુંરે. ક્રોધ કાળો૦ ૧૧
હાંરે ક્રોધ કરશો નહિ કોઇ ઠામે;
હાંરે દીધો ઉપદેશ દલપતરામેરે. ક્રોધ કાળો૦ ૧૨

ગરબી ૫૧ મી.

સત્યથી સંસાર નભે છે તે વિષે.

"છાનો રહે ચુપ, વીરા છાનો રહે ચુપ." એ રાગ.

નભે સત્યે સંસાર, નભે સત્યે સંસાર;
સત્ય જાય તો પૃથ્વી થાય પ્રલેકાળ, નભે૦—ટેક
સાગરના પાણીને બાંધેલી નથી પાળ;
હદ છાંડીને ન જાય જુઓ કોઇ કાળ. નભે૦ ૧
નિયમ પ્રમાણે લાકડાને તારે નીર;
કસુર ન કરે કદી તો ઉતારે તીર. નભે૦ ૨
સૂરજ તારા બધા રહ્યા છે નિરાધાર;
નિયમ પોતાનો તજે નહી કોઈ વાર. નભે૦ ૩
નિયમ પ્રમાણે દિવસ ને રાત થાય;
નિયમ પ્રમાણે ઋતુ આવે અને જાય. નભે૦ ૪

ધ્રુવમાછલી તો રાખે ધ્રુવ સામી ચાંચ;
તે નિયમ તજે નહી, લાખ આપો લાંચ; નભે૦ ૫
છા'શ તો ખટાશ રાખે, સાકર મીઠાશ;
જો ઉકાળો તોય તેના સત્યનો ન નાશ. નભે૦ ૬
માણસ જો સત્ય તજે, તજે એક ટેક;
તો વહેવાર જાય કષ્ટ ઉપજે અનેક. નભે૦ ૭
ચોટ ચુકે તો અણાય કેમ રામબાણ ?
સત્ય ચુકે માનવી તો માનવી ન જાણ. નભે૦ ૮
જંગલમાં જો બધાય ઝેરી ઝાડ હોય;
પક્ષી પશુ આદિ પ્રાણી કેમ જીવે કોય ? નભે૦ ૯
સ્વારથને માટે જો અસત્ય બોલે સર્વ;
તો જરૂર આવે પ્રલેકાળ કેરું પર્વ; નભે૦ ૧૦
લેણુ દેણુ નોકરી ને કોરટના ન્યાય;
સત્ય છે જે ત્યાં લગી સંસારમાં જણાય. નભે૦ ૧૧
ખજાનામાં ધન રહે, ખેતરમાં ધાન;
સત્યને આધારે, નહિ તો થાય તે વેરાન. નભે૦ ૧૨
બોલવા કે ચાલવા નિયમ ન જણાય;
જડ વસ્તુથી તે જન નજીવો ગણાય. નભે૦ ૧૩
સર્વ લોક સત્યવાદી થજો ઠામો ઠામ;
દેવ પાસે એમ માગે દલપતરામ. નભે૦ ૧૪

ગરબી પર મી.

ઉદ્યોગ કરે તો ઈશ્વર સહાય થાય તે વિષે.

"ઓ વાંસલડી, વેરણ થઇ લાગી તું વ્રજની
નારને.—એ રાગ.

ઉદ્યોગ કરો, બની શકે તે કામ તમેજ બનાવો;
જનથી ન બને, ભલે તમે તે ભગવતનેજ ભળાવો.–ટેક.
જો જરૂર છે એવું જાણે, તો તે કરી દેશે તે ટાણે;
નહિ તો નહિ અરજી ઉર આણે; ઉદ્યોગ કરો૦ ૧

લુગડાં તો લોકો ધોઇ લેશે, પણ છાપરું* કેમ ધોઇએ કહેશે ?
તો ધણી જગતનો ધોઇ દેશે; ઉદ્યોગ કરો૦ ૨
સરોવર સરિતા ઇશ્વર ભરશે, પાણીયારાં ભરવા નહિ ફરશે;
તે તો જાણે છે જે જન કરશે; ઉદ્યોગ કરો૦ ૩
જો માણસ ખેડ કરી વાવે, તો ઇશ્વર તેમાં ઉપજાવે;
પણ લણવા તો તે નહિ આવે, ઉદ્યોગ કરો૦ ૪
પ્રભુએ રસ કસ મૂકયા પાસે, પણ રસોઇ કરશો તો થાશે;
નવ રહેવું ઇશ્વરની આશે; ઉદ્યોગ કરો૦ ૫
જો તરુંને પગ ન રચ્યા જાવા, તેને ત્યાંજ મળે પીવાખાવા;
એવા પગવાળાના નહિ દાવા; ઉદ્યોગ કરો૦ ૬
તમે સૌ જન સંપીને ચાલો, જૂદા જૂદા ધંધા ઝાલો;
ચિજ એક બીજાને કરી આલો, ઉદ્યોગ કરો૦ ૭
કોઇ સર્વની સંભાળ કરો, તે ઠાઠ ધરી ઠાકોર ઠરો;
કોઇ વેપારી વસ્તુ સંઘરો; ઉદ્યોગ કરો૦ ૮
જે કામ મનુષ્યને શિર થાપે, તે કદી ન ઇશ્વર કરી આપે;
કયમ ન્યાયી થઇને નિયમ કાપે ? ઉદ્યોગ કરો૦ ૯
જો ઇશ્વર એવું કામ કરે, તો શિંદ જનજનની ગરજ ધરે !
સૌ ફકડ થઇ છૂટાજ ફરે; ઉદ્યોગ કરો૦ ૧૦
માટે પ્રથમ ગરજ જનની જાણો, એવી ઇશ્વર ઇચ્છા ઉર આણો;
સજી ઉલટું કદી નહિ સુખ માણો; ઉદ્યોગ કરો૦ ૧૧
જન જો જઇ રહે નિર્જન ઠામે, તો તે પીડા પુરી પામે;
નહિ ભોળાશો જુઠે ભામે; ઉદ્યોગ કરો૦ ૧૨
પ્રભુ ભક્તિ કરે જન જો ભાવે, તો ઇશ્વર એવો જોગ લાવે;
કામ કરવા માણસ મળી આવે; ઉદ્યોગ કરો૦ ૧૩

* વરસો વરસ છાપરું ધોઇને સાફ કરવું જોઇએ પણ તે કામ માણસથી બની શકે તેવું નથી; માટે ઇશ્વર વરસાદ વરસાવી છાપરાં ધોઇને સાફ કરી આપે છે.

જન જાતે ગોરા ને કાળા, રહે એક બીજાના ઓશિયાળા;
એવા વિચાર વિશ્વેશ્વરશાળા; ઉદ્યોગ કરો. ૧૪
ઈશ્વર નહિ શીવે અંગરખું, નહિ રચી દે જે જોઇ હરખું;
એ તો માણસને કરવા સરખું; ઉદ્યોગ કરો. ૧૫
જે કામ જેને પ્રભુ સોંપે છે, તેનેજ તે તો કરવા દે છે;
એવો ઇન્સાફી ઇશ્વર એ છે; ઉદ્યોગ કરો. ૧૬
પ્રભુ નામ છે ચિંતામણિ જેવું, મુખ ઓતરવા તો તૃણ લેવું;
પ્રભુ નામ ન કામ કરે એવું; ઉદ્યોગ કરો. ૧૭
શિશુને માતા તેડી ફરશે, પણ મોટો તેવી હઠ કરશે;
ભલે રૂએ તે મા નહિ મન ધરશે; ઉદ્યોગ કરો. ૧૮
એની મરજીથી ઉલટું માગે, તો નહિ તેનો પત્તો લાગે;
ઇશ્વર નિજ નિયમ નહિં ત્યાગે; ઉદ્યોગ કરો. ૧૯
લોકો સૌ ઉદ્યોગે લાગો, શુભ સહાયતા પ્રભુની માગો;
દલપત કહે તન આળસ ત્યાગો; ઉદ્યોગ કરો. ૨૦

ગરબી ૫૩ મી.

આળસ વિષે.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

ઓ આળસડી, શા માટે તું બંધીવાન બનાવે ?
શિદ વણ વાંકે, કામ ચુકાવી તું નુકશાન કરાવે!–ટેક.
ઉદ્યમ કરતાં કોઇ અટકાવે, તો તેપર દાઝ દિલે આવે;
પણ તુજ પર તો બળ ન ફાવે; ઓ આળસડી૦ ૧
જો રાય હુકમે બેસી રહીએ, તજી ઉદ્યમ નુકસાની સહીએ;
તો તે રાજા જુલમી કહીએ; ઓ આળસડી૦ ૨
તેં કર જેના કબજે કીધા, જાણે બંધનથી બાંધી લીધા;
તેણે તરત ઉદ્યોગ તજી દીધા; ઓ આળસડી૦ ૩

તુજ વશ ન શકે ડગ એકભરી, જાણે હોય ચરણમાં હેતધરી;
તું જોરાવર જુલમીજ ખરી; એ આળસડી૦ ૪
તું વાંચતાં વારી રાખે, જાણે તેં પાટા બાંધ્યા આંખે;
તે પુસ્તક તરત તજી નાંખે; એ આળસડી૦ ૫
નથી દેતી તું ભણુતર ભણવા, નથી દેતી ગુણ પ્રભુના ગણવા;
નથી દેતી લાભ અધિક લણવા, એ આળસડી૦ ૬
નથી દેતી જર કે જશ રળવા, નથી દેતી મિત્રોને મળવા;
નથી દેતી શિખામણ સાંભળવા; એ આળસડી૦ ૭
તું દરિદ્રતા દેનારી છે, કાયાને અવગુણ કારી છે;
તું નિશ્ચે બહુજ નઠારી છે; એ આળસડી૦ ૮
અમે દિલમાં બહુ તુજથીડરીએ, તને સ્વપ્ને પણનહિ સંઘરીએ;
દુશ્મન ગણી દૂર સદા કરીએ; એ આળસડી૦ ૯
હળવે હળવે તુજ જડ જામે, પછી તો વિસ્તાર પુરો પામે;
દીઠી રોગ સમી દલપતરામે; એ આળસડી૦ ૧૦

ગરબી ૫૪ મી.

શિખામણના સારની ગરબી.

"પૂજું ગણપતિના પાય, પૂજું અંબિકાની
પાવડી રે."—એ રાગ.

ભજું ભાવે ભગવાન, પુરા પ્રેમે પાયે પડુંરે;
માગું ગુણ તજું ગુમાન, ઘાટ ઘાટમાં ઘણા ઘડુંરે. ૧
આપો અવિચળ અપાર, વાણી વિમળા વિવેકનીરે;
કરું કવિતા શ્રીકાર, ઉપયોગી અનેકનીરે. ૨
બહુ નીતિનો બોધ, વિવિધ વાતે તેમાં વસેરે;
સર્વ સારાંશ શોધ, ઠામ ઠામે તેમાં ઠસેરે. ૩
દઈને સારાં દષ્ટાંત, કથન કેવાં કેવાં કહુંરે;
ભાગે સાંભળતાં ભ્રાંત, બોધ લાગે બહુ બહુરે. ૪

અતિ ઉરમાં આનંદ, વધે વચનો તે વાંચતાંરે.
ચિતે ચાતુર્ય ચંદ, ઉગે સદ્ગુણો તે સાંચતાંરે. ૫
સર્વ સાર તણો સાર, પ્રથમ ભક્તિ પરમેશનીરે;
કરો કોઇનો ઉપકાર, હોંશે મૂકી હમેશનીરે. ૬
જ્ઞાની પાસેથી જ્ઞાન, મન રાખીને મેળવોરે;
દોષ છોડી નિદાન, કુટિલ બુદ્ધિને કેળવોરે. ૭
જાણો જૂઠ મંત્ર જંત્ર, ભ્રમ ભાગોને ભૂતનારે;
તેમ કુચકાના તંત્ર, તે તો જાણો સો તૂતનારે. ૮
ભાળી ઠગની ઠગાઇ, ભોળા થઇને ન ભૂલશોરે;
નહિ તો ગાંડા ગણાઇ, દીલ ડહાપણથી ડૂલશોરે. ૯
દેજો દુખિયાંને દાન, પુણ્ય તેથી પ્રમાણજોરે;
જેને ખુબ ખાનપાન, દાનપાત્ર તે ન જાણજોરે. ૧૦
વિદ્યા વૃદ્ધિને કાજ, આપ આશ્રય તો આપજોરે;
રીઝે રાજાધિરાજ, કષ્ટ કષ્ટીનાં કાપજોરે. ૧૧
દેહ ઉત્તમ આ ઠામ, દેવે દીધો રળિયામણોરે;
દે છે દલપતરામ, સદા સારી શિખામણોરે. ૧૨

ગરબી ૫૫ મી.

શિખામણના સારની ગરબી બીજી.

"પ્રથમ પાર્વતીના પુત્રને પાયે નમુંરે લોલ."—એ રાગ.

વડી વિવેકની વાત, કહું વ્હાલથીરે લોલ;
જાણો શોભે જન જાત, ચોખી ચાલથીરે લોલ. ૧
ચોખી ન હોય જેની ચાલ, તેને તો તજોરે લોલ;
પ્રભુ પ્રાણી પ્રતિપાળ, ભાવથી ભજોરે લોલ. ૨
ક્રોધથી કદાપિ કલેશ, નવ કીજીએરે લોલ;
દયા લાવી વિશેષ દાન દીજીએરે લોલ. ૩

સર્વનું સદા કલ્યાણ, ઉર પ્રીછીએરે લોલ;
પોતાનાજ જેવા પ્રાણ, સૌના પ્રીછીએરે લોલ. ૪
સદા રાખીને સંતોષ, સીધાં સંચરોરે લોલ;
દુનિયામાં દેખી દોષ, દીલમાં ડરોરે લોલ. ૫
સર્વ પ્રાણીને સદાય, અભય આપજોરે લોલ;
કષ્ટ કોઇનાં કપાય, તો તે કાપજોરે લોલ. ૬
રૂડા માણસોની રીત, હૃદે રાખજોરે લોલ;
નમ્રતાથી સારી નિત્ય, ભાષા ભાખજોરે લોલ. ૭
સારા સંગનો ઉમંગ, ઝટ જોડજોરે લોલ;
શઠ માણસોનો સંગ, છેક છોડજોરે લોલ. ૮
વધે લોક વિષે લાજ, જરૂર જેહથીરે લોલ;
કરો એવાં એવાં કાજ, સદા સ્નેહથીરે લોલ. ૯
ચોરી કોઈ કેરી ચીજ, નવ લીજીએરે લોલ;
પડે સર્વને પતીજ, તેમ કીજીએરે લોલ. ૧૦
બડાઇના બહુ બોલ, નવ બોલીએરે લોલ;
તેથી તરત થાય તોલ, પોત ખોલીએરે લોલ. ૧૧
તજો તન મને તમામ, તુચ્છ ટેવનેરે લોલ;
ભજો દલપતરામ, તણા દેવનેરે લોલ. ૧૨

ગરબી ૫૬ મી.

પરોપકાર કરવાના ઉપદેશની ગરબી.

"મૈયા મનુષ્યધારીનું ધ્યાન ધરોજો."—એ રાગ.

ભાઇ પરઉપકાર કર પ્રાણિયાજો, દેવે દીધો છે દુર્લભ દેહજો;
જેના મરણ તેં ન જાણિયાજો, ધર્યો નાણામાં નિશ્ચય નેહજો. ૧
ઘણી લીધી વડાઈ લાખ લોકમાંજો; પામ્યો પુત્ર તથા પરિવારજો;
ચાલ્યો મલપતો ચોકમાંજો, કીધો કદીએ ન પર ઉપકારજો. ૨

કહેવત એક પ્રસિદ્ધપણે કહેવાય છે,
જનની જણજે હરિજન દાતા શૂરજો;
નહિ તો વંઝા વિશ્વ વિષે વખણાય છે,
વ્યર્થ ગુમાવિશ નહિ તું તનનું નૂરજો. સ્વ૦ ૭
સંપ વધે સૌજન ને જેમ સ્વદેશમાં,
એવા એવા કરિયે અધિક ઉપાયજો;
કષ્ટ ન પામે કોઇ કુસંપ કલેશમાં,
સંપી જંપીને સૌ સુખિયાં થાયજો. સ્વ૦ ૮
પોતાના ટંટા પોતેજ પતાવજો,
સમજુ હો તો જશો ન કદિ સરકારજો;
પંચ જનો પાસે પંચાત કરાવજો,
ખચીત નહિ તો થાશો ખુબ ખુવારજો. સ્વ૦ ૯
સ્વદેશમાં જે કોઇ કુસંપ કરાવશે,
નિશ્ચે જાણો પાપી તેનું નામજો;
અનેક જનને અતિ સંકટ ઉપજાવશે,
દુર્જન તેને કહે છે દલપતરામજો. સ્વ૦ ૧૦

ગરબી ૫૮ મી.

રિદ્ધિસિદ્ધિનો ભરોંસો ન રાખવા વિષે.

"મહા કોપ થયો તે કાળીકાળમાંજો;
૧ સિધીનો ભરોંસો નહિ રાખવોજો;
કુજર કળાનો સ્વાદ ચાખવોજો. રિધી૦—ટેક.
એસે ત્યારે જ[illegible] છે જો;
[illegible]નો કયં[illegible] જો? રિધી૦ ૨
[illegible] જો;
[illegible]. રિધી૦ ૨

ગરબી ૫૭ મી.

સ્વદેશ ઉપર મમતા રાખવા વિષે.

"ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને."—એ રાગ.

સ્વદેશની મમતા મનથી નવ મૂકીએ,
સોએ સો કદિ સંકટ આવે શીષજો;
ચુરા થઇ પડિયે પણ ચિત નવ ચુકીએ,
સ્વદેશનું શુભ ચિંતવિયે દિનનીશજો. સ્વદેશની૦ ૧
જન જાતીનો દેહ ધર્યો જે દેશમાં,
તે ભૂમિને ગણિયે માતા તુલ્યજો;
હેરે ધરિયે હેત વિશેષ હમેશમાં,
ઉત્તમ ગણિયે અંતરમાંહિ અમૂલ્યજો. સ્વ૦ ૨
સદૈવ કરીએ જતન સ્વદેશ સુધારવા,
કામ પડે તો કરિએ તન કુરબાનજો;
વળિ શ્રમ કરિયે ત્યાં ઉદ્યોગ વધારવા,
સ્વદેશ તરતો કરવા ધરિયે તનજો. સ્વ૦ ૩
સ્વદેશના રાજાનું સારું ઇચ્છીએ,
પવિત્ર તે તો પ્રજા તણો છે ધર્મજો;
પુરાણ શાસ્ત્રો પાનાં પેખી પ્રીછીએ,
રાજદ્રોહ કરે તે કુત્સિત કર્મજો. સ્વ૦ ૪
દેશ તજી પરદેશ વિષે રળવા જવું,
પણ બહુ ધરવો સ્વદેશ ઊપર પ્રેમજો;
સ્વસ્થાનકથી દિલે ઉદાસી નવ થવું,
નિજ જનિતાથી હેત ન તજીએ જેમજો. સ્વ૦ ૫
મરણ પથારી પર તો સૌ પ્રાણી મરે,
કહિયે તેની કાયા ગઇ નકામજો;
જે કાયા કુરબાન સ્વદેશ લીધે કરે,
નવ જુગ તેનાં રહ્યાં છે નિશ્ચળ નામજો. સ્વ૦ ૬

કહેવત એક પ્રસિદ્ધપણે કહેવાય છે,
જનની જણજે હરિજન દાતા શૂરજો;
નહિ તો વંઝા વિશ્વ વિષે વખણાય છે,
વ્યર્થ ગુમાવિશ નહિ તું તનનું નૂરજો. સ્વ૦ ૭
સંપ વધે સૌજન ને જેમ સ્વદેશમાં,
એવા એવા કરિયે અધિક ઉપાયજો;
કષ્ટ ન પામે કોઇ કુસંપ કલેશમાં,
સંપી જંપીને સૌ સુખિયાં થાયજો. સ્વ૦ ૮
પોતાના ટંટા પોતેજ પતાવજો,
સમજુ હો તો જશો ન કદિ સરકારજો;
પંચ જનો પાસે પંચાત કરાવજો,
ખચીત નહિ તો થાશો ખુબ ખુવારજો. સ્વ૦ ૯
સ્વદેશમાં જે કોઇ કુસંપ કરાવશે,
નિશ્ચે જાણો પાપી તેનું નામજો;
અનેક જનને અતિ સંકટ ઉપજાવશે,
દુર્જન તેને કહે છે દલપતરામજો. સ્વ૦ ૧૦

ગરબી ૫૮ મી.

રિદ્ધિસિદ્ધિનો ભરોંસો ન રાખવા વિષે.

“મહા કોપ થયો તે કાળીકાળમાંજે;
રિધી સિધીનો ભરોંસો નહિ રાખવોજે;
ચાહી કુજર કળાનો સ્વાદ ચાખવોજે. રિધી૦—ટેક.
જવા બેસે ત્યારે જે તે રીતે જાય છે જો;
અટકાવાનો ક્યાં એકે ઉપાય છે જો ? રિધી૦ ૧
ફરે છાયા તેમ ફરતી દેખાય છે જો;
લક્ષ્મીનું નામ ચપળા લખાય છેજો. રિધી૦ ૨

કવિ માઘ વિપ્ર શ્રીમાળી*શ્રીમાળનોજો;
ભલો મિત્ર ભોજરાજ ભૂમિપાળનોજો. રિધી૦ ૩
એને માથે પણ આપદા આવી પડીજો;
ઘરબાર વેચવાની આવી ઘડીજો. રિધી૦ ૪
પિતાએ મુકયા રૂપૈયા અબજ રોકડાજો,
દીકરા પાસે રહ્યા ન દશ દોકડાજો. રિધી૦ ૫
દુનિયામાં એવા દાખલા દિસે ઘણાજો;
મહા કષ્ટ વેઠવામાં ન રહી મણાજો. રિધી૦ ૬
કોણ જાણી શકે કાળ કેવો આવશેજો;
હશે હુન્નર તો હરકત ઉઠાવશે જો. રિધી૦ ૭
કંઇક શ્રીમંતની સુંદરી જે શાણી છે જો;
એ તો જરૂર ઉદ્યોગી અતિ જાણી છે જો. રિધી૦ ૮
ટાપટીપથી ગુંથે છે કંઇક ટોપીઓજો;
નથી લેશ માત્ર લોક માર્ગ લોપિયોજો. રિધી૦ ૯
કંઇક ચોપડીનાં જુથ ગુંથે જોઇનેજો;
કામ આવડે ન એવું બિજા કોઇનેજો. રિધી૦ ૧૦
ધન હોય જો ઘણું ધણીના ધામમાંજો;
નાણું ઉપજે તે આપે ધર્મકામમાંજો. રિધી૦ ૧૧
બાઇઓ ! સુરતમાં એક સારી બાઇ છે જો;
મોટાં પુસ્તકો લખીને તે કમાઇ છે જો. રિધી૦ ૧૨
ભરત ચીતર શીખો ને શીખો શીવવુંજો;
કાંઇ સુજે નહિ તેનું વ્યર્થ જીવવુંજો. રિધી૦ ૧૩
વસ્ત્ર વેતરવા શીખવું વિવેકથીજો;
નકી જાણજો એમાં નીચાપણું નથીજો. રિધી૦ ૧૪
કંઇક રેંટિયો કાંતે છે રુડી રીતથીજો;
ચતુરાઇ ચાળવે છે પોતે પ્રીતથીજો. રિધી૦ ૧૫

* ભીનમાળના.

સારું કામ આવડે તો શોભા સાંપડેજો;
આપદા સમે ન આપદા એને નડેજો. રિધી૦ ૧૬
વિતે દિવસ આનંદમાં ઉદ્યોગીનોજો;
નવરાનો રોજ જાય જેવો રોગીનોજો. રિધી૦ ૧૭
શિખામણ કહી તે તમારા કામનીજો;
હૃદે રાખો વાત દલપતરામનીજો. રિધી૦ ૧૮

ગરબી ૫૯ મી.

વાદે વાદે ફુલનાં કામ ન કરવા વિષે.

"સાંભળો સાહેલી."—એ રાગ.

વીરા વાદ વદવાની તજો વાતોરે, વાદમાં સ્વાદ શેનો ?
વાદે લાગી લાગી લોક ખાય લાતોરે, વાદમાં સ્વાદ શેનો ? ૧
વાદે વાદે કરે વરા વિશેષેરે, જાય દેવાળું કાઢીને વિદેશેરે. ૨
વાદે વાદે જે ખાય ખાણુંરે, આવે ટુંકામાં મોતનું ટાણુંરે. ૩
વાદે વાદે વેપાર ખુબ ખેંચેરે, પછી વાસણ ને ઘરબાર વેચેરે. ૪
વાદે વાદે ઉતારે મોટા વીમારે, પછી ધન ખોઇને પડે ધીમારે. ૫
વાદે વાદે ચડાવે વરઘોડારે, જર જાય ને શીર પડે જોડારે. ૬
વાદે વાદે ફુલણજીરે ફુલાણારે, પછી ઝંડીયામાં ઝંપલાણારે. ૭
વાદે વાદે ગાડીઓ દોડાવા લાગેરે, ધરી ભાગી પડે હાથ પગ ભાગેરે. ૮
વાદે વાદે ઘર ઉચું ચણાવેરે, પછી વેચે કે વ્યાજમાં ફુલાવેરે. ૯
માટે વાદ જો વદો તો વદો સારોરે, દલપતનાં વચન દિલ ધારોરે. ૧૦

ગરબી ૬૦ મી.

સત્સંગ વિષે ગરબી.

"કાંકરિયા ઉપરરે, કે નોબત વાગે છે,"—એ રાગ.

સોબત તો સજીએરે, સદા જન સારાની;
તનમનથી તજીએરે, નગુણી નઠારાની. ૧

સારી સોબતથીરે, કે સારાં કહેવાશો;
નરસાંને સંગેરે, નકી બહુ નિંદાશો. ૨
સંગતિને રંગેરે, કે જો નવ રંગાઇએ;
તોપણ તે જેવાંરે, જગતમાં દેખાઇએ. ૩
હોય નિર્મળ હીરોરે, અધિક ઓપાવેલો;
ઘાણી ઘણી મેલીરે, ઉપર એને મે'લો. ૪
ઘાણીને રંગેરે, કે તે નહિ રંગાશે;
તોપણ તે જેવોરે, મલિન બહુ દેખાશે. ૫
તેમ લંપટ સંગેરે, કે લાંછન લાગે છે;
અપકીર્તિ એથીરે, જગતમાં જાગે છે. ૬
અતિ પાપી આગળરે, કે ઉભા નવ રહીએ;
કુળ ભૂષણ કીર્તિરે, જગતમાં જો ચહિયે. ૭
સોબતની અસરેરે, અધર્મી કંઇક થયા;
વ્યસની થઇ વળતીરે, કે બારે વાટ ગયા. ૮
ઘડપણમાં પૂરારે, પછી પસ્તાયા છે;
દુનિયાદારીમાંરે, દુઃખી દેખાયા છે. ૯
ચિતમાં આગળથીરે, ન ચાલ્યા ચેતીને;
પછી તો તે પામ્યારે, પુરી ફજેતીને. ૧૦
સુધરીને સારારે, થયા કંઇ સતસંગે;
રંગાણું અંતરરે, રુડે નીતિરંગે. ૧૧
પૂરણ જશ પામ્યારે, જગતમાં પરિણામે;
વિધ વિધ વખણાતારે, દિઠા દલપતરામે. ૧૨

ગરબી ૬૧ મી.

જુવાનીના રસ્તા વિષે.

"હાલો હાલોને એકવાર, હાલો ઉદેપુર જઇએરે."—એ રાગ.

ચાલો ચાલો મુસાફર ચેતી, જુવાનપુર જાતાંરે;
નહિ તો ફરી થાશે ફજેતી, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧

હવા એવી ત્યાં આગળ આવે, જુવાનપુર જાતાંરે;
ભલા ભલાને ભાન ભુલાવે, જુવાનપુર જાતાંરે. ૨
આવે ઉન્મત્ત ગંગા એવી, જુવાનપુર જાતાંરે;
તરી ન શકાય તુંબડે તેવી, જુવાનપુર જાતાંરે. ૩
વાટે દુર્ગમ ડુંગરા દીસે, જુવાનપુર જાતાંરે;
એમાં અડચણ આવે અતિશે, જુવાનપુર જાતાંરે. ૪
ઝાઝી મોહની આવે ઝાડી, જુવાનપુર જાતાંરે;
રહે નિર્દય પ્રાણી અનાડી, જુવાનપુર જાતાંરે. ૫
ઠામ ઠામ ફરે ચોર ઠગારા, જુવાનપુર જાતાંરે;
લાગે કેડે લોકને લુંટનારા, જુવાનપુર જાતાંરે. ૬
માટે શોધજો સોબત સારી, જુવાનપુર જાતાંરે.
વાટે ચાલજો જોઇ વિચારી, જુવાનપુર જાતાંરે. ૭
જો અવળે પંથ ચરી જાશો, જુવાનપુર જાતાંરે;
ખેદ પામીને ખત્તા ખાશો, જુવાનપુર જાતાંરે. ૮
ડરી ડરીને ડગલાં માંડો, જુવાનપુર જાતાંરે;
ઝાઝી છતનો છંછણાટ છાંડો, જુવાનપુર જાતાંરે. ૯
અહીં આવ્યાં લાખેણો લાભ લેવા, જુવાનપુર જાતાંરે;
થશે લેવાના ઉલટા દેવા, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૦
રખે જો ગફલતમાં રહેશો, જુવાનપુર જાતાંરે;
પછી શેઠને જવાબ શો દેશો ? જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૧
લેખું પાઇ પાઇનું તે લેશે, જુવાનપુર જાતાંરે;
નહિ દેશો તો ખુબ દંડ દેશે, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૨
તજશે વિશ્વાસ તમારો, જુવાનપુર જાતાંરે;
નહિ આવે આપદાનો આરો, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૩
પછી થાશે પુરો પસ્તાવો, જુવાનપુર જાતાંરે;
નહિ આવે અવસર આવો, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૪
દિલ થિર રાખો દિન થોડા, જુવાનપુર જાતાંરે;

નથી કાઢવા જુગના જોડા, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૫
જોતાં જોતાં દિવસ વહી જાશે, જુવાનપુર જાતાંરે;
જરાપુર* પાસે દેખાશે, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૬
પછી થઈ જાશે ડર થોડો, જુવાનપુર જાતાંરે;
માટે જીવમાં હિંમત જોડો, જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૭
પ્રભુને ભજે તે પાર પામે, જુવાનપુર જાતાંરે;
દીધી શિક્ષા દલપતરામે. જુવાનપુર જાતાંરે. ૧૮

ગરબી ૬૨ મી.

પ્રભુ ભજવા વિષે.

"મીઠડાં ગોરસ લ્યો, ગોરસ લ્યો."—એ રાગ.

ભાવથી પ્રભુ ભજો, પ્રભુ ભજો, હાંરે તમે ટરકટ કરવાં તજોરે. ભાવ.૧
હાંરે જયારે આવશે વેળા છેલ્લી, બીજો પ્રભુ વિના નથી બેલીરે. ૨
હાંરે દોષ દેખીને દિલમાં ડરજો, કર્મ રુડાં વિચારીને કરજોરે. ૩
હાંરે દયા દિલમાં રાખજો દહાડી, એથી અતિ સુખ પામશો અગાડીરે. ૪
હાંરે જીભે જુઠું ન બોલશો જાણી, જુઠમાં મહા પાપ પ્રમાણીરે. ૫
હાંરે કાંઇ પારકાં સંકટ કાપો, ભાળી ભૂખ્યાને ભોજન આપોરે. ૬
હાંરે પાપ પુણ્યના હિસાબનું પાનું, નથી પ્રભુથી કાંઇ પણ છાનુંરે. ૭
હાંરે લેખું આખી ઉમ્મરનું લેશે, કૂડાં રુડાં કરમ ફળ દેશેરે. ૮
હાંરે જુઓ કૌરવ પાંડવ કેવા ? ઊડી ગયા ઘણા એવા એવારે. ૯
હાંરે ગયા સેંકડો મોટા શૂરા, ગયા પ્રવીણપંડિત પૂરાંરે. ૧૦
હાંરે જે જે દીસે છે તે છે જવાનું, નથી એમાંથી કોઇ રહેવાનુંરે. ૧૧
હાંરે ન રહ્યા કોઇ વૈદ્ય કે જોશી, ન રહ્યા કોઇ ડોસા ડોશીરે. ૧૨
હાંરે નથી રહેવાનો દલપતરામે, પ્રભુ ભજે તો શુભ ગતિ પામેરે. ૧૩

---

* બુઢાપણું ચઢેર.

ગરબી ૬૩ મી.

સંસાર રૂપી વનની ગરબી.

"સુંદરબાઇ ચાલ્યાં સાસરીએ."—એ રાગ.

સંસાર વિકટ વન સરખો છે;
સંભાળીને સાંચરજો બહેન, વચમાં રસ્તો વસમો છે.
ઠગ ચોર રહે છે કોઈ ઠામે;
ડરી ડરીને ડગલાં ભરજો બહેન. વચમાં રસ્તો. ૧
ક્યાંઇ વાઘ વરુના સ્વર સુણશો;
ક્યાંઇ મોર બપૈયા બોલે બહેન, વચમાં રસ્તો.
ક્યાંઇ શીતળ છાયા સારી છે;
ક્યાંઇ તાપ તપે વણ તોલે બહેન. વચમાં રસ્તો. ૨
ગંભીર થજો ગભરાશો માં;
ધરી ધીરજ આગળ ધસજો બહેન, વચમાં રસ્તો.
શાહુકાર વસે જયાં સતવાદી;
સમજી ત્યાં વાસો વસજો બહેન. વચમાં રસ્તો. ૩
વળી સોબત પણ સજજો સારી;
શિખામણ શુભ સાંભળજો બહેન, વચમાં રસ્તો.
અનુભવી જનની આગળ જઇને;
પૂછીને પંથે પળજો* બહેન. વચમાં રસ્તો. ૪
સતીઓ જે રસ્તે ગઇ સજ થઇ;
તે નકશો જો જો નરખી બહેન, વચમાં રસ્તો.
શું સારું ને શું નરસું છે?
પેખીને લેજો પરખી બહેન. વચમાં રસ્તો. ૫
તમે દયા વશી દિલમાં ધરજો;
દુઃખ દેખી જનને દેહે બહેન, વચમાં રસ્તો.
તન મન ધનથી તેને અંગે;
સુખ કરજો પૂરા સ્નેહે બહેન. વચમાં રસ્તો. ૬
મૃગતૃષ્ણા× જેવી મારગમાં;

---

* તો. ÷ ખાર ભૂમિમાં ઝાંઝવાં દેખાય છે તે.

નદીઓ મોટી નિરખાશે બહેન, વચમાં રસ્તો.
પણ તે પાણી નથી પીવાનું;
પીવા જનાર ઠગાશે બહેન, વચમાં રસ્તો. ૭
કોઇ ઠેકાણે બહુ કાદવ છે;
ઠરિયા પર્વત કોઇ ઠામે બહેન, વચમાં રસ્તો.
પ્રભુ કરુણાથી કોઈ પાર પડયાં;
દીઠા છે દલપતરામે બહેન. વચમાં રસ્તો વસમો છે. ૮

ગરબી ૬૪ મી.

પાનખર મહિના વિષે.

રાગ—ઉપર પ્રમાણે.

પિપળા તું સાંભળજે પ્રીતે, સમજાવું સારી રીતેરે. ૧
મહા મહિનો આવ્યો વણ માગ્યે, તરુ પત્રો પડવા લાગેરે. ૨
તું ધરથી રહે ધીરજ ધારી, નહિ તેજ દશા રહે તારીરે. ૩
દુઃખના દિન જોતાં વહી જાશે, વળી સુખના દિન દેખાશેરે. ૪
આ જરૂર મહિનો જનારો, ઋતુ વસંતનો પછી વારોરે. ૫
ઘરથી ચાલ્યો આવે ધારો, તે કોણ મિથ્યા કરનારોરે. ૬
જેમ દિવસ વીતે રજની થાશે, રજની પછી દિન દેખાશેરે. ૭
એમ સુખ દુઃખ છે વારાફરતી, જેમ સાગર ઓટ ને ભરતીરે. ૮
સમજુ તો સમજીને સાંખે, મૂરખ નિસાસા નાખેરે. ૯
ધણી જગનો જે કરવા ધારે, નર નારી કોણ નિવારેરે. ૧૦
સૌની ચિંતા ઈશ્વર ધરશે, તું ફિકર કરી શું કરશેરે ? ૧૧
સુખિયાં દુખિયાં ઠામો ઠામે, દીઠાં છે દલપતરામેરે. ૧૨

ગરબી ૬૫ મી.

બધા દહાડા સરખા નથી, તે વિષે.

"સારૂં સારૂંરે સૂરત શેહેર, મુંબઇ અલબેલી."–એ રાગ.

સમજે સંસારી રીત, સૌ દિન નથી સરખા;
દુખમાં શિદ થા ભયભીત? સુખમાં શિદ હરખા?–ટેક.
કોઇ દિન લીલું લીલું સઘળે દીસે લીલાલ્હેરરે;
તેમજ કોઇ દિનમાં તો દીસે, ઘણી સમૃદ્ધિ ઘેર. સૌ૦ ૧
કોઈ દિન ટાઢ પડે તન ઉપર, હડ હડ ધ્રુજે હાડરે;
તેમજ કોઇ દિન તન કંપાવે, ઉપજે શત્રુ અનાડ. સૌ૦ ૨
કોઇ દિન તો પરિતાપ તપે ને, ઉકળે *શોણિત અંગરે;
તેમજ ચિંતા અતિશે ઉપજે, ઉતરી જાય ઉમંગ. સૌ૦ ૩
ઉત્તરાયનથી એક મિનિટ નિત્ય, દિન ચડતો દેખાયરે;
દીસે છ મહિના પછીં દહાડો, એજ રીતે ઘટી જાય. સૌ૦ ૪
તેમજ ચડતી પડતી હાલત, જગમાં સૌની જણાયરે;
જ્ઞાની તો ધીરજ મન ધારે, અજ્ઞાની અકળાય. સૌ૦ ૫
કોઈ દિન દિસે દિવાળી સરખા, હોળી કોઇ દિન હોયરે;
એમજ ચાલે રીત અસલથી, ક્લેશ ન કરશો કોય. સૌ૦ ૬
ટાઢ પડે ત્યારે ડગલી પહેરો, પંખો લ્યો જો ઘામરે;
અકળાશો નહિ ઉપાય શોધો, અનેક રીતે આમ. સૌ૦ ૭
કષ્ટ તણો તો કદી ન આવે, અકળાયાથી અંતરે;
ઉપાય કરીને છેડો આણો, ધીરજથી ધીમંત. સૌ૦ ૮
ચંદ્રકળા બબે ઘડી ચડતી, રાતે દીસે રોજરે;
પંદરે દિવસ પછી થાય પડતી, બીજાનો શો ખોજ? સૌ૦ ૯
કોઇ દિન નદીએ નીર ઉછળતાં, ભાસે અતિ ગંભીરરે;
વળી કોઇ દિન એવા આવે જે, ન મળે તેમાં નીર. સૌ૦ ૧૦

---

*લોહી.

ઇચ્છાથી ઇશ્વરે ઠરાવી, અવધ ટળે કયમ એહરે ?
ભલે "પિયુ! પિયુ!" કરે બપૈયા, અવધે આવે મેહ. સો૦ ૧૧
અવધે આવી ઉભું રહેશે, સુખ દુઃખ એવી રીતરે.
પણ ઇશ્વર સુખ આપી શકે છે, કરો પ્રભુપર પ્રીત. સો૦ ૧૨
ધીરજ આપદ કાળે ધારો, પ્રભુને કરો પ્રણામરે;
દીનદયાળ સદા સુખ તમને, દેશે દલપતરામ. સો૦ ૧૩

ગરબી ૬૬ મી.

વરઘોડાની વાડીની ગરબી.

" સુંદરબાઇ ચાલ્યાં સાસરીએ. "—એ રાગ.

આ વરઘોડાની વાડી છે; એપે છે વરની અગાડી બહેન. વર. ટેક૦
તેની શોભા અતિશે છે સારી; એના બનાવની બલિહારી બહેન. ૧
માંહિ છોડ લીલાની છબિ છાજે; બહુ રંગનાં ફુલ બિરાજે બહેન. ૨
સોનેરી ફુલડાં શોભાવે; જોતાં અચરજ ઉપજાવે બહેન. ૩
જાણે જે છે ફુલ તાજાનો; જાણે બાગ બન્યો રાજાનો બહેન. ૪
પણ જોતાં જોતાં તે જાશે; આ લૂંટી કે લૂંટાશે બહેન. ૫
એનો ખુબ બન્યો ભભકો ખાસો; પણ ત્રણ ઘડિનોજ તમાસો બહેન. ૬
એનાં વિચિત્ર ફુલડાં વિખાશે; કોઇ ક્યાં ને કોઇ ક્યાં જાશે બહેન. ૭
ધરી વરની આગળ શોભાવા; એને સમસ્યામાં સમજાવા બહેન. ૮
એવી કંઇક થઇ ને કંઇ થાશે; અંતે એમજ લુંટાશે બહેન. ૯
શિદ હરખ ઘણો હઇડે ધરીએ; કલ્પાંત ઘણો શિદ કરીએ બહેન. ૧૦
એ તો રીત અસલથી છે એવી; સમજુએ સમજી લેવી બહેન. ૧૧
નથિ નથિ અચળ એ રહેવાની; લટકા સમ જોઇ લેવાની બહેન. ૧૨
જડમતિ ફુલડાં જોઇ લલચાશે; ખુબ લાતો ગડદા ખાશે બહેન. ૧૩
જન કંઇક મુઆ છે કચરાઇ; મોટી એ તો મુરખાઇ બહેન. ૧૪
સમજુની સમજણ તો ન્યારી; બહુ ધસે લેવા ધારી બહેન. ૧૫
ઇશ્વર ઇચ્છાથી મળી આવે; ઉપકાર અંતરમાં લાવે બહેન. ૧૬

ન મળે તોપણ નહિ થાય દુઃખી; સંતોષ ધરી રહે સુખી બહેન. ૧૧
સમજો તો આ સમસ્યા કીધી; દલપતે શિખામણ દીધી બહેન. ૧૨

ગરબી ૬૭ મી.

નાશવંત બાગ વિષે ગરબી.

" શંકર વસે કૈલાસમાં. "—એ રાગ.

મનમાં સમજ તું માલણીરે, એક વિચારી વાત;
બાગ તારો રુડો બન્યો,
હાંરે ભલી *ભજે છે ભાત. મનમાં૦ ૧
ફુલ્યાં ઘણાં ઘણાં ફુલડાંરે, રુડો રાજે છે રંગ;
કાલે તે કરમાઇ જશે,
હાંરે એનું સ્થિર નથી અંગ, મનમાં૦ ૨
વળી નીપજશે નવાં નવાંરે, ચાલ્યું આવે છે એમ;
કીધો પ્રભુએ એવો કાયદો,
હાંરે કહો ફેરવાય કેમ ? મનમાં૦ ૩
ગયું તે તો ગુમ થઇ ગયુંરે, નહિ જગમાં જણાય;
કોઇ દિન દેખવાનું નહિ,
હાંરે કરે કોટી ઉપાય. મનમાં૦ ૪
વહી ગયું તે પાછું નહિ વળેરે, જેમ નદીનું નીર;
મૂરખ જન મનમાં થશે,
હાંરે દુઃખ ધરી દીલગીર. મનમાં૦ ૫
આતસબાજી ઉડી ગઇરે, ખાસો જોવાનો ખેલ;
તેનો તે જોવા તણો;
હાંરે ફરી મળે ક્યાં મેળ ? મનમાં૦ ૬
માટી તણાં જેમ માટલાંરે, ઘણાં ઘડે કુંભારરે;

---

* શોભે છે.

ઠામ ભાંગીને થાય ઠીકરાં,
હાંરે એનો ગયો આકાર. મનમાં૦ ૭
કપૂર ઉડીને ક્યાં ગયુંરે ? દીઠું કહે ન કોય;
સ્વપ્નાની જેમ સાહેબી,
હાંરે એ તો સાચી ન હોય. મનમાં૦ ૮
દિવસ ગયો તે નવ દેખીએરે, એવો લાગે આ લોક;
જોતાં આવે ને જાય છે,
હાંરે શેનો હરખ ને શોક ? મનમાં૦ ૯
સ્વપ્નમાં દુઃખ દેખીનેરે, કોઇ કરે રૂદન;
જાગે સ્વપ્ન જુઠું કરે,
હાંરે સાચાં આંસુ લોચન. મનમાં૦ ૧૦
તેમ પાપ પુણ્ય બે સત્ય છેરે, બીજી જુઠી જંજાળ;
અર્જુન તો સમજે સઉ,
હાંરે જેની વિદ્યા વિશાળ. મનમાં૦ ૧૧
ઇશ્વર કરે તે ઉપરેરે, હૃદે રાખે જે રોષ;
એથી તે અજ્ઞાની કિયો ?
હાંરે દીસે મોટો એ દોષ. મનમાં૦ ૧૨
સમજાય તો સમજી રહોરે, મોટું રાખીને મન;
દલપતરામના દેવજી,
હાંરે કરો ભાવે ભજન. મનમાં૦ ૧૩

ગરબી ૬૮ મી.

સોળ શણગારની ગરબી.

"મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યાં, મા કાળીરે."—એ રાગ.

સુંદરીઓને સજવા તણા, હો શાણીરે !
શણગાર ગણાવું સોળ, સુણ મુજ વાણીરે;
શણગાર પ્રથમ તો સ્વચ્છતા, હો શાણીરે !

અંગે કરવું અંઘોળ×, સુણ મુજ વાણીરે. ૧
બીજો શણગાર બહુ ભલો, હો શાણીરે !
ચોખાં તન ધરવાં ચીર, સુણ મુજ વાણીરે;
ત્રીજો શિર કેશ સમારવા, હો શાણીરે !
જેમ શોભે સુંદર શીર, સુણ મુજ વાણીરે. ૨
ચોથો તન સુગંધી ચોળવી, હો શાણીરે !
વળી મુખ કરિયે મુખવાસ, સુણ મુજ વાણીરે;
શણગાર પુનિત* તે પાંચમો, હો શાણીરે !
થાય સુગંધ શ્વાસોશ્વાસ, સુણ મુજ વાણીરે. ૩
છઠો કહું તે વળી છે ભલો; હો શાણીરે !
ભૂષણ જેમાં નહિ ભાર, સુણ મુજ વાણીરે;
શુદ્ધ વાણી તે છે સાતમો, હો શાણીરે !
મુખ મધુર મધુર ઉચ્ચાર, સુણ મુજ વાણીરે. ૪
શણગાર ઉત્તમ છે આઠમો, હો શાણીરે !
હસતો ચહેરો જે હોય, સુણ મુજ વાણીરે;
નવમો જે લજ્જા નેણમાં, હો શાણીરે !
નવ તજે તપે મન તોય, સુણ મુજ વાણીરે; ૫
નિર્મળ દશમો છે નમ્રતા, હો શાણીરે !
અતિ રાગ સરસ અગિયાર, સુણ મુજ વાણીરે;
બહુ સંપ સજે તે બારમો, હો શાણીરે !
નિશ્ચય શોભે નરનાર, સુણ મુજ વાણીરે. ૬
તે પછી વખાણું તેરમો, હો શાણીરે !
વ્રત પતિવ્રતા પ્રખ્યાત, સુણ મુજ વાણીરે;
ચિત ચાતુરતા તે ચૌદમો, હો શાણીરે !
શીખે ભરત ચિતરની ભાત, સુણ મુજ વાણીરે.

× નહાવું. * પવિત્ર.

કામ ભાંગીને થાય ઠીકરાં,
હાંરે એનો ગયો આકાર. મનમાં૦ ૭
કપૂર ઉડીને ક્યાં ગયુંરે ? દીઠું કહે ન કોય;
સ્વપ્નાની જેમ સાહેબી,
હાંરે એ તો સાચી ન હોય. મનમાં૦ ૮
દિવસ ગયો તે નવ દેખીએરે, એવો લાગે આ લોક;
જોતાં આવે ને જાય છે,
હાંરે શેનો હરખ ને શોક ? મનમાં૦ ૯
સ્વપ્નમાં દુઃખ દેખીનેરે, કોઇ કરે રૂદન;
જાગે સ્વપ્ન જુઠું કરે,
હાંરે સાચાં આંસુ લોચન. મનમાં૦ ૧૦
તેમ પાપ પુણ્ય બે સત્ય છેરે, બીજી જુઠી જંજાળ;
સુજ્ઞજન તો સમજે સઉ,
હાંરે જેની વિદ્યા વિશાળ. મનમાં૦ ૧૧
ઇશ્વર કરે તે ઉપરેરે, હ્રદે રાખે જે રોષ;
એથી તે અજ્ઞાની કિયો ?
હાંરે દીસે મોટો એ દોષ. મનમાં૦ ૧૨
સમજાય તો સમજી રહોરે, મોટું રાખીને મન;
દલપતરામના દેવનું,
હાંરે કરો ભાવે ભજન. મનમાં૦ ૧૩

ગરબી ૬૮ મી.

સોળ-શણગારની ગરબી.

"મા પાવા તે ગઢથી ઉતર્યાં, મા કાળીરે."—એ રાગ.

સુંદરીઓને સજવા તણા, હો શાણીરે !
શણગાર ગણાવું સોળ, સુણ મુજ વાણીરે;
શણગાર પ્રથમ તો સ્વચ્છતા, હો શાણીરે !

અંગે કરવું અંઘોળ×, સુણ મુજ વાણીરે. ૧
બીજો શણગાર બહુ ભલો, હો શાણીરે !
ચોખાં તન ધરવાં ચીર, સુણ મુજ વાણીરે;
ત્રીજો શિર કેશ સમારવા, હો શાણીરે !
જેમ શોભે સુંદર શીર, સુણ મુજ વાણીરે. ૨
ચોથો તન સુગંધી ચોળવી, હો શાણીરે !
વળી મુખ કરિયે મુખવાસ, સુણ મુજ વાણીરે;
શણગાર પુનિત* તે પાંચમો, હો શાણીરે !
થાય સુગંધ શ્વાસોશ્વાસ, સુણ મુજ વાણીરે. ૩
છઠો કહું તે વળી છે ભલો; હો શાણીરે !
ભૂષણ જેમાં નહિ ભાર, સુણ મુજ વાણીરે;
શુદ્ધ વાણી તે છે સાતમો, હો શાણીરે !
મુખ મધુર મધુર ઉચ્ચાર, સુણ મુજ વાણીરે. ૪
શણગાર ઉત્તમ છે આઠમો, હો શાણીરે !
હસ તો ચહેરો જે હોય, સુણ મુજ વાણીરે;
નવમો જે લજ્જા નેણમાં, હો શાણીરે !
નવ તજે તપે મન તોય, સુણ મુજ વાણીરે; ૫
નિર્મળ દશમો છે નમ્રતા, હો શાણીરે !
અતિ રાગ સરસ અગિયાર, સુણ મુજ વાણીરે;
બહુ સંપ સજે તે બારમો, હો શાણીરે !
નિશ્ચય શોભે નરનાર, સુણ મુજ વાણીરે. ૬
તે પછી વખાણું તેરમો, હો શાણીરે !
વ્રત પતિવ્રતા પ્રખ્યાત, સુણ મુજ વાણીરે;
ચિત ચાતુરતા તે ચૌદમો, હો શાણીરે !
શીખે ભરત ચિતરની ભાત, સુણ મુજ વાણીરે.

× નહાવું. * પવિત્ર.

પંદરમો પાઠ લખે ભણે, હો શાણીરે!
વળી વદે વિવેકે વેણ, સુણ મુજ વાણીરે;
સખી એ સોળમો શણગાર છે, હો શાણીરે!
દુનિયામાં અતિ સુખ દેણ, સુણ મુજ વાણીરે. ૮
પણ શબને× તો શોભે નહિ, હો શાણીરે!
શણગાર શરીર અખંડ, સુણ મુજ વાણીરે;
એમ જીવ ધરમ તે જાણવો, હો શાણીરે!
દિસે જીવતો જેથી પંડ, સુણ મુજ વાણીરે. ૯
ભક્તિ કરીએ ભગવાનની, હો શાણીરે!
તે વગર બધું છે વ્યર્થ, સુણ મુજ વાણીરે;
સદ્‌ગુણ વિણ તન શણગારતાં, હો શાણીરે!
અતિ ઉલટો થાય અનર્થ, સુણ મુજ વાણીરે. ૧૦
દિલમાં નિશદિન ધરિયે દયા, હો શાણીરે!
વળી સજિયે સ્નેહી સ્વભાવ, સુણ મુજ વાણીરે:
આળસ અંગે નવ આણિયે, હો શાણીરે!
જેથી દિસે નરસ દેખાવ, સુણ મુજ વાણીરે. ૧૧
સજવા શણગાર સુશોભિતા, હો શાણીરે!
અંતરમાં સમજી આમ, સુણ મુજ વાણીરે;
સૌભાગ્ય અખંડ સદા રહો, હો શાણીરે!
દે છે આશિષ દલપતરામ, સુણ મુજ વાણીરે. ૧૨

ગરબી ૬૯ મી.

સદ્‌ગુણના શણગારની ગરબી.

"ઓ લાછાકુંવર, ઓ લાછાકુંવર, તમો કેટલા ભાઇ કુંવારા
હો રાજ, અચકો મચકો કારેલી." —એ રાગ.

હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
તમે મારી શિખામણ માનો હો બેન,

× મડદાને.

સદ્‌ગુણના શણગાર સજો;
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
તમે તજો બીજાં તોફાનો હો બેન, સદ્‌ગુણના૦ ૧
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
શોભે સત્ય સાંકળી સારી હો બેન, સદ્‌ગુણના૦
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
રહો નમ્રપણાની નથ ધારી હો બેન, સદ્‌ગુણના૦ ૨
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
તમે પહેરો ચોખાઇની ચુડી હો બેન, સદ્‌ગુણ૦
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
દિસે દયાની દામણી રૂડી હો બેન, સદ્‌ગુણ૦ ૩
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
અદ્‌ભુત અદબ અકોટી હો બેન, સદ્‌ગુણ૦
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
સદ્‌ગુણના વિણ ટાપટીપ ખોટી હો બેન, સદ્‌ગુણ૦ ૪
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
તમે જ્ઞાનનો ચાંદલો ચોડો હો બેન, સદ્‌ગુણ૦
હે શાણી સખી, હો શાણી સખી,
ધરો ઉદારતાનો અછોડો× હો બેન, સદ્‌ગુણ૦ ૫
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
તુસી પ્રભૂભજનની પહેરો હો બેન, સદ્‌ગુણ૦
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
સદ્‌ગુણથી ચળકે ચહેરો હો બેન, સદ્‌ગુણ૦ ૬
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
તમે શરમનું અંજન આંજો હો બેન, સદ્‌ગુણ૦

× સાંકળી.

હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
મહા જ્ઞાનથી મનડું માંજો હો બેન, સદ્ગુણ૦ ૭
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
કીરતીનું કંકુ કીજે હો બેન, સદ્ગુણ૦
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
ઉદ્યોગની મેંદી દીજે હો બેન, સદ્ગુણ૦ ૮
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
લાયકીની લહેર ફેલાશે હો બેન, સદ્ગુણ૦
હો શાણી સખી, હો શાણી સખી,
દલપતનો દેવ ખુશી થાશે હો બેન, સદ્ગુણ૦ ૯

ગરબી ૭૦ મી.

શિયળ વિષે.

"અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઇએ."—એ રાગ.

સર્વથી સરસ ગણાય શોભા શીયળની;
નહિ તો જેમ વ્યર્થ જણાય, નદિયો નિર્જળની. ટેક.
સર્વાંગે શણગાર સજ્યા પણ ન મળે જેને નાકરે,
તો એકે શણગાર ન શોભે, જોઇ જન હસે અથાક. શોભા૦ ૧
ભણતરમાં તો ભડકો ઉઠયો, રૂપ વિષે પડી રાખરે;
સ્નેહ સહિત શીયળ નવ પાળે, લાંછન લાગે લાખ. શોભા૦ ૨
ડહાપણમાં તો દવ લાગ્યો ને ચુલે પડી ચતુરાઇરે;
જે જનથી શુભ વેલ શિયળની, સ્નેહ નહિ સચવાઇ. શોભા૦ ૩
ધર્મ કર્યામા ધૂળ પડી, જો કર્મ નઠારું કીધરે;
હૃદયે પરમેશ્વર નહિ રીઝે, વંદન કરે વિવિધ. શોભા૦ ૪
અંક ઉપર મીડાં મૂકે તો, દશ દશ ગણા ગણાયરે;
અંક વિનાનાં મીડાં સર્વે, શુન્યે શુન્ય જણાય. શોભા૦ ૫

શિયળવ્રતને અંક સમજવો, મીંડાં સદ્ગુણ માત્રરે;
શિયળ વિના સદ્ગુણીને પણ સૌ, કહેશે લોક કુપાત્ર. શોભા૦ ૬
અમૃત જેવાં ઉત્તમ ભોજન, પિરસ્યાં રુડી પેરરે,
પણ તે પર સર્પે ગળ નાખી, તો તે સર્વે ઝેર. શોભા૦ ૭
ધિક! ધિક! તેનાં માતપિતાને, ધિક! એનો અવતારરે;
જે સંસાર વિષે જનમીને, શિયળ તજે નરનાર. શોભા૦ ૮
જીવ વિનાનું શરીર જેવું, તાર વિનાજ સતારરે;
શિયળ વિના નરનારી તેવાં, સૌ જાણે સંસાર. શોભા૦ ૯
જે કોઇ ઘેર જઇને બેસે, જાણે ક્યારે જાયરે?
મુવા પછી પણ માનવીઓમાં, લંપટ જન નિંદાય. શોભા૦ ૧૦
પરનારી માતા સમ માનો, પરનર પિતા સમાનરે;
તો આ લોક તથા પરલોકે, ભલું કરે ભગવાન. શોભા૦ ૧૧
સાળો કે સસરો કહેવાથી, તામસ કરે તમામરે;
સૌનો સાળો સૌનો સસરો, છે દ્વિજ દલપતરામ. શોભા૦ ૧૨

ગરબી ૭૨ મી.

સ્ત્રીનાં જોડાં વિષે.

"હું તો ઇશ્વરને પૂજવા નીસરીરે લોલ,
ચોખા કંકાવટી ને કંકુ વીસરીરે લોલ"—એ રાગ.

સુરજ હો સદા શોભીત, તેથી શું થયુંરે લોલ,
ચિત્ત ચંદ્રમાં ચકોરનું ઠર્યુંરે લોલ;
કોઇ ચંદ્રને કહે સારો શોભીત છેરે લોલ,
પદ્મને તો સૂર્ય સાથે પ્રીત છેરે લોલ;
મીન સર્વ સુખ માને રહી નીરમાંરે લોલ,
ખેદ પામીને મરે તે ખીરમાંરે× લોલ;

પ્રીત દીપકમાં લાગી છે પતંગનીરે લોલ,
શુદ્ધ નહી સુખ દુઃખસંગનીરે લોલ. ૨
પતિમાં પતિવ્રતાની પ્રીત છે રે લોલ,
એજ એને સર્વથી શોભીત છે રે લોલ;
નેણ આપણાં તે આપણાજ કામનાંરે લોલ,
પારકાં નેણાં તે નેણ નામનાંરે લોલ ૩
એમ ઇંદ્રથી અધિક વલ્લભ* આપણોરે લોલ;
ગુણ રૂપ ને ગરથ માપણોરે લોલ;
ધ્રુવમાછલીનું મુખ ધ્રુવ ભણીરે લોલ,
તે વિના બીજાની તુચ્છતા ગણીરે લોલ. ૪
સૂર્ય ચંદ્ર સામુ કોઇ મુખ ફેરવેરે લોલ,
તે ભણી તે તરત પુઠ ફેરવેરે લોલ;
જેમ વીજળીને પ્રીત વરસાદમાંરે લોલ,
નાગને તો મોરલીના નાદમાંરે લોલ. ૫
જેમ ભમરનો ભાવ મકરંદમાંરે[1] લોલ,
પોયણીનો પ્રેમ પૂરો ચંદમાંરે લોલ;
પૂરો પ્રેમ માંહો માંહે રાખે દંપતીરે લોલ,
એક એકના વડે શોભે અતીરે લોલ. ૬
શોભે નિશા વડે ચંદ્ર ચંદ્રથી નિશારે લોલ,
દિશા વડે કિરણ, કિરણથી દિશારે લોલ;
સભાથી શોભે પંડિત, પંડિતથી સભારે લોલ,
પ્રભા વડે ભાનુ, ભાનુથી પ્રભારે લોલ. ૭
શોભે ધીરવટે ઢાલ, ઢાલથી ધીરોરે લોલ,
હીરાવડે શોભે હેમ, હેમથી હીરોરે લોલ;
શોભે સેના વડે ભૂપ, સેના ભૂપથીરે લોલ,
ગુણ વડે શોભે રૂપ, ગુણ રૂપથીરે લોલ. ૮

* સ્વામી. ૧ ફુલમાં રસરૂપે રહેલું મધ.

શોભે પદમ વડે નીર, પદમ નીરથીરે લોલ,
મુગટ વડે શોભે શીર, મુગટ શીરથીરે લોલ;
શોભે પ્રાણ વડે દેહ, પ્રાણ દેહથીરે લોલ,
નારી વડે શોભે નેહ, નારી નેહથીરે લોલ. ૯
શોભે માત વડે બાળ, બાળ માતથીરે લોલ,
રાગ વડે જામે તાળ, રાગ તાળથીરે લોલ;
શોભે મુખવડે દંત, મુખ દંતથીરે લોલ,
નારી વડે શોભે નેહ, નારી નેહથીરે લોલ. ૧૦
શોભે ભક્તિ વડે ભાવ, ભક્તિ ભાવથીરે લોલ,
શઢ વડે ચાલે નાવ, શઢ નાવથીરે લોલ;
શોભે છે દયાથી દાન, દયા દાનથીરે લોલ,
વાજાં વડે શોભે ગાન, વાજું ગાનથીરે લોલ. ૧૧
એવાં જોડાં શોભે છે એક એકથીરે લોલ,
એ હળી મળી વસે વિવેકથીરે લોલ;
હૃદે રાખો રુડાં દલપતરામનાંરે લોલ.
જે કહ્યાં તે કથનો છે કામનાંરે લોલ. ૧૨

ગરબી ૭૨ મી.

પતિ રૂપી હીરા વિષે.

રાગ ઉપર પ્રમાણે

એક હીરો આવ્યો છે મારા હાથમાંરે લોલ,
શું વખાણું સૈયરોના સાથમાંરે લોલ;
મને ઇશ્વરે કૃપા કરીને આપિયોરે લોલ,
મેં તો મસ્તક મોર કરી થાપિયોરે લોલ. ૧
મને પ્યારો લાગે છે મારા પ્રાણથીરે લોલ,
પારખ્યો મેં પ્રેમના પ્રમાણથીરે લોલ;

મેં તો હૈયાનો હાર કરી રાખિયોરે લોલ,
અંતરમાં એજ અભિલાખીઓરે લોલ. ૨
મારી જીવનદોરી તો એક એજ છે રે લોલ,
તે તો મારા નેણતણું તેજ છે રે લોલ;
જેમ છાયા ન છુટી પડે દેહથીરે લોલ,
તેમ હું જુદી પડું નહિ તેહથીરે લોલ. ૩

હું તો વારે વારે નિહાળું હેતથીરે લોલ,
સાચવું સંભાળીને સચેતથીરે લોલ;
જેવો હૈયાનો હાર હોય હેમનોરે લોલ,
પૂરો સમુદ્ર જેવો પ્રેમનોરે લોલ. ૪

જેમ ચાહે ચકોર ચિત્ત ચંદનેરે લોલ,
ચાહે ભમરો જેમ મકરંદનેરે લોલ;
મીન નીરથી કદાપિ જુદું જો પડેરે લોલ,
તે બિચારું ત્યાંજ મર્ણું તરફડેરે લોલ. ૫

મોર ચાહે છે ચિતે જેમ મેહનેરે લોલ,
તેમ હું ચાહું છું ચિત્ત તેહનેરે લોલ;
તપે તન ને સંતાપ પામુ તે વિનારે લોલ,
પડે જીવને ન ચેન જે વિનારે લોલ. ૬

હું તો પ્રભુને લળીને પાયે લાગતીરે લોલ,
મુખ થકી એવું રત્ન માગતીરે લોલ;
હું તો પામી પુરા પુણ્યના પ્રતાપથીરે લોલ;
આવી મળ્યું તે આપોઆપથીરે લોલ. ૭

મારે કસર રહી ન કોઇ વાતનીરે લોલ,
એ તો આશીષ છે માતતાતનીરે લોલ;
મારો સર્વ મનોરથ સુફળ ફળ્યોરે લોલ,
મિત્ર મનમાન્યો મુજખ મળ્યોરે લોલ. ૮

એક એનેજ દેખું મારી આંખથીરે લોલ,
પ્યારો મને પંખીની પાંખથીરે લોલ;
એવું વહાલું બીજું આ વિશ્વમાં નથીરે લોલ,
કોટી પ્રકારે શું કહું કથીરે લોલ. ૯

મારી આખી ઉમરનો એ સોબતીરે લોલ,
મોટામાં મોટો મારો મહોબતીરે લોલ;
મારા સુખદુઃખનો સદૈવ ભાગીઓરે લોલ,
સૌથી લાયક મને લાગીઓરે લોલ. ૧૦

મારું તન મન ધન હું તેને ગણુંરે લોલ,
ભાગ્ય મારું તે વડે ભલું ભણુંરે લોલ;
બીજા નજરે પડે છે બહુ નામનારે લોલ,
કોઇ મારે એમાં નથી કામનારે લોલ. ૧૧

પ્રભુ પાસે માગું છું પુરા પ્રેમથીરે લોલ.
મારો હીરો મહાલે પ્રેમ ક્ષેમથીરે લોલ,
દીલ આશીષ દલપતરામનીરે લોલ,
કર જોડી માગું એજ કામનીરે લોલ. ૧૨

ગરબી ૭૩ મી.

વીજળી વિષે.

"અંજબ સલુણી પ્યારી મરગાનેણી ! તેં મોહન
વશ કીધોરે." —એ રાગ.

ચળક ચળક ચળકંતી દશ દિશ, વિજળી ઉજળે અંગેરે;
સો વાતે એકલી નવ શોભે, શોભે વરસાદ સંગેરે.—ટેક.
જો વરસાદ વગર હોય વિજળી, ભડકા જેવી ભાસેરે;
ગુણવંતી જન કોઇ ગણે નહિ, તેને જોઇ સૌ ત્રાસેરે. ૧

ાડતી તે પરવતને પાડે, જોરાવર છે જાતેરે;
અલ્પ નથી કોઇની ઓશિયાળી, કસર નથી કોઇ વાતેરે. ૨

રૂએ વગર દિસતી નથી વરવી, ભક્ષ વગર નથી ભૂખીરે;
પણ વીજળી વરસાદ વગરની, લાગે જોતાં લૂખીરે. ૩

રાય વગર જેમ રાજ્ય ન શોભે, વસ્તી વગર જેમ ગામરે;
સદ્‌ગુણ વિણ જેમ જન નવ શોભે, ધણી વગર જેમ ધામરે. ૪

નીર વગર જેમ નદી ન શોભે, જળ વિણ પોયણી જેવીરે;
નાક વગર જેમ નારી ન શોભે, ધન વિણ વિજળી એવીરે. ૫

પ્રભુને પ્રણમીને સુખ માગે, વિજળી વારંવારરે;
વિજોગ કદી વરસાદતણો નવ, કરશો જગકરતારરે. ૬

સતી પતિમાં સ્નેહ ધરે છે, જોતાં વિજળી જેવોરે;
દલપતરામ કહે દિલમાં તે, લક્ષ વિચારી લેવોરે. ૭

ગરબી ૭૪ મી.

વિજોગની ગરબી.

" જઇને કહેજો મારા વાલમનેરે. "—એ રાગ.

પંખી તું તો મુજ પ્રાણ છે રે,
પરવર ઉડીને આકાશ; પિઉને કહેજે જઇ પંખીડારે. ટેક.
વાલા તારી ગોરી ગભરાય છે રે, દિન દિન દીલ રહે છે ઉદાશ. ૧

વનમાં કોયલ ટૌકા કરેરે, ભીતર ભેદે છે જેમ બાણ;
આંખે આંસુ ધારા વહેરે, પ્રેમદા કેયમ કરી રાખે પ્રાણ? પિ૦ ૨

ન થઇ કેમ ઘડિયાળ હુંરે? શોભત ગજવામાં પિઉ સાથ;
ન થઇ વીંટી હું હેમનીરે, હરઘડી રહેત પ્રીતમને હાથ. પિ૦ ૩

વાલમજીના વિજોગથીરે, ભાસે છે વસ્તી ભેંકાર;
ઘેર પધારો હવે ઘણું થયુંરે, છો અબળાના પ્રાણઆધાર. પિ૦ ૪

કઠણ કર્યું છે કેમ કાળજુંરે ? પરણીને વિચર્યા પરદેશ;
નાથ નમેરા એમ શું થયારે ? વનિતા મેલી બાળે વેશ. પિ૦ ૫

ચાર ઘડી પિઉ ચૌટે જતારે, જાણીએ વહી જતા જુગ ચાર;
પળપળ પંથ નિહાળતીરે; વદતી "પિઉ પિઉ" વારંવાર. પિ૦ ૬

સાંજ પડે આવે સાહબોરે, સૂરજને દેતી હું શાપ;
જાણું આ ક્યારેને આથમેરે ? મારે પિઉનો થાય મેળાપ. પિ૦ ૭

દહાડા દુઃખે નીતે હવેરે, રોતાં રોતાં રજની જાય;
ચમકે વીજ મેહુલા ઝરેરે, ત્યારે અંતર અતિ અકળાય. પિ૦ ૮

ઉત્તમ આવે દિન પર્વનારે, સૌને ઉર ઉપજે ઉત્સાહ;
મારે હોળી હૈયે બળેરે, દેખી દીલમાં લાગે દાહ. પિ૦ ૯

વાજે વાજાં વિવાહનાંરે, મારા ઘટમાં વાગે વાવ;
ભોજન સારાં હું શું કરુંરે, ભોજન કરવા ન વધે ભાવ. પિ૦ ૧૦

સારસડી પણ સદભાગણીરે, હરવડી રહે કંથ હજૂર;
વૃક્ષે વેસી વળગી રડીરે, દેવ! હું રડી પ્રીતમથી દૂર. પિ૦ ૧૧

મળવા કાજે મનડું તપેરે, જીવ તલસે આઠે જામ;
જઈને જો તું લાવે અહીંરે, દેશે આશિષ દલપતરામ, પિ૦ ૧૨

ભાગ ૪ થો.

વિવિધ ગરબીઓ તથા ધોળ.

ગરબી ૭૫ મી.

વિદ્યા વેલડીની ગરબી.

"મા તારું કારણ કળિજુગ માંયરે,
ખાળી બોચરારે." —એ રાગ.

તું તો દોલતની દાતારરે, વિદ્યા વેલડીરે;
તારો પ્રતાપ અપરમપારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ટેક.
તું બની પ્રભુનાં બાગમાંરે, ભલી શોભી સારા ભાગમાંરે;
પામી વિશ્વ વિષે વિસ્તારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૧
તારા ને સૂર્ય સુધી વધીરે, બહુ રોકી તેં પૃથ્વી બધીરે;
પાતાળે કીધો પેસારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૨
જન મનમાં તારું મૂળ છે રે, શોધકતા સારાં ફુલ છે રે;
પાક્યાં ફળ તો વિવિધ પ્રકારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૩
વાહન ને વસ્ત્રો વાસણોરે, ઘેર ઘેર જે માલ બીજો ઘણોરે;
તે તો તારાં ફળ નિરાધારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૪
ભોજન ચીજો બહુ ભાતનીરે, જગમાં બીજી બહુ જાતનીરે;
એ તો તારો છે આભારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૫
રસ ઉત્તમ તુજ ફળમાં રહેરે, કવિ કોવિદ જન મુખથી કહેરે,
સુખ પામે તેથી સંસારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૬
જે રસ તારો પ્રીતે પીએરે, તે ઇશ્વરને ઓળખી લીએરે;
ઉચરે અગમગતિ ઉચ્ચારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૭
જે જનને મન તું જામશેરે, સન્માન સભામાં પામશેરે;

તું તો સજ્જનનો શણગારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૮
જે જનથી તું દૂરે રહીરે, તે નરનારી જાતે નહીરે;
તે તો પશુતણો અવતારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૯
તું સંકટમાં સાથે રહે રે, તું દુઃખતણા વનને દહેરે;
તું તો નોધારા આધારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૧૦
તારી છાયા છે શીતળ સદારે, જ્યાં ઉપજે નહીં કાંઇ આપદારે,
તું તો અકળકળા *અંબારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૧૧
તું થિર ઠરી થઇ આ ઠામનીરે, કર કુશળ પુરુષ ને કામનીરે;
વિનવે દલપત વારંવારરે, વિદ્યા વેલડીરે. ૧૨

ગરબી ૭૬ મી.

સર્વ સારસંગ્રહની ચોપડી વિષે.

"ગોકુળ આવો શ્રીનાથજીરે."—એ રાગ.

દીઠી એક દેવી અમેરે, જેના ગુણ ગણતાં ન ગણાય;
તેની સોબત જન જે સજેરે, અજ્ઞાની પણ જ્ઞાની થાય. ૧
સાચી હોય જો +સોપડીરે, તોપણ ચોપડી ધારે નામ;
એવી એની છે નમ્રતારે, આપે નામ શિખામણ આમ. ૨
જ્ઞાની સાથે વાતો કરેરે, અજ્ઞાની આગળ રહે ચૂપ;
કાંઇ બોલાવી બોલે નહીરે, હોય ભલે તે મોટો ભૂપ. ૩
સ્વપને ન કરી હોય મુસાફરીરે, તેને પણ દિલ જાગે જ્યોત;
બેઠાં બેઠાં બધુંએ જુએરે, પર્વત નદીઓ સાગર સોત. ૪
દેશો દેશે દેખી વળેરે, એવો એનો પૂર્ણ પ્રતાપ;
શિક્ષા એની જો માનીએરે, આપે ઉત્તમ સુખ અમાપ. ૫
જો કદી અંતર આપણુંરે, દેખે તે દેવી ઉદાસ;
રૂડી રીતે રંજન કરેરે, કાપી નાંખે છે કંકાસ. ૬

---

* જશા. + સો પડવાળી.

ખૂની કાતો જાણે ખધીરે, જેવી ઘરડી ડોશી હોય;
ઉચરે આપણી આગળેરે, બીજું કહી શકે નહિ કોય. ૭
વળી તે વૈદું જાણે ઘણુંરે, ઓસડ વેસડની બહુ વાત;
શીખવે આપણને સ્નેહથીરે, રાખી રાખીને રળિયાત. ૮
બાંતે જ્ઞાન ખગોળનુંરે, આપે આપણને અત્યંત;
સુરજ ચંદ્ર ગ્રહણ વિષેરે, એવા ઉચરે મર્મ અનંત. ૯
સંકટ આવે કાંઇ જે સમેરે, એને પૂછો જઇ ઉપાય;
તો તે ખાઇ બતાવશેરે, જો માનો તો સંકટ જાય. ૧૦
જગ સૃજનારે એને સૃજીરે, કોટિક આપણા સુખને કાજ;
માટે રાખો મનમાં તમેરે, એના ઉપર પ્રીતિ આજ. ૧૧
એની સાથે એકાંતમાંરે, બેઠા હોઇએ કોઇ ઠામ;
જાણે સો જન સાથે છૈયેરે, દિલમાં ભાસે દલપતરામ. ૧૨

ગરબી ૭૭ મી.

સુધારાની ચઢાઈની ગરબી.

રાગ ઉપર પ્રમાણે

સુધારો રાણો રણમાં ચડયોરે, ફાવે તેવી લઇને ફોજ;
વેરી વહેમની ઉપરેરે, ગુસ્સો લાવી ચિત્ત ઘણોજ;
પડઘમ લાગે રસપૂરમાંરે. ૧
રાણીજાયો રણમાં લડેરે, શત્રુથી સજવા સંગ્રામ;
સાથી તેના શાણા ઘણારે, થાણાં થાપ્યાં ઠામો ઠામ. પડઘમ. ૨
પુસ્તક રૂપી કમાનથીરે, બહુ વિધનાં છુટે છે બાણ;
ચિંતવી ચોટ ચુકે નહીરે, પાપી વહેમના લે પ્રાણ. પડઘમ. ૩
નકશા નોતમ વાવટારે, નિશાળ રણભૂમિ નિરધાર;
પલટણ બાળક ને બાળકીરે, શિક્ષક શાણા સરદાર. પડઘમ. ૪
લેખણ રૂપી ભાલા ભલારે, સાલે શત્રુને થઈ સાલ;
બખતર ટેકનાં બનાવિયાંરે, ધારી ધીરજ રૂપી ઢાલ. પડઘમ. ૫

ગોળા ભૂગોળ ખગોળનારે, ઝરણ કિલ્લા જૂના ચાલ;
તે તો માંડયા છે તોડવારે, જે કાંઈ હલકા જાણ્યા હાલ. ૬
શૂરા પૂરા સનસુખ લહેરે, બીકણ છાના રહીને છેક;
જીત સુધારાની સૌ ચહેરે, અદ્દભુત કરે ઉપાય અનેક. ૫૦ ૭
કષ્ટ પડે આવી કંઇકનેરે, સાંખે સ્વદેશના સુખ કાજ;
સૌ જન સાચાં સુખ ભોગવેરે, થાય સુધારાનું જો રાજ. ૫૦ ૮
દેશ સુધારાને કારણેરે, કંઈક કીધાં શિર કુરબાન;
કર્યા પ્રવાસ વિલાયતેરે, સંકટ સાંખ્યું યુદ્ધ સમાન. ૫૦ ૯
રકમો આપીને શેઠડીરે, કંઈકે કર્યાં સુધારા સ્થાન;
પુસ્તકશાળા આદિક રચ્યાંરે, વધવા વતનીજનનું જ્ઞાન. ૫૦ ૧૦
વેરી વહેમની ફોજનુંરે, કોઇ કોઈ વખતે જોર જણાય;
ગોળા ચાલે ગપ્પોતણારે, જોતાં ઉડી હવામાં જાય. ૫ડઘમ. ૧૧
દિન દિન આપણા દેશમાંરે, થજો સુધારો ઠામો ઠામ;
ઇશ્વર આગળ એટલુંરે, દિલથી માગે દલપતરામ. ૫ડઘમ. ૧૨

ગરબી ૭૮ સી.

પૃથ્વીરૂપી ગાલીચા વિષે.

"તજો તમે કેફ કરમ કરવું."—એ રાગ.

ગુંથ્યો કોણે આ રૂડો ગાલીચો ?
નજર કરો પાથર્યો છે નીચો. ગુંથ્યો૦ ટેક
કરી એમાં કારીગરી સારી,
બુટા ને વેલો વચ્ચે ધારી,
બનાવ્યો જેણે તેની બલિહારી. ગુંથ્યો૦ ૧
ચેતનમય ચિત્ર રૂડાં ચળકે,
ઝાઝાં મણિ માણેક માંહિ ઝળકે,
નદીઓનાં નિર્મળ જળ ખળકે. ગુંથ્યો૦ ૨

સાગર ને શૈલ સરોવર છે,
ભૂચર ને ખેચર જળચર છે,
નગર વન નારીઓ ને નર છે. ગું૦થ્યો૦ ૩
સોના રૂપા સહિત બધી ધાતુ,
કહેતાં નથી જીભે કહ્યું જાતું,
ગાલીચાનું મૂલ નથી થાતું. ગું૦થ્યો૦ ૪
ગાલીચામાં રંગ બધા રાજે,
કર્યો છે જુઓ આપણા કાજે,
ઉપર મેઘાડંબર છત છાજે. ગું૦થ્યો૦ ૫
બનાવ્યો હશે જેણે આ બાઇ!
કહો તેની કેવી ચતુરાઇ?
શોભે જેની અદભુત સરસાઇ. ગું૦થ્યો૦ ૬
કારીગરીની કીરતી કરીએ,
અધિક ઉપકાર અંતર ધરીએ,
દિને દિને દીનતા ઉચ્ચરીએ. ગું૦થ્યો૦ ૭
ગાલીચાની ગરબી ગાઈ આ મેં,
પ્રભુનો મહિમા છે પરિણામે,
દિલ એમ ગણ્યું દલપતરામે. ગું૦થ્યો૦ ૮

ગરબી ૭૯ મી.

આકાશ તથા કાળ વિષેની ગરબી.

"મારું સોનાનું છે બેડુંરે, છેલ છબીલા છોગાળા."—એ રાગ.

જોયા બે જૂના જોગીરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે?
નથી નિર્બળ કે કાંઇ રોગીરે, જ્યાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે.
અધઘડી થાતા નથી અળગારે, કહે સૈયર તે કોણ હશે?
એમ એક બીજાને વળગ્યારે, જ્યાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે.

મન ધારી પરસ્પર માયારે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
બંનેની એકજ કાયારે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૩
એક સ્થિર રહે એક દોટેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
પણ જણાય જોડે જોડેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૪
મણિઓની* પહેરી માળારે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
દીસે છે રુડા રૂપાળારે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૫
વળી વસ્ત્ર ધર્યાં વાદળિયાંરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
બે ગોળ ધર્યા માદળિયાંરે;+ જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૬
વસ્તીમાં વળી વગડામાંરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
ગિરિરાજતણી ગુફામાંરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૭
છે પવન-પાવકી પાસેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
અંતરિક્ષે પણ એ ભાસેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૮
પાતાળે પણ તે પેસેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
જઇ સ્વર્ગ નરકમાં બેસેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૯
એની ઉમ્મર કંઇક ગણે છેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
પણ ભૂલી ફરી ભણે છેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૧૦
કંઇ ઉપજે અને ખપે છેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
પણ એ તો એના એ છેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૧૧
કોણ જાણે જનમ્યા ક્યારેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
ક્યાં સુધી કાયા ધારેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૧૨
એનો આદિ અંત ન આવેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
સખી કોણ સુજને સમજાવેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૧૩
અચરજ સરખું આ ઠામેરે, કહે સૈયર તે કોણ હશે ?
દિલે દીઠું દલપતરામેરે, જયાં જોઉં ત્યાં વાસ વસે. ૧૪

---

* તારા મંડળની. + સૂર્ય, ચંદ્ર.

ગરબી ૮૦ મી.

સૂરજમાળાની ગરબી.

"ઘડુલો ઘુઘરમાળ, ઘડુલો ઘુમે છે."—એ રાગ.

એક [1]ઠાકોરનો જુઓ ઠાઠ, ઠરેલા સૌ ઠામે;
જેના જશનો પવિત્ર છે પાઠ, ઠરેલા૦ ૧
ઘણાં પરગણાં [2]તેને ઘેર, ઠરેલા૦
એક એકમાં એક છે શહેર[3] ઠરેલા૦ ૨
જાણે રાજધાની એજ હોય, ઠરેલા૦
નથી કેમ કહી શકે કોય, ઠરેલા૦ ૩
કિયા ધનવંતનાં હશે ધામ, ઠરેલા૦
નવ જાણું હું તેઓનાં નામ, ઠરેલા૦ ૪
દીસે દૂરથી રુડો દેખાવ, ઠરેલા૦
ભાળી અંતરે ઉપજે ભાવ, ઠરેલા૦ ૫
તેના તાબામાં[4] નગર અનેક, ઠરેલા૦
આપે આધાર તે એક એક, ઠરેલા૦ ૬
પરાં[5] છે વળી નગરની પાસ, ઠરેલા૦
કોણ જાણે ત્યાં કેનો છે વાસ, ઠરેલા૦ ૭
જયાં જયાં જોઇએ ત્યાં વસ્તી જણાય, ઠરેલા૦
નવી નિપજે ને જૂની તે જાય, ઠરેલા૦ ૮
ભૂપ લે સૌની સંભાળ, ઠરેલા૦
ઘણો પ્રેમી પ્રજા-પ્રતિપાળ, ઠરેલા૦ ૯
એટલો તે કરે ઇનસાફ, ઠરેલા૦
મહેર આવે તો કરે માફ, ઠરેલા૦ ૧૦
એક છત્ર કરે છે રાજ, ઠરેલા૦
નથી પડતું પ્રધાનનું કાજ, ઠરેલા૦ ૧૧

---

૧ પરમેશ્વર. ૨ સૂર્યમાળા. ૩ સૂર્ય. ૪ ગ્રહ. ૫ ઉપગ્રહ.

એની શક્તિ છે અપરમપાર, ઠરેલો૦
નથી એનાથી છાનું લગાર, ઠરેલો૦ ૧૨
એને જોઇ ન શકે કોઇ જેમ, ઠરેલો૦
એ તો ઓજલમાં રહે એમ, ઠરેલો૦ ૧૩
નવ બોલે કોઇ સાથે બોલ, ઠરેલો૦
એવો તખતનો રાખે છે તોલ, ઠરેલો૦ ૧૪
નથી દેતો લેતો હાથેહાથ, ઠરેલો૦
નથી નજરે દીઠા કોઇને નાથ, ઠરેલો૦ ૧૫
એનું કામ દેખીને કહેવાય, ઠરેલો૦
રહ્યો છાનો ત્રિભુવનરાય, ઠરેલો૦ ૧૬
ઠાલો ન મળે એના વિના ઠામ, ઠરેલો૦
દીલે ધરે છે દલપતરામ, ઠરેલો૦ ૧૭

ગરબી ૮૧ મી.

પ્રભુને ધ્યાનમાં રાખીને ગાવા વિષે.

“ મારી માત ઓચરારે લોલ. ”—એ રાગ.

ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ, ધરી હરી ધ્યાનમાંરે લોલ;
તાળી પાડી તાનમાંરે લોલ; ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૧
ઉત્તમ સમો આજનોરે લોલ, ગાવા ગુણ કાજનોરે લોલ;
રાજા અધિરાજનોરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૨
ધરમ મનમાં ધરીરે લોલ, કરમ તો રુડાં કરીરે લોલ;
શરમ અનુસરીરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૩
ગાઇએ ગરબાવળીરે લોલ, ભાવિક જનમાં ભળીરે લોલ;
હેતથી હળીમળીરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૪
વિશ્વેશ કૃપા વડીરે લોલ, આવી આજની ઘડીરે લોલ;
ફરી ફરી ફુદડીરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૫

હરિ ગુણ ગાઇએરે લોલ, શાને શરમાઇએરે લોલ?
હઇડે હરખાઇએરે લોલ; ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૬
તજીને બીજી ગપોરે લોલ, ખરા ભક્તમાં ખપોરે લોલ;
જે! જે! હરિની જપોરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૭
દુરિત તજી દેહથીરે લોલ, નાચો કુદો નેહથીરે લોલ;
તાજા થશો તેહથીરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૮
પ્રભૂ પગે લાગીએરે લોલ, મુખે એમ માગીએરે લોલ;
બીતી ભ્રમ ભાગીએરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૯
નીતિની રીતથીરે લોલ, પ્રભુપર પ્રીતથીરે લોલ;
હુંબોડા* લ્યો હેતથીરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૧૦
સંકટ સૌનાં કાપજોરે લોલ, અધર્મ ઉથાપજોરે લોલ.
અધિક સુખ આપજોરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૧૧
રીઝે સ્વામી સત્યનોરે લોલ, જીવન જે જગતનોરે લોલ;
પ્રભુ દલપતરામનોરે લોલ, ગાઓ ગીત ગાનમાંરે લોલ. ૧૨

ગરબી ૮૨ મી.

શિખામણ નહિ માને તે વિષે.

"વનમાં ભુલી પડીરે, પેલો ક્યાં ગયો કાનુડો?"—એ રાગ.

કહિયેં કેટલુંરે? મૂરખ શિખામણ નવ માને;
કોડ કહો દૃષ્ટાંત કદી પણ, કથન ધરે નહિ કાને. કહિયે—ટેક
જે કારજ કરવાનો જેને, પવન મગજમાં પેઠો;
વળતી કોઇનું વાર્યું ન કરે, હારી બેસે હેઠો. કહીએ૦ ૧
અંધારામાં આંખો મીચી, દોડે લઇ હડિલાઇ;
વાર્યો કોઇનો પાછો ન વળે, વળે ભીંતે ભટકાઇ. કહીએ૦ ૨
અવળી બુદ્ધિ જેને ઉપજે, અવળે અવળું દેખે;
પૂરવ દિશને પશ્ચિમ જાણે, પશ્ચિમ પૂરવ લેખે. કહીએ૦ ૩

---

*ફૂલને તાળી દેવી તે.

પતંગને પકડી દીપકથી દૂર કદી મૂકાવો;
પણ આવી દીપક પર પડશે, પછી કરે પસ્તાવો. કદીએ૦ ૪
માત પિતાની વાત ન માની, ભણતાં આળસ આણી;
મૂરખ મોટો થઈને રડશે, પાપણ લાવી પાણી. કદીએ૦ ૫
કુકર્મ કરતાં કોઈ ડરે નહિ, મદ ઉપજે મન જ્યારે;
વળતી મોટી વિપત્તિ પડશે, તે પસ્તાશે ત્યારે. કદીએ૦ ૬
ખાડાખાડે પડી પરસ્પર, ખૂબ લડાઈ લેશે;
છોડાવ્યા કોઈના નહિ છૂટે, થાકીને થિર રહેશે. કદીએ૦ ૭
આપ અકલથી સમજૂ સમજે, જનસમજે, સમજાવ્યો;
સમજાવ્યાથી જે નવ સમજે, અવસ પશુ ઉપજાવ્યો. કદીએ૦ ૮
પત્થર ઉપર પાણી રેડો, પણ ભીતર નવ ભીંજે;
કઠોર અંતઃકરણ કુટિલને, શી શિખામણ દીજે? કદીએ૦ ૯
શિખામણ સુણતાં શત્રૂ થઈ, પીડા કરે પરિણામે;
એવા દુષ્ટો પણ દુનિયામાં, દીઠા દલપતરામે. કદીએ૦ ૧૦

ગરબી ૮૩ મી.

ખુશીને ગાવાની ગરબી.

"ચાલ સાગર, ચાલ સાગર, જમનાને જઈએ—એ રાગ.

આજની ઘડી ઈશ્વરે આપી,
રંગભેર રાગ આલાપીએ. ઘૂમનારી ઘૂમો. ૧
ગાઈએ ગીત મીઠાં મીઠાં મન માન્યાં,
તનતન લેઈને તાનરે. ઘૂમનારી૦ ૨
ઘેર ઘુંઘળ વાજે ભલાં વાજે,
ગગનમાં જેમ વન ગાજેરે. ઘૂમનારી૦ ૩
આજ ખુશીનો રત્નાગર રેલ્યો,
ખુશીથી ખાંતે ખાંતે ખેલોરે. ઘૂમનારી૦ ૪

તાનમાં તાનમાં પાડીએ તાળી,
આવો રાજવણુ રઢિયાળાંરે. ઘૂમનારી૦ ૫
રમિ રમિ રંગભેર રંગથીરે રાચો,
થનગન તાથેઇ નાચોરે. ઘૂમનારી૦ ૬
ચળક ચળક કેવી ચાંદનીરે ચમકે?
ઘમ ઘમ ઘુઘરા ઘમકેરે. ઘૂમનારી૦ ૭
હોંશે હોંશે હૈડાનો હરખ દેખાડો,
દે પ્રભુ રાજ આવો દહાડોરે. ઘૂમનારી૦ ૮
ધામ આગળ ધામધુમ મચાવો,
લાખેણો લીજીએ લાવોરે. ઘૂમનારી૦ ૯
ખેલતાં ખાંત આજ રાખવી નં ઉણી,
સાંભળો સૈયર સલુણીરે. ઘૂમનારી૦ ૧૦
આજ અતિશે થયો આનંદમાં ઉમેરો,
પાડ માનીએ પ્રભુજી કેરોરે; ઘૂમનારી૦ ૧૧
હળીમળી હેતથી આ રીતથી રમી જો,
દલપતનો દેવ રીઝેરે. ઘૂમનારી૦ ૧૨

ગરબી ૮૪ મી.

તાન લઇને ગાવાની ગરબી.

"વારી જાઉં વાલમજી."--એ રાગ.

સખી સુખ આજ ખુશી ખુશી થઇનેરે. તનનન તાનાં લ્યો.
લાભ ભણતરનો લઇનેરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૧
વાત વિવિધ વિવેકની વાંચીરે, તનનન તાનાં લ્યો;
સદ્‌ગુણ અંતરમાં સાંચીરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૨
પ્રભુપદનું જ્ઞાન પણ પામીરે, તનનન તાનાં લ્યો;
આજ ખુશીમાં નહિ કાંઈ ખામીરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૩

આવી ભૂગોળવિદ્યા ભણિયેરે, તનનન તાનાં લ્યો;
ગુણ ગણિતવિદ્યાના ગણિયેરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૪
અબળાનાં ભાગ્ય આજ ખૂલ્યાંરે, તનનન તાનાં લ્યો;
ભણવા બેઠાં ને વહેમ ભૂલ્યાંરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૫
દુઃખના તો વહિ ગયા દહાડારે, તનનન તાનાં લ્યો;
દિન રુડા પ્રભુએ દેખાડયારે, તનનન તાનાં લ્યો. ૬
લીધી લેખણ ખડિયો પાટીરે, તનનન તાનાં લ્યો;
દુશ્મનનાં દિલ પડયાં ફાટીરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૭
ભૂત પ્રેતનો વહેમ ગયો ભાગીરે, તનનન તાનાં લ્યો;
જોત જ્ઞાનની હ્રદયમાં જાગીરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૮
હવે ઠગથી નહિ ઠગાઇએરે, તનનન તાનાં લ્યો;
હવે નિર્લજ્જ ગીત નહિ ગાઇએરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૯
હવે અદબ ધરી ફરીશુંરે, તનનન તાનાં લ્યો;
હવે ઢોર જેવાં નહિ ઠરીશુંરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૧૦
હવે સમજણ પામશું સારીરે, તનનન તાનાં લ્યો;
હવે ચાલશું ચિત્તે વિચારીરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૧૧
હવે સંપનો શિખશું સુધારોરે, તનનન તાનાં લ્યો;
દલપતનો દેવ સંભારોરે, તનનન તાનાં લ્યો. ૧૨

ગરબી ૮૫ મી

ઈશ્વર માયા વિષે—ગરબી ૧ લી.

"ઓ વાંસલડી, વેરણ થઈ લાગી તું વ્રજની નારને."—એ રાગ.

સુણ સાહેલી, ઈશ્વર માયાનો અદ્‌ભુત ખેલ છે;
અચરજ ઉપજે, રચના એવી ઠામોઠામ રચેલ છે.—ટેક.
જીવ જંતુની કાયા જામી, આકાર ભલા એ કેમ પામી?
ખોળતાં નવ દીસે ખામી; સુણ સાહેલી૦ ૧

જળ જંતુ તો ઉપજે જળમાં, મળના કીડા ઉપજે મળમાં,
એ પિંડ કોણે ઘડિયા પળમાં? સુણ સાહેલી૦ ૨
બોલે છે તેમાં કોણ બેઠું? એ પવન સંગાતે શું પેઠું?
જો પવન જતાંજ પડે હેઠું; સુણ સાહેલી૦ ૩
હલકા જંતુ મોટા હાથી, સૌ પેટ ભરે છે તે શાથી?
આહાર ન રાખે એ *આથી; સુણ સાહેલી૦ ૪
જે જીવોને કીધા જેવા, ઉદ્યમ સોંપ્યા સૌને એવા;
નવ પામે પળ વિરતિ[1] લેવા; સુણ સાહેલી૦ ૫
ગણીજે તારાગણ ક્રોડ ગમે, આધાર વિના આકાશ ભમે;
એ અકળિત વાત કળાય કયમે? સુણ સાહેલી૦ ૬
રવિ કિરણો રોજ પ્રકાશ કરે, વળી તે ફરતા ગ્રહ તો વિચરે;
તે ફેર નિયમસર કેમ ફરે? સુણ સાહેલી૦ ૭
તે તૂટે તો કોણ સાંધે છે? તે છૂટે તો કોણ બાંધે છે?
બહુ વર્ષ વિત્યાં વણ વાંધે છે; સુણ સાહેલી૦ ૮
મોંબદ્ધ ઘડો વનમાંહિ મળે, માંહિ શું છે તે કહો કોણ કળે?
વળી તે સંશય શી રીત ઢળે? સુણ સાહેલી૦ ૯
ધણી નવ દીસે ત્યાં ધરનારો, નકી કોણ કહે કોણ કરનારો?
તે સ્થિર હશે કે ફરનારો? સુણ સાહેલી૦ ૧૦
નથી દીઠો કોઇએ નજરભરી, નથી બોલ્યો તે કોઈ સાથ જરી;
સહુ ઉચરે છે અનુમાન કરી, સુણ સાહેલી૦ ૧૧
નથી જાણતું કોઇ એનું નામે, કલ્પિત નામો કીધાં આ મેં;
એ સત્ય કહ્યું દલપતરામે, સુણ સાહેલી૦ ૧૨

---

* સંઘરી. ૧ વિશ્રામ.

ગરબી ૮૬ મી

ઇશ્વરની માયા વિષે—ગરબી ૨ જી.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

સુણ સાહેલી ઇશ્વરની માયા જોઈ અચરજ ઉપજે;
જોઈ મન મારું કોડ વિચાર કરે, પણ સંશય શું તજે?–ટેક.

કોઇ સર્વ પ્રકારે સુખિયા છે, કોઇ દેહ ધરીને દુખિયા છે,
કોઈ મનુષ્ય ઘણામાં મુખિયા છે; સુણ સાહેલી૦ ૧
કોઇ ગર્ભ થકી પણ જાય ઝરી, કોઇ જન્મ ધરીને જાય મરી,
કોઇ સંવત્સર સો પૂર્ણ કરી; સુણ સાહેલી૦ ૨
કોઇ પામે છે માગ્યા મેવા, કોઈ ભવથી ભિખારી જેવા,
એ શા કારણ ઉપજ્યા એવા? સુણ સાહેલી૦ ૩
કોઇ દેહ ધરીજ દિવાના છે, કોઇ મહા પંડિત મનમાન્યા છે,
કોઇ મૂગા કોઇ મસ્તાના છે; સુણ સાહેલી૦ ૪
એ પરભવનું કાંઇ કર્મ હશે? કે કારણ બીજાં કાંઈ હશે?
અંતે કેવો ઇનસાફ થશે? સુણ સાહેલી૦ ૫
પશુ પંખી જાતે કેવાં છે? જો દીવાના જન જેવા છે,
એને શું લેવા દેવા છે? સુણ સાહેલી૦ ૬
*એ નરકે કે સ્વર્ગે જાશે? અંતે એની ગતિ શી થાશે;
એ કેમ નઠી કરી કહેવાશે? સુણ સાહેલી૦ ૭
ઇશ્વરને તો સૌ સરખા છે, નબળા સબળા કયમ નરખ્યા છે,
કોઈ દિલગિર ને કોઇ હરખ્યા છે; સુણ સાહેલી૦ ૮
થાવર પ્રાણી તો સ્થિર રહે છે, નહિ એમાં અકલ કશી કહે છે,
શાં પાપ થકી સંકટ સહે છે? સુણ સાહેલી૦ ૯
જે દુનિયા મધ્યે દેહ ધરે, તે એક બીજાનો આહાર કરે,
તેથી પુણ્ય હશે કે પાપ ભરે, સુણ સાહેલી૦ ૧૦

---

* ગાંડા જનો.

જેને બુદ્ધિ આપી જેવી, એને સમજાણ ઉપજે છે એવી,
હશે કર્તાની ઇચ્છા કેવી ? સુણ સાહેલી૦ ૧૧
છે ઇશ્વર શી મરજી તારી, નહિ સમજી શકી સમજાણ મારી,
દલપત કહી દે પોકારી. સુણ સાહેલી૦ ૧૨

ગરબી ૮૭ મી.

પ્રભુના મહિમાની ગરબી.

"આજ મારે આંગણેરે, પ્રભુજી દાતણ કરતા જાઓ."—એ રાગ.

સખી મેં તો સજીરે, પૂરી પરમેશ્વરશું પ્રીત;
હવે હું હેતથીરે, ગાઉં ગોવિંદગુણનાં ગીત. ૧
જગ જેણે રચ્યુંરે, જેણે રચી આ રાશી ખાર;
મહિમા મુખ થકીરે, કહેતાં કાંઇ ન પામે પાર. ૨
વિધ વિધ નામથીરે, જેને ભજે સકળ સંસાર;
ઇશ્વર એક છેરે, નોતમ નોધારા આધાર. ૩
માયા ભેદથીરે, નોખાં નોખાં પડિયાં નામ;
રહેણી રાખવીરે, કથની કથવાનું શું કામ ? ૪
પર ઉપકારથીરે, રીઝે તે રાજા અધિરાજ;
તે માટે સદારે, કરવું ઉત્તમ એવું કાજ. ૫
સૌ સંપી મળીરે, જો રહિયે દિવસને રાત;
ભજીએ ભાવથીરે, તો રીઝે તે જગનો તાત. ૬
અન્ય ઉપાયથીરે, તે પ્રભુ થાય નહીજ પ્રસન્ન;
મર્મ વિચારીનેરે, મનમાં સમજે સમજુ જન. ૭
જનમી જગતમાંરે, કરવાં પ્રભુ રીઝે તે કામ;
સાર્થક તે સદારે, દિલમાં જાણે દલપતરામ. ૮

ગરબો ૮૮ મો.

ઇશ્વરના મહિમા વિષે.

" વ્હાલા ! તમે પુરુષ અમે નારી. "–એ રાગ.

જયજય! પ્રભુ અંતરજામી, બળવંત વિદિત બહુ નામીરે.જયજય–ટેક.
તુજ મહિમા જગમાં છે મોટો, વાણી પાર ન પામીરે. જયજય૦ ૧
કોઇ પ્રકારે તારાં કૃત્યમાં, ખચિત નથી કાંઇ ખામીરે. જયજય૦ ૨
તુજ વશ વગર વડી વડી વાતો, કહીએ સર્વ નકામીરે. જયજય૦ ૩
તું ઇશ્વર અધિદેવ અમારો, ધીમંતા અવિચળ ધામીરે. જયજય૦ ૪
અશરણ શરણ સદા તું એકજ, સૃષ્ટિ સકળનો સ્વામીરે. જયજય૦ ૫
તુજ ભકતોપર સંકટ શત્રુ, શસ્ત્ર શકે ના ઉગામીરે. જયજય૦ ૬
દલપતરામ કહે તુજ જશમાં, મુજ મનવૃત્તિ વિરામીરે, જયજય૦ ૭

ગરબો ૮૯ મો.

ઇશ્વરની સ્તુતિ વિષે.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

જયજય ! પ્રભુ કરુણાકારી, અમે સ્તુતિ ઉચ્ચરિયે તારીરે;જયજય ટેક.
તેં સૂરજ શશી તારા સરજયાં, સૃષ્ટિ તેં શણગારીરે. જયજય૦ ૧
સાગર શૈલ સરોવર સરિતા, પશુ પંખી નરનારીરે. જયજય૦ ૨
સરજીને વળી તું સંભાળે, ધર્મ પોતાનો ધારીરે. જયજય૦ ૩
નાથ વળી તેં કીધા નિયમો, વિવિધ પ્રકાર વિચારીરે. જયજય૦ ૪
ધ્યાન અમે ઉર તારું ધરીએ, સદા તને સંભારીરે. જયજય૦ ૫
અહોનિશ તુજ ઉપકાર ઉચરીએ,અલ્પમતિથી અમારીરે.જયજય૦ ૬
ઓ પ્રભુ ! રક્ષણ કરજે અમારું,આપદ સમય ઉગારીરે.જયજય૦ ૭
દલપતરામ સદા તને વંદે, ધ્યાન હૃદયમાં ધારીરે. જયજય૦ ૮

+ બુદ્ધિમાન.

ગરબી ૯૦ મી.

ઇશ્વરની સ્તુતિની ગરબી.

"ખેલ ખેલરે ભવાની મા, દોશીડા મઠ હેઠ."–એ રાગ.

ધન્ય ધન્યરે સૌના આધાર, જય દેવાધિદેવ;
કરુણાસાગર કોટિ જગકર્તાર. જય દેવાધિદેવ. ૧
ભગવત અખિલ ભૂવનનો તું ભુપાળ, જય દેવાધિ૦
દુઃખવિદારણ દીસે દીનદયાળ. જય દેવાધિ૦ ૨
નિર્મળ ઓપે તારાં અગણિત નામ, જય દેવાધિ૦
પ્રભુ તું વિપત્તિ વેળાનો વિશ્રામ. જય દેવાધિ૦ ૩
અમને સદૈવ સારી બુદ્ધિ આપ, જય દેવાધિ૦
કષ્ટ અનેક પ્રકાર તણાં તું કાપ. જય દેવાધિ૦ ૪
અમને આશ્રયદાતા તું છે એક, જય દેવાધિ૦
અદ્ભુત તેં ઉપજાવ્યાં કામ અનેક. જય દેવાધિ૦ ૫
તારો પ્રગટ દિસે છે પૂર્ણ પ્રતાપ, જય દેવાધિ૦
પ્રભુતાથી કર પ્રલય અમારાં પાપ. જય દેવાધિ૦ ૬
ભજીએ તુજને અંતર રાખી ભાવ, જય દેવાધિ૦
ઠીકાઠીક કર્યો એ અમે ઠરાવ. જય દેવાધિ૦ ૭
અંતરજામી તું અંતરજાણ, જય દેવાધિ૦
વદીએ શાં વળી એથી વિશેષ વખાણ? જય દેવાધિ૦ ૮
પાય નમીને કરીએ નિત્ય પ્રણામ, જય દેવાધિ૦
દાસ તમારો જાણે દલપતરામ. જય દેવાધિ૦ ૯

ગરબી ૯૧ મી.

કરજ વિષે.

"મા તું પાવાની પટરાણી, ભવાની મા કાળકારે લોલ"–એ રાગ.

કરજ ન કરશો અધિકું કોઇ, કરજ સંકટ કરેરે લોલ,
રામજી જન તો જગમાં જોઇ, દિસે રામજી ડરેરે લોલ. ૧

સુણતાં દિલમાં થાશે દુઃખ, કથન કટુ કાનથીરે લોલ;
કરવું પડશે નીચું મુખ, અતિ અપમાનથીરે લોલ. ૨
ફરિ ફરિ નિત્યે ફેરા ખાઇ, અતિ અકળાવશેરે લોલ;
એ દુઃખથી અતિશે અકળાઇ, ભોજન નહિ ભાવશેરે લોલ. ૩
ખમશો મેણાં કેરા માર, વિષમ બહુ વેણુમાંરે લોલ;
નિશ દિન નહિ આવે નિરધાર, કે નિદ્રા નેણુમાંરે લોલ. ૪
પછી તો કરશે તેની પાસ, કે જુઠા વાયદારે લોલ;
સુણી સૌ જન તજશે વિશ્વાસ, ફજેતી ફાયદારે લોલ. ૫
વળતી થઇને સત્ય વિહીન, જુદે રસ્તે જશેરે લોલ;
દાંનત ફરશે પછી દિનદિન, કે તસ્કર તમે થશોરે લોલ. ૬
અતિશે થાશો પર આધીન, કરજ કીધા થકીરે લોલ;
તેથી દેખશો દુખના દીન, નથી સુખડું નકીરે લોલ. ૭
સો ધન દેવું જેને શીશ, ન ટેકે તે ટકેરે લોલ;
જો તે જન હોય ન્યાયાધીશ, અન્યાય કરી શકેરે લોલ. ૮
ઓશિયાળો એનો અવતાર, સિપારશ સાંભળેરે લોલ;
જાણે કરતાં કોઇ પ્રકાર, કરજ મારું વળેરે લોલ. ૯
કરજ નહીં તેને સુખ સાત, જાણો દિન જામનીરે લોલ;
દિલ ધરજો સુખદાયક વાત, આ દલપતરામનીરે લોલ. ૧૦

ગરબી ૯૨ મી.

આશા વિષે.

"શંકર વસે કૈલાસમાં"—એ રાગ.

આશાનો અંત આવે નહીરે, શોધે ન મળે સુમાર;
આવે ન છેડો આકાશનો, હાંરે એવી આશા અપાર. આ. ૧
સીમા આકાશની ક્ષિતિજનીરે, જોતાં પાસે જણાય;
જેમ જેમ જઇએ આગળે, હાંરે તેમ આઘી તે જાય. આ. ૨

નિર્ધન જન ધનને ચહેરે, મુડી સોની હમેશ;
જાણે મળે ગને એટલું, હાંરે નહી વાંછું વિશેષ. આ. ૩
સો મળતાં ઈચ્છે સહસ્રનેરે, લક્ષ* લાખે બંધાય;
કરે ઇચ્છા પછી ક્રોડની, હાંરે પછી અબજે ઇચ્છાય. આ. ૪
આખી પૃથ્વીનું રાજ એકનેરે, મળે મન ન ધરાય;
અધિક હોમે જેમ આગને, હાંરે ભડકા ભારે જણાય. આ. ૫
આશાથી આ સંસારનોરે, ચાલે સર્વ વ્યવહાર;
ભાંગે આશા તો ભાંગી પડે, હાંરે સર્વ વાતે સંસાર. આ. ૬
નોકર કરે છે નોકરીરે, સજા કરે છે રાજ;
ધંધારથી ધંધો કરે, હાંરે એ તો આશાથી આજ. આ. ૭
સારાં ભુંડાં કામ સૌ કરેરે, એ તો આશાથી આમ;
જશ કે જર માટે કરે, હાંરે કાંતો પરલોક કામ. આ. ૮
આયુષ્યનો છેડો આવતાંરે, ખાટી માસ કે બે માસ;
ધંધાનું તોય તાણે ધુંસરંરે, હાંરે ઉરમાં જીવ્યાની આશ. આ. ૯
પુણ્ય કરે છે પરમારથીરે, પાપી કરે છે પાપ;
આશાથી એ પણ જાણજો, હાંરે પ્રૌઢ તેનો પ્રતાપ. આ. ૧૦
લુંટારૂએ માર્યો માનવીરે, લુંટયું પામીને લાગ;
જાણે આ જર હું ભોગવુંરે, હાંરે તેને કરડયો ત્યાં નાગ. આ. ૧૧
આશા છે અતિ ઉપયોગનીરે, કરે રૂડાં જે કામ;
સારી શિખામણ આ સુણીરે, હાંરે દે છે દલપતરામ. આ. ૧૨

ગરબી ૯૩ મી.

સંકટમાં ધીરજ રાખવા વિષે.

"એકવાર ઓધવ ગોકુલ સાંચરેરે."—એ રાગ.

સંકટ સમયે ધીરજ ધારિયેરે, કંઇપણ કરિયે નહી કલ્પાંતજો;
ચિતે ચેતી ઉપાય વિચારિયેરે, સર્વ પ્રકારે રહીને શાંતજો. સંકટ. ૧

---

* લગાર.

કાંઇએ લાભ નથી કલ્પાંતથીરે, ઉલટું અતિશય ઉપજે દુઃખજો;
સૂજે ઉપાય તો મન શાંતથીરે, સંકટ ટાળી લઇએ સુખજો. સંકટ. ૨
મૂરખ માણસ તો મુંઝાઇ મરેરે, ધીરજ ધારે છે ધીમંતજો;
મિત્ર સમીપે એ દુઃખ ઉચરેરે, તે પછી દુઃખનો આણે અંતજો. સંકટ. ૩
જેનો ઉપાય જોતાં નવ જડેરે, સમજણથી સુખ શાંતિ થાયજો;
સુર નર સૌને શિર સંકટ પડેરે, એમ વિચારે અંતર માંયજો. સંકટ. ૪
જ્ઞાની કે અજ્ઞાની જન તણીરે, પીડા પડયે પરીક્ષા થાયજો;
જ્ઞાની જન ધીરજ ધારે ઘણીરે, અજ્ઞાની અતિશે અકળાયજો. સંકટ. ૫
ઉર આણો વાતો ઇતિહાસનીરે, કઇકે કેવાં વેઠયાં કષ્ટજો?
વૈભવતા તજી રાજ નિવાસનારે, ભટકયાં વનમાં થઇને ભ્રષ્ટજો. સંકટ. ૬
એની આગળ આપદ આપણુંરે, ગણતાં ગણતીમાં ન ગણાયજો;
ઘટમાં એમ વિચારી જુવે ઘણુંરે, તો અકળામણ ઓછી થાયજો. સંકટ.૭
આ અવસર પણ જો જગમાં જુઓરે, બહુ દુખિયા લોકો દેખાયજો.
ઓછા દુઃખથી શું અતિશે રૂઓરે? મહાદુઃખ પડતાં કેમ ખમાયજો? ૮
મોટાને સંકટ મોટાં નડેરે, છોટાને દુઃખ છોટું છેકજો;
મોભને ખીલા બહુ ખમવા પડેરે, વળીને લાગે ખીલો એકજો. સંકટ. ૯
પાપ તણાં ફળ પીડા પામીએરે, સુકર્મનાં ફળ સુખ સૌ ઠામજો;
એમ ઠરાવ્યું અંતરજામીએરે, દિલથી કહે છે દલપતરામજો. સંકટ. ૧૦

ગરબી ૯૪ મી.

સાત પ્રકારના અતિ સુખ વિષે.

રાગ ઉપર પ્રમાણે.

સુણજો વર્ણન અતિ સુખ સાતનુંરે, એ થકી ઉલટાં છે અતિ દુઃખજો;
તનમન ભજન કરો જગતાતનુંરે, સર્વ પ્રકારે આપે તમને સુખજો.સુ. ૧
સૌથી સુખ તો શ્રેષ્ઠ શરીરનુંરે, રગમાં રંચ રહે નહિ રોગજો;
વપુ જાણે જેવું શૂરવીરનુંરે, ઇચ્છિત કરી શકે ઉદ્યોગજો. સુ. ૨
સુખ બીજું ધંધો સારો જડેરે, અલ્પ નહી કોઇની ઓશિયાળજો;

કોઇ દિન કરજ નહીં કરવું પડેરે, સ્વતંત્રતા દીસે સો કાળજો. સુ. ૩
સુખ ત્રીજું વર વહુ સારાં મળેરે, પૂરણ વધે પરસ્પર પ્રેમજો;
હૈયે હરખ હમેશાં જળહળેરે, દેખે સદા દિવાળી જેમજો. સુ. ૪
ચોથું સુખ જો સુપુત્ર સાંપડેરે, માત પિતાની પ્રતિજ્ઞા પાળજો;
નિરખી ચિતમાં ઉમળકો ચડેરે, કથન ન લોપે કરે કોઇ કાળજો. સુ. ૫
રહેવા ઘર રુડું સુખ પાંચમેરે, તે જયાં રુડું ન્યાયી રાજજો;
સુખની વસ્તુ મળે સરવે સમેરે, સદા વસે જયાં સુજ્ઞ સમાજજો. સુ. ૬
છઠું સુખ ઉત્તમ અધિકાર છેરે, માન પ્રતિષ્ઠા માણસમાંઇજો;
વિદ્યાદિક એનો આધાર છેરે, કાવ્યકળાદિક પણ ગુણ કાંઇજો. સુ. ૭
મિત્ર પવિત્ર મળે સુખ સાતમેરે, સુખનું મૂળ સદા સતસંગજો;
સદા સહાય કરે સંકટ સમેરે, આત્મા એકજ જુદાં અંગજો. સુ. ૮
સૌ સુખ શોભે છે સુજ્ઞાનથીરે, સુજ્ઞાને સંતોષ રખાયજો;
નહિ તો તૃષ્ણા કેરા તાનથીરે, સુખ સૌ દુઃખ રૂપે દેખાયજો. સુ. ૯
જગતપતિ આપે સુખ જેટલુંરે, પાડ ગણીને કરો પ્રણામજો;
આપણું સુકૃત તો હશે એટલુંરે, શું મળે વિશેષ દલપતરામજો. સુ. ૧૦

ગરબી ૯૫ મી.

પ્રશ્નના ઉત્તરની ગરબી.

"પ્રેમની પ્રેમની પ્રેમનીરે, મને લાગી કટારી પ્રેમની."—એ રાગ.

સત્ય કહું આગળ સમાજનીરે, સુણ સાજની, સાજની, સાજની;
ગોઠવણી ગરીબનિવાજનીરે, સુણ સાજની૦ ટેક.
સારાં માણસ કરે શાની ચાહના? લાજની લાજની લાજનીરે; ૧
જનના શીરપર શાની જરૂર છે? રાજની રાજની રાજનીરે; ૨
પ્રધાનને શાની જુક્તિ જાણવી? કાજની કાજની કાજનીરે; ૩
કોહિનુરથી શોભા વધી શેની? તાજની તાજની તાજનીરે; ૪
સર્વ પ્રાણીને શી શી ફિકર છે? ખાજની ખાજની ખાજનીરે; ૫
પંખીના મંડને બીક બહુ શેની? બાજની બાજની બાજનીરે;

છેક નિર્ધન કરે શેની છાપરી? છાજની છાજની છાજનીરે; ૭
તેના ભોજનમાં શોભા શેની? પ્યાજની પ્યાજની પ્યાજનીરે; ૮
દેણુદારને ચિત્ત ચિંતા શેની? વ્યાજની વ્યાજની વ્યાજનીરે; ૯
કહે દલપત ઘડી ઉત્તમ કયારની? આજની આજની આજનીરે; ૧૦

ગરબી ૯૬ મી.

કેવા ગુણ કેનામાં છે તે વિષે.

"હાં હાંરે પટોળાં પાટણનાં."—એ રાગ.

હાં હાંરે કે કનક કટાય નહી, હાં હાંરે સુજન ગુણ જાય નહી;
હાં હાંરે પત્થર પલળેજ નહી, હાં હાંરે કુટિલ ગુણ લેજ નહી. ૧
હાં હાંરે નિધિ છલકાય નહી, હાં હાંરે મોટા છકી જાય નહી;
હાં હાંરે અફીણ મીઠું થાય નહી, હાં હાંરે નઠોર સુધરાય નહી. ૨
હાં હાંરે નદી સૌ સાગરમાં, હાં હાંરે કે સંપ તો નાગરમાં;
હાં હાંરે વસંત ઉત્તરાયણમાં, હાં હાંરે ગમત તો ગાયનમાં ૩
હાં હાંરે શોભા તો સાજનમાં, હાં હાંરે મોટાઇ તો મહાજનમાં;
હાં હાંરે સુગંધ તો કેસરમાં, હાં હાંરે કૃપા પરમેશ્વરમાં. ૪
હાં હાંરે શિતળતા ચંદર, હાં હાંરે ઉધમ તો બંદરમાં;
હાં હાંરે મધુરતા સાકરમાં, હાં હાંરે નમનતા ચાકરમાં. ૫
હાં હાંરે ચતુરાઇ ચણવામાં, હાં હાંરે ભલા ગુણ ભણવામાં;
હાં હાંરે કે રેશમ મુગટામાં, હાં હાંરે કે જોખમ જુગટામાં. ૬
હાં હાંરે કુટુંબ તો પરિવારે, હાં હાંરે કે રાજ તો તરવારે;
હાં હાંરે કે જુગતી જંતરમાં, હાં હાંરે અકલ તો અંતરમાં. ૭
હાં હાંરે કે ઝાડ બહુ ઝાડીમાં, હાં હાંરે કે ફળ ફુલ વાડીમાં. ૮
હાં હાંરે કે લોભ તો સ્વારથમાં, હાં હાંરે કે પુણ્ય પરમારથમાં;
હાં હાંરે કે નીર તો વૃષ્ટિનું, હાં હાંરે કે તેજ તો દ્રષ્ટિનું. ૯
હાં હાંરે કે દૂધ તો ગાય તણું, હાં હાંરે કે હેત તો માય તણું;
હાં હાંરે શક્તિ જગત પતિની, હાં હાંરે કે દીનતા દલપતની. ૧૦

ગરબી ૯૭ મી.

ભવિષ્ય કાળનાં ચિહ્ન વિષે.

" અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઇએ. "—એ રાગ.

સુણો સુણોરે સજ્જન લોક ! ચિન્હો આગમનાં;
સુખ દુઃખ સંભવ સંજોગ, સઘ સમાગમનાં. સુણો. ટેક.
કીડિયો ઇંડાં લઇ નિકળે ને, બોલે દાદુર મોરરે;
એ એંધાણ ઉપરથી જાણો, જળ વૃષ્ટિનું જોર. ચિન્હો. ૧
કુકડા કૂકૂક શબ્દ કરે ને, જાગે પંખી જાતરે;
એ ઉપરથી એમ સમજવું, પડશે હવે પ્રભાત. ચિન્હો. ૨
અંગ વિષે ઉકરાટા આવે, થાય ન અંન પચાવરે;
એ એંધાણ ઉપરથી જાણો, દેશે જ્વર દેખાવ. ચિન્હો. ૩
સગાં જનોને શત્રુ સમજે, શત્રુ સગાં સમાનરે;
વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ, નિશ્ચય એજ નિદાન. ચિન્હો. ૪
કુટુંબમાં જયાં કુસંપ પેસે, વસે નહી વિશ્વાસરે;
એકબીજાનું બોલ્યું ન ગમે, તો ત્યાં લક્ષ્મી વિનાશ. ચિન્હો. ૫
ઉપજ થકી અદકું ખરચે ને, ફોગટ મન ફુલાયરે;
તો તેને ઘેર થોડી મુદતમાં, દરિદ્રતા દેખાય. ચિન્હો. ૬
બળિયા સાથે બળ બાંધીને, વળી વળી કરે વિવાદરે;
કોઇ સમે સંકટમાં પડશે, અતિ ઉતરશે નાદ. ચિન્હો. ૭
કુસંપ જાતાં સંપ વધે ને, મન સૌનાં મળી જાયરે;
તો જાણો તેના ઘર મધ્યે, સુખ ને સંપત્તિ થાય. ચિન્હો. ૮
હંસ તણી સંગત છોડીને, સેવે કાગ શિયાળરે;
તો જાણો તેનાપર પડશે, જગમાં કાંઇ જંજાળ. ચિન્હો. ૯
તે રાજાને રૈયત નિંદે, જુલમ જુલમ કહેવાયરે;
ને રાજાના રાજમહેલમાં, કંઇ પણ વિપરીત થાય. ચિન્હો. ૧૦
જે પર રુઠે કે રૂઠે પ્રભુ, જેની કરણી જેવીરે;
કહે દલપત તે જનના મનમાં, ઉપજે બુદ્ધિ એવી. ચિન્હો. ૧૧

ગરબી ૯૮ મી.

ઉદ્યમ કર્મ વિષે.

" સુંદરબાઇ ચાલ્યાં-સાસરિયે. "—એ રાગ.

સખિ! જો કદિ ઉદ્યમ નવ ફળિયો,
તોય નશીબ થકી તે બળિયો બહેન;
ઉદ્યમ વિણ ન નશીબ ફળે. ટેક. ૧
કોઇ ન રહે નશીબ વિશ્વાસે,
સૌ ઉદ્યમ કરવા ધાશે, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૨
પંખો પકડી જો ન હલાવે,
પંખાનો પવન ન આવે, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૩
વણ ખેડે ખેતર નવ પાકે,
રહી નશીબ ભરૂંસે થાકે, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૪
કોઇ ઉદ્યમ વિણ ધનપતિ થાશે,
તે જોઇ ઉદ્યમ ન તજાશે, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૫
વગડાઉ કર્ષણ નજરે આવે,
જોઇ કોઈ નહિ કર્ષણ વાવે? બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૬
વણ ખોદે નદિયો સંચરશે,
જોઇ કોણ કુવા નહિ કરશે? બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૭
જો નશીબનો ભરૂંસો રાખો,
તો ચુલા કાઢી નાંખો, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૮
જો નશીબનો ભરૂંસો લાવે,
બાળકને શીદ ભણાવે? બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૯
ઉદ્યમ આદરીએ આગળથી,
પછી નશીબ તો પાછળથી, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૧૦
અક્કલહીણા આળસવંતા,
રહે નશીબ નશીબ કરંતા, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૧૧
ઉદ્યમનો મહિમા સૌ ઠામે,
દીઠો છે દલપતરામે, બહેન ઉદ્યમ વિણ૦ ૧૨

ગરબી ૯૯ મી.

મુરખ આગળ કાગળ બોલે નહિ તે વિષે.

" ધન્ય અંબેમાત, વસિયાં ડુંગર માંયરે, જાયગા જોઇને "—એ રાગ.

મન શરમાશે, જંગલી જન આગળ કાગળ નવબોલે;
જે જન પાસે, કાગળ નવ બોલે તે જંગલીની તોલે–ટેક.
એક મહેતે જંગલી જન સાથે, મોકલ્યાં ફળ કાગળ દઇ હાથે;
ગયો જંગલી ગાંસડી લઇ માથે. મન શરમાશે૦ ૧
કહે જંગલી "જયાં ફળ ગણી લેશે, કેટલાં છે તે ત્યાં કોણ કહેશે?"
કહે મહેતો કાગળ કહી દેશે. મન શરમાશે૦ ૨
અરધે રસ્તે જયાં તે આવ્યો, ત્યાં વિચાર તે મનમાં લાવ્યો;
" કાગળ દઇ મુજને ખિવરાવ્યો. " મન શરમાશે૦ ૩
" કાગળને મુખ કે જીભ નથી, તો કહેશે કથન કિયા મુખથી ?
સંતાડું ફળ હું તો સુખથી." મન શરમાશે૦ ૪
કહેવા લાગ્યો કાગળ લઇને, " ભાઇ જો તું બોલે ત્યાં જઇને;
તો બોલ અહીં સનમુખ થઇને. મન શરમાશે૦ ૫
કાંઇ કાગળ નવ બોલે વાણી, જંગલીએ વાત જુઠી જાણી;
તેથી લીધાં માંહિથી ફળ તાણી. મન શરમાશે૦ ૬
જઈ ફળ ઢગલો નૃપ પાસ કર્યો, કાગળ પણ નૃપ આગળ ધર્યો;
દિલમાં મુરખો કાંઇએ ન ડર્યો. મન શરમાશે૦ ૭
કાગળ વાંચી ફળ ગણી લેતાં, તે લખ્યા થકી ઓછાં રહેતાં;
પૂછયું જંગલીને ધમકી દેતાં. મન શરમાશે૦ ૮
કહે જંગલી "કોણ ઓછાં કહે છે?" નૃપ કહે "કાગળ કહી દે છે;"
કહે જંગલી "વાત જુઠી એ છે." મન શરમાશે૦ ૯
"જો કાગળ કહે મુજ સાંભળતાં, જે દિધા પ્રમાણે નથી મળતાં;
તો દંડ કરો મારો વળતાં." મન શરમાશે૦ ૧૦

રાજા કહે "મૂરખ જન પાસે, કાંઇ કહેતાં કાગળ શરમાશે,
સમજુ સાથે બોલવા ચહાશે." મન શરમાશે. ૧૧
સુણી જંગલી અચરજ ઉર ધરે, આ માણુસ નહિ પણ દેવ ખરે;
જડ વસ્તુ જે સંગ વાત કરે." મન શરમાશે. ૧૨
નૃપે ત્રાસ ખતાવ્યો તે ઠામે, પછી સાચું બોલ્યો પરિણામે;
દિલ વાત ધરી દલપતરામે. મન શરમાશે. ૧૩

ગરબી ૧૦૦ મી.

દયા વિષે.

"અલબેલીરે અંબે માત, જોવાને જઇએ."–એ રાગ.

પ્રભુ રીઝવવા શુભ પેર, દયા દિલમાં રાખો;
કરુણાનિધિ કરશે મહેર, પુરશે અભિલાખો–ટેક.
દયા ન દીસે જેના દીલમાં, તે નહિ જનની જાતરે;
વાઘ વરુ જેવા વનચરની, નિશ્ચે તે તો નાત. દયા દિલ. ૧
કવિ કોવિદ સર્વે મળી કહે છે, દયા ધરમનું મૂળરે;
તજે દયા તેને તો થાશે, પરમેશ્વર પ્રતિકૂલ. દયા દિલ. ૨
જો કોઈ આપણું દુઃખ દેખીને, દયા ધરે કરી પ્રીતરે;
એને કેવી આશિષ દેશું, ચતુર વિચારો ચિત્ત. દયા દિલ. ૩
અતિ નિર્દય થઇને આપણને, કરે ઘણી વિધિ ઘાતરે;
પ્રભુ તેને કાંઇ શિક્ષા કરશે, જુઓ વિચારી વાત. દયા દિ. ૪
ગરીબનો બેલી ઇશ્વર છે, સમર્થ સાચો ન્યાયીરે;
ગરીબને સુખ દુઃખ દિધાનું, ભોગવશો ફળ ભાઇ. દયા દિ. ૫
ઉપકારી જનના અંતરમાં, દયા રહે દિન નીશરે;
દુખિયાનાં દુઃખ હરવા માટે, સંકટ લે નિજ શીશ. દયા દિ. ૬
જો જીવી ઉપકાર ન કીધો, તુચ્છ છે જીવતર તેહરે;
પરઉપકારે જીવતર તજીએ, ઉત્તમ જીવતર એહ. દયા દિ. ૭

ગરીબના નિસાસા લાગે, જો તે દીલ દુખાયરે;
જરૂર જગકર્તા નહિ સાંખે, એ મોટો અન્યાય. દયા દિ. ૮
પોતાના સુખ દુઃખનો પોતે, ચિતમાં કરો વિચારરે;
અવર વિષે પણ એમજ સમજો, સુખદુઃખનો નિરધાર. દિ. ૯
પરનો માલ પડાવી ન લેવો, દેવું ન કોઇને દુઃખરે;
દિલ પણ કોઇનું દુખવવું નહિ, સૌને કરવું સુખ. દયા દિ.૧૦
નિર્દયતામાં અનેક અવગુણ, અસત્ય ને અન્યાયરે;
દયાળુ જનથી દુનિયા મધ્યે, દુષ્ટ કરમ ન કરાય. દયા દિ.૧૧
દયા વિના તો દેવ ન રીઝે, ભક્તિ કરે ભલીભાતરે;
રાજા ખૂનીને નવ રીઝે, સુણી મુખ મીઠી વાત. દયા દિ. ૧૨
દુનિયામાં સૌ દયા ધરે તો, સુખ ઉપજે સૌ ઠામરે;
દેવ રીઝે દલપત્ત તણો, પરલોકે પણ સુખધામ. દયા દિ. ૧૩

ગરબી ૧૦૧ મી.

જયજયકાર બોલવા વિષે.

"તજો તમે કેક કરમ કરવું."—એ રાગ.

બોલો જેજેકાર બધી બાઇ; ગીતો રુડાં સદ્‌ગુણનાં ગાઇ; બોલો—ટેક.
કહ્યાં તે ગીતો કંઠે કરજો, અરથ એનો અંતરમાં ધરજો;
દિલે તમે દોષ થકી ડરજો; બોલો જેજેકાર બધી બાઇ. ૧
સારે દિન સખી એકઠી થાજો, હળીમળી હૈડામાં હરખાજો;
ગીતો આવાં સદ્‌ગુણનાં ગાજો, બોલો જેજેકાર બધી બાઈ. ૨
સંસારમાં સુખીયા સૌ થાશો, વિવેકી થઇ વળી વખણાશો;
જીતી જગ સ્વર્ગ વિષે જાશો, બોલો જેજેકાર બધી બાઇ. ૩
ગીતો ગુણ જાણી જે ગાશે, સારું ભૂંડું શું છે તે સમજાશે;
રચ્યું જેણે જગ તે રાજી થાશે, બોલો જેજેકાર બધી બાઇ. ૪
વખાણો પ્રભુના પરાક્રમને, તથા કરજોડી કહું તમને,
ગીતો ગાતાં સંભારજો અમને, બોલો જેજેકાર બધી બાઇ. ૫

હરખના હમેશ દિવસ રહેજો, લાખેણો લાવ સહુ લેજો;
દયાળુ પ્રભુ ઘણું સુખ દેજો, બોલો જેજેકાર બધી બાઇ. ૬
સારો દિન સજ્જન સંગતનો, ગણો એજ ઉત્તમ ગમતનો;
દિલે ધરો ઉપદેશ દલપતનો, બોલો જેજેકાર બધી બાઇ. ૭

ગરબી ૧૦૨ મી.

મંડળી બરખાસ્ત થવા વિષે.

" મારું સોનાનું છે બેડુંરે, છેલછબીલા છોગાળા. " એ રાગ.

વિનતી કરું છેલ્લી વારરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
અતિ હરખ ધરી આ ઠારરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૧
આજ અદકો વધ્યો ઉમંગરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
શુભ સજી તમારો સંગરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૨
જયારે દયા કરે દીનનાથરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
ત્યારે મળે સજ્જનનો સાથરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૩
આજ દીઠી ક્રોડ દિવાળીરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
મલકાતાં મુખડાં ભાળીરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૪
ઇશ્વર આવા દિન આપેરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
વળી મળિયે પ્રભૂ પ્રતાપેરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૫
આજ ગાયાં ગરબી ગીતરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
નીતિની રીત સહીતરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૬
શિખામણ શીખ્યાં સારીરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
બહુ સતસંગની બલિહારીરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૭
પોથી વાંચે પચાશરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
પણ ન પડે જ્ઞાનપ્રકાશરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૮
આજ એટલું પામ્યાં જ્ઞાનરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
તમે દીધું જીવતદાનરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૯

આજ વિશેષ વધિયો સ્નેહરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
અતિ લાભ ઉત્તમ તો એહરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૧૦
અમને નિત્ય કરજો યાદરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
ભુલશો નહિ ધરી પ્રમાદરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૧૧
કાંઇ હોય અમારી ચૂકરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
એ કરજો માફ અચૂકરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૧૨
આવાં કરશું સારાં કામરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
દેશે આશિષ દલપતરામરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૧૩
સૌ એક સ્વરે એક વારરે, શાણી સૈયર સાંભળજો;
કહો જયજય જગકરતારરે, વળી વહેલાં વહેલાં મળજો. ૧૪

ગરબી ૧૦૩ મી.

મહારાવ શ્રી ખેંગારજીની ગરબી.

"આવો હરિ રાસ રમો વહાલા."—એ રાગ.

ખમા ખમા ખેંગારજીરાવને, દયાવંત સુંદર દેખાવને, ખમા ખમા.
દીસે રુડો જાદવકુળ દીવો, ગમે જેને નીતિનો રસ પીવો;
જગતમાં વર્ષ ઘણાં જીવો. ખમા ખમા૦ ૧
ભણ્યા છે ભણતર ભલી ભાતે, વિવેક વિશેષ છે સૌ વાતે;
ચતુર અને ચંચળ છે જાતે. ખમા ખમા૦ ૨
શિખામણ સાંભળી સારી, અંતરમાં લેછે ઉતારી;
અહુ એની બુદ્ધિની બલિહારી. ખમા ખમા૦ ૩
નવી નવી નિત્ય શીખે નીતિ, રુચે રુડી રાજાની રીતિ;
પ્રજાપર પૂર્ણ ધરે પ્રીતિ. ખમા ખમા૦ ૪
દાસ રહે સજ્જનને સંગે, ન એકે અવગુણ તો અંગે;
અભ્યાસ ભલો કરે ઉમંગે. ખમા ખમા૦ ૫
હિંમત ઘણી મોટી દીસે મનમાં, જાદવકુળ જુસ્સો છે તનમાં;
વિવિધ ગુણ વખણાય છે જનમાં. ખમા ખમા૦ ૬

રૈયત જોઈ રાજી રાજી રહે છે, દુવા ખરા દિલથી સૌ દે છે;
કચ્છાધીશ ઘણું જીવો કહે છે. ખમા ખમા૦ ૭

હમેશ એના હેતુ હરખાજો, પ્રભુ એની આશા પુરી થાજો;
સંકટ એનાં સર્વ ટળી જાજો. ખમા ખમા૦ ૮

વિદ્વાન જનોનો વિસામો, તેનું રાજતેજ વૃદ્ધિ પામો;
જગતમાં જશ ને જર જામો. ખમા ખમા૦ ૯

થજો એના વંશતણી વૃદ્ધિ, સરવ વિધ પામજો સમૃદ્ધિ;
બહુ બહુ વધજો એની બુદ્ધિ. ખમા ખમા૦ ૧૦

કૃપાનિધિ દેવની કરુણાથી, હયાત રહો એના હય હાથી,
સુખી થજો સર્વ એના સાથી. ખમા ખમા૦ ૧૧

સદા સુખ કચ્છપતિ પામે, ગવાય ગુણો ગામે ગામે;
દીધી આશિષ દલપતરામે. ખમા ખમા૦ ૧૨

ધોળ ૧ લું.

બાળકીઓને શિખામણનું ધોળ.

"રાતો ઘોડો રણ પાખરીઓ, શ્વેત ધર્યા શણગાર જોને."—એ રાગ.

સ્નેહ સહીત સારી શિખામણ, કહું તે કાને ધરજો. બહેની.
જો હિત જાણો તો તજી આળસ, એજ રીતે આચરજો. બહેની. ૧

મેવા કે મીઠાઇ કદી કંઇ, મારગમાં નવ ખાઇએ. બહેની.
હલકા દુનિયામાં દેખાઇએ, ગાંડાંમાં ગણાઇએ. બહેની. ૨

ઘરમાંથી ચોરી નવ ખાઈએ, મુખથી માંગી લઇએ. બહેની.
પણ જો માતા ના પાડે તો, રોઇને દુઃખ નવ દઇએ. બહેની. ૩

ભરત ચિત્ર ભાવેથી શીખો, હોંશ હૈયામાં આણી. બહેની.
સોતાં આડકતાં પણ શીખજો, કામ તમારું જાણી. બહેની. ૪

વાસણ માંજીને વાવરીએ, પીએ ગળીને પાણી. બહેની.
રસોઇ રુડી રીતે શીખીએ, હોંશ હૈયામાં આણી. બહેની. ૫
સર્વે વસ્તુ સંભાળીને, સજ કરીએ સફાઇ. બહેની.
ગુણવંતી તો ગાફલ ન રહે, ગમે નહિ ગંદાઇ. બહેની. ૬
મેલી જગામાં નવ રમીએ, વસ્ત્ર ન કરીએ મેલાં. બહેની.
ભલી નિશાળે ભણવા જાતાં, છેક ન રહીએ છેલ્લાં. બહેની. ૭
એમ કર્યાથી આગળ જાતાં, સુખ લેશો સૌ ઠામે. બહેની.
સમજો સારી શિખામણ દીધી, આજે દલપતરામે. બહેની. ૮

ધોળ ૨ જું.

સુધારા ખાતાના મહુર્તનું ધોળ.

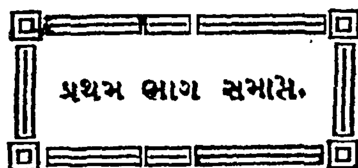
"મામેરું મોંઘા મૂલનું."—એ રાગ.

સૈયર આજની શોભા હું શી કહું ?
આજ આનંદનો ઉભરાઇ, રત્નાગર રેલીઓ.
મળ્યા સરવે સુધારાના સાથીઓ;
ભલે ભભકે સભા છે ભરાઇ. રત્નાગર રેલીઓ. ૧
દાના ગૃહસ્થે દેખાડી ઉદારતા;
માંડ્યું નવીન સુધારાનું મૂળ, રત્નાગર રેલીઓ;
ધન્ય ધન્ય તેનાં માત તાતને;
એને ઇશ થશે અનુકૂળ. રત્નાગર રેલીઓ. ૨
આજ ક્રોડ દિવાળીના દિન ગણું;
વજડાવીએ નોબત નાદ, રત્નાગર રેલીઓ;
આજ સોનાનો સૂરજ ઉગીઓ;
વરસ્યા વરસ્યા દૂધે વરસાદ. રત્નાગર રેલીઓ. ૩
તરિયા તોરણ બાંધીએ ટોડલે;
મોંઘાં મોતીના પૂરીએ ચોક, રત્નાગર રેલીઓ;

પંચરંગી ચઢાવીએ વાવટા;
થાળમાં ભરો પાનના થોક. રત્નાગર રેલીઓ. ૪
રુડાં ધોળ મંગળ ગીત ગાઇએ;
વિવાહથી ઘણો વધતો ઉત્સાહ, રત્નાગર રેલીઓ;
આજ ઉત્તમ કામ આરંભિયું;
વદે વિશ્વના જન "વાહ ! વાહ !" રત્નાગર રેલીઓ. ૫
સખી આજનો દિવસ ઇતિહાસમાં;
લખવા લાયક ગણશે સૌ લોક, રત્નાગર રેલીઓ;
નામ અમર રહેશે રુડા નરતણું;
જેણે રૂપૈઆ ખરચ્યા છે રોક. રત્નાગર રેલીઓ. ૬
શાણા શ્રીમંતે કુળને શોભાવિયું;
કીધું એવું આ ઉત્તમ કામ, રત્નાગર રેલીઓ;
આ સર્વે પ્રજાજન તરફની,
દે છે આશીષ દલપતરામ. રત્નાગર રેલીઓ. ૭

દોહરો.

ઓગણિસેં છત્રીસના, જાતાં દિવસ તરીશ;
પુસ્તક આ પૂરું કર્યું, દિલ સમરી જગદીશ. ૧

પરિશિષ્ટ.

ભરૂચમાં સં. ૧૮૯૪ માં કવીશ્વરને લોકોએ સભા ભરીને માન આપ્યું તે પ્રસંગે ત્યાંના પ્રખ્યાત કવિ ધીરજરામ નરભેરામે પોતાની બનાવેલી કવિતા ગાઇ હતી તેઃ—

હરિગીત છંદ.

(આ કવિતા ચરચરી છંદ તથા ગઝલના રાહમાં પણ ગવાય છે.)

શુભ કાવ્ય કલ્પતરૂ કવીનું ઝડ ઝમક અનુપ્રાસથી;
ઉપમા અલંકારાદિ પદલાલિત્ય ને મીઠાશથી. ૧
છે તર્ક ને વિતર્ક વાળાં કવન કોમળ વર્ણનાં;
સાહિત્ય મન રંજન કરે વળિ કોડ પુરે કર્ણના. ૨
અતિ હાસ્ય કરૂણા આદિ રસથી કાવ્ય ભૂષણ શોભતાં;
શુણિ ચિત્ત માંહિ ચિતાર આપે માનવી મન લોભતાં. ૩
કવિતા ભલી સવિતા સમી ગર્મો ઉરમાં સ્ત્રી પુરૂષને;
વિસ્તારીમાં વંચાય તોપણ હાનિ વિણ લાગે મને. ૪
જે શર્દ શશિ તે શર્દ રાત્રે શિતળતા સહુને કરે;
પણ દિન માંહી દીન થને તાપ કોના નવ હરે. ૫
એથી અધિક અગાધ શક્તિ કાવ્ય દલપતની દિસે;
આનંદ આપે તાપ કાપે જ્ઞાન વ્યાપે દિન નિશે. ૬
સ્વચ્છંદને કુછંદ તજવા છંદ કલ્પિત બહુ કર્યા;
કવિતા સમય સૂચક કરી જન પ્રિય વિષયોથી ભર્યા. ૭
વ્યભિચાર વેર વ્યસન વગેરે વર્જ કરવા સાધથી;
રચિયા વિવિધ વિષયો ઘણા ધરિ ભાવ ગદ્ય ને પદ્યથી. ૮
કુસંપ તજી સુસંપ વધવા રાખી દેશની લાગણી;
સ્ત્રી પુરૂષ ફેલ ફીતૂર હણવા કીધિ કવિતાઓ ઘણી. ૯
ગરબી અને ગરબા મનોહર સ્ત્રી સુધરવા બહુ કર્યા;
ભવસિંધુ તરવા ભજન કરવા બોધ ધરવા રસ ભર્યા. ૧૦

નથી સ્વાદ જરિ વિખવાદમાં કહિ સાદ પાડી સર્વને;
પરધર્મ નિંદા નવ કરી સૌ શસ્ત્ર નિંદે ગર્વને. ૧૧
અકળિત કળા કર્તા તણી ભણિ ભાવથી આદર કરી;
દર્શાવી અતિ પુસ્તક વિશે દઇ દલીલ ઓળખવા હરી. ૧૨
ગુજરાતી વાણી વિલાસ ખિલવા ખંત રાખી છે ઘણી;
શ્રી શારદા વરદા થઇ વૃત્તિ કરી ભગવત ભણી. ૧૩
શુભ પંથના અતિ ગ્રંથ રચિ રાખ્યું સદા નિજ નામને;
પામ્યા ઘણી કીર્તિ કરી વસુધા વિશે શુભ કામને. ૧૪
ગુજરાતમાં કવિતા તણી અતિશે રૂચિ ઉપજાવે છે;
વર્નાક્યુલર સોસાઇટીની ફર્ઝ ખૂબ બજાવી છે. ૧૫
કવિતા કળાની રૂચિ પિંગળ આપી ગુર્જર દેશમાં;
વળી કાવ્ય અદ્ભુત સરળ શોભે દેશ ને વિદેશમાં. ૧૬
ચક્ષુ નથી પણ જ્ઞાનચક્ષુ જેહનાં ઉઘડેલ છે;
વળિ કાવ્ય રચના સરળ જેમાં જ્ઞાનથીજ ભરેલ છે. ૧૭
ક૦દ૦ડા૦ તણી કવિતા ભણી નરનારિયો પાઠે કરે;
બોલાય છે બહુ લોકમાં આનંદથી ઉરમાં ધરે. ૧૮
કિન્લાક ફારબસ વશ થયા, નિહાળી રસ કવિતાતણો;
વળિ હોપ સાહેબે કર્યો, નિજ હોંશથી આદર ઘણો. ૧૯
સુવર્ણનાંજ લખાણથી, વિકટોરિયા મહારાણીએ;
ચતુરાઇ માટે ચાંદ આપ્યો; સુજ્ઞ રાણી શાણીએ. ૨૦
સરકાર પણ સતકાર કરવા, વાત રાખી ધ્યાનમાં;
સી. આઇ. ઇ. ઇલ્કાબ આપ્યો, રાણીએ સનમાનમાં. ૨૧
વળિ કાજ આજ સમાજમાં, સુધારીયું ભાષણ કરી;
બહુ શોધ કરીને બોધ આપ્યો, દિલમાંહિ દયા ધરી. ૨૨
વળી કહેવી રહેવી રે'ણી દીઠી, મીઠી મધુ સમ વાણ છે;
મદ ક્રોધ ઇર્ષા ત્યાગ દીઠાં, વાક્ય સદ્ગુણ ખાણ છે. ૨૩

કવિનું ચરિત્ર પવિત્ર દીઠું, નીતિ ભક્તિ સુકાંજમાં;
દષ્ટાંત દાખલ સૌ વદે, દેશી વિદેશી રાજ્યમાં. ૨૪
સૌરાષ્ટ્ર ગુર્જર દેશનો, ઉત્તમ કવિ આ વખતનો;
પંકાય પંડિત પંક્તિમાં, છે રાજ્ય ભક્તજ તખ્તનો ૨૫
કાચું દિસે ન કવિત્વમાં. ભાષા સરળમાં નહિ મણા;
ઉદ્ધત અધમ લેખક નહિ, સુવિચાર કo દo ડાoનાંઘણા. ૨૬
છે સામવેદી વેદવેત્તા, વિપ્ર જ્ઞાત શ્રીમાલીની;
આ લોક ને પરલોકમાં, પ્રિત મેળવી વનમાળીની. ૨૭
શુભ પુષ્પ ચંદન કરિને, વંદન હોંસથી અર્પે સહુ;
ભગુ નગ્રવાસી અતિ ઉલ્હાસી, માન માનવિ દે બહુ. ૨૮
અત્રે પધારી પ્રેમથી, જણાવવા ઘણા સુવિચારને;
અતિ હેત હૈયામાં ધરી, અર્પું કુસુમના હારને. ૨૯
ભગુપુરવાસી વિપ્ર, ધીરજરામ કરી પરણામને;
આશીષ આપે આ શમે, કવિરાજ દલપતરામને ૩૦

દોહરા.

સંવત ઓગણીસેં અને તે ઉપર પચાસ;
માન મળ્યું કવિને ઘણું ઉત્તમ આસો માસ. ૧
કવિ પંડિત શ્રીમંત સૌ આણી અંતર ભાવ;
સભા ભરીને પ્રેમથી કર્યો ઘણો સરપાવ. ૨
આયુષ લાંબુ આપીને સુખી રાખ પરમેશ;
વૃદ્ધ અનુભવ સિદ્ધની બને કવિતા બેશ. ૩
ખુબ કરિ કવિતા તણી દે ધીરજ આશીષ;
ગુણી કવિ દલપતરામને, કવન કરૂં બક્ષીસ. ૪